

O

DIN ISTORIA
LITERATURII
DIDACTICE
ROMÂNEȘTI

G

EDITURA DIDACTICĂ ȘI PEDAGOGICĂ

ONIȘIFOR GHIBU

DIN ISTORIA LITERATURII
DIDACTICE ROMÂNEȘTI

Timp de aproape două sute de ani bucovina a fost, după cum am văzut din urmărirea firului istoric al dezvoltării ei, una dintre pietrele fundamentale ale edificiei culturii noastre. Nu s-ar putea afirma, desigur, că ea ar fi realizat lucrări deosebite, ceea ce nu se poate pune însă la îndoială e că o bună parte a culturii noastre românești de astăzi e opera ei.

Ce e drept, bucovina nu deschide orizonturi largi. Ea nu înzestra cu cunoștințe practice, cum fac cărțile de școală de astăzi.

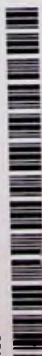
Cu tot brăile pe care ni le-a adus bucovina, înrămănt interval de timp atât de lung, astăzi, desigur că nu ne mai putem ridica la ea. Înțelegem privitorii noștri că trebuie să ne uităm la orizonturile ei largi, pe care omul să-l înțeală a generațiilor trecute nu le ar mai putea satistface.

Dar, dacă, cu tot progresul pe care l-a realizat în cele câteva decenii de când am început de la bucovina la școala românească, am putea afirma că tot ceea ce ea a adus civilizației noastre nouă e pe de a întregul bun și că o țară ca cuprindea un număr atât de mare de intelectuali înzestrați și progresivi.

© ONIȘIFOR GHIBU

Bibl. Universitara Sibiu

B374941160

Biblioteca Centrală a ULB Sibiu

1.353
(12.233)

Alui Ioan Ciolan, proteu mai tînăr
al tatălui meu, în semn de deosebită
considerație

Octavian O. Ghibu

ONISIFOR GHIBU

8.7.1975.

DIN ISTORIA
LITERATURII
DIDACTICE ROMÂNEȘTI

INVENTAR
2020

ONISIFOR GHIBU

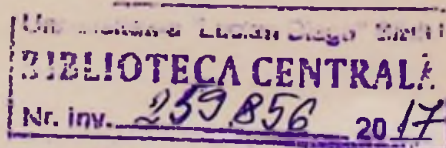
DIN ISTORIA
LITERATURII
DIDACTICE
ROMÂNEȘTI

Ediție îngrijită de OCTAV PĂUN

Tabel cronologic, studiu introductiv, note și comentarii:
V. POPEANGĂ

Editura didactică și pedagogică, București — 1975

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Apărută în *Analele Academiei Române*, în 1916, lucrarea lui Onisifor Ghibu „Din istoria literaturii didactice românești”¹, cu cele trei mari capitole ale sale Bucoavenele, Abecedarele și Cărțile de citire, a reprezentat în epocă un eveniment cultural și științific cu o înaltă semnificație patriotică.²

Pasionat exeget al istoriei și culturii poporului nostru, cu precădere a celor din Transilvania, pedagog, filolog și folclorist, cercetător și îndrumător de seamă al învățământului, transpunând aceste preocupări funciare într-o activitate publicistică constantă, de o ardentă participare la toate momentele importante ale istoriei naționale din prima jumătate a veacului nostru, O. Ghibu a fost contemporan și părtaș de idealuri cu alte interesante figuri ale spiritualității românești de dincolo și de dincoace de Carpați, ca : Gh. Coșbuc, Octavian Goga, Ilarie Chendi, Zaharia Bârsan, Aurel Vlaicu, M. Sadoveanu, G. Enescu, Gh. Dima, E. Racoviță, Al. Vlașuță, Panait Cerna, N. Titulescu ș.a., cu unii dintre ei avînd o bogată și interesantă corespondență.

În 1960, cînd Sadoveanu împlinea 80 de ani, O. Ghibu îi reamintea marelui nostru prozator anii de la începutul acestui veac cînd, tineri fiind, visau la împlinirea unor idealuri atît de scumpe poporului nostru :

„Îți mai aduci aminte, cu siguranță, de simbetele seara petrecute în modesta locuință din str. Buzești 42, a lui N. Iorga, în care fascinați de verbul impetuos și inequizabil al amfitrionului, care, cu imensele lui cunoștințe, inegalabila-i vervă ne preumbla prin toate capodoperele literaturii și artei universale, o mină de tineri în frunte cu Dumneata, cu Octavian Goga, cu St. O. Iosif, cu Emil Gârleanu, cu Zaharia Bârsan, cu Ion Scurtu și cu mine, proaspătul student ardelean descălecat în capitala României mici de odinioară, ne pierdeam în visuri minunate, din care citeva au ajuns să se împlinească chiar sub ochii noștri?”

Oferind, după aproape șase decenii, o nouă ediție a cărții lui O. Ghibu, lucrare singulară în literatura de specialitate, credem că ea nu numai că-și păstrează și astăzi valoarea și actualitatea, dar poate constitui, în același timp, un punct de plecare și reper pentru noi lucrări, care să ducă mai departe cercetările atît de interesante și fructuoase ale profesorului și pedagogului clujean.

¹ *Memoriile secțiunii literare*, seria II, tom XXXVIII.

² *Istoria României în date*, sub conducerea lui Constantin C. Giurescu, București, Ed. Enciclopedică Română, 1972, pag. 296.

Deoarece, de astă dată, lucrarea se adresează unui public mai larg, în intenția noastră a stat ideea de a-i spori accesibilitatea, fără a renunța la gândul autorului, care a destinat-o ca un instrument de lucru pentru pedagogi, filologi, istorici și istorici literari, cercetători ai învățămîntului românesc.

În ediția de față am reprodus, cu foarte mici omisiuni, textul lucrării lui O. Ghibu din 1916, cu adaosurile făcute ulterior de autor în ultimii ani de viață. Textul a fost stabilit conform normelor de editare a scrierilor aparținînd moștenirii noastre culturale, adoptînd sistemul transcrierii fonetice interpretative. Astfel, am transcris textul după ortografia actuală:

— â a fost transcris i ca în ex.: cînd-cînd, cîrmuire-cîrmuire etc.;

— grupurile ia și ica din forme care apăreau în ediția primă: slobozia, găsia, oferia, marginia, patria, vieașa, bărbăția, tipăria etc. s-au transcris în ea și, respectiv, ia;

— s înaintea consoanelor sonore a fost transcris z: răsboi-război, desbatere-dezbatere, desaproba-dezaproba etc.;

— geminatele au fost eliminate (illiric-iliric, connațional-conațional, accura-teșă-acurateșă) păstrînd numai ceea ce s-a păstrat în ortografia actuală.

Cu toate acestea, am menținut, pentru culoarea lor, unele grafii vechi de tipul formelor genitiv-dativ ale substantivelor feminine cu terminația în ei (limbei, tinerimei, culturai, epocai etc.).

Excepție de la acest principiu adoptat de noi le-au constituit doar citatele date de O. Ghibu din lucrările vechi cercetate de el, unde s-a păstrat grafia originală. Consecvenți acestui principiu am menținut pînă și grafiile latinizante, așa cum apăreau ele în unele manuale școlare din Transilvania și care au reținut atenția unor mari scriitori din secolul trecut și în special a lui I. L. Caragiale, care i-a ridiculizat pe publiciștii și „educatorii” care foloseau vocabularul și expresiile latinizante și eliadiste³. Cîteva exemple din textele reproduse de O. Ghibu în lucrarea sa: ediciune, pronunțaciune, uzuate, esprimînd, elimintele, silabisațiune etc.

Omișiunile din ediția primă sînt marcate în această ediție prin puncte de suspensie cuprinse între paranteze drepte [...]

La textul autorului și la cele cîteva adaosuri am adnotat, acolo unde am socotit necesar, cărțile de școală, îndeosebi bucoavnele, menționate și comentate de cercetările realizate în ultimele decenii și cuprinse într-o lucrare mai nouă⁴.

Trimiterile aflate în subsolul paginii aparțin, în majoritatea cazurilor, lui O. Ghibu și sînt marcate prin cifre arabe. Tot în subsol se mai găsesc și unele precizări ale îngrijitorului ediției notate prin asterisc și care poartă, pentru și mai multă claritate, inițialele O.P.

Notele și comentariile elaborate de V. Popeangă, aflate la sfîrșitul lucrării, sînt indicate în text tot prin numere arabe, dar încadrate în croșete ca, de exemplu, [1].

Octav Păun

³ Tudor Vianu, *Probleme de stil și artă literară*, București, ESPLA, 1955, pag. 99.

⁴ Daniela Poenaru, *Contribuții la Bibliografia românească veche*, Muzeul județean Dimbovița, 1973.

TABEL CRONOLOGIC

- 1883** La 31 mai s-a născut Onisifor Ghibu, în comuna Săliște, județul Sibiu. Viața satului, cu puternicele ei tradiții și cu aspirațiile de libertate și de unitate națională de care erau animați locuitorii, a constituit mediul cultural care a exercitat o influență profundă asupra sa. Primele clase le-a urmat la școala populară din sat.
- 1893** Urmează cursurile clasei a IV-a la școala romano-catolică din Sibiu.
- 1894** S-a înscris în clasa I a Liceului de stat din Sibiu. Din atmosfera școlară de la Sibiu a stăruit în amintirea lui O. Ghibu umilința la care a fost supus când dirigintele clasei sale i-a impus să renunțe la portul național.
- 1900—1902** Se transferă la Liceul românesc din Brașov urmând exemplul lui O. Goga și I. Lupaș.
- 1902** Minat de dorul de a cunoaște „Țara”, după examenul de bacalaureat, a vizitat cele două mari orașe ale Țării-mame: Bucureștiul și Iașul.
- 1902—1905** A urmat cursurile seminarului din Sibiu.
- 1905—1906** Student la București, unde frecventează cursurile facultății de litere. În casa lui N. Iorga, a cunoscut pe M. Sadoveanu, Șt. O. Iosif, Emil Gârleanu și alte personalități de seamă ale literaturii și culturii române.
- 1906—1907** Și-a întrerupt studiile la București cu intenția de a le continua în Germania, în baza unei burse, dar autoritățile școlare maghiare n-au aprobat plecarea, recomandându-i să frecventeze cursurile Universității din Budapesta. Aici s-a angajat în acțiunile pe care le duceau românii pentru apărarea școlilor naționale. Astfel, în paginile cotidianului *Lupta* (apărut între 6 ianuarie 1907—14 decembrie 1910), la care a fost redactor încă de la înființare, a publicat un mare număr de articole — redacționale sau sub pseudonime — pe diferite probleme școlare și naționale. La rubrica „De la românii de pretutindeni”, au apărut, sub semnătura sa cronici culturale și informații despre viața conașionalilor din toate provinciile românești.
- 1907—1908** Student la Strasbourg. Chiar și la această distanță, continuă să urmărească politica oficială de deznaționalizare a populației românești din Transilvania și toate implicațiile ei politice pe plan școlar. Se informează, cu asiduitate, despre viața școlară din țările europene. Face o călătorie de studii în Alsacia și Lorena, pentru a cunoaște modul de organizare a școlilor aflate aici într-o situație asemănătoare cu cele din Transilvania. Concluziile cercetărilor sale au fost publicate în lucrarea *O călătorie în Alsacia și Lorena, Țara și școlile ei*, apărută în 1909 în „Revista generală a învățămîntului”. De la Strasbourg, a făcut scurte popasuri la Heidelberg, unde a auzit cîteva prelegeri ale unor gânditori de renume ca: W. Windelband și

- E. Troeltsch, La Heidelberg, a cunoscut pe Panait Cerna, care „era proaspăt venit din țară și era nespus de fericit de atmosfera intelectuală bogată a legendarului oraș, plin de amintiri istorice, literare și artistice și situat în mijlocul unei naturi superbe. Întîlnirile noastre zilnice și audierea împreună a cursului lui Windelband ne-au dat posibilitatea unei apropieri sufletești tot mai accentuate, care s-a transformat într-o duioasă prietenie pentru întreaga viață. Nu voi putea uita niciodată sensibilitatea aproape bolnavă a acestui suflet care vibra la fiecare scîlpire de lumină, la fiecare adiere de frunză, la fiecare șoaptă care trăda o suferință sau un dor” (*Pe baricadele vieții. Anii mei de învățătură*. Manuscris).
- 1908 Toamna s-a stabilit, pentru continuarea studiilor, la Jena, „în atmosfera binecuvîntată a căreia nădăjduiam să găsesc din plin tot ceea ce fantezia și sufletul meu făuriseră în lungi ani de meditații, de zbucium și de lupte”. La Jena, a urmat cursurile lui W. Rein și Rudolf Eucken, iar la Berlin, în timpul unei călătorii de studii, a audiat prelegeri ținute de Alois Riehl și Georg Simmel.
- 1909 Publică în *Tribuna* din Arad o suită de articole intitulate *Părerii cu privire la o nouă fundamentare a învățămîntului nostru primar*, în care urmărește să stabilească o corelație organică a școlii „cu întreaga noastră viață etnică, istorică și actuală”. Subliniază rolul cultural al școlii în cadrul comunității românești. Sub conducerea lui W. Rein susține doctoratul în filozofie și pedagogie cu titlul *Der moderne Utraquismus oder die Zweisprachigkeit in der Volksschule* (Utracvismul modern sau bilingvismul în școala populară). În lucrare, este analizată, dintr-o perspectivă pedagogică, politica școlară promovată de guvernul maghiar, arătîndu-se șubrezenia argumentelor oficiale invocate pentru introducerea unei a doua limbi, nematerne, în școala populară.
- 1910 Consistoriul metropolitan Sibiu îl alege inspector al învățămîntului ortodox din Transilvania. În această calitate, aprofundează cercetarea situației școlilor populare, a planului de învățămînt și a manualelor școlare.
- 1911 Tipărește la Sibiu lucrarea *Cercetări privitoare la situația învățămîntului nostru primar și la educația populară*, în care conturează imaginea școlii românești ca instituție și subliniază rolul învățătorilor ca luminători ai poporului. Elaborează un *Plan de învățămînt și îndreptar metodic pentru școlile populare greco-orientale române*, în care subliniază funcția educativă a diferitelor obiecte de învățămînt. Din acest plan, a publicat separat lucrarea *Despre educație*.
- 1911—1912 Suplinește catedra de pedagogie de la Institutul pedagogic din Sibiu, în urma dispariției fostului său profesor P. Șpan.
- 1912 Activează în cadrul *Astreii*, îndeplinind funcția de secretar al secției școlare.
- 1913 Continuă în cadrul *Astreii* preocupările de unificare a activității profesorilor, divizați din cauza barierelor confesionale. În acest sens publică lucrarea *Chestiunea concentrării profesorilor români sub scutul Asociațiunii (Astra)*. Modalitățile de perfecționare a activității învățătorilor sînt analizate în studiul *Conferințele învățătorilor din dieceza ortodoxă a Transilvaniei*. Problema manualelor școlare îi reține, de asemenea, atenția, supunîndu-le unei analize critice în studiul *Chestiunea manualelor în școlile noastre secundare*. A publicat *Anuar pedagogic*, în cadrul căruia, la solicitarea sa, au acceptat să colaboreze W. Rein cu articolul *Pedagogia filozofică*, Paul Natorp cu *Pedagogia socială* și Fr. W. Foerster cu studiul *Insuficiențe de ale pedagogiei moderne*. Ministerul instrucțiunii și cultelor de la Budapesta a considerat Anuarul „o încercare periculoasă” pentru stat și în consecință a dat dispoziții de retragere a lucrării.

- 1914 În primăvara acestui an a participat la Succava la *cel dintîi congres al învățătorilor români din Bucovina*, unde a conferențiat despre *Școala primară și viața la țară*.
- 1915 La începutul lunii noiembrie 1914, trece granița la București, unde în colaborare cu Gh. Popp și C. Bucșan a fondat (1915) săptămînalul *Tribuna*, care s-a declarat chiar din primul număr continuatoarea *Tribunei* lui Slavici și Coșbuc de la Sibiu și a celei de la Arad, la care colaborase alături de ceilalți doi redactori ai noii *Tribune*.
În *Revista generală a învățămîntului publică* studiul amplu: *Școala românească în Transilvania și Ungaria. Dezvoltarea ei istorică și situația ei actuală*.
- 1916 Apare lucrarea *Din istoria literaturii didactice românești: I Bucavnele, II Abece-darele din Transilvania, III Cărțile de citire*. Lucrarea a fost publicată în *Analele Academiei Române, Memoriile secției literare*.
În octombrie 1916, se retrage la Iași, continuînd să participe la lupta politică pentru desăvîrșirea unității naționale.
- 1917 Fondează, la 1 octombrie 1917, săptămînalul *Ardealul*, gazeta săptămînală pentru românii transilvăneni *aflați în Rusia*. Ziarul a apărut între 10 octombrie 1917—23 ianuarie 1918. Din 24 ianuarie pînă la 19 noiembrie 1918, are o apariție cotidiană sub titlul semnificativ: *România Nouă — Organ de propagandă pentru unirea tuturor românilor*.
- 1918 Între 1 iunie — 31 decembrie 1917 a editat și revista *Școala moldovenească*.
În 21 ianuarie s-a constituit „Comitetul românilor refugiați din Austro-Ungaria”, din care O. Ghibu face parte alături de O. Goga, I. Nistor, Al. Lăpedatu, A. Banciu, O. Tăsloanu, M. Popovici, V. Deleu, I. Mețianu.
În 24 ianuarie, împreună cu I. Matei, A. Banciu, S. Bornemisa, I. Schiopu, G. Codrea, N. Oancea, N. Colan și A. Oțetea și alte personalități din toate provinciile locuite de români a publicat declarația de unire afirmînd că ei se socotesc cetățeni ai aceluiași stat unitar românesc.
În luna decembrie, după desăvîrșirea statului național unitar român, O. Ghibu se reîntoarce la Sibiu, unde era sediul Consiliului Dirigent, în cadrul căruia i se incredințase funcția de secretar general al Resortului de instrucție și culte, al cărui titular era Vasile Goldiș. În această calitate, s-a ocupat pînă la desființarea Consiliului Dirigent, în 1920, de reorganizarea învățămîntului românesc din Transilvania în raport cu noile condiții politice după 1918. Principalele probleme școlare care au solicitat eforturile constructive ale lui O. Ghibu au fost reorganizarea învățămîntului popular și secundar, pregătirea profesorilor, integrarea profesorilor veniți de peste Carpați în sistemul de învățămînt din Transilvania.
- 1919 În luna mai a condus, în mod direct, acțiunea de preluare a Universității din Cluj, ale cărei cursuri au fost deschise în 3 noiembrie 1919. Pentru a asigura Universității din Cluj o autoritate științifică europeană, s-a străduit să aducă la Cluj profesori eminenți. Între aceștia și pe Emil Racoviță, care a părăsit Franța și a venit în noul centru universitar românesc, întemeind aci primul institut de speologie din lume.
De asemenea, a participat la preluarea teatrului, înființarea Operei din Cluj și reorganizarea activității Conservatorului clujean. A fost numit profesor de pedagogie la Universitatea din Cluj, pe care a slujit-o, cu devotament, pînă la pensionarea sa, în 1945.

- Este ales membru corespondent al Academiei Române. Recomandarea de a fi primit fusese făcută de N. Iorga, încă din 1916.
- 1921 În luna noiembrie, inaugurează cursul de pedagogie de la Universitatea din Cluj. Cursul este intitulat *Prolegomene la o pedagogie românească*. Analiza procesului integrării culturale a poporului în contextul culturii europene este fundamentată pe principiul treptelor cultural-istorice formulat de T. Ziller. Pentru a asigura buna pregătire a profesorilor, O. Ghibu propune, în noiembrie, înființarea Institutului de pedagogie și a Seminarului pedagogic universitar.
- 1922 A fost ales președinte al secției școlare a *Astrei*.
- 1924—1926 A făcut parte din comitetul de redacție al revistei „Societatea de mline”, în ale cărei pagini a publicat articole pe teme culturale și educative. Între 3—12 ianuarie 1925 au avut loc în sala mică a restaurantului New-York (azi Continental) „convenirile sociale” inițiate de „Societatea de mline” la indemnul lui, cu scopul de a determina „modalitățile unei noi cristalizări a vieții publice românești”. Scopul acestor conveniri era să depășească prin soluțiile propuse cadrul și limitele politicii partidelor care-și disputau puterea. Au participat fruntași ai vieții politice și culturale ca: O. Goga, V. Goldiș, I. Maniu, I. Suciuc, I. Lupaș, N. Drăganu, Sextil Pușcariu, Iuliu Hațieganu și fruntași ai partidului social-democrat ca I. Jumanca și I. Fluieraș. Într-un articol cu titlul *Iarăși Astra*, publicat în „Societatea de mline”, nr. 7, 1926, cere elaborarea acelei publicații necesară oricărui popor de cultură: Marea Enciclopedie.
- 1927 În „*Portrele pedagogice*”, schițează concepțiile unor pedagogi europeni și români: J. J. Rousseau, J. F. Herbart, W. Rein, Gh. Lazăr, Spiru Haret, Virgil Onițiu.
- 1929 Publică în vol. II al amplei monografii „Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul” studiul *Universitatea Daciei Superioare*, în care face un istoric al învățămîntului superior din Transilvania și al luptei românilor ardeleni pentru înființarea unei universități naționale. Prezintă modelul de organizare a Universității din Cluj și activitatea ei în primul deceniu de funcționare.
- 1931—1940 Publică studii ample și documente referitoare la ordinele religioase care au uzurpat unele din drepturile poporului român în domeniul învățămîntului și culturii.
- 1938 În lucrarea *O spovedanie* introduce accente critice la adresa diriguitorilor pentru neglijența manifestată de ei în domeniul educației naționale.
- 1939 Publică lucrarea *La a douăzecea aniversare a Universității Daciei Superioare*.
- 1941 Înființează și conduce la Sibiu, unde funcționa Universitatea din Cluj, Seminarul pedagogic universitar. Publică lucrarea *Prolegomena la o educație românească*, care cuprinde ideile sale pedagogice cu privire la pedagogia românească, educația națională, educația națiunii.
- 1944 Publică lucrarea *Puncte cardinale pentru o concepție românească a educației*, în care prezintă documente referitoare la înființarea Institutului de pedagogie și educație a națiunii, schițând scopurile sale și programul de activitate menit să le realizeze. Apare lucrarea *Dictatură și anarhie. Priviri critice asupra evoluției și directivei învățămîntului și educației sub regimul Antonescu (1940—1944)*. Lucrarea a apărut cu o banderolă pe care era imprimat următorul text: „Carte confiscată în toamna anului 1943 de regimul Antonescu, din cauza adevărurilor pe care nu le putea combate altfel”.

1945 Se pensionează. Pînă la sfîrșitul vieții sale, continuă activitatea creatoare făcînd cercetări laborioase și elaborînd o serie de studii pe teme de istoria culturii și școlii românești, aflate deocamdată în manuscris. Și-a redactat și o bună parte din memorii, precum și amintiri despre unele personalități pe care le-a cunoscut îndeaproape în cursul activității sale. Manuscrisele cu caracter pedagogic: *Încercare de expunere genetică a gîndirii, devenirii și activității mele pedagogice*, *Pe baricadele vieții* (în 3 volume) și *Din amintirile unui pedagog militant* aduc numeroase precizări și asupra atmosferei culturale în care s-a format, conținînd coordonatele fundamentale ale gîndirii sale pedagogice.

1972 O. Ghibu își încheie pentru totdeauna neobosita sa activitate creatoare.
31 octom-
brie

LUCRAREA „DIN ISTORIA LITERATURII DIDACTICE ROMÂNEȘTI“ ÎN CONTEXTUL GÎNDIRII PEDAGOGICE A LUI ONISIFOR GHIBU

În istoria școlii și culturii românești, Onisifor Ghibu face parte din galeria personalităților asupra cărora aspirațiile, frământările și lupta pentru desăvîrșirea statului național unitar și-au pus amprenta în mod decisiv. După cîțiva ani de publicistică, O. Ghibu a intrat în vîltoarea luptelor de eliberare socială și națională ale românilor din Transilvania. Anul 1907 îl găsește redactor al ziarului *Lupta* din Budapesta, în paginile căruia desfășoară o activitate pe multiple planuri, precumpănind însă analiza consecințelor nefaste pentru școala românească ale proiectului de lege a învățămîntului prezentat parlamentului maghiar de contele A. Apponyi.

Formația intelectuală a lui O. Ghibu a fost puternic influențată atît de realitățile istoriei și culturii românești, cît și de contactul pe care o conștiință proaspătă și receptivă la adevăr, frumos și bine l-a avut, în timpul studiilor universitare, cu valorile culturii europene.

Satul său natal — cu puritatea morală a oamenilor, cu hărnicia lor proverbială și cu dorul lor de libertate și unitate națională, pe care oierii din jurul Sibiului îl purtau de-a lungul și de-a latul pămîntului românesc — l-a influențat profund pe O. Ghibu. În meditațiile sale din anii împlinirilor, el aduce un cald elogiu școlii din Săliște, care — notează el în amintirile sale —¹ „mi-a dat viziunea celor mai sublime idealuri ale libertății și unității românești, pe care nici un obstacol omenesc n-avea s-o poată împiedica în procesul ei de plămădire și de constituire“. În timpul cursurilor universitare, aprofundează studiul gîndirii filozofice a epocii. Contactul cu filozofia lui Kant și Fichte, ca și viziunea asupra marilor sisteme filozofice postkantene pe care i le-au prilejuit prelegerile lui Th. Ziegler la Strasbourg, R. Eucken și W. Rein la Jena, „m-au ferit — subliniază O. Ghibu în aceleași amintiri — de primejdia în care căzuseră cîțiva teologi sibieni mai vechi, care s-au aruncat deodată, fără o cercetare critică prealabilă, în pedagogia herbartiană, pe care au conceput-o greșit, și din care au făcut apoi o pirghie foarte problematică pentru cultura și viața românească“.

Cu toată rigoarea sistemului său și cu autoritatea pe care i-o da o largă aplicare practică în școala europeană, Herbart nu l-a „încălzit niciodată“ cum singur mărturisește. La Jena, a fost atras de autoritatea pedagogică a lui W. Rein, sub conducerea căruia susține doctoratul în filozofie și pedagogie cu lucrarea *Der moderne Utraquismus, oder die Zweisprachigkeit*

¹ O. Ghibu, *Pe baricadele vieții*, vol. I: *Anii mei de învățătură* (1889 — 1908), Sibiu mss. aflat în arhiva familiei.

in der Volksschule (Utracvismul modern sau bilingvismul în școala populară). Trăind și simțind realitățile școlii românești din Transilvania și sub influența gândirii pedagogice a lui W. Rein, concepția pedagogică a lui O. Ghibu se structurează în jurul principiului național în pedagogie, acesta dînd — în concepția sa — direcția fundamentală de orientare a activității de modelare a tinerei generații.

Activitatea pedagogică propriu-zisă și-a început-o într-o perioadă de mari frămîntări și încercări pentru școala românească, o perioadă de luptă, care solicita o activitate energetică pentru apărarea școlii. Modelul de personalitate pe care l-a admirat și urmat a fost acela al personalității lui Gh. Lazăr: „În concepția mea despre dascăli, despre învățători, despre profesori — afirmă O. Ghibu — porneam de la exemplul lui Gh. Lazăr, care n-a fost un simplu profesor de la catedră, ci a fost un luptător întrepid pentru toate idealurile înalte ale neamului, pe seama cărora nu s-a mulțumit să dea sfaturi, ci a intrat adînc în luptă”¹.

L-a interesat de asemenea activitatea desfășurată de Spiru Haret pentru progresul școlii românești și pentru constituirea pedagogiei noastre naționale. L-a cunoscut de altfel personal pe Haret, la cererea acestuia pregătind un material amplu asupra situației școlii românești din Transilvania, reunind în volumul de studii cu caracter sociologic, apărut la Sibiu în 1911: *Cercetări privitoare la situația învățămîntului nostru primar și la educația populară*. O. Ghibu reține eforturile lui Spiru Haret pentru dezvoltarea învățămîntului românesc și mai ales pentru afirmarea școlii ca instituție activă sub raport social și cultural.

În toate studiile și articolele pedagogice ale lui O. Ghibu se reflectă, constant, preocupările sale pentru o pedagogie românească, pentru educație națională, pentru școală națională, pentru unitatea sub raport organizatoric a acesteia. El și-a afirmat — cu autoritate — punctele sale de vedere în aceste probleme, încă de la sfîrșitul primului deceniu al secolului al XX-lea, militînd deschis pentru subordonarea pedagogiei luptei politice și naționale a poporului român. El însuși considera pedagog militant pe acela „care se fixează asupra problemelor mari ale vremii și ale neamului său, le analizează în mod documentat, pe cît îl ajută puterile lui sufletești și care nu le pune pe hîrtie ca să le răspindească pentru a-și etala talentul și crudiția, ci se angajează să le ducă personal la izbîndă”². Prototipul pedagogului pe care el îl vede ca demn reprezentant al epocii sale este așadar acela al educatorului angajat în lupta pentru progresul cultural și social al națiunii sale. O asemenea concepție activă asupra personalității educatorului l-a apropiat în această privință de Herbart, pe care de altminteri nu și l-a luat niciodată ca mentor.

Obiectivul esențial urmărit de O. Ghibu în decursul îndelungatei sale activități culturale, cu o tenacitate exemplară și cu o impresionantă putere de dăruire, a fost așadar constituirea unei pedagogii românești, care să-și aibă sorgintea în istoria poporului român, în individualitatea și aspirațiile sale. Reflectînd asupra propriei sale concepții pe care a împărtășit-o elevilor săi, O. Ghibu notează, în 1953, că aceasta s-a conturat în strînsă legătură cu vocația culturală a neamului său, că „s-a născut și a crescut pe marginea vieții mele, a neamului meu, a umanității și a istoriei”³. Lucrul este profund adevărat, ideile sale pedagogice fiind cu adevărat originale, aplicate realităților neamului său, nesubordonate vreunei școli sau personalități pedagogice. A protestat, întotdeauna, împotriva teoriilor abstracte, îndepărtate de viața școlii și de particularitățile poporului român. Pornind de la una din tezele fundamentale ale lucrării lui W. Wundt „Die Nationen und ihre Philosophie”, în care filozoful german formulează aserțiunea că fiecare națiune își are filozofia sa, O. Ghibu conchide că așa cum fiecare popor are un mod propriu de interpretare și evaluare a fondului gândirii europene, tot așa fiecare națiune își are peda-

¹ O. Ghibu, *Din amintirile unui pedagog militant*, mss. aflat în arhiva familiei, p. 302.

² Idem, *Din amintirile unui pedagog militant*, p. 9.

³ Idem, *Încercare de expunere genetică a gândirii, devenirii și activității mele pedagogice*, 1953, mss. aflat în arhiva familiei.

gogia sa, concepută ca un mod propriu de a acționa asupra tineretului în funcție de idealul național, coroborat, bineînțeles, cu marile idealuri ale umanității.

Baza pedagogiei lui O. Ghibu o constituie — așa cum singur afirmă — „în mai mare măsură istoria, decât antropologia sau etica”. Pentru că istoria interpretează procesul devenirii unui popor, modul în care s-a dezvoltat specificul său național în funcție de dispozițiile sale naturale și de vicisitudinile vremurilor. Tînărul care este supus unei acțiuni educative este fiul unui neam, ale unei comunități umane, cu psihologia, limba și istoria sa. În această perspectivă, continuă O. Ghibu, nici un sistem pedagogic nu poate fi transplantat în România din alte țări, fie Germania sau Franța, fie Statele Unite sau altă țară. Ne trebuie, spunea el, un sistem de pedagogie autentic românesc, care nu este șovin, ci inspirat de marile idealuri ale umanității și pătruns de spiritul de omenie al poporului nostru, fiind organic legat de acesta. Un sistem de pedagogie românească, care să aparțină culturii și istoriei poporului român. Așa „cum fiecare popor își are literatura sa specifică, își are muzica sa specifică, își are obiceiurile sale specifice, își are filozofia sa pe care n-a învățat-o din cărți străine, ci din propria sa experiență, așa și în pedagogie ne trebuie o pedagogie care să aibă amprenta specifică a gândirii românești, a faptei românești și a vieții românești”¹.

Aceste idei l-au preocupat încă din perioada elaborării tezei de doctorat, susținută la Universitatea din Jena, cînd se declara profund preocupat de stabilirea coordonatelor fundamentale ale gândirii sale pedagogice, „axate nu pe ideile mai mult cosmopolite de pînă atunci, ci pe ideea determinată de realitatea descoperită de revoluția franceză, a popoarelor ca atare, în drept să-și afirme libere potențialitățile lor specifice ca elemente constitutive ale umanității”². Toate ideile pedagogice din lucrarea sa de doctorat aveau în vedere un scop politic: să susțină și să faciliteze lupta poporului român pentru libertatea națională și pentru desăvîrșirea unității statului român.

Dintre problemele practice ale școlii populare din Transilvania, atenția lui O. Ghibu s-a îndreptat asupra celor mai dificile: asigurarea unității ei organizatorice, perfecționarea învățătorilor, elaborarea manualelor, apărarea școlilor în fața tendințelor de deznaționalizare promovate în cadrul imperiului de guvernanții epocii și, firește, predarea în limba română. Concepția sa despre pedagogia românească nu avea nimic șovin în structura sa ideologică și nici în manifestările ei practice, nu izvora din concepții retrograde, ci „din faptul diversității și *varietății naturale a vieții* umanității”, în a cărei complexitate și diferențiere fiecare popor se manifestă într-un mod specific, determinat de istoria și potențialitățile sale creatoare. Profesorul însuși afirma: „naționalul, românescul în concepția mea este, în realitate, mai curînd social”, fiind într-adevăr în esența sa un element dinamic, creator în toate domeniile de manifestare a spiritului românesc.

După realizarea statului național unitar, O. Ghibu a funcționat ca profesor de pedagogie la Universitatea din Cluj. Primul său curs universitar a fost intitulat *Prolegomene la o educație românească sau la o pedagogie românească*. În cadrul acestuia, a încercat să fixeze noile coordonate ale pedagogiei care rezultau în urma schimbărilor care au survenit după primul război mondial, pe plan european și pe plan național, legînd și de data aceasta pedagogia de „realitățile cele mai ardente, cele mai importante ale actualității epocii”³. Pedagogia ca știință și activitate dinamică este subordonată de el, în noile condiții politice, ideii de înfăptuire a unei păci durabile și de realizare a progresului cultural național și al umanității. Dealtfel, această perspectivă umanistă asupra pedagogiei constituie o constantă caracteristică a întregii sale concepții.

¹ O. Ghibu, *Din amintirile unui pedagog militant*, p. 299.

² *Idem*, *Pe baricadele vieții*, p. 243.

³ *Idem*, *Din amintirile unui pedagog militant*, p. 292.

Pornind de la aserțiunea că „o pedagogie de valoare eternă, în timp, și universală, în spațiu, nu există”, ci ca și arta, literatura și politica „ea variază de la epocă la epocă și de la popor la popor”, O. Ghibu insistă și de data aceasta în prelegerile sale asupra necesității elaborării unei concepții pedagogice românești care să corespundă exigențelor epocii și care să ducă la integrarea culturală a poporului român în procesul general de dezvoltare a culturii europene. Analizând modalitățile de integrare culturală europeană, O. Ghibu rămâne însă tributari principiului treptelor cultural-istorice al lui T. Ziller, admițând teza, discutabilă sub raport istoric și axiologic, că trebuie să trecem prin fazele de cultură prin care au trecut popoarele mari europene. Dintre acestea, faza asupra căreia stăruia O. Ghibu, ca având profunde implicații educative, era aceea a clasicismului. De aceea, opinia pentru orientarea clasică a învățământului, pe toate treptele sale, susținând că numai în contact cu clasicismul și cu valorile fundamentale ale culturii europene vom dezvolta spiritul creator al poporului și instituțiile sale fundamentale. Optica aceasta este evident unilaterală, în condițiile în care economia și industria românească trebuiau să fie alimentate cu cadre bine pregătite științific și tehnic ca să poată progresa.

Încă de la numirea sa ca profesor de pedagogie la Universitatea din Cluj, Onisifor Ghibu a fost preocupat nu numai de afirmarea ideii de orientare națională a acestei discipline, ci și de traducerea ei în fapt, militând pentru înființarea unui *Institut de pedagogie și educație a națiunii*. În cadrul acestui institut își găsea locul, ca un element structural deosebit, alături de laboratoare, bibliotecă, școli experimentale, seminar pedagogic și editură, un *Muzeu al educației românești*, în care trebuia să se reunească și să se studieze „toate documentele privitoare la faptul istoric și actual al educației noastre naționale, făcând cu puțință constituirea unei științe a educației națiunii române”¹.

Pornind de la teza că pedagogia este acțiune pusă în slujba națiunii și a statului unificat, O. Ghibu definește scopurile majore ale Institutului ca fiind „de a studia în mod organic toate problemele privitoare la ființa, educația și mărirea națiunii române..., de a stabili principiile conducătoare permanente și metodele cele mai potrivite ale unei sănătoase și solide educații, menite a duce la cea mai amplă afirmare națiunea română”².

Educația era privită de el ca o funcție organică a națiunii, menită să contribuie la sporirea natalității, la diminuarea mortalității, la oțelirea corpului prin muncă, sport, odihnă și la combaterea viciilor. La realizarea scopului de a forma o națiune sănătoasă, luminată, cu o viață morală elevată și care să se poată încadra în chip natural în umanitate trebuiau implicate: *familia, școala, teatrul, cinematograful, radioul, presa și alte instituții*.

Scopul educației era fixat de O. Ghibu în raport cu trei coordonate: *individul cu potențialul său psiho-fizic, comunitatea națională cu specificul care rezultă din întreaga sa evoluție istorică și umanitatea, cu valorile ei*. Prin acțiunea convergentă a tuturor factorilor educativi care acționează în societate, se va urmări să se formeze din fiecare fiu al comunității naționale un cetățean „sănătos la trup și suflet și animat de virtute, de adevăr, de bine, de frumos, de iubire și încredere în neam; iubitor de știință și muncă cinstită... patriot luminat, harnic, stăruitor, optimist..., cetățean conștient de drepturile și mai ales de datoriile sale față de statul său național”. Dezvoltarea capitalului uman al națiunii se va realiza — după cum preciza el — în raport cu specificul național, așa cum s-a conturat el în decursul evoluției istorice a poporului. „Prin educație — afirmă O. Ghibu — noi nu vrem să ne occidentalizăm, să ne «europenizăm», sau «să ne civilizăm» cu orice preț, ci să ne dezvoltăm... calitățile noastre specifice pe care apoi, bucuroși le închinăm pe altarul Europei și al întregii omeniri”³. *Institutul de educație a națiunii*, conceput ca un factor de „inițiativă și de experiențe educative naționale”, trebuia

¹ O. Ghibu, *Puncte cardinale pentru o concepție românească a educației*, Sibiu, 1944, p. 19.

² Idem, *op. cit.*, p. 34.

³ Idem, *op. cit.*, p. 51.

să îndeplinească un rol cultural în fundamentarea teoretică a acțiunii educative, în experimentarea principiilor și metodelor educative și în generalizarea rezultatelor obținute în aceste direcții. Pentru realizarea acestei ultime laturi, O. Ghibu preconiza înființarea în cadrul Institutului a unei edituri menite să publice lucrări de pedagogie clasică și studii elaborate de membrii săi.

Exclusivismul național și empirismul pedagogic, ignorarea valorilor educative create de omenire au fost, așadar, cu totul străine profilului și funcțiilor educative și culturale ale *Instituiului de pedagogie și educație a națiunii*, așa cum a fost el conceput de O. Ghibu. Printre temele de cercetare ale institutului el include studiul sistemelor pedagogice ale altor națiuni precum și analiza învățământului, în limba maghiară, iar în structura acestei instituții face loc unei secții speciale pentru educația naționalităților conlocuitoare. Ca și O. Goga, în timpul stăpînirii habsburgice, el s-a angajat plenar și cu pasiune în lupta pentru apărarea intereselor școlii românești oprimată, iar după desăvîrșirea statului național unitar își va continua acțiunea în noile condiții, îndreptînd-o către apărarea ei de influențe retrograde.

În lucrările elaborate de O. Ghibu în anii celui de-al doilea război mondial și îndeosebi în *Dictatură și anarhie* — carte tipărită și confiscată de regimul antonescian în anul 1943 și difuzată în 1944, după Eliberare — face o analiză severă — dar judicioasă — a situației de atunci a școlii, supunînd pedagogia oficială a epocii, precum și pe conducătorii de atunci ai învățământului românesc, unei critici tăioase. El afirmă că „hrana sufletească a milioanele de copii a fost sistematic infectată... de otrava unei învățături viciate pînă în rărunchi, ca a fost învelită în haina mincinoasă a frazei goale, lipsite de înțeles și de probitate. Întreaga literatură didactică a fost ticluită pentru a exalta, cu vorbe mari și prefăcute, cultul unui om trecător, de dragul căruia au fost jertfite toate adevărurile mari și eterne ale neamului și umanității”¹. Critica instituțiilor școlare, a literaturii didactice și a modului de organizare a școlii este făcută și de data aceasta într-o perspectivă cultural-educativă, relevîndu-se insuficiența factorilor educativi ai epocii în direcția modernizării educației. Astfel, sublinia absența perspectivei pedagogice în activitatea educativă, a cărei organizare era dominată de „legiferarea sporadică ocazională și parțială” și de „metoda cîrpelii de programe”. El condamnă elaborarea greșită a literaturii didactice, improvizarea formelor educative „care peste puțină vreme au fost părăsite și înlocuite cu altele, la fel de efemere și contradictorii”, „birocrația improvizată, fără principii, fără continuitate și fără răspundere propriu-zisă față de neam și față de istorie” și „confuzia exasperantă din învățămînt”, care deveniseră factori de diminuare a eficienței sociale a școlii. El trăgea concluzia, răsplat formulată, că o asemenea școală, în care organizarea și îndrumarea aveau un caracter haotic „fără precedent în istoria noastră și fără analogie în istoria pedagogiei altor popoare”, nu îndeplinea atribuțiile unei instituții educative menite să asigure formarea tineretului patriei. Îndrăzneala și pertinența acestor afirmații făcute în plină dictatură antonesciană vorbesc de la sine.

Concepția pedagogică a lui O. Ghibu s-a conturat, așadar, sub impulsul și la temperatura stărilor politice din Transilvania primelor două decenii ale secolului nostru, dar a continuat să se desăvîrșească în raport cu realitățile date, întotdeauna în consens cu idealurile majore ale poporului său.

În 1909, O. Ghibu se întoarce de la studii din Germania, iar în 1910 i se atribuie, în cadrul Consistoriului mitropolitan de la Sibiu, funcția de inspector al învățământului românesc. Începînd din 1909, cînd în Transilvania au loc discuții vii, în presă și în cadrul reuniunilor învățătoarești, referitoare la reorganizarea școlii populare pentru a-i spori eficiența în lupta națională, Onisifor Ghibu se angajează în dezbateri pornind de la ideea că „școala noastră nu mai poate rămîne

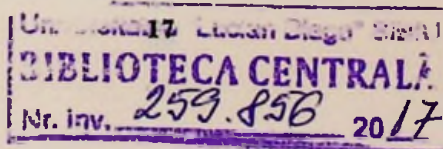
¹ O. Ghibu, *Dictatură și anarhie*, Sibiu, 1943, XV.

ca pînă acum o instituție izolată”¹ în contextul vieții culturale a românilor. Perfecționarea structurii și a funcțiilor ei cultural-educative trebuie — cerea el — să găsească un interes viu la toți factorii care alcătuiesc poporul nostru și problemele ei vor trebui să agite nu numai mințile pedagogilor mai mari sau mai mici, ci ale tuturor care fac parte din neamul nostru”². Apelul său, dată fiind funcția de conducere a învățămîntului pe care o deținea, capătă sensuri și rezonanțe deosebite. El avea — cum se știe — atribuții numai în direcția învățămîntului ortodox, dar arăta că este necesar să se depășească neapărat barierele profesionale, construite și menajate cu subtilitate politică de oficialitățile habsburgice. Pasiunea și consecvența cu care O. Ghibu a acționat pentru progresul școlii românești din Transilvania, în totalitatea ei, indiferent de confesiune, zdruncină puternic pozițiile detractorilor săi, care-l prezentau ca pe un apărător îngust al ortodoxismului. Desigur, dată fiind întinderea operei sale, cercetările ulterioare vor trebui să poposească mult asupra acestui aspect, pentru a aduce o lumină definitivă și în această problemă. Este însă necesar să o facă, fiind în interesul culturii și istoriei noastre naționale. Pînă atunci este necesar să cîntărim cu obiectivitate, cum stau lucrurile în această privință în lucrarea pe care o analizăm. Cum se știe, la noi, ca pretutindeni, învățătura de carte se făcea la începuturi direct după cărți religioase. Apariția unor cărți didactice special destinate acestui scop, chiar dacă ele erau încă pline de texte cu conținut religios, a constituit peste tot un veritabil progres în istoria școlii. Așa s-au petrecut lucrurile în această privință și în Transilvania, faptul căpătînd aici nuanțe și semnificații particulare. Astfel, școlile naționale rămase sub administrația confesiunilor religioase au trecut la primele cărți didactice special elaborate în condițiile în care în mod paralel și oficialitatea era preocupată, din motive politice vizînd subordonarea acestora, de elaborarea unor astfel de cărți școlare. În aceste condiții, manualele care reflectau în conținutul lor apartenența confesională prin elemente religioase, erau, bineînțeles, inferioare din acest punct de vedere celor susținute de autorități și care, emancipate de orice conținut religios, aveau o orientare laică. Am rămîne însă la suprafața lucrurilor, dacă n-am arăta că acest conținut laic era perfect adaptat intențiilor stăpînirii de supunere a populațiilor asuprite, și că, în condițiile în care imperiul habsburgic folosea atragerea la catolicism ca pe o pirghie de bază în politica sa de deznaționalizare, îndepărtarea populației de religia ortodoxă era departe de a avea o simplă semnificație religioasă. Așadar, faptul că primele manuale didactice românești din Transilvania conțineau rugăciuni și texte de profil ortodox era expresia rezistenței populației față de intențiile politice ale stăpînirii. Faptul este prea cunoscut pentru a nu ne salva de interpretări simpliste. Era, așadar, normal ca O. Ghibu, care a trăit și el într-o asemenea atmosferă de apăsare, să fi înțeles această semnificație a conținutului religios al bucoavnelor analizate de el și să o fi pus în lumină. Elocvent în acest sens este următorul detaliu: la Blaj — centrul confesional unit — se tipăreau anumite bucoavne, la Sibiu — altele. Și unele și altele aveau conținut religios, dar rugăciunile, între care „Simbolul credinței”, trebuiau să conțină elementele dogmatice distinctive pentru cele două confesiuni. Cînd însă, în bucoavnele apărute după Unire, la Blaj, „Simbolul credinței” avea formă ortodoxă, faptul este cercetat și relevat de O. Ghibu, cu satisfacția celui ce constată unitate — chiar și acolo unde oficialitatea în mod expres avea certitudinea că nu poate exista. Desigur, ideile lui O. Ghibu cu privire la religie și școală sînt ale unui om luminat în stare să-și depășească condiția de teolog, pînă într-atît încît să adere total la evoluția în sens laic a cărților românești de școală.

Astfel, atîta vreme cît se referă la o epocă în care lupta împotriva asupririi naționale se desfășoară cu fervență deosebită pe teren religios, el se declară satisfăcut de circulația prioritară a bucoavnelor religioase față de cele cu conținut laic, dar străine intereselor românești.

¹ O. Ghibu, *Păveri cu privire la o nouă fundamentare a învățămîntului nostru primar*, în „Tribuna”, nr. 153, anul XVIII, 1909.

² *Idem, op. cit.*

Pentru ca tot în această lucrare, referindu-se la o etapă ulterioară, să reproșeze „Cărții de citire” a lui P. Șpan (1905) că nu cuprindea „nimic din viața reală”, și că avea drept teme centrale „lumea atât de îndepărtată a legendelor biblice”. E vorba desigur aici de meritul său incontestabil de a fi judecat valoarea cărților de școală analizate de el în contextul epocii în care au apărut și circulat ele, și nu rupt de acest fond. Faptul e și mai limpede dacă vedem ce spune el singur în „Înceierea” la această primă parte a lucrării despre aceiași *bucoavnă* cu conținut religios:

„Ce e drept, bucoavna nu deschidea orizonturi largi. Ea nu înzestra cu cunoștințe practice” dar... „cu tot binele pe care ni l-a adus... astăzi, desigur, că nu ne mai putem întoarce la ea. Înaintea privirilor noastre s-a deschis lumea cu orizonturile ei largi, pe care umila cârtică a generațiilor trecute nu le-ar mai putea satisface”.

Punându-și problema definirii rolului școlii, Onisifor Ghiбу nu o leagă în nici un fel de orientarea confesională, relevând dimpotrivă că „ea e — și va trebui făcută de aici încolo tot mai mult — o pepinieră de cultură națională”¹. El arată apoi că principiile de organizare ale școlii, ca instituție activă sub raport cultural în cadrul comunității naționale, nu pot fi împrumutate de la alte popoare, nici din teorii pedagogice cu caracter general, ci vor trebui să fie determinate în raport cu specificul național, cu dezvoltarea istorică a poporului și cu „idealul către care noi năzuim”, și care ideal, simțit și propagat cu consecvență neabătută de către el, era desăvârșirea unității naționale a statului român. O reformă rațională a învățămîntului românesc din Transilvania implica de aceea, în concepția lui O. Ghiбу, studierea atentă a vieții naționale, pentru a corela judicios sistemul de învățămînt cu viața poporului. Pentru perioada plină de zbucium prin care trecea școala românească din Transilvania, ca urmare a aplicării prevederilor legii Apponyi, scopul oricărei reformări a planului de învățămînt și semnificația oricăror măsuri de organizare a școlii, trebuia să fie tot afirmarea caracterului ei național unitar, în sensul de „a adăposti în școala noastră ce e mai corespunzător firii noastre și a elimina tot ce ne împiedică în procesul de cristalizare a ființei noastre proprii”², de a familiariza temeinic elevii cu istoria națională, de a-i face să pătrundă specificul limbii române și să cunoască individualitatea poporului.

În lumina aceluiași principii și idei, afirmate de el în publicistica vremii, O. Ghiбу pornește, cu vigoare și consecvență, în calitatea sa de inspector al școlilor subordonate senatului școlar al Consistoriului ortodox din Sibiu, la îndrumarea concretă a învățămîntului românesc. El își îndreaptă atenția spre conținutul învățămîntului, elaborarea manualelor școlare, perfecționarea învățătorilor, apărarea școlilor populare și medii, grav amenințate de legea Apponyi.

În lucrările sale³ din anii 1911—1914 definește și mai clar profilul școlii populare și expune modalitățile concrete de dezvoltare a ei ca instituție educativă. Astfel, el arată că școala ar deveni o instituție mai activă în lupta națională dacă s-ar elabora un nou plan de învățămînt. În 1911, el și elaborează o nouă programă școlară⁴, întemeiată tocmai pe ideea de mai sus. În cadrul acestei programe, locul principal îl avea limba română, care, ca obiect de studiu, punea — în cea mai mare măsură — pe elev în contact cu valorile culturii naționale. Prin intermediul acesteia, elevul din școala populară „moștenește avutul intelectual și istoric al strămoșilor lui”. O asemenea concepție era menită să îndrume și să apere școlile românești din Tran-

¹ O. Ghiбу, *op. cit.*

² *I d e m*, *op. cit.*, nr. 155.

³ Dintre lucrările menite să apere situația școlii românești semnalăm: *Cercetări referitoare la situația învățămîntului nostru primar și la educația populară*, Sibiu, 1911; *Anuar pedagogic*, Sibiu, 1913; *Chestiunea manualelor în școlile noastre secundare*, Sibiu, 1913; *Starea învățămîntului în comitatul Hunedoarei*, Arad, 1913.

⁴ *Plan de învățămînt și îndreptar metodic pentru școlile populare confesionale gr. or. române*, Sibiu, 1911.

silvania nu numai de greutatea făcute școlii de oficialități, ci și de consecințele nefaste ale divizării ei pe baze profesionale.

O. Ghibu este preocupat de modelul unei școli românești unitare, care să depășească deci limitele nefaste ale organizării ei pe confesiuni. Pentru construirea acestui model, își găsește elementele în realitățile istorice ale vieții românești din Transilvania și România, în activitatea și gândirea pedagogică a lui Spiru Haret, luându-și ca ax principal tot principiul național în educație, care străbate ca un fir roșu întreaga sa gândire și operă. El remarca, în această ordine de idei, faptul că pentru Haret „școala nu era numai așa o instituție oarecare, copiată după modele din alte țări și importată de-a gata în țara lui, ci școala trebuie să fie o parte organică a vieții țării, avînd o factură proprie, națională”¹. O asemenea instituție școlară integrată urma să se manifeste pe plan social prin extinderea activității cultural-educative dincolo de cadrul ei instructiv-educativ. Dar o asemenea școală trebuia sprijinită și de alți factori. În această situație, atenția lui se îndreaptă spre *Astra*. Asociația includea în structura sa organizatorică o *secție școlară*, căreia el îi atribuia menirea de a înființa biblioteci, de a edita o revistă pedagogică și de a constitui cadrul unitar de manifestare a activității culturale a tuturor învățătorilor din Transilvania². Din aceeași perspectivă, Onisifor Ghibu schițează un plan de activitate extrașcolară pentru învățătorii români din Transilvania. Mijloacele instituționale de care ei urmau să se folosească pentru educația adulților trebuia să fie despărțimintele locale ale *Astrei*, conferințele învățătoresci, corurile de plugari și meseriași, bibliotecile școlare. Tot în scopul creării unei școli populare unitare, el propunea elaborarea de manuale originale care să fie utilizate în toate școlile românești *indiferent de confesiune*. Problema a fost dezbătută și în ședința din 30 iunie 1911 a secției școlare a *Astrei*. Ghibu include, de asemenea, în programul secției școlare a *Astrei* organizarea, din trei în trei ani, a unui congres național al profesorilor. Așadar, în timp ce sistemele acționau în mod izolat, *Astra* devenea un factor de unificare a școlii prin depășirea barierelor profesionale³.

În decembrie 1918, după desăvîrșirea statului național unitar român, Onisifor Ghibu se reîntoarce la Sibiu, unde era sediu Consiliului Dirigent, în cadrul căruia i se încredințează funcția de secretar general al Resortului de instrucțiune și culte, al cărui titular era Vasile Goldiș. În această calitate, inițiază ample acțiuni pentru reorganizarea învățămîntului românesc, pentru preluarea Universității din Cluj și înființarea unor institute științifice de cercetare în diferite domenii ale științei. O mică prefață la *Programa analitică pentru școlile primare de sub autoritatea Consiliului Dirigent*, elaborată de el, în 1919, e concludentă în privința concepției de care a fost călăuzit în activitatea de reorganizare a școlii populare pe noi baze pedagogice. Scopul „școlii primare este de a da elevilor săi elementele culturii umane generale”, dezvoltîndu-le, prin asimilarea valorilor culturale, resursele lor intelectuale și morale, dar pregătindu-i și pentru activitatea practică în cadrul societății. Onisifor Ghibu afirmă primatul factorului educativ asupra celui instructiv în viața și activitatea unei școli primare, care, în concepția sa, trebuie „să fie în prima linie un institut de educație și numai în a doua un institut de învățămînt”.

În condițiile desăvîrșirii statului național unitar, școala din Transilvania își putea îndeplini în condiții optime funcția sa culturală numai prin completarea sistemului de învățămînt cu toate treptele și prin unitatea sa organizatorică. De aceea, Onisifor Ghibu acționează energic pentru crearea Universității din Cluj, căreia se străduiește să-i asigure o înaltă autoritate științifică, voind să facă din ea „un templu al științei pe baze naționale superioare”⁴.

¹ O. Ghibu, *Spiru Haret*, în „Românul”, nr. 275, an. III, 1913.

² O. Ghibu, *Asociațiunea și școala românească* în „Tribuna”, nr. 185, an. XV, 1911.

³ I d e m, *Profesorii noștri și „Asociațiunea”*, în „Tribuna”, nr. 23, anul XIV, 1910.

⁴ I d e m, *Universitatea Daciei superioare*, în vol. „Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul, 1918—1928”, Cultura națională, 1929, p. 879.

Studiul literaturii didactice a fost făcut de O. Ghibu dintr-o perspectivă pedagogică și istorică. Problema l-a preocupat în mod deosebit și a avut posibilitatea să o aprofundeze în perioada 1910—1914 cit a funcționat ca inspector al învățământului românesc din Transilvania, apoi, în condiții noi, ca secretar general la instrucțiune în cadrul Consiliului dirigent. Manualele școlare din școlile secundare sînt analizate în 1913 în lucrarea *Chestiunea manualelor în școalele noastre secundare*. Constatînd că în unele școli se utilizează încă manuscrise sau manuale elaborate în urmă cu 20 de ani și că nu există o concepție pedagogică unitară în elaborarea manualelor, O. Ghibu propune ca secția școlară a *Astrei* să stimuleze editarea unor manuale originale.

În 1916, O. Ghibu a publicat în *Analele Academiei Române* lucrarea *Din Istoria literaturii didactice românești*, în care întreprinde o analiză critică din punct de vedere istoric și pedagogic a bucoavelor, abecedarelor și manualelor de citire. Primul volum se referă la bucoavnele din toate provinciile românești, dar stăruie, cum e firesc, asupra celor din Transilvania, relevînd rolul acestor cărți în păstarea unității culturale a românilor. În celelalte două își limitează cercetările la abecedarele și cărțile de citire din Transilvania, relevînd însă corelațiile firești între conținutul acestor manuale și cultura română în ansamblul ei. Amploarea demersului și a analizei întreprinse de el în această lucrare este dată nu numai de bogăția informațiilor pe care le aduce cu privire la manualele utilizate în școlile românești pînă în 1915, ci și de corelațiile și concluziile de ordin general cultural și pedagogic pe care le trage.

Acum, această lucrare atît de valoroasă apare pentru prima dată într-un singur volum, specialiștii — pedagogi, filologi, lingviști, oameni de cultură — beneficiind în plus și de un important *Adaos*, care conține completări și revizuirii pe care autorul le-a făcut în intervalul care s-a scurs de la apariția lucrării.

Evoluția literaturii didactice românești este integrată în mod organic în contextul istoric-cultural național al perioadei analizate, respectiv din sec. al XVII-lea pînă la 1915. Lucrarea se ocupă de fapt numai de Bucvare, Abecedare și Cărți de citire, ca atare de literatura didactică destinată învățământului primar. Dar, întrucît acestea erau cărți de căpătii pentru elevi și pentru întreaga lor familie, orientarea conținutului lor avea o importanță care depășea cu mult granițele școlii propriu-zise, ale instrucției copiilor de această vîrstă. Învățarea scris-cititului se făcea, la început, pe texte cu conținut religios, apoi treptat pe un material de limbă și text literar, al căror conținut contribuia în modul cel mai direct la educația patriotică și politică a elevilor, la formarea lor morală și estetică în sensul spiritualității noastre românești. Este emoționant și plin de semnificații, de exemplu, să găsești în aceste cărți de început, pînă și în listele de cuvinte și propoziții simple, unele cu miez patriotic evident: „Limba română e dulce” sau „limba mea e limba română” sau „hora română” sau „Horea e nume” ca în Bucvarul din nordul Transilvaniei, de la mijlocul secolului trecut, despre care O. Ghibu scrie în „*Adaos*”-ul din lucrare că e prețios ca un incunabul, bucvar în care evident scopul principal, cel instructiv, era învățarea „buchiilor”.

La fel, în „*Legendarul*” pentru clasa a II-a, tipărit la Blaj la 1872 de Șt. Pop, sînt cuprinse în fraze simple, adevăruri fundamentale ca: „Noi ne ținem de națiunea romană, sîntem români. Numele acesta-l avem de la Roma, de unde ne tragem toți românii. Frați de ai noștri sînt în România liberă”. Asemenea scopuri implicite sînt apoi declarate explicit în prefețele multor manuale didactice. Astfel Z. Boiu tipărește în 1865 un manual de citire în a cărui *Prefață* pune în centrul obiectivelor educative „înaușirea și creșterea limbii, cultivarea inimii, îmbogățirea cunoștințelor despre țară și popor”.

Dezvoltarea dragostei și a interesului elevilor față de literatura română și de scriitorii ei reprezentativi nu era un deziderat educativ simplu și nici ușor de realizat, avînd profunde implicații politice. O. Ghibu discerne acestei idei și tendințe pozitive din manualele analizate cu finețe pedagogică, dar și cu o optică politică, filozofică și social-patriotică foarte clară.

Dr ONISIFOR GHIBU

DIN ISTORIA LITERATURII DIDACTICE ROMÂNESTI

I - III.

ANALELE

ACADEMIEI ROMÂNE

SERIA II. — TOMUL XXXVIII.

1916 — 1916.

MEMORIILE SECȚIUNII LITERARE

CU 43 ILUSTRĂȚIUNI ÎN TEXT.

O. Ghibu

BUCUREȘTI

LIBRĂRIILE SOCEC & Comp., C. SFETEA, PAVEL SURU

LEIPZIG
OTTO HARRASSOWITZ

VIENA
GEROLD & COMP.

1916.

De pe aceleași poziții ferme, el pune în lumină și acele elemente din conținutul manualelor care reflectă interese sociale și naționale, străine populației românești. Astfel, de exemplu, referindu-se la prima carte de citire, *Ducerea de mână către cinste și dreptate*, O. Ghibu remarcă tendința acestui manual de a deveni un instrument de educație morală a elevilor în spiritul intereselor de clasă ale feudalilor. De pe aceste poziții, iobagii erau sfătuiți să lucreze cu inimă pentru domnii de pământ și să fie mulțumiți de soarta lor, căci și ei, iobagii, pot avea o viață fericită dacă sunt supuși: „Nimănui nu-i e permis să dorească libertate mai multă și drepturi mai multe decât i se cuvine și decât i s-au îngăduit”, conchidea textul citat de el. O. Ghibu decupează și analizează toate aceste idei străine spiritului nostru național, infierându-le cu pasiunea luptătorului.

Mai ales, la începutul secolului al XIX-lea, când ideologia aristocrației maghiare este impusă cu mijloace mai eficace, el constată o îndepărtare a manualelor care căpătau drept de circulație de specificul culturii românești, de limba poporului și de aspirațiile sale de unitate națională. O. Ghibu nu găsește nici o circumstanță atenuantă pentru autorii unor asemenea manuale. Ignorând voit condițiile asprei cenzuri la care acestea erau supuse de autorități, cu argumente necruțătoare, el demonstrează lipsa lor de valoare educativă, care provine din absența legăturii organice pe care acestea ar trebui să le aibă cu cerințele poporului român. În general, în analiza pe care o întreprinde, el pune dezvoltarea literaturii didactice în legătură cu viața românească din Transilvania și de pretutindeni. Dintr-o asemenea perspectivă critica el confesionalismul care contribuia la divizarea școlii românești și susținea cu toată pasiunea scrisului său limpede pe cei care, dimpotrivă, aduceau servicii unității culturale a românilor. Astfel, de exemplu, îl elogia pe Ion Pop Reteganul pentru ideea elaborării unui abecedar unic pentru toate școlile românești din Transilvania, indiferent de confesiune.

Întreaga analiză critică făcută de el începuturilor literaturii didactice românești a fost pusă în slujba unui patriotism militant luminat. Onisifor Ghibu nu și-a lăsat luciditatea pradă tensiunii politice în care erau ținute intelectualii români în perioada respectivă și nici interdicțiilor și opreliștilor puse de guvernanți în fața școlii românești. Așa, de exemplu, în plină perioadă de maghiarizare forțată a școlii prin legea Apponyi, împotriva căreia a luptat cu toată ființa, el a știut, totodată, să discearnă valorile reale ale culturii și literaturii maghiare, pentru care își declară respectul și admirația, chiar în paginile acestei lucrări. De asemenea, el pune în lumină, cu obiectivitate, valoarea didactică a unor manuale maghiare, ca de exemplu ale lui I. Gáspár, pe care le recomandă ca modele pedagogice pentru autorii români. Activitatea culturală a lui I. Eötvös este apreciată de el cu judecata obiectivă a istoricului, numindu-l făuritorul legii învățămîntului din 1868, lege față de care — cum este știut — legislația ulterioară constituie un regres evident, și „înțeleptul conducător al destinului culturii tuturor popoarelor din Ungaria”. O. Ghibu a avut, în schimb, o atitudine critică constantă față de guvernanții maghiari și față de autoritățile clericale, cărora nu le-a făcut concesii, neabătându-se de la principiile sale. În fragmentele autobiografice, scrise în 1961, el arată, „pentru a împrăștia orice nedumerire eventuală”, că a avut prieteni devotați în rîndul popoarelor vecine, „la fel de buni patrioți ai neamului lor cît de bun patriot sînt eu”. Și, mai departe: „am fost și voi rămîne tot restul vieții mele un adversar al șovinismului și șoviniștilor de ori unde ar veni ei și un înfocat susținător al eforturilor depuse de toți oamenii de bine, care urmăresc întronarea unei adevărate bune înțelegeri între popoare, bazată pe respectarea drepturilor naționale ale fiecărui popor”¹.

¹ *Pe baricadele vieții*, vol. I, mss.

De pe asemenea poziții înaintate O. Ghibu a apărat drepturile învățămîntului românesc la o viață proprie, legată de limba, de istoria și cultura poporului său. Pledoaria sa sună de aceea convingător și este de înțeles de ce a avut un mare răsunet în epocă.

Orice manual școlar, prin conținutul și structura sa, implica o bază pedagogică. În manualele analizate de Ghibu, aceasta devine mai pronunțată în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ca urmare a conturării mai clare a unor idei și concepții pedagogice și metodice în rîndul autorilor lor. În paginile cărții de față, O. Ghibu studiază și pune în evidență și concepția pedagogică a autorilor lor. Astfel, de exemplu, arată că I. Popescu și-a bazat „A doua carte de lectură și învățătură pentru școalele populare române”¹, pe principiul concentrațiunii învățămîntului, împrumutat din pedagogia germană și avînd de aceea un caracter excesiv de intelectualist. Datorită aceluiași caracter intelectualist, manualul elaborat mai tîrziu de P. Șpan era, după cum arată el, unilateral sub raport educativ pentru că el „se adresa prea mult intelectului, în timp ce sentimentul și fantezia erau puse prea rar la contribuție” („din tot ce-a produs fantezia poporului românesc cartea nu cuprinde mai nimic”).

În întregul demers pe care îl întreprinde în cartea sa, O. Ghibu este preocupat de funcționalitatea educativă a manualelor, care nu se putea realiza fără o concepție pedagogică pe care să se bazeze întreaga muncă de elaborare a cărților de școală. El arăta, pe bună dreptate, că atunci cînd lipsesc principiile pedagogice, întregul manual devine aglomerare de piese literare sau mici compoziții selecționate fără criterii pedagogice și fără discernămint, ca în cazul manualelor alcătuite de I. Vuia, sau un conglomerat de povestiri, legende, ca în cartea de citire elaborată de P. Șpan, care, așa cum arăta Ghibu, nu cuprindea „nimic din viața reală”, ci avea drept teme centrale „lumea atît de îndepărtată a legendelor biblice”. O carte bună este aceea „care servește marile interese ale școlii și ale culturii”, fiind elaborată dintr-o perspectivă culturală și pedagogică națională, legată de viață, așa cum ține el să sublinieze încă o dată. Calitățile educative ale unui manual sporesc, dacă în conținutul său pătrunde „din comoara de gîndire și de simțire a neamului și a omenirii tot ce e bun și înalt” afirmă el în continuare.

El se ocupă, în mod special, de valoarea educativă a abecedarului — întemeiat pe un ansamblu de factori: limba, poezia, ilustrațiile, sistemul de idei pe care se rezimă conținutul lui. Cartea de citire — zice el — este „o adevărată temelie” a culturii generale a individului. Ea deschide orizontul copilului, introducîndu-l într-o lume care depășește sfera experienței sale de viață. Cartea de citire devine, astfel, un puternic factor de modelare sufletească, facilitînd contactul elevului cu autenticele valori culturale ale poporului nostru. Cu ajutorul acestei cărți de bază, se plămădește, în actul educativ, conștiința tinerelor generații. De aici deduce el importanța unor criterii pedagogice, culturale și psihologice, care să stea la baza elaborării unor astfel de manuale.

Dintre multiplele idei și sensuri ale lucrării pe care o analizăm, se impune și relevarea faptului că O. Ghibu nu studiază istoria literaturii didactice românești în mod izolat, ci în contextul literaturii didactice a epocii. Metoda comparatistă este pentru el instrument de cercetare, dar și modalitate de expunere și convingere. Comparativismul lui nu rămîne în limitele descriptivismului ca la mulți alți autori. El mînuiește cu pricepere această metodă în vederea identificării adevăratelor surse culturale și pedagogice ale abecedarilor și cărților de citire. De aceea, poate, depistarea de către el a elementelor originale, care vin în sprijinul unei au-

¹ Apărută la Sibiu în 1871.

tentice educații, făcute în spiritul culturii și vieții naționale a populației românești, este realizată la el cu atita siguranță și precizie, constituind unul din firele călăuzitoare ale întregii sale cercetări. Urmărirea felului în care aceste elemente se infiripă și apoi se încheagă într-o concepție unitară, reprezintă unul din scopurile principale ale studiului său, semnificând totodată, sensul obiectiv al dezvoltării literaturii didactice românești din Transilvania, al literaturii didactice românești în general.

Într-o conferință ținută la Cluj în 8 martie 1926, O. Ghibu reia problema manualului școlar, ca o nealță „de care se servește deopotrivă și profesorul și elevul în cursul activităților comune”¹. În spiritul vechilor și constantelor sale cercetări și opinii, el arată, și de data aceasta, cât de importantă este valoarea cultural-educativă a manualelor, cât de mult le ridică aceasta eficiența lor practică, și subliniază că întregul lor conținut „trebuie să fie la nivelul culturii moderne, naționale și universale, ca și concepțiile de viață individuală, națională și umană, ca înălțime de cugetare și simțire, ca noblețe de sentimente, ca progres științific”². El relevă, în continuare exigențele științifice, pedagogice, psihologice și estetice, cărora trebuie să le răspundă un bun manual școlar, indicând modalitățile de perfecționare a manualelor școlare existente și de însănătoșire a politicii editoriale în domeniul literaturii didactice. Ghibu susținea că literatura didactică trebuie ridicată la rangul de problemă de stat și de aceea cerea instituțiilor publice să nu identifice editarea manualelor cu o activitate pur comercială. El considera că perfecționarea activității de editare a manualelor s-ar putea realiza prin înființarea unui consiliu al literaturii didactice și a unei edituri de stat, care să publice numai manuale corespunzătoare nivelului științei moderne și particularităților psihice ale elevilor. Ca atare, acest consiliu pentru literatură didactică ar trebui să acționeze pentru revizuirea și selecționarea radicală a literaturii didactice a epocii. Fiindcă într-adevăr exista un adevărat haos în domeniul editării manualelor, haos ce ar fi putut fi înlăturat prin tipărirea și difuzarea numai a manualelor aprobate cu exigența necesară de acest consiliu. Cărțile aprobate și premiate ar trebui — continua el — să devină proprietatea statului, tot acesta fiind chemat să vegheze ca din activitatea de difuzare a manualelor să fie înlăturată specula dezonorantă și păgubitoare sub raport educativ și moral. În acest sens, el propune ca pentru fiecare obiect de învățămînt să nu fie recomandate decît trei manuale, iar înlocuirea unui manual în uz să se facă după 5 ani de utilizare în școală, printr-un nou manual, mai valoros sub raport științific și pedagogic.

Judecată în perspectiva timpului și în condițiile sociale și culturale ale epocii în care a fost elaborată, lucrarea *Din istoria literaturii didactice românești* ne apare ca una din realizările remarcabile ale istoriografiei pedagogice românești. Valoarea ei a depășit de altfel sfera acestei discipline, interesînd deopotrivă istoria literaturii și a culturii noastre. În acest sens, chiar de la apariția studiului despre bucoavne, I. Bianu, sesizînd valoarea lucrării, afirma că aceasta este deschizătoare de drumuri și preocupări noi în domeniul istoriei literaturii didactice³.

Intrată în circuitul cultural, prin elementele ei de erudiție, de competentă analiză critică, prin profundul său caracter patriotic și umanist, ea a devenit o adevărată lucrare de referință, păstrîndu-și pînă azi în multe privințe, actualitatea și prospețimea.

Orice studiu al începuturilor învățămîntului românesc, la nivelul unor lucrări monografice sau de anvergură, nu se va putea dispensa de această veritabilă comoară de documente, astăzi foarte greu sau imposibil de găsit, documente folosite și reproduse în prezenta carte cu o minuție de benedictin.

¹ *Cel mai oropsit ram al literaturii românești: literatura didactică*, în „Societatea de mîine”, nr. 11, anul III, 1926, p. 201.

² *I d e m*, *op. cit.*, p. 201.

³ *Analele Academiei Române*, 1916, Dezbaterei.

Nici un viitor studiu nu va putea ignora interpretarea dată acestor prime manuale românești, care au azi valoare de documente, interpretare atât de consecventă din punct de vedere științific, atât de unitară sub raportul concepției, atât de fecundă pe linia sublinierii unor tendințe și semnificații majore ale începuturilor literaturii noastre didactice.

„Din istoria literaturii didactice românești” rămâne, așadar, pentru cititorul de azi, un model de cercetare pasionată și exigentă a trecutului nostru, pentru că orice cercetare trebuie pusă în slujba nu a cunoașterii în sine a acestui trecut, ci trebuie subordonată țelului de impulsională spre mai bine a stării de lucruri respective.

V. Popeangă

I
BUCOAVNELE

Memoriei lui *Gheorghe Lazăr*, primul dascăl ardolean trecut în Țara-Românească, cu prilejul împlinirii unui veac de la începerea apostolatului său aici.

P R E F A Ț Ă

Cel mai bogat ram al literaturii noastre e lipsit, pînă acum, de o istorie a lui. În adevăr, literatura didactică românească n-a ispitit, pînă astăzi, pe nici un cercetător, care să o fi urmărit, pas de pas, în dezvoltarea ei istorică. Și, totuși, o astfel de cercetare prezintă o importanță indiscutabilă pentru cultura neamului nostru. Mai întîi, ea e o contribuție la cunoașterea culturii și, în special, a literaturii, dar ea reoglîndește mai ales viața instituției pe care o servește în primul rînd, adică viața școlii, ca a celei mai tipice instituții de răspîndire a culturii. O istorie a școlii, fără cunoașterea istoriei literaturii didactice, nici nu e posibilă, dacă ne dăm seama că aceasta e cel mai indispensabil mijloc de care se servește școala în urmărirea scopului ei. Și nici o istorie a culturii și a literaturii nu e posibilă fără ea, căci nu se poate scrie istoria unei științe înainte de a se fi studiat temeinic toate ramurile ei.

Dar istoria literaturii didactice nu e importantă numai ca istorie propriu-zisă. Adevărata ei importanță stă, de fapt, în concluziile care se desfac din ea, concluzii care au o valoare practică neprețuită prin înrîurirea lor asupra literaturii didactice actuale. Judecată în lumina istoriei ei însăși, literatura școlară de astăzi e în măsură de a cîștiga îndemnuri și orientări folositoare pentru dezvoltarea ei ulterioară.

Convins de însemnătatea acestei probleme, mi-am dat silința să studiez cîteva ramuri ale bogatei literaturi didactice românești. Ca unul care am fost, timp de mai mulți ani, în serviciul școlii românești din Transilvania, am căutat să cunosc mai întîi istoria literaturii didactice de acolo. Prima parte a cercetărilor mele, aceea care se ocupă de Bucoavne¹, apare acum, alte două părți, care tratează despre Abecedare și despre Cărțile de citire românești din Transilvania, sînt și ele gata de tipar și vor apărea în curînd. Cu timpul, sper să pot da și o istorie a literaturii didactice a învățămîntului religios, geografic și istoric, precum și a învățămîntului limbii maghiare, rămînînd ca alții să se ocupe de învățămîntul matematic, fizic ș.a.m.d. Pe urmă, se va putea scrie, apoi, pe baza acestor studii speciale, o istorie generală a literaturii didactice din Transilvania, care va fi o contribuție de mare preț la cunoașterea trecutului și un îndreptar folositor al literaturii școlare din viitor.

În cercetarea de față nu m-am restrîns numai la bucoavnele din Transilvania, care sînt cele mai numeroase și cele mai importante, ci m-am ocupat și de puținele bucoavne apărute în celelalte țări românești, și aceasta din motivul că, pînă

¹ Bucoavna sau Bucvariul era cartea care introducea în cunoașterea buchiilor adică a literelor chirilice. Ea era pe vremuri ceea ce e astăzi abecedarul, cu deosebirea însă că era de un conținut pur religios, cîtă vreme abecedarul are un caracter omnilateral.

Înainte cu vreo șase decenii, literatura didactică românească era aceeași pentru toți românii, indiferent de locul în care se tipărea. O bucoavnă gândită în Muntenia apare în Transilvania și se răspândește în toate țările locuite de români; alta, apărută în capitala Moldovei, se reeditează după câțiva ani în capitala Austriei, iar alta se tipărește în Transilvania anume pentru școlile din Muntenia, sau se aduce de acolo ca să se tipărească aici, neschimbată ș.a.m.d. Pentru întreaga epocă de peste un secol și jumătate a bucoavnei, o separare a Ardealului de celelalte țări române e cu neputință. Totuși, în cercetările de față întâietatea o are Ardealul, ca petecul de pământ care ne interesează aici în primul rând și ca locul în care s-a tipărit majoritatea absolută a bucoavnelor românești. De altfel, considerînd că Principatele Române se găseau, în epoca de înflorire a bucoavnei în Ardeal, adînc sub influența culturii grecești, chiar și o cercetare care și-ar lua ca punct de plecare Principatele ar trebui să fie de o întindere prea puțin dezvoltată.

Dacă aceste cercetări ale mele ar îndemna pe anumiți bărbați de școală din România să studieze și ei istoria literaturii didactice de aici, aș avea cea mai sinceră bucurie, căci sînt convins că dintr-un astfel de studiu, care aici e și mai necesar decît în Transilvania, s-ar revărsa o adevărată binefacere pentru literatura didactică actuală, care suferă de multe rele pe care numai un studiu adînc le-ar putea tămădui.

București, 24 Ianuarie 1916
Ziua aniversară a Unirii Principatelor Române.

INTRODUCERE

Cadrele vechii organizații politice a Transilvaniei și Ungariei nu favorizau cîtuși de puțin dezvoltarea elementului românesc, care consta, propriu-zis, dintr-o singură pătură, pătura țărănească. Aceia care, grație vreunei împrejurări oarecare, se ridicau peste această pătură, se dezlipeau cu totul de ea din punct de vedere național, și se confundau cu pătura conducătoare a țării, care era ungurească, indiferent dacă, la început, cultura îi era latinească, iar mai tîrziu germană.

„Nobilimea română“ n-a mai existat, din momentul în care ea s-a deosebit de țărănime. Tot ce a produs ea, pe teren militar, cultural sau economic, nu s-a mai răsfrînt asupra poporului din care a ieșit, ci asupra aceluia căruia îi aparținea: clasa dominantă. În secolul al XV-lea, noi am dat Ungariei pe cel mai viteaz oștean al ei, în persoana lui IOAN HUNIADE CORVINUL, după care însă, ca români, n-am avut nici un folos. [1] Și pe timpul Renașterii, care în Ungaria a lăsat urme adînci, pe tronul unguresc ședea un rege cu sînge românesc în vinele lui, care era însuși un reprezentant strălucit al ideilor Renașterii. Iar cu cîteva decenii în urmă, în sec. al XVI-lea, reprezentantul cel mai tipic al ideii de popularizare și de democratizare a culturii ungurești e de asemenea un român, episcopul și, mai tîrziu, primatul NICOLAE OLAH, [2] care e cel dintîi organizator al învățămîntului primar și superior din Ungaria.¹

În astfel de împrejurări era posibilă la noi o viață culturală propriu-zisă, precum o întîlnim în timpurile acelea la popoarele conlocuitoare? Dacă mai amintim și împrejurarea că unica instituție publică a vieții poporului român, biserica, se servea și ea de o limbă străină, pe care nu o înțelegeau nici preoții, ne putem face o icoană completă despre condițiile interne ale vieții noastre culturale pînă către sfîrșitul sec. al XVI-lea. Dacă întîmplarea n-ar fi voit să se ivească alți factori, externi, care să trezească sufletul românesc din letargia în care-l adînciseră împrejurările politice, sociale și bisericești atît

¹ Despre el scrie istoricul ungar Fraknói: „La 1560, N. Oláh a ținut sobor în Simbăta Mare, cu care prilej a obligat pe preoți să-i învețe pe credincioși elementele religiei și să le explice evangheliile și epistolele apostolilor, precum și catehismul, simbolul credinței și rugăciunilor obișnuite. Tot cu acest prilej, a dispus ca fiecare paroh, iar în comune în care funcționează mai mulți parohi, toți laolaltă să angajeze cîte un învățător (ludi-magister) „care să-i învețe pe copii cititul, scrisul, cîntările bisericești și elementele religiunii“. (Cf. Korösi-Szabó, *Az elemi népoktatás enciklopediája*, vol. II, pag. 273).

de vitrege, cine știe dacă poporul nostru ar mai exista astăzi ca o individualitate etnică cu însușirile ei particulare? [3].

Fără traducerea în românește ale cărților religioase în Maramureș, sub influența tendințelor reformate husite, și fără încercările protestanților care au adus după ele opera lui Coresi de la Brașov, [4] cine știe câtă vreme ar mai fi trebuit să treacă, pînă să putem ajunge, prin noi înșine, la conștiința existenței și menirii noastre!

Cele dintîi și, pentru multă vreme, singurele năzuințe de cultură românească au găsit adăpost în biserică. Lepădîndu-și din ce în ce tot mai mult haina slavonească, biserica devenea o instituție națională prin faptul că punea în valoare limba națională, ca element primordial al oricărei culturi specifice. Nu e de mirare că și cele dintîi începuturi de școală, ca instituția culturală cea mai tipică, se fac și ele sub scutul bisericii. Nu e vorbă, ele nu vin de la biserica românească, ci de la cea calvină, dar aceasta nu schimbă întru nimic caracterul național al noii instituții culturale. Calvinii ne-au dat numai îndemnul spre cultivarea limbii românești în biserică și în școală¹, instituțiile înseși nu ni le-au putut altera decît pentru un timp scurt, după care ele și-au găsit calea cea sănătoasă de dezvoltare.

Din nefericire, nu cunoaștem în amănunte procesul de dezvoltare a culturii noastre în veacurile al XVI-lea și al XVII-lea. Nu știm pozitiv, printre altele, nici ce a făcut, la început, biserica în chestia înființării de școli și a răspîndirii învățămîntului. Ceea ce știm însă e că primele începuturi de școală se găsesc și la noi, în biserică, întocmai ca și la celelalte popoare din Europa.

De altfel, scopul nostru, aici, nu e de a face istoria culturii și a școlii românești din Transilvania, ci de a urmări numai dezvoltarea unei părți a literaturii didactice românești mai vechi, și anume a *Bucoavnei*.

¹ Nu e cu neputință ca anumite școli românești calvinizante să fi existat încă în sec. al XVI-lea, după apariția Catehismului luteran din Sibiu (1544). În sec. al XVII-lea, întîlnim însă școlile din Lugoj și Caransebeș, apoi din Hațeg și Făgăraș. În prefața ungurească a Catehismului calvinesc de la Bălgrad (1648), aflăm că acesta a fost dat „pentru școlile de religia creștină din aceste două locuri, mai cu seamă din Lugoj și Caransebeș, și pentru întărirea în credință a tinerilor care învață în ele”. Mai în urmă se releva „părinteasca purtare de grijă față de actualele școli de religia creștină” a marelui ban Acațiu Barcsai. (Traducerea e făcută de mine. Cea din *Bibliografia românească veche* de Bianu-Hodoș, v. I, pp. 162–164, nu e destul de corectă și de clară).

I

O literatură didactică propriu-zisă n-avem în Transilvania pînă la sfîrșitul sec. al XVII-lea, dacă lăsăm la o parte cele trei catehisme calvinești (1544, 1640 și 1648) și *Catehismul catolic* de la Sîmbăta-Mare (1696), care erau făcute în primul rînd cu alt scop și pentru alte trebuințe.¹ O astfel de literatură nu exista din cauză că școlile înseși, care vor fi existat în aceste timpuri, erau cu totul primitive și se reduceau aproape numai la biserică. Școala consta în a învăța cele necesare pentru a putea servi bisericii, iar aceasta se făcea de-a dreptul din cărțile bisericești, desigur cu mare chin și cu desconsiderarea desăvîrșită a oricăror principii metodice și didactice. În această privință, eram cu mult în urma ungarilor și a sașilor, care își aveau literatura lor didactică înfloritoare încă de la începutul sec. al XVI-lea. Sașii își aduceau hrana sufletească direct din Germania lui Luther, unde trimiteau, în ficcare an, un număr oarecare de tineri dornici de învățatură, care se întorceau de acolo bine înarmați cu știință, cum era, de ex., cel mai strălucit reprezentant al lor, I. Honterus [5] de la Brașov.²

Și ungarii, pe care curentul religios reformat i-a atins, de asemenea, s-au ales de pe urma activității reformatorilor lor religioși cu o destul de bogată literatură pusă în serviciul direct al școlii. Încă la 1538, constatăm la ei apariția unei cărți de școală, a unui fel de bucoavnă, urmată apoi, la intervale tot mai scurte, de alte cărți de acest gen.³

În sec. al XVII-lea, Ungaria se poate lăuda cu un IOAN AMOS COMENIUS, care a dezvoltat, timp de mai mulți ani, o activitate bogată în Sárospatak, publicînd acolo și faimoasele lui cărți noi anume pentru trebuințele școlii, cum erau: „*Orbis sensualium pictus*” și „*Janua linguarum reserata*”⁴. Ce e drept, acest mare didactician n-a putut exercita asupra școlii ungurești o influență hotărîtoare, nu e mai puțin adevărat însă, că școala ungurească a cîștigat totuși mult de pe urma lui. În ce privește dezvoltarea literaturii didactice un istoriograf cultural ungar, Révhegyi Iván, care a scris o scurtă monografie

¹ Cf. B i a n u - H o d o ș, *Bibliografia românească veche*, vol. I, pag. 339.

² Începînd cu anul 1535, tipografia lui Honterus din Brașov varsă aproape an de an o mulțime de cărți pentru trebuința școlilor. (Cf. I. Gross, *Kronstädter Drucke*, passim).

³ Din această carte, al cărei autor e *Gálszécsi István*, nu s-a păstrat pînă astăzi nici un singur exemplar. Cea mai veche carte didactică ungurească din care există exemplare, este cea alcătuită de marele reformator ungar *Déva y Birò Mátyás* și intitulată: *Orthographia Hungarica Azaz igazirásmodjáról való tudomány* (1549). Ea cuprindea: literale, exerciții de citire, cele 10 porunci, Crezul, Tatăl nostru, Bucură-te Marie și alte cîteva rugăciuni și cîteva părți din Biblie. (Cf. Körösi-Szabó o.c., v. II, pag. 278).

⁴ Cea dintîi carte a lui Comenius apare în Ungaria la 1652. După acest an, apar alte cărți ale lui, în tot mai multe ediții. (Cf. Szabó Károly, *Régi magyar könyvtár*, vol. II, passim.).

asupra abecedarelor, constată că „străduințele laudabile ale lui Comenius n-au fost urmate de nimeni în Ungaria, pînă în timpurile cele mai noi. Învățămîntul și bucoavnele au rămas tot cele vechi”¹.

Din tot ce au lucrat pe teren școlar ungerii și sașii în sec. al XVI-lea și al XVII-lea, asupra noastră nu s-a răsfrînt însă nimic, după cum nu s-a răsfrînt nici asupra slovacilor, rutenilor și sîrbilor din Ungaria, a căror tresărire la viață culturală coincide, aproape, cu a noastră.

Cea dintîi carte de școală românească apare la 1699 în singurul nostru centru cultural și bisericesc de pînă atunci, în Bălgrad.² Titlul acestei cărți e „*Bucóvna, ce are în sine deprînderea invetiaturii copiiloru la carte și simvolulu credinții creștinesci, diece porunci ale legii vechi și ale cei nôue, siepte taine ale bisericii resaritului, iproci. Cu voi' a pré santitului chiru Atanasie mitropolitulu tierei Ardelului. Acumă antăiú într-acestú chipu tocmita și tiparita, în santa mitropolia în Bălgradú, de Mihaiú Istvanovici tipografulu. — Anul Domnului 1699*”³.

Să ne oprim un moment și să cercetăm: cum ajunge mitropolitul Atanasie să publice, tocmai în toiul luptelor religioase pentru Unirea cu Roma, o astfel de carte?

În Bălgrad (Alba-Iulia) exista, încă de la 1640, de pe timpul „arhimitropolitului” Ghenadie, o tipografie românească, înființată de „dascălul popa Dobre, de au venitú diin țara românescă de au făcutú tipare aice în Ardelu”⁴. În această tipografie, s-au tipărit în timp de 48 de ani, pînă la 1688, mai multe cărți bisericești. Intemeietorul ei, „dascălul Dobre”, trebuie să fi exercitat în jurul său o oarecare influență prin dubla sa calitate de dascăl și de tipograf, ceea ce era pe atunci o mare raritate. La școala lui, s-au format, probabil, tipografii de mai tîrziu: popa Ioan din Vinți și protopopul Gheorghe din Daia, pomenit la sfîrșitul *Ceaslovățului* de la 1685. Dar pe lângă tipografiile autohtone se mai întîlnesc, totuși, și cei veniți din alte părți. Astfel, întîlnim în *Ceaslovățul* amintit pe „smeritulú ieromonah Iosifú, tipografú Rusú”⁵, iar la 1689, într-un *Molitvelnic*, pe tipograful moldovean Chiriac⁶. Bălgradul era astfel nu numai un simplu centru bisericesc, cum fusese multă vreme înainte, ci și un centru cultural și chiar și școlar.

Dar agitațiile îndelungate și puternice în vederea trecerii românilor ortodocși la biserica apuseană au zguduit din temelie frumoasele începuturi de viață culturală înjghebate acolo în curs de mai multe decenii. La 1689, tipografia își sistează lucrările. Timp de mai mulți ani nu se mai tipărește în Transilvania nici o carte. Doar la 1696 iese o nouă ediție a *Ceaslovățului*,

¹ Cf. K ö r ö s i - S z a b ó, o.c., v. I, pag. 4.

² În același an apare cea dintîi carte de acest gen și la slovaci. Titlul ei e: *Bukvar la-yha Slavenska Psisanij Členia, učitijsja chojštim v poleznoe rukovoženie*. Simbăta-Mare. Tot în acel an, apare la Löse (Leitschau) o ediție a *Ianuei* lui Comenius, în patru limbi, între care e și cea slovacă („slavonă”). (Cf. Szabó Károly, *Régi magyar Könyvtár*, vol. II, 532 și 535.) (A se vedea și pp. 247 — 249 din „Adaos” — O.P.).

³ Titlul îl dăm după Szabó Károly, o.c., pag. 531, G. Silași, de la care avem singura descriere a acestei bucoavne (aflătoare în posesia bibliotecii Colegiului reformat din Cluj) dă titlul cu unele deosebiri de ortografie și cu deosebirea, esențială, a atributului mitropolitului, care aici e numai „sfințit”, nu „Prea sfințit”. (Cf. *Transilvania* din Sibiu, 1883.)

⁴ B i a n u - H o d o ș, *Bibliografia românească veche*, v. I, pag. 115.

⁵ B i a n u - H o d o ș, o.c., v. I, pp. 280 și 538.

⁶ *Ibid.*, pag. 296.

dar nu la Bălgrad, ci la Sibiu, tipărită de tipografii amintiți, la 1685, care se vede că se mutaseră, pentru un timp oarecare, cu tipografie cu tot acolo.

La un an după aceasta, la cîrma bisericii ortodoxe adînc zdruncinate vine un nou conducător, în persoana mitropolitului *Atanasie Anghel*, care a primit, ca și antecesorii săi, hirotonirea ca arhiepiscop la București, de unde s-a întors la Bălgrad cu instrucțiuni severe privitoare la apărarea caracterului strămoșesc al bisericii, atît de greu amenințate. *Constantin Brîncoveanu* însuși, „patronoșu adevărat al sfintei Mitropolii din Ardelu”, îi dădu lui *Atanasie* toate îndrumările și ajutoarele trebuitoare, între care și un meșter tipograf foarte iscusit, care avea să recheme la viață tipografia din Bălgrad și să tipărească în ea cele mai necesare cărți pentru apărarea ortodoxiei.

Acest tipograf era *Mihai Ișvanovici του εὐαγγελιστῆ*, cum îl găsim scris în prefața *Chiriacodromion*-ului tipărit de el la 1699¹. Unde o fi învățat *Ișvanovici* meșteșugul tipografiei, nu știm; ceea ce știm despre el, e însă că era un om din cale afară de iscusit și înzestrat cu o cultură bisericească neobișnuită la alți tipografi. Aproape toate cărțile tipărite de el au prefețe bogate și frumos scrise de el, la sfîrșitul cărora adăuga și versuri destul de bune. După ce, la 1700, se pecetluiește Unirea, înțelegînd că el n-are pentru ce să mai rămînă în Ardeal, se întoarce în Țara Românească, unde înființează o tipografie, la Rîmnic, în care tipărește, la 1705 și 1706, cărți slavonești și grecești. Peste cîțiva ani (1710), îl găsim la Tiflis, tipărind acolo cărți bisericești (*Evangelhie* și *Litughier*) în limba georgiană. Din toate acestea, vedem că *Ișvanovici* nu era un simplu tipograf, ci un sîrguincios și pasionat om de carte, cum în secolul al XVII-lea puțini am avut.

El trebuie să fie, după toată probabilitatea, și autorul bucoavnei, pe care trebuie să o fi adus, cel puțin ca proiect, din Muntenia. Acolo el trebuie să fi cunoscut bucoavna slavonă din Rusia, a cărei influență asupra celei românești de la 1699 se resimte destul de puternic în unele părți ale ei, și pe care în Ardeal n-avea cine s-o cunoască². În adevăr, după cum vom vedea, bucoavna noastră dă terminologia gramaticală după marea gramatică rusească de la 1648 a lui *Melletie Smotriscii*, care trecuse, desigur, și în bucoavnele rusești din a doua jumătate a sec. al XVII-lea.

Și altfel, bucoavna noastră trădează exclusiv influențe orientale; cu literatura didactică apuscană ea n-are nimic comun. Ea a fost publicată,

¹ În prefața acestei cărți, care e prima tipăritură a tipografiei restaurate din Bălgrad, e amintit „cinstitul protopop Gheorghe notaresul Dăianul și cu dumnului Raț Ișfan Kisfaludû odorbirăul Bălgradului”, care și ei au ostenit pentru tipărirea ei. „Însă — zice *M. Ișvanovici* — ajutoriu nelipsindû și dela pre luminatulû și înălțatulû birutoriu al toatei Uggroviachii, Io Constandinû Basarabû Voevodû, carele nu cu puținû s-au arătatû (și purure să arată) luminătoriu credinții pravoslavnice întărindû-o cu Dumnezăicștile Cărți, în totû chipulû Tyipărin-du-le, carele fiindû patronoșû adevăratû al sfintei Mitropolii de aici dinû Ardelû și tuturor celorû ce năzuescû suptû a Mării sale milă, nice sfinții tale nu ț-au trecutû cêreré, ce după pohta sfinții tale și a cinstitului săborû, neîntimplindû-să de aciaștă dată nêmului nostru Rumânescû aici în Ardelû meșterû pentru lucrulû Tyipografiei, Măria sa s-au milostivitû pentru dragosté sfintelor Besérici a mă trimite pre slujba sfinții tale și a sfîntului săborû”. (Cf. *Bianu-Hodos*, o.c., v. I, pag. 375).

² De altfel, în jumătatea a doua a secolului al XVII-lea, mai mulți români din Ardeal au călătorit prin Rusia, de unde s-au întors nu numai cu bani strînși din milostenie, pentru bisericile din Ardeal, ci și cu cărți rusești de slujbă. (Cf. *N. Iorga, Histoire des Roumains de Transylvanie et Hongrie*, vol. II, pag. 139.) Nu e deloc imposibil ca prin aceste cărți să fi fost și vreo bucoavnă ruscă, care să fi servit de model în vreun chip oarecare bucoavnei românești de la Bălgrad.

probabil, din ordinul lui Vodă Brîncoveanu, care voia să pună și prin aceasta o piatră de întărire la edificiul național și drept-credincios al bisericii prin care trăise pînă aci, ca o unitate, neamul nostru din toate provinciile.

Caracterul bucoavnei era pronunțat ortodox, dar el nu izbuti să abată primejdia Unirii, după cum n-au izbutit nici alți factori. Iezuiții și-au ajuns scopul la 1700, cînd s-a pecetluit definitiv Unirea cu Roma.

Bineînțeles că această bucoavnă ortodoxă nu le putea conveni iezuiților. La 1701, conducătorul lor, G a b r i e l K a p i, [6] îi și scrie despre ca cardinalului K o l o n i t s, [7] spunîndu-i că episcopul armean din Transilvania, care a citit-o, a găsit în ea mai multe greșeli împotriva credinței și a Unirii¹. Vom vedea în alt loc ce au făcut iezuiții ca aceste „greșeli” să nu fie primejdioase pentru doctrina catolică îmbrățișată de o parte a românilor ardeleni. Deocamdată trebuie să rectificăm aserțiunea lui A. D e n s u ș i a n u, [8] care susține că bucoavna e o consecință a Unirii. El zice: „Se vede că îndată după proclamarea Unirii, mitropolitul Atanasie a început a se îngriji de școli, căci a dat un abecedar sau bucoavnă, cea dintîi cunoscută pînă astăzi”².

Adevărul e că bucoavna s-a publicat înainte de Unire și că ea are un caracter curat ortodox. Ea era astfel alcătuită. Pe o întindere de 66 pag. format mic, ea cuprindea: literele chirilice mari, apoi pe cele mici, în număr de 44 și în ordine alfabetică. Urmău după aceea: vocalele, diftongii și consonantele, acestea din urmă cu nota: „cade-se a ști că 0, ъ, ѵ, ѿ și ѿ pentru numele și cuvintele grecești le-au primit slovenii”. Urmează exerciții de silabisire: vocale și diftongi cu cîte una, apoi cu cîte două consonante. După acestea, o „însemnare pentru cum se cade a sloveni slovele ce au deasupra titla”, adică un număr oarecare de cuvinte prescurtate, ca de ex: Isū, Iilū, pentru Isus, Israel și o mulțime de alte cuvinte și termeni slavonești, luați din bucoavna slavonă. Pp. 12—14 cuprind „prozodiele ortografiei”, adică accentele și semnele de interpuncțiune, care iarăși sînt slavonești și, în parte, grecești (zapetaia, dvotocie, paercu, barea, oxia etc.). După această parte, pe baza căreia avea să se învețe cititul, urmează partea de lectură propriu-zisă, care constă exclusiv din rugăciuni și din alte lucruri de ordin pur religios, și anume: rugăciunea cînd va să înceapă copilul a învăța, rugăciunile dimineții (Împărate ceresc, Prea sfîntă Treime, Tatăl nostru și Din somn sculîndu-mă), apoi: Simbolul credinței și simbolul Sfintului Atanasie³, apoi: cele zece porunci, cele două porunci de căpetenie ale legii vechi și cele șase desăvîrșiri ale legii noi. De la pp. 36 la 62, se tratează pe larg despre cele șapte taine, prin întrebări și răspunsuri, arătîndu-se și locurile din Sf. Scriptură și dîndu-se și începuturile rugăciunilor corespunzătoare din Molitvelnic. Sfirșitul îl formează: cele trei fapte bune ale bogosloviei, cele șapte daruri și cele douăsprezece roduri ale Duhului sfînt, cele șapte lucruri ale milei

¹ „Sum hic locutus et ipse cum Domino Reverendissimo Armenorum unitorum in Dacia episcopo multa satis de hoc negotio Valachico; qui linquae Valahicae peritus bene, ait repertos a se errores plures et contra fidem et Unionem in libro Alphabetico, quem D. episcopus Athanasius edī curavit” (Cf. Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis*, Oniponte 1885, pag. 263).

² A. Densușianu, *Istoria limbii și literaturii române*, Iași, 1885, pag. 95.

³ Acest simbol se află în toate bucoavnele rusești. (Cf. Bucoavna tradusă din sirbește, *Mss. Academiei Române*. nr. 280, p. 111).

trupești și cele șapte faceri de bine împotriva acestora și, în fine, cele patru lucruri mai de apoi ale omului ¹.

După cum vedem, bucoavna aceasta avea un colorit și un conținut exclusiv religios. Ea avea să pregătească știutori de carte bisericească, oameni religioși și cu frica lui Dumnezeu. De altfel, nu numai la popoarele ortodoxe avea un astfel de caracter prima carte de școală, ci și la popoarele apusene. Vechile abecedare franțuzești de ex. aveau chiar și titlu religios. Ele se numeau *Croix de par Dieu* sau *Croix de Jésus*, de la icoana cu Răstignirea Domnului, pe care o dădeau pe copertă. Cuprinsul lor consta din material pur religios ². Tot astfel și abecedarele germane, începînd cu al lui M. Luther: *Ein Büchlein für die Kinder, der Laien Biblia*, care cuprindea: alfabetul, cele 10 porunci, simbolul credinței, câteva rugăciuni, tainele, numerele și titulaturi de scrisori ³.

Nici în ce privește metoda învățării citirii însăși nu găsim, în sec. XVI—XVII, o deosebire mare între abecedarele apusene și între bucoavnele noastre. La 1726 un pedagog german, Ernst Bogislaus Ventzky scria următoarele cuvinte foarte caracteristice pentru metoda învățării cititului în școlile germane: „Învățătorul trebuie să învețe cu cite unii elevi cite 15 ani cuvinte singuraticice (vocabula) pînă să-l poată învăța cititul adevărat“. Iar un alt pedagog, Rist, scria, la 1798: „Întocmirea obișnuită a abecedarelor e greșită. Pentru copii abecedarul e, de obicei, o mîină de silabe ușoare, numite *ab, ab*. Copiii învață în timp scurt registrul acesta pe dinafară și-l cîntă ca pe un cîntec, dar cînd sînt puși să silabisească alte cuvinte nu sînt în stare s-o facă“ ⁴.

În Ungaria, cu toată activitatea lui Amos Comenius în sec. al XVII-lea la Sárospatak, aceleași stări. Abecedarele ungurești, cu prea puține excepții, erau la fel cu bucoavna noastră, în ce privește caracterul și materialul pe care-l cuprindeau ⁵. Cunoaștem chiar în sec. al XIX-lea, la 1823, o bucoavnă latinească pentru școlile catolice, apărută la Sibiu (tip. I. Barth), și care e aproape la fel cu bucoavnele noastre ⁶.

Prima bucoavnă românească era, deci, după cum ne-am putut convinge din compararea ei cu cărțile similare străine contemporane, la înălțimea vremii în care a apărut. Silași [9] crede că ea a fost publicată mai ales pentru trebuința candidaților de preoți, ceea ce putem admite, cu rezerva însă că ea se va fi întrebuințat și în „școlile“ care, într-o formă primitivă, desigur, ca de altfel și la celelalte popoare, trebuie să fi existat, pe ici pe colca, și prin satele noastre.

Afirmația istoricilor că, pînă la mijlocul sec. al XVIII-lea românii n-aveau voie să țină școli și să trimită copiii la școală, nu înseamnă că nu existau nici un fel de școli românești. Nu existau școli românești *sistematice*, la orașe,

¹ Descrierea aceasta o luăm după cea a lui G. Silași, reproducă în revista *Transilvania* din Sibiu, pe 1883. Bucoavna însăși n-am văzut-o.

² Cf. Ch. Defodon, în *Dictionnaire de Pédagogie*, publicé sous la direction de F. Buisson, vol. I, pp. 2—3.

³ Ios. Ambross, în *Enzyklopädisches Handbuch der Erziehungskunde*, herausgegeben von Joseph Loos Wien u. Leipzig, vol. I, 441.

⁴ *Ibid.*

⁵ Cf. Kőrösi-Szabó, *o.c.*, v. I, pag. 4 și urm.

⁶ Cf. articolul meu *Vechea literatură școlară în Ardeal*, în *Cultura Românilor*, București, 1915, pag. 248.

Cum se învăța carte în școlile bisericesti. Din Bucvarul latinesc-grecesc-rusesc de la Moscova, 1701

Cum se pedepseau copiii în școlile bisericesti. Din Bucvarul latinesc-grecesc-rusesc de la Moscova, 1701

dar prin sate, unde se găsea câte un preot mai luminat, nu se poate să nu fi existat școli pentru învățatul cititului cărților sfinte — căci dintr-atîta consta pînă după anul 1700 toată învățătura. Astfel de școli, pe care le-am putea numi „școli parohiale” și care erau conduse de preoți și, uneori, de dascăli propriu-ziși, existau *cu siguranță* și la noi în sec. al XVII-lea¹. În privința aceasta, nu stăteam mult mai prejos de concetățenii unguri. La 1611, găsim un ordin, al cardinalului *Forgách*, [10] care relevă și la unguri niște stări apropiate de ale noastre. În acest ordin, cardinalul dispunea ca copiii să se adune pentru învățatură în biserică. „Adunîndu-se tinerimea în biserică, să se spuie mai întîiu rugăciunile și după aceea articolele credinței creștine și după aceea să se începă catehizarea. Nici adulții să nu fie trecuți cu vederea, ci să li se puie și lor întrebări”².

La noi, găsim pe timpul mitropolitului Sava Brancovici niște dispoziții asemănătoare cu privire la școli.

Într-un sinod de la 1675, condus de acest ierarh [11], aflăm că s-au hotărît, printre altele, și următoarele lucruri: „Care cărți sămtu scrise și scoase pe limba rumănească să se cetescă și să să învețe în beserica creștinilor și într-alte locuri unde va fi de lipsă”³. Iar într-un al doilea sobor, din același an, s-a hotărît, sub pct. 6 și 7:

„Care creștin nu va învăța Tatăl nostru, Credeul, zece porunci, unii ca acee vor fi fără lege lui dumnezău”.

¹ T. Cipariu spune, în *Analecte*, pag. 81, că în epilogul Noului Testament, tipărit la 1581 în Orăștie, se găsește amintit cu numele „Zăcanu Efremu dascalul de dascălie” (Apud A. Densușianu, *Istoria limbii și literaturii române*, pag. 81 [Nu e vorba de Noul, ci de Vechiul Testament, iar anul apariției nu e 1581, ci 14 iul. 1582 (nota O. P.)].

² Kőrösi-Szabó, *o.c.*, II, 274.

³ T. Cipariu, *Acte și fragmente*, pag. 146.

„Iară pintru să să mai întărescă și pruncii nefiindă ișculă, unde să învețe tot creștinul să și ducă pruncii la beserică și popa după ce va isprăvi slujba beserecei, să facă știre, cumă să să strîngă pruncii în beserică, să-i învețe, cum iaste scris mai sus“¹.

Astfel era „școala“ românească în secolul al XVII-lea, dar avem unele știri despre școli și mai bine organizate. Bucoavna de la 1699 venea să *desăvîrșească* modesta operă școlară începută cu mult înainte.

II

La anul 1700, s-a pecetluit Unirea unei părți a bisericii românești din Ardeal cu Roma. Mitropolitul Atanasie, uitîndu-și jurămîntul pe care l-a făcut înaintea mitropolitului Teodosie din București și a lui Vodă Brîncoveanu însuși, a iscălit în acel an actul prin care se încheia legătura cu Roma, ceea ce însemna: apropierea de romano-catolici și, în același timp, ruperea de Țara Românească.

Se cunosc urmările imediate ale Unirii, între care încetarea tipografiei de la Bălgrad, cu plecarea lui M. Iștvanovici la Rimnic și de acolo, după cîtiva ani, mai departe, spre Orient.

O singură carte mai apare după 1700 la Bălgrad și anume *Pânea pruncilor* care nu era altceva decît Catehismul catolic al „*Paterului Boronei Laslo*, parochușul bisericii catolice de la Bălgrad“, tradus din ungurește de Duma Ianăș din Borbanț. Apoi încetează în Ardeal orice fel de activitate literară bisericească sau școlară, pînă către mijlocul secolului al XVIII-lea, afară doar de cele trei catehisme catolice: al iezuitului [12] Petrus Canisius², tradus de Gheorghe Buitul [13] (Buitul Sgurgs) și tipărit la 1703 în Cluj, cu litere latine³, al lui Franciscus Szunyogh, tipărit la 1709 în Sibiu⁴ și al episcopului Sevastului și Muncaciului, Iosif Decamilișt, tipărit la 1726, în Simbăta-Mare⁵. Încolo, doar un Călindariu, tradus din sîrbește de Petru Șoanul, învățător la școala românească din Brașov⁶. Luptele pentru catolicizarea bisericii unite acum cu Roma, precum și luptele pentru menținerea vechii credințe pravoslavnice, au paralizat, pentru aproape o jumătate de veac, orice activitate intelectuală bisericească și școlară. Începutul, sfios dar mult promițător, făcut cu Bucoavna de la 1699, care întărea și desăvîrșea legătura culturală dintre neamul românesc de pe ambele coaste ale Carpaților, eliberat de cătușele culturii bisericești slavone, a fost curmat aproape în întregime. „Unirea“ reușise să dezmembreze puternic nu numai pe fiii aceleiași mame din Ardeal, ci și pe aceștia de frații lor din Principate.

Totuși, Bucoavna de la Bălgrad n-a rămas fără nici un efect. Prin multe părți ale Ardealului și ale părților anexe au răsărit, chiar și în aceste vremuri vitrege, școli despre a căror activitate n-avem, ce e drept, relații documentare

¹ T. Cipariu, Acte și fragmente, pag. 146.

² Apărut și în limba slovacă.

³ Bianu-Hodoș, o.c., v. I, pag. 447.

⁴ Ibid., pag. 480.

⁵ Id. o.c., v. II, pag. 27.

⁶ Ibid., v. II, pag. 48.

mai amănunțite, dar despre a căror existență știm totuși. Nu mai vorbim de școala din Brașov, despre care avem date sigure de la 1651¹ și despre care se afirmă într-un document din sec. al XVIII-lea că exista încă de la 1495², dar găsim prin însemnările de prin vechile cărți bisericești amintirea multor dascăli de la sfârșitul sec. XVII și din primele decenii ale sec. XVIII. Astfel, de ex., găsim la 1679 amintit pe diia c u l C a r p din Budila³, la 1725 pe „A d a m, dascălul satului” din Dridrif⁴, la 1702 pe gră m ă t i c u l I o n din Porcești⁵, la 1733 pe d a s c ă l u l D u m b r a v ă din Poiana Sibiului, la 1738 pe d i i a c u l M a n i u tot de acolo⁶, la 1748 pe d i i a c u l I a c o v ă din Rășinari⁷, pe dascălul I o n o t P o r u m b a c la 1727⁸, pe Ș t e f a n d a s c ă l d e l a M i l a ș u l m a r e la 1759⁹, pe l o g o f ă t u l M a r c la 1743 în Rucăr¹⁰, pe logofătul și gramaticul M a t e i V o i l e a n u la Hundorf și Șoimușul român în anii 1730¹¹, pe V a s i l e S p o r j e învățător în Popmezău și Sîmbătsag (Bihor) (se face amintire și de școala din Răbăgani și Stracoș) la 1730¹², pe „K i r M a c a r i e călugărul, dascăl”, la Măderat (ținutul Aradului) la 1745¹³ și alții. Cînd se vor face studii amănunțite prin arhivele din Viena și Cluj, apoi prin arhivele comitatelor și prin diferite arhive particulare, și cînd se vor culege de prin toate cărțile bisericești vechi inscripții care păreau lipsite de vreun interes istoric mai mare, pînă de curînd, cînd s-a văzut din colecția lui N. I o r g a (*Studii și documente*, vol. XIII) ce mare interes reprezintă ele, atunci se va vedea că am avut totuși, cu toată vitregia vremurilor, școli încă din veacul al XVII-lea și din primele decenii ale sec. al XVIII-lea. [14]

Un moment caracteristic care merită să fie relevat e că, după cum pînă la 1700 între românii din Transilvania și cei din Țările române erau strînse legături bisericești, tot astfel existau legături și în ce privește școlile. Cercetările care se vor face în viitor vor dovedi de aproape acest lucru. Aici amintim numai activitatea unui dascăl moldovean, care a trăit mai multă vreme prin diferitele părți ale Ardealului, Banatului și Bihorului. E vorba de V a s i l e D a s c a l u l M o l d o v e a n u l, de la care ne-au rămas mai multe manuscrise, care se păstrează la Academia Română.

Astfel, avem un *Ciaslovăț* de la 1695, în care găsim următoarea notiță:

„Această carte scris-am eu Vasilie Dascalul Moldovanul cîndu am șezut la mănăstirea Plosca, la Hinidoră, pre seama Popei lui Simon, cîndu au șezut (în) Mada, scris-am cîndu au fostu blagovesteniia Luni după Paști și era frig și Nemșii i(n) țară, cîndu au mersu feclorul lui Apafi Mihaiu Craiul Ardêlului la Beci, vlt. 1695 April 11 doi”.¹⁴

¹ N. I o r g a, *Studii și documente*, vol. XIII, pag. 67.

² A. B i r s e a n u, *Istoria școalelor centrale române gr.-ov. din Brașov, Anexe*, pag. 10.

³ N. I o r g a, „*Studii și documente*”, vol. XIII, pag. 71.

⁴ *Ibid.*, pag. 94.

⁵ *Ibid.*, pag. 153.

⁶ *Ibid.*, pag. 148.

⁷ *Ibid.*, pag. 155.

⁸ *Ibid.*, pag. 157.

⁹ *Ibid.*, pag. 162.

¹⁰ *Ibid.*, pag. 163.

¹¹ *Codicele Mateiu Voileanu*, Sibiu, pag. 193.

¹² N. F i r u, *Date și documente la istoricul școalelor române din Bihor*, Arad, 1910, pag. 8.

¹³ P. V a n c u, în *Reuniunea învățătorilor*, Arad, anul VI (1909), pag. 131.

¹⁴ Mss. Academiei Române, nr. 1838.

Tot de la acesta mai avem, din anul 1701, un *Liturghier* pe care găsim scris:

„Scris-am cu dascălul Vasile Sturza mold. în sat în Stracăș la 1701 iulie 30”¹.

De la același Vasile Sturza Moldoveanul, mai avem și alte manuscrise și anume: *Pravila Sfinților*, *Slujba la Ispas* ș.a. Într-una din acestea aflăm următoarea însemnare:

„Și am scris în sat în Sântu Andraș, lângă Temișvara, în vriașia cându s-au rădicatū Curușii lui Racolșii Freșu pe Nimeși; și era răutatia mare în Ardél și la Crișul negru și Câmpia Ghiulei era pustia toată. Și eu dascalul Sturze încă am fugit în Țara Turcului, în Svântu Anudriaș, când era ciuma cia mari și au murit în Sântu Andraș 366 de suflete și în toată țara Temișvarei. Să (se) știe. Roj. 1708, iunie 22”²

Acest dascăl moldovean, care răspindea lumină în Ardeal, nu era un exemplar unic. La 1736, întilnim un alt dascăl moldovean, de la care ne-au rămas un *Prăznicariu*, care poartă următoarea însemnare:

„Și s-au scris aciasta ce să chēmă Prăznicariu în Țara Ardélului și prin bogate locuri... 7246, 1738 msja Sept 10 dni. Ștefan Dascal Moldavschii”.

Mai avem de la el și un *Octoih*, care are următoarea însemnare:

„Săvârșitulū și plinitilū Ohtoihului, cu Dumnezeuul Sfântulū. Anii 1736, iar dila zidire lumii lét 7245. Scris-am eu Ștefan Dascal Muldovénul”³.

Dar cîți dascăli vor fi fost de accia care n-au lăsat în urma lor astfel de scrieri și care, deci, ne-au rămas necunoscuți pînă acum! [15]

Să revenim acum la literatura didactică din Transilvania.

După Bucoavna de la 1699, au trecut 45 de ani pînă să mai apară alta nouă. Această bucoavnă apare la Cluj sub titlul:

Bucoavnă ce are în sine deprinderea învățaturii copiilorū la carte și symbolulū credinții creștine, zēce porunci ale legii vechi și ale cei noao, șapte taine ale bisericii răsăritului i proci. Acumū a doa oră tipărită în Clujū cu Tipăriulū Cinstiū Academiū de Mihai Becicherechi. Anul Domnului 1744.

Din această carte, care e un fel de nouă ediție a celei de la 1699, ni s-a păstrat un singur exemplar, și acela necomplet, în biblioteca regretatului I. M. Moldovanu din Blaj [16]. El a fost descris, la rugarea mea, de Gavril Precup, profesor la Blaj, în ziarul *Unirea* de acolo (nr. 114—116 din 1915). Caracteristica de căpetenie a acestei bucoavne este că ea dă, pe lângă literele chirilice, și literele latinești, aproape paralel. În amănunte ea se prezintă astfel:

Pag. 2. Literele mari chirilice și latinești (ortografie unguerească), apoi „Slovele mai mici”, „Litterae minores”, cu echivalentul lor unguuresc, apoi „Glasnicile” — „Vocales”, „Diftongi” — „Diftanghi”, „neglasnicile”, „consonantes”, cu observarea pe care am întilnit-o și la Bucoavna de la 1699: „Cade-să a ști că ε, υ, φ, ψ pentru numele și cuvintele grecești le-au primit Sloveanii. Urmează exerciții de silabisire: „glasnică cu neglasnică sillabe” — „vocalis cum consonante syllaba”, cu chirilice și latine, „și celelalte de rînd” — „și cselel’alte de rend”: ba, be, bi, bo, bu, bae, zsa, zse, zsi, zso, zsu,

¹ Mss. nr. 416.

² Mss. nr. 713.

³ Ambele la Academia Română, mss. nr. 138.

zsaе, apoi „neglasnice cu diftongii” — „neglasnicse ku dyphtongii”. „Așiș-derea și celelalte toate pe rînd” — „asisdere și cselelalte toate pre rend”. Apoi: „Două neglasnice cu o glasnică”, — „Doao neglasnicse ku on glasnike”, apoi „Două neglasnice cu diftongu”, — „Doao neglasnicse cu Diphthongu” și în fine, „Între două glasnice o neglasnică” — „Entre doao glasnicse o ne glasnike”. Urmează alfabetul chirilic și cel latinesc, apoi numerele slavonești și arabe pînă la 200. La pag. 16 se dă o „Însemnare pentru cum să cade a slovni slovele ce au deasupra titla”. După aceasta, în exemplarul de la Blaj lipsește o foaie, care cuprindea, desigur, „Însemnarea prosodiilor”, ca la 1699, adică cuvinte prescurtate.

Pe foaia 10 se începe partea de citit sub titlul: „Oare cite întrebări foarte de lipsă și de folos”, ca de ex. „Întrebare: Ce trebuie și să cade să știe pruncul și tot omul pă această lume? Răspuns: Că este Dumnezeu, care a plăti tuturor după fapta lor, celor care bine vor trăi și vor face bine, bine le va da Dumnezeu, iară celor rei răul”.

După aceasta, urmează cîteva rugăciuni tipărite cu litere chirilice și latinești (ortografie ungurească), ca: Tatăl nostru, Închinăciunea ingerului, „Mărturisirea pravoslavniciei credință dată într această chip la întăiul în Nekeia sâbor a toată lumea, și al doilea în Țarigrad”, apoi, „Simbol preosteniago Atanasia Patriarha Alexandriscago” („Cela ce va vrea să se mîntuiască etc.”). După acestea vin: Zece porunci ale lui Dumnezeu, „Șase săvârșiri ale legii nouă ce plinesc poruncile legii vechi, Mat. 5, 21”. De la pag. 32 înainte, pînă la sfîrșit, sub titlul „Întrebăciune”, urmează tainele legii noi explicate. Exemplarul de la Blaj, nefiind complet, nu știm dacă după aceasta mai urma ceva sau nu.

Limba acestei ediții nu prezintă deosebiri esențiale față de ed. I de la 1699, afară de textul cu litere latine. Ortografia latinească e aproape identică cu cea întrebuițată în catehismele catolice apărute de la 1702 încoace. Iată de ex. cum se prezintă „Tatăl nostru”:

„Tatel nostru carele jest în Cserueri; Sfîncsaskese numel teu. Se vi uenperecie ta; fie voje ta, kum în Cserue așa si pre pement. Peinae noastre cse de toate zilele denio noao astez...”¹

Cum ajunge să se tipărească această bucoavnă la Cluj? *N. Iorga* susține că ea e „o lucrare de propagandă calvină”², ceea ce însă din cuprinsul cărții nu se simte de loc. Dacă ar fi o carte calvină, ar trebui să găsim în ea doctrina religioasă calvină, de fapt găsim însă doctrina ortodoxă, cu cele șapte taine ale ei (nu trei, cîte ar fi admis calvinii) și cu toate celelalte lucruri din bucoavna ortodoxă de sub vlădica Atanasie. Originea calvină eu cred că e cu totul exclusă și prin faptul că în sec. al XVIII-lea nu mai întîlnim încercări de calvinizare a românilor ardeleni nici chiar în Cluj, unde calvinii își aveau fortăreața lor cea mai puternică. Nu trebuie să uităm însă că în timpul acela Clujul era și o puternică cetățuie catolică, unde își aveau sediul lor iezuiții. Ceiști iezuiți urmăreau cu mare atenție dezvoltarea tinerei biserici române unite cu Roma și manifestau o deosebită solitudine față de manifestările de ordin religios ale ei, care în primele decenii ale

¹ Cf. *Bianu-Hodoș, o.c.*, pag. 79. S din textul cules aici e un s lung, iar ue, este un u cu e mic deasupra lui.

² *N. Iorga, Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, v. II, pag. 87.

sec. al XVIII-lea erau, ce e drept, foarte puține. Ei primeau bucuroși elevi români în școlile lor, ba, după cum ne spune Augustin Bunea, [17], ei „începuseră deja pe la 1744 a scrie limba română cu litere latine, pentru ca să introducă cu atât mai ușor pe români în cultura apuseană“ (!)¹. Tipărirea unei noi ediții a bucoavnei, cu litere chirilice și latine, nu poate fi decât opera lor, la care s-au servit de un anumit tipograf Mihail Becicherechi, care poate să fi fost și român, și pe care mai târziu, în anul 1756, îl găsim la noua tipografie din Blaj, tipărind acolo *Dumnezeieștile Liturghii* și, peste un an, ediția latinească a *Învățăturei creștinești pentru procopseala școalelor*, apărută sub titlul: *Doctrina christiana... cum adjecto de Sacra Unione colloquio* (!).

Dar dacă e tipărită de iezuiți, cum se face că bucoavna nu e catolică, ci ortodoxă? Întrebarea aceasta se impune de la sine și credem că i se poate da un răspuns satisfăcător. Întreg deceniul al patrulea și al cincilea din sec. XVIII e stăpinit de puternica personalitate românească a episcopului unit Ioan Inocențiu Micu Klein, care înțelesese intențiile urmărite prin Unire de iezuiți și de Curtea împărătească. Aceștia voiau, prin Unire, să slăbească neamul românesc, iar biserica lor să o prefacă într-un apendice insignifiant al marii biserici catolice. De aci admirabila luptă pe care a purtat-o Inocențiu Micu, pînă în ultima clipă a vieții lui, pentru ca biserica unită să fie respectată ca biserică a poporului român, să i se dea ce i s-a pus în vedere cu prilejul Unirii și să fie cruțată de amestecul supărător, în treburile ei, al iezuiților. Într-o astfel de atmosferă ar fi fost o lipsă de tact din partea acestora să vină cu o carte catolică, prin care ar fi turnat numai ulei pe foc. Interesul lor era tocmai acela, de a se arăta cu totul inofensivi deocamdată, pînă ce va trece vijelia răscolită de episcopul Inocențiu.

De aceea n-au turnat în bucoavnă nici un picur de doctrină catolică, ci s-au mulțumit să introducă deocamdată numai literele latinești în cartea după care aveau să învețe doritorii de înaintare.*

III

La cinci ani după bucoavna de la Cluj, apare o nouă bucoavnă, de astă dată în Țara Românească, la Rîmnic. Titlul ei e: *Bucoavnă pentru învățătura pruncilor, întru care se cuprindîu buchele și slovele și cele zece porunci, ce au datîu Dumnezeu lui Moisi; și Simvolulîu Credinței și cele zece fericiri, cu tâlcuiala lor pe scurtîu*.

Acumîu întîiu tipărită cu blagoslovenia și porunca Sfinției Sale de Dumnezeu iubitorîului chir Grigorie, Episcopulîu Rîmniculîu, în sfînta Episcopie a Rîmniculîu, la anulîu 7257 (= 1749). Prinîu diorthosirea lui Lavrentie Ieromonahulîu Dimitrievicî. De Constantinîu Athanasievicî tipografulîu (80 foi, în format 16°)².

Cărticica are și o prefață: *Predoslovie cătră toți Pravoslavnicii creștini*, pe care, pentru interesul cultural-istoric și pedagogic-didactic pe care-l reprezintă o reproducem întreagă:

„Grigorie cu mila lui Dumnezeu, episcopu al Rîmnicului Noulu Severinîu, cucérniciloru preoșî, i diaconî și tuturorî pravoslavnicî creștinî cășî vă aflașî în eparhia smereniei

¹ Aug. Bunea, *Episcopul Inocențiu Micu Klein*, pag. 143.

² Cf. Bianu-Hodoș, *o.c.*, v. II, pag. 107.

* A se vedea pp. 250-252 din „Adaos“ (O.P.)

noastre, de la prea puternicul Dumnezeu vă rugăm milă, pace, sănătate și viață curată și spăsenie sufletească, iar de la smerenita noastră molitvă și blagoslovenie trimitemu tuturor de obște, ca unor ai noștri iubiți fii.

Nu numai cu pâine va fi viu omul, iubiții noștri! fii pravoslavnicilor creștini, ci cu totu cuvântul ce iase din gura lui Dumnezeu (Mathei, cap. 4). Pentru care și apostolul Pavel, propoveduitorul credinței învăță, grăind, 2 Tim. 3: „Toată Scriptura cea de Dumnezeu însuflețită de folos iaste cătră învățătură și dojana, că aceia îndreptăză cătră cunoștință și dreptate și face desăvârșit pre om a fi al lui Dumnezeu, îndreptându-lu spre totu lucrul bun”; pentru acia și noi știind cătră folosință sufletească are cuvântul lui Dumnezeu, așa propovăduim precum și scrie, și după datoria noastră nu vom să vă lăsăm pre voi a fi lipsiți de Dumnezăeștile cuvinte și sfinte poruncile lui, ci vă punem înainte acastă de gând și duhovnicăscă masă, plină și gata de duhovnicăscă hrană, adecă de Dumnezăeștile cuvinte, cartă acesta, zic, ce cuprinde întru sine buchile de învățătura pruncilor, și tălcuiala celor zece porunci ale lui Dumnezeu, și tălcuiala Simvolului Credinței și cele zece fericiri.

Priimiți dar cartea acesta, și cetiți cele din-ânsa și înțelegeți puterea cuvintelor, ca să puteți a îndrepta viața voastră și a umbla în poruncile lui Dumnezeu, care să cuvine tuturor pravoslavnicilor creștini, și voao fiilor, și celor lalt casnici ai voștri, după a voastră datorie așijderea să-i îndreptați și de la fără rânduialile lor și să-i învățați legē lui Dumnezeu; și mai vartos să cuvine voao, cucernicilor Protopopi și celor lalt preoți să învățați pre noriașii voștri legē lui Dumnezeu cu toată osârđia, că aveți a da cuvântu pentru dânșii la înfricoșata judecată a lui Christos.

Nu lenevindu-vă dar, ci trezindu-vă întru toate să-i întoarceți pre dânșii de către toate nedreptășile lor, învățându-i pre cum Pavel grăește (I. Tim. 4)...

Aceste toate pentru legē lui Dumnezeu, pentru rugăciunile Domnului, pentru simvolul pravoslavniciei credințe și pentru noao fericire, s-au tipărit cu tălcuială pre scurtu, pentru cea dintăi îndreptare a coconilor; iar Cliricii carii învață pre coconi, datori sunt aceste tălcuiale singuri de rost a le învăța, ca să poată mai bine învăța pre coconi, și învățându-i, să-i întrebe răspunsurile, spre întărirea pravoslavniciei credințe a unuia în Troiță slăvită Dumnezeu, a căruia iaste împărăția și stăpânia în nesfârșiți veci. Amină“.

Conținutul însuși al acestei bucoavne cu un rost atit de frumos, dar atit de simplu conceput, e următorul: după partea cu az-buchi și cu exerciții de slovenire urmează Rânduiala Vecerniei, a Utreniei și a Liturghiei cu răspunsurile, de la Evanghelie pînă la sfârșit, în grecești și în românește. Apoi: simbolul Sfintului Atanasie, cele zece porunci, cu explicații lungi în întrebări și răspunsuri, Crezul, Fericirile, un mic *Catehism* și învățătura bisericăscă a vlădicăi Antim¹.

Nota nouă pe care o aduce această bucoavnă e slujba bisericăscă, pe care o dă ca material de lectură, și ecteniile și pricesnele grecești alături de cele românești. Vom vedea mai tirziu că aceste părți sint reluate, la 1795, în Bucoavna de la Sibiu, și rămîn în uz aproape un secol întreg, pînă la dispariția bucoavnei din viața școlară și bisericăscă.

Interesant e amănuntul relevat în prefață că dascălii, care erau „cliricii“ înșiși, trebuie să învețe mai întii ei înșiși pe de rost părțile bucoavnei, ca astfel să le poată preda mai cu succes ucenicilor.

IV

La cîțiva ani după bucoavna de la Rîmnic, întîlnim la 1755 o nouă bucoavnă în Iași, publicată de mitropolitul Iacob Putneanu, [18] de astă dată sub titlul de: *Bucvaru sau începere de învățătură celor ce vor să învețe carte cu*

¹ N-am văzut nici un exemplar. Descrierea o dăm după C. Er b i c e a n u, *Biserica ortodoxă română*, Anul XII, p. 492 și urm.

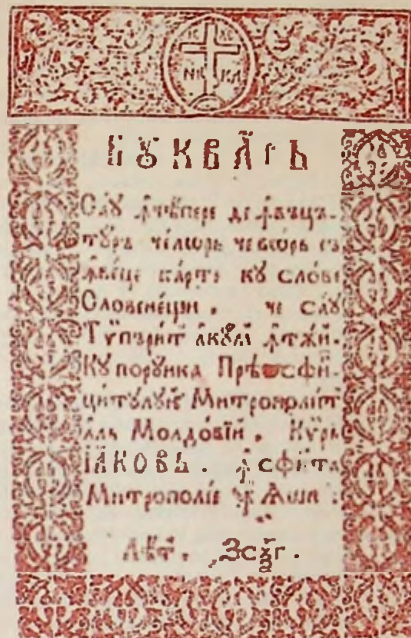
slove Slovenești, ce s-au tipărită acumă întâi, Cu porunca Preosfințitului Mitropolitu alu Moldoviî Kyru Iacobu. În sfînta Mitropolie în Iași, Létu 1755¹.

Noul bucvâr are o lungă și interesantă „predislovie“ care n-a fost publicată pînă acum nicăieri în întregime. Ea cuprinde cîteva lucruri însemnate din punct de vedere istoric-cultural și din punct de vedere didactic, așa că reproducerea ei aici ni se pare cu atît mai indispensabilă, cu cît astfel de lucruri, din care să se poată reconstitui icoana învățămîntului din sec. al XVIII-lea, avem foarte puține. Iată această prefață:

„Predislovie. Cătră buni credincioșii Părinți, cătră hrănitori, cătră ispravnici, cătră stăpâni și cătră toți ceilalți ce au nume părintescu preste copiii cei mici.

„Toată obicinuința vieții omenești stă spre hrană, o iubitoriloru de Hs. Creșteré prunciască atárnă cine ce felu de copilú iaste, aceiașu și decă să face mare. De iaste învățatú dinu copilărie intru învățatură cinstită și intru frica lui Dumnezău (caré iaste încéperé înțelepciunii) să cade a nădăjdui că acela va fi bună creștere și decă va fi mare; Iară de-i trece creșteré sa fără de frică și învățatură, pușină nădêjde că va fi mai bună cêia laltă vilașă a lui. Și aciastă ispitire adevărată întărește pre noi atâta cătú chipurile ei nu numai la fêțe osibite iaste văzută, ce și la totú norodulú. De trăiaște cineva intru norodú, bine cunoscutú iaste, că intru acela îndreptare bună iaste copiiloru, Iară de trăiaște în norodú cu multe sfăzi, urăciuni, pizme, viclesuguri și tilhării și alte obicciuri réle, nu te îndoi că va fi intru acela îndreptare bună copiiloru.

Dinú creșteré copiilorú, ca dintru o rădăcină și bună și ré intru toată vilașa curge. Iară pricina aceștila iaste aceasta: că de vrême ce prinú vătămăre păcatului strămoșescú, plecași sântemu dinú începutulú vieții spre răutate, toată gândiré inimii omenești spre ráu dinú tineréțele lui, zice scriptura. Deci de nu va dobândi

Bucvarul de la Iași al mitropolitului Iacob, 1755

¹ A. Philippide susține că această bucovnă e tipărită între 1791 și 1803 sub mitropolitul Iacob Stamati, ceea ce e greșit. (Cf. *Introducere în istoria limbii și literaturii române*, Iași, 1888, pag. 152).

omul din copilărie hrană bună, nu-l va fi lui răul cu osteneală, carele s-au și născut rău. Ci însă și mai vătos răutate ce dinu fire cu deprindere în toate zilele crește, și dinu ciasu mai mare putere ia. Dară ce să zicem, cându încă să va apropila omul de răutățile cele de obște și răutate cu chipul strein să va întări și fără de légile cele neștiute de dânsul, dinu vorbele cele réle ticălosul copil să va învâșă. Că tare iaste cuvântul apostolescu: „Strică pre obiceiurile bune vorbele cele réle”. Și asémene Iis. Sirahù: „Celu ce să atinge de smoaală să mânjaște, și celu ce să împărtașăste mândru-lui asémenea lui va fi”.

„Cumù darù vei nădăjdui de bine unde nu iaste hrană bună copiilor? Iară de hrană ca acéla, în Țara aciastă, cine nu vede câtă lipsă iaste? Care vazându noi lipsiți copiii de hrana ce li să căde, bolindù cu inima de nenorocire învățaturii lorù, amù datù în tipariu aciastă cărțulie, începându de la azbuchi, cu toată orânduiala, pre cumù să vede ca să poată după buchi ceti și cu sloguri întru întărire cetirii sale, și după acéste rugăciuni de séră și de dimineță, și rânduială pentru masă și după masă; așjderé cele zece porunci, și 7 taini creștinești, 7 daruri ale Duhului sfânt, și altele. Și învățatura catholiciască, și ce iaste credința catholiciască. Care acéste toate învășându-le copiii de mici, să poată cunoaște, ce iaste frica lui Dumnezeu, căci de aciastă hrană bună a copiilorù intrébă și răspunde Davidù: „Întru ce-ș va îndreptă celu tânărù cale sa? Cândù va păzi cuvintele tale”.

„Cade-să dară voao, blagocestivilorù creștini, și cei ce aveți nume părintescù preste copiii cei mici, să aveți purtare de grijă pentru învățatura copiilorù voștri, ca să nu să lipsescă de hrana ce sufletescă, cu povățuire ce bună caril și sânteți datori să-i învățați pre dânsii, grăindu-le în casă, șazăndù, și pre cale mergându, și culcându-vă și sculându-vă, și mai ales totù de una să-i întrebați pre dânsii de știu de rostù poruncile dintru aciastă cărțulie, și de citescù molitvele de séră spre (somm?) așjderé și de dimineță; și de veți vedé că nu păzescù céle orânduite lorù, li muștrați pre dânsii părintește, că de nu veți face așa după cumù vă învășămù noi, vă veți socoti ca niște ucigași feciorilorù voștri, iară urmându poruncii și învășaturii noastre veți avé nădédje a vă bucura și a vă veseli de fiii voștri, ca de niște înțelepțiți de Dumnezeu, și ei vorù pomeni pre voi. Domnulù să să blagoslovescă pre voi, și blagoslovenia sa să se adaogă spre voi și spre feciorii voștri. Aminù”.

Din bucvarul de la Iași ni s-a păstrat un singur exemplar foarte defectuos¹, pe baza căruia nu s-ar putea reda nici prefața și nici cuprinsul întreg. Dacă o altă împrejurare nu ne-ar veni în ajutor, n-am avea de unde să-l cunoaștem exact. Iată, grație acestei întâmplări, cum e alcătuit acest bucvar. După Predoslovie, urmează, pe pag. 6, „Buchi sau slove”, întii cele mari (45 la număr), apoi cele mici, în ordine alfabetică. Pag. 7 cuprinde „Alcătuire din Doao Slove, ce să începù din Glasnice” (exerciții de slovenire); pag. 8: „Alcătuire dinù trei slove”; pag. 9: „Alcătuire însemnată dinù trei slove”.

După aceste exerciții de slovenire vine „Alcătuire numelorù după azbuchi, supt titla” (pp. 10—11), ceea ce va să zică: prescurtări de cuvinte prin semne ca: *agglù (arhanghel) agglšchi, Bgù, Bjtvo, Bjdvcennai, bljenu, vlcta, gdstvo, Dhovenù, Dvdù, dvța, Iilù Iisù, Hrstosù, hrstianschiș* ș.a. Tot termeni slavoni, ca și în Bucoavna de la 1699.

După aceasta, urmează „Numele Prosodiilorù”, care și ele sînt aproape toate slavonești: *iso, cratcaia, zvatelto, tilla, slovitila, cavaca, erocù, zapitataia, dvoetocie, tocica, voprositelnaia, udivitelnaia, vméstitelnaia* etc.

După aceasta, urmează partea de lectură, care începe cu „rugăciunea de dimineață, care iaste datoriu copilulù, sculându-se dinù somnù, lui Dumnezău cu bună credință să de” (pe opt pagini).

Acesteia îi urmează „Symvolù alù Pravoslavnicii credințe”, apoi cîntări de laudă a Fecioarei Maria. După aceea: „Rugăciunea inaentia mesii”, apoi cea „după masă”, „înaintea Cini” și „Rugăciunea spre somnù”. Urmează apoi cele 10 porunci, cele 7 taine ale legii noi, „Trei fapte bune ce să chiamă

¹ În Biblioteca Academiei Române.

ale blogosloviei", „Patru fapte bune ale evangheliei", Șapte daruri ale sfântului Duh, Rodurile sfântului Duh, Șapte lucruri ale milosteniei trupești, Șapte lucruri ale milosteniei duhovnicești, Șapte păcate de moarte, Nouă fericiri evanghelești, Cinci simțiri trupești, Cinci simțiri sufletești și Patru cele mai de pre urmă și vrednice de pomenire. După acestea, în încheiere, urmează: Simbolul Părintelui nostru Atanasie, patriarhul Alexandriei, și numerele pînă la 10 000.*

După cum vedem, bucvarul acesta se prezintă cu multe elemente identice cu cele din bucoavnele anterioare. Probabil că alcătuitorul bucvarului a cunoscut aceste bucoavne, dar el trebuie să mai fi avut înainte și vreun model rusesc.

V

Bucoavna de la Cluj presupune existența unui considerabil număr de școli românești în Transilvania. Dar, alături de această bucoavnă, în școlile din Transilvania se întrebuițau și bucoavna de la Rîmnic și cea de la Iași. Căci legăturile bisericești și culturale dintre românii din Transilvania și cei din Principate, pe care Austria voia să le taie prin „Unire", n-au încetat nicidecum după 1700. Dimpotrivă, ele erau tot așa de strînse, ba în unele privințe ele se strînseseră și mai tare. [19] Rămînînd fără păstor și fără un centru bisericesc, românii ortodocși se îndreptau, după 1700, spre centrele bisericești din Principate, unde-și trimiteau preoții spre hirotonire și de unde își aduceau toate cărțile necesare, între care, desigur, erau și bucoavnele.

Dar aceasta nu-i convenea guvernului din Viena, care vedea că, cu toată „Unirea", înșiși greco-catolicii — după nume — au rămas tot români și tot ortodocși, căci urmau să creadă și mai departe ceea ce se cuprindea în cărțile bisericești pe care și ei le aduceau tot din Principate, ca și „neuniții".

Împotriva unor astfel de stări trebuiau luate măsuri severe. Împărăteasa Maria Tereza și dă, la 23 noiembrie 1746, ordin sever ca să se împiedice orice fel de import de cărți din Țara Românească. Dacă astfel de cărți s-ar găsi în posesia românilor uniți, ele să li se ia cu forța¹.

Dar un astfel de ordin nu putea înlătura răul decît pentru scurt timp, căci nevoia de cărți era o nevoie organică. Aceste cărți trebuiau neapărat bisericilor celor multe, școlilor și chiar și particularilor, care citeau din zi în zi tot mai mult.

Atunci împărăteasa dăte ordin să se înființeze o tipografie românească la Blaj, care să tipărească toate cărțile de care poporul român are nevoie. Dar nici aceasta nu ajută mult. Ce e drept românii greco-catolici își puteau îndestula cu această tipografie trebuințele sufletești, însă românii ortodocși nici nu voiau să audă de cărțile de la Blaj, care începeau să aibă acum un colorit catolic destul de pronunțat². Cu toată opreliștea împărătesei, ei

¹ „Impediendam porro librorum schismaticorum inductionem quod attinet Trigesimatribus et contumationum officialibus, ut ii sedula attentione sint in passibus, siqui libri schismatici in illum Ppatum inferendi deprehendantur, adimant, stricte demantabitur: perinde Vestrum crit seriam in illo Ppatu dispositionem facere, quatenus eiusmodi libri prae manibus Unitorum seu Ecclesiasticorum seu Saccularium reperibiles conquirantur ipsisque pariter adimantur" (cf. A. Bunea, *Episcopul Petru Paul Aron și Dionisie Novacovici*, pag. 357).

² Vezi *Învățătura creștinească și Doctrina christiana cum colloquio de Sacra Unionel*

* A se vedea în „Adaos" Bucvarele de la Dubăsari și Movilău, p. 253 (O.P.)

care reglementa afacerile atât de încurcate ale „națiunii ilirice“, prevăzând înființarea pentru ea și a unei tipografii speciale la Viena, se gândi că ar fi ducător la scop ca această tipografie să tipărească și cărțile românești de care au nevoie românii neuniți, pe care toate încercările de până aici nu i-au putut clătina din credința lor. Astfel Maria Tereza dă, în adevăr, la 1770, tipografului Iosif Laurențiu Kurzböck din Viena privilegiul de a tipări toate cărțile de care au nevoie nu numai sîrbii, rușii și grecii monarhiei, ci și românii neuniți, care, cel puțin prin acest mijloc, trebuiau, în fine, despărțiți de conaționalii lor de peste Carpați.

Dispoziția aceasta a stîrnit nemulțumiri la Blaj. Episcopul unit A t a n a s i e R e d n i c [22] susținea, în memorii către guvern, că nu se simte nici o nevoie de o nouă tipografie românească în monarhie, deoarece o astfel de tipografie ar nimici-o pe cea din Blaj, care e în stare să prevadă singură toate trebuințele supușilor români din Austria ¹, dar lucrul odată hotărît de împărăteasa nu se mai putea schimba și tipografia privilegiată a lui Kurzböck începu să publice pentru români, începînd cu anul 1771.

În tipografia din Blaj s-a tipărit, între 1750—1753 *, o nouă ediție a Bucoavnei de la 1744, din care însă nu ni s-a păstrat nici un exemplar. Despre ea avem o scurtă amintire într-o scrisoare a episcopului P. P. A r o n [23] către episcopul latin din Oradea-Mare, prin care-i trimite cărțile apărute pînă atunci în „Tipografia sfintei Treimi“ din Blaj, între care cărți este și o bucoavnă ².

Accastă carte le era impusă și candidaților de preoți uniți. Regulamentul pentru examinarea preoților, dat la 11 februarie 1755 de episcopul P. P. Aron, dispunea următoarele: „Așadară oricâți sunt, sau preoțiți, sau deacum spre preoție de la Dumnezeu chemați, fiește cariî va fi spre plinirea acestora, adecă: Întiiu, fiește carele să aibă cîasuslov, psaltire, pentru plinirea pravelîi ce de toate zilele. A doaa, Bucovna în care se cuprinde măduha celor de lipsă a credinții și a științii. A tria, învățatura creștinească, care acum tipărită la vedere se arată, pînă când și altele ajutorându-ne Domnul și crăiasca milă mai multe de folos se vor adauge“ ³.

Cea dintii carte românească tipărită în tipografia din Viena e tot o bucoavnă apărută sub titlul: *Bucvariu, Sau începere de învățatură celorî ce vorî să învețe Carte cu slove slovenești. Typăritu-s-a o In Chesaro-Crăiasca Cetate Beci, În privilegiiata Typografie a prĕ-naltati Chesaro-Crăești Curți prin Kir Iosifŭ Laurenție Curșbecă. Anulă 1771, Luna Augustŭ 26.*

Cine poate fi autorul bucvariului de la Viena? N. Iorga susține că bucvarul e „de sigur de S. Clain, care era pe atunci la Viena“ ⁴. Eu însumi

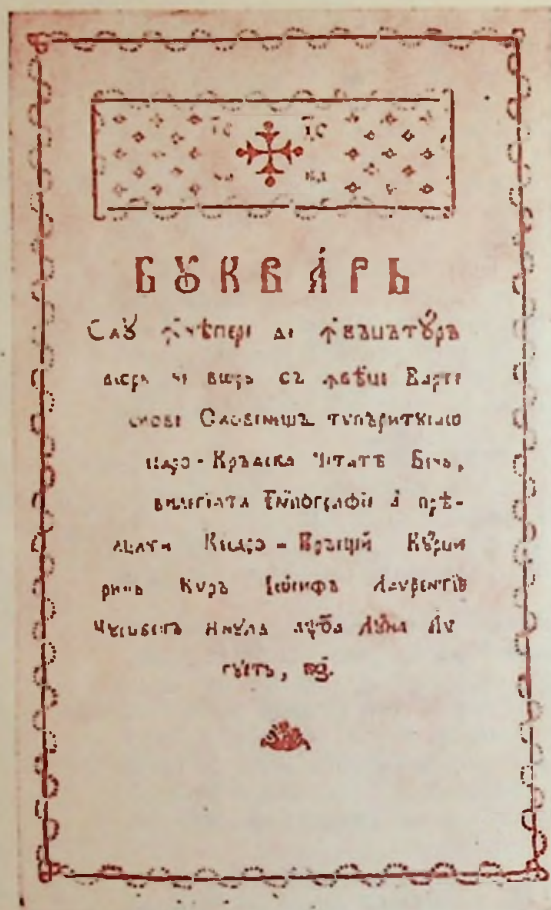
¹ Cf. A. Bunea, o.c., pag. 360, unde e amintită întreaga corespondență dintre Rednic și guvern. Actele înseși nu sînt publicate.

² Cf. A. Bunea, P. P. Aron și Dionisie Novacovici, pag. 358. În *Bibliografia românească veche* această bucoavnă nu e amintită.

³ Bunea, o.c., pag. 364.

⁴ B. Teodorescu în: *Completări și rectificări la Bibliografia românească veche*. Glasul Bisericii XIX, 1960, nr. 11—12, pp. 1045—1046, arată că Bucoavna de la Blaj apăruse între 1750—1752. Rezultă deci că autorul Bucoavnei o cerea învățată la examenul preoțesc din 1755, adică era tipărită la data specificată, iar în 1759 apărea o ediție nouă (Daniela Poenaru, *Contribuții la Bibliografia românească veche*), Muzeul județean Dimbovița, 1973, p. 37. A se vedea și pp. 252-253 din „Adaos“ cu privire la Bucoavna de la Blaj, 1750 și Bucvarele de la Viena (O.P.).

⁴ Cf. *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. II, pag. 87.

Bucvarul de la Viena, 1771

am susținut, cu altă ocazie, că el e tradus din sîrbește de Mihail Roșu Martinovici¹ [24]. Acum, după cercetări mai amănunțite, pot să spun că amîndouă aceste păreri sînt greșite. Bucvarul de la Viena nu e altceva decît o reeditare și o amplificare a bucvarului de la Iași (1775), de care se deosebește numai prin partea de la urmă, care cuprinde Paraclisul Maicii Domnului și Sinaxarul celor 12 luni, precum și prin abandonarea lui ũ de la sfîrșitul cuvintelor. Încolo absolut nici o altă deosebire.

Dar cum ajunge bucvarul de la Iași la Viena? Eu cred că bucvarul de la Iași era răspîndit prin școlile românești din Transilvania, unde, în unele cazuri, era adus chiar de dascăli moldoveni. Cum guvernului austriac nu-i conveneau legăturile dintre românii din Principate și dintre supușii lui ortodocși, pentru care s-a îngrijit de o tipografie la Viena, el a crezut că e mai bine să introducă în școlile ortodoxe o carte cunoscută, care să nu trezească nici un resentiment față de Viena. Dacă ar fi retipărit pentru ortodocși, să zicem bucoavna de la Cluj cu litere latinești pe jumătate, sau pe cea de la Blaj, aceștia ar fi văzut în ea o nouă unealtă în vederea catolicizării, de care erau sătui. Dacă ar fi retipărit Bucoavna de la Bălgrad (1699) ar fi putut să audă murmure de nemulțumire împotriva mitropolitului Atanasie, sub care s-a tipărit și care s-a lepădat de dreapta credință. Dacă ar fi retipărit bucoavna de la Rîmnic, ea ar fi contribuit, poate, la întărirea sentimentului de solidaritate cu frații din Țara Românească, și tocmai aceasta voiau să o evite cu orice preț cei de la Viena. Nu rămînea altceva decît să se facă un bucvar nou, pe care însă

¹ Cf. *Vechea literatură școlară din Transilvania*, în revista *Cultura Românilor*, București 1915, pag. 242 și *Școala Românească în Transilvania și Ungaria*, București, 1915, pag. 8.

poate că n-avea cine să-l facă la repezeală, sau să se reediteze cel de la Iași. Moldova era, ori și cum, mult mai departe; legăturile cu ea, și mai ales cu domnii ei, fuseseră în veacul din urmă mult prea slabe, ca amintirea Iașilor să poată evoca în Ardeal vreun sentiment național mai pronunțat.

Astfel a ajuns, cred, bucvarul din capitala Moldovei în capitala Austriei¹.

VI

În acest timp, la Viena se trecea un puternic interes pentru cultivarea cetățenilor de diferite limbi ai monarhiei atât de poliglote a Austriei. În îndelungatele războaie ale Mariei Tereza se manifestaseră atât de elocvent masele diferitelor naționalități încât conducătorii monarhiei s-au convins că numai cu astfel de elemente s-ar putea face foarte mult, dacă ele ar ajunge, printr-o anumită cultură, la o conștiință cetățenească [25]. Știm cum, la 1763, Maria Tereza a înființat cu cheltuiala „erariului” 13 școli pentru copiii din 82 de comune de pe teritoriul viteazului regiment I grăniceresc de români, și cum la 1766 a înființat și în Banat astfel de școli pentru 100 de comune din „confiniul militar banatic” [26] și, între 1770—1774, alte cinci școli triviale, în Năsăud, Zagra, Telciu, Singiorgiu și Monor². Dar aceste măsuri nu erau suficiente. Curtea din Viena se gîndea să cheme la cultură pe toți cetățenii ei. Ministrul Felbiger [27] concepuse, în consecință, un vast plan cultural, conform căruia statul avea să ia el în mînă chestiunea răspîndirii culturii printre cetățenii săi. Statului îi trebuiau cetățeni luminați *din punctul lui de vedere*, în consecință școlile, după vederile lui Felbiger, nu mai puteau rămîne numai la cultura religioasă de pînă aci, ci aveau să dea în primul rînd o cultură cetățenească și politică, unitară pentru toți. La 1773 se și adună la Viena o comisie mixtă, sub președinția contelui Koller, în care aveau să se discute măsurile generale cu privire la organizarea unui astfel de învățămînt. Una dintre notele caracteristice ale dezbaterilor acestei comisii a fost chestiunea ridicată de contele Majláth, consilier aulic, dacă e potrivit, din punct de vedere politic, ca statul să-și întindă sfera sa de interes și asupra școlilor „națiunii ilirice”, sub care se înțelegeau sîrbii și românii din Ungaria³? Din parte-i, contele credea că statul e dator să îmbrățișeze numai chestiunea școlilor romano-catolice. Comisia a fost însă de părere că statul, îngrijindu-se de promovarea școlilor sîrbești și românești, își face sieși un mare serviciu, întrucît prin aceste școli el va putea da culturii sîrbești și românești direcția care-i convine lui. Această părere a învins. La 1776, s-a publicat, în adevăr, o patentă împărătească prin care se reglementează chestiunea școlilor gr.-or.⁴, în sensul că statul se va interesa de ele la fel

¹ Bucvarul de la Iași a fost tipărit, probabil, de un tipograf ardelean, și anume de „cucer-nicul între diaconi Ioanū Symionoviciū, typografū ardelénū”, care a tipărit la 1753 în Iași un Penticostar, iar la 1754 un Moltivelnic (Cf. B i a n u - H o d o ș, o.c., v. II, pag. 122).

² V. Gr. B o r g o v a n, *Spicuire din istoria pedagogiei la noi, la Români*, Gherla 1886, pag. 14.

³ Cf. F i n á c z y E r n ő, *A magyarországi iskolák története Mária Thérézia korában*, Budapesta, vol. II, pag. 324.

⁴ *Ibid.*, pag. 325.

ca de cele ale celorlalte naționalități din monarhie. Totodată, se numește pe seama lor un director special, [28] în persoana lui Teodor Iancovici¹.

Încă înainte de aceasta cu doi ani, la 1774, Felbiger publică un proiect de organizare a învățămîntului, cunoscut sub titlul *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen*. Din acest proiect se face, cu anumite modificări și în redacția fostului iezuit, a ungurului I. Ūrményi², o lege care intră în vigoare la 1777 sub numirea de *Ratio educationis* [29]. Legea aceasta, care privește însă numai Austria și Ungaria, nu și Transilvania propriu-zisă³, acorda fiecărei naționalități dreptul de a se servi de limba sa în școală, dar cerea totodată ca naționalitățile să învețe și limba germană, ca limbă a statului și a împăratului. Printre mijloacele de care avea să facă uz legea în chestiune pentru a jungerea scopului principal, care era educația cetățenească a diferitelor naționalități, erau prevăzute și cărțile de școală. Aceste cărți trebuiau să fie identice pentru țara întreagă, după cum identic era și scopul. Ele trebuiau compuse mai întii în limba germană și apoi traduse în limbile principale ale țării și publicate în edițiile bilingve. Pentru Ungaria se formase, încă la 1775, „Comitetul școlilor naționale din Ungaria“, prezidat de Balassa Ferenc, [30] care-și pusese ca problemă traducerea în ungurește și tipărirea cât mai grabnică a cărților nemțești apărute la Viena. O carte pentru învățători apăruse încă la 1776 sub titlul: *Methodenbuch für Lehrer der deutschen Schulen in den kaiserlich-königlichen Erbländern*, care a ieșit în același an și în sîrbește și, probabil, și în românește. Tot la 1776 apare, și în românește, o *Normă școlară*⁴ precum și niște *Regule scolastice*, pe care Emilian Micu [31] zice că le-a văzut însuși⁵, dar care ne-au rămas necunoscute. Cît pentru Ungaria, fostul inspector general al școlilor, Pál Gáspár, care de la 1776 încoace era inspector al școlilor naționale ungurești din Pressburg, susținea, la 1777, că ar trebui oprită întrebuintărea cărților austriece, în locul cărora ar trebui făcute cărți potrivite cu necesitățile de acasă. El e însă de părere să se facă numai cărți nemțești, deoarece după un an doi de școală copiii învață așa de bine această limbă, încît se pot servi de ea. Ūrményi exoperează totuși un decret regal, în sensul căruia

„cărțile se vor face în două limbi, și anume pe o coloană în limba germană, pe cealaltă în limba ungurească sau în vreo altă limbă națională. În chipul acesta copiii vor învăța la o vîrstă fragedă mai ușor în limba lor maternă obiectele din școlile naționale, și își vor însuși în același timp în mod suficient și limba germană, care e atît de folositoare și de necesară pentru legătura dintre provinciile ungurești și provinciile ereditare germane. Copiii care au ca limbă maternă pe cea germană găsesc prilejul de a învăța o a doua limbă națională și mai ales pe una dintre cele vorbite în vecinătatea lor“⁶.

¹ Vezi despre el și I. Lupaș, „Starea școlilor din Banat“, în *Românul din Arad*, nr. 24, februarie, 1916.

² Fináczy, o.c., pag. 179.

³ Fináczy, o.c., pag. IV. Pentru Transilvania a apărut la 1781 o *Norma Regia*, mai scurtă dar asemănătoare cu *Ratio educationis* (*Ibid.*).

⁴ De Mihail Roșu Martinovici (cf. E. Micu, *Transilvania*, 1910, p. 20). Și D. Țichindea I spune în Prefața *Sfaturilor înțelegerii cei luminate* (1802) că Mihail Roșu Martinovici „la 1776 a prefăcut normalul de pre limba sîrbească în limba daco-românească, carele prin mai mare parte a Bănătuului în școalele daco-românești înrădăcinat este“ (cf. Bianu-Hodoș, o.c., II, 437).

⁵ Cf. *Transilvania*, 1910, pag. 20.

⁶ Cf. Fináczy, o.c., pp. 282—283.

De fapt, începînd cu anul 1777, apar la Viena și la Pesta o mulțime de cărți bilingve, nemțești-românești, nemțești-ungurești-sîrbești-italienești-slovăcești etc.¹.

Astfel apar într-un singur an, 1777, în nemțește și românește o *Ducere de mână către Aritmetică*, o *Ducere de mână spre cînsté și dreptate*, care era o carte de citire, și un *Catechism*, [32] care ieșea chiar în trei limbi: sîrbește-românește-nemțește.

Paralel, sau poate că chiar înainte de cărțile amintite, a apărut la Viena și o Bucoavnă românească tip nou, dar deocamdată nu în două limbi, ci numai într-una singură. Iuliu Vuia, [33] care a publicat înainte de aceasta cu două decenii o lucrare asupra școlii românești din Banat în secolul al XVIII-lea, amintește această carte, care a apărut la 1777 la Viena, sub titlul *Bucvariul pentru pruncii cei românești, care se află în crăiasca țară și hotarale ei împreunată*, Beciu 1777², dar din care nu ni s-a păstrat nici un exemplar. Bucvariul acesta era o prelucrare a abecedarului german lucrat de Felbiger și prelucrat pe românește probabil de T. Iancovici³.

Acest bucvanu s-a tipărit în 10 000 de exemplare și s-a trimis gratuit școlilor din Banat. Totodată cu acesta s-au trimis de la Viena, pe socoteala „fondului școlar gr. or.” înființat atunci, și următoarele rechizite școlare pentru elevi: 5 736 călimări și tot atîtea tăblițe, 2 874 cuțite pentru tăiatul penelor de giscă cu care se scria, 17 090 creioane și 478 conțuri de hîrtie⁴.

Cu această carte și cu aceste rechizite își începe Viena activitatea sa școlară oficială pentru români.

VII

În același an cu bucvarul de la Viena, apare și la Blaj o bucoavnă, care era intitulată: *Bucovna pentru deprinderé Prunciloră la Cetanie, și la temeulă învățaturii Creștinești, iprocî cu blgoslovenia Exțelénții sale Pré Luminatului și Pré osfîntitului Domnului Domn G. Grigorie Maerü Vlădicăi Făgărașului, și ală pré Înălțatei Chesaro Crăeștiî, și Apostoliceștiî Măririi Sfêtnicü dinü lăuntru iprocî, iprocî. Typăritü în Blajü, în Typografîia M. B. Vestiri, Fevruaria 16 Anii dela Hs 1777. De Petru Popovici Rămnicianulü Typ.*

Bucoavna aceasta, apărută cu blagoslovenia unui episcop, trebuia să calce, desigur, pe urmele bucoavnelor bisericesti de mai înainte. Ea nu putea avea încă nimic din concepția cea nouă de la Viena despre școală. Iată cum se prezintă în adevăr această bucoavnă.

¹ În Enciclopedia ungurească a învățămîntului primar găsim următoarea informație asupra celor ce se îngrijeau de traducerea din limba germană: „Cărțile ungurești, românești și nemțești le-a făcut Carol Luby, inspectorul școlar al circumscripției Oradea-Mare — Ungvar, pe cele slovăcești abatele Francisc Demeter, pe cele nemțești inspectorul suprem Ehrenfels, pe cele italienești Mitterpacher, pe cele croate și ilirice (sîrbești) Antoniu Mandici” (cf. Kőrosi-Szabó, o.c., v. II, pag. 282).

² Iuliu Vuia, *Școlalele românești bândăfene în secolul al XVIII. Studiu istoric*. Orăștie, 1896, pag. 104.

³ Cf. Fináczy, o.c., p. 330.

⁴ *Ibid.*

Pag. 2: „Rugăciune Sfântului Maximă înainte Cetanii”; pag. 3: „slovele glavişnoare”, adică literele mari, după aceea cele mici, glasnicele şi diftongii. Neglasnicele au aceeaşi însemnare ca şi în Bucoavna de la 1699 şi în cea de la 1744: „Cade-să a şti etc.” Exerciţiile de citire care urmează sînt aproape identice cu cele din Bucoavna de la Cluj. Vine apoi „Însemnarea pentru cum se cade a slovni slovele ce au deasupra titla”, adică cuvintele prescurtate, apoi prosodiile ortografiei, deosebite în parte de cele de la 1699, ca: ocia, barria, oblecenie, psili, brahea, csili, nosia, strocia ş.a. La pag. 10: rugăciuni, care încep aproape toate cu „Slavă ţie Dumnezeu nostru, slavă ţie”, apoi:

„Zece porunci ale lui Dumnezeu, Trei sfaturi ale Domnului Hs., Şapte taine, Trei fapte bune, Patru fapte bune, Şapte daruri ale Duhului sfînt, Trei feliuri de păcate, Şapte păcate a căpeteniei, Şapte faceri de bine, Şase păcate, Patru păcate, Cinci simţuri ale trupului, Trei vrăjmaşi ai omului (diavolul, lumea şi trupul), Patru lucruri mai de pre urmă ale omului, Patru caesû de lipsă asă şti şi a să crede, Cele de lipsă a le şti din sîngura poruncă sânt cinci, Patru lucruri care să cuvin a le face dimineaţa, Patru lucruri care să cuvin a face cînd mergi să te culci, Faptele blagosloviei, Faptele credinţii, Fapta nădej-dii, Fapta dragostii, Fapta căinţii”.

După acestea, vin diferite învăţături referitoare la mărturisire şi împăr-tăşire:

„Cinci caesû de lipsă spre plinirea ispovedanii, Învăţatură pentru ispovedanie, Învă-ţatură pentru ispovedanie şi sfînta cuminecătură, Ce trebuie să facem înaintea ispove-daniei, După ispovedanie, Ce lipseşte a face cînd ne cuminecăm”.

Şi, în sfîrşit, învăţături despre taine, cu care se termină bucoavna¹.

După cum vedem, această bucoavnă merge pe urmele celei de la 1699 şi a celei de la 1744, cu anumite modificări făcute poate că de însuşi tipog-raful, care de obicei nu era un simplu meşteşugar, ci şi un om de carte. La tipografia din Blaj, oricît ar părea de paradoxal, s-au întîmplat să fie chiar de la început mai mulţi tipografi din Ţara Românească, astfel Du mi-tru Râmniceanul la 1756², Ioan Râmniceanul, la 1759—1760³, apoi Sandul din Iaşi şi Petru Popovici Râmni-ceanul, la 1765⁴. Tipografii ardeleni erau mai puţini: M. Beciche-rechi⁵, Petru Sibiiianul, Petru Tekeld şi Diaconul Ioanichie Endredi.

Dintre toţi aceşti tipografi mai mult a lucrat în tipografia Bunei Vestiri din Blaj Popovici Râmniceanul, pe care-l găsim aici de la 1756—1777. Dacă nu-i putem atribui lui ediţia bucoavnei în chestiune, trebuie să recunoaştem însă că el a avut cel puţin o oarecare influenţă asupra ei. Ediţia însăşi i-am putea-o atribui eventual ieromonahului Gherman de la mănăs-tirea Bunei Vestiri, care a „diortosit”⁶ Acatistiarul de la 1774, Liturghierul de la 1775, Biblia de la 1795 şi Evangheliile de la 1776.

¹ Cf. Gavril Precup, în *Unirea din Blaj*, 1915, nr. 114—116.

² Bianu-Hodoş, *o.c.*, pag. 134.

³ *Ibid.*, pag. 147.

⁴ *Ibid.*, 614.

⁵ Acesta cred că a învăţat tipografia la iezuiţi, în Cluj.

⁶ Tipografii erau în sec. al XVIII-lea de trei categorii: diortositori (corectori şi chiar edi-tori), aşezătorii slovelor şi zeţari. (cf. B i a n u - H o d o ş, *o.c.*, pag. 166). La sfîrşitul Psaltirei de la Braşov din 1807 găsim însemnat că ea s-a tipărit « prin osteneala diorthosirii zmeritului între preoţi ierei Ioanu Ştefanovici, paroh din Braşov şi Ioan Barac dascăl norm». G. Şincai e numit în Calendarul de la 1808 din Buda: „Diortositorul cărţilor în Crăiasca tipografie a Universi-tăţii ungureşti din Pesta”. Nu trebuie să avem aşadar o părere prea rea despre „diortositori”.

În tot cazul, o influență a tipografului rîmnicean se observă cel puțin în titlu. Forma „Vlădicăi“ nu e ardelenască, ci românească. Un ardelean ar fi scris „Vlădicii“ sau „Vlădica“, cum și scrie în ediția de la 1823 a acestei bucoavne.

E caracteristic că bucoavna din chestiune nu cuprinde nimic din doctrina catolică, cum ne-am putea aștepta cu tot dreptul — mai ales după apariția la 1753, a *Învățăturii creștinești*, de care a fost vorba mai sus.*

VIII

La 1781, a apărut în Viena o nouă ediție a bucvareului de la 1777. Această ediție ne este cunoscută. Ea înseamnă — precum s-a spus — o direcție cu totul nouă în literatura noastră didactică. Ea se intitulează *Bucvariu pentru pruncii ceii rumâneștii cari să află în crăiia unгурescă, și hotarele ei împreunate, cu dovoire slăpănitivilor. S-au typărită în Beciū la Iosifi de Curtbeci Răsăritului Typografū — de la curtē, la Anulū 1781* (42 pag.).

Bucvarul acesta se deosebește de bucoavnele anterioare prin aceea că iese cu totul din sfera religioasă și bisericească a acestora. Întreg materialul cuprins într-însul e de ordin profan și se reduce la sentințe filozofice și la povestiri morale, al căror scop e mai ales stîrpirea superstițiilor și judecarea rațională a lucrurilor din viață. Pe lîngă acestea, el mai introduce și preocupările pentru limbă și ortografie și îmbrățișează, pe lîngă citit, și scrisul, ce e drept deocamdată într-o foarte mică măsură.

Iată mai de aproape cum se prezintă noul bucvar, a cărui descriere o dăm după exemplarul foarte defectuos al Academiei Române. Pp. 2—3 § I: literele chirilice mici și mari, tipărite și scrise. Pp. 3 — 13 lipsesc. Pag. 14, fără titlu, una după alta 20 de sentințe morale, pe care le regăsim în bucoavnele de mai tîrziu, cu deosebirea că în acest bucvar ele sînt într-un stil mai clar și mai popular, cită vreme în cele de mai tîrziu se simte mult influența originalului german, care a servit ca model pentru întreg bucvarul. Pag. 16 începe cu o serie de trei povestiri, dînd mai întîi „Prunculū celū cu inima drēptă“, apoi, pe rînd: „Furulū celū micū; Gazda lotrilorū; Totū ce iaste peste măsură, nu iaste sănătosū“. Pag. 20, § VIII (§§ II—VII nu știu exact ce cuprind, din cauză că lipsesc pp. 3—13; probabil că § VII cuprinde cele trei povestiri, § VI sentințele morale) cuprinde: „Scurte povēști“, și anume: „Pentru credința îndeșartă, Pentru spovedanie, Pentru clacă, Pentru rătăcirē și prunculū celū iubitorū de ostēnlă“. § IX: „Însemnarē cunoașterii slovelorū, numărulū slovelorū, despărțirea slovelorū, Răspunderea slovelorū“; § X: „Însemnarē slovnirii“ (pp. 22—25); § XI: „Însemnarē Cetirii“ (pp. 25—32), § XII: numerele grecești, arabe și latine (și scrise cu chirilice) și „Odată unulū“.

La 1808 acest bucvar apare, la Buda, într-o nouă ediție, identică (afară de ũ, care nu se mai întilnește, și de întrebuițarea, pentru paginație, a numerelor arabe, în locul celor grecești). Din acest exemplar¹, intitulat: *Bucvariu pentru Pruncii ceii rumâneștii, cari să află în Crăiia Ungurescă, și Hotarele ei împreunate. Prețul fără legătură 6 cr. La Buda In Crăiasca Typografie a Universitătii Unguresții, 1808* (43 pag.), putem reconstitui pînă

¹ În *Bibliografia românească veche* nu e. Exemplarul la Academia Română.

* A se vedea în „Adaos“, p. 254 (O.P.).

Ediția românească a Bucvarului oficial de la Viena, 1781

în amănunte ediția de la 1781, respectiv de la 1777. În § II găsim, anume, exerciții de slovenire cu o consonantă și o vocală, cu o consonantă și un diftong, cu două consonante și o vocală, cu trei consonante și o vocală și cu o vocală între două consonante. § III: cuvinte de câte cinci și mai multe litere. § V: slovele toate, una după alta, cu echivalentul lor (a-az, b-buchi etc.). § VI: numele prosodiilor, care sînt, în parte, identice cu cele din bucvarul de la 1771, iar în parte nu, căci în locul unor termeni slavoni a introdus termeni grecești sau termeni românești (deși se zice: latinești), ca de ex. în loc de „voprositelnaia — „întrebătoare a grecilor; iar a latinilor minunătoare“ ș.a. § VII: cîteva sentințe morale, tipărite în cuvinte despărțite în silabe, prin liniioare, ca să fie mai ușor de citit, — apoi aceleași sentințe scrise pe o pagină. Același § mai conține și tot ce a arătat la bucvarul din 1871 pînă la § VIII.

Bucvarul de la 1781 (respectiv 1777) nu mai e deci ușa către ceaslov și psaltire, ci către *Ducerea de mână cătră cîinste și dreptate*, cu o lume de preocupări străine de acelea ale nației noastre. [34] El apare în cursul timpului în mai multe ediții, la Buda, cu oarecare modificări (astfel la 1808, 1832 și 1852 și desigur și în alte ediții pe care pînă acum nu le cunoaștem)¹.

În ce privește persoana traducătorului ediției românești a bucvarului,

¹ Cunoaștem două ediții ale bucvarului sîrbesc, identic cu cel românesc, la 1812 și 1832. Titlul lor: *Bukvariu vo upotreblenie junosti slaveno-serbskago vo Ungarskomy kraljevstvu i prinađležišnih emu predelch nahodjaštagosja. Sa dozvoleniem pravitelstvujutih. V Budině gradě. Pečataně pri Kraljevskomy Universitetě pismeně Slaveno-Serbskija pečatni.*

O altă ediție, tot la Buda, în 1810. Un exemplar în biblioteca Academiei teologice din Kiev. Descriș pe scurt de C. Nazarie, într-o scrisoare către Episcopul Melchisedec al Romanului. Cf. C. Dicuțescu: *Din corespondența Episcopului Melchisedec*, București 1909, p. 56.

N. Iorga susținea, pînă nu se știa că bucovarul e o simplă traducere, că acesta ar fi de S. Clain, ceea ce însă acum, după cercetările făcute, nu se mai poate susține¹. Probabil ca traducătorul să fie un bănățean, poate că chiar Mihail Roșu Martinovici^{2,*}

IX

Între aceea, literatura bucoavnei evoluează mai departe în direcția arătată. Știm că *Ratio educationis* prevedea ca limba germană să se introducă în școlile din orașele mari imediat, în orașele mai mici peste cităva vreme, iar în școlile de la țară ceva mai târziu, după ce terenul va fi suficient pregătit. La cîtiva ani terenul li se părea celor de la Viena de ajuns de lucrat, încît să se poată începe și în școlile de la țară propagarea limbii și culturii nemțești încă din primul an de școală. În acest scop, se publică un abecedar nemțesc, pe bazele celui de la 1777, cuprinzînd în parte același material, însă mult mai bogat. Acest abecedar avea să se traducă în toate limbile țării și să se publice în ediții bilingve. Se iau deci măsuri ca el să se traducă și în românește, dar, lucru curios, acest lucru nu se mai face la Viena, ci — după ce prin *Norma Regia* de la 1781 partea cea mai esențială a dispozițiilor din *Ratio educationis* se stabilesc și pentru Transilvania — aceasta se face, deodată, în cele două centre religioase din Ardeal, în Sibiu și în Blaj. În adevăr, în același an, la 1783, și apare în fiecare din aceste două centre cîte o bucoavnă nouă în două limbi. Ambele bucoavne au aceeași bază, dar fiecare e lucrată pentru sine. Ele nu mai sînt tipărite, precum cele de pînă aici, cu litere chirilice, ci (în urma ordinului de la Viena?) [34 bis], cu litere latinești (cea de la Sibiu întregă, cea de la Blaj pe jumătate). Ele nici nu se mai numesc simplu bucoavne, ci *ABC sau Alphavita*.

Să luăm mai întîi bucoavna de la Sibiu, apărută în tipografia sasului *Martin Hochmeister*, și intitulată: *ABC seu Bucovna spre folosul scolelor nianului romanesc. ABC oder Namenbüchlein zum Gebrauche der National-Schulen in dem Grossfürstenthum Siebenbürgen. Mit ihrer Röm. Kaisl. Königl. apost. Majestät allergnädigster Freyheit. Hermannstadt. Gedruckt bey Martin Hochmeister Kaisl. Königl. priv. Buchdrucker und Buchhändler 1783 (104 pag.)*.³

Iată cuprinsul acestei cărți:

Pp. 2—3 in extenso: slovele românești cele mici și, sub ele, cele nemțești, apoi slovele românești cele mari și, sub ele, cele nemțești. Acestea din urmă sînt date de două ori, o dată cele obișnuite și apoi cele de ornamentație. După acestea, vin literele nemțești (nu și cele românești) scrise, întîi cele mari și numai după aceea cele mici. §§ II—IV exerciții de citit, aproape identice cu cele de la Blaj, dar cu o ortografie mai simplă și ceva mai apropiată de cea de astăzi. Urmează repetarea acestor §§ cu exerciții nemțești, care sînt

¹ În a sa *Historia Daco-Romanorum sive Valachorum*, Clain își înșiră toate scrierile, între care însă nu găsim nici o bucoavnă („Scripta sunt etiam per me Samuelem Clein, qui et hoc opus conscripsi: Grammatica Valachica, Arithmetica, Logica, Metaphisica, Ius naturae, Dictionarium Latino-Valachico-Ungaricum, cui modo apponitur, germanicum idioma et vicisim Valachico-Latino-Ungaricum. Item Historia Ecclesiastica etc. S. S. Patrum multa opera. Item variae dissertationes. Haec omnia Valachico idiomate”). Cf. *Instrucțiunea publică*, București 1861, pag. 72.

² *F i n á c z y o.c.*, pag. 330, zice că e T. Iancovici.

³ Titlul și textul nemțesc cu litere gotice.

* A se vedea nota de la p. 258 din „Adaos” (O.P.)

aa àâ bcdeêê fghitîl m o o p q r s t u u v x y z j
 a b c d e f g h i j k l m n o p q r s t u v w x y z

Slovice Românești cele mări.

A A B C D E E F G H I I L M O O P Q R S T U V X Y Z j
 u v e d e f g h i j k l m n o p q r s t u v w x y z
 A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V X Y Z
 A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V X Y Z

Reștăbetei in Buchăriștea

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V X Y Z
 a b c d e f g h i j k l m n o p q r s t u v w x y z

Pagină din Bucovna germano-română de la Sibiu, tipărită cu litere latine, 1783

mai numeroase ca în cel de la Blaj. § V din ABC de la Blaj, cu rugăciuni, în cel de la Sibiu nu apare. Se vede că abecedarul nemțesc original, după care s-au făcut ambele, n-avea rugăciunile, care de altfel nici nu cadrează cu întreg cuprinsul abecedarului în chestiune. Totuși cei de la Blaj le-au pus.

§ V cuprinde „Învățăturile diregătorești”, fără titlu și mai puține ca la Blaj; în loc de 39 doar 27. Învățăturile nu sînt exact aceleași, ci urmează în altă ordine, totuși traducerea e aproape identică (cu foarte puține deosebiri), dovadă că alcătuitorul bucovnei apărute mai pe urmă a avut în față și pe cea apărută cu puțin înainte, în același an.

În Bucovna de la Sibiu, textul românesc e pe pag. stîngă, iar cel nemțesc pe dreapta, cîtă vreme în cea de la Blaj e invers. § VI are o povestire — fără titlu — de peste o pagină, cu un copil călăreț. § VII dă toate povestirile din Abecedarul de la Blaj, avînd aceeași traducere, cu deosebiri puține și neînsemnate, apoi încă o mulțime de astfel de povestiri, al căror titlu îl dăm aici cu ortografia originală:

Mumá si¹ Pruncul — Die Mutter und das Kind
 Pruncá Zaluda — Das aufrichtige Kind

¹ s lung, care nu se mai întrebuițează astăzi. Vezi în clișeu de mai sus.

Pául si Frátla — Paul und Franz
 Fráti, quárii nu se întielleg lá olálta — Die ungleichen Brüder
 Typul, sáu Fátia inssála — Das Bild oder der Schein betrügt
 Fátá buna — Die gute Magd¹
 Slugá buna — Der gute Knecht
 Pruncul facatoriu de bine — Das wohlthätige Kind
 Fiul multiamitoriu — Der dankbare Sohn
 Vecina Pizmósa — Die neidische Nachbarin
 Prétenul la lipsá — Der Freund in der Noth
 Tátal si Fiul — Der Vater und der Sohn
 Seracul datatoriu — Der Wohlthätige Arme
 Hotiul mithitel — Der kleine Dieb
 Diácul lénes, si reu — Der nachlässige, u. boshafte Schulknab
 Diácul bun — Das gute Schulkind
 Daicutiá seracu — Das arme Kindermägdchen
 Slugá rea — Der böse Knecht
 Sireini — Die Fremden
 Lucratorii — Die Tagelöhner
 Plugáriul bun —
 Homul bland — Der Sanftmütige
 Prosthii rei — Die bösen Bauern
 Primitoriul de Furi — Der Hehler
 Homul Fatiárnic — Der Heuchler
 Pastoriul — Der Hirt
 Ce e prea multu, nu e sánatos — All zu viel ist ungesund
 Despre Folosul celor mái mári — Vom Nutzen der Obrigkeit
 Despre Însoțire, Stepánie, Legi și cátáne — Von der Gesellschaft, der Obrigkeit,
 von Gesetzen und Soldaten

De la pp. 26—96 sînt numai povești, cu totul 30, și piesa din urmă, care e de altă natură, și care urmărește tendințe politice.

Pp. 96—98 cuprind cuvinte românești, ungurești și nemțești; pag. 99 numerele pînă la 1000, tot în trei limbi; pp. 101—104 trei rugăciuni: Tatăl nostru, Născătoare de Dumnezeu și Crezul, întii românește, apoi nemțește. Partea despre slove, citire etc., pe care am întilnit-o la 1781, nu e.

Iată un exemplu din această bucoavnă:

„Tátal nostru, quárele esthi în Ceriuri, Sfințiesca se numele tau, vie Imperatia tá, fie voiá tá prequum în Ceriu, si pre pamént. Páneca nôstrá cea de pururea daneo nôa ástazi. Si ne iárta nôa gresalele nôstre, prequum si noi ertam gresitilor nostri. Si nu ne duce pre rei (sic) în ispita; ci ne mântuiește de cel reu. Amin“ (101).

Interesant e capitolul de la sfîrșit: *Despre însoțire, stăpînire, legi și catane* (pp. 84—96), care, pentru evidențierea tendinței politice a Bucoavnei de la Viena, îl reproducem în întregime (cu ortografia de astăzi).

„Pruncilor! Cînd sînteți în casa părinților voștri, oare nu trebuie să vă îndreptați după orînduielele care le-au făcut părinții voștri? Oare nu trebuie, cum ar fi să veniți cînd vă chiamă să mînceați, să vă sculați cînd vă deșteaptă; aicea sau colo să vă duceți cînd vă trimít? Drept aceea trebuie să fi făcut poruncile părinților voștri și să nu vă puneți împotriva orînduielelor, care le-au băgat părinții voștri, adică părinții voștri poruncesc și voi trebuie să ascultați.

Iată ce neorînduială ar fi aceea în casă, dacă nu ar porunci nime, sau dacă ar porunci și nime n-ar asculta! Cu adevărat pruncilor! n'ați avea nici o cămară caldă iarna, nici o mîncare și nici un veșmînt pe trupul vostru, pentrucă fieștecare s-ar sîrgui numai pentru sine și toate ar pieri sau de mult ar fi pierit.

¹ La sfîrșitul piesei (pp. 42—43), două versuri:

Gott kennt der Freude rechte Stunden,
 Er weiss, wenn sic uns nützlich ist.

Ciásurile bune ces de bucurie
 Și quáres de folos Dumnezeu le știe.

Cît au crescut și s-au întărit destul pruncii, și hrana și ținerea sa și-o au putut ciști-ga, și ei au vrut să-și ridice vreo familie. Pentru aceea părinții le dădură lor ceva din averea sa, și i-lăsară de la sine. După ce s-au mai înmulțit oamenii, s-au ridicat mai multe familii, și acestea mai pe urmă s-au lăfit pe pămînt. Pînă cînd era loc, aceasta mergea bine. Ci o parte era mai bună decît alta.

Nici se putea afla pretutîndeni apă bună, pămînturi bune, pășuni bune și lemne bune și fieștecare familie ar fi moștenit bucuos tot cele mai bune, ci care avea cele mai bune, nu le da altora. De aici se stărniră neprieteșuguri între familii. Alții se întărtă pentru că Dumnezeu mai mult binecuvînta pe unul, căci era sârguitor și cu evlavie. De aici din neprieteșug se făcu puternicie și unul omori pe altul sau dacă era o familie mai tare decît alta înthirea (?) * cea mai tare familie pe cea mai slabă, și răpea ce avea dînsa. Dacă avea prilej cea izgonită, se izbîndea, și toate le răsplătea răpitorilor, cite le putea. Iară dacă ar fi ținut acestea tot așa, neamul omenesc n-ar fi putut, precum s-au făcut, înmulți, ci ar fi pierit repede. Pentru aceea se adunară mai multe familii și ziseră: Vrem să ne unim, vrem ca pre noi, și pe ale noastre de obște să le apărăm împotriva neprietienilor și vrem ca de obște să ne ajutăm în lucrurile acelea, care o familie nu le poate începe sau sfîrși. De aici s-au stîrnit însoțirile cele mari, care se chiamă popoare, neamuri sau ținuturi ¹. Iară oamenii repede gîndiră că ei numai prin Unirea aceasta într-o mai mare însoțire încă nu s-au întocmit destul. Pentru că, cînd îi ajungea mai mare nevoie, unul ajuta cu sirguință, celălalt era leneș și puțin făcea; unul venea devreme, celălalt tirziu, și nici se putea lovi în ce trebuia să facă, căci iarăși fieștecare își cerca folosul său și binele a toatei însoțiri nu-l punea înaintea binelui său.

După ce dintr-aceasta întru însoțire iarăși s-ar fi stîrnit multe nevoi, care pe fieștecare îl sugruma, se întocmiră oamenii ca să se rînduiască, ce trebuie în toată întîmplarea, să se facă sau să nu se facă și ce să fie drept sau nedrept; și fieștecare au făgăduit că va fi îndestulat cu orînduiala aceea și va asculta. Așa s-au făcut legile sau orînduilele întru însoțiri.

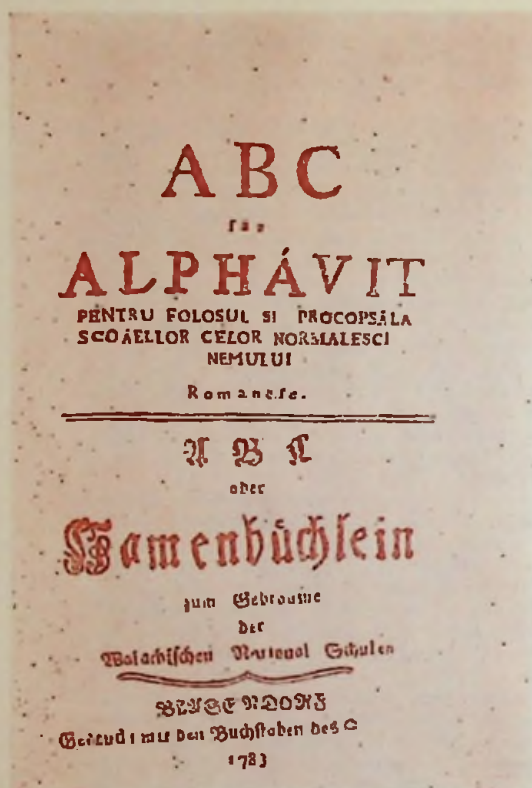
De aci iarăși acestea au urmat, că unora le plăcea și asculta, dacă după zicerea legii le trebuia să facă ceva, sau pentru vreo smînteală să se îndrepte și să se pedepsească. Iară care era viclean zicea: nu-mi este împotriva legea, nu înțeleg așa legea precum voi, ci precum îmi este spre folos. Dacă o părthimea (!) această însoțire, atîta era, ca de n-ar fi fost nici o lege, pentru că fieștecare făcea ce vrea. Pentru aceea iarăși s-au întocmit ca să fie nescai oameni între sine, care să judece după legi, și în pira fieștecăuții să-i facă dreptate, sau să îndrepte; de care toți au avut să fie ascultători și povățuîți. Oamenilor acestora de la fieștecare dintru însoțire li se da niscăi daruri, ca să se hrănească și sub pedepsă capului nu cuteza cineva să-i pîgubească, ci tot omul dintre Norod vrea, ca călătorul de lege să se țină sub ascultare, sau să se plinească întru dînsul judecata stăpînici. De aici s-au stîrnit Judecătorii, Stăpînii, Prinții și Împărații. Ci fieștecare însoțire mare, sau fieștecare popor avea legile sale și obiceiurile sau orînduilele sale, după care alte însoțiri sau popoare nu vrea să se îndrepte, dacă le făcea pagubă și mai puțin se supunea ziselor stăpîniilor străine. Dacă mai multe feliuri de însoțiri sau popoare nu se lovia laolaltă și nu vrea sau nu se putea întocmi pentru lucrurile de price, lucra neprieteșenea una împotriva alteia, se slobozea și răpea holdele, vitele și oamenii, pe oameni îi ținca ca pe niște slugi și oamenii trebuia să slujească pe nimica. Adică era harți între dinșii. Acesta acuma în sine era un stat destul de rău, pentru că toate se prăda, și răul prin aceea se făcea mai mare, căci tot omul trebuia de obște să iasă, și așîderea mult se făcă, ca să priveze sau să înthirească de protivnic, sau să-i stea împotriva, dacă buttea (!); pentru că nime nu cuteza rămînea înapoi, ca să nu fie rușinat și țîpat afară din însoțire. Și așa nici într-un loc nu rămînea locuitori spre lucrarea pămîntului și nu lua seama nici la vremea sămănatului, nici la a seceratului, pentru aceea vara nu-și aduna nici o hrană pe iarnă. Dacă ținca mai îndelung harțul precum lesne puteși gîndi, toate se sfîresea. Drept aceea s-au întocmit oameni, ca numai cei mai deștepti, mai tineri și mai tari dintre dinșii să păzească și să facă slujbă în harțiu, în pace încă să se deprîndă în toate acelea care trebuie să le facă în bătaie ca într-atîta ceilalți să rămînă acasă fără de primejdie, să lucreze pămîntul, și așa să se poată sârgui pentru binele de obște. Și pentru ținerea acelora să se străduiască toată însoțirea, căci fiecare arc de la dinșii folos și hasnă. De aci s-au stîrnit cătancele ².

Bucoavna lui Hochmeister e cuvînt cu cuvînt ediția germană-română a abecedarului oficial de la Viena, care apărea în toate limbile țării. De cine

* supunea (O. P.)

¹ În textul german: Staaten (— state). (N.A.)

² Biblioteca Academiei Române.

Bucoavna bilingvă de la Blaj a lui G. Șincai, 1783

o fi fost tradusă în românește e greu să precizăm. Poate să fi fost tradus chiar la Viena. Edițiile oficiale în celelalte limbi sînt cunoscute. Aici amintim numai faptul, curios, că o ediție germano-maghiară a lui a apărut și în București, la 1847, sub titlul: *A. B. C. vagy betűfoglalo s olvasó Könyvecske. A.B.C. oder Buchstabil und Lesebüchlein zum Gebrauche der hiesigen Schule. Bukarest, Kopainig Iósef betűivel 1847* (100 pag.).¹ Deosebirea e numai că această bucoavnă maghiaro-germană are, la sfîrșit, în locul rugăciunilor din ediția românească, slujba bisericească, în latinește, dar cu litere germane („Modus ministrandi Sacerdotibus“).

Bucoavna de la Blaj e intitulată: *A.B.C. sau Alphavit pentru folosul și procopsala scoăelor celor normaleski a nemului Romanesc. A.B.C. oder Namenbüchlein, zum Gebrauche der Walachischen National-Schulen. Blasendorf. Gedruckt mit den Buchstaben des Seminars 1783* (92 pag.).

Iată cum se prezintă:

Titlul bilingv, pe o singură pagină, întii românește. Pp. 2—3 în extenso: § I. „Die Buchstaben des lateinischen, walachischen und deutschen Alphabets nach der gewöhnlichen Ordnung“ (ca titlu). Îndată, cu litere latine, „Literele cele lateinesci, cu quăre au trait Româniî mări de demultă“, în ordine alfabetică, întii literele mari, apoi lingă ele, cele mici. După aceea: „Dyph-tongii cei lateinesci, cu quării au trait Româniî mai dedemultă“. După aceea, cu chirilice: „Literele cele illyricești, cu care trăesc Româniî acuma“, apoi: „Literele illyricești cele înduplicate, și numărul Șése“, apoi: „Dyph-tongii illyricești cei proprii“, apoi, cu litere gotice: „Grosse und kleine deutsche Buchstaben“. Pag. 4: § II, exerciții de silabisire cu litere latinești — silabe fără

¹ Biblioteca Academici Române.

înțeles. Unele dintre ele sînt cuvinte unguerești monosilabe, luate din ediția nemțească-ungurească a Abecedarului (d. e. bor, fal, jâr, mâr, văr, vér, áld, agg, lánç). § III: Nume proprii și cuvinte de două silabe, § IV, cuvinte de trei silabe și propoziții scurte. După aceasta se repetă, § II—IV, aceleași exerciții cu chirilice (pp. 7—14), apoi se mai repetă odată (14—20) cu exerciții nemțești. § V cuprinde rugăciuni, în amîndouă limbile (Mărire Tatălui, Împărate Ceresc, Sf. Dumnezeule, Prea Sf. Treime, Tatăl nostru, Închinarea îngerească, Rugăciunea înainte de școală și după școală). De la pp. 20—27, textul românesc cu litere latinești. § VI: „Învățăture deregătorești scurte“ (Kurze Sittenlehren), cu chirilice, 39 la număr. § VII, povești morale, numite „Cuvântări scurte“ (Kleine Erzählungen), și anume: „Pruncul de lucruri cercetoriu“ (Das Neugierige Kind; românește cu chirilice), „Pruncul cu Evlávia“ (Das fromme Kind, cu litere latinești), „Pruncul strângătoriu“ (Das haushalterische Kind). Urmează apoi partea despre cunoașterea literelor (în Bucovna de la 1783 din Sibiu: „slovelor“), despre slovenire, unde găsim „sillaba“ (la Sibiu, slogū) și despre citire; toate cu chirilice. Textul românesc nu e aplicat însă la regulile limbii române, ci la ale celei germane, a cărui traducere e. Traducerea e mai românească, terminologia mai modernă decît în Bucovna de la Sibiu, care dă același text, însă în legătură cu limba română. § XII dă, cu litere latinești: „Despre litterele cele illyricesci de obsce“ (adică despre literele chirilice, în care se cuprind cam aceleași reguli din §-ul precedent, aplicate la literele chirilice). E interesant că în capitoul cu chirilice sînt tratate regulile limbii germane, iar în cel cu litere latinești regulile slovelor. Regulile ortografiei latinești nu sînt. La începutul acestui para-

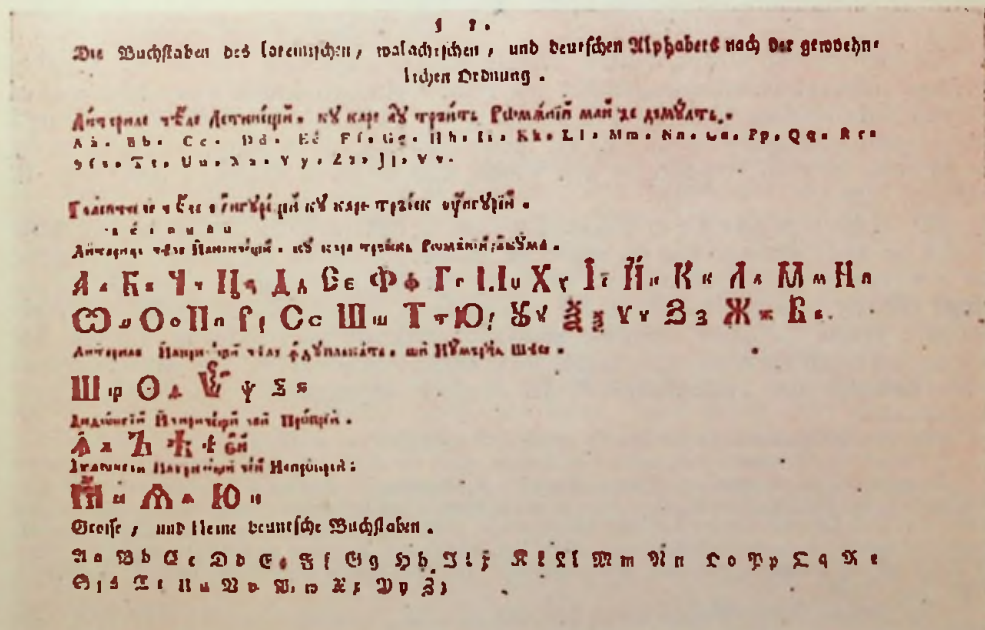

Tabla după care se învățau slovele și literele din Bucovna în patru limbi a lui G. Șincal, 1796

graf, se spune că „literalele cele illyricești, ce se numesc și cirilicești, cu cari au început Românii a trăi în cărțile cele bisericești după soborul de la Florența, și cu cari pînă în ziua de astăzi trăiesc, sînt patruzeci și patru“ (pag. 81). La pp. 84—85 urmează numerele, întii scrise nemțește, apoi cu chirilice, apoi cu cifre romane (fiind exemplarul Academiei Române foarte deteriorat, nu se poate vedea dacă se dau și numerele slavone) și arabe.

Dăm și aici un exemplu de limbă și de ortografie.

„Tatal nostru, quarele esti în Ceruri. Sântiêscase numele tau. Vie Imperația tă. Fie voiă tă, prequum în ceriu, și pre pamênt. Pânea noastră cea de pururea da ne o noáo ástazi. Si ne iárta noáo detoriile noastre, prequum și noi ertâm detornicilor nostri. Si nu ne duce în ispita, ci ne mântuesce de cel reu. Amin“¹ (pag. 23).

Alfavita de la Blaj, după cum se vede, nu e o simplă traducere a abecedarului oficial, ci e o prelucrare a lui. Alcătuitorul a lăsat afară partea cea mai mare a povestirilor morale, atît de îndepărtate de sfera de viață a poporului nostru, și în schimb a introdus din vechile bucoavne cîteva rugăciuni, menținînd din bucvarul de la 1777 și partea despre ortografie etc. Era deci o ediție întrucîtva independentă.

În ce privește pe autorul ei, acesta e însuși Gheorghe Șincai, care pe atunci (1782—1794) era director al școlilor greco-catolice din Transilvania. Șincai spune ce e drept în Elegia sa² că a publicat două alfavite, una românească și a doua în patru limbi, dar alfavita „românească“ nu poate fi alta decît cea bilingvă, de la 1783.

X

De aici înainte Sibiul, centrul bisericesc al ortodocșilor, devine un puternic centru cultural românesc, căutat nu numai de ortodocșii din Ardeal, ci și de uniții de la Blaj și chiar și de românii din Țara Românească, care aleargă să-și tipărească acolo cărțile. El nu poate rivaliza, cîtva timp, cu Buda, unde se mutase la 1797, tipografia din Viena, dar de la o vreme o lasă mult în umbră. [35]

M. H o c h m e i s t e r, tipograful care a dat la 1783 Bucoavna în două limbi, se vede că n-a fost în stare să exopereze de la Împărăție privilegiul de a tipări el cărțile românești necesare, probabil și din motivul că n-avea tipar chirilic. S-a găsit însă un alt tipograf sas, care instalîndu-și în atelierele lui și o secție cu litere chirilice și avînd referințe mai bune la Curtea din Viena, a primit de acolo privilegiul de a tipări toate cărțile trebuitoare românilor neuniți din Transilvania³. În această tipografie a lui *Petru Barth*,

¹ Circumflexul deasupra lui ä e ca semnul „infinitului“ în matematică.

² *Principia edideram: vulgaram Grammata, quin et Alphabeta duo, qualia Norma tenet.* În nota 21, la „Elegia“ sa, Șincai adaugă: „Alphabeta Normatica duo edidi, unum in Primariae Scholae Balasfalvensis, aliud vero in usum ceterarum Trivialium Transilvaniae scholarum. Prius quatuor Linguis utpote Latinae, Hungaricae, Germanicae et Valachicae Litteris constabat: posterius solum characteres Valachicos exhibebat. Utrobique Tabellae de Litteris, Syllabisatione, et Lectione ad amussim exactae continebantur (cf. Al. Papiu Ilarian în *Analele Academiei*, 1869, pag. 122).

³ În prefața Ceaslovului pe care-l tipărește la 1790, P. Barth adresează următoarele cuvinte:

„Pravoslavnice cetitorii! Dă laudă lui Dumnezeu că prin mila Prîinnălțatului și Prîmilostivului nostru Împăratu Iosifu alu doile am dobânditu atâta slobozenie, ca să poci la lége

Titlul românesc al Bucoavnei germano-române de la Sibiu, 1788

Titlul nemțesc al Bucoavnei germano-române de la Sibiu, 1788

continuată mai târziu sub fiul său *Ioan Barth*¹, apare mai întâi, la 1788, o bucoavnă în două limbi, dar de astă dată textul românesc e numai cu litere chirilice. Ea se cheamă: *Bucoavnă pentru Princi cei Rumânești cari să află în mare Prințipatumul Ardelului. În Sibii La Petru Bartu Tipografului, 1788. ABC oder Namenbüchlein zum Gebrauche der walachischen Jugend im Grossfürstenthum Siebenbürgen, gedruckt bei Petrus Barth Buchdruckern, u.k.k. privil. Buchhändlern, 1788* (94 pag.). Titlul cărții e pe două pagini, pe pag. stîngă românește, pe dreapta nemțeste. Ea e alcătuită astfel:

Pp. 4—5 în extenso: „Tipărite, și scrise mână mici, și mari slove pre rînd”. Întii cele mici tipărite, apoi cele mari, după aceea cele mici scrise, apoi cele mari. Pag. 6, exerciții nemțesti de silabisire (înainte de literele

grecească neunită de totu sêlulul de cărți a tipări; însă pe lîngă alte cărți ce spre trebuința școalelor normalicești neunite amu tipăritu, m-amu indemnatu și acestu Ciaslovu a da in tipariu... (cf. *Bianu-Hodoș, o.c., v. pag. 335*).

¹ Tipografia lui Barth fusese înființată la 1684 de Ștefan Jüngling. La 1694 ca trece asupra lui Barth, pînă la 1832. În această tipografie apare, la 1696, Ceaslovățul, după suspendarea lucrărilor în tipografia românească din Bălgrad, la 1689. Tipografia lui Barth trece, prin moștenire, asupra lui G. Closius, iar de la acesta, prin cumpărare (la 1890), asupra lui W. Krafft, care a moștenit, la 1860, și tipografia lui S. Filtsch și care există și astăzi (cf. la *C. Diaconovich, în Catalogul Librăriei și Tipografiei W. Krafft în Sibiu, 1905, pag. 4 și urm.*).

diaconi, *Gheorghe Haines Sibiiianul*“, care a fost cităva vreme, începînd de la 1786, și director al școlilor naționale neunite? [36]

După doi ani de zile, la 1790, bucoavna aceasta apare într-o nouă ediție, neschimbată, în tipografia lui Kurzböck din Viena. Singura schimbare o găsim în titlul cărții, care aici e deosebit, arătînd că ea se tipărește pentru școlile din „Crăiia ungiurească“, adică din Banat. Titlul întreg e acesta:

ABC oder Namenbüchlein, zum Gebrauche der walachischen Jugend im Königreiche Hungarn, und der dazu gehorigen Theilen, Mit Erlaubnis der Obern Wien bey Joseph Edlen von Kurzbeck, K. K. Hofbuchdrucker, Grosz- und Buchhändler, 1790.

Bucvariî pentru Pruncii cei rumânești cari să află în Crăiia ungiurască, și Hotarele ei împrecunate. Cu dovoiră stăpânitoriloru. În Vienna la Iosif nobâl de Curșbecu împără. ș. Cră. de Curte, a neuniților Rumâni și a Sărbilor Typograf și vânzătoru de Crfi. În anul 1790 (89 pag.).

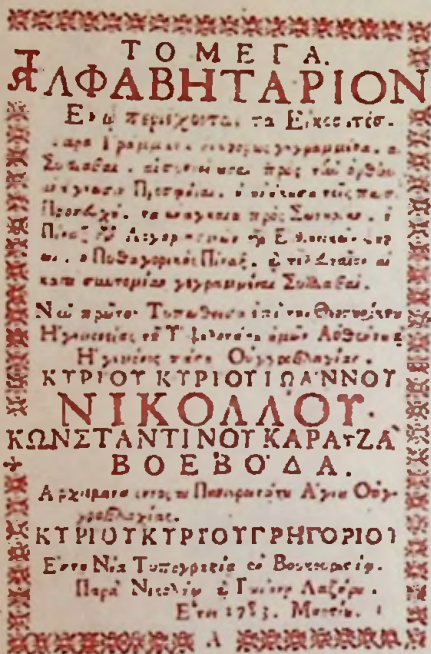
XI

În vreme ce tipografiile din Viena, Blaj și Sibiu inundau părțile românești ale Ungariei și ale Transilvaniei cu fel de fel de cărți bisericești și școlare, în Principatele Române cultura grecească copleșea orice manifestare de ordin cultural. Mai ales pe teren școlar totul se reducea la cultura grecească, cu cărți de școală aduse de la Atena, Constantinopol, Veneția ș.a., sau tipărite chiar în Principate. În astfel de împrejurări, de la Bucoavna mitropolitului Iacob (1755) pină la venirea lui Gheorghe Lazăr la București, în nici unul din cele două Principate n-a mai apărut nici o bucoavnă românească. În locul lor găsim doar bucoavne grecești, una la București, în 1783, alta la Iași, în 1813, afară de care probabil că au mai apărut și altele, care însă ne-au rămas necunoscute. Cea de la București: ΤΟ ΜΕΓΑ Α'ΛΦΑΒΗΤΑΡΙΟΝ, avea următorul titlu, pe care îl dăm în traducere românească: *Abecedarul cel Mare, în care se cuprind cele 24 litere, scrise deosebit, silabele, accentele care contribuie la cetirea dreaptă, rugăciunea pentru copii, cele trebuincioase pentru mântuire, tabla socotelilor cu semne grecești, tabla lui Pitagora și în sfirșit silabele scrise prescurtat. Acum întâi tipărită în timpul domniei de Dumnezeu păzite a prea înaltului nostru stăpân și domn a toată Ungrovlahia Domnul Domn Ioan Nicolae Constantin Caragea Voevod. Pe când păstorea prea sfîntul (Mitropolit al) Ungrovlahiei Domnul Domn Grigorie. În tipografia nouă din București. De Nicolae și Ioan Lazăr. La anul 1783, Martie 1 (80 pag.)¹.*

Acest abecedar grecesc era o bucoavnă de cuprins curat religios. Afară de partea aritmetică de la sfirșit, necesară și ea tot din punct de vedere bisericesc, ea nu cuprindea decît „cele trebuincioase pentru mântuire“.

În epoca aceasta, cum am spus, nici o singură carte românească pentru școli n-a putut vedea lumina zilei. Încercările făcute de unii buni patrioți români de a da la lumină cărți românești au rămas zadarnice multă vreme. Încercările de această natură din epoca aceasta ne-au rămas doar în manuscris.

¹ Cf. B i a n u - H o d o ș, o.c., vol. II, pag. 283.

Marele abecedar grecesc de la București, 1783

Scenă de interior școlar. Din Marele abecedar grecesc de la București, 1783

Astfel, avem de la 1779 o Bucoavnă a ieromonahului Macarie, care era „dascălul Evangheliei în sfânta Mitropolie a Ungro-Vlahiei“. El încearcă s-o tipărească mai întâi la 1779, sub Alexandru Ion Ipsilante, dar nu reușește. Cu câțiva ani în urmă, sub Caragea, încearcă din nou, dar iarăși în zadar. „Tipografia nouă“ din București a „neamului pravoslavnic al Grecilor“ înființată „sub strălucita ocrotire și apărare Domnească a prea înaltului și piosului nostru Domn, cu ajutorul și îngrijirea prea sfântului al Ungrovlahiei, ca să se tipărească slobod orice carte folosite care învățați școalelor și bisericilor ortodoxe ale neamului nostru“¹, — această tipografie nu tipărea decât cărți grecești, iar tipografia Sf. Mitropolii se mărginea la tipărirea de cărți bisericești. Pentru cărți școlare românești nu se găsea nici o tipografie, așa că singura încercare de acest gen a trebuit să rămână pentru totdeauna în manuscris².

Noi vom vorbi, totuși, despre această bucoavnă, care e cu atât mai interesantă, cu cât e unica încercare de acest fel din aceste vremuri și cu cât ea n-a putut să vadă lumina zilei. Titlul ei e următorul: *Bucoavnă sau Buchérnișă, adică cărfulie ce privește nu numai spre învățătura Copiilor, ci și a celor mari de pre slovenie. Acum scoasă și tipărită întru întâia domnie A Prehuminatului Domnului nostru Io Alexandru Ioan Ipsilanti Voevod. Cu blagoslovenia și chelnuiala Pre Sfințiet Sale Kyr Grigorie Mitropolit al Ungrovlahiei*, la anul de la Hristos 1779. De (loc gol) tipografal (185 pag.).

Răposatul C. Erbiceanu [37], care a donat Academiei Române acest manuscris, spune într-o notiță la pag. 3

¹ Cf. notița de pe verso a Abecedarului grecesc de la 1783. (B i a n u - H o d o ș, *Bibliografia românească veche*, vol. II, pag. 283.)

² Mss. Academiei Române, nr. 3745.

a manuscrisului, că știe „din alte lucrări că autorul a fost și tipograf în tipografia Sf. Mitropolii din București” și e „Macarie Arhimandritul, dascălul Evangheliei în Sfânta mitropolie a Ungrovlahiei”.

Bucoavna, care se extinde pe 185 pag., cu o scriere neglijentă care-l caracterizează în mod nefavorabil pe autor, e astfel întocmită: pe verso niște „Stihuri asupra Pecetei Preînălțatului Domnului Nostru Io Alexandru Ioan Ipsilanti Vodă”. Pag. 3: „Începere învățaturii oamenilor celor ce voesc a o învăța carté scripturii ceii dumnezecești”, „Întru numele tatălui etc. Dumnezeule spre ajutorul meu ia aminte și înțelepțește-mă pre mine întru învățătura aceasta a, b, v, gl” etc. Apoi „ba be bi” etc. pînă la pag. 9. Aici începe: „Rugăciune cătră Dumnezeu, cătră Prăcesta, cătră anger”. Apoi „Stihuri învățătoare: Pentru înțelegere, Pentru mulțămită, Pentru lucrare cé depururé, Pentru dășărtăciune, Pentru mănecare, Pentru băutură, Pentru nărav, Pentru înțelepciune, Pentru deșarta cuvântare, Pentru vorba cé de rușine, Pentru păcate, Pentru minciună, Pentru amăgire, Pentru necurătenie, Pentru bucurie, Pentru frumusețé trupului”.

Urmează apoi rugăciuni: Împărate Ceresc, Prea sfântă Treime, Tatăl nostru, Veniți să ne închinăm, Miluiește-mă Dumnezeule și Crezul. Apoi (pp. 29—55): „Scurtă învățătură pentru deprinderé copiilor celor mici întru creștinésca lege pravoslavnicésca”, cu 25 întrebări și răspunsuri.

Partea a doua: „Pentru credința cé Evanghelicésca”, tot în 21 întrebări și răspunsuri (se analizează simbolul credinței) ș.a.

Partea a treia: „Pentru légé lui Dumnezeu”. Explicarea, prin întrebări și răspunsuri, a celor zece porunci etc. și a rugăciunii domnești. Mai sînt apoi: Rugăciunile sculîndu-te din somn, Rugăciunea ducîndu-te către somn, Rugăciunea mai înainte de prînz — și cu aceasta se termină bucoavna.

Deși tipograf în tipografia Mitropoliei, Macarie n-a izbutit să-și tipărească buna sa bucoavnă tradusă „de pre slovenie” (desigur din rusește), ci se vede silit să aștepte alte vremuri mai favorabile. Sub Ioan Nicolae Constantin Caragea, el încearcă din nou să o tipărească, în care scop scrie încă o dată întreaga bucoavnă, dar nici de astă dată nu reușește. După 1783 încearcă din nou, sub Mihail Șuțu, dar cu același rezultat. Pentru cazul din urmă se pare că și-ar fi găsit chiar pe altcineva care să plătească cheltuiala tiparului și anume pe episcopul de la Rîmnic, Filaret (sau poate că aceasta era numai o dorință a lui). Această ediție¹ are următorul titlu: *Bucoavnă sau Buchérniță, adevă cărfulie ce privește nu numai spre învățătura Copiilor, ci și a celor mari, de pre slovenie. Acum scoasă și tipărită întru întâia Dominic a Pré Luminatului Domnului nostru Io Mihail Șuțu Voevod. Cu blagoslovenia Pré sfinției sale Kyr Grigorie, mitropolit al Ungrovlahiei. Cu cheltuiala Pré sfinției sale Kyr Filaret, Episcop al Sev. Râmnicului, întru aceastaș Arhierească Typar (âm²). La Anul dela Hs. [] Luna [] De Cup. [] Typ. []*. Ediția aceasta e identică în ce privește cuprinsul cu cea anterioară, cu singura deosebire că dă și două predoslovii:

¹ Mss. Academiei Române, nr. 1615.

una către Mitropolitul și a doua către cititori. Pe verso aflăm: „Stihuri asupra Pecetii Preînălțatului Domnului Nostru:

IG NI (MIX)

IG (KO) AN (NG)

KA (GȘ) PA (UȘ)

VO AA (2)

O numită Carte Pruncescă
Pruncilor des le dă să rostescă
Osanna de sus bine să domnescă
Nicolaiul¹ întâiul să să fericescă.

Iată cele două prefețe care, ce e drept, nu strălucesc prin vreo deosebită frumusețe și claritate:

„Predoslovie Pre Sfințitului, și noao intru Domnul Dumnezeu turmei ceii supuse prin năstăv Dumnezeesc ales și orânduit de sus mai mare și precovârșitoriu bisericesc deobște arhipăstoriu; arhiepiscop și stăpân, pre cé dintru fierbinte și pré plecată inimă cu cucernicie filască și cu smerenie a mé o dau închinăciune.

Are neștine după cuviință a zice stăpâne noao présfințite, și cu toată legiuire a e chipzui. Intru întâiu și pré luminoasa trépta fericirilor celor de sus și a celor omenești a-i pune, pre aceia zăc, căți ca o Dumnezeiască oglioadă pré curată cu graiul și prin tot chipul frumoasei plecăciunii voinții lor. Inima sa aceia și a zice casa cé sufletescă Alcătuiindu-o, Déicé văzuți de Dumnezeu să făcură, și văzători pre cât și precum firii noastre îi iaste cu încăpère. Lor poate e zăsa, voao tainele vi sau dat a le ști ale împărăției cerești și fericite; și cu câte alte vorbe scripturélinc și umbros să sâmuesc de noi unii ca acesté. Intru A doao punere și stare a Dumnezeestii fericiri fără de toată îndoiiala fi-vor și aceia căți prin cé după puțină sârquire pricinl de fericire de la acei intru întâia tréptă deplin luminați luând în lume, ca să nu-l număr aicé noianul altor haruri; prin cuvânt și prin cărți cu blagocestie și bine tocmité o cuprind ograda cé de gând a sionului cestui tainic ca cu niște zăduri înalte și Davidicești, și frumos o împrejuréză. Care alt zic; caré altă împrejurare pravoslavnicului popor și norod mai mare ar fi și mai tare; precum dogmele cele îmbrășoate de sfinți; precum tainele; precum putéré și lucrare poruncilor celor Dumnezeestii o las a o cerca ceii luminoși și bine pricepuți intru Taine. Eu nu atât la numiré ori la cătățimé cărtuliei, precum la felimii și la céle cuprinse intru dânsa uitându-mă, și toată pregetaré dela sinemi depărtându-o cât intru lucrul cheltuialii typăritului, sint intru toată neamfivolia minții de nu dintru Altele dintru céle cuprinse însă ca dintru niște pré folositoare la toată pravoslavia limbii rumânești, porunci fiind Dumnezeestii taine și dogme și câte-s în ia dintru înțelepție Adăogate Veselind Dumnezeescul Sufletul Arhipăstoriei ceii stăpânești, razelor blagosloveniei ceii Părintești, (Caré dintru toate Kitilion Protiston smi este mie) a mă împărtăși. Și micul prinosul acesta, intru comorile darurilor celor părintești, priimit a fi dupre a mé dorire, ca și cei doi bani a văduvei, ori ca apa saracului.

A ceii de Dumnezeu Aléseși și fericitei Arhipăstoriei Voastrei pré mic și plecat poslușnic și smerit fiu sufletesc Grigorie Arhimandrit“.

(Peste Grigorie scris cu cerneală mai neagră Maca, adică Macarie, și peste „arhimandrit“ — smeritul dascălul Evangheliei).

Nota aceasta ne-ar putea face să credem că autorul bucoavnei nu e Macarie, ci arhimandritul Grigorie. În tot cazul, la sfârșitul Predosloviei a doua e iscălit numai Macarie, care probabil că e autorul bucoavnei.

Iată și a doua prefață:

„Predoslovie cătră Pravoslavnicul Cetitoriu.

„Cam cu proastă și cum s-ar întâmpla cetire ci poate și dintru numiré cărtii, cărtulie pruncescă auzând și Bucoavnă: spre această mică alcătuire, o pravoslavnicule cetitorule luând aminte, așa dară nu atât te vei împărtăși folosului; pentru că priviré cé vedé supra afarei lucrurilor, și care nu-i întradânc și cu démănantul, lângă a nu-i folosi

¹ Deasupra; „Mihailul“.

pre privitorii, poate de multe ori și spre prihănire firii lucrurilor îi abate pre dânsii vătămare mai vărtos decât folosință priliindu-le; Și aceasta cei mulți sânt pătimindu-o pentru anoo cufunda indelegătoare putere cunoștinților, până intru adâncul și sfârșitul firii lucrurilor; Așa și mic pământ nu dela toți cuviincioasa cinstire o are de nu dela cei meșteri, și carii firé mademului o vād bogat zăcând intru dânsul. Așa cu urmare e și tot Lucrul cinstit ori pe cinsté ochilor noștri dintru felimé privirii alcătuiindu-se. Nu prost cu privire minții dară datorii ești a fi intru lucruri; ca ce alta cărțulia Aceasta intru ale sale cuprinde sãnuri, de nu taine, dogme, porunci, năstăviri tainice, și Adevărată viață creștinescă, pre prunci înțeleptându-i și intru deprinderé înțelepciunii aducându-i pre cei mari înfrânându-i și dela tot răul, Abătându-i, pre părinți la implinire datoriei ceii părintești cătră înțeleptire copiilor săi îndemnându-i, pre dascăli spre învățatura intru Rumâneștile scoalele sale mai cu osărdie făcându-i; și cu un cuvânt tuturor precum zice Pavel toată cărțulia și Bucoavna aceasta prin mari înțeleptiri făcându-li-să; pentruca pre toți să-i Lumineze mai deplin in traiu și intru credință, ori pre cei mai mulți, și pre căți cu dedinsul cu cetire și cu ascultare să vor pleca intru dânsa. Al tău crez dară că laste, o cetitoriu biagocestivnic, prin rodul sporiului și al folosului, pre carle secerându-l frumos il vei mănânca dintre spicuri, intiiu Stăpânirii, caré prin a sa bună voire și blagoslovenie o slohozi carté, apoi și creștineștii și lumnatiu Feții caré prin cheltuire și tipărire să cuprinde intru dânsa tot harul a le mărturisii creștinește cu rostul și cu gândul și toată mulțamita. Ci și mie nevrédnicului, de țaș fi și eu păcătosul, intru cugetare, cât pentru tălmăciré alcătuiré și di ortosire cărții: Dumnezeu să-l iarte, dela a ta iubită destul imi iaste a mi să zice pravoslavie. Amin fie. Al Pravoslaviei tale plecat doritoriu de toată bucuria și fericire Ieromonahul Macarie, smeritul dascalul Evangheliei“.

Bucoavna lui Macarie, după cum am văzut, nu s-a tipărit. A trebuit să treacă încă multă vreme pînă cînd să-i vină rîndul și cărții românești în Principatele Române. Încă și la 1813, apărea la Iași un:

Αλφαβιτάριον παρά Μανουήλ Βερνάρδου τοῦ Κρήτος εν Ιασσῶ¹

Abia în urma activității lui Gheorghe Asachi [38] în Moldova și a lui Gheorghe Lazăr [39] în Muntenia școala din Principate își revine în mod hotărît la datoria ei de instituție culturală românească.

XII

Bucoavnele care apăruseră în timpul din urmă la Viena, la Blaj și la Sibiu, nu corespundeau nici pe departe trebuințelor și gustului poporului. Prea îi erau cu totul străine, prea îi erau departe de viața sufletească. Suflul românesc [...] nu se putea împrieteni așa ușor cu o cultură profană atît de străină de preocupările lui. [...]

Nu e de mirare deci că, după un oarecare timp de rătăciri, bucoavna — cel puțin pentru Transilvania propriu-zisă — se întoarce la caracterul ei genuin religios, pe care îl avea la toate celelalte popoare ortodoxe.

Trebuie să recunoaștem că, dacă n-ar fi contribuit și alte împrejurări, caracterul din timpul din urmă al bucoavnei nu s-ar fi schimbat, cu toată repulsia pe care o avea poporul față de el. Dar au intervenit și unele momente noi, care au favorizat o astfel de schimbare. Anume ediția a doua a *Ratio educationis*-ului, apărută la 1786, nu mai impunea învățarea limbii germane, ceea ce era un lucru foarte important. Mai intervenise, la 1790, și moartea împăratului Iosif al II-lea, după care chestiunea școlară la Viena

¹ În *Bibliografia românească veche* nu e amintit. Cf. Xenopol, C. Erbiceanu, *Serbarea școlară de la Iași*, 1885, pag. 248.

Începea să cadă pe al doilea plan, cât ne privea pe noi. [40] În schimb, ea câștigă în același timp o importanță tot mai mare la Sibiu, unde Consistoriul neunit își dădea tot mai multă silință să ridice starea învățămîntului și, prin el, a poporului.

Astfel se explică bucoavna numai românească și de cuprins pur religios, — ca vechile bucoavne aproape cu desăvîrșire uitate — care apare la 1795, în tipografia lui P. Barth din Sibiu. Din nefericire, nu ni s-a păstrat nici un exemplar din această carte, dar avem asupra ei cel puțin o descriere contemporană într-o revistă săsească din Sibiu¹. Revista n-a însemnat exact titlul întreg, ci numai atîta: *Bucoavnă pentru învățătura pruncilor* (64 pag.) dar ea ne dă cel puțin cuprinsul ei, care era: Rânduiala Vecerniei, a Utreniei și a Liturghiei, pe care nu le-am mai întilnit decît odată în literatura bucoavnei, și anume în bucoavna de la Rîmnic, 1749. După aceea urmau: cele zece porunci, cele șapte daruri ale Sfîntului Duh, cele trei fapte bune ale bogosloviei, cele trei sfaturi evanghelice, cele șapte taine ale legii cei nouă, cele patru roduri bune ale trupului, cele patru însușiri bune ale sufletului, cele șapte păcate de moarte, cele șapte virtuți și cele 12 fapte bune. Și, la urmă: cum se face semnul crucii².

Aceasta este bucoavna românească tradițională, care de aici încolo își recucerește, pe încetul, terenul pierdut, ajungînd să se generalizeze aproape în toate provinciile românești. În Banat și în Ungaria, ce e drept, rămâne și mai departe în uz bucarul de la Buda, dar alături de el trebuie să se fi răspîndit și această bucoavnă religioasă. [41]

Cine o fi fost acela care a reînviat la Sibiu vechea bucoavnă, aceasta n-o știm. Dar nu e cu neputință ca acesta să fi fost Dimitrie Eustatievici, directorul național al școlilor neunite, cu sediul în Sibiu, și autor al altor cîteva cărți de școală din acea vreme. [42]

XIII

Nici în Banat nu plăcea bucarul oficial, profan, de la Viena, și aceasta nu numai românilor, dar nici sîrbilor, care crescuseră și ei în același spirit bisericesc ortodox ca și noi. [43] Și acolo se simt tendințe de a reveni la o bucoavnă mai apropiată de trebuințele și tradițiile populare, dar aceste tendințe nu s-au putut afirma îndeajuns. Ele erau alimentate mai ales de legăturile pe care sîrbii le aveau cu literatura didactică din Rusia. În Rusia, literatura școlară, cîtă exista, era la un nivel aproape egal cu cea din Apus, cu deosebirea însă că pornea, pe de o parte, de la tradițiile largi ale bisericii ortodoxe, pe de alta de la necesitățile vieții cetățenești moderne. Cum în Rusia nu existau în vremea aceea școli decît aproape numai la orașe, cele mai multe bucoavne care apăreau aveau în vedere necesitățile de la orașe, fiind astfel mult mai avansate decît bucoavnele românești, care se adresau satelor din Ardeal.

Bucoavnele rusești erau, cu toate acestea, mult mai apropiate de trebuințele sîrbilor și ale românilor, decît bucoavnele profane de la Viena și de la

¹ *Siebenbürgische Quartalschrift*, Sibiu, 1797, pag. 385.

² B i a n u - H o d o ș susțin (*o.c.*, v. II, pag. 374) că această Bucoavnă e ed. I a celei de la 1797, ceea ce e greșit. Ediția I a acesteia din urmă e Bucoavna bilingvă de la 1788, apărută la Barth.

Buda. Nu e de mirare deci că întilnim pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea tendințe de apropiere față de această literatură. În adevăr, ni s-a păstrat din timpul acesta — însă numai în manuscris — o bucoavnă de aceasta, care, pe lângă elementele religioase vechi, îmbrățișează și elementele mai noi din bucoavnele rusești. Ea a fost alcătuită în limba sîrbă, din care s-a tradus apoi în românește. Nici autorul, nici traducătorul (desigur bănățean) acestei bucoavne nu ne sînt cunoscuți.

În cele următoare dăm descrierea acestei bucoavne¹, al cărei titlu e: „*Întăia învățătură*” a celorlți ce voru să învețe carte cu slove slovenești, Numinūdu-să *Bucovna*. Cu multe folositoare și trebuincioase *învățături*, după care cu puțină iaste în scurtă vreme a învăța pe pruncul desăvirșit a ceti nu numai învățăturile bisericești ce și cele orășenești, a limbii slovenești, și al învăța cătră drēpta cunoștința lui Dzeu, și cinstirē lui Dzeu, și al aduce cătră cuprinderē multor feliori de lucruri trebuincioase în viața orășenească. *Acumū mai întăi pentru trebuința pruncilor sârbești dată*” (142 pag.).

Pe verso începe următoarea prefață: *Maînainte Înștințare*.

„Insași cercarē arată precumū prunci sârbești carii să învață cetirē cărților slovenești multă vrēme perd la începutul aceia și mai pre urmă nu pre mulți esū din școală, carii să poată fără de greșală a ceti bine după pravilă. Pricina aceștia iaste precumū că ei nu au îndreptare temeinică la însăși începutul; cu adevăratū cumū că ei să trebuescū cu bucovnele cele mici mușchicești și cele mari dela Chievu, ci aceia bucovne sântu așezate pentru Ruși, carii grăirē slovelorū și vorbele Slovenilor le sântu de fellu, ca și dascalii la dānșii cu semne spre aceia mai lesne. Iar în potriua aceștia la Sărbii grăirē cuvintelor cu totulū este osăbită, iar dascalii a le ajuta nu foarte multū [pot]. Drept aceia acele bucovne pruncilor sârbești nu le facū mare folosū; pentru aciasta usărdiia spre patrie au nevoitū aciașta bucovna de acumū de nou a să da cu acest fell de îndreptări și luori de sēma, după care fieștecare dascāl pe copil poate să-l povăluască spre cē desăvrșit buna cetire în foarte puțină o vrēme fără de mare ostenelă, fiește carele poate fi incredințatū; iară lucru totū același arată, precumū de vorū umbla pārinții și dascalii după mai nainte scrisele îndreptări întru învățatura pruncilorū săi, atuncē nu va fi de lipsă la prunci, după acela dinū alte cărți prinū atātū de îndelungatā vreme să învețe a ceti cumū până acumū au fostū făcutū; pentrucă dēcā vorū învăța ei de doao sau tre[i] ori cu chipulū celū mai nainte scrisū, atuncia vorū fi ei gata și întocmiți de a ceti drept și curānd totū fellu de carte tipărită.

Știutū lucru iaste cātū folosū aduce cetirē cărților politicești (adecă lumiești), cele ce cuprindū întru sine multe fēlluri de învățături a bărbaților celorlți înțelepți, întru toate cele ce sânt de trebuință cătră vileța cē omenescă, mai pre susū de aciasta îndestulēzā pre iubitorii de istorii, de trebuincioasa gheografie și de alte folositoare științe; și pentru că toate acestū fell de cărți să typārescū anume cu slove orășenești, iară Sărbii întru cunoștința acelorū slove nu toți sântu gātiți, pentru aciasta și de aciastā scrisoare s-au pusū aici învățatura, ca prunci Sărbilorū împreună cu cetirē cē bisericească să învețe și cē orășenească, și cu aciasta ar putē fi bine întocmiți cătră cetirē altorū felliori de cărți politicești.

Întru facerē aceștii bucovne s-au făcutū urmare singure noroadelor celorlți prēpricepute, carii au purtare de grije pentru folosul tinerețelorū sale întru învățături.

A da pruncilorū întăi bucovna cē mai mică, după acēia cē mai mare iaste lucru afară dinū socotēlă, după aciasta ca dēca una va fi destulū, iar cea laltă totū atātū va folosi; dar bucovna cē de acumū va fi îndestulatā singurā prin sine a să da pruncilorū. aceia care dinū doao bucovne au nădăjdutū a avē, și pentru acēia nu iaste de lipsă de acumū înainte a da pruncului bucovna cēa mică, dintru care nu poate să învețe zicerē și incheierē cē a dirēptā slovelorū (în care tot lucrulū atārnă). De va vrē cineva a învăța pre prunci cēi mici și plāpānzi întru cunoștința slovelorū, pre unii ca aceia încă și mai puținū li va folosi bucovna cē mică, mai bine va fi a face așa: adecă să facă.

¹ Mss. Acad. Rom. nr. 280 și I. Bianu și R. Caracaș. *Catalogul manuscriselor Academiei Române*, I, pag. 625 și urm.

² Ce e subliniat e scris în text cu roșu.

atâte foițe mici în patru cornuri câte slove sânt în azbuche, și în fiește ce foiță să scrie o slovă atâta de mare câtă va fi foița, și așa cite doaz foițe pe zi să se de pruncului ca să le fie în mână, și să îi arâte lui, în locu de pildă, pe foița aceasta să numește a, iar pe aceialaltă b, și altele.

Iară arătaré grăirii sau numirii slovelorū va fi tot unū fell după bucovna ciasta de acumū prunculū avândū peste zi, în mâni foițele acelé, și cu dânselē jucândusă, mai ușorū să va învăța a cunoaște slovele; însă lângă aciasta să cade desū peste zi a cêre de la prunc cândū o foiță cândū alta cu numiré slovei fieștecăriia foițe, în loc de pildă dămī pe b, dămī pe a, iproci. După aciastă urmă elū singurū să va isteți a păzi inchipuiré acelorū slove și a le ținē în minte, ca să poată numai decăt a le da cândū i le va cêre, și mai vârtos lucrare acestiia arū putē urma cândū arū făgădui părinții ca să de pruncului pentru grabnică arătaré fiește căriia slove, un darū de poame sau de altū ceva: să află pilde cercate, de în zêce sau 15 zile, cu acestū fell de chipū au învățatū azū buchile prunciū cei mici cariū dēbiia începū a grăi“.

Cuprinsul Bucoavnei e următorul:

„Capulū întâi: Pentru slove. Az buchī Slavono bisericești sânt 29 de slove a cărorā inchipurile și Numele supt care urméză“: 39 slove, cu explicații relative la pronunțarea lor. Apoi: slovele mari, slovele mici și slovele „deaindăratele puse“. Apoi „slovele cele singure glăsuitoare (vocalele : a, e, i, o, y, u, ă, ê, io, co, ia, ea), slovele cele împreună glasnice și slovele cele înjugat glăsuitoare, sau mai virtos neglasnice“ (ă, ū), cu explicații amănunțite.

„Inchipurile slovelorū celorū orășenești (un alfabet chiriilic redus la 32 slove). „Capulū al doilē. Pentru slovniri“ (ba, be, bi, bo etc. pe 3 pag.) cu „Luarea de sémă“: „Dinceputū prunculū datorī iaste aici să zică numai slovele, iar dascălul slovnirile, poruncindū lui ca cêle ce zice să le poftoréscă¹ până cândū singurū să va învăța amândoao a le zice. Noi necăutândū la cêle demainainte slovenești bucovne, am pus acêles slovniri după chipul bucovnelor celor dela Piterburhū și celor latinești. Pentru aceia ca prunciū mai lesne să să întarésă în slovele cêle glasnice, cêle ce aici una lângă alta aproape stau, să află la alte bucovne în slovniri inchiete din mai multe slove. Dar pentrucă o slovnire iaste numai o parte a zicerii, iar să întâmplă desū de dintro slovnire să face o zicere, pentru acela nam vrut noi, ca prunciū intru acest fellu de slovniri să-și piarză vremē în zadar, socotindū că zicerile sântū mai de folos decăt acestū fellu de slovniri proaste“.

„Capulū al treilē. Pentru ziceri“ (cu explicații metodice amănunțite). De fapt, aici sub „ziceri“ se înțeleg „cuvinte“, nu propoziții.

„Capulū al patrulē. Pentru cuvinte“ („Prunciū după ce au cunoscut desăvirșit slovele, și din slove a face slovniri, dar din slovniri ziceri, să cade a da lor să slovenéscă cuvintele cêle încheiate din ziceri“). Aici sint sfaturi morale către copii, iarăși cu explicații metodice relative la cetit.

„Capū alū cincilē. Pentru slovnirile cêle supt title“ (Cuvinte prescurtate, slavonești și românești), cu explicații.

„Capulū al șasele. Pentru cunoștința lui Dumnezeu“, cuprinde următoarele învățături: „Pentru Dumnezeu, pentru mai nainte gândiré lui Dumnezeu; Tainele legii noae; Pentru legé lui Dumnezeu; Înștiințarē, cătră dintăi cé a legii lui Dumnezeu, adecă cêle de trebuință pentru dragosté lui Dumnezeu; Înștiințările cătră a doao parte a legii lui Dumnezeu, adecă cêle de trébă pentru dragosté cătră celū de aproape. Cărțile testamentului celui vechi; Cărțile testamentului celui nou; Trimiterile Apostolului Pavelū“. — Cu explicații și observații.

„Capulū alū șaptelē. Pentru rugăciune“ Cuprinde: „Rugăciunile dimineații, Symbolū pravoslavnicii credințe; Inchinăciune Arhanghelului; Cătră pré sfânta născătoare de Dumnezeu; Rugăciune cătră sfântulū ingerū păzitorū; Cântarea cătră pré sfânta născătoare de Dumnezeu; Mărturisiré păcatelor cé dinū toate zilele. După aceia Cântarē apostului a pré sfintei născătoare de Dumnezeu; Rugăciunile innainté prânzului; Mulțămită după prânzū; Rugăciunile innainté ciniū; Mulțămită după cină; Rugăciunile celor ce mergū spre somnū; Rugăciune cătră sfântulū ingerū păzitorū“.

„Capū al optulē. Pentru numere“. Cuprinde pe 15 pag.: „Aritmetica“ și „Chipurile Aritmetice“, cu observații și cu exemple din cele patru operațiuni.

„Capū al noaoilē. Pentru lucrurile orășenești sau cetățenești“. Cuprinde:

¹ A poftori = a repeta

I. „Pentru vrème; numirile lunilor după orăşenésca vorbire sântú așa“: (urmează lunile); „simşirile trupeşti“, „numele celor şapte metaluri şi semnele care în locul numelor lor să scrie“.

II. „Pentru gheografie: 1. Europa, 2. Asia, 3. Africa, 4. America“.

III. „Pentru istorie“ (definişiiile istoriei bisericeşti şi lumeşti).

Precum vedem, bucoavna aceasta, tradusă din sîrbeşte şi lucrată pe baza izvoarelor ruseşti, revine la materialul religios, dar după acesta, în continuare, îmbrăţişează şi alt material, „orăşenesc“. E o bucoavnă temeinic gîndită, atît din punct de vedere religios, cît şi metodic. Sînt de reţinut mai ales îndrumările metodice de la sfîrşitul prefetei, care, indirect, sînt fără îndoială influenţate şi de pedagogia germană contemporană a *filantropiniştilor*.

Şi această bucoavnă a rămas însă numai în manuscris. În Banat, atît în şcolile româneşti, cît şi în cele sîrbeşti, continua să se întrebuiţeze Bucvarul oficial de la Viena, mai tîrziu de la Buda.

XIV

În vreme ce conducătorii vieţii bisericeşti şi şcolare din Sibiu căutau să reducă şcoala la rostul ei simplu, potrivit stării poporului, la Blaj, unde şcolile aveau o vechime de patru decenii — şi nu era acolo numai o şcoală „normălescă“, ci şi un gimnaziu şi un seminar, învăţămîntul năzuia spre culmi tot mai înalte, am putea zice, aproape savante. La Blaj, nu se simţea nevoia revenirii la bucoavna unilingvă religioasă, dimpotrivă, acolo se căuta o şi mai largă dezvoltare a ei. Astfel, la 1796 apare acolo Bucoavna în patru limbi a lui G. Şincai, intitulată: *Alfavit sau Bucoavnă pentru folosul şi preocupărea şcoalelor năamului Rumănescă. Typărită în Blaj. Cu typariulă Seminariumului, Anul Domnului 1796* (40 pag.).

Această bucoavnă latinească-nemţească-ungurească-românească, menită desigur elevilor care intrau în gimnaziu¹, avea la bază materialul Alfavitului de la 1783. Deosebirea constă numai în ce priveşte limbile.

O astfel de carte o cerea mai întii de toate ambiţia nobilă a învăţaţilor de la Blaj, care voiau să ridice şcolile de acolo la nivelul şcolilor străine din ţară. Nu e mai puţin adevărat însă că ea era cerută, într-o măsură oarecare, şi de legile ţării însăşi. Limba latină o cerea *Ratio educationis*, care spunea că aceasta e neapărat necesară fiecărui cetăţean², şi că învăţătorii (de la oraş) sînt obligaţi să o ştie. Limba germană era cerută şi ea la oraşe. În ce priveşte limba maghiară, dieta din Cluj de la 1792, art. de lege VII, o impuse ca studiu obligatoriu în toate şcolile din ţară. E adevărat că această lege nu s-a putut executa, faptul în sine însă exista, şi el explică, cel puţin într-o măsură oarecare, latura unguească a Bucoavnei lui Şincai³ (pag. 75).

¹ G. Barişiu ne spune că la 1880 se învăţa la Blaj latineşte încă din cl. III primară (*Istoria Transilvaniei*, v. I, pag. 613).

² Cf. Kőrösi-Szabó, *o.c.*, v. II, pag. 280.

³ Limba maghiară se întrebuiţa încă de la 1754 în „şcoala a doua“, din care s-a dezvoltat gimnaziul (cf. A. Bunea, *P. P. Aaron şi D. Novacovici*, pag. 278). La 1804 în şcoala din Braşov „dascălul al treilea avea a învăţa pe cunoscătorii de slove, pe slovenitorii, pe cetitorii româneşte, greceşte, nemţeşte şi ungueşte“ (cf. Andrei Bărseanu, *Istoria şcoalelor din Braşov*, pag. 28 a, Anexe).

(4.)					(5.)				
3 11					3 11				
Be	Ve	bi	bo	bu	Be	Ve	bi	bo	bu
Ca	Ca	ci	co	cu	Ca	Ca	ci	co	cu
Fa	Fe	fi	fo	fu	Fa	Fe	fi	fo	fu
Ge	Ge	gi	go	gu	Ge	Ge	gi	go	gu
He	He	hi	ho	hu	He	He	hi	ho	hu
Ia	Ia	ii	io	iu	Ia	Ia	ii	io	iu
Ja	Ja	ji	jo	ju	Ja	Ja	ji	jo	ju
La	La	li	lo	lu	La	La	li	lo	lu
Ma	Ma	mi	mo	mu	Ma	Ma	mi	mo	mu
Na	Na	ni	no	nu	Na	Na	ni	no	nu
Pa	Pa	pi	po	pu	Pa	Pa	pi	po	pu
Ra	Ra	ri	ro	ru	Ra	Ra	ri	ro	ru
Se	Se	si	so	su	Se	Se	si	so	su
Ta	Ta	ti	to	tu	Ta	Ta	ti	to	tu
Va	Va	vi	vo	vu	Va	Va	vi	vo	vu
Wa	Wa	wi	wo	wu	Wa	Wa	wi	wo	wu
Xa	Xa	xi	xo	xu	Xa	Xa	xi	xo	xu
Ya	Ya	yi	yo	yu	Ya	Ya	yi	yo	yu
Za	Za	zi	zo	zu	Za	Za	zi	zo	zu
Ab	Ab	ab	ab	ab	Ab	Ab	ab	ab	ab

Exerciții de silabisire din Bucoavna latinească-românească-nemțească-ungurească a lui G. Șincai, Blaj, 1796

Bucoavna în chestiune nu poartă pe ea numele autorului, dar în privința lui nu avem nici o îndoială. Ceea ce ne pare greu de explicat e numai faptul că bucoavna apare la 1796, după plecarea lui Șincai din Blaj, și deci după încheierea epocii de activitate școlară a sa ca director al școlilor naționale unite (1782—1794). [44]

Bucoavna quadrilingvă a lui Șincai e astfel întocmită:

Pp. 2—3 (§ I) în general ca în Abc. de la 1783 din Blaj, cu deosebirea că textul cu litere latinești de acolo, aici e cu slove chirilice. Căci Abecedarul întreg, partea românească, e cu slove, nu cu litere. Se dau și „Glasnicele cele ungurești cu care trăesc ungurii“, așadar numai vocalele, consonantele nu! Paragraful II cuprinde exercițiile de citire din § II al Abc. de la 1783, de astă dată însă în patru limbi, latinește, nemțește, ungurește și românește. După § II urmează § V (exercițiile de citire din § III—IV de la 1783 au fost omise). Acest § V cuprinde rugăciuni în patru limbi: Tatăl nostru, Închinarea îngerescă (aceasta numai latinește și românește), Simbolul credinței și Închinarea îngerului. Paragraful V — a doua oară, din greșeală, în loc de § VI — dă cele 39 de „Învățăture deregătorești scurte“, exact ca la 1783; § VII dă povestirile din § VII de la 1783, dar numai în cîte două limbi și anume, prima povestire ungurește și românește (A Kérdezdegelö gyermek

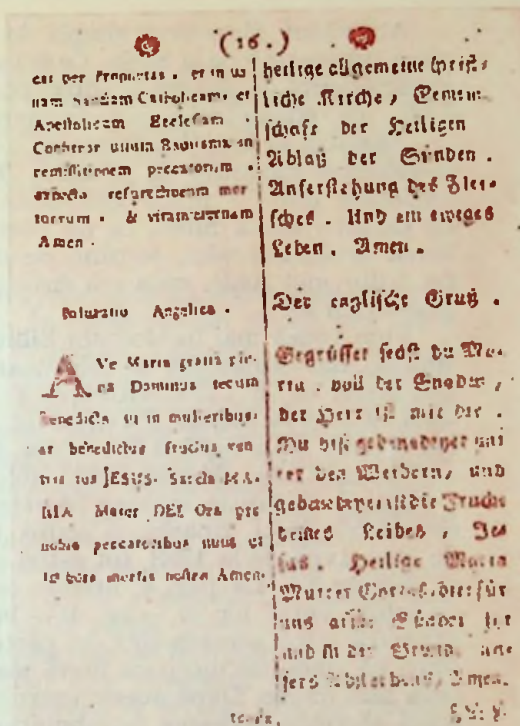
— Pruncul de lucruri cercătoriu), a doua nemțește și românește (Das fromme Kind — Pruncul cu evlavie), a treia iarăși ungurește-românește (A gazdálkodó gyermek — Pruncul strângătoriu). Vin apoi (pp. 36 — 39) numerele pînă la 1000 în 4 limbi, apoi: o dată unu, numai nemțește (dacă exemplarul de la Academie e complet, ceea ce nu e sigur).

Regulile ortografice și celelalte părți gramaticale din Bucovina de la 1781 și 1783 nu se găsesc aici.

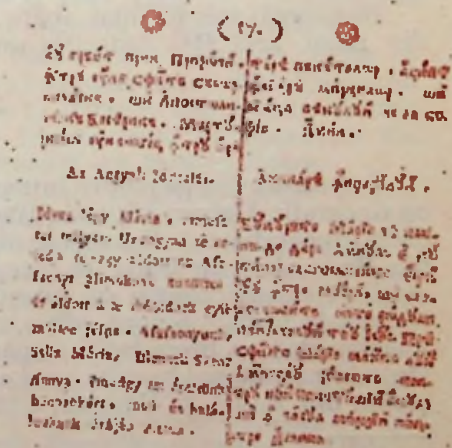
Bucovina aceasta a apărut într-o singură ediție. Cu treizeci de ani mai târziu, la 1826, îi ia locul o altă carte în patru limbi, scrisă de un învățător din Blaj, Nicolae Maniu Montan și tipărită la Sibiu sub titlul: *Orthoepia latina, Latino-valahica, Hungarica et serbo-valahica*.

XV

Între acea, Sibiul se manifestă, din an în an, tot mai puternic, ca un centru de cultură românească. Între anii 1790—1808 el întrece, în ce privește producția de cărți românești, toate celelalte orașe în care se tipăreau astfel de cărți. Singur el dă în acest interval 51 de cărți, în vreme ce celelalte centre rămîn mult în urma lui. [Iași 29, Bucureștii 23, Blajul 20, Viena 11, Brașovul, între 1798—1808, 8 cărți, Buda, în același interval, 34, Rîmnicul 5, Mănăstirea Neamțului 3, Oradea-Mare (cărți latinești) 3, Cernăuți 2, Veneția 2, Dubăsari 2, Movilău 2, Lemberg 1, Cluj 1.] Ceea ce caracterizează însă producția din Sibiu e că ea nu e deloc înaltă ca nivel; ea îmbrățișează lucruri cu mult mai simple, mai elementare decît toate celelalte orașe, în schimb cărțile de acolo sînt mult mai acomodate trebuințelor, decît cărțile mai savante de aiurea.

Din Bucovina în patru limbi a lui Șincai

Din Bucovina în patru limbi a lui Șincai

Am văzut Bucoavna simplă de la 1795, care caracterizează însăși atmosfera sufletească de la Sibiu. Cu doi ani mai târziu, apare acolo o altă bucoavnă caracteristică, și anume o ediție pur românească a Bucoavnei bilingve de la 1788, cu câteva mici și neînsemnate deosebiri.

Apariția acestei bucoavne în același an și în același loc cu *Gramatica românească* alcătuită de Radu Tepea [45], noul director al școlilor naționale unite — prima gramatică făcută în vederea trebuințelor școlii — ne caracterizează Sibiul ca un centru care năzuia sistematic spre naționalizarea învățămîntului, jertfind de dragul acesteia chiar și unele preocupări de ordin mai înalt, cum era învățarea limbii germane, studiul științific al gramaticii etc.

Vom vedea mai încolo cum Sibiul merge mai departe în această direcție, simplă, dar sănătoasă și folositoare. Deocamdată, iată cum e întocmită Bucoavna de la 1797. Titlul ei e: *Bucoavnă pentru Pruncii cei românești, cari să află în marele Prințipat al Ardealului. Acum a dooa oară tipărită, și îndreptată. S-au tipărit în Sibiiu, în Typografia lui Petru Bart, cu priv. Împărăteș. Craeș. Măririi 1797*". (69 pag. Se vindea, legată, cu 10 creițari).¹

Pp. 2—3 dau în extenso literele mari, întâi tipărite, apoi scrise, și după ele literele mici, tipărite și scrise. Ordinea lor e, în parte, schimbată față de Bucoavna de la 1788, tot astfel și unele litere. În de la 1788 e pus acum ca simplu în. La pag. 4, literele se află pentru a doua oară, de astă dată cu echivalentul lor (a — az, b — buchi etc.). Exercițiile de slovenire care urmează după aceasta sînt, în parte, identice cu cele de la 1788, cu deosebirea că rîndurile încep cu literă mare. De la pag. 9 înainte deosebirile sînt ceva mai multe. După aceste exerciții urmează îndată partea despre cunoașterea slovelor și despre întrebuițarea lor (pp. 13—44), identică cu cea de la pp. 52—87 din Bucoavna de la 1788. La pag. 44 urmează sfaturile morale, tipărite și scrise, apoi (pp. 49—62) toate povestirile de la 1788, plus una nouă („Paguba din prostie, adecă din neștiință"). Pp. 66—68, în sfîrșit, cuprind numerele și „odată unul" (69). Numerele slave, numite la 1788 „grecești", de astă dată sînt date ca „românești".

Bucoavna aceasta mai apare odată mai târziu, în tipografia G. Closius din Sibiu, însă fără indicația anului².

XVI

O nouă eră începe pentru întreaga cultură și literatură românească deodată cu tipografia Universității din Buda, la 1797. Această tipografie nu e altceva decît tipografia lui Kurzboeck din Viena, cumpărată de Ștefan Novacovici din Buda. Aici, în Buda, se începe acum o operă puternică de răspîndire a cărții românești pentru un interval de mai multe decenii. Cea dintîi carte tipărită la Buda e o nouă ediție, neschimbată, a Bucoavnei oficiale germano-române (dar cu litere latine) apărută la 1783 în Sibiu, la M. Hochmeister. Deosebirea e numai în titlu, ceea ce se explică prin faptul că ea apărea pentru școlile din Banat și Ungaria, cîtă vreme cea de la Sibiu era pentru Tran-

¹ B i a n u - H o d o ș, o.c., v. II, pag. 393, arată că ediția I a ei e cea din 1795. E o greșeală; ed. I e, probabil, Bucoavna bilingvă de la 1788.

² Cf. *Expoziția „Asociațiunii"*, 1905. *Catalogul librăriei W. Krafft în Sibiu*, pag. 18.

silvania. Titlul ei e: *ABC sau Bucovna spre folosul Scolelor niamului românesc. ABC oder Namenbüchlein, zum Gebrauche der National-Schulen in dem Königreiche Ungarn und den damit verbundenen Staaten. Kostet ungebunden 6 kr. OFEN, gedruckt mit königl. hung. Universitäts-schriften, 1797 (103 pag.).*

Aceasta e, după cit știm, ultima bucoavnă germano-română¹.

XVII

Intrind în sec. al XIX-lea, bucoavna reușește să-și stabilească un caracter al său propriu, așa cum am văzut la 1795. În tipografia lui Barth din Sibiu apare, la 1802, o nouă ediție (probabil) a acestei bucoavne, din care însă nu ni s-a păstrat nici un exemplar. V. Popp, [46] care în „Disertația“ sa (pag. 33) dă o mulțime de titluri greșite, zice că această bucoavnă se numea *Bucoavnă de liturghie*, ceea ce însă nu se poate admite. Pe coperta *Călindarului* de la 1802 al lui Barth găsim o însemnare a cărților aflătoare în librăria („vivliopola“) lui, printre care găsim o *Bucovna de Normă pentru învățătura Pruncilor* și o *Bucovna pentru învățătura Pruncilor, ce cuprinde întru sine rânduiala Vecernii, a Utrenii și a sfintelor Lyturghii, Grecește și Românește*².

„Bucoavna de liturghie“ a lui Popp (de unde și Bianu - Hodoș — *Bibliografia românească veche*, v. II, pag. 433) cred că e aceasta din urmă, care trebuie să fie, cum am zis și mai sus, o nouă ediție, poate că amplificată, a Bucoavnei de la 1795. Numele de „Bucoavnă de liturghie“ i s-a dat în uzul comun, fiindcă cuprindea și liturghia, spre deosebire de bucoavnele de pînă aici, și mai ales față de cealaltă bucoavnă ce se mai afla de vînzare la Barth, „Bucoavna de normă“, care e probabil cea de la 1797, cu material profan.

Singura deosebire pe care, în lipsa unui exemplar disponibil, o putem constata între Bucoavna de la 1795 și între cea de la 1802³ e că cea din urmă dă unele ectenii și pricesne și în grecește. De altfel, nu e exclus ca aceste părți grecești să fi existat și în cea de la 1795, ceea ce, necunoscînd nici un exemplar, nu putem nici afirma, nici contesta în mod hotărît.

Dar cum ajung aceste ectenii grecești în bucoavna românească, unde se mențin pînă la 1870? E foarte probabil că ele au fost luate direct din Bucoavna de la Rîmnic (1749), care dădea și ea ecteniile în grecește. Dar trebuie să mai fi fost și un alt motiv decît acesta și anume, împrejurarea că Bucoavna din Sibiu trecea și în Muntenia, unde limba grecească era încă în floare.

La 1808, bucoavna apare din nou la Sibiu, cu titlul: *Bucoavnă pentru Învățătura Pruncilor, ce cuprinde întru sine rânduiala Vecernii, și a Utrenii și a Sfintelor Lyturghii, cu Pricesnele de prestesăptămână și la Praznice Împărătești, Grecește și Românește. Și cele Zece Porunci ale lui Dumnezeu, și alte învățături Bisericești. Sibii. În Typografia lui Ioann Bart, 1808 (63 pag.).*

Sub „alte învățături bisericești“ se cuprind în această bucoavnă și în cele următoare: cele zece porunci, învățăturile bisericești, rugăciunile de peste zi și „rugăciunile pentru școală“, dintre care patru în proză și două poezii.

¹ În *Călindarul de la Buda pe 1808*, printre cărțile care se află de vînzare la Tipografia universității de acolo, mai găsim anunțată această bucoavnă („Bucvariul românește și nemțește“), dacă nu cumva ea nu va fi o ediție mai nouă a ei, ceea ce nu pare verosimil.

² Mai găsim însemnat și un: „Extract din cartă Methodului pentru trebuința Dascalilor“.

³ Iarcu susține că „Bucoavna de liturghie“ a apărut la Buda (pag. 20). Și A. Vizanti amintește o Bucoavnă la 1802 în Buda (cf. „*Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, v. I, pag. 462) și după el N. I o r g a, *Istoria literaturii române în sec. XVIII*, v. II, p. 412.

Б У К О А В Н З

П Е Н Т Р Е

А В Ъ Ц Ъ Т Ъ Р Ъ

Ц Р Ъ Н Ч Н Л О Р

де зга дперинде лтддт ла КШнолцерѣ
саобешур, ла Словенѣри, шн ла
Угтаніо; кжт шн ла ржддѣлаа
Елчрнтен, Оуѣрнтен, шн
і сфнѣтн лтѣѣртн.

С Н Ъ І Н.

Тпографіа АНН Іоанн Барт

1 8 1 8

Bucoavna religioasă de la Sibiu, 1818

Această Bucoavnă apare mai târziu într-o mulțime de ediții noi, la 1818, 1828¹, 1830², 1837³ și la 1847; aceasta din urmă în tipografia lui Gheorghe de Closius (76 + 4 pp.), și de câteva ori fără dată⁴. *

În bucoavnile de mai târziu găsim și unele poezii sau, mai bine zis, rugăciuni versificate. Astfel, încă în Bucoavna apărută la 1818, în tipografia lui Barth din Sibiu dăm de următoarele poezii (pp. 88—90). Prima urmează după „Rugăciunea care o cetește toată ceata scolasticească”:

Oh Dăne! dăne putere
Să învățăm cu plăcere.
Dăne noao sârguință,
Că ne e de trebuință
Sufletelor tinerile
Și firilor mărunțele.
Ca săși înălțăm mărire
Fiinduși și noi zidire.

A doua poezie e, dimpreună cu o rugăciune, „Mulțămită cetei scolasticești”, și e următoarea:

Dăne! amē rugăciune
Dintru ata 'nțelepciune
Luând dar de sârguință
Spre a învăța credință
Decă e învrednicită
De tine blagoslovită
Te laudă și mărește
Și în vecl te proslăvește.

Aceste rugăciuni se regăsesc și în bucoavnile tipărite mai târziu în tipografia lui I. Gött din Brașov, ca de exemplu în cele din 1844⁵, 1847 ș. a.

¹ Cf. G. Ionescu în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, 1912, pag. 137, și V. Popp, *Disertație*, pag. 35.

² Exemplarul în Biblioteca Academiei Române.

³ Iarcu citează două „Alfavite” apărute la Barth, una la 1830 și alta la 1839 (*o.c.*, pag. 20).

⁴ În Biblioteca Muzeului pedagogic din București, nr. 136. Alte două fără dată, în Biblioteca Bruckenthal, Sibiu.

⁵ Cea din 1844 e tipărită „cu cheltuiala lui Iosif Romanov și Compania, Librarî românești din București”. Un moment istoric-cultural interesant!

* A se vedea însemnările de la pag. 258 din „Adaos” (O.P.).

XVIII

În 1811, se tipărește în tipografia lui Ioan Barth din Sibiu o carte tradusă din grecește de un arhimandrit de la mănăstirea Argeșului, care carte o putem privi ca o bucoavnă mai deosebită de cum erau cele de pînă aci. Cartea era intitulată: *Învățăături de multe științe folositoare copiilor creștinești cei ce vor vré să învețe și să știe Dumnezeuiasca Scriptură. Așăzate de Dascalul Polyzoi Contu Ioannitul, și tipărite în Vienna. 1806. Iar acum tălmăcite după ce Greciască pre limba Romănescă, cu osărdia și ostenela Smeritului Arhimandrit Kyr Nicodim Grečenul, cu a căruia cheltuială sau și tipărit spre folosul nēmului Romănesc. Îndreptându-să prin cercetare pre sfîntitului episcop al Argeșului Kyr Iosif. Sibiu în Typografia lui Ioann Bart, 1811 (169 pag. f. 4°).*

Cartea are și o scrisoare adresată de arhimandritul traducător către episcopul Iosif de la Argeș, din care reținem aceste rînduri de la început:

„Nici un lucru nu iaste mai scump și mai plăcut lui Dumnezeu și mai folositoriu sufletului, decît cu orice mijloc ar puté fiește cine a face bine celui de aproape. Drept acéia și eu smeritul fiind îndemnat de datoriia, care netăgăduită iaste de fiește carele, și găsind aciastă cărtică întocmită pre limba grecescă de Dascalul Kyr Polyzoi Ioannitul spre folosul de obște, și mai ales al copiilor Grecilor celor ce să pun întâi la învățatura cărții; pre care și eu alegându-o a fi de folos și pentru copiii celor de nēmul nostru Romanesc, ca de odată impreună cu slovniré, să priimescă și știință, mai întâi pentru Dumnezeu, făcătoriuul său, apoi pentru sine, și pentru lume și pentru toate căte să află zidite, și cum să țin, cum să mișcă și să chivernesc de Dumnezeiasca Pronie. Care știință nu poate să o căștige Ucenicul Romăn, nu numai în câtă vreme să pedepsește cu învățatura Claslovului și a Psaltirii (pre cum s-au obicinuit), ci nici în toată viața aceia ce mai mult decăt atăta nu învață. Și de ar întreba cineva pre cel mai bun ceteț ucenic, ca să dé răspuns numai la o

O bucoavnă dezvoltată, tradusă din grecește, Sibiu, 1811

intrebare din cele ce să coprind în cărticica aciasta, ar rădică din umeri și ar rămâne îngrădiți cu tăcere. Drept aceia ca să lipsescă de acum innainté aciastă neștiință de la némul nostru, m-am îndemnat și o am tălmăcit, pre limba patriei noastre cu scopos ca să să dé și în lumină cu typărire“.

Mai departe, Nicodim îl roagă pe episcop să revadă manuscrisul cărții și să îndrepte greșelile pe care le va afla, căci el, arhimandritul, ar vrea să-l tipărească pînă se află „în căutarea Dohtorilor din Sibiiu, la patima ce am“. Obținînd aprobarea episcopului, arhimandritul tipărește cartea pe cheltuiuala proprie, dînd-o destinației sale. Probabil că ea se va fi întrebuițat mai mult în eparhia Argeșului, dar avem dreptul să presupunem că exemplare din ea s-au răspîndit și în alte părți ale Munteniei și chiar și ale Ardealului.

Cartea în sine e foarte bogată și foarte bună. Partea primă conține bucoavna propriu-zisă, după care urmează ceea ce astăzi numim cartea de citire. Iată, mai de aproape cum se prezintă ea.

Pp. 1—2: Începutul cu Dumnezeuu Azbuchilor românești. Întii literele cele mici, apoi cele mari, apoi exerciții de slovenire. Pag. 3: „Rugăciunile Utreniei, Simbolul credinții, Rugăciunile copiilor, Rugăciunea înaintea prânzului, Rugăciunea înaintea cinei, Cele nouă porunci ale Bisericii, Păcatele de moarte“ etc. Apoi în capitole noi: Istoria biblică, cu întrebări și răspunsuri, apoi despre om, despre suflet, despre ținerea de minte, despre simțirile omului, despre pravila cea firească, despre judecători, nedreptăți, despre obiceiurile cele mai bune, despre blindeța creștinului, despre neputințele trupului și pentru dietă, despre ceriu, despre pământ și despre dobitoace, despre saduri, copaci și ierburi, despre metaluri, despre mare, despre rotogolul pămîntului, despre atmosferă adecă văzduh și despre Împărățiile Europei.

Deși traducere din grecește, cartea aceasta prezintă un interes istoric deosebit de mare. Ea e cea dintii carte de natura aceasta, tipărită de un muntean de la Bucoavna de Rimnic încoace (1749). Apariția ei trebuie să fi însemnat ceva pentru cultura românească cel puțin din o parte a Țării Românești și ea ne face să întrevedem că, cu toată influența covârșitoare a culturii grecești, mai ales la orașe, pe la unele episcopii și chiar și la țară, pe alocurea, nu se stinsese cu totul flacăra culturii românești. Iar faptul, deși mai mult întimplător, că această carte apare la Sibiu, e, după atîtea decenii de viață națională izolată, o rază de speranță într-o nouă apropiere a fraților de același sînge și, în mare parte, cu același trecut.

XIX

O altă direcție încearcă să dea învățămîntului ortodox din Transilvania ultimul director național al școlilor, protopopul *Moise Fulea* [47], care publică în 1815, în Sibiu, o bucoavnă nouă, tradusă cuvînt cu cuvînt după Abecedarul nemțesc pentru școlile urbane. Ciudata carte a lui Fulea, tipărită paralel cu litere latine¹ și cu slove chirilice era intitulată: *Bukoavne szau Ke'rticsike' de nume' pentru trebuința Prunților Romacnești Ne-Unitzi din Ardeal*.

¹ Rescriptul împăratesc nr. 1201 de la 10 mai 1816 dispunea ca în școlile românești să se învețe „buchile pe latenie“. (Cf. scrisoarea lui M. Fulea, în *Valtra școlară*, Sibiu, 1907, pag. 300.) În legătură cu acest rescript, episcopul V. Moga scrie într-o circulară a sa din același an: „Prea înălțata Curte în nr. din 10 Mai a hotărît ca în tot satul unde este paroh să se facă și școală

*Despre Nemție pre Romacnie acum entae:~ entoarsze, Sibiu, In Typografia lui Gheorghie de Clozius*¹ (105 pag).

Bucoavna aceasta, „întoarsă” cuvînt cu cuvînt din limba germană, și tipărită cu o ortografie ungurească foarte greoaie și complicată, e astfel întocmită: pe primele două pagini dă literele mici, apoi pe cele mari în ordine alfabetică. Vin apoi exercițiile de slovenire, pe o pagină cu chirilice, pe alta cu litere latinești (cu ortografie ungurească: zs, k, sz, cs, ts, ds, en [pentru i] ș.a.). După aceasta: exerciții de citire cu singuratiche cuvinte, întii monosilabe, apoi de două și de trei silabe. De la pag. 14 înainte se trece, de la cuvinte singuratiche, de-a dreptul la povestiri întregi. Aceste povestiri cuprind, într-o formă destul de plăcută, „materialul de intuiție”, cum se numește el astăzi. Astfel, se spune: ce-l învață pe copil în școală „Jupân dascălul”, ce face mama acasă, ce lucrează în „conhă” (bucătărie) o fată, ce se face în școală, ce facem cu minile, cu urechile etc. Apoi urmează despre: împărțirea timpului, banii, măsurile, târguitul, ce lucrează părinții; ocupațiunea plugarului, morarului, măcelarului, pălărierului, cojocarului, postăvarului, croitorului, zidarului, săpătorului de piatră, cărmidarului, bărdașului, măsarului, glăjarului, lăcătușului, olarului, bugnerului, vîrsătorului de plumb, căldărarului, rotarului, șelarului și funarului. După acestea urmează (pp. 56—57), așa, fără nici o legătură: „Forma literelor scrise mici și mari”, după care vin alte povestiri despre: cum se joacă copiii și ce jocuri anume (mijotca, de-a pușcașii, cu cotca [pila], bălaurul, de-a cătanele, cu cercul, de luarea zăloagelor, jocul meșteșugurilor ș.a.). E caracteristic, pentru lumea cu totul străină pe care o reoglindește această bucoavnă, următorul pasaj, pe care-l redăm cu ortografia de astăzi:

„Cu cărțile noi nu ne jucăm. Pentru că în acest joc nu aflăm nici o bucurie, ca cum avem cînd umblăm, fugim, săltăm și sărim. Însă cînd ne jucăm cîte odată în cărți, ne jucăm pe nuci, pe prune, pe alune și pe altfel de acelea. Noi nu ne certăm niciodată și așa nu se face nici o larmă, dacă trebuie să fie liniște. Eu plătesc bucuos ce am pierdut. Eu am învățat că și în joc trebuie să fie omul cu cinste și cu drept” (pag. 67).

După acestea, urmează povestirea „jupânului dascăl” despre lume, Dumnezeu, oameni, natură, conform priceperii pruncilor (nemți, bine înțeles). În partea finală (91—105), foarte interesantă, copilul povestește el însuși cum a învățat, pe baza acestei bucoavne, cititul.

Bucoavna în chestiune e tradusă cuvînt cu cuvînt după: *Namenbüchlein zum Gebrauche der Stadtschulen in der kaiserl. königl. Staaten. Mit seiner kaiserl. könig. apost. Majestät allergnädigster Druckfreyheit. Hermannstadt. in Verlag bei Martin Edlen von Hochmeister* (Anul neindicat!). Desigur că această carte s-a întrebuintat în școlile săsești din Transilvania, dar ea e

și dascălul să nu fie altul, ci cantorul bisericii și să fie iertat de darea capului și de tot felul de greutăți de obște și să învețe pruncii a scrie și cu slove latinești”. (Cf. Il. Pușcariu, *Documente, pentru limbă și istorie*, vol. I, pag. 185.) Acest ordin episcopul Moga îl repetă și la 1833. (*Id.*, pag. 195).

¹ Autorul, traducătorul, anul și prețul neindicați. Titlul în partea de sus a paginii, cu chirilice, în cea de jos cu litere latinești. În *Bibliografia românească veche*, vol. III, pag. 117, titlul e dat cu desăvîrșire greșit. Singurul exemplar cunoscut pînă de curînd, acela al lui Gr. Crețu, nu e complet; îi lipsesc tocmai paginile de la început, cu foaia de titlu cu tot. Titlul din *Bibliografie* e luat după V. Popp, care l-a scris probabil din memorie, cum a făcut și cu alte cărți. Noi am dat aici titlul exact, după exemplarul complet pe care l-am descoperit în biblioteca școlii primare din Rășinari.

retipărită după o carte apărută la Viena, din care cunoaștem numai două ediții mai târzii, de la 1830 și 1836 (apărute „im Verlage der k.k. Schulbücher-Administration bey St. Anna in der Iohannissgasse“¹). De altfel, cartea aceasta se vede a fi fost foarte răspândită, căci găsim o ediție de a ei, în parte modificată, chiar și la București, la 1858: *ABC Buch für Knaben und Mädchen, Siebente Auflage, Bukurest, Gedruckt bei Iosef Romanow & Companie, 1858* (62 pag.)². Abecedarul acesta era pentru școlile germane din România, și cuprinde și șase pagini cu alfabetul românesc chirilic și civil, și cu câteva piese de citit (pp. 52—57).

Afară de această bucoavnă, M. Fulea a mai tradus din nemțește și un fel de carte de citire, care putea fi socotită drept continuare a bucoavnei și anume: *Cărticica năraurilor bune* (1819), ed. II, 1837. Acest obicei, care reînvie cu trei decenii mai târziu, de a traduce cărțile de școală de-a dreptul din nemțește, nu trebuie să surprindă prea mult. El stă, pe de o parte, în legătură cu sistemul practicat la Viena, de a da în două limbi cărțile socotite acolo bune pentru școală, pe de alta ele sînt o urmare a convingerii rămîinerii noastre în urmă, în ce privește școala, și a înaintării noastre mai grabnice prin adoptarea aproape literală a mijloacelor de care se servesc germanii în opera lor de luminare. Dacă ne vom gândi la ceea ce s-a petrecut timp de câteva decenii la noi, la românii de pretutindenii, în privința aceasta, vom constata că n-avem decît prea puțin dreptul de a-l dezaproba pe M. Fulea.

Încă înainte de ce ar fi lucrat Fulea în direcția aceasta, îl găsim lucrînd astfel pe însuși Gheorghe Lazăr, care se pregătea la Universitatea din Viena pentru cariera de profesor la Seminarul din Sibiu. În timpul anilor lui de studii petrecuți la Viena, Lazăr a tradus mai multe cărți cu destinația de a fi întrebuințate la școală. Aceste cărți ce e drept nu s-au tipărit, dar faptul că le-a lucrat un Lazăr e caracteristic pentru activitatea întregii epoci, care cuprinde primele decenii ale sec. al XIX-lea. Astfel, el a tradus: 1) *Învățăture morale ale lui Gottlieb Ehrenweich (Sittliche Lehren des Gottlieb Ehrenweich, für Knaben)* și 2) *Istoria lui Ion Moritz și a copiilor săi (Geschichte des Ioh. Moritz u. seiner Kinder)*. Acestea, împreună cu încă vreo două cărți, între care și o *Pedagogie*, din limba germană. Dar Lazăr a tradus chiar și din limba ungurească o *Geografie*³, ceea ce e mai curios decît celelalte, care sînt, toate, în spiritul timpului.

Sistemul de a traduce din nemțește cărțile de școală s-a menținut pînă târziu, în parte chiar și în Principatele Române.

Încă la 1851, Regulamentul școlar din Moldova, prin care se intenționa ridicarea învățămîntului țării din situația tristă în care se găsea, zicea în § 10, despre cărțile de școală: „Acestea se vor traduce după cărțile uzitate în Prusia, publicîndu-se concurs pentru acestea. Cărțile premiate se tipăresc cu cheltuiala Statului“⁴.

Bucoavna lui M. Fulea a prins, într-o oarecare măsură, rădăcini. Ea a apărut la 1820 într-o a doua ediție, neschimbată⁵. Dar aceasta a fost și ultima ediție a ei, deși Fulea a funcționat ca director al școlilor pînă la 1850. La 1848 un profesor de la preparandia din Arad, At. Șandor [48] pre-

¹ În Biblioteca Academiei Române.

² Exemplarul în proprietatea mea.

³ Cf. Avram Sădeanu, *Date nouă despre Gheorghe Lazăr*, Arad, 1914, p. 25.

⁴ Cf. V. A. Ureche, *Istoria școalelor*, vol. III, pag. 29.

⁵ A fost și a treia, la 1826. Vezi B. R. v. III, p. 484, dar fără numele lui M. Fulea.

lucrează această bucoavnă potrivit trebuințelor poporului nostru, într-un *Abecedar*, care însă n-a ajuns să se tipărească ¹.

XX

În acest timp apare un nou centru cultural românesc în Transilvania, sau mai bine zis, el reînvie. E Brașovul, unde s-au tipărit în sec. al XVI-lea cărțile bisericești ale lui Coresi, dar unde de mult încetase o viață literară românească. La 1805, Brașovul reînvie, începînd cu publicarea unei bucoavne cu caracter religios. Tipograful care începe să editeze aici cărți românești e sasul Gheorghe de Șobeln (Schobeln), care după cîtva timp își ia ca tovarăș și pe românul Constantin Boghici. Bucoavna în chestiune e o nouă ediție a celei apărute la Sibiu cu 10 ani înainte. Titlul ei e: *Bucoavnă pentru învățătura pruncilor de a să deșprinde atât cu cunoașterea slovelor, la slovenire, și la cetanie, cât și la rînduiala Vecerniei, Utreniei și a sfintei Liturghii. Cu cheltuiala d. Kiriu Boghici Costandin* ². * Peste trei ani această bucoavnă apare, sub același titlu, într-o altă tipografie din Brașov, și anume la Friedrich Herfurt ³. De aici încolo edițiile noi ale acestei bucoavne apar din ce în ce mai des la Brașov. Astfel [48 bis], ea apare în tipografia lui Schobeln, la 1816 ⁴, la

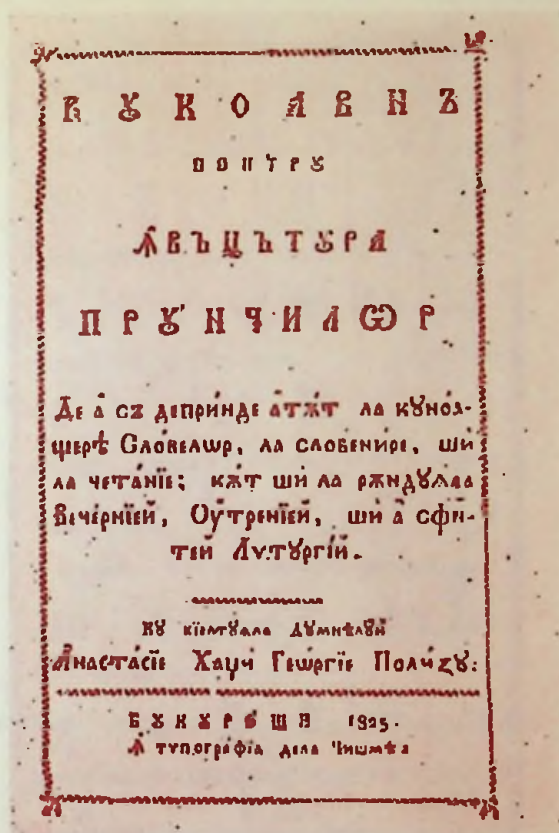
¹ Mss. Academiei Române nr. 1021.

² Cf. *Expoziția Asociațiunii*, 1905. *Catalogul librăriei și tipografiei W. Krafft*, p. 29. În *Bibliografia românească veche*, v. II, p. 455, titlul luat din I. Gross, *Kronstädter Druce*, e redat incomplet. Un exemplar din această bucoavnă se află în posesia librăriei Krafft, Sibiu.

³ *Ibid.* În *Bibl. rom. veche*, această ediție nu e amintită. Un exemplar se afla în posesia librăriei Krafft și la Bruckenthal, Sibiu.

⁴ B i a n u - H o d o ș, *o.c.*, v. III, pag. 139.

* A se vedea pag. 258 din „Adaos” (O.P.).

Bucoavna religioasă de la Sibiu, retipărită la București, 1825

А	Б	В	Г	Д	Е
Ж	З	И	Н	К	
Л	М	Н	О	П	Р
С	Т	У	У	Ф	Х
Ц	Ч	Ш	Щ	Ъ	
Ы	Ь	Ѣ	Ѥ	Ѧ	Ѩ
Ѫ	Ѭ	Ѯ	Ѱ	Ѳ	Ѵ
Ѷ		Ѹ	Ѻ	Ѽ	

Tablă de slove din Bucoavna de la București,
1825

1817¹, la 1822², și fără dată, înainte de 1826, în tipografia trecută acum pe numele lui Francisc de Schobeln. La 1826 ea apare într-o nouă ediție, tot acolo, prin Friedrich August Herfurt, iar la 1837 într-altă ediție³.

După 1837 bucoavna apare în tipografia lui I. Gött (cu chirilice Gätt); la 1837, 1843, 1844, 1847, 1849, 1851 și probabil și în alte ediții pe care nu le cunoaștem⁴.

Mulțimea edițiilor bucoavnei se explică, pe de o parte, prin trebuințele crescînde ale școlilor, care se înmulțeau din an în an, pe de alta, prin împrejurarea că ele se desfăceau și în Principatele Române, și anume mai ales prin librarul Iosif Romanov din București. De altfel, bucoavna aceasta a fost adoptată pe de-a-ntregul în ambele Principate Române [49]. Ea apare la 1825, fără nici o schimbare, la București, în „tipografia de la Cișme, cu cheltuiala Dumnelui Anastasie Hagi Gheorghe Polizu”⁵ și, fără dată, în tipografia de la mănăstirea Neamțului⁶. La 1847 ea apare într-o ediție la București, în tipografia lui Iosif Copainig „cu cheltuiala D-lor Iosif Romanov și companie, Librieri rumânești din București”. Acest Romanov tipărește la 1856 o nouă ediție în tipografia proprie din București, cu singurele deosebiri că ea nu mai e cu litere chirilice, ci cu litere civile și că înlo-

¹ *Ibid.*, v. III, pag. 182.

² I. Gross, *Kronstädter Drucke*, pag. 84.

³ V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, v. IV, pag. 217.

⁴ Absolut aceeași bucoavnă apare și la G. Closius în Sibiu, fără dată (Bibl. Acad. Rom. nr. 736). Apar și ediții de bucoavnă fără precesne grecești. Una fără dată, în posesia mea.

⁵ Singurele deosebiri sînt de ordin tehnic: are alte icoane, dă slovele mari așezate într-o tablă cu despărțituri, iar rîndurile de exerciții de citire încep cu litere tipărite cu roșu, ca în cărțile bisericești și ca în bucoavnele rusești.

⁶ Cf. Xenopol-Erbiceanu, *Serbaria de la Iași*, 1885, pag. 248.

cuieste unii termeni bisericești slavoni cu termeni grecești („chinonic“, în loc de „priceasnă“) sau românești („binecuvîntat“, în loc de „blagoslovit“; dar menține „norodul“).

XXI

În acest timp de frămîntare la Blaj apare, după cît știm, o singură bucoavnă, la 1823. Ea e o nouă ediție, cu oarecare schimbări, a celei apărute tot acolo, la 1777. E posibil ca în acest interval de 46 de ani să mai fi apărut și alte ediții ale acestei bucoavne în Blaj, ele însă nu ni s-au păstrat, și nici amintirea lor nu se găsește nicăieri. Cea de la 1823 are titlul aproape identic cu cea de la 1777, și anume: *Bucoavnă Pentru deprinderea la cetanie, și la temeiul învățaturii creștinești. Si cele lalte. Cu blagoslovenia Exselenții sale Prê Luminatului, și prê Osfințitului Dm̃nului Dm̃n, Ioann Bobb, Vlădicul ¹ Făgărașului, a Prê Înălțatei Chesaro Crăeștii Mărimii Sfēt-nic din lăuntru și ordului al v. Leopold Comendator în Blaj la Mytropolie anul 1823 (77 pag.).*

Pe verso întîlnim „Rugăciune Sfințitului Maxim înainté cctaniei“. Pag. 1: „Literale cèle Iliricești, cu carele trăesc Romaniî acuma, Literile Iliricești cèle înduplecate și Numărul șese, Dithonghii Iliricești cei proprii, Dithonghii Iliricești cei ne proprii. Pag. 2: „Slovele Glavișnoare“ (literale mari), „Slovele mai mici“, „Slovele glavicine“ (vocalele), Dithonghii și (pag. 4) „neglasnice“ (consonante). Și aici „Cadesă a ști că δ , ξ , ν , ϕ , ψ pentru numele și cuvintele grecești lēu primit sloveniî“. Tot pe pag. 4, încep exercițiile de slovnire, ca la 1777. La pag. 10 începe partea de lectură: În numele Tatălui, Pentru rugăciunile, Împarate ce-

Ilustrație reprezentînd școala, din Bucoavna de la București

(Legenda: „Îndoit căutați ucenici la slove“)

¹ Cf. titlul bucoavnei de la 1777, la pag. 51.

neții și „Sfârșit și lui Dumnezeu laudă“. (Numerele nu sunt! E încă tot bucoavna pur religioasă.)

Bucoavna aceasta e întreagă numai cu litere chirilice.

La trei ani după aceasta, apare la Sibiu, însă pentru trebuința școlilor unite, o carte în patru limbi, pe care o putem socoti drept bucoavnă, și care era intitulată: *Orthoepia latina, latino-valachica, Hungarica, Germanica, et serbo-valachica. Iusta gustum hodiernae Paedagogiae in novum ordinem composita a Maniu Montan Nicolao, absoluto thcologo viennensi et in Primaria regia normali Schola Balásfalvensi primae Classis Magister. Cibinii. Typis Martini de Hochmeister, Caes. reg. priv. Typograph et Bibliop. 1826* (118 pag.).

Pe verso clauza de aprobare: „Potest imprimi, Claudiopoli, die 10 Octobris 1825. Ioannes Szabo, Revisor“.

Partea primă a cărții e bucoavnă latinească cu exerciții de slovenire, apoi cu Oratio dominica, Salutatio angelica, Symbolum SS. Apostolorum, Decem Praecepta Dei, Quinque praecepta Ecclesiae, Septem Sacramenta și Modus ministrandi et Respondendi Sacerdoti. Apoi exerciții de scris cu piese: Gallina et pulli (cu „Doctrina“), Vulpes et larva și Cicada et formica.

Partea a II-a: Bucoavnă românească cu litere: Tatăl nostru etc. ca la partea latinească, afară de slujbă, dar în schimb cu rugăciunea de dimineață și de seară. La partea de scris: Găina și puii (cu învățătură), Vulpea și larva, Greierușul și furnica.

Partea a treia e ungrească și e la fel întocmită ca și cea românească. Partea de scris dă însă piesele: Egészségtelen a mi sok. A felsőségek hasznárol. A pásztor ember (din Bucoavna de la Sibiu 1783, respectiv din ediția anterioară germano-maghiară a ei!).

Partea a patra e nemțească: După cele 7 sacramente: Das fromme Kind și Gebet eines Weisen. Partea scrisă: Allzuviel ist ungesund. Vom Nutzen der Obrigkeit. Der Hirt (din același izvor).

Partea a cincea e românească, cu chirilice: „Orthographia serbo-valachica“. Aceleași exerciții la început, cu deosebirea că rugăciunile au o parte introductivă cu „Mărire ție“! apoi, în loc de rugăciunea de dimineață și de seară, o istorioară morală: Pruncul iubitor de știință (de fapt „Pruncul de lucruri cercătoriu“ din Alfavitul de la Blaj, 1783).

Interesantă e partea care ar trebui să cuprindă scrisul („Manuscriptum serbo-valachicum“). Aici se dau numai slovele mici și mari, dar nu după azbuchi, ci după ușurința la scris, ca și în cele trei capitole precedente. Încolo sînt: o povestire despre școală, care pare originală (fără titlu) și o a doua cu titlul: „Un păcurariu“, care se găsește și în capitolul nemțesc și în cel unghuresc. În încheiere un „Vocabularium Latinum, Valachicum, Hungaricum et Germanicum“ (pp. 99—118).

Această carte s-a întrebuințat, desigur, în școlile Blajului ca bucoavnă. Ea a înlocuit în aceste școli bucoavna quadrilingvă a lui G. Șincai. În școlile de la sate se întrebuința și mai departe bucoavna religioasă de la 1823, care era și în forma ei exterioară aproape la fel cu cea de la 1699.

Cum se explică acest număr mic de bucoavne apărute pentru școlile române greco-catolice? Căci, în adevăr, cîtă vreme pentru școlile ortodoxe avem în răstimpul de la 1770—1870 nu mai puțin de 36 de bucoavne cunoscute, pentru cele unite n-avem decît 6, cu cea de la Cluj (1744) cu tot. Chiar admițînd că unele ediții ale bucoavelor pentru ortodocși s-au între-

buintat și în școlile unite — ceea ce e mai mult decât probabil — totuși disproporțiu între aceste bucoavne e surprinzător de mare.

Explicația o găsim, cred, în interesul cel mare pe care l-au manifestat aprcape totdeauna greco-catolicii pentru învățămîntul superior, de dragul căruia le rămănea mai puțin interes pentru învățămîntul primar. Așa a fost aceasta în trecut și așa este și astăzi. Deși mai favorizați de împrejurări decât ortodocșii, uniții n-au putut ține niciodată concurență cu ei pe terenul învățămîntului primar. Încă la 1813, scria Petru Maior în *Istoria bisericească*: „Iară cu școalele cele de pe sate până acum întrec neuniții pre cei uniți în Ardeal“¹. Acest dezechilibru, constatat înainte de aceasta cu mai bine de un veac, s-a menținut pînă în ziua de astăzi. *

XXII

Și tipografia crăieștii universității din Buda am văzut că și-a început activitatea cu tipărirea unei bucoavne, în două limbi, la 1797. La 1808, această bucoavnă apare numai cu text românesc, iar mai tîrziu îi urmează mai multe ediții, care prezintă și oarecare schimbări (1829, 1832, 1835, 1852 și probabil și altele, care nu ne sînt cunoscute). Toate aceste ediții apăreau în prima linie pentru școlile din Banat și din părțile ungurești. O bucoavnă deosebită de acestea apare însă în tipografia din Buda la 1826, dînd ca autor pe Gheorghe Lazăr. Ea nu se mai numește bucoavnă, ci: *Povățuitorul tinerimei cătră adevărata și dreapta cetire. Într-acest chip acum întâia oară lucrat de Gheorghe Lazăr, Fostul Profesor al înaltelor școale Românești din București și acum întâiaș dată tipărit cu toată cheltuiala prea cîstitului, prea vrednicului și de mărit neam născutului D. D. Grigorie de Bălănu, marelui Dvornic al Principatului Valachiei* (Buda, 1826, 112 pag.).

Vom da mai întii descrierea *Povățuitorului*, cu toate că avem o descriere a lui — ce e drept destul de superficială —, de A. Vizanti² [50].

Primele 19 pagini fără paginație. Pe pag. 3 e dedicația către Grigorie de Băleanu, marele vornic al Principatului Valahiei, care a plătit cheltuiala tiparului. Pp. 5—12 cuprind un fel de prefață a editorului Zaharia Carcalechi [51] în care se plînge că nu-i merge bine negoțul cu cărțile, deși a băgat în el „mai bine de o sută de mii de fiorini“, din cauză că în Principatele Române „Românii mai bucuros cumpără cărți grecești, decât românești“. Urmează un potop de laude la adresa lui Băleanu, pentru ca, în schimb, despre Gheorghe Lazăr și despre *Povățuitorul* lui să spună numai aceste cuvinte:

„Am făcut Domniei Tale arătare că răposatul Lazăr, fostul Dascăl Românesc în București, au lăsat două Manuscripturi a se tipări pentru folosul tinerimei Românești; și Domnia Ta, cu tóte că te afli înstreinat de Patrie și cu mare cheltuială cuprins, îndată mi-ai poruncit a să da sub împărătesca Țenzură, și cu tótă cheltuiala Domniei Tale să se tipărăscă, și în dar să se împartă la fiii(i) Patriei și la școlile Românești“.

¹ Cf. T. Cipariu, *Acte și fragmente*, pag. 158.

² *Abeccedarul lui Gheorghe Lazăr*. Notiță bibliografică de A. Vizanti, profesor la Universitatea din Iași. Extras din *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, fasc. II, vol. I, București, 1883.

³ Despre bucoavnle tipărite la Blaj, la 1838 și 1853, a se vedea pp. 254 — 255 din „Adaos“ (O.P.).

După aceste pagini ale „ferlegărului“ de la Buda [52], urmează o „Pro-cuvîntare“ iscălită de „Lazăr, Dascălul Școalelor Românești din București“ (pp. 13—19), asupra căreia vom reveni.

După aceasta, începe bucoavna însăși:

Pag. 20 „Forma typărilor litere“, întii cele mici și, sub ele, cele mari. Pag. 21 înșirarea vocalelor sub titlul: „Între numărul literilor să află sunătoare“, apoi diftongii: „Dintre acestea se fac îndoite sunătoare“, și, în sfîrșit, consonantele: „Iară rămășițele sunt ne sunătoare litere“. După aceasta urmează exerciții de silabisire („Îndeletniciri în Sylabire“), care se deosebesc în parte de cele din bucoavne prin faptul că cuprind, în majoritate, cuvinte cu înțeles, iar nu silabe fără înțeles. Pp. 20—25 exerciții monosilabe, 26—31 de două silabe, 31—35 cuvinte de mai multe silabe, între care multe neologisme. Toate acestea în 16 paragrafe. Paragraful 17 cuprinde: „Semnele care se întrebuntesc spre ajutorul dreptei cetiri“. § 18 „Îndeletnicire în cetire“, adică scurte propoziții, pentru fiecare literă cite una (la litera T: „Traian. Împăratul Traian a locat pre Romani în Dachia“, pag. 37). Propozițiile sînt de cuprins moral și au o formă atrăgătoare. Pag. 40: „Rugăciunile Pruncilor“ (Împărate ceresc, Prea sfântă Troiță, Tatăl nostru). Pag. 41, Simbolul Pravoslavniciei credințe; pp. 42—46: Pilde morale (cu totul 56), pp. 47—50 „Învățeturi morale“. La pag. 51 avem § 1, fără titlu, în care se tratează despre lume, cele trei regnuri, („împărății“), § 2—4 diferite sentințe referitoare la iubirea aproapelui, la educația, la puterea elementelor, § 4 niște sentințe ale lui Diogene, Socrate, Isus Hristos, § 6 cîteva proverbe despre plăcerea de „a vieții lângă un râu sau altă apă mare“, § 7 Reguli igienice, proverbe și despre riurile valahiei, § 8 Sentințe, § 9 Despre descoperitorul prafului de pușcă, despre limba maternă, despre limbile care „au ieșit din limba Latinească“, despre originea și istoria românilor și despre Alexandru cel Mare și Aristotel, învățătorul lui, § 10 Despre învățăturile care se pot cîștiga la Roma și Paris, Viena. § 11 (pp. 59—65) o descriere a vieții în singuraticile luni ale anului. § 12 are titlul: „Învățătura despre creștere, despre darurile Naturii (firei) și despre îndreptarea Moralului“ (65—81). De fapt acest capitol cuprinde, de la pag. 75 înainte, pe lângă ce se spune în titlu, și noțiunile generale ale geografiei universale, și ale istoriei universale cu mitologia păgînilor, cu cele șapte minuni ale lumii vechi, cu evul vechi (istoria romanilor), evul mediu (istoria francezilor și a germanilor), evul nou cu istoria Rusiei, Germaniei și Austriei, pînă la Iosif al II-lea și Francisc I. Apoi, fără paragraf, o „Fabulă“ (Greierușul și Furnicile). La pag. 83 o jumătate de pagină goală în semn de încheiere a unei părți a cărții. Pag. 84 începe, de sus de tot, cu o istorioară morală intitulată: „Ascultare folositoare“, urmată de următoarele istorioare și fabule: Furul cel mic, Luați aminte maicelor și pruncilor, Gazda tîlharilor, Pruncul cel dezmiardat, Leul și măgarul. Pentru superstiție sau credință deșertă, Fata cea înțeleaptă, Pentru ispovedanie, Leul și șoarecele, Calul și cocișul, Cerbul și puiul, Musca, Pentru clacă, Doi ciini. La pag. 109 urmează două „Rugăciuni la începutul Shoalei“, apoi la pp. 110—111, „Scrierea Numărului“: numerele „grecești, arabicești, românești (romani!) și cu Literile“, de la 1—10 000. Și, în sfîrșit, pe pag. ultimă: „Tabla Pythagoricăscă“.

O privire mai minuțioasă în acest *Povățuitor* mi-a dat convingerea că el nu poate fi nicidecum opera lui Gheorghe Lazăr.

Cartea, deși cuprinde o mulțime de lucruri frumoase, e atât de haotic întocmită, încît, cercetată mai cu băgare de seamă, trezește neapărat bănuiala că ea n-a putut fi scrisă de aceeași mîină și, mai ales, că ea nu poate fi de G. Lazăr.

Convîngerea că „Povățuitorul” nu poate fi opera lui Lazăr mi-am format-o încă înainte de a fi știut că și I. Eliade de Rădulescu [53], cel mai intim elev și colaborator al lui Lazăr, a exprimat aceeași îndoială. În adevăr, Eliade afirmă într-o scrisoare către G. Barițiu [54], la 1865, în modul cel mai categoric că „Povățuitorul” nu e al lui Lazăr. Iată înseși cuvintele lui Eliade:

„Abecedarul ce se atribuie lui Lazăr nu este al lui; a fost o speculație a lui Zaharia Carcalechi. După moartea repausatului, venind cu călindare la București, a venit și cu acest abecedar fabricat de dânsul sau de alții și l-a atribuit repausatului spre a-l putea vinde. Răposatul avea alte ocupațiuni, ca să se poată ocupa de abecedare de felul acela atât de bucheros. A scris un curs de filosofie după Kant, din care a făcut un curs de logică și de metafizică; a scris o Geometrie și o Trigonometrie după Wolf, copii după acestea se conservă de către discipolii lui I. Mainesul și I. Palama; a mai scris și o geografie astronomică, ce o a predat-o în timpul revoluțiunii lui Vladimirescu, până s-a bolnăvit”¹.

Eliade nu dovedește ceea ce afirmă — lucru, de altfel, foarte greu de făcut — dar oare nu e însăși afirmația lui o dovadă suficientă? El a fost doar ani de-a rîndul cel mai apropiat și mai intim colaborator al lui, deci în măsură de a ști tot ce a lucrat acesta².

Să încercăm noi a dovedi ceea ce am afirmat și ceea ce a afirmat mai întîi Eliade Rădulescu.

Ce l-ar fi determinat pe Lazăr să scrie *Povățuitorul*, care nu e altceva decît o simplă bucoavnă, ca atîtea altele apărute înainte? A fost el, la Sibiu sau la București, dascăl pentru copii începători, și s-a ocupat el, în vreunul din aceste două locuri, de problema învățămîntului elementar? Dar la Sibiu știm că el a fost profesor de „Bogoslovie” la seminar, iar la București a lucrat toată vremea pentru organizarea unui învățămînt românesc superior. La 1818, scrie Eufrosin Poteca [55] în prefața unei cărți de școală, pe care o traducea din grecește, după originalul scris de un român macedonean (D. Darvar), următoarele cuvinte despre școala lui Lazăr:

„Iar acum adevărat acest bine credincios și prea înălțat Domn Ioan Gheorghiu Carage, dimpreună cu slăviții Boeri cei iubitori de patrie au făcut pornire spre a întemeia acum întîiu în polițiile Bucureștilor Școala de Mathematică și de Filosofie în limba Românească”³.

Cu zece ani mai tîrziu găsim o mărturie prețioasă de aceeași natură, în prefața *Gramaticii Românești* a lui Eliade. Iată ce zice acesta:

„Încît pentru aceasta (învățarea gramaticii românești în școli, n.a.) Bucureștii se pot fâli, pentru că încă de la anul 1816 s-a deschis aci școala românească, în care să se învețe Gramatica și științele în limba românească, unde cel dintîi profesor care a aruncat

¹ Cf. „Familia” din Pesta, 1865, pag. 122.

² N. Iorga zice în această chestiune: „Contestarea dreptului de autorat al lui Lazăr de Eliade nu se poate susține”. (Cf. *Ist. lit. rom. în sec. XVIII*, vol. II, pag. 527, nota 2.)

³ Cf. *Mainainte gătire spre cunoștința de Dumnezeu prin privirea celor ce sînt*. Tălmăcită din limba grecească de smeritul între ieromonahi Eufrosin Dimitrie Poteca, acum întîia oară tipărită cu cheltuiala înaltei Școli Domnești pentru întîia învățatură a Pruncilor din Prințipatul Țării Românești. Buda. Tipografia universității, 1818. E prima carte de citire pentru școlile din Muntenia!

intrânsa cele dintii seminții spre luminarea Rumânilor a stătut fericitul Arhidiaconul și doctorul în teologie și Legi Gheorghe Lazăr, a cărui pomenire trebuie să fie de mult preț la toți Rumânii. El aci a început a croi Muzelor haine românești și a învăța Matematica și Filosofia în limba patriei la anul sus amintit până la 1822. Într-această școală și-a luat începutul și această Gramatică și s-a pus în lucrare”¹.

Dar avem de la însuși Lazăr urme despre problemele pe care el le-a îmbrățișat în cursul activității lui. Cînd, la 6 martie 1818, mitropolitul Nectarie și cu boierii Gr. Ghica, Const. Bălăceanu, Alex. Mavrocordat și Iordache Goleșcu i-au propus lui Ion Gh. Caragea-vodă să-l numească pe „Lazăr Inginer, ce au venit acum de curînd din părțile Transilvaniei aici într-acest pămînt” dascăl românesc al școlii ce avea să fie instalată în mănăstirea Sf. Sava, ei spuneau următoarele:

„Deocamdată să se orînduiescă numitul dascăl a paradosi aritmetica cu gheografia istoricescă pe harte și apoi gheometria teoretică și gheometria practică dimpreună cu gheomesia practică, cu care intrînd în tocmelă s-au mulțumit pre an cu taleri 3500 fără să i se mai dea altceva, pentru ale mîncării sau altele, taleri 1200 unui popă Pavel ce-l cerea numitul ajutor pe lângă dînsul la ale gramaticii, care măcar că acest popă Pavel au fost și mai înainte orînduit de a învăța gramatica românească și altele mai mici învățături pe taleri 70 pe lună, dar i s-au mai adăugat și acestuia încă taleri 30 pe lună peste ceia ce au fost, spre a pune toată silința a face rodul în faptă”².

Așadar, învățămîntul elementar Lazăr îl lasă din capul locului în grija altuia, rezervîndu-și sieși numai învățăturile mai înalte.

Și din *Înstiintarea* lui de la 1818, relativă la înființarea școlii de la Sf. Sava, vedem cum nu se poate mai precis acest lucru.

Această școală nu era proiectată să fie numai un fel de liceu, ci și un fel de universitate, cu toate facultățile, afară de cea de medicină — bineînțeles o universitate mai modestă. Cînd ajunge să facă aranjarea materiilor de predat în această școală, Lazăr relega altora învățătura elementară. În privința aceasta el zice: „Cei mai slăbănogi, sau de tot ne deprinși să vor orîndui mai întîi la alți dascăli mai jos, unde să vor învăța: a) „Cunoașterea slovelor și slovnirea cuviincioasă, b) Cunoașterea numerilor și întrebuițarea lor, c) Cetirea desăvârșit, d) Scrisoarea cu ortografie și de mai multe feliiuri, e) Catehismul și istoria biblicească, Testamentul vechiu și cel nou și f) Gramatica și Aritmetica încâtva, și alte științe mai mici folositoare Pruncilor”. Așadar, începătorii, „slăbănogii”, aveau să fie dați pe mîna „altor dascăli”. Lazăr însuși se ocupa de științele mai înalte³ în care încă a și scris cărți dintre care unele ne-au rămas în manuscris.

La 1822, Lazăr lansează un *Apel* la subscriere pentru publicarea cursului său de matematică, care era gata. La sfîrșitul apelului zice:

„De aceea noi facem prea cinstului public de știre, că voim a da la lumină în limba patriei adică: filosofia, matematica și gheografia, apoi după acestea va urma și istoria universală. Acestea sunt cari voim, de va vrea Dumnezeu și de vom fi ajutozați de cătră iubitorii de muze compatrioți, să le supunem timpului”⁴.

¹ *Gramatica românească* de I. Eliad, 1828, pag. XXXII și urm.

² Cf. revista *Școala română*, București, 1903, pag. 119.

³ O *Aritmetică* și o *Trigonometrie*. Se găsesc la Academia Română, în manuscris. A. Vizanti greșește cu desăvîrșire cînd afirmă că Lazăr „fu nevoit a lăsa la o parte știința, pentru a-și consuma activitatea și a-și mânca amarul învățînd pe elevi scrierea și cetirea”, precum și atunci cînd zice: „A trebuit dar ca neobositul apostol să înceapă și aici, ca și la Sibiu, tot cu cele dintii elemente, adică dela a, b, c.” (o.c., pag. 5).

⁴ P. Poenaru, *Georgiu Lazăr și Școala română*, în *Analele Academiei Române*, t. IV, (1871) pag. 124.

Tot în acest apel Lazăr numește școala de la Sf. Sava „școala academi-cească în București la Sf. Sava, de feliu de științe filosoficești și matemati-cești“.

Așadar, nicăieri nu găsim la Lazăr preocupări în vederea învățaturii elementare, ci numai și numai preocupări relative la cele mai înalte învăță-turi, pe care rîvnea să le dea în românește tocmai fiindcă n-o încercase aproape nimeni pînă aci. Cuvintele lui Eliad nu spun deci decît numai ceea ce se poate constata din întreaga activitate a lui Lazăr.

Ce l-ar fi determinat așadar pe Lazăr să scrie o bucoavnă?

Dar chiar dacă el s-ar fi apucat de o astfel de carte, fără îndoială că ar fi scris-o altfel. La 1811, cînd a apărut la Sibiu „Cartea de multe științi folositoare“ a arhimandritului *Nicodim Greceanu*, Lazăr era în Sibiu, unde desigur că a cunoscut această carte, pusă pe baze foarte largi. Ne putem închipui un Lazăr, care avea ambiția de a da în românește cele mai înalte științe, coborîndu-se la scrierea unei bucoavne care să fie incomparabil inferioară altor cărți similare cunoscute de el? Dar afară de cartea lui Nicodim Greceanu, Lazăr trebuie să fi cunoscut și cartea colaboratorului său Eufrosin Poteca, amintită mai sus, care era o carte excelentă, față de care *Povățuitorul* dispăre cu desăvîrșire. Cum ne-am putea închipui ca Lazăr să scrie, la 1820, o carte mai slabă decît a elevului său de la 1818? Ce ambiție sau ce interes l-ar fi mînat spre alcătuirea unei astfel de cărți slabe și fără nici o legătură cu întreaga lui activitate?

Dar însuși felul cum vorbește Carcalechi, în scrisoarea lui de dedicație către Grigorie Băleanu despre „manuscrisul“ lui Lazăr, e cît se poate de suspect. El nu ne spune: cînd a trimis Lazăr manuscrisele la Buda și de ce nu s-au tipărit încă înainte de 1823, anul morții lui Lazăr, ci abia la 1826, cu 6 ani după ce *Povățuitorul* a fost scris de Lazăr? Dacă lucrul ar fi fost curat, ne-am putea închipui ca atît de locvacele „ferlegăr“ de la Buda să nu ne vorbească cel puțin cîteva pagini despre Lazăr, despre peripețiile manuscriselor lui? Dar în locul acestora, abia cîteva rînduri grăbite, care nu spun nimic.

Să trecem acum la dovezile directe pe care ni le oferă însuși *Povățuitorul*. Începem cu „Procurvântarea“ iscălită de Lazăr, și considerată pînă acum ca un document istoric-cultural de o deosebită importanță. În adevăr, se citau din ea, prin diferite studii și prin cărți de școală, părți care voiau să arate starea lucrurilor în Muntenia la venirea lui Lazăr, și starea sufletească a acestuia în cei cîțiva ani pe care i-a petrecut aici, muncind. Nimic mai greșit decît aceasta! Mult apreciată „Procurvântare“ nu e a lui Lazăr, ci a lui Z. Carcalechi! Tot ce pare că ar caracteriza atît de precis personalitatea și activitatea lui Lazăr sînt simple reflexe din scrierile pedagogului bănățean C. Diaconovici-Loga [56] de la 1818, după cum se va vedea mai jos. Deocamdată lăsăm să urmeze „Procurvântarea“, însoțită de reflexiile pe care diferitele părți ale ei ni le provoacă.

„Procurvântare. Iubiților și Fraților miei Români!

„Fericit este pămîntul, carele ține pe trupul său oameni buni, lucrători și harnici economi! fericit este și Némul acela, carele are credincioși patrioți, și oameni întru științe luminați! — Însă patrioticésca insuflețire, și infrumusejaré fericirei Némului, vine din statornică pacé legilor strămoșești, și din îndemnul cel fierbinte cătră sporiré luminării, căci legile ca niște râuri curate adapă sufletul cel patrioticesc; ca o hrană vie satură acé strănsă faptă a dragosteî cătră infrumusejaré fericirei Némului; inmulțesc științele, și

câştigă vecinică fericire, care atât de trebuincioase sânt în viața omnilor, întrucât un Ném nesimțitoriu, călcătoriu de legile strămoșești și pismaș spre cei de un sânge; fără pofta dragostei cei spornice cătră luminare, fără iubire faptelor bune, și fără îndemnul înfrumusețării Némului, cade întru întunericul nefericirei și se surpă din adins întru adincul nesimțirei, gemând pururē întru ticăloșie !

Aceasta noi Romanii (cu mare durere a inimii zic !) și până în zioa de azi o pătimim. — Decī văzând eu, cum că numai macsimuri grecești sânt, care împedecă sporiul cătră înfrumusețare fericirei noastre și înmulțirē, am hotărīt a veni într-acest ales și de Dumnezeu binecuvintat pămînt Romanesc, ca să samăn grăul cel curat și fără neghină¹; apoi deși am aflat într-acest pămînt o mulțime de mărăcini ! totuș nu méu trebuit pré multă osteneală de ai putē curățī, căci toți Patrioții cei adevărași dāndu-mi ajutoriū, am putut sōrte lesne sāmāna grăunțele cele adevărate²; fără tocmai cānd dintru semānatele grăunțe, nenumărate mi de flori streluceu³ pe holdele Romane, iată atuncē și mulțime de lăcuste au venit, căutānd ca sāmānăturile încă până a nu aduce doritele fructuri, să le strice. — La aceasta nu puțin m-am fost măhnit, nu atāta căci știam, că lăcustele nici odată nu vin ca să dē rod, ci să mănince sudoare și osteneala pāmāntēnului!! ci mai vārtos căci tare eram incredințat, că unii din nēmuli Romanesc sânt cu totul predați în limba grecească și mai bucurous zic "Κυριε ἔλεησον" decāt: „Dōmne miluiește-ne"; O ! cum de bine au știut Grecii a se lingāri către Romani, cāt i-au făcut chēr împotrivorī limbei Romanești; nu-i destulăcēsta, ci încă și legile țării le-au stricat, și legi nove au făcut; ba și nāravurile Fanarioșilor⁴ s-au făcut de obște, ca o datorie a le urma Romanii întru tōte legile țării, și nāravurile Romanești incet incet s-au părăsit⁵; și de nu era pré o sfințitul Mitropolit Dionysie, și cu alți aleși patrioți, și Școala aceasta Romanescă cu totul o dārāpāna⁶; și de nu se trimite fii de ai Patriei la invățături în Austria, Germania și Franța⁷, rămīnēm totdeuna ca via cē nelucrată, plină de știr și boz, pentru că să incuībase atātea nedreptăți în țară, cāt de ar fi inviat un Radu Vodă, un Mathei Vodă și un Ștefan Vodă al Moldovei, să vază legile și nāravurile Romanilor de acum; încă de s-ar uita și la portul și modelele de acum, cu plāns și cu amar s-ar ruga de Dumnezeu, ai trimite în adāncimea pāmāntului, a nu mai vedē nedreptatē aceasta ce să face ! — Așa urmēzā Nēmuli Romanesc în zioa de astăzi, fiind că patrioții cei adevărați, cari sânt de strămoșii lor clironomi

¹ Fraza aceasta lipsită de bun simț n-a putut-o scrie un Gh. Lazăr, care, precum știm astăzi, dar precum se vede că nu știa Carcalechi atunci, n-a venit în țară cu un program propriu-zis de luminare a nației și de izgonire a culturii grecești. Acest program și l-a făcut după ce a ajuns aici și s-a izbit de realitatea dureroasă a culturii românești, care era, întreagă, grecească.

² În nici o tipăritură de a lui Lazăr nu găsim o astfel de atitudine personală în ce privește activitatea. Dimpotrivă, îl găsim laudind tot numai pe alții și nepomenind nimic de sine. Caracteristica oamenilor mari e tocmai aceasta, că nu vorbesc despre sine. Numai un Carcalechi putea spune astfel de cuvinte umflute.

³ O nouă lipsă de bun simț, care nu i se poate atribui lui Lazăr.

⁴ Fanarioșii sînt grecii din Constantinopol. (Nota lui Lazăr, recte Carcalechi! La 1820 era necesară o astfel de explicare?)

⁵ La 1820, era imposibil să scrie cineva, și mai ales un Lazăr, așa. La 1818, în *Înștiințarea* către tinerime pentru înștiințarea școlii superioare de la Sf. Sava, Lazăr avea cuvinte măgulitoare pentru Vodă Caragea, care era și el fanariot. Se putea ca peste doi ani, cînd fanariotismul era în epoca lui de strălucire, un biet dascăl să vorbească în acest chip despre greci, și încă în prefața unei bucovne? Cînd pe tronurile ambelor Principate stăteau domnitorii greci Alexandru și Mihai Șuțu? Nu, hotărīt, așa nu se putea scrie înainte de revoluția lui Tudor, ci numai după aceasta, sub Grigore IV Ghica.

De altfel, pentru Lazăr era chestie de tactică să nu-i atace direct pe fanarioși, nici cultura și limba grecească. De fapt nicăieri, în scrierile autentice ale lui Lazăr, nu ne-a rămas nici un cuvînt contra grecilor. Că în sufletul lui ce sentimente o fi nutrit în contra lor, asta e altceva, dar de scris în contra lor știa el bine că nu e cu cale să scrie.

⁶ Lingușiri pe lingă Mitropolitul, ca să-l cîștige pentru cumpărarea cărților de la Buda ! Și în „Biblioteca românească” a sa, de la 1821, are Carcalechi (pp.170 — 171) aceleași cuvinte de lingușire.

⁷ Cf. aceste rînduri din *Biblioteca românească* a lui Carcalechi de la 1821: „Pentru Patrioții Moldaviei și Ungrovlahiei nu pociu spune și lauda îndestul dragostē cē negrăită ce au cătră cumpărarea cărților Romanești, folositoare Patriei și Prēosfințitul Kiriu Kir Dionisie cu mare rāvnă și ne mārghinītă învāpiere (sic) cu totul spre procopsirē și folosul patriei sale prin milostiva voie a prēluminatului Domn și stāpānitoriu, de acum de împreună cu pré vrednicii și de bun nēm nāscuți Boierī a bine voit a socoti pentru folosū de obște și au trimis în Patria cēvecă Italia

lăsați cu hrisoave și legi întăriți, acum sânt cu totul nesocotiți, și neprimiți în slujbe¹, și trebuie cu oftări adânci să tacă, că de va vorbi pentru Patrie, îndată să trimit în urgie, căci străinii au cuprins toate veniturile țării, și s-au îmbogățit²!. Patrioții, deși câștigă bani³, iarăși nămului său îi imparte, și în Patrie! firesc lucru: « Sângele apă nu să face». Unii iarăși sânt lipsiți de Patriotismos, știință și de luminare Nămului, totuși nu se rușineză a împiedica sporiul și infrumusețare fericirei noastre; mai vărtos aceia carii sânt sub aripile streinilor crescuți, căci se rușineză a vorbi Romanește, ma ce e mai mult, că defaimă limba Romanescă, ascunzînd bunătate patriotică, și mărîre Nămului nostru Roman; Ah! cu mare durere a inimilor simțesc aceasta unii strănepoși luminați, carii pōrtă numele și sângele strămoșilor Romani, a cărora Nēm oare cînd era cel mai mărît al lumii, era cel mai iscusit, era cel mai înțelept, infrumusețat întru științe, cel mai mare în suflet patrioticesc, căci la Romani asemenea era îndemnul luminării Nămului, precum a celor de jos și săraci, așa a celor de sus și bogăți! ba toți cu un cuget erau, lucrînd pentru bunul cel de obște național; dar noi Romanii de acum, carii sântem adevărați strănepoși ai Romanilor, avem în ochi o ceață, prin care nu putem vedea lumina Soarelui! Au doară nu putem și noi avē Doctori Romani, ca să ne lumineze ochii din vrerē inimii, iar nu din interesul cel mare, că am văzut fili de ai Patriei din stare de jos, că au rămas orbi cu totul, nu de alta, ci că nau avut bani mulți de a plăți? Au nu putem avē și noi filosofi ca să ne învețe filosofia în limba Romană? tōte putem a le dobândi, că și noi sântem născuți ca și alte Nēmuri, și noao ne-au dat Dumnezeu acele Daruri, ca și la alte Nēmuri, numai vrere să avem! Dumnezeu să întărescă pe acei vrednici Patrioși Romani, ce au stat de sau pus în faptă, ca să să trimită din fii Patriei în Viena, Ghermania și Paris la învățatură! în scurt timp se vor întoarce acești filii ai Patriei cu cununii de dafini, a împărți tinerimei Romanești! Cine pōte zice că un Evfrosin Poteca nu va putē intraduce filosofia în limba Romană⁴! Cine poate zice că acesta nu este filu de Roman? Cine pōte zice, că fii Romanilor nu vor putē învăța tōte învățăturile în limba Patriei? — Eu vād acum ce putere și vrere au fii Romanilor la învățatură! Așa dară m-am îndatorat și eu din tōte puterile mele a pune tōte⁵ cărțile școlasticești în bună regulă în limba Patriei, dar nefiind eu cu tōte gata am socotit, că mai de marc lipsă este mai întâiu a să typări această cărticică, ce este pentru învățatura pruncilor a sylabi și a ceti⁶. Această cărticică este laptele pruncilor de mumă! Cuprinsul ei este bun, iubiților miei frați și Părinți ai fiilor! — Din ecșperiența noastră cē de tōte zilele, bine știm, că plugariului sărac, nu numai sāmănța de a-ș putē holdele sale a le sāmăna, îi este de lipsă, ci și unelte: plugul, grebla și alte, prin care se lucrează pământul; tocmai așa este și tinerimē, nu-i destul numai să cunoască literele (buchile), și a sylabi să învețe, și îndată la Ceaslov ai da, ci de lipsă este mai întâiu a învăța regulele a ceti, și a pricepe aceia ce cetește, după cum urmēză și alte Nēmuri luminate!

Așa dară, vā rog iubiților părinți ai tinerimei!, ca să primiți această cărticică, și să o dați tinerilor fii cu aceia încredințare, cu care această cărticică de autorul său spre bunul scop lucrată este; iară, că este bună și folositoare⁷, însuși sporiul cel temeinic în scurt

pre Sfîntișia părintele Efrosinie Poteca cu alți trei tineri Romani ca să învețe cele mai înalte învățături, întorcându-se să de rodul cel mai bun Patriei". Asemănarea dintre aceste două pasaje e atît de izbitoare încît e imposibil să poată cineva susține că n-ar avea același izvor. Să se compare și stilul „Procuvințării” cu acela al lui Carcalechi. E absolut identic!

¹ Alte lingușiri ale lui Carcalechi pe lingă boierii țării. Un Lazăr avea alte preocupări, decît să scrie despre slujbe și alte de acestea.

² Veșnicile preocupări materiale ale lui Carcalechi!

³ Iarăși!

⁴ O astfel de întrebare nu putea pune Lazăr, care tradusesese însuși în românește părți din filosofia lui Kant, după cum ne spune Eliade. Astfel putea scrie numai Carcalechi, care n-avea de unde să cunoască această parte a activității lui Lazăr. Cf. și nota 4 și 5 de la pag. 93.

⁵ Se vede că Z. Carcalechi nu cunoștea Apelul lui Lazăr de la 1822 pentru tipărirea Trigonometriei și a Aritmeticii, în care zicea: „De aceea noi facem prē cînstitului public de știre ca voim a da la lumină în limba Patriei, adecă: filosofia, matematica și gheometria apoi după aceasta și istoria universală”. N-ar fi pomenit oare Lazăr și *Povățuitorul*, pe care ar fi fost să-l aibă gata încă la 1820, dacă l-ar fi făcut el?

⁶ E caracteristic că *Povățuitorul* nu dă și literelē scrise, ci numai pe cele tipărite. Nu se poate închipui ca Lazăr să fi fost în stare a ignora din prima carte de învățatură, scrisul, tocmai el care a scris atît de mult. Mai ales că în atîtea bucoavne anterioare el era cuprins. Și din aceasta se vede că „Povățuitorul” a fost făcut în pripă, de un om nepriceput.

⁷ Reclamă comercială!

timp nădăjduiesc că va adevăra. Dintru aceasta va învăța tinerime învățături regulate, și urmând aceste reguli, vă încredințez, că și în limba noastră Romană putem a ne înălța la cele mai mari învățături¹, că nu ne lipsește alta, decât a-ș face tot patriotul datorită sa, a gândi de luminare Némului; și a tălmăci și a typări cărți folositoare,² și de vom urma ca alte Némuri, unii a tălmăci, alții a typări³, și iarăși toți a le cumpăra⁴, în scurt timp apoi vom fi și noi ca alte Némuri luminate, cu școle mari, cu bibliotecă și cu bărbați învățați și luminați. Deci de a pute ajunge la aceasta, alta nu ne lipsește, decât a fi patrioți adevărați și subpuși credincioși Împăratului și Domnului stăpînitoriu⁵ și vom fi fericiți și norocoși! Scrisu-s-au în București 1820.

De Lazar

„Dascălul Școlilor Românești
din București”⁶

Pe lângă observațiile făcute cu privire la unele puncte din această „Pro-cuvântare”, trebuie să ne mai gîndim: ce înțeles avea o astfel de prefață la o bucoavnă, cită vreme la nici una din celelalte cărți, care ne-au rămas în manuscris de la G. Lazăr, nu întîlnim nici urmă de astfel de prefețe? Dacă Lazăr ar fi vrut să dea în vileag ceea ce-i apăsa inima, n-ar fi găsit un alt mijloc mai potrivit pentru aceasta? Trebuia să spună astfel tocmai în prefața unei bucoavne, care se adresează copiilor nepricepuți? Lazăr n-avea nici un interes să facă așa ceva, dar Carcalechi — el, da —, el avea un mare interes să scrie astfel de lucruri, care puteau să-i aducă frumoase cîștiguri?

Trecînd la bucoavna propriu-zisă, va trebui să spunem în mod hotărît că ea e mult mai slabă decît bucoavnele anterioare în ce privește alegerea, aranjarea, succesiunea și însăși calitatea unei părți a materialului pe care îl oferă. Materialul însuși e aproape întreg luat din alte cărți apărute înainte, fără nici o schimbare.

¹ Ideea aceasta să nu surprindă pe nimeni. Ea a fost exprimată, după cum vom vedea mai jos, de C. Diaconovici-Loga, la 1818.

² De preferință la Buda, la ferleșarul Carcalechi! Doar asta mai lipsește din această frază, pe care cred că nimeni nu i-o poate atribui lui G. Lazăr.

³ Nu se poate un Carcalechi mai clar.

⁴ Mai ales!

⁵ Ce mai putea avea Lazăr, la 1820, cu împăratul de la Viena? Așa ceva putea scrie doar Carcalechi, care în adevăr la 1821 în „Biblioteca românească” a lui, sfătuia pe români: „Să fie ascultători și credincioși Patriei, Împăratului și Domnului stăpînitor, Boierilor” (pag. 186), [N. Iorga pune apariția „Bibliotecii românești” a lui Carcalechi, la 1829 (*Ist. lit. rom. în sec. XIX*, v. I, pag. 73). De fapt ea a apărut la 1821. Exemplarul în Bibl. Acad.]. Încă de două ori mai e amintit în *Povăstuirul* — Împăratul (pp. 42 și 109). Ce mai avea Lazăr cu împăratul Austriei după ce, la 1815, băuse la Sibiu, într-o grădină publică, în sănătatea lui Napoleon cel Mare, pentru care crimă a și trebuit să plece din Transilvania? (cf. I. Lupaș, *Episcopul Vasile Moga și Profesorul Gheorghe Lazăr*, București 1915, pag. 14).

⁶ Niciieri nu-l găsim pe Lazăr cu acest titlu. El iscălește numai simplu cu numele.

⁷ Se pare că la 1826, cînd a venit Carcalechi de la Buda cu *Povăstuirul* ieșit sub numele lui Lazăr, a stîrnit la București nelcredere. El avea de gînd să mai publice și o a doua carte sub numele lui Lazăr, dacă cu cea dintîi i-ar fi succes să seducă publicul românesc. E interesant, că în prefața Carcalechi amintește și un al doilea manuscris al lui Lazăr, dar nu spune ce cuprinde. Dacă ar fi existat în adevăr acest manuscris, nu ne-ar fi spus oare Carcalechi cel puțin titlul? Și dacă ar fi existat el, nu l-ar fi publicat Carcalechi mai tîrziu? Dar nu numai că nu l-a publicat, dar, după experiența făcută la 1826, a lăsat afară din ediția a doua a *Povăstuirului* (1833) întreaga prefață în care se făcea amintire despre manuscrisele lui Lazăr, precum și *Pro-cuvântarea* atribuită lui Lazăr, din ed. II! Despre al doilea manuscris al acestuia nu mai face nici o pomenire.

Exercițiile de silabisire ale *Povățuitorului* sînt, ce e drept, mai numeroase, dar ele nu se bazează pe nici un principiu nou, ci merg pe aceleași cărări ca și cele din bucoavnele anterioare. „Semnele ce se întrebunțează spre ajutorul dreptei citiri” (pag. 35) sînt luate din cartea lui C. Diaconovici-Loga, apărută la 1818 la Buda sub titlul: *Orthographia sau drépta scrisóre* (pag. 22 și urm.) și, în parte, din Bucoavna de la 1788. Iată pe coloane paralele terminologia din aceste trei cărți:

Bucoavna germano-română din Sibiu, 1788	Ortografia de C. Diaconovici-Loga, 1818	Povățuitorul tinereimei, 1826
Oxia ¹ , varia ² , dasiia, scurtătoarea, apostrof, titla, slovoțila, împreunătoare... opritoarea sau comată, opritoarea cu punctum, doao puncturi, punctum, pauza sau odihnitoarea, despărțitoarea sau paragraf, întrebătoarea sau după cum în cărțile cele bisericesti; chemătoare sau minunătoare, cuprinzătoare sau paranteze, aducătoare, arătătoare sau asterisc.	ocșia, varia, dasia, iso, apostrof, scurtătoarea, opritoarea, sau comma, doao puncturi sau colon, punct, întrebătoriu semn, chemătoriu sau minunatoarea, semnul cugetării, semnul linserii, semnul împreunătorii, cuprinzătoarea sau parentesul, paragraful, aducătoarea, arătătoarea, sau asterisc (pp. 22-23).	ocșia, varia, dasia sau micșurătoarea, iso, apostrof, titla, împreunătoarea, semnul linserii, coma sau opritoarea, semicolon sau opritoarea punctată, colon sau doao puncte, punctul, pauza sau semnul judecării, întrebătoarea, iar în cărțile Bisericești așa; chemătoarea sau minunătoarea, paragraful, parantezul sau cuprinzătoarea, aducătoarea, asterisc sau arătătoarea.

Deosebirea dintre *Povățuitorul* atribuit lui Lazăr și dintre *Ortografia* lui Loga e mult prea mică, încît plagiatul lui Carcalechi să nu fie cu totul evident.

Trecînd la partea de lectură a *Povățuitorului*, remarcăm mai înainte de toate că pp. 40—42, care cuprind rugăciuni, sînt luate fără nici o schimbare din bucoavnele religioase anterioare. „Pildele morale” de la pp. 42—47 sînt luate din bucoavnele profane de la Buda. Izvorul capitolului următor, care cuprinde „Învățături morale” (pp. 47—51), și care n-are nici un rost după cel anterior cu „Pilde morale”, nu l-am putut afla.

Partea care începe la pag. 51, fără titlu, dar în schimb împărțită în paragrafe, e luată întreagă, pînă la pag. 75, din *Ortografia* lui Diaconovici-Loga, pp. 49—77. Ne dispensăm de a pune pe coloane paralele toate aceste pagini, luate cuvînt cu cuvînt din cartea amintită, ci semnalăm pur și simplu acest lucru care se poate controla cu cea mai mare ușurință ³.

În paginile acestea se cuprinde și capitolul: „despre creștere, despre darurile naturei (firei) și despre îndreptarea Moralului” ⁴, în care toți cercetătorii vieții și activității lui G. Lazăr, începînd de la P. Poenaru și pînă la N. Iorga, au crezut că pot găsi „ideile pedagogice” ale regeneratorului învățămîntului românesc din Muntenia. De fapt tot ce relevă acești cercetători ⁵ nu sînt ideile și cuvintele lui Lazăr, ci ale lui Diaconovici-Loga.

¹ Lovire ascuțită (Nota bucoavnei).

² Lovire apăsată (*Idem*).

³ Singura deosebire între Loga și Carcalechi e că acesta mai schimbă pe ici pe colo cite un cuvînt, d.e. în loc de „duce” zice „magnat” (pag. 65), sau în loc de „pedanticeasca asprime a unor pedagogi” zice „pedagogiceasca (l) asprime a unor pedagogi” (pag. 71).

⁴ La Loga: *Îndreptarea tîndărului*, pag. 66.

⁵ P. Poenaru, *Georgiu Lazăr și Școala română*, în *Analele Academiei Române*, 1871, pp. 115, 116 și 119, și N. Iorga, *Istoria literaturii românești în sec. al XIX-lea*, v. I, pag. 29

Ale lui sînt următoarele foarte cunoscute cuvinte, care erau atribuite pînă acum lui Lazăr și care vor servi de aci încolo pentru a arăta înălțimea de idei a dascălilor bănățeni din prima jumătate a secolului al XIX-lea:

„Așa dară științe adăptoare de înțelepciune trebuie să învățăm, care și în limba maicii putem face, unde prin orînduialele celor mai mari sau deschis Sholi“ (pag. 67).

Tot astfel:

„Mulți așa socotesc și cred că a sălta, a să ști lupta, asișderea a vorbi franțuzește, și grecește și pușintică învățatură de a ști să-și petreacă în soșietate, cu cei mai de frunte, atunci toate datorințele a unui bărbat ales aci sunt“ (pag. 72).

Sau:

„Ea (creșterea de acum) nu alege pentru noi așa cărți care ne învăța temeiurile cele mai bune și adevărate ale înțelepciunii și ale virtuței, ci mai cu seamă acelea cărți, care să văd a fi mai bine franțuzește și grecește întocmite“ (pag. 74).

Sau:

„Vorbirea a mai multor limbi nu este de atîta prețuire vrednică, precum fac unii părinți de pun toată creșterea fiului său întru învățatura limbei Grecești și Franțuzești“ (pag. 67).¹

În același capitol din care am luat aceste excerpte se cuprinde și descrierea, foarte frumoasă, a lunilor de peste an, pe care N. Iorga o apreciază în termeni foarte elogiosi și pe deplin meritați, și care a fost adesea reprodușă ca model de proză a lui Lazăr — dar care de asemenea e de Diaconovici-Loga (pp. 60—66)*.

Numai sfîrșitul capitolului, începînd cu alineatul al doilea de la pag. 75 pînă la pag. 81, nu se găsește la Loga și nu l-am putut găsi, pentru moment, nici în alte cărți pe care le-am cercetat. Pentru cine ar fi tentat să creadă că, eventual, aceste pagini ar putea fi de G. Lazăr, e de ajuns să reproducem următoarele rînduri, care dovedesc cum nu se poate mai sigur că și ele sînt scrise tot de cineva din Ungaria:

„Maria Terezia a introdus Shólele cele de comun folositoare în tot timpul Stăpînirii Sale. Iosif al doilea au introdus Toleranția credinței, adecă, au întărit ace orînduială vrednică de pomenire, ca toți lăcuiitorii Stăpînirii sale, asemené dreptate să aibă întru măturisirea credinței lor. Franșice întâiul între alte nemuritoare Bunătăți au introdus și Institutul Pedagogicesc, pentru cultivire Învățătorilor românești“ (pag. 81).

și urm. — Capitolul: *Starca românilor la venirea lui Lazăr în București* pe care îl găsim în *Istoria literaturii române pentru școlile normale de învățători și învățătoare* a lui G. Adamescu (București, 1914, pag. 197), nu e nici el de Lazăr, ci de Carcalechi.

¹ De altfel aceste idei le întîlnim încă la Fénélon, *Educația școlilor*, cap. XII.

² Cf. G. T. Kirileanu, în *Floarea darurilor*, 1907, vol. I, pp. 164 și 168, apoi și N.C. în *Calendarul Ligii Culturale* pe 1908, pp. 89—96, și *Vatra școlară* din Sibiu, pe 1909.

* Într-un articol publicat de O. Ghibu în „Banatul”, Timișoara, 1927, nr. 3—5, acesta scria în legătură cu „Povăzătorul”: „Singurul merit al lui Carcalechi este că a întrebuițat la această carte un material excelent, luat de-a gata din unul dintre cei mai buni scriitori ai timpului, și anume din C. Diaconovici-Loga. În adevăr, în afară de cîteva pagini luate din cărți românești mai vechi și din fabulele lui D. Țichindeal, cele 24 pagini (51—75), care constituie partea de forță a cărții și care pînă acum au fost socotite cele mai caracteristice pagini ale lui Lazăr, sînt luate, cuvînt de cuvînt, din *Ortografia* lui Loga de la 1818, pp. 49—77“. Cf. O. Ghibu „*Prolegomena la o educație românească*”, București, Cultura Națională, 1941, p. 613 (O.P.).

Partea care urmează, fără nici o legătură după aceasta, cuprinzând un număr oarecare de fabule și de povestiri, e luată fără nici o schimbare din cartea lui D. Țichindeal [57]: *Filosoficești și politicești prin fabule moralnice învățături* (Buda, 1814) și din *Bucoavna germano-română de la Sibiu, 1788*, și anume astfel:

Povățuitorul tinereimei	Fabulele lui Țichindeal	Bucoavna de la 1788
Greierușul și furnicile (Pag. 81)	Pag. 140	—
Furul cel mic (84)	—	Pag. 35
Gazda tâlharilor (86)	—	37
Leul și măgariul (88)	16	—
Pentru superstiție sau credință deșartă (92)	—	39
Pentru spovedanie (95)	—	43
Leul și șoarecele (97)	36	—
Calul și cocoșul (99)	120	—
Cerbul și puilul lui (100)	121	—
Musca (101)	101	—
Pentru clacă (103)	—	47
Pentru rătăcire (104)	—	49
Doi cline (106)	106	—

Numai izvorul următoarelor patru piese nu l-am putut stabili pînă acum: „Ascultare folositoare” (84), „Luați aminte maicelor și pruncilor” (85), „Pruncul cel dezmiardat” (87) și „Fata cea înțeleaptă” (95), care toate laolaltă abia fac 3 pagini și jumătate, față de 25 de pagini al căror izvor e stabilit mai sus¹.

După aceste fabule și povestiri urmează, la pag. 109, niște rugăciuni la începutul și la sfîrșitul școlii, care sînt luate din *Regule scolasticești, care sînt orînduite și așezate pentru fînerea și procopseala școalelor românești celor din Țera Ungurească și din părțile ei împreunate*, apărute la Buda în anul 1808. „Scrierea numărului”, de la pag. 110, e luată din bucoavnele anterioare, ceea ce G. Lazăr, matematicul, desigur că n-ar fi făcut-o, iar „Tabla Pythagoricească” de la sfîrșit, pe care, ce e drept, nu o întîlnim în bucoavnele românești de pînă aci, e luată din bucoavnele sîrbești, tipărite în tipografia universității din Buda.

Din cele expuse pînă aici, se pot desface numai două concluzii: fie că Lazăr a plagiat *Povățuitorul* după cărțile românești anterioare, fie că *Povățuitorul* nu e de Lazăr, ci de Carcalechi. *Nimic* nu mă poate face să înclin pentru părerea cea dintîi: *totul* mă determină să susțin cu hotărîre a doua părere.

În adevăr, iscusitul „ferlegăr” de la Buda, abuzînd de lipsa de orientare a vornicului Băleanu, care trăia departe de țara sa și de frămîntările ei culturale, îi prezintă un manuscris ticluit de el însuși, pe care, pentru a-l putea tipări și răspîndi în cercuri cît mai largi, îl atribuie lui G. Lazăr. Băleanu îi oferă banii trebuincioși pentru tipar și opera părăsește în curînd teascurile crăieștii universității din Buda, răspîndindu-se, prin stăruința „ferlegărului”, prin unele părți ale Munteniei.

Cine era să *dovedească* atunci că această carte e un fals? Dar, mai întîi, așa ceva era în vremurile acelea un lucru cu totul necunoscut la noi, încît să-i poată da cuiva prin gînd să-l bănuiască pe Carcalechi de rea credință.

¹ Afirmația lui A. Vizanti (o.c., p. 13) că „scrierea este originală mai în totalitatea ei”, e cu desăvîrșire greșită, după cum reiese din dovezile aduse.

Dar, apoi, chiar dacă cineva ar fi bănuit falsul, cine să se fi așezat și să cerceteze toate cărțile din care era compus *Povățuitorul*? Biblioteci publice nu existau, în cele particulare cu anevoie se vor fi găsit toate cărțile necesare pentru un astfel de studiu. Și chiar dacă cineva ar fi aflat toate izvoarele *Povățuitorului*, unde era să scrie despre aceasta, când nu exista nici o singură revistă sau gazetă românească, în care această cercetare să se fi putut publica?

Astfel, cartea s-a răspândit nestingherită, deși bănuim că Z. Carcalechi s-a păzit de a o lăsa să ajungă în mîna orișicui. De un Eliade și de un Diaconovici-Loga, mai ales, trebuie să se fi păzit cu toată grija...

E un act de dreptate, cel puțin acum, cînd se împlinesc o sută de ani de la aniversarea lui Lazăr, să i se ridice de deasupra capului lui osînda de a fi alcătuit o carte de școală, care din punct de vedere pedagogic e lipsită de calități și care a servit exclusiv ca mijloc de speculă pentru primul editor român din Ungaria [58].

Arătînd că autorul *Povățuitorului* nu e G. Lazăr, acesta nu pierde nimic din strălucirea lui de pînă acum. Dimpotrivă, el cîștigă și mai mult în fața posterității, prin faptul că se stabilește astfel că el a organizat învățămîntul superior românesc, care datează de la el, și în serviciul căruia și-a pus întreaga activitate de șapte ani de zile, cît a stat în București.

XXIII

În tipografia universității ungrești din Buda apăruseră, după cum am văzut, înainte de *Povățuitorul tincrimii*, alte bucoavne, începînd cu anul 1797. Ediții noi ale Bucoavnei de la 1797 au apărut la 1832, 1833, 1835 și 1852, aducînd de data aceasta și oarecare elemente noi. Astfel, ediția de la 1832 (*Bucvariul pentru Pruncii cei romanești, cari se află în craimă Ungurească, și în Părțile ei împreunate*, 48 pag.)¹ ia, pe lângă materialul vechi, și cîteva părți din *Povățuitorul tincrimii*. Partea primă a ei prezintă puține deosebiri față de bucoavna de la 1808. Alfabetul și prozodiile sînt puse tocmai la sfîrșit, ca „Adaogere“ (pag. 47). Literele scrise s-au omis, în schimb întîlnim o poezie, care se vede că e tradusă (din sîrbește, probabil), și pe care o lăsăm să urmeze în întregime:

Fă ce gode vezi că-i bine,
Blîndește și pacé fie în tine.
De fratele tău rău nu cuvînta,
Agonosindu-ți fericiré ta.
Întinde mîna ta sîracului,
Fă parte la ușa ta mișălului.
De réle și de vină păzește-te,
Ținînd legătuița sîrguiaste.
Suflet curat și înfrînt,
Drumul nu întoarnă îndărăpt.
Fii drăgăstos și ne urgios,
Nedând lumei prilej scandalos.
De răul fratelui nu te bucura,
Nici de bunul lui nu te supăra.

¹ O bucoavnă, cu exact același titlu și conținut ca aceea din 1832, a apărut la Buda, „În Crăiasca Tipografie a Universității ungrești“, la 1814, cu litere chirilice.

Iartă lesne fratelui greșala,
 Cu răsplătire nu-ți agonisi fala.
 Lene iaste păcat ucigaș,
 Sufletului foarte păgubaș:
 Iar trupului e mare urgie,
 Având cu sine négra sárăcie;
 De voiești să nu te încalece,
 Sárăciia în jos să nu te aplice.
 La lucru te scoală de noapte,
 Iar la culcat nu pré grăbi foarte.

După această „poezie“, urmează piesele de lectură cunoscute din ed. de la 1808, însă cu unele titluri schimbate (d. ex. „Pruncul cel fără vicleșug“ în loc de „Pruncul cel cu inima dreaptă“). Printre aceste povestiri au fost luate și cele câteva din *Povăzătorul tinerimei*, și anume mai ales fabule de ale lui D. Țichindeal.

Edițiile de la 1835¹ și 1852 sînt întocmai ca cea de la 1832.

XXIV

Tot o bucoavnă e cartea ieșită la 1828 în Iași sub titlul: *Intru Slava, Unui Dmnezeu în Troiță slăvit, a Tatălui și a Fiului, și a Sfântului Duh. Sau tipărit această învățătură Creștinească: spre folosul tuturor de obște. Cu Blagoslovenia și toată cheltuiala Preosfințitului Mitropolit Suceviț și Moldaviei Kiriu Kir Veniamin Costachi. Anul 1828, Iunie 21, în sfânta Mitropolie, în Iași* (99 pag.).

Pe verso, o scurtă prefață ce arată datoria fiecărui pravoslavnic creștin de a ști dogmele credinței, care se pot învăța cu ajutorul acestei cărți, care se prezintă în modul următor:

Chipul I. (Capitolul I): „Pentru cunoașterea, răspunderea și despărțirea literelor“. Tabla 1 „Litere începătoare“ (mari), care însă nu se mai pronunță az, buchi, vede ci a, be, ve, ghe etc. Apoi „litere de obște“ (tot mari, dar nu așa de impunătoare) și „litere politicești“ (civile). Vin apoi vocalele: „litere tonisitoare“, apoi consonantele „litere ne tonisitoare“, și literele ce se întrebuițează numai la numere și la pashalie.

Chipul al doile. Pentru unirea literelor (silabisiri cu cite două, și, rind pe rind, cu mai multe sonuri).

Chipul al 3. Pentru unirea literelor (de fapt a cuvintelor, căci se cuprind în acest capitol ziceri, propoziții), și, apoi, iarăși exerciții de silabisire.

Chipul al 4. Conține tot exerciții de silabisire și de citire. Exemplele alese cu predilecție din viața bisericească și mănăstirească.

Chipul a 5—6. Aceleași exerciții (pînă la pag. 43).

Chipul 7. Începe tot cu exerciții de citire, și adică cu propoziții de două cuvinte, pentru a trece apoi îndată la o serie întregă de exerciții de citire cu propoziții mai lungi. Aceste exerciții se numesc: *meșteșuguri allilodidacticești* și sînt cu totul 14 (pînă la pag. 64), cuprinzînd propoziții de cuprins religios, și câteva de cuprins moral.

La pag. 65 se încep: Închinăciuni de dimineață, apoi rugăciunile după prînz, înaintea cincei, după cină, simbolul credinței, rugăciune către Maica

¹ N-am văzut-o. Ea exista în biblioteca colegiului național din București. Cf. *Catalogul Bibliotecii colegiului național de I. Geniile, București, 1847, pag. 247.*

Domnului, și către ingerul păzitor (până la pag. 77). La pag. 78 începe: „Catichis mic“ care ține până la sfârșit.

Accastă carte este a doua bucoavnă românească tipărită în Moldova. Cea dintii a fost a mitropolitului Iacob Putneanul, de la 1755. Apariția atît de rară a cărților românești de școală se explică prin împrejurarea că cultura școlară în ambele Principate era în acest interval de timp grecească ¹.

XXV

Afară de Transilvania și de Principatele Române, au mai apărut bucoavne, în cursul secolului al XIX-lea, și în Bucovina și în Basarabia ². În Bucovina, cunoaștem o singură bucoavnă, apărută la Cernăuți, fără dată (între 1850—1860) sub titlul: *Bucoavnă pentru întrebuințarea jumimei moldo-română din Bucovina*, Cernăuți, la Eduard Viniarski ³.

În școlile românești din Bucovina s-au întrebuințat, pînă după 1850, bucoavnele și cărțile de școală tipărite la Viena pentru românii din Banat și din Transilvania. Tot astfel și în școlile românilor din Serbia, pînă pe la 1880, cînd aceste școli au fost suprimate de sîrbi ⁴.

Cea mai veche bucoavnă basarabeană, pe care o cunoaștem, e din anul 1822, în două limbi: ruscască și românească. Titlul ei e: *Bucoavnă, adecă începătoare învățatură pentru cei ce voescă a învăța carte moldovenește. Sau tipărită în duhovniceasca Typografie a Bessarabiței, în Chișinău. Anul 1822* (format în 4°; pe hîrtie verzuic). Titlul bucoavnei e în rusește și în românește, paralel. În titlul rusesc, se spune că bucoavna e pentru cei ce vor să învețe rusește. *

Iată cum e alcătuită accastă cea dintii carte de școală din Basarabia. Pe verso: Icoana Sfintei Treimi. Pag. 3: Slovele mari în ordine alfabetică în extenso, apoi pe coloana din stînga încă odată slovele mari în ordinea alfabetică, iar pe coloana din stînga slovele mici în ordine inversă. După aceea: „Alcătuire dinu doao slove, ce să începū dela împreună glăsuitoare buchi“ — titlul întii în rusește — (ba, va, ga, da etc.). Pag. 4: „Alcătuire dinu trei slove“, pag. 5: „Alcătuire cuvintelorū după buche, suptū tittle“, apoi aceeași „fără tittle“. Pag. 7, sub titlu numai rusesc: prozodiile. Toate aceste exerciții urmează continuu, unul după altul, pe cele două coloane ale cărții. Pag. 8 începe partea de citire pe coloane paralele, întii rusește, apoi

¹ O bucoavnă grecească modernizată apare la București, în ediția a doua, la 1857 sub titlul: Παιδαγωγία Νέα. Εδμηθοδος, διά της οποίας δύνανται τά παιδιά εύχόλιως νά προχωρήσουν εις την άνάγνωσιν συντεθεισα υπό Ιωάννου Κοχώνος Σουργαίου. "Εχδοσις δευτέρα, μετά τινός προσθήκης και άφαιρέσεως. Τμηύ 60 παραδάις. Βουκουρεστη, εκ της τυπογραφίας Ι. Κορδάτινυ 1857. Exemplarul în proprietatea mea. Cunosc și o bucoavnă religioasă bulgărească tipărită în București, la 1844, în tipografia lui Petru Sapunov. Exemplarul în proprietatea mea.

² În *Biblioteca românească* de la 1821 a lui Carcalechi întîlnim (pag. 174) o știre foarte interesantă cu privire la scriitorul macedo-român *M. Boiagi*, care se ocupa cu gîndul să publice un Abecedar pe baza celui al lui Comenius, despre soarta căruia însă nu știm nimic altceva. Iată notița în chestiune: „Pré învățatul profesor în Viena onoratul Mihail Boiagi... acum se ostăncește întru scoaterea unei cărți, Românilor de tot folositoare, cu titlul: lumea închipuită. (*Orbis pictus*)“.

³ N-am văzut-o. E amintită la Xenopol-Erbiceanu, *o.c.*, pag. 251.

⁴ Comunicat de At. Popovici, român din Serbia.

* A se vedea și pp. 255 — 257 din „Adaos“ (O.P.).

Prima bucovnă rusească-românească
din Basarabia, 1822

românește: Rugăciunile de dimineață (cu „simbolul pravoslavniciei credință” etc.). „Rugăciunile înainté mesii. Mulțumită după masă. Rugăciunile înainté cinii. Mulțumită după cină. Rugăciunile spre somn...” Restul bucoavnei nu știm ce cuprinde, deoarece singurul exemplar cunoscut e necomplet, ajungînd numai pînă la pag. 32¹.

Cartea aceasta a fost făcută în românește după textul rusesc al bucoavnelor mai simple², căci, precum am mai amintit și în alt loc, rușii aveau pentru școlile lor orășenești bucoavne mari și bogate, unele chiar în mai multe limbi³.

Bucoavna în chestiune a apărut, probabil, după 1822 și în alte ediții, care însă nu ne sînt cunoscute. Pînă la 1842, nu mai știm să fi apărut în Basarabia altă bucovnă. La acest an, apare o altă ediție a acestei bucoavne, cu titlul: *Bucovnă adecă începătoare învățătură, pentru cei ce voescă a învăța carte Slovenește (!) și Moldovenește*. S-au tipărit în duhovniceasca tipografie, în Chișinău anul 1842. (29 foi, format în - 4°.)

Iată cum se prezintă această bucovnă. Paginația e cu cifre bisericesti [slavonești]. Sînt paginate foile, nu paginile. Pe verso: icoana sfintei Treimi. Cuprinsul: pe coloane paralele, rusește și românește, literele mari, apoi cele mici. După aceasta: „Alcătuire din doao slove ce să începă de la împreună glăsuitoare buche”, din trei slove, apoi înșirarea alfabetică a buchiilor cu numirile lor (a-az, b-buchi etc.), apoi „Alcătuire cuvinteloră, după buche fără tittle” și pe urmă „prozodiile”, ca în vechile bu-

¹ În Biblioteca Muzeului pedagogic din București.

² Cf. Bucvarul rusesc de la 1857, în Biblioteca Academiei Române, nr. A. 28917.

³ Cf. Bucvarul latinesc-grecesc-rusesc de la Moscova, 1701, Bibl. Acad. Rom.

toavne ardelenesti. Urmează apoi parcea de citire: Rugăciunile de dimineață, Simbolul credinței, Închinăciunea îngerului, Cântarea născătoarei de Dumnezeu, și alte rugăciuni de dimineață. Apoi rugăciunile înaintea mesei, după masă, înainte și după cină, rugăciunile spre somn. Vin apoi: „Zece porunci a lui Dumnezeu, ce s'au dat lui Moisi pe doao table“, cele „Trei sfaturi Evanghelicești“, „Șapte taine ale legii noao“, „Trei fapte bune, ce să cheamă ale Bogosloviei“, Șapte daruri ale Duhului sfânt, Rodurile sfântului Duh, Șapte lucruri a milosteniei Duhovnicești, Șapte păcate de moarte, cărora le stau împotriva cinstitele bunătăți, Noao fericiri evanghelicești, Simbolul sfântului Atanasie, și o învățatură despre Domnul Hristos („Pentru Hristosul“). La sfârșit, numerele bisecești și arabe pînă la 10 000.

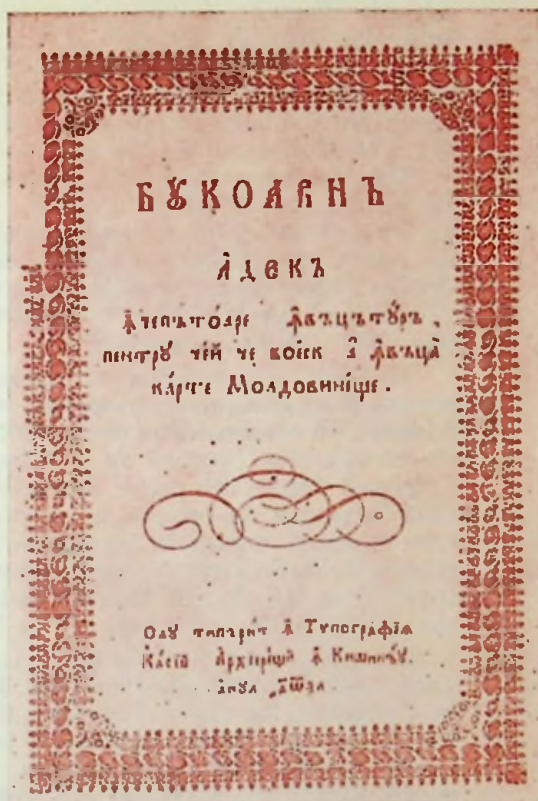
Textul paralel rusec nu e tipărit cu litere rusești, ci cu litere chirilice, de altfel ca și în ediția de la 1822.

Aceeași bucoavnă apare într-o ediție nouă, neschimbată, la 1844.

O altă bucoavnă apare la Chișinău în anul 1861 (sau 1862?), dar numai în limba românească (format în -8°). Ea poartă titlul: *Bucoavnă adecă începătoare învățatură, pentru cei ce voesc a învăța carte Moldovinește*. S-au tipărit în Typografiia Casii Arhieresti în Chișinău, anul 1861 (cu cifre slavone)¹.

Pe verso: icoana Domnului Hristos. Pag. 1: „Buchele bisericesti mari“, apoi cele mici. Pag. 2: „Buchele Politicesti mari“, apoi cele mici. Pag. 3: „Buchele mari scrisă de mână“, apoi cele mici.

Urmează „sloguri din doao buche și din trei buche“. Apoi (pag. 6): „Însemnare buchelor bisericesti cu numire slăvinescă“ (adică a-az, b-buchi etc.). Pag. 7: „Numele prozodiilor“, ca în bucoavnele cele vechi din Tran-

Bucoavnă românească de la Chișinău, 1861

¹ Pe copertă titlul e astfel: „*Bucoavnă, Chișinău, 1862*“.

silvania. Pag. 8: „Cuvinte supt title“ și „fără title“. Pag. 9: „Cuvinte alcătuite din sloguri“ (din 2, 3 și 4 silabe). Pag. 10: Icoana Maicei Domnului cu pruncul în brațe. Urmează apoi partea de lectură: Rugăciunile de dimineață, Simvolul credinței, Închinăciunea îngerului ș.a. Rugăciunea înaintea mesei, după masă, înaintea cinii, după cină; rugăciunile celor ce merg spre somn și Cântarea prea sfintei Născătoarei de Dumnezeu (pînă la pag. 34).

După acestea, urmează o parte care cuprinde istoria biblică: „Sfânta Istorie în scurt“ (pp. 35—68), apoi „Catehismul în scurt“ (69—88). Pp. 35—88 sînt cu litere rusești, celelalte cu chirilice. La pag. 88 începe o serie de „Ziceri din sfânta scriptură“, cu chirilice (89—94), iar la pag. 95 o „Învățătură moralnică pe scurt“ (sentințe morale), pp. 95—99. Pp. 100—101 „Însemnare țifrelor“ de la 1—10000, „bisericești“ și „politicești“ și în fine, pag. 102 „Tăblița înmulțirii“.

La 1863, aceeași bucoavnă apare tot acolo, dar acum iarăși în două limbi, rusește și moldovenește, în format mare 4°. Titlul românesc pe foaia de titlu e identic cu cel din ediția de la 1861; pe copertă el e numai în rusește: *Rusco-Moldavschiî Bucvarî să Svâštennoiu Istoriein i cral cîmă catihizisomă, Chișinevă 1863* (131 pag.). Pe verso: icoana Sfintei Treimi. Ceea ce urmează pînă la partea de lectură e identic cu ediția din 1862, afară de capitolul care cuprinde cuvintele „supt title“ și care e mult mai bogat, avînd toate prescurtările de cuvinte din Bucvarul de la Iași, 1755, și încă și pe deasupra. Pag. 12: icoana Mântuitorului. La pag. 13 începe, pe două coloane, materia de citire, ca în cd. de la 1862.

La 1865, apare, la Chișinău, o carte mai modernă: *Abecedă rumână, compusă pentru școlele elementare de Ioannî Donceviî (Rumânscaia Azbuca)*, în tipografia lui Akim Popovî (163 pag.). Titlul e cu litere latine. Păstrează aproape întreg materialul bucoavnei, dar dă material bogat și din istorie (a Moldovei!), din istoria naturală („zoologie“), apoi gramatică, poezii, cimilituri, anecdote etc. Întrebuințează toate alfabetele unul peste altul: chirilic, civil, rusesc și latinesc. Cartea însăși e numai românească, afară de unele titluri rusești.

După 1865, nu mai cunoaștem alte cărți românești de școală în Basarabia. Învățămîntul românesc s-a desființat și aici cu desăvîrșire, pentru timp foarte îndelungat...

XXVI

Cele din urmă bucoavne românești apar la Sibiu. În tipografia lui G. Closius de acolo începuseră să iasă, după 1848, și alte ediții ale bucoavnei religioase, cu oarecare mici deosebiri față de cele de la Barth și față de cele de la Brașov. Astfel, cunoaștem o bucoavnă, fără dată, dar desigur după 1848, căci îl pomenește pe împăratul Francisc Iosif, apărută sub titlul: *Bucoavnă ce cuprinde în sine rînduiala Vecerniei, Utreniei și a sfintei Liturghii cu Pricésnele de prestc săplămână și la Praznice Împărătești, cele zece Porunci ale lui Dumnezeu și alte învățăături bisericesti* (65 + 6 pag.). Primele trei pagini nenumerotate ale ei cuprind: slovele cele mari și slovele cele mici și exerciții de slovenire, numai cu litere mici. La pag. 1 începe Rînduiala Vecerniei, vine apoi Rînduiala Utreniei și a Liturghiei, menți-

nîndu-se încă ecteniile grecești, dar numai după cele românești și în număr mai mic (7 față de 16, cîte erau în edițiile anterioare). În loc de „rugăciunile școlarilor” aflăm „irmoasele praznicelor” (pp. 50—55), apoi rugăciunile de dimineață și de seară, și rugăciunile sfintei cuminecături. Sfirșitul ca în edițiile precedente.

Dacă observăm cu atenție titlul acestei bucoavne, vedem că el se deosebește de al celor ce au precedat-o, prin aceea că nu mai spune că e „pentru învățătura pruncilor”. Și în cuprinsul ei aflăm două momente caracteristice, care ne fac să-i atribuim de aci încolo bucoavnei un alt rol principal, decît cel de pînă aici. Anume partea pur abecedărească, slovele și deprinderile la slovenit sînt reduse la trei pagini, care nu mai fac parte propriu-zis din bucoavnă, ci sînt mai mult un fel de anexă nepaginată, la început. Rugăciunile școlarilor sînt și ele înlocuite cu irmoasele praznicelor. Toate aceste momente ne dovedesc că bucoavna nu se mai adresează în primul rînd școlii, care trecuse de un timp oarecare la *Abecedarul modern*, ci se consideră mai mult ca un fel de carte de rugăciuni pentru familii, cum, de altfel, am pomenit-o și eu în casa părintească, pînă prin anii 1890.

Bucoavna de la Closius apare la 1854, neschimbată, în noua tipografie românească din Sibiu, înființată de episcopul Andrei Șaguna¹ [59].

În această tipografie, arhiepiscopescă acum, mai apare o ediție a Bucoavnei la 1870. E cea din urmă ediție românească a modestei cărțicele de cultură bisericească. Titlul ei e: *Bucoavnă pentru învățătura pruncilor*

Ilustrație dintr-o bucoavnă religioasă, apărută la Kraft în Sibiu (fără menționarea anului)

Ultima bucoavnă românească, Sibiu, 1870

¹ Singurele deosebiri: exercițiile de silabisire (pp. 2—4) încep cu literă mare, în loc de literă mică.

(restul titlului ca la ediția amintită mai sus). În tipografia arhiepiscopască, anul 1870 (76 pag.).

Pricesnele grecești, care în edițiile mai vechi erau 16 la număr, pe urmă 7, sînt reduse acum la 5.

Bucoavna aceasta se mai întrebuița, pe ici pe colo, pînă în pragul anilor 90; ea e trecută încă la 1866 printre cărțile de școală a căror listă e tipărită pe coperta ediției a XIV-a a Abecedarului lui Z. Boiu.

Sibiul, care lucrase mai mult decît oricare alt centru cultural din Transilvania pentru dezvoltarea învățămîntului primar, se ferea, precum vedem, de salturi în procesul evoluției noastre culturale. El ținea să respecte tradiția, chiar cu riscul de a întîrzia într-o măsură oarecare procesul de înaintare în știință.

XXVII

Înainte de a încheia această cercetare istorică-culturală, trebuie să ne oprim un moment și la partea didactică a bucoavnei.

Desigur că învățămîntul pe baza acestei cărți nu era numai unilateral și insuficient din punctul de vedere al cunoștințelor, ci era în același timp și foarte anevoios din punct de vedere metodic. Bucoavna urmărea scopul de a introduce pe copii exclusiv în viața bisericească și de a face din ei oameni cu frica lui Dumnezeu și cu iubire față de aproapele. În consecință, ea îi înzestra numai cu elementele necesare citirii și înțelegerii cărților bisericești și religioase. Cunoștințe practice despre lumea reală ea nu dădea și nici cu vreo dexteritate oarecare nu-i înzestra pe copii. Nu se învăța nici scrisul, căci scopul învățaturii se reducea la citirea cărților religioase tipărite. Nu se urmărea nici vreo educație „artistică”; singurele ilustrații ale bucoavnelor erau icoanele sfinte, singurele poezii — psalmii și rugăciunile. De o educație națională, în sensul modern al cuvîntului, de asemenea nu putea fi vorba. În nici o bucoavnă nu se vorbește despre limba românească, despre poporul românesc, despre trecutul și prezentul lui¹...

Bucoavnele profane de la Viena și de la Buda învățau, ce e drept, cu mare chin, și scrisul², dar într-o măsură destul de mică. Sub raport metodic, ambele bucoavne erau la fel de primitive. Numirile slavonești ale buchilor și sistemul slovenirii îngreuiau peste măsură citirea, iar învățarea pe de rost a cuprinsului bucoavnei împiedica, în modul cel mai serios, procesul de aprofundare și asimilare a cunoștințelor. Din aceste din urmă puncte de vedere n-avem nici un motiv să regretăm dispariția bucoavnei și înlocuirea ei cu abecedarul bazat pe principii metodice mai potrivite cu spiritul elevilor, dornici de învățatură.

N-am putea da o icoană mai fidelă a unei școli ardelenice din ultimul timp al bucoavnei, decît reproducînd aici povestirea unui examen de la școala grănicerească din *Prigor* (Banat), la 1843, așa cum o avem de la luminatul pedagog bănățean, *Ștefan Velovan*, [59 bis] fost director al școlii normale din Caransebeș și pe urmă profesor la școala normală din Craiova.

¹ Singura excepție în acest punct o formează *Povățuitorul tinerimei*, de la Buda, 1826, care atinge în câteva cuvinte și anumite probleme naționale. Acest fenomen se explică prin faptul că *Povățuitorul* a luat o mulțime de material din scrierile lui C. Diaconovici-Loga.

² Ele aveau și tendințe politice austriece.

Цертеи де темциу пендул' ентрисоара Рѣибиндѣнѣ нѣ мѣна.

I.	Ц е р т е и е т е а е	О з п а и р е
	<i>hœmianame</i>	<i>hœmianame</i>
II.	Ц е р т е и е т е а е	А а т е
	<i>Aluã</i>	<i>Aluã</i>
III.	Ц е р т е и е	Р ѣ и б и н д ѣ м а т е
	<i>Сѣиуиѣ</i>	<i>уоуе</i>
IV.	Ц е р т е и е	О м р а д е
	<i>Aluã</i>	<i>Aluã</i>
V.	Ц е р т е и е	Ш е р п е у з ѣ
	<i>Aluã</i>	<i>Aluã</i>

„Certele de temciu pentru scrisoara românească cu mâna“ (Din: „Ducerea de mâna către frumoasa scrisoare românească pentru întrebuințarea școalelor naționalnice românești, Viena, 1792)

Iată cum descrie Velovan acest examen, ținut în prezența directorului școlilor grănicerești, Constantin Diaconovici-Loga și a unui căpitan din armata austriacă, interesat și el în ce privește această categorie de școli.

„În vara anului 1843 avea să se țină examen de încheierea anului școlar, la școala națională din comuna Prigor, centrul companiei cu același nume. Sosise Loga cu «forșpanul»¹ și acum se îndrepta spre «companie», unde căpitanul îl aștepta în mare ținută cu «feldbinde»² și «ciaco»³. Un fug (pluton) de grăniceri, postat în fața companiei sub comanda unui «strajă-meșter» (sergent-major), dete onorurile obicinuite. Loga se dete jos din trăsură și intră la căpitan, iar plutonul se îndreptă, în sunetul tobei, spre localul școlii, unde luă front în fața clădirii. Curând după aceasta, sosi la școală și «comisia de examen», compusă din: directorul școalelor naționale, șeful companiei ca autoritate admi-

¹ Forșpan (Vorspan), trăsură de transport a serviciului comunal.

² Feldbinde, centură cu ciucur de ibrișin de culoare galbenă, pe care ofițerii o poartă când sînt în serviciu.

³ Ciaco (Csako) chipiu de mare ținută.

Copii români din Orșova (Banat) ieșind din școală, anul 1837, de Raffet. Din Voyage dans la Russie méridionale et la Crimée par la Hongrie, la Valachie de la Moldavie, executé en 1837 sous la direction de M. Anatole de Demidoff dessiné d'après nature et lithographié par Raffet, Paris, 1848. În originalul francez, copiii sînt numiți „copiii unguri”!

nistrativă și preotul local, ca autoritate bisericească. În fața școlii comisia fu întâmpinată de învățător în fruntea unui grup de «preparanți» ce însoțeau pe director la examen, de fruntașii satului și o mulțime de popor. După salutul obișnuit, cu sunet de tobă, învățătorul dete câteva informațiuni cerute de directorul Loga, în vreme ce căpitanul trece pe dinaintea plutonului, primind rapoartele și dând ordinele convenite. Apoi intrară cu toții în școală împodobită de ramuri verzi de molift, având pe părțile din fața copiilor portretul împăratului încunjurat de un lat cadru de foi de stejar. Pe masa de examen, acoperită cu o pânză albă, cu margini ciuruite, se afla deschis registrul cu notele elevilor despre cercetarea școlii, purtarea și învățătura lor de peste an. Registrul era încunjurat de teancuri de «propise» (foi de caligrafie) și caiete de dictando, rânduite după clase și în ordine alfabetică. O chită de flori naturale, puse într-un pahar cu picior șlifuit, la mijlocul mesei, desăvârșia podoaba ei.

„Bine-ați venit!” răsună tare și trăgănat salutul școlărilor, care se ridicaseră din bănci, la intrarea comisiei în clasă.

Directorul Loga se așază la masă, având la dreapta sa pe șeful administrației militare, iar la stînga pe preotul satului și reprezentantul autorității ecleziastice. În stînga mesei, lângă preot, sta învățătorul încunjurat de preparanții asistenței, ce-și făceau stagiul de practică pedagogică. Locurile libere mai în spre ieșire erau ocupate de fruntașii satului, de caporalul de zi și de altă lume, ce se grămădia la ușa clasei rămasă deschisă.

După rugăciunea recitată de copii în cor și ascultată de asistență în picioare, plutonul de afară trase o salvă de onoare, urmată de o lungă hurducăire de tobă. Detunătura violentă era cât p'aci să facă țândări ferestrele. Căpitanul austriac, conștient de forța ce reprezintă, aruncă o privire liniștită împrejur, în vreme ce asistența de la ușe continua încă a repeta, semnele crucii ce încheia rugăciunea.

Examenul începu cu religia, apoi urmă «slovnirea». La îndemnul învățătorului, elevii scoaseră Bucvariul (Abecedarul) tipărit cu chirilice.

Căpitanul austriac fusese mai mulți ani într-un regiment grăniceresc din Slavonia, unde avusese ocazia a se familiariza puțin cu textele slave. El făcu semn învățătorului

și acesta îi puse înainte un Bucvariu, ca să poată urmări slovnirea mai de aproape. Cărturarii din asistență se uitau cu ochii mari la Neamțul poliglot, căci nu avuseseră încă ocazia să-l vadă cu carte românească în mână.

Un copil începe: pocoi, ou, mislete... pom; caco, az, liude... cal; viedi, az... va; liudj iest... le, vale. În vreme ce șeful administrației austriece urmăria slovnirea cu viu interes, dînd din cap și făcând semne de aprobare, de câte ori copilul izbîndia să înjghebe o nouă silabă, directorul Loga părea că devine din ce în ce mai nerăbdător, învîrtia creionul printre degete și-l vedea cum trecea cu privirea, repede, de la un lucru la altul. Învățătorul muncise mult sârmanul. El chemă pe al doilea și al treilea băiat. Toți o rupseră destul de bine. Situația părea salvată. Atunci Loga strigă un nume din registru:

«N... să slovnească mai departe!» Învățătorul îngălbeni și voi să arate în registru numărul mare de absențe al școlarului chemat. Directorul insistă cu bunățate și copilul începu: „jivetc, on, ije .. jiv... jivet onije“. Învățătorul disperă. Căpitanul se grăbi să dea ajutor copilului, cînd directorul Loga interveni zicînd cu ton hotărît: „Bine a slovnit copilul, foarte bine a slovnit“.

Învățătorul buimăcit se trase la o parte; el nu mai înțelegea. Căpitanul mirat de asemenea apreciere lăsă cartea din mână, se aplecă spre director și îi zise șoptind pe nemțește: Herr Direktor, das kann doch unmöglich so sein. Nach dem Slawischen muss das Wort «joi» heissen. (Pe românește: Se poate să fie bine? După slavonă trebuie să se cetească «joi»). Directorul nu părea că dă multă atenție lecției de slavistică a militarului austriac.

Preparanzii priviau uimiți la magistrul lor, cînd acesta repetă cu voce tare: «Copilul a slovnit bine. Nici nu putea altfel». Apoi întors către preparanzi, ținu în fața asistenței una din celebrele sale pledoarii pentru vocalizare la cetire. Aceste pledoarii avură ca rezultat înlăturarea definitivă a slovnirii din școalele naționale ale regimentului.

Nu peste mult, slovnirea fu scoasă din școalele naționale ale regimentului¹.

În adevăr, la 1848, apare în Transilvania, la Brașov, primul Abecedar, bazat pe principii didactice moderne, care ia apoi în curs de vreo două decenii locul bucoavnei, aducînd în școală un învățămînt cu totul nou.

ÎNCHEIERE

Timp de aproape două sute de ani bucoavna a fost, după cum am văzut din urmărirea firului istoric al dezvoltării ei, una dintre pietrele fundamentale ale edificiului culturii noastre. Nu s-ar putea afirma, desigur, că ea ar fi realizat lucruri deosebite, ceea ce nu se poate pune însă la îndoială e că o bună parte a culturii noastre românești de astăzi e opera ei.

Ce e drept, bucoavna nu deschidea orizonturi largi. Ea nu înzestra cu cunoștințe practice, cum fac cărțile de școală de astăzi [...]

¹ Cf. Șt. Velovan, *Epizod din istoria școalelor române-austriece*, în revista *Solidaritatea* din Craiova, 1904, p. 185 și urm. Pentru modul cum se învăța carte cu ajutorul bucoavnei în Muntenia între anii 1810–1820, vezi *Corespondența lui Ion Ghica cu V. Alexandri*, pp. 70–71, ed. Alcalay, 1905.

Cu tot binele pe care ni l-a adus bucoavna, într-un interval de timp atât de lung, astăzi desigur, că nu ne mai putem întoarce la ea. Înaintea privirilor noastre s-a deschis lumea cu orizonturile ei largi, pe care umila cărticică a generațiilor trecute nu le-ar mai putea satisface.

Dar oare, cu tot progresul pe care l-am realizat în cele câteva decenii de când am trecut de la bucoavnă la școala modernă, am putea afirma că tot ceea ce ne-a adus civilizația cea nouă e pe de-a întregul bun și că ceea ce cuprindea bucoavna e pe de-a întregul învechit și depreciat ? Starea de astăzi e oare o continuare firească a stărilor ceva mai vechi, cu păstrarea a tot ce avea bun trecutul și cu adăugarea numai a ceea ce e bun din prezent ? Cultura noastră intelectualistă de astăzi a venit ea ca o *completare* a culturii mai vechi, bazată pe sentimentele cele mai înalte, sau a venit — ca să zicem așa — peste noapte, luând fără de veste în stăpânire întreg sufletul nostru și dezechilibrându-l ?

Iată câteva întrebări care trebuie să preocupe, deopotrivă, atât pe bărbații de școală, cât și pe bărbații politici ai neamului nostru [...]

II

ABECEDARELE
DIN TRANSILVANIA

INTRODUCERE

Cercetările asupra vechii literaturi școlare românești ne-au arătat că aceasta a stat timp îndelungat în strinse legături cu literatura școlară a celorlalte popoare ortodoxe. Diferite împrejurări de ordin religios și politic au tăiat, cu timpul, aceste legături, aducând literatura școlară românească în dependență de cea din apusul Europei. Pe de o parte, ideile revoluției franceze, care au străbătut repede în toate părțile lumii, pe de alta, tendințele politice ale guvernului austriac au dat, în Transilvania, un alt curs școlii și literaturii puse în serviciul acesteia.

În Principatele române, activitatea lui Asachi și Lazăr, pe de o parte, iar pe de alta încetarea regimului fanarioților, au trezit la o nouă viață națională-culturală spiritele adormite pînă aci. O întreagă literatură școlară nouă se ivește acum și aici sub influența ideilor Apusului. Ea străbate, pentru un scurt timp și în Transilvania, unde însă nu poate prinde rădăcini adînci. Literatura școlară românească din Transilvania își leagă soarta de aceea a popoarelor străine din Austria, dezvoltîndu-se pînă în timpurile de acum aproape cu totul deosebit de cea din România. [60]

I

După 1810, cel mai harnic centru cultural din Transilvania, în ce privește învățămîntul primar, devenise Sibiu, care era orașul de reședință al episcopului român ortodox. Blajul excela mai mult prin învățămîntul gimnazial și seminarial, care avea tradiții de mai bine de o jumătate de veac.

Sibiul avusese norocul să fie dăruit cu cîțiva „directori naționali” ai școlilor care au lucrat cu multă rîvnă la înaintarea învățămîntului. Astfel îl găsim, încă la anul 1786, pe Gheorghe Haines, apoi pe Dimitrie Eustatievici și pe Radu Tempea, care au scris mai multe cărți pe seama școlilor și, în urmă, pe Moise Fulea, care a condus treburile școlare timp de aproape patru decenii, scriind și el pentru școală o bucovnă, apărută în două ediții, și o carte de citire pentru școlari, numită *Cărticica năravurilor bune*. Dacă mai adăugăm la acestea și prezența în Sibiu, pe timp de cîțiva ani, a lui Gheorghe Lazăr, care a fost între 1811—1815 profesor la seminarul de acolo, și care în acel răstimp a tradus pentru trebuințele școlii — mai ales ale seminarului — mai multe cărți din nemțește și ungurește, și dacă mai amintim activitatea privilegiatei tipografii a lui Petru, și mai tîrziu a fiului acestuia, Ioan Barth, ne putem face o idee destul de apropiată despre importanța culturală crescîndă a Sibiului în primele decenii ale secolului al XIX-lea.

Bucovna de la Sibiu, publicată la 1795, probabil de însuși directorul învățămîntului, D. Eustatievici, se transplantase și la Brașov, și, la 1825, chiar și la București, în vreme ce tipografia lui Barth începea să fie căutată chiar de bărbați de carte din România. Nu mai vorbim de mulțimea de cărți bisericești tipărite în sec. XVIII la Rîmnîc, care se retipăreau acum la Sibiu, ci voim să amintim numai de cărțile școlare pentru Muntenia care începeau a se tipări la Sibiu. Încă la 1811, vedem apărînd acolo o carte de școală, care reunea la un loc bucovna și cartea de citire, și care era tradusă din grecește, după Polyzois Kontos, de arhimandritul Nicodim Greceanul de la mănăstirea Argeșului¹.

În acest timp, în Principatele române, învățămîntul era la un nivel mai înalt decît în Transilvania, dar el nu era românesc, ci grecesc. Prin stăruința

¹ Despre aceasta vezi partea I a cercetărilor noastre, pag. 79 și urm. I. Vuia susține că Moisi Bota a publicat, la 1820, un abecedar cu litere latinești (*Vatra școlară*, 1909, p. 259).

lui Gheorghe Lazăr și, într-o anumită măsură și a înaintașilor lui, acest învățămînt străin a început să apună, luîndu-i locul școala românească, reînviată prin ei. Lazăr a lăsat în urma sa, după o activitate de opt ani, nu numai un mănunchi de idei regeneratoare, ci și o mină de elevi, care au răspîndit în pături largi aceste idei. Școala de la Sf. Sava a devenit, în scurt timp, o pepinieră de apostoli ai culturii române. Nu-i de mirare că unii dintre aceștia, care trăiau într-o strînsă legătură sufletească cu Lazăr, căutau, după moartea acestuia, legături cu însuși locul de unde a pornit acest propovăduitor al unui crez nou.

În adevăr, puțin timp după moartea lui Lazăr, aflăm pe cîțiva oameni de școală din Muntenia alergînd la Sibiu, ca să-și tipărească acolo cărțile de școală [61]. Între ei e Grigorie Pleșoianu [62] și, puțin mai tîrziu, dascălul cîmpulungean, fost elev al școlii de la Sf. Sava. D. Jianu, [63] care tipărește în Sibiu un *Mentor* sau *Abecedar*, la 1836. Cărțile acestor doi dascăli români sînt străbătute de un patriotism românesc înflăcărat, cum nu-i mai găsim pereche pînă atunci. Fiecare pagină comunică sentimentele cele mai călduroase și mai simțite pentru țară, căreia voiau să-i dea un suflet nou, altruist și generos. În special, *Abecedarul* lui Pleșoianu, apărut în Sibiu(?)¹ la 1828, sub titlul: *Abecedar înlesnitor pentru învățătura copiilor**, e atît de frumos, atît ca fond cît și ca formă, încît întrece într-o privință tot ce s-a scris pînă astăzi la noi în acest ram. El nu e o simplă cîrticică menită a-i învăța pe băieți slovele, ci el vrea să le inculce acestora cele mai mari și mai înalte idei sociale, politice și religioase pe care se poate baza viața unei societăți și a unei țări. E atît de incomparabil de frumos acest *Abecedar*, încît nu ne putem opri de a nu reproduce din el mai multe părți, alături de care paginile abecedarelor de mai tîrziu vor păli cu desăvîrșire.

În „Introducția” *Abecedarului*, Pleșoianu spune următoarele:

„De vreme ce șiința citirii este cel' mai anevoe meșteșug' și tribue cele mai ușoare mijloace spre a-l putea pricepe Copil, prea bine se-a chibzuit, soțietatea de a hotărâ ca literale să nu se mai citească sârbește, ci firește; adică: a, be, ve, ghe, de, e, je, fe, și ci, și devreme ce învățatur'a citirii privește mai cu seamă de a face pe un' copil să fie om bun și cinstit' în soțietate și în patria sa, nu e nici o greșală de-a apuca neștine drumul' cel' mai scurt' care îl poate duce acolo. Fără această băgare de samă, nu este de cât o vreme pierdută la învățatură, de care ferindu-mă, am alcătuit' acest' *Abecedar'* cu chipul' cel' mai lesnicios' și cu totul deosibit de acela care avem' typărite pînă acum, pe care, cercarea m-a făcut să le dovedesc'd'un' folos' negustat' de duhul' pruncilor cel crud.”

Trecînd la cuprinsul cărții vedem că, de ex., la exercițiile de citire Pleșoianu dă cuvinte ca: lumină, roman, virtute, dreptate, libertate, luminare, deșteptare, desrobire, înflăcărare, împărăție. Apoi propoziții de o înălțime de idei ca acestea:

Patrii tribue judecătorî dreptî.

Către cer' rădică mâinele ceice roagă pre Dumnezeu.

Către părinți, să cuvine sa fim' plecași.

Către învățătorî, să euvine să fim' cu respect'.

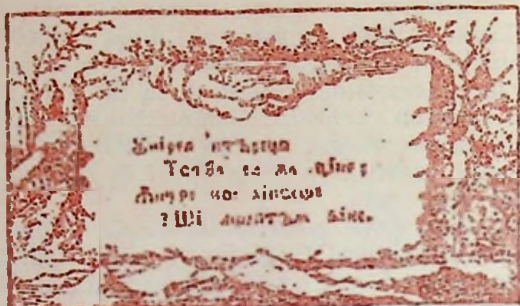
Către răsărit', se âmvărtește Pămîntul'.

După mărturia faptelor' țaranul are dreptate.

După nedreptatea prințului, norodul' se scoală asupr'aluî.

¹ Cf. V. A. Ureche, *Istoria școalelor*, I, p. 124.

* Alte surse bibliografice indică Craiova, locul unde a apărut *Abecedarul* lui Gr. Pleșoianu. A se vedea și pag. 259 din „*Adaos*” (O. P.).

Coperta Abecedarului lui Gr. Pleșoianu

După nedreptatea judecătorilor' norodul' cărtește împotriv'a lor !
 Sub cărmuirea Prințului celui bun', ânlurește Patriea.
 Sub chipul' smereniî, fățarnicul' ânșală pre cei nevinovați.
 Pentru lege și patrie batem' războiul.
 Pentru neam' și mântuirea lui murim' mulțumiși.
 Pentru ântărirea școalelor', ne rugăm' neâncetat'.
 Pentru țiererea statului cheltuim' cutoți.

După cîteva cuvinte despre Dumnezeu și despre legile lui, urmcază:

Când păzește omul această lege alui Dumnezeu, poate să trăiască fericit or în ce țară.

Noi ânsă, iubiții miei prieteni, avem' țar'a noastră, pe care o numim Patrie, au mum'a noastră, căci ea ne hrănește și ântrâns'a trăim'.

Dumnezeu ne mai poruncește ca să iubim pe toți frații noștrii rumâni și mai mult' pã cei dela sate decât pre cei dela orașe.

Căci cei dela țară și plugarii', lucrează pãmântul', și scot tot felul de roade și pâinea cu care trăesc oroșanii.

Așa dar, iubiții miei prieteni, plugarii și țăraniî care ne hrănescu pre noi tribue cinstiși și socotiși ca niște părinți ai noștri.

Aceștia se lasă pe ei săraci și ne facu nou' celor' după la orașe toate făr de câte n-am puteă trăi, pentru aceea nu se cuvine să-i nedreptățim, să ne răstim' la dânsiî, și să-i ânjurăm' au să-i ânșelăm' când âi vedem' proști.

Ilustrație aflată pe pagina anterioară a foii de titlu a Abecedarului lui Gr. Pleșoianu

Acești proști sânt'frații noștrii, și filii ai lui Dumnezeu ca și noi căci el' ne-a făcut' pe toți, pentru care foarte mult' s-ar mânica Dumnezeu când ar vedea că noi necăjim' vre unu din ei.

Aceasta este „învățătura ântâiu“, iar a doua e:

Noi tribue să mulțumim' lui Dumnezeu pentru că ne-a făcut' cu minte ca să ne gândim', cu cuvântare ca să vorbim' și să arătăm' prin glas' lucrurile de care gândim'.

Tribue să mulțumim' lui Dumnezeu încă, pentru că ne-a făcut' trupurile noastre așa de minunate și ândemânatece, âncât putem face orice voim'. Cu mâinile putem să scrim', să coasem', să âmpletim' și altele. Cu trupurile putem să ne culcăm', să ne sculăm', să ne plecăm', să ne suim', să ne scoborâm' și altele. Cu picioarele putem să umblăm', să sărim', să alergăm' să jucăm' și altele.

Mai tribue să mulțămim' lui Dumnezeu, că ne-a dat cinci organe simțitoare, cu care pricepem' toate câte sânt și câte se fac' ânprejurul nostru.

Aceste organe simțitoare sântu: vederea, auzirea, mirosirea, gustul și pipăirea.

Toate darurile acestea sunt date trupului omenesc', care e mai minnat decât al' celorlalte dobitoace. Tribue cum zic' să mulțumim' lui Dumnezeu pentru ele.

Dar aceste mădulări ale trupului nostru poate nu ar' fi așa de sănătoase dacă părinții noștri nu ar' fi ângrijit' de noi când amî fosti mici. Urmează dar să mulțumim' lui Dumnezeu că ne-a dat' așa bunî părinți, cari îngrijesc acum și pentru creșterea minții noastre.

Mai tribue să mulțumim lui Dumnezeu și pentru câte a lăsat' pre pământ și pentru toate acelea de care ne bucurăm pe lume.

Această mulțumire, iubiții miei prieteni, tribue să o facem din inimile noastre cu curățenie și dragoste.

Către acestea, tribue să ne rugăm' lui Dumnezeu ca să ne fie sănătoși spre a putea face toate lucrurile ce ne sânt spre trebuința fericirii noastre și ca să ne dea gând bun a urâ lenea și a iubi bărbăția. A urâ tyrănicia, ne dreptatea, și pre toți aceia câți fac' rău patrii și celui de un' neam' cu noi, și a iubi patriotismul', dreptatea, și pre toți aceia câți fac' bine patrii și neamului rumănesc.

Ilustrație de pe coperta ultimă a Abecedarului lui Gr. Pleșoianu

Tabla slovelor din Abecedarul lui Gr. Pleșoiianu

Când ne rugăm' lui Dumnezeu pentru acestea nu pentru alte faceri de bine, **t r i b u e** asemenea să ne rugăm' cu inimile și cu sufletele noastre, fără vorbe și sgomot pentru că Dumnezeu nu caută la acelea cari vorbesc oamenii din gură, ci caută la acelea care cugetă cu inimile lor.

Urmează apoi Tatăl nostru, Împărate Ceresc, Prea sfântă Troiță, apoi următoarea rugăciune:

Dumnezeule prea bune, Tu care n-ai făcut' pă nici un' om ca să fie necăjât, ci voești ca toate făpturile să se bucure de ființa lor', scoboară lumina ta preste noi și preste toți cei mari ai patrii noastre că văzând' binele să-l îmbrățișăm' și să nu mai fim necăjați de aici înainte, fă pe toți rumânii să iubească dreptatea și unirea, ca să poată împărăți dragostea națională și între ei, amin.

Astfel se prezintă cel dintii abecedar românesc, tipărit la Sibiu, cu idei naționale foarte înaintate și liberale și cu o iubire mai ales pentru țărani cum nu mai întâlnim în nici o altă carte de școală de mai târziu. Ce binefacere ar fi fost pentru viața noastră națională, dacă această notă s-ar fi menținut în toate abecedarele românești de mai târziu, pînă în zilele noastre !

Despre un astfel de abecedar, care desigur că nu îndeplinea toate condițiile de ordin didactic, dar avea în schimb calitate sufletești cu totul superioare, se poate zice, cu tot dreptul, că e o „Evanghelie națională“. El n-a rămas necunoscut nici oamenilor de școală din Transilvania. La 1830, găsim printre cei care s-au prenumărat la o altă carte a lui Pleșoiianu (*Frumoase dialoguri franțezo-românești*), alături de persoane din București, Craiova, Rîmnic și Drăgășani și pe următoarele din Sibiu: *episcopul V. Moga* (10 exemplare), *arhidiaconul Moisi Fulea*, directorul școlilor de teologie (5 ex.), *protopopul Petre Bodila* (5), *P. P. Maniu Montan Nicolau* (5), *Ioan Panovici* (?), *Casa D. H. Constanđin Pop* (10),

M. Aron, vameșul împărătesc de la Turnul Roșu (6), *Timotei Sipar*, (Ci-pariu, n. a.) profesor de filosofie în Blaj (10) și *Iosif Drotlesf* (5).

Credem că nu greșim, când afirmăm că această considerație, pe care i-au acordat-o lui Pleșoianu aproape toți oamenii de școală din Transilvania de pe acea vreme, se explică prin interesul pe care l-a trezit acesta cu abecedarul său de la 1828¹.

Dascălii munteni, crescuți într-o atmosferă școlară mai înaltă, precum vedem, aduc, în cărțile lor, tipărite la Sibiu, preocupări mai înalte decât cele pe care le-am întâlnit pînă aici în Transilvania.

II

Probabil că școala din Transilvania, care avea tradiții de peste un veac, s-ar fi dezvoltat și de la sine în direcția în care s-a dezvoltat mai târziu², totuși, nu e fără importanță, împrejurarca că, la un moment dat, literatura didactică din Transilvania, și prin ea și școala de acolo, e influențată de bărbați de școală din Muntenia. Astfel, într-o vreme cînd bucoavna era încă în apogeul activității ei, la 1848, apare în Brașov *un abecedar*, a cărui influență munteană se resimte de la prima vedere.

Ilustrațiuni din Abecedarul lui Gr. Pleșoianu

¹ Din punctul de vedere al metodei învățării cititului (căci de scris încă nu e vorba), Abecedarul lui Pleșoianu e încă destul de primitiv, deși, după cum s-a putut vedea din prefață, el înseamnă un mare progres față de bucoavnă. Întîlnim în acest abecedar, pe care însuși autorul îl numea mai târziu pe coperta altor cărți ale sale *Abecedar fizic*, și ilustrații din istoria naturală.

² Deși n-are o importanță tocmai mare pentru școala din Transilvania, amintim totuși încercarea lui M. Boiagi, învățătorul macedo-român al școlii grecești din Viena, de a publica un *Orbis pictus*, după Comenius, în zece limbi, între care și cea daco- și macedo-română. (Cf. cercetarea despre bucoavnă, pag. 101.)

Titlul Abecedarului lui D. Jianu, retipărit la Brașov, 1848

Abecedarul acesta, care e cel dintâi abecedar pentru Ardeal, e intitulat, „Abecedar pentru întrebuințarea și folosul tinerimei ce învață în Școlalele Normale. Tipărit cu cheltuiiala Sfintei Bisericești cei mari ortodoxe din preurbul Brașovului Bolgarseg. Tomul I. Brașov. Tipărit în tipografia lui Ioan Gätt. 1848” (72 pagini).

Titlul Abecedarului e cu litere civile, cartea însăși e cu slove chirilice. Iată mai de aproape, cum e împărțit și ce cuprinde acest Abecedar:

Cap. I. Începuturi. De litere și împreunăarea lor. Începe cu vocalele, toate, una după alta. Apoi câteva consonante, după care vocalele împreunate cu consonante. După trei pagini, urmează literele mari și exerciții de citire cu silabe fără înțeles, printre care și multe cuvinte monosilabe cu înțeles. Apoi cuvinte de două silabe (pag. 10). La pag. 15: „afară de cele douăzeci și șapte de simboluri ale cetitului, mai sunt încă și acestea: (semnele de punctație)”.

Cap. II. Reguli morale. 1. Dimineața; 2. Pe drum; 3. În școală; 4. În biserică; 5. La masă; 6. În tot locul; 7. Seara.

Cap. III. Ferica de primejdii. Începe astfel: „Un bătrân, ca să ferească pe micii săi nepoți, le spusă oarecare întâmplări și-i povățuște. 1. De ape, 2. De sărire; 3. De ghiață; 4. De moară; 5. De puț sau fântână; 6. De locuri înalte și 7. De arme”.

Cap. IV. Curățenia și sănătatea. 1. Curățenia mânilor; 2. Curățenia capului; 3. Încălțăminte; 4. Îmbrăcăminte; 5. Sănătatea gurii și 6. Sănătatea trupului.

Cap. V. Povățuiri morale și rugăciuni. 1. Frăția între copii; 2. Fă bine și celui ce te urăște; 3. Rugăciunea dimineții; 4. Rugăciunea mesei; 5. Rugăciunea de seară; 6. Sâmbătă seară;

7. Dumineca dimineată; 8. Pentru mărturisirea păcatelor și 9. De sfânta Cuminecătură.

Cap. VI. Alte sfinte rugăciuni, pentru mâhniți la suflet și diferitele tropare și irmoase de ale sărbătorilor, cu totul 15. Apoi: 16. Cele șapte daruri ale Duhului Sfânt; 17. Cele nouă roduri ale Duhului Sfânt; 18. Șapte taine ale legii nouă; 19. Nouă porunci ale Bisericii; 20. Șapte fapte ale milii cei trupești; 21. Șapte fapte ale milii cei duhovnicești; 22. Tablele legii; 23. Trei fapte bune ale blagosloviei; 24. Trei sfaturi ale Evangheliei; 25. Patru bunătăți ale sufletului; 26. Patru bunătăți ale trupului; 27. Șapte păcate de moarte; 28. Șapte faceri de bine împotriva acestora; 29. Cele patru păcate strigătoare la ceriu; 30. Șase păcate împotriva Duhului Sfânt; 31. Cele nouă păcate străine; 32. Cele nouă fericiți și 33. Cele 12 roduri ale milosteniei.

Cap. VII. De timp, sărbători și superstiții. De timp, de sărbători, de superstiții, de strigoi, de vircolaci și de scularea mortului.

La sfârșit: Cântarea dimineții („Din buze nevinovate“ etc.) și „Tabela înmulțirii“ pînă la 100.

O privire mai superficială ne-ar putea face să credem că abecedarul în chestiune e făcut sub influența literaturii didactice nemțești sau ungurești din Transilvania. Dar dacă cercetăm cu atenție, nu e greu să ne convingem că el nu seamănă cituși de puțin cu bucoavnele nemțești de la Viena sau de la Buda, ci, dimpotrivă, el trădează oarecare legătură cu bucoavna de pînă aci, pe care o reproduce pe jumătate, în cap. VI, pe de altă parte cu viața tipică a însuși poporului român, din care sînt luate mai multe povestiri.

În adevăr, acest cel dintîi abecedar pentru școlile românești din Transilvania nu e altceva decît o ediție nouă, întrucîtva modificată, a unui abecedar muntenesc, apărut la Sibiu (?), sub titlul *Mentor sau Abecedar pentru folosul tinerilor carii să îndeletnicesc la învățătură* de D. Jianu, MDCCXXX, ... „adecă létul sau anei dela venirea Rumânilor în Dacia“ (= 1836)¹.

D. Jianu fusese elev al colegiului Sf. Sava din București. El dedică această carte profesorilor lui. Dedicăția, plină de o inspirație înaltă, merită să fie redată, în întregime, aici:

Domnimei învățători din Colegiul sfântului Sava!

Cinci datorii sfinte îmi ziceti, când vă crēm școlariu, că are fiecare om:

1. Către Dumnezeu.
2. Către Patrie și stăpânire.
3. Către Născători.
4. Către moraliștii săi părinți, adică către Preoși, Bătrâni, și învățători, și
5. A ne ajuta unii p'alți în nevoi.

Eu p'acest sentiment, am îndeprins această mică ostenelă, ce acum o supui supt vederē dumnévoastră. Adevărat că a compune, e acelor mai ideași decît mine, dar eu nu am compus decăt, ideile ce mi lé-ți însuflat, și dacă tinerii noștri Rumâni vor dobândi vreun folos, nu trebuie să mi să dé mie, ci dumnévoastră învățătorilor mei, dela carei m-am folosit și eu mai micul și răcunoscătorul dumnévoastră școlar D. J i a n u.

Caracteristic e și moto-ul pus pe pagina a doua a abecedarului: „Să învățați, să vă păziți sănătatea, să respectați cele sfinte, să vă iubiți nēm̃ul și

¹ Despre o altă carte a lui D. Jianu cf. N. I o r g a: *Cu ce se ocupă un școlar la 1830*, în *Revista generală a învățămîntului*, anul XI (1916), nr. 5-6.

Patria, să vă iubiți unul pe altul și să nu credeți nimicurile. Aceasta do-
rește Mentor dela tineri Rumâni”.

Abecedarul lui Jianu a apărut la 1836, în trei fascicule deosebite — pentru
fiecare „trimestru” cite o fascicolă (I, pp. 1 — 46; II, pp. 47 — 74; III,
pp. 75—113).

Dacă vom compara abecedarul de la Brașov cu cel al lui Jianu, constatăm
că el e luat aproape întreg după acesta. Și anume: primele zece părți ale
cap. I sînt absolut identice (pp. 3—6 a celui din Brașov), p. 13 = 20, 14
și 15 = 21—22, 25 aproape identic cu 33—34. § 2 (pag. 15) aproape identic
cu § 2 (pag. 28). La Jianu urmează, după semnele de punctuație din acest §,
paragraful 3, cu numere înșirate unul după altul, cu cifre și cu cuvinte, de
la 1—100, ceea ce în Abecedarul de la Brașov nu e. § 4 cuprinde „Tabla înmul-
țirii”, care în Abecedarul de la Brașov e tocmai la sfîrșit (pag. 72) sub titlul
„Tabela înmulțirii”.

Cap. II de la Brașov nu știm de unde e luat.

Cap. III, identic cu cap. II de la Jianu.

Cap. IV, identic cu cap. III de la Jianu, cu deosebirea numai că la
acesta sfaturile despre curățenie și sănătate le dă tot bătrînul din cap. II,
iar în Abecedarul de la Brașov și le dau cititorii (copiii) înșiși.

Cap. V, identic cu cap. IV de la Jianu, cu aceeași observație ca mai
sus, precum și cu aceea că la pag. 9 (Sf. Cuminecătură) la Jianu e și o icoană
care reprezintă prefacerea vinului și a pîinii de la cuminecătură în trupul
și sîngele Domnului (pag. 73).

Cap. VI. Primele 15 rugăciuni și irmoase, identice cu cele din cap. V
la Jianu (acesta are și două icoane religioase). Sub pag. 16, Jianu dă tablele
legii și cu aceasta termină cap. V. Abecedarul de la Brașov urmează mai
departe pînă la pag. 33.

După acest capitol, Abecedarul de la Brașov lasă afară din Mentorul
lui Jianu un capitol întreg, *Pentru Patrie* (88—95), în care se vorbește cu
căldură despre vechea Dacie și despre întreg poporul român, în sens răs-
picat românesc.

Cap. VII e după cap. VII și VIII de la Jianu, cu oarecare deosebiri.
Și anume, e lăsată la o parte înșirarea sărbătorilor de la Jianu, pascălia, apoi
despre ciură și despre stafie. Poezii la Jianu nu găsim. Abecedarul de la
Brașov a luat dintr-alt loc „Cîntarea dimineții” (de Eliade-Rădulescu),
poate că din Abecedarul românesc tipărit în ortografia sfintei episcopii din
Buzău la 1839, pp. 21—25. (În ed. I de la 1835 a acestui abecedar poezia
nu se găsește).

Sfaturile și povestirile din acest abecedar sînt atît de frumoase, de sincere,
de convingătoare și de specific românești în același timp, încît cu greu li
s-ar găsi pereche în întreaga noastră literatură didactică. Ele ar trebui re-
editate, parte în cărțile de școală actuale, parte în revistele pentru copii, care
sînt atît de searbede și cuprind un material de lectură adeseori silit și nena-
tural [64].

Iată cîteva exemple din acest abecedar:

„Folosul din sărbători puține. Un om sărac de va lucra într'o zi câștigă un leu, iar
un milion de Români de vor lucra la alții sau la casele lor câștigă un milion de lei.

Un milion de Români, de nu vor lucra 150 zile într'un an, pîgubesc 150 milioane
de lei, așa dară iată sărăcia noastră”.

Alta despre *Fermecătoare*:

„Fermecătoarele, vrăjitoarele și ghicitoarele, când ar ști să ghicească, ar ghici unde sânt bani îngropați și i-ar scoate, iar n'ar ghici pe două trei parale proștilor. Se vede dar că nu știu nimic și e numai o înșelăciune, și că dracul lor nu le ajută nimic.“

Pe alocuri, se simte influența lui Gr. Pleșoianu și a epocii aceleia de avânt pentru regenerarea culturii și națiunii românești. Iată, de ex., un pasaj, care ne reamintește pe Pleșoianu:

„Să învățăm, căci învățătura înaltă pe oameni și neamul, ș'un nēm atunci e mai fericit, cind are oameni mulți învățați și înfrățiți. Amândoaă acesteă fraților izvorăsc din școale, adecă și învățătura și frăția, de aceia omul cel înțelept și bine învățat totdeauna cinstește biserica și ajută școala pe care este întemeiată biserica și din care es povățuitorii cei buni ai bisericii și cine ajută o școală nu miluește un sărac, ci tae sărăcia la mulți sărmani și nenorociții copil, caril cu vreme vor fi folositori lor și nēmului lor. Noi așa dară prunci până ne vom mări ca să putem ajuta școalele, să ajutăm și să învățăm pe copii cei săracl, iar mărindu-ne să apărăm și să ajutăm învățătura care este singură nădejde săracilor, și înălțare neamului“.

Astfel de cuvinte anevoie ar mai găsi cineva în cărțile de școală de mai târziu din Transilvania și chiar din România. Doar *mitropolitul Silvestru Morariu-Andrievi* [65] din Bucovina a mai depus în admirabilele cărțile de școală ale lui un astfel de suflet plin de iubire pentru ce e adevărat, bun și frumos.

Cine va fi retipărit și, în parte, prelucrat, la Brașov, Abecedarul lui Jianu, aceasta nu o putem preciza deocamdată. Ceea ce putem spune însă e că apariția acestui abecedar tocmai la Brașov nu ne miră deloc. Școala românească de acolo, la care pe la 1837 servea și G. Barițiu [66], era într-o frumoasă înflorire, iar Brașovul însuși, prin *Foaie pentru minte, inimă și literatură* [67] și prin *Gazeta de Transilvania* [68], care apăreau acolo, era un centru cultural general românesc din cele mai puternice.

III

La 1812, s-a înființat în Arad o preparandie românească (școală normală), care a avut, de la început, norocul să numere printre profesorii săi pe câțiva dintre cei mai luminați și mai de inimă oameni de la începutul secolului al XIX-lea. E foarte caracteristică că nici unul dintre luminații profesori ai acestei școli nu s-a ocupat cu întocmirea de cărți școlare în sensul propriu al cuvântului. Nici unul din ei n-a lucrat vreo bucoavnă, vreun abecedar sau vreo carte de citire, ci toți se îndeletniceau numai cu scrieri cu cuprins mai înalt [69]. În școlile din părțile Aradului, s-au întrebuițat, pînă târziu de tot, aproape numai cărțile de școală de la tipografia din Buda.

Abia după 1848, întîlnim la un profesor din Arad preocuparea de a publica un abecedar, dar gîndul nu i s-a realizat. Abecedarul a rămas în manuscris¹.

Dăm în cele următoare descrierea acestui abecedar. El era intitulat: *A.B.C. Darius sêu Literarŭ românesc cu slove cirilice și literele latine întocmit de M. Dor Atanasie Șandor. Prof. în Regia Preparandia română din Arad în 15 Apriliu 1850 c.v. (64 pag.)*

¹ Mss. Academiei Române, nr. 1021.

Textul paralel, pe o pagină cu chirilice, pe alta cu litere latine. La pag. 2, sînt înșirate: „Slovela cirile reduse, adică: împuținate pentru români, cu forma lor“. Pe cinci coloane paralele sînt date literele:

tipărite mai bătrâne,	tipărite mai noue,	manuscrise de comun uzuate,	ciocăiești manuscrise,	pronunțaciunea lor.
-----------------------	--------------------	-----------------------------------	---------------------------	------------------------

Numărul slovelor e redus la 28. Ele nu se mai pronunță az, buche, ci a be, ghe etc. „Celelalte slove pentru români de prisos, și numai în cărțile bisericești aflînde“ se dau abia la sfîrșitul abecedarului. Pe pag. 3 „Literele latine pentru români“.

De la pp. 4—11 silabisiri, ca în bucoavnă: ba, be, bi, bo, bu etc. La pag. 11 încep cuvintele cu înțeles: dorū, sarū, bradū etc. La pag. 22, încep scurte propoziții, între care și următoarele: „poporul român nu locuesce numai în țiera noastră; în timpul nostru glorios stăpînesce împăratul Austriei Francisc Iosif I; popoarele din împărăția Austriei sînt număroase“ etc.

Pp. 24 și următoarele conțin sfaturi către copii cum să se poarte față de oameni și față de Dumnezeu, cuprinzînd și părți de „intuiție“ (despre simțuri etc.). De la pag. 28 înainte, se arată ce face școlarul bun acasă și în școală, pînă la pag. 63. Partea aceasta e prelucrată după Bucoavna lui *M. Fulea (1815)*, respectiv după originalul german al ei, cu deosebirea că autorul consideră în ea referințele de viață ale poporului nostru, lăsînd la o parte tot ce e străin din cuprinsul bucoavnei nemțești. Pag. 64 conține numerele arabe, romane și chirilice, pînă la 10 000.

După cum vedem, Abecedarul lui Șandor de la Arad, chiar dacă ar fi apărut, n-ar fi însemnat un progres deosebit. El nu e cu mult mai bun decît bucoavna apărută cu 35 de ani înainte, la Sibiu. Cu abecedarul de la Brașov, el nici nu se poate compara.

A trebuit să mai treacă alți 33 de ani, pînă să apară, la Arad, un abecedar pentru trebuința școlilor din părțile acelea.

IV

Începutul făcut la Brașov avu ca urmare două abecedare apărute deodată, în același an, la Sibiu, în 1851. Unul din acestea s-a tipărit în tipografia episcopescă a lui Șaguna (92 pag.), iar celălalt (88 + XVI pag.) în tipografia lui Gheorghe de Closius. Primul era tipărit cu slove civile și chirilice și cu litere romane; peste un an (1852) el ieșea într-o nouă ediție, de astă dată „cu aprobarea înaltului Ministeriu“. Ultimul era tipărit „cu slove chirilice și litere romane“ și a apărut peste alți șase ani (1857), la Viena, sub titlul: *Abecedarium pentru școlăle elementare românești de legea gr.-unită din Ungaria și Bănat* (109 pag.). („În c.r. ediciune de cărți scolare. Costă, legat în pînă, 10 cr. noi. S-au tipărit la A. Grund“.)

Cel dintîi era intitulat: *Abecedar pentru folosul școlălelor de legea greco-răsăriteană*¹ (nelegat cu 8 și legat cu 12 cr. arg.). În tipografia episcopescă la an. Domnului 1851². *

¹ Moment nou, caracteristic și, în parte, regretabil.

² Autorul e Sava Popovici (Barcianu), paroh în Rășinari (cf. N. Popeac, *Arhiepiscopul A. Șaguna*, p. 325).

* A se vedea și pp. 259—260 din „Adaos“ (O.P.)

El nu mergea pe urmele cclui de la Braşov, era doar mai mult numai cu numele abecedar, în realitate era mai mult bucoavnă, care mergea tot pe urmele slovenirii ¹.

Ca şi abecedarele precedente, şi acesta dă numai slovele tipărite, pe cele scrise nu. Întii se dau literele mari, în ordine alfabetică („Forma literilor tipărite“), apoi vin, în aceeaşi ordine, cele mici. După aceea se despart vocalele sau „sunătoarele“ şi „consunânțele“ sau nesunătoarele, după care urmează diftongii sau „îndoit sunătoarele“ — toate acestea pe două pagini. Urmează silabisirea cu silabe de o consonantă şi o vocală, înşirate pe 11 coloane verticale, despărţite prin linii, fiecare cu câte 22—26 silabe, întocmai ca în unele bucoavne din sec. XVIII ². Prima serie de coloane dă silabele ba, be, bi, bo, bu, bă bé (bea), bâ, bia; a doua: va, ve, vi, vo etc; a treia ga, ghe etc. A doua serie de coloane dă exerciţii de silabe de o vocală şi o consonantă şi adică: ab, eb, ib, ob, äb, éb, äb, iub, av, ev, iv etc. pînă la finele alfabetului. Paragraful 3 dă silabe de o consonantă cu un diftong: bai, bei, beu, bii, boi etc. § 4: de două consonante nedespărţibile cu o vocală: bla, ble, bli, blo, blu, blă, blo, blâ, bra, bre, bro etc. § 5: de două consonante şi un diftong: brâu, broa, vreau, graiu, greu etc. § 6: o vocală şi două consonante: alb, ald, ard, alt, Olt, Ulm etc. § 7 de trei consonante cu o vocală: zdra, zdre, schi, sclă, scre, sgli, stra etc. § 8: de două consonante cu o vocală în mijloc: bal, bou, bat etc. § 9: de mai multe consonante cu o vocală: bold, vînt, gând etc. § 10: „spre cetire“, primele propoziţii: var alb, vas gol, vin vechiu etc. Partea a II-a, pag. 11, § 11: cuvinte multisilabe, dintii de două, apoi de trei, de patru, de cinci, de şase silabe, pentru fiecare cu paragraf deosebit. La cele de două silabe găsim şi nume: Adam, Noe, Ion, Sion, Banat, Arad, Ardeal, ungur, armean, Isus Hristos, Levi, Braşov, Peşta, Berlin. La cele de patru silabe: Alexandru, Aurelian, Emilian, Corneliu, Lucinia, Nestoriu, România (la 1851 !), Sardinia, Tertulian, Ungaria. La cinci silabe: Ierusalimul, Basarabia, Capadochia, Constantinopol, Filadelfia, Filosofia, Transilvania. Partea a III-a (pag. 16), § 18, vin „spre cetire“ singuraticesubstantive, care se urmează într-o ordine oarecare: soare, lună, stele, ceriu, ziuă, scară, noapte, foc, lemn, fum, munte. Vin apoi adjective, apoi, tot în paragrafe deosebite, verbe, adverbe. La § 25 vin propoziţii din cadrul învăţămîntului intuitiv de astăzi (fără intuiţie însă). De la § 26 înainte toate exerciţiile de citire, — cu excepţia § 31, care cuprinde împărţirea timpului şi măsurile — sînt de cuprins religios mai ales din istoria biblică, dar şi părţi dogmatice şi morale. (De ex., Creştinul suferă patimile cu răbdare; Aproiaţi-vă de Dumnezeu şi el se va apropia de noi etc.). Partea a IV-a (pag. 24) dă rugăciuni, începînd cu „Tatăl nostru“, apoi pilde şi excerpte din Sf. Scriptură. Partea a V-a (pag. 28) începe cu istorioare din Sf. Scriptură, ca: 1. Jertfa lui Avel; 2. Dragostea frăţească a lui Iosif către fratele său Veniamin; 3. Sfătuirii frumoase ale bătrînului Tovit; 4. Hrana lui Daniil. Partea a VI-a începe cu istorioare din Testamentul Nou: Isus ca prunc de 12 ani în mijlocul învăţătorilor; Iubirea Domnului nostru Is. Hr. către prunci; Dorirea Mariei de a se învăţa în legea Domnului; Purtarea de grijă a lui Dumnezeu către neamul omenesc.

¹ Cf. „Instrucţia“ mitropolitului Şaguna de la 1869, pag. 22 („Instrucţiune pentru învăţătorii din şcoalele normale şi capitale confesionale din Mitropolia Românilor de religie gr. răsăriteană în Ungaria şi Transilvania“).

² Cf. studiul meu despre bucoavnă, pag. 64.

După acestea, la pag. 46, se începe partea cu litere civile, întâi, bineînțeles, cele mari, apoi cele mici. Vine, apoi, silabisirea, întâi silabe, apoi substantive, adjective și verbe monosilabe, urmate de bisilabe, apoi de 3, 4 și 5 silabe. O mulțime de nume: Aristotele, Platone, Socrate, Diogene, Arhimede, Aristide, Democrit, Menelau, Nicomede, Palamade, Pitagora, Ptolomeu, Galete, Leonida, Miltiade, Temistocle, Licurg, Solone, Hercule, Epaminonda, Senofonte, apoi alte vreo 37 de nume romane. Întreaga istorie a strămoșilor noștri, după aceea a antecesorilor lor.

Literele mari și mici se învățau de-a valma.

În partea următoare, vin: „Oarecari regule pentru grija sănătății“. Întia, despre mâncare și băutură, a doua despre odihnă. În partea a III-a, vin iarăși istorioare morale: Adam și Eva, Curcubeu (Potopul, n.a.) Avram și Isac, Prorocul Eliseiu, Iuda Iscariot, și tocmai la urmă, o adevărată „istorioară morală“: „Moșul și nepotul“. Ultimele trei pagini ale abecedarului (70—72) le ocupă „Arătarea numerilor“ de la 1—1000, așezate în patru coloane verticale: întâi numerele bisericesti, apoi arăbești, apoi latinești și în urmă scrise cu slove (numere romane *iii*!). Pagina ultimă dă „Tabela înmulțirii“, dar fără semnele înmulțirii și ale egalității, ci simplu 2 ori 2 sânt 4, 2 ori 3 sânt 6 etc.

Ilustrații nu sînt deloc. Pe foaia de titlu e o scenă cu patru copii nemți care se adună să citească, ilustrație pe care o întîlnim mai tîrziu pe pag. 1 a Abecedarului lui Z. Boiu. Exerciții de scris, după cum am văzut, nu sînt; materialul aproape întreg e de cuprins religios, însuși abecedarul urmărind exclusiv scopul de a introduce pe elevi în viața religioasă, întocmai ca bucoavna. Întreg materialul prezintă însă o unitate de gîndire și de simțire, ceea ce e de mai mare valoare chiar decît marea variație din abecedarele de mai tîrziu. Acest abecedar a apărut în ediția a doua la 1852, avînd de astă dată 88 pag. Pînă la pag. 61, e absolut la fel cu ediția I. Deosebirea începe aici, cu piesa despre *Icaru*; apoi, la pag. 65 o altă piesă nouă: „Albina și Porumbul“. Dar ceea ce e mai esențial e că acest abecedar are acum și o parte care cuprinde literele romane, tipărite și scrise (68—73 și 82—85), apoi o parte cu slove civile scrise (71—81) și o altă parte cu „Regule de citit“ (67). „Literele romane“, mai întâi cele mari, urmează și ele în mod alfabetic. Exercițiile de citire cuprind două pagini de cuvinte singuratiche, apoi o piesă lungă de citit despre lume, pămînt, continente, istoria lumii, și mai ales a romanilor, apoi una (dar ambele fără titlu) despre trup și suflet și grija față de acesta (70—73). Exercițiile de citit cu scriere civilă sînt propoziții cu subiecte din istoria romanilor și din filozofie. Exercițiile de scris cu litere romane se referă la folosul școlilor și la datoria copiilor față de ea.

După cum vedem, ediția a II-a reprezintă un progres caracteristic față de cea dintîi, atît ca principii didactice cît și ca lume de gîndire. Îmbrățișarea scrisului e o notă nouă de o importanță excepțional de mare.

Abecedarul apărut la G. C l o s i u s e intitulat *Abecedar cu slove cirilice și cu litere romane*. Prețul este legatū 16 cr. în M.C. (88 pag. + XVI). El e mai modern decît cel analizat pînă aici. Mai întâi, el are și o prefață, intitulată „Către învățători“, care cuprinde lucruri importante din punct de vedere metodic, din care cauză o și reproducem aici în întregime:

„Abecedariulū este întăia carte a unei națiuni. Cu cătū școlele poporali romane se înmulțesc și pășescū innaintea unei noue organizațiuni, cu atătū mai multū se simte lipsa pentru o asemenea carte corespunzătoare timpului și trebuinței.

N'avemü cea mai micä pretenþiune cä acestü Abecedariü, ce se publicä acum, ar avé toate proprietäþile perfecþiunei; dorinþa nösträ este ca sä acoperimü lipsa de care pätimeþte tinerimea allergätorie la școlä. Până cândü toþii învăþătorii școlilor populari romani vorü fi formaþi pedagogice, până cândü se va lucra altü Abecedariü dupä principiele Metodei, credemü cä acesta va puté servi de manuducere pentru învăþători, ca sä înveþe pe tinerime a ceti și a scrie româneþte, atâtü cu slove cirilice, citü și cu litere romane.

Avemu tötä increderea în cunoþtinþele, în zelulü și bunävoinþä a învăþătorilorü de a întrebuiþa metodulü celü mai uþierü, ca sä gräbescä progresul tinerimei la învăþaturä färä pierdere de timpü; cu töte aceste fie-ne permisü a face öre care observaþiuni asupra întrebuiþärii acestü Abecedariü.

Atätü slovele câtü și literele sä se enuncie aþa: a, ä, be, ce, de, ze, e, fe, ghe, he, i, ä, che, le, me, ne, o, pe, re, se, še, te, þe, u, x. — Înväþătorilü sä începä a învăþa pe prunci ca sä cunoascä mai întâiü numai slovele vocall singure câte una, repetindu-le de atâtea ori, până cândü li se vor întipäri bine în minte. Dupä ce s'a invinsü greutatea acésta, sä treacä la slovele consunänþi, pe care iaräþi sä le arate câte una, fär'a trece la altele mai înainte de ce arü cunoaþte bine pe cele trecute, ajungändü prunci în stare de a ști sä deosebeascä și sä numescä töte vocalile și consunänþile, sä päșescä cu ei la întregü alfabetulü slovelorü mici, care nu mai poté fi acum nici o greutate pentru dânþii. Bunulü și zelosulü învăþătorü nu va șocoti nici odatä de timpü pierdutü stäruinþa mai îndelungatä ce va pune pentru deplina și singura cunoþtere a tuturor slovelorü alfabetulü, știindü cä fär'acésta ori ce päșire grabnicä înainte este o ostenealä deþertä.

La modul I și II de silabismü de o vocale cu o consonante și de o consonantä cu o vocale, va procede cu prunci tot prin pärti mici de câte unü șirü sëü döä, enuncindü pe rând slovele, și pe urmä esprimändü silaba întregä. Dupä ce s'au trecutü modurile acestea prin enunþierea slovelorü și exprimarea silabelorü, sä punä pe prunci ca sä cetescä prin pärti töte silabele modurilorü acelora. Décä pruncii au trecutü cu succesü bunü peste greutatea acésta, apoi deprinderile urmätorie, unde din silabe se compunü ziceri, nu vor înfäþiþa nici o piedicä de a puté pruncii sä cetescä zicerea întregä enunþiindü pe rândü fiecare silabä; și ori de câte silabe arü fi compusä zicerea, nici odatä sä nu se repete silabele trecute.

La modurile de silabismü mai complicatü, unde mai multe slove concurgü spre a forma silabele, procedä învăþătorilü totü în modulü acesta, enuncindü slovele pe rândü, dupä aceea esprimändü silaba întregä; iar la deprinderi sä punä pe prunci ca sä cetescä zicerile, esprimändü numai silabele, ori de câte ori arü fi compusä zicerea.

Dupä öre câteva moduri de silabismü urmözä totü döuna eserciþii de cetitü; la aceste se înþelege cä învăþătorilü își pune pe prunci numai sä cetescä zicerile, întrebuiþändü enunþierea slovelorü numai în casurile cândü pruncii arü întâmpina vreo greutate la cetitü.

Înväþătorilü nu va trece cu vederea de a aräta la timpulü și la loculü säu, și de explica pruncilorü întrebuiþarea apostrofului spre a se familiariza cu dânsulü.

Ajungändü pruncii la slovele cele mari, li se vorü aräta precumu s'au arätat și cele mici; și dupä ce le vorü cunoþte bine, vor ceti färä vreo împiedicare zicerile care începü cu asemenea slove mari.

Darä luarea aminte a bunilorü și zeloþilorü învăþători șocotimü de mare trebuinþä a o atrage asupra altüi lucru importante, adécä asupra metodulü de a uni scrierea cu cetirea, și de a începe și a merge cu amändöe odatä. Acésta deþi se pare cam greü, se poté effectua förte lesne prin stäruinþa învăþătorilorü pätrunþi de înalta lorü chemare și de sfintele lorü datorii. Cândü se aratä pruncilorü vocalii de tipariü, dupä ce leäü învăþatü leäü cunoscutü bine, învăþătorilü sä le arate pe tabla négrä seu pe formulariü acele vocali de scrisü, și sä-i îndemne ca sä le formeze și ei pe tabla de ardeza sau pe härtia cu cerusa, stäruindü ca sä le imiteze binișorü și sä le cunöscä bine. În modulü acesta sä procedä și cu consunänþii și cu töte slovele alfabetulü prin pärti, îngrijindü ca precätü cunöscü slovele de tipariü, pre atätü sä știe și a le scrie. Cândü învaþä prunci modurile de silabismü, sä se oblege ca ceea ce învaþä pe tipariü totü odatä sä și scrie, iar cândü ajungü ca sä cetescä, sä li se dicteze ca sä scrie ceea ce au cetitü, și pe urmä sä cetescä ceea ce au scrisü. Päzindu-se cu accurateþä metodulü acesta prin töte modurile de silabismü, vor deveni prunci în stare de a ști sä scrie ori ce vor ști a ceti. Foile din Abecedariü cu slove de scrisü vorü servi pruncilorü spre a le fi modelü de caligrafia¹ și spre a se deprinde la cetire de scrisöriä neäntreruptä. Scopulü metodulü acestuia de a uni

¹ Pentru întâia oarä se vorbeþte de aþa ceva.

Titlul Abecedarului lui Closius, Sibiu, 1851

scrierea cu cetirea, nu e numai ca să dobândească două folose de odată, și de a face variațiune în ocupațiunea pruncilor și de a le insufla plăcere la învățătură.

Slovele vechi cu care sânt tipărite cărțile bisericești, afară de vre-o câteva, mai toate au cam aceeași figură și formă, ce au și slovele cu care se tipărescu cărțile civili. Pruncii care cetescă bine cu slovele civili, voră învăța forte lesne a cunoaște și slovele bisericești, și a ceti cu dânselle testulă și rugăciunile ce sânt în Abecedariu. Deosebita grijă a învățătorului va fi atunci de a pune pe prunci ca să invecă pe dinafară acele rugăciuni, spre a le zice la timpul loră pentru implinirea datoriei creștinești.

După ce au ajunsă pruncii la inlesnirea de a ceti și a scrie bine cu slovele cirili și bisericești, învățătorulă pôte păși cu dânsii la literele latine seu romane.

Mecanismulă silabismului cu litere s'a făcută într'adinsă conformă cu celă cu slove, pentru ca pruncii, care cunoscu bine pe acela, să nu întâmpine greutate la acesta. De aceea bunulă învățătorulă va păzi aici și la cetire și la scriere totă acelu metodă, ce s'a arătată la mecanismulă silabismului cu slove. Totă greutatea va fi până cândă pruncii își voră intipări bine în minte literele; învingându-se odată greutatea acesta, vom face progresă mare în scurtă timpă atât în cetirea câtă și în scrierea cu litere.

În privința ortografiei cu litere ști-mă, că mai atâtea ortografii sântă câte și cărți s-au publicată; ști-mă că din toate ortografiile aceste, mai multă seu mai puțină diverginți între sine, nici una n'a trasă până acumă voturile literaților romani seu celă puțină ale majorității loră, spre a se lua de normă și regulă; ști-mă și aceea că opiniunea generală a literaților noștrii este ca să se lase în voia fiecăruia a scrie după principiile sale, până cândă, cu timpulă apropiindu-se ideile scriitoriloră, tôte ortografiile se voră contopi în una, pe care o va sancționa opiniunea generală a literaților ; seu dacă totuși pentru cărțile didactice ce se întrebuințează în școlele poporali, trebuie a se defige oarecare ortografiă, să se fină un congresă literariu de capacitățile eminenți ale inteliginței romane din toate părțile austriace locuite de Români, și acesta să determine acea oarecare ortografiă, care să se perfecționeze în proporțiune cu dezvoltarea și cultura

limbei, și după convergința opiniei generale a literaților.

Până cându s'eu într'unu modū s'eu într'altulū se va putē defige o ortografia, noi amū adoptatū pentru Abecedarulū nostru aceea care se vede. De parte de a pretinde că ar fi nimerită, credemū că va putē servi de o camū datā spre a implini trebuința ce se simte. Scopulū ce amū avutū mai cu deosibire în vedere a fost ușurătatea și înlesnirea, ca fiecă Romanū și care nu știe nimic latinește, să-și pōtā scrie limba sa cu litere bine și fără smintele.

Ceea ce s'arū mai putē zice pentru întrebuințarea acestui Abecedarū cu ușurătate și succesū ferice, se lasā la zelulū, experiența și bunāvoința a învățătorilor."

Iată acum cum era alcătuit și ce cuprindea Abecedarul lui Closius. Întii se dau „slovele cirilice“ (de fapt civile), începînd însă cu vocalele, nu după azbuche. Apoi urmează „consunanții“. Exercițiile de citire sînt grupate astfel: II. Silabism de vocale cu o consunantă. III. Silabism de o consunantă, cu o vocală. IV. Exerciții de silabisatiune după formele II și III. V. Exercițiu de citit după silabisatiunea trecută. VI. Exercițiu de silabisatiune cu vocalele semisune *i* și *ū*. VII. Exercițiu de silabisatiune cu vocali convenționali *é* și *ó*. VIII. Silabisatiune cu diftongi proprii. IX. Silabisatiune de o consunantă cu diftongi improprii și triftongi. X. Silabism de o vocală sau diftong între două consunante. XI. Exercițiu de silabisatiune după forma X. XII. Silabism de doue consunanți cu o vocale seu diftong. XIII. Exercițiu de silabisatiune după forma XII. XIV. Silabism de trei consunanți și o vocale. XV. Exercițiu de silabisatiune după forma XIV. XVI. Exercițiu de cetit după silabisatiunea trecută. XVII. Silabism de o vocală s'eu diftong între trei consunanți. XVIII. Exercițiu de silabisatiune după forma XVII. XIX. Silabism de o vocală între patru consunanți. XX. Exercițiu de silabisatiune

Coperta ultimă a Abecedarului lui Closius, Sibiu, 1851

Titlul Abecedarului lui Closius, Sibiu, 1851

scrierea cu cetirea, nu e numai ca să dobândească doue folose de odată, și de a face variațiune în ocupațiunea pruncilor și de a le insufla plăcere la învățatură.

Slovele vechi cu care sântu tipărite cărțile bisericești, afară de vre-o câteva, mai toate au cam aceeași figură și formă, ce au și slovele cu care se tipăresc cărțile civili. Pruncii care cetesc bine cu slovele civili, voru învăța foarte lesne a cunoaște și slovele bisericești, și a ceti cu dânsle testul și rugăciunile ce sântu în Abecedarul. Deosebita grijă a învățatorului va fi atunci de a pune pe prunci ca să învețe pe dinafară acele rugăciuni, spre a le zice la timpul lor pentru împlinirea datoriei creștinești.

După ce au ajuns pruncii la înlesnirea de a ceti și a scrie bine cu slovele ciril și bisericești, învățatorului pôte păși cu dânsii la literele latine seu romane.

Mecanismul silabismului cu litere s'a făcutu într'adinsu conformu cu celu cu slove, pentru ca pruncii, care cunosc bine pe acela, să nu întâmpine greutate la acesta. De aceea bunul învățatoriu va păzi aici și la cetire și la scriere totu acelu metod, ce s'a arătat la mecanismul silabismului cu slove. Tota greutatea va fi până cându pruncii își voru întipări bine în minte literele; invingându-se odată greutatea acesta, vom face progresu mare în scurtu timp atatu în cetirea câtu și în scrierea cu litere.

În privința ortografiei cu litere ști-mă, că mai atâtea ortografii sântu câte și cărți s-au publicat; știm că din toate ortografiile aceste, mai multu seu mai puțin diverginți între sine, nici una n'a trasu până acumu voturile literaților romani seu celu puțin ale majorității lor, spre a se lua de normă și regulă; știm și aceea că opiniunea generală a literaților noștri este ca să se lase în voia fiecăruia a scrie după principiile sale, până cându, cu timpul apropiindu-se ideile scriitorilor, toate ortografiile se voru contopi în una, pe care o va sancționa opiniunea generală a literaților; seu dacă totuși pentru cărțile didactice ce se întrebuițează în școlile poporali, trebuie a se defige oarecare ortografie, să se țină un congresu literariu de capacitățile eminenți ale inteliginței romane din toate părțile austriace locuite de Români, și acesta să determine acea oarecare ortografie, care să se perfecționeze în proporțiune cu dezvoltarea și cultura

limbei, și după convergința opiniei generale a literaților.

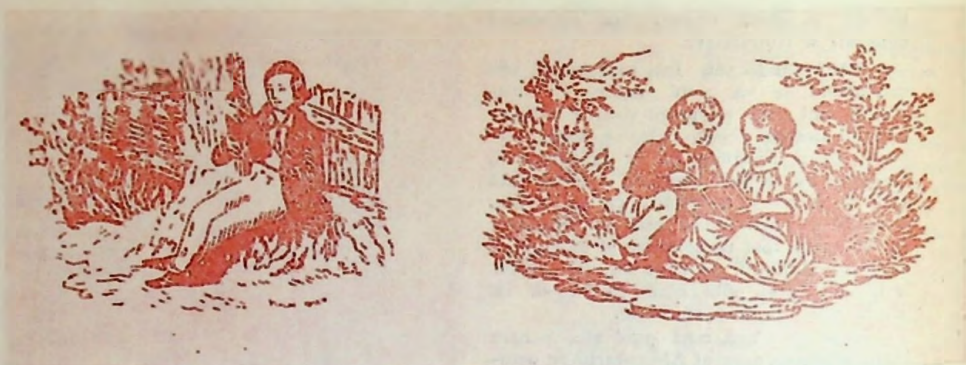
Până cându s'eu într'unu modu s'eu într'altulu se va puté defige o ortografiá, noi amú adoptatú pentru Abecedariulu nostru aceea care se vede. De parte de a pretinde cá ar fi nimeritá, credemú cá va puté servi de o camú datá spre a implini trebuința ce se simte. Scopulú ce amú avutú maí cu deosibire in vedere a fost ușurátatea și inlesnirea, ca fiece Romanú și care nu știe nimic latinește, să-și póta scrie limba sa cu litere bine și fără smintele.

Ceea ce s'arú maí puté zice pentru întrebuintarea acestui Abecedariú cu ușurátate și succesú ferice, se lasá la zelulú, experiența și bunávoința a învățătorilor."

Iată acum cum era alcătuit și ce cuprindea Abecedarul lui Closius. Întii se dau „slovele cirilice“ (de fapt civile), începînd însă cu vocalele, nu după azbuche. Apoi urmează „consunanții“. Exercițiile de citire sînt grupate astfel: II. Silabism de vocale cu o consunantă. III. Silabism de o consunantă, cu o vocală. IV. Exerciții de silabisațiune după formele II și III. V. Exercițiu de citit după silabisațiunea trecută. VI. Exercițiu de silabisațiune cu vocalele semisune *ı* și *ü*. VII. Exercițiu de silabisațiune cu vocali convenționali *é* și *ó*. VIII. Silabisațiune cu diftongi proprii. IX. Silabisațiune de o consunantă cu diftongi improprii și tristongi. X. Silabism de o vocală sau diftong între două consunante. XI. Exercițiu de silabisațiune după forma X. XII. Silabism de doué consunănți cu o vocale seu diftong. XIII. Exercițiu de silabisațiune după forma XII. XIV. Silabism de trei consunănți și o vocale. XV. Exercițiu de silabisațiune după forma XIV. XVI. Exercițiu de cetit după silabisațiunea trecută. XVII. Silabism de o vocală s'eu diftong între trei consunănți. XVIII. Exercițiu de silabisațiune după forma XVII. XIX. Silabism de o vocală între patru consunănți. XX. Exercițiu de silabisațiune

Coperta ultimă a Abecedarului lui Closius, Sibiu, 1851

Ilustrații din Abecedarul lui Closius, Sibiu, 1851

după forma cu consunanți îndoite. XXII. Esercîtiu de cetit după silabașiunea trecută și XXII. Esercîtiu de cetit cu apostrof ce se pune în locul vocalei care lipsește (pp. 9—25). După acestea, urmează slovele mari în ordinea aceasta: A, B, C, D, Z, E, F, G, Ge, H, D, I, Í, J, K, L, M, N, O, P, R, S, Ș, T, Ț, U, V. Apoi exerciții „de cetit cu slove mari”. De la pag. 29 la 49 exerciții de citit variate, îmbrățișînd, la început, învățămîntul intuitiv: copil, școală, casă părintească, ocupațiune, grădină, animale, cîmp, pădure, pămînt, uscat, apă, univers (continentele), țara noastră (Transilvania) cu riurile, munții și văile ei. Natura cu regnurile ei, descrieri de animale, plante și minerale. Soarele, luna, timpul. Viața omenească și istoria ei: egipteni, evrei etc. pînă la români, „strănepoți ai vechilor și faimoșilor romani”, despre care se dă o jumătate de pagină (48). Aceste exerciții sînt făcute, desigur, după nemțește.

La pag. 49, sub p. II, vin „slovele bisericesti” (chirilice), cu 3 pag. de exerciții urmate de lectură: Rugăciunile dimineții, ale mesii, cele spre somn (pp. 52—60). Sub p. III, vin literele latine cu exerciții de la pag. 61 la 78, identice cu cele civile de la pag. 9 la 25. De la pag. 80 la 88, exerciții de citit cu litere latine: o parte de învățămînt intuitiv, identică cu cea de la pag. 28 la 29, apoi ceva despre fenomene naturale, regulile igienice și două fabule (Corbul și vulpea și Asinul și cățelul).

Ca apendice, urmează XVI pag. de litere, cuvinte și propoziții (sfaturi morale) *scrise*, foarte frumos, cu litere civile și latine (chirilice nu!). *Deci scrisul — deja un apendice!*

Materialul acestui abecedar e luat, probabil, după vreun model german. Din punct de vedere didactic, el e superior tuturor abecedarelor anterioare, după cum vedem și din Prefață, din punct de vedere al ideilor și al sufletului pe care-l cuprinde, el e însă inferior. Găsim, ce e drept, partea de „intuiție”, de astăzi, destul de metodic și de clar tratată, dar ea e în același timp destul de seacă.[...]

Ediția de la 1857 din Viena a acestui abecedar, publicat acum pentru școlile „gr. unite din Ungaria și Bănat” — (nu-mi pot explica fenomenul) — prezintă numai câteva schimbări sau mai exact zis completări. Fiind tipărit pentru Ungaria, iar nu pentru Transilvania, zice la p. 40 în loc de „țara noastră în care locuim noi se numește Transilvania”, cum e în ediția de la

Sibiu (pag. 38): „O țară locuită de foarte mulți români e Transilvania“. Apoi la pag. 41, se intercalează și descrierea Ungariei și a Banatului, care în ed. I nu erau. Deosebiri esențiale sînt însă aceste două: scrisul, care în ed. I era numai un apendice, ocupă acum loc în abecedar, ce e drept, tot la sfîrșit, în aceeași extensiune, dar face parte integrantă din abecedar. Și a doua, se dau, la sfîrșit, pe lingă „Himnulu poporar séu cîntarea Împerătéscă“, („Doamne ține pe Împăratul Francisc Iosif cel prea bun“ etc.) și niște „Regule scolastice“ (14 cu totul), în poezie.

Pe verso titlului, ediția aceasta are următoarea clauză: „In școalele publice sunt de a se întrebuița numai cărțile ce sunt prescrise și însemnate cu stampa ediciunii cărților scolastice, luând afară specialele împuterniciri date de ministerul cultului și a învățaturii. Nici să nu se vîndă cărțile acestea cu un prețu mai înalt decăt ca acela, care e pus pe pagina titlului“. *

V

Toate aceste abecedare calcă, după cum am văzut, încă tot pe urmele bucoavnei. Principiile didactice de învățare a cititului sînt încă, în parte, tot cele vechi ale slovenirei, scrisul e încă tot ignorat — deși nu cu totul — materialul de lectură e încă predominant religios, poezia propriu-zisă nu se bucură de nici un rol ș.a.m.d. Abecedarele încă nu erau așezate pe baze moderne, apusene. Cel dintii abecedar modern apare abia peste 10 ani, la 1861, tot în Sibiu, sub titlul: *Abțdariu pentru școlele populare române*. Tipografia diecesană, 1861, 92 pag. Noul abecedar nu mai e anonim, ca bucoavnele și abecedarele de pînă aci, ci dă pe pag. primă și numele autorului, care era Zaharia Boiu [70], profesor la institutul diecezan pedagogico-teologic în Sibiu și om cu multe și mari merite pentru literatura didactică din Ardeal. Acest abecedar, alcătuit de un om al bisericii, nu mai urmează însă tradiția religioasă veche și simplă de pînă aci, ci se orientează de-a dreptul după progresele realizate pe terenul pedagogiei și al literaturii didactice de poporul german, cel mai înaintat dintre toate pe aceste terenuri. Deodată cu abecedarul apare și o bogată și amănunțită carte metodică specială, sub titlul: *Manuducere pentru învățatori la întrebuițarea Abțdariului* (94 pag.) în care se expun principiile generale și speciale care stau la baza abecedarului și care au să conducă pe învățător la întrebuițarea lui. O astfel de carte era în adevăr indispensabilă pentru învățătorii obișnuiți pînă aci cu principiile mai primitive ale bucoavnei. Manuducerea din chestiune e dedicată consilierului P. Vasici [71], „care l-a îmbărbătat și sprijinit (pe autor) prin cuvânt și faptă la compunerea Abecedarului, căt și la această Manuducere“. În introducerea acesteia, Boiu mărturisește că „în privința planului din afară atăt la Abecedar căt și la Manuducere, a avut dinaintea ochilor, pe lângă alte ajutoare, cu deosebire abecedarul german ieșit în tipografia c.r. de stat din Viena și opșorul d-lui Franz Hermann intitulat: *Die Unterklasse, Eine Anleitung zur Behandlung des ersten Unterrichts auf Grundlage der Fibel, Wien 1858*“. Iată, pe baza „Manuducerii“ însăși, care sînt principiile pedagogice conducătoare ale noului abecedar.

* în legătură cu abecedarele apărute la Viena, a se vedea pp. 262—264 din „Ada:s“ (O. P.).

„Metoda urmată aci — zice Boiu în prefața *Manuducerii* — încât știu, e nouă la noi”¹ (pag. 8). „Planul din lăuntru al unui bun Abecedar — zice Boiu — trebuie ne’ncungiurat să fiă acela, ca să introducă pre băeții în elemintele (incepturile) tuturor acelor lucruri, care se cerū de la o școală populară bine’ntocmită, și care suntū: Doctrina religiunei, limba maternă (vorbită și scrisă), Aritmetica, Geografia, Istoria, Istoria naturii și Fisica, apoi cântarea și, încâtū se pôte, Desemnul” (10—11). Bine înțeles că cea dintū datorie a Abecedarului e să introducă în „religiositate și moralitate”. „Ceea ce e spirarea seau suflarea pentru vieța din afară, aceea e religiositatea și moralitatea pentru vieța cea din lăuntru. Precum organismul trupului fără de aceea trebuie să peară, așa și vieța dinlăuntru fără religiositate și moralitate trebuie să se stingă”. Desigur că abecedarul, ținînd cont de natura copiilor, nu le va oferi încă învățămînt religios dogmatic, ci el va ținea seamă de cuvintele apostolului: „Celor crescuți nutremânt vârtos, iar pruncilor lapte!” Abecedarul

„arată băiatului mărimea și bunătatea și înțelepciunea ziditorului în icoana cea viiă a făpturilor Lui. Floricia laudă pe D-zeu pentru că o a îmbrăcatū așa frumosū; pre pajanjinul D-zeu l-a invetatū a tôrce și a țese așa minunatū; vremile cele bune, dar și cele grele, tôte sunt de la D-zeū și tôte au unū scopū bunū și sfântū” ș. a. m. d. (pag.13)... „Invățături morale lungi inadinsū nu s’au datū nicăria, pentrucă religiositatea trebuie să intre în copilū mai multū prin simțire, prin inimă, decătū prin minte, și mai mult prin exemplul celor crescuți, decăt prin cuvintele lorū” (14) „Religiositatea și moralitatea, precum nu cuprindū în vieța omului cutare ori cutare locū, ci petrundū și umplū tōta vieța și ființa lui: așa și Abțdarul nu le-a primit în vre unū despărțemântū alū seū deosebitū, ci le-a împletitū prin lecțiunile și ocupăciunile sale”.

Celelalte părți ale abecedarului, despre care tratează „*Manuducerea*”, sînt: III. Vorbirea (15—27); IV. Cetirea (15—34). V. Scrierea (34—42)²; VI. Aritmetica (42—46)³; VII. Geografia (46—47); VIII. Istoria (47—49); IX. Fizica și Istoria naturii (49); X. Cântarea (49—51)⁴. Restul „*Manuducerii*” (pp. 51—94) dă îndrumări speciale.

Îată acum în ce chip se prezintă abecedarul însuși: în partea primă nu se mai învață literele în ordinea alfabetică, ci se iau vocalele și anume, nu

¹ La 1865, în prefața *Cărții de cetire*, Boiu zice că abecedarul este „după cerințele timpului mai nou”.

² Z. Boiu constată că în școala românească scrisul a fost pînă aici foarte neglijat. Dintre 50—60 elevi ai unei școli, 5—6 înși „erau norocoși de a învăța și a purta condeiul.” Cauzele sînt mai multe și Boiu le înșiră. Dar așa nu mai poate merge! Scrisul trebuie cultivat cu dinadinsul „Experiența a ’nvețatū pre bărbații de școlă, că scrierea arc să înceapă în clasa d’ântăiu, încă înaintea cetirei și apoi să se continue alătura cu cetirea tot anulū” (35).

³ „În Abecedarul de față s’au primitū câteva tăblițe și din Aritmetică” (35).

⁴ „Cântarea în clasa primară se va mărgini în cele bisericesti pe lângă răspunsurile la Liturgiă și pe lângă cele mai simple și mai îndătinate tropare dela sărbătorile cele mari de peste anū, ca în modul acesta copiii de timpuriū să intre în societatea bisericească și să se familiarizeze cu viața religioasă a părinților sei.”

„Din poezia profană (lumescă) încă să aleagă Inv. citeva piese potrivite, scurte și cu melodii simple. Care piese anume arū potē însă să ocupe acestū locū, mărturisescū că însumi nu știū: căci cercândū cu de adinsul după astfelū de cantece, n-am aflatū mai nimica, ca să fiu potutū primi în Abecedariu. La tōtă’ntâmplarea alegerea unor poesiore potrivite cu vârsta Abțedaristilor atătū în testū, cătū și în melodie, va fi anevoiă. Cine ni-arū da unū buchetū de astfelū de floricele, și-arū căștiga unū meritū mare pentru școlă și peste tot pentru cultura poporului” (51).

Nici astăzi, după mai bine de o jumătate de secol, nu stăm mult mai bine în privința aceasta.

una după alta, ca în alfabet, ci după greutățile pe care ele le prezintă pentru elevi, începînd cu cea mai ușoară și mergînd treptat spre cele mai grele, în această ordine: i, e, u, o, a. Literale se iau mai întîi tipărite și apoi scrise, ceea ce constituie un moment cu totul nou. Urmează, după aceasta, consecvent aceluiași principiu, diftongii și consonantele. După suficiente exerciții de citire pentru deprinderea exactă a literelor, urmează deprinderi de citire constătătoare din propoziții care se citesc cu o adevărată plăcere. În partea a doua, urmează piesele de citire, dintre care cităm: Casa binefăcătoare; Copilul iubitor de dreptate; Iubirea de părinți; Cit e de frumoasă omenia; Cum descopere D-zeu pe furul.

Proza are însușiri literare, deși ea nu e destul de populară. Un alt moment nou și important e că abecedarul cuprinde și poezii, făcute de însuși Boiu, care a fost un bunișor poet, și, desigur, cel mai bun autor de poezii didactice din Ardeal. Colorit bisericesc special abecedarul nu mai are, el cuprinde însă rugăciuni, învățături, tropare, condace, axionul. Piesele de citire sînt toate de cuprins moral; la baza lor e sentimentul religios care, fără să fie exprimat, se simte, și anume într-o formă care place și astăzi și va plăcea totdeauna.

Abecedarul e mai întîi cu litere de tranziție (civile), apoi latinesc. El cuprinde 11 părți, între care: Vorbirea, Cetirea, Scrierea, Aritmetica, Geografia, Istoria, Fizica și Istoria naturii, Cântarea și Desemnul, în înțelesul că piesele de citire erau cînd de natura uneia din acestea, cînd de a alteia.

La 1862, Abecedarul lui Boiu iese într-o nouă ediție „îndreptată”. Deosebiri sînt puține (pp. 53 și 56, unde se intercalează piesa a 67-a „Com-pătîmirea”, rămasă afară din ed. I).

Pe exemplarul Muzeului pedagogic din București, găsim următoarea însemnare foarte caracteristică, scrisă de merituosul învățător de la Brașov, I. D a r i u [72]: „O epistolă a școalei căzută din cer; mică la vedere, dar grea la ridicare”. O a doua însemnare a aceluiași, la pag. 30, unde se încep literele latinești: „Trecerea la *latinic*. Așa ne spuneă dascălul nostru”.

Despre Abecedarul lui Boiu scria, la 1863, pedagogul de la Sibiu, I o a n P o p e s c u [73], în *Organul pedagogic* [74] (pp. 257—258), între altele: „Autorul la compunerea lui a avut în vedere înainte de toate metoda numită *legografică*. Pe lângă metoda legografică însă se vede a fi avut în privire autorul tot odată și metoda sonetară (metoda fonetică), după care se face cunoscut elevilor un son oarecare, li se arată și litera (semnul corespunzător)... Planul din afară al abecedarului acestuia e întocmit va să zică așa, încît pe baza lui se pot deprinde elevii la cetire și la scriere după metodele cele mai raționale și mai corespunzătoare atît firei lucrului, cât și firei copiilor.

Exemplele ce sînt aduse pentru exerciții, cu prea puțină excepție, sînt nimerite și bine alese...

Încît pentru planul din lăuntru al abecedarului, acela e compus și țesut astfel, încît materiile ce se aduc pentru deprinderea la cetire și scriere pot servi, precum într'adevăr și au să servească totodată și altui scop și mai înalt, decum sunt dexteritățile acelea mecanice, *culturei*, adică *intelectuale*¹, *morale* și *religioase* a elevilor, care este ținta supremă precum a educațiunii și a instrucțiunii... Ambele cărțile acestea (Abecedarul și Manducerea)

¹ Caracteristic pentru I. Popescu:

sunt compuse după modelele cele mai bune în felul său și de care pe lângă aceea sunt lucrate și cu multă diligență și cunoștință de lucru“.

Popescu le recomandă tuturor oamenilor de școală.

O altă părere, exprimată aproape în același timp, apare în prima revistă școlară din Transilvania, în *Amicul școlai* [75], redactată de *Visarion Roman* [76], la Sibiu. Într-un articol intitulat *Abecedarele noastre*, cineva, care iscălește *M.*, îi recunoaște Abecedarului lui Boiu „sistemat, și cuprinsul lui cel solid“, dar îi obiectează „nechiaritatea tiparului“, multele greșeli de tipar și hirtia nepotrivită pentru copii¹.

Acest abecedar a apărut în 14 ediții pînă la 1886, schimbîndu-se din ediție în ediție, potrivit cu progresul limbii și al culturii. În edițiile din urmă, unele schimbări sînt cu totul caracteristice pentru noua fază în care a intrat cultura neamului nostru sub presiunea politicii ungurești. Așa, de ex., în ediția de la 1886, la exercițiile de citire găsim înlocuite cuvintele *Roma* și *romanii eroi* cu *rămă* și *rămă mereu*. Un elocvent document al timpului!

Cu Abecedarul lui Boiu se începe epoca abecedarelor similare cu cele din Apus. Dacă alcătuitoarii de mai tîrziu ai acestora ar fi respectat tot ce era bun în literatura noastră didactică de pînă aci, folosul ar fi fost fără îndoială mai mare și o dezvoltare normală și specifică mentalității și trebuințelor poporului nostru ar fi fost posibilă. *

VI

În același an cu Abecedarul lui Boiu mai apare, tot într-o tipografie din Sibiu (*S. Filtsch*), însă din însărcinarea Ordinariatului greco-catolic din Gherla, un Abecedar românesc, datorat profesorului de la preparandia din Năsăud, *Vasile Petri* [77], care trecea în deceniile trecute drept cel mai bun metodician român din Transilvania. Titlul abecedarului era: *Elementariu sîu Abecedariu pentru școlile romanesci* de *Basilii Petri*. Legat, 25 cr. v. a. În anul următor, abecedarul e aprobat și de minister, sub nr. 2586/1862. *Petri* voia să dea și un *Îndreptar* pentru întrebuițarea abecedarului, dar multele mizerii pe care le-a întîmpinat cu acesta l-au dezgustat, încît să mai dea și această carte conducătoare necesară. Acest abecedar nu l-am văzut; el nu se află în nici una din bibliotecile publice în care am lucrat. **

La 1870, noul proprietar al librăriei și editurii *Filtsch* din Sibiu, *I. Spreer*, i-a propus lui *Petri* „străformarea Abecedarului după principiile scriptologiei pure“. „Acceptai propunerea — ne spune *Petri* în *Precuvîntarea* de la *Scriptologia* sa² — cu atît mai vîrtos, cu cît Abecedarul era din capul locului un Abecedar de tranzițiune, carele să se poată folosi după orice metod uzuat la instruirea în cetit, și străformarea în modul indicat se condiționase încă la prima sa tipărire“.

Ediția aceasta a II-a a apărut la 1870 sub titlul: *Elementariu sîu Abecedariu pentru scolele romanesci. Compusu după principiale scriptologiei pure de Basilii Petri, profesoriu preparandiale. Cu un „îndreptariu“ pentru învetaitori. Săbiu, Editura lui Iuliu Spreer*. Ediția aceasta constă, ca și cea dintii,

¹ *Amicul școlai*, 1864, pp. 241—242.

² *Scriptologia seau modulu de a înveta cetitulu scriendu. Îndreptariu pentru învetaitori la tractarea Abecedarului de Basilii Petri professoriu preparandiale, Săbiu, Edit. libr. Iuliu Spreer, 1872.*

* A se vedea și însemnarea de la pag. 260 Din „*Adaos*“ (O. P.).

** A se vedea nota de la pag. 269. Exemplarul de la Biblioteca Academici R.S.R. e din 1864 (O.P.).

din două părți, dintre care prima cu litere de mină, iar a doua cu litere de tipar. Partea I s-a tipărit la Lipsca, a doua la Sibiu¹.

Despre Abecedarul lui Petri *Amicul școlai* scria că merită laudă fiindcă începe de-a dreptul cu literele romane. * „Materiile sunt peste tot potrivite, bine așezate și frumoase“. Abecedarul acesta „este astăzi *cel mai bun* și în compunerea lui se vede pedagogul cel practic, pe când toate celelalte Abecedare la noi vădesc numai pe oamenii teoriei“².

Petri fu cel dintâi care căzu, cu încercările lui, victimă a sistemului școlar inaugurat în Ungaria la 1868 prin articolul de lege XXXVIII despre organizarea învățământului primar. Acest articol de lege prevede că confesiunile sau societățile care susțin școli au dreptul să se îngrijească ele decărțile școlare necesare, întocmindu-le după cum vor voi — respectînd, bineînțeles, principiile fundamentale ale legii — și aprobîndu-le. Ministerul își rezervă numai dreptul de a interzice o carte, în cazul cînd ar găsi-o necorespunzătoare din punctul de vedere al statului. Dispoziția aceasta, care la început nu părea tocmai așa de supărătoare, s-a dovedit, în curînd, o dispoziție cu totul primejdioasă pentru dezvoltarea literaturii noastre didactice și, deci, pentru înaintarea școlii și culturii noastre. Era destul ca un inspector oarecare, sau vreun ziar șovin să afirme că cutare carte e contrară intereselor statului pentru ca ea să și fie interzisă imediat de către minister.

Astfel s-a întîmplat mai întîi cu Abecedarul lui Petri, pe care-l atacase o foaie unghurească din Cluj, *Kolct*, acuzîndu-l de daco-românism. Ministerul a interzis, printr-o singură trăsătură de condei, atît ediția de la 1861 cît și pe cea de la 1870, precum și pe cea de la 1874, pentru preținse tendințe daco-române³. De aici începe calvarul literaturii didactice românești din Ungaria, cu care ne vom întîlni foarte des în istoria acestui ram al literaturii noastre. [78]

VII

La 1870, cînd apare în Sibiu ed. a II-a a Abecedarului lui Petri, apare tot acolo un nou abecedar, bazat pe principii pedagogice și mai moderne și tipărit și el cu litere latine⁴. Noul abecedar avea ca autor pe I o a n P o p e s c u, care redactase cu cîțiva ani mai înainte serioasa revistă pedagogică intitulată *Organul pedagogic* și care era acum profesor de pedagogie la școala normală și la seminarul de acolo. Popescu făcuse studii temeinice de pedagogie și filozofie la Universitatea din Lipsca, cu vestitul T. Z i l l e r [79], continuatorul lui H e r b a r t [80] și avea să devină, încetul cu încetul, cel mai sistematic și profund pedagog român, ale cărui scrieri (*Pedagogia* și *Psihologia empirică*) au rămas, pînă în ziua de astăzi, cele mai temeinice scrieri pedagogice românești.

Paralel cu abecedarul său, Popescu a publicat și o *Manuducere* care să dea învățătorilor îndrumările metodice necesare unei cărți bazate pe principii

¹ N-am văzut nici Abecedarul, nici Îndreptarul. La 1874, o nouă ediție a lui (cf. *Transilvania*, 1874, pag. 264).

² *Amicul școlai*, Sibiu, 1864, pp. 241—242.

³ Cf. pentru cea din urmă ordinul ministerului nr. 11973 din 1875. În schimb, abecedarul a fost întrebuintat în România (cf. *Catalogul librăriei Sococă pe anul 1871*, pag. 19).

⁴ După 1870, nu mai apare nici un abecedar cu litere chirilice sau civile.

* Cu privire la primul abecedar tipărit exclusiv cu litere latine, a se vedea pag. 261 din „Adaos“ (O.P.).

noi. Abecedarul însuși era intitulat: *Antai'a carte de lectura si invetiatura, pentru școlile populare romane*, de I. Popescu, Sabiiu, în tipografia lui S. Filtsch, 1870.

Acest abecedar e cel dintâi care se bazează pe „cuvintele normale” și care introduce pe de o parte desenul, pe de alta ilustrațiile în serviciul scrisului și al cititului. Cît privește calea urmată la alcătuirea lui, Popescu spune în „Manducerea” sa: „La compunerea acestor cărți de școală am consultat operele a mai multor pedagogi practici de renume și, mai ales în ceea ce privește planul exterior, am consultat operele de A. H a e s t e r s. Problema mea nu a fost de a produce ceva nou, ci de a adopta pentru școlile noastre materialul de învățământ ce s-a stabilit, în privința cuprinsului și a formei, prin lungi experiențe la unul din popoarele cele mai înaintate în cultură”. Cartea (tipărită întreagă cu litere latine, afară de 2 pag. chirilice, pp. 74—75), vrea să fie „instructivă și plăcută” și nu dă nimic „ce trece peste priceperea elevilor”, ci merge „dela ușor la mai greu, dela ce e mai aproape la ce e în depărtare, dela ce e văzut la ce e nevăzut”. Ea vrea din capul locului să fie „baza pentru învățământul ulterior”, de aceea autorul „a urzit în el începuturile din toți ramii învățământului” (pag. 28).

Iată, mai de aproape, cum se prezintă acest abecedar:

Primele pagini cuprind exerciții de desen pregătitoare pentru scris (pp. 1—3), apoi (pag. 4) exerciții de scris, pe urmă „cuvintele model” (adică „cuvintele normale”) scrise, tipărite și ilustrate.

Exercițiile de citit și propozițiile care urmează pe fiecare pagină, după fiecare „cuvânt normal”, nu sînt în legătură de înțeles unele cu altele. Secțiunea I e: desen și pregătiri pentru scris; a II-a, toate literele pe baza cuvintelor model, și literele mari, cu exerciții de scris și citit; a III-a, exerciții de citit cu *ū* și *ī* scurt, scris: *u* și *i*; a cu ton întunecat, diftongi, *ge*, *gi*, apostrof, *ș*, și semnele literelor. Secția a IV-a cuprinde piese de citire: Cartea, Copilul mic și cartea, Școala, La școală (poezie), Casa și cele dimprejur (poezie), Ghicitoarea, Casa părintească, Răsplata firească, Animalele de casă, Cocoșul și găinile (ilustrat), Calul (*id.*), Soldatul călăreț (poezie), Cănele și pisica *ș.a.m.d.* pînă la Aerul, Soarele, Luna, și Stelele, Norii, Omul, Sufletul, Dumnezeu. Cu totul, abecedarul cuprinde 16 poezii din totalul de 59 de piese. Secțiunea V: literele chirilice tipărite, o istorioară și, *în urmă*, o rugăciune, cu slove chirilice. Relativ la acestea, zice Popescu în „Manducerea” (pag. 28): „Pe cînd constatăm necesitatea de a deprinde pe elevii noștri la cetirea cu litere cirilice, trebuie să adăogăm totodată că ar fi o pierdere de timp dacă i-am pune să învețe a și scrie cu acele litere. Pentru elevii din școlile populare va fi de ajuns a-i face să știe scrie bine, după ortografie, cu un fel de litere”. Secția a VI-a are 3 pag. „Deprinderi în compus”.

Doi învățători de la școlile grănicerești din fostul regiment românesc I publică în revista Școala română [81], din 1877 (pp. 139—142), o recenzie documentată asupra abecedarului lui Popescu. Acești învățători, care însă sînt probabil redactorii înșiși ai *Școlii române*, Vasile Petri și el autor de abecedar, și Ioan Candrea [82], mai tîrziu profesor la Seminarul din Sibiu și coleg cu Popescu, excepționează exercițiile de scris de la începutul abecedarului, care duc la dresaj, și fac excepții și în privința metodei însăși întrebuintate de Popescu. „Precum se vede, arată autorii, d-l Popescu a urmat aci metodel verbal sau analitic la aplicarea căruia, după mărturisirea tuturor

pedagogilor, se cer învățători unul ca unul calificați, altmintrelea degenerază în mecanism, pe când metoda sintetică este cu mult mai ușor și pentru școlari și pentru învățători. Mai departe, excepționează că nu învață cu ajutorul cuvintelor normale și literele derivate, că la predarea sunurilor nu procedează de la ușor la greu, ci ia la început sunuri prea grele, că la exercițiile de citit nu procedează treptat, ci prezintă lucruri prea grele pentru copii, că o mulțime de ilustrații sînt greșite, că în ortografie nu e destul de consecvent, că piesele de citire (59, din care 20 poezii și ghicitori) „mai toate sînt descrieri, pre cînd narațiunile și istorioarele morale lipsesc cu desăvîrșire”. „Chiar și poeziile au mai peste tot un caracter descriptiv, ca să nu zicem prozaic, și numai puține sînt de caracter narativ, epic, poetic. Natura copiilor cere însă din contră”.

În ce privește observația din urmă, ea e întemeiată. Scăderea pe care o constată aici cei „doi învățători”, se întîlnește în aceeași măsură și în cărțile de citire ale lui Popescu, publicate mai tîrziu. E ceva nemțesc, greoi, în ele, ceva care nu se potrivește destul de bine cu spiritul românesc.

O altă recenzie asupra Abecedarului lui Popescu a scris, în primii ani după apariția lui, învățătorul Ioan Pop-Reteganul [83]. Într-un studiu al lui, publicat la 1878 sub titlul *Recensiunea unor ABC-dare românești*, el spune că Popescu ar fi trebuit să-și aleagă mai bine cuvintele normale, că multe părți ar trebui înlocuite cu altele, ca să nu dea atît nechez elevilor și învățătorilor. Partea de lectură e „cea mai bună” din întreg abecedarul. „Aci numai atîta mai era de dorit, ca mulțimea descrierilor să fie mai tare întretesută de istorioare, narațiuni etc.; de altfel bucățile de lectură sînt tratate bine, ușor și nu ne face supărare cu cuvinte din regiunile superioare”¹.

Abecedarul lui Popescu, care era introdus în școlile ortodoxe și era admis de minister și în cele comunale și de stat, cu limba de predare română² care însă n-au existat niciodată!), a avut cea mai lungă viață dintre toate cărțile de școală românești. El mai e și astăzi în întrebuințare, după ce, în edițiile de la 1891 înceace a fost supus unor neînsemnate schimbări din partea gînerelui său, Petru Șpan [84], iar de la moartea acestuia înceace (1911), din partea fiului său Cornel Popescu³. Deosebiri esențiale între edițiile mai noi și între cele mai vechi sînt următoarele: exercițiile pregătitoare pentru scris de la pag. 8 au fost omise. De fapt, ele nici nu erau potrivite, căci elevul era pus să scrie litere, ca simple exerciții, fără să știe ce sînt ele. Apoi, cuvintele normale sînt descompuse în elementele lor alcătuitoare (litere). Pentru deprinderea mai corectă a scrisului s-a introdus scrisul între liniare. S-au înmulțit și simplificat totodată cuvintele menite pentru exerciții de citit și s-au mai introdus cîteva piese noi, dintre care cea din urmă e foarte caracteristică: Pățania unui copil, Cîntecul melcului, cîteva ghicitori, Primăvara și Țara mea. Și, în sfîrșit, au fost omise ilustrațiile care reprezentau animalele de casă și de cîmp, luîndu-le locul două ilustrații care caracterizează însuși spiritul schimbărilor făcute. Ilustrațiile acestea sînt: „Copilul și florile” și „Copilul mic ce vrea să fie mare”.

¹ *Transilvania*, 1878, pp. 197—199.

² Nr. de aprobare 16524 din 1887. Cf. revista *Convorbiri pedagogice* din Panciova, 1887, pag. 198.

³ Ed. a III-a, 1875, a VI-a, 1887, a XI-a, 1896, a XVIII-a, 1911.

În afară de acestea, nu s-a mai schimbat aproape nimic, decât doar ortografia, deși anumite schimbări ar fi fost desigur în avantajul abecedarului însuși. Astfel, ar fi trebuit înlocuite multe piese cu caracter descriptiv, prin piese cu cuprins narativ, și ar fi trebuit mlădiată limba, care în general e greoaie, lipsită de spontaneitate și de culoare populară.

Prin Abecedarul lui Popescu ne vedem intrați adinc în pedagogia și didactica germană. Dacă Popescu, prin aproape întreaga lui cultură, n-ar fi fost atît de influențat de viața germană, și dacă împrejurările l-ar fi făcut să cunoască și să trăiască cel puțin tot atît de temeinic și viața populară și istorică a poporului propriu, cu toate cîte țin de ea, abecedarul lui ar fi fost, fără îndoială, cea mai strălucită carte de școală românească. Dar așa cum a fost și este, abecedarului îi lipsea, într-o măsură destul de simțită, o însușire indispensabilă unei cărți menite să trezească și să îmbogățească sufletele, și anume: duhul românesc genuin. Dar dacă pentru aceasta l-am face răspunzător numai pe Popescu, am comite o nedreptate. Dacă el ar fi trăit într-o țară liberă, în care legile să nu împiedice tocmai manifestarea celor mai intime părți ale sufletului, desigur că și în punctul în chestiune cărțile lui ar fi fost la înălțimea așteptată.

VIII

Tocmai la 1871 apare și în Blaj un abecedar. Pînă la acel an, s-au întrebuițat și în școlile greco-catolice desigur tot cărțile de la Sibiu. Abecedarul de la Blaj era făcut de doi profesori de la tinăra școală normală (preparandie) de acolo și anume de Petru Solomon [85] și de Gheorghe Munteanu [86] și era intitulat: *Elementariu pentru clasa antania a școlilor poporali de Solomon-Munteanu, Blasiu, 1871.*

Primele ediții ale cărții nu ne sînt cunoscute. * Despre ediția a IV-a, apărută la 1877 („Aprobată de comisiunea scolastică Arhidiecezană”, 79 pag.) avem o dare de seamă a lui I. Pop-Reteganul.

Abecedarul e compus după principiile scriptologiei mixte și după metoda sintetică. Constă din patru secțiuni: I. Alfabetul mic scris și tipărit. II. Alfabetul mare, scris și tipărit. III. Materia pentru învățămîntul intuitiv și IV. Capete de cetire cu exerciții de intuițiune, cugetare și vorbire. În secțiunea I literele se succed astfel: i, u, n, m, r, v, c, e, o, a, s, t, d, l, b, h, j, g, k, p, f, à, è, é, â, ê, î, û, ó, ci, ce, chi, ci, si, ti, z, di, ge, gi, ghi, x, qu; literele mari: P, B, R, F, T, I, J, H, A, N, M, V, Z, U, O, S, C, G, L, E, D. Despre secția III și IV zice Pop-Reteganul: „Lucrarea este pe cât de frumoasă, pe atît de practică. Bucățile de cetire sunt bine alese și bine tratate. Materia e sănătoasă și tratată în mod viu, atrăgător”. Sînt 56 piese de citire: 14 poezii, 42 în proză. Ele se împart astfel: două se referă la corpul omului, 15 la gradele etății și la membrii familiei, trei la locuința omului, cinci la școală și biserică, unu la comună, două la cetate, șase la animalele de casă, cinci la grădină, țarină și praturi, unu la pădure, două la apă, unu la pămînt și aer, trei la ceriu, două la om, două la Dumnezeu.

I. Pop-Reteganul zice că acest abecedar e superior atît celui de I. P. Papiu cît și celui de I. Popescu(!). Pentru o ediție nouă nu cere

* A se vedea și pp. 265—266 din „Adaos” (O.P.).

alte modificări, decît ca în secțiunea I să întrebuițeze virgule și să omită unele cuvinte mai grele și multisilabe¹.

De fapt, părerea lui Pop-Reteganul e prea binevoitoare. Abecedarul avea destule defecte, și din punct de vedere metodic și mai ales din punctul de vedere al materialului de lectură, care era întocmit fără vreun sistem și ținut într-o formă puțin accesibilă copiilor de 6—7 ani. Dacă el n-ar fi fost un fel de abecedar oficial al arhidiecezei greco-catolice, el nu s-ar fi putut menține pînă astăzi, nici chiar cu modificările introduse de la 1905 încoace de profesorul G. Precup, ginerele lui Solomon. G. Precup s-a convins însuși că acest abecedar nu mai corespunde cerințelor moderne și a făcut pregătiri, dimpreună cu Toma Cociș [87], învățător în Pănade și cu pictorul Iuliu Ionaș (mort în război), pentru publicarea unui abecedar nou și corespunzător.

Cum la Blaj Abecedarul lui Solomon și Munteanu era cel dinții abecedar ce se dădea în mîna învățătorilor, obișnuiți pînă aci mai mult numai cu bucoavna, era neapărat necesar ca să li se dea și o îndrumare cu privire la întrebuițarea lui, cum făcuseră la Sibiu Boiu, Petri și pe urmă Popescu. O astfel de carte și apare într-adevăr, dar ea nu e de autorii înșiși ai abecedarului, ci are ca autor pe un al treilea profesor al preparandiei din Blaj, pe Ș t e f a n P o p u [88] (tatăl fostului director al liceului Sfintu Sava din București)[89]. „Manuducerea” aceasta era intitulată: *Metodulu pertractarei Legendariului I (Abecedariului), după principiale scriptologiei, și Instrucțiunea intuitiva*². *În usulu institutelor pedagogice, teologice și a docentiloru de Stefanu Popu, profesoriu principale de metodu etc. alu Institutului pedagogicu din Blasiu. Proprietatea autorului, Blasiu 1872. Tipografia seminariului (75 pag.)*. La compunerea acestui „metod”, autorul „a avutu înaintea ochiloru pedagogii celi mai practeci și cu deosebire pe F r. H e r m a n n”³, deși nu a adoptat principiul scriptologiei pure, recomandat de acesta — pentru germani — cu atita căldură [90].

Ca și Z. Boiu, care calcă încă la 1861 pe urmele lui Hermann, St. Pop spune în *Prefacia*: „Scopul meu a fost a da în mîna fratiloru docenți, unu îndreptariu, în sensulu spiritului timpului de astăzi”. În § 5 al cărții, Pop arată, ca și Boiu: „Cultur'a religioasa a poporului e scopulu principale alu instrucțiunei. Sementi'a religiunei și a vertutei debe de timpuriu seme-nata, pana cand anim'a delicata a pruncului e deschisa spre primire” (pag. 10)... „Docentele se nisuésca intru acolo, ca ocupatiunea cu Ddieu se fia o trebuintia a pruncilor; cá asia si cá barbati voru sa afle în midiloculu suferintieloru si neplaceriloru mangaliarea cea mai secure în rogatiune”. Ca metod de învățare, Pop e „pentru acela prein care invétia prunculu scriendu a lege, vase dica mai antaniu invetia a scrie apoi a ceti, seau mai bene dicandu ambele deodata” (pp. 13—14). „Manuducerea” lui Pop, care avea în vedere mai mult sau mai puțin Abecedarul de Solomon-Munteanu (cf. pag. 73), e mai rigidă și mai săracă decît a lui Boiu, în schimb din punct de vedere pur didactic e ceva mai dezvoltată.

¹ *Transilvania*, 1878, pp. 232—233. Abecedarul a apărut în 16 ediții; ed. a IV-a, 1877, ed. a V-a, 1878, ed. a VI-a, 1880, ed. a VII-a, 1883, ed. a VIII-a, 1889, ed. a IX-a, 1890, ed. a XII-a, 1898, ed. a XIII-a, 1902, ed. a XIV-a, 1905, ed. a XV-a, 1908, ed. a XVI-a, 1911.

² Vezi despre el revista *Lumina* din Arad, 1872, nr. 11 și urm.

³ Același cu cel întrebuițat de Z. Boiu la alcătuirea primului abecedar (dimpreună cu „Manuductorul”) pentru școlile primare ortodoxe.

Partea a cincea a metodului: Lectura (citirea) e după *Vernaleken* (pp. 70—75).

IX

În acest timp, încep să apară abecedare românești și la Budapesta, sub îngrijirea ministerului de culte unguresc, care, pe baza legii școlare de la 1868, se simțea dator să dea el însuși impuls pentru o bună literatură didactică¹.

Primul abecedar apărut în capitala Ungariei e intitulat: *Elementariu sêu ABC-dariu pentru școlile populare romanesci*², prelucratu după Pavelu Gönçzy [91], de Toma Rosiescu, Buda, Proprieta statului reg. ung., 1871 (112 pag.). Paralel cu el apare și o *Instrucțiune pentru învățători*³. *

Elementarul acesta e alcătuit pe baze pur sintetice. El constă, de la un capăt la altul, numai din exerciții de citire. Toate aceste exerciții, în care sînt cuprinse și piesele de citire, servesc exclusiv la învățarea singuraticelor litere, care se succed cu o încetinală unică în felul ei, atît cele mici, cit și cele mari. Printre exercițiile de citire găsim și de acestea: roma e mare (pag. 8), romani (10 și 11), remū e romanū (11), hai la horă măi romane (21), horia e nume (21). Întîlnim și „Versul Împăratului”, care în edițiile de mai tirziu e „Versul regelui”. Ca limbă, găsim: ceriulū e ceruleū, chiaritate, polemie, guvernul duce cîrma etc. Întîlnim pe alocuri și influența directă a limbii ungurești. De ex. „Dar' nini! cum pîndesce mîtia colo la paie. Mi se pare ca simțiesce acolo ce-vă slórece” (96).

Printre piesele de citire, sînt și 16 poezii, care însă nu sînt tipărite vers sub vers, ci ca proză. Limba și ortografia sînt imposibile. Acest abecedar nu s-a prea întrebuițat în școlile confesionale, afară doar de cele din dieceza Gherlei⁴, ci mai mult în cele comunale.

Ioan Pop-Reteganul, care a scris o dare de seamă despre el, zice în concluziile sale:

1. „Cartea, luată ca Abecedar e prea grea:
 - a) aduce deodată mai multe greutăți, nu numai una;
 - b) ordinea tratării literelor nu e bine aleasă;
 - c) îndată de la început pretinde de la copil formarea cuvintelor de mai multe silabe, și încă cuvinte, nume de obiecte de ce află afară de cercul familiar și afară de patrie, precum și nume de concepte abstracte;
 - d) formează ziceri prea lungi;
 - e) nu aduce nici o descriere bună, metodică, intuitivă.
2. Cartea este fără gust pentru copil, căci:
 - a) copilul nu cunoaște toate literele pînă nu gată toată cartea, fiind compusă după principiul „pur sintetic”, așa se desgustă, văzând că tot litere nouă și iară nouă are de a învăța un an întreg. Mulți copii nu pot

¹ Despre aceasta se va vorbi mai pe larg în partea a III-a a cercetărilor noastre, care tratează despre *Cărțile de citire din Transilvania*.

² Mai tirziu guvernul nu mai recunoștea „școli românești” în Ungaria, ci numai „școli cu limba de propunere română.”

³ N-am văzut-o.

⁴ Școala practică din 1885 spune că în dieceza Gherlei se întrebuița la acel an mai mult Abecedarul de Gönçzy, decît cel de Papiu sau cel de Solomon-Munteanu (pag. 217).

* Despre abecedarul apărut la Buda în 1863 a se vedea pp. 264—265 din „Adaos” (O.P.).

umbla la școală până nu găte cartea, adică tot timpul cerut spre aceea, prin urmare — de au învățat cât de bine tot nu vor avea nici un folos;

b) cartea este nespuse de grea pentru învățator, având a face atâtea explicări de cuvinte ce nu vin înainte la învățământul intuitiv¹.

Elementarul de Roșiescu-Gönczy a apărut la 1883 într-o nouă ediție, absolut neschimbată² și într-o a treia ediție la 1891, iarăși neschimbată (cu aceeași oribilă ortografie), afară doar de degradarea împăratului la demnitatea de rege. Dovadă că în Budapesta nu se interesa nimeni în mod dezinteresat de înaintarea învățământului românesc.

O a patra ediție, cu totul modificată, a acestui abecedar, a apărut la 1910, de astă dată ne mai purtind în titlu numele lui Roșiescu. El se prezintă cu modificări din punct de vedere metodic, metoda pur sintetic e mai redus ca în primele ediții. Nu mai găsim nici exercițiile de citire cu Roma și cu românii. Ediția aceasta e mult mai străină de sufletul românesc, decît cele anterioare.

X

La 1878, V. Petri scoase *Noul Abecedar românesc* (96 pag., 25 cr.) făcut acum așa ca să nu mai poată fi excepționat. Abecedarul separă învățatul scrisului de al cititului; pe primele 50 de pagini se învață numai scrisul pe baza unor metode foarte frumoase — cele mai frumoase din întreaga noastră literatură didactică. Petri purcede de la Comenius (de fapt Rati-chius): „tot numai o greutate de odată“ și e caracteristic mai ales față de literatura didactică de pînă la el, că începe cu scrisul și nu cu cititul.

În edițiile de mai tîrziu, abecedarul e „întocmit atît după scriptologia pură, cît și după scriptologia mixtă. Sistem sintetic“.

Aceasta e de altfel singura calitate remarcabilă prin care se impune Abecedarul lui Petri — și s-a impus de fapt ca „cel mai eminent Abecedar românesc“, — căci alte calități superioare n-are. Piese de citire nu sînt mai bune ca la Boiu și Popescu, în schimb e inferior lui Popescu, prin lipsa ilustrațiilor.

Abecedarul lui Petri constă din două părți mari: I. de la început pînă la citirea fluentă cu litere scrise și tipărite; II. piese de citire. Partea I. începe cu exerciții de desen. Prima literă i, apoi o, u, m, r, v, c, s, t, d, l, b, p, j, g, f. Exercițiile de citire sînt formate din cuvinte: multe și propoziții cu înțeles. Literele mari: Nume, apoi: Ce sunt lucrurile, Din ce sunt lucrurile, Cum sunt lucrurile, Ce fac lucrurile — tot în propoziții scurte, uneori în versuri. Apoi proverbe, învățături și o rugăciune.

Partea a doua: I. Școala; II. Casa părintească; III. Omul; IV. Animalele domestice; V. Grădina; VI. Satul și orașul; VII. Cîmpul; VIII. Pădurea; IX. Animalele sălbatice; X. Pămîntul; XI. Aerul; XII. Cerul; XIII. Timpul; XIV. Dumnezeu. Ca încheiere: literele chirilice, cu care se tipăresc și cîteva rugăciuni, și, în sfîrșit, tabla înmulțirii.

¹ Cf. I. Pop-Reteganu, „Tipul Abecedarilor sau Elementarelor române din imperiul Austro-Ungar“, în *Observatorul*, Sibiu 1878, nr. 39—41.

² E interesantă doar nota din partea de jos a pag. 49: „Rumân ABC“. Încă și la 1883 se mai evidențiază deci în tipografia statului unguresc din Budapesta influența germană.

I. Pop-Reteganul, care dă o descriere mai amănunțită a abecedarului¹ zice că e: „întru toate bun și frumos, metodic, practic, duce ușor și sigur la scop”.

Însuși fostul inspector școlar din Bistrița, Fr. K o o s, a publicat în ziarul *Kelet* din Cluj (nr. 277—1877) o recenzie foarte elogioasă despre acest abecedar. Între altele, el zice: „Un Abecedar românesc mai eminent decât acesta nu există nici unul”. Și *Biserica și Școala* [92] din Arad era de aceeași părere: „Abecedarul lui Petri din toate câte au apărut până acum la noi, va fi cel mai avantajos pentru instrucțiune” (nr. 11 din 1870).

Paralel cu Elementarul său, Petri a publicat și un studiu temeinic (156 pag.) asupra scriptologiei: *Scriptologia seau modul de a invetia cetitul scriin-du. Îndreptarc pentru invetiatori la tractarea Abecedarului*. Sibiu. Edit. Spreer, 1872. Tot atunci a publicat Petri și o serie de cărți de citire în legătură cu care a dat la lumină și o *Instrucțiune pentru invetiatorii dela scolele granitieresti din fostul regiment roman I., privitoria la tractarea cartiloru scolastice*, cu moto-ul foarte caracteristic: „Poterea invetiatorului zace în metodu lui” (Sibiu, S. Filtsch, 1872, 120 pag.). În lucrarea aceasta a lui găsim și o înșirare a cărților, „pentru mâna școlariilor” și a cărților care „se recomandă pentru învățători”. Între acestea din urmă întâlnim mai multe cărți din România, ca *Geografia* de N. Mihălescu, *Elemente de istoria Românilor* de A. T. Laurian (a cărei ediție a IX-a a apărut chiar în Sibiu, la S. Filtsch, 1871), *Elemente de fizică experimentală* de Nani-anu, *Compendiu de istorie naturală* de S. Mihălescu. Ba mai mult chiar, se recomandă istoria panromâniștă, a lui V. A. Ureche [...]. La tratarea părților din istorie, Petri recomandă: „vorbind învățătorul despre moartea lui Mihaiu Bravul nu va uita a ceti cunoscuta baladă: „Pe câmpia Turzii, pe un verde plaiu”», și a o cânta cu școlarii dimpreună” (pag. 93). [93]

Și Abecedarul lui Petri s-a menținut bine. El mai e în întrebuințare și astăzi, mai ales în școlile comunale, foste pe vremuri „grânicerești”. În cursul timpului, el a îndurat și mici schimbări, în fond însă a rămas același. Iată o schimbare caracteristică, petrecută după 1884. Punem față în față o pagină cu exerciții de citire ed. a IV-a, cu aceeași pagină din ed. a XIV-a.

Ed. a IV-a (1885)²

Abrud, Blaj, Brașov,
Cernăuți, Chișineu,
Deva, Făget,
Galați, Giurgiu, Gherla,
Huși, Iași,
Mediaș, Neamț,
Oradea, Oltenița, Plocești,
Pitești, Rodna, Reghin,
Săbiiu, Șimleu, Timișoara,
Uioara, Unedoara, Vasluiu
Vidin, Zernești.

Ed. a XIV-a (1901)

Arva, Budapesta,
Ceaba, Chichinda,
Debreșin, Eperjes,
Fiume, Gara,
Giula, Ghimeș,
Mohaci, Nitra,
Orșova, Pojjon, Petroșeni,
Racoș, Șopron,
Turda,
Ugocea, Vesprem.
Vaș, Zarand, Zenta.

¹ Cf. *Transilvania*, 1878, pp. 233—245 și 259—261.

² Ed. a V-a, 1886; ed. a VI-a, 1889; ed. a VII-a, 1890; ed. a XIV-a, 1901; ed. a XV-a, 1903; ed. a XVII-a, 1908; ed. a XVIII-a, 1911. Până la 1901 s-au desfăcut din acest abecedar peste 100 000 de exemplare (Cf. M. Linul, în *Foaia școlastică* din Blaj, 1905, pag. 4).

Vaful a intrat, deci, ca un fel de simbol, și în literatura didactică, pe care a pus stăpânire tot mai puternică an de an, pînă în ziua de astăzi.

V. Petri, care era de religie greco-catolică, și care și-a scris abecedarul mai ales pentru școlile grănicerești și pentru cele unite, l-a înaintat spre aprobare și Consistoriului arhidiecezan ortodox din Sibiu, la 18/30 aprilie 1878. La 24 februarie 1879, Consistoriul îl dă spre cenzurare lui Z. Boiu (el însuși autor de abecedar), I. Popescu (idem) și D. P. Barcianu [94]. La 7/19 aprilie 1879, Boiu raportează Consistoriului că Popescu „din considerare că este autor de asemenea carte ca cea din chestiune, nu poate lua parte la cenzurarea ei”. Se numește în locul lui profesorul de la seminar, N. Maier. La 24 aprilie 1880, așadar după 2 ani de la înaintarea cărții spre aprobare, se înaintează consistoriului raportul comisiei de trei (raportor Barcianu). Comisia „pe baza unei cercetări conștiințioase află abecedarul ca o carte compusă cu multă pătrundere și tact pedagogic, ceea ce au recunoscut și diferitele critice ce s-au făcut asupra acestei cărți în jurnalele noastre și străine. Comisiunea deci își ține de datorință a recomanda Ven. Consistoriu spre sprijinire la locurile competente autorizarea folosirii noului Abecedar în școlile noastre populare”. Comisiunea recomandă totodată și cartea de citire partea I, pentru anul al 3-lea și al 4-lea de același autor¹.

Lucrul s-a poticnit însă aici. Asupra aprobării cărții Consistoriul nu s-a pronunțat, ci a lăsat chestiunea nerezolvată.

Începe epoca de izolare a activității școlare pe singuratică dieceze și pe singuratică confesiuni, ceea ce, dacă din unele puncte de vedere e bine, din punct de vedere general mai înalt e, desigur, un mare rău. Tendințele acestea centrifugale au făcut cu neputință o activitate comună și unitară a școlii românești din Transilvania, în toate privințele, și au împiedicat înflorirea literaturii didactice.

XI

După cum s-a putut vedea din expunerile de pînă aci, literatura școlară s-a dezvoltat, afară de Viena, Buda și Brașov, numai în cele două centre bisericești principale, în Sibiu și Blaj. În celelalte centre bisericești, nu se simțea în această privință nici o mișcare. Aradul, cu cea mai veche preparandie românească (1812) și cu episcopie proprie de la 1829, nu dădea nimic pe acest teren. La Oradea-Mare, cu episcopia unită de la 1776, absolut nimic [95]; la Gherla și Lugoj, unde s-au înființat episcopii la 1853, și la Caransebeș, la 1864, încă nu se simțea nimic în această direcție. Cel dintîi dintre aceste centre bisericești unde încep să apară de la o vreme cărți de școală e Gherla, sediul unei dieceze vaste, cu multe școli primare, cu un seminar și cu o școală normală românească.

Pînă la 1874, în școlile acestei dieceze se întrebunțau Abecedarul de Gönckzy, cel de Solomon-Munteanu și cel de Petri. Acum consistoriul — Ordinariatul — de acolo se gîndi să dea și el un abecedar propriu pentru trebuințele diecezei. Urmarea fu apariția în acest an a unui *Abecedariu pentru școlile confesiunale greco-catolice din diecesa Gherlei, com-*

¹ Arhiva Consistoriului din Sibiu, registratura IV, 54, 1878.

pusu cu aprobarea prea ven. ordinariatu diecesanu de I. P. Papiu [96], Gherla, tipografia diecesană.

Ediția I a abecedarului a fost aspru criticată, după cum spune autorul în revista *Transilvania* [97], 1878 (pag. 282). „După critica publicată la I ed. a și urmat la M. ordinariat un manuscris de Abecedariu nou; asemenea manuscris de Abecedar a urmat și după a II-a critică la a II-a ediție; ambele firește cu rugarea ca să se răscumpere. De aci oricare își poate face concluziunea: pentru ce atâtea critici înverșunate. Au urmat apoi la a II-a ediție critice maghiare în *Kelet*-ul din Cluj. Alarmul era mare; unii credeau că voi fi demisionat din oficiu, însă har Domnului că nu s-a întâmplat, ministerul avu mai multă minte decât criticantele, și așa cărțile îmi rămaseră în liniște (Abecedar și Legendar) cerute chiar și prin alte dieceze, precum pot spune cei dela tipografia a cărei proprietate sunt acestea. Că oare răspunsul meu în *Kelet* sau două alte împrejurări au scăpat cărțile dela perire, — și pe mine de necez, nu voi să știu“.

Ziarul *Kelet* susținuse, anume, că abecedarul „inspiră Dacoromânism“, deși, la drept vorbind, o învinuire de această natură nu i se putea aduce de loc. Momentul însă e foarte caracteristic și e de domeniul psihologiei. Ungurii, obișnuiți să nu vadă nici un fel de manifestare românească în nordul Ardealului, au rămas mirați văzînd că la Gherla încep să apară cărți românești. Însăși apariția lor constituia o gravă „trădare de patrie“.

Cu toată acuzația de dacoromânism, abecedarul însă n-a fost interzis, dar autorul s-a gîndit să-l „străformeze“, așa că, începînd cu ed. a III-a, apărută la 1878, el iese cu anumite schimbări, mai esențiale.

Despre această ediție (72 pag.), scrie Pop-Reteganul în *Transilvania*, (1878, pag. 212 și urm.) o recenzie foarte aspră, arătînd că, deși mai bună decît edițiile anterioare, ea e atît de rea, încît trebuie scoasă cu totul din uz. Metodul e sintetic; principiile scriptologiei pure. Începe cu i; formează exerciții de citire arbitrară, fără înțeles. Nu e consecvent la întrebuițarea diferitelor semne grafice. Ilustrații n-are. Materialul se succede fără nici o normă logică și psihologică; e lipsit de orice frumusețe; e greu fiindcă „aduce mai multe greutatea de odată“; formează ziceri fără considerare la lungimea lor. Abecedarule, cu un cuvînt, mecanic. Partea de lectură prezintă material prea mult și de-a valma. Împărțirea: Școala, Casa, Biserica, Satul, apoi Țara, Ținuturi și Cetăți; apoi iarăși Casa, Curtea, Școala, Omul (aici și Adam și Eva), apoi Cîmpul, Ținutul, Țara-Statul, Pămîntul, Cerul, Lumea. După acestea vin o mulțime de istorioare morale și istorice de ex. Romul și Traian; apoi tabla înmulțirii. Literele chirilice nu sînt, ceea ce Pop-Reteganul excepționează.

Sînt foarte interesante următoarele reflexiuni ale recenzentului: „Numitul Abecedar se folosește, unde se folosește, în lipsa de altul mai bun, sau că e, cum am zice, expediat cu pasport vidimat. Domnii învățători cîți îl folosesc, nu voesc a zice că nu cunosc, ci nu cutează a folosi vreo carte, fie și mai bună, dacă nu le e vîrîtă de sus. Oricare ar fi cauza, e destul de trist. Până avem Abecedare românești destule, ar trebui să ne alegem; da, ar trebui să ne alegem noi învățătorii“.

La recenzia aceasta, a răspuns autorul¹, învinuînd pe „criticantă“ „că prin falsificațiuni a năzuit a seduce pre lectori“. Greșelile provenite din între-

¹ *Transilvania*, pp. 281—286.

buintărea semnelor grafice, Papiu le aruncă în seama tipografiei, tot astfel calitatea inferioară a hirtiei și lipsa literelor chirilice¹. „Dacă tipografia n'a voit (să facă lucru cum se cade) n-am putut-o sili, pentru că cartea nu e a mea, să pot dispune după plac“ — zice Papiu. La cererea recenzentului ca Abecedarul să fie scos din uz, autorul răspunde — și aceste cuvinte ale lui sînt foarte caracteristice — că el „n-ar avea daună, că remunerația de 300 fl. care mi-a acordat-o m. ordinarizat ca la nepedagog — nu-mi va lua-o nimeni nici atunci“. Răspunsul autorului nu infirmă nimic din afirmațiile recenzentului, în schimb însă dovedește o mentalitate cu totul caracteristică și dureroasă.

Cu toate lipsurile mari și multe, acest abecedar se menține, totuși, timp îndelungat, pînă după 1900². Acest fapt se explică prin împrejurarea, dăunătoare progresului învățămîntului, că consistorul nu voia să scurteze veniturile tipografiei diecezane, a cărei proprietate era abecedarul, ci prefera să țină decenii întregi o carte rea în uz, decît să îndure o pagubă oarecare de bani.

XII

După Gherla, urmează Aradul, care vrea să-și aibă abecedarul propriu, ca să nu mai trebuiască să-l împrumute din arhidieceza Transilvaniei.

La 1883, apare, în adevăr, în tipografia lui Leopoldü Réthy și fiul *Miculă Abecedară ilustrată în usul școlilor primare de Ioană Tuducescu, învețătoră în Lipova* [98]. Acest abecedar se deosebește de cele de pînă aici prin faptul că apare în două părți, ca abecedarele din România, de care însă nu e influențat în nici o altă privință. Partea I — „pentru primul an de școlă“ — despre care vorbim aci, cuprinde numai „mecanismul scrierii, cu litere mici“. „Treapta I“ a abecedarului cuprinde „exerciții pregătitoare pentru scriere“; treapta a II-a „scrierea și citirea practică“ cu cuvinte normale, la care precedează însă invers de cum e obiceiul (de ex.: b ... o ... u, bou etc.), deci metodă pur sintetică; treapta a III-a: mecanismul de scriere și citire cu vocalele scurte i și ũ, cu diftongi, cu litere străine etc. Aici găsim: rakiu, wodă, wlad, wiena (pag. 31). Treapta a IV-a cuprinde literele sau alfabetul românesc, exerciții de scriere și citire. Găsim în acest abecedar o mulțime de poezioare didactice, silite, fără nici o frumusețe, ca de ex.:

Gheorghe și Gheorghită

Au cite o pușculiță,

Giorgiu și Ionel

Au pe degete inel,

sau:

Oul e oval,

Filip e pe cal,

sau:

Icul este mic

Acul de tot mic etc.

¹ G. Barițiu observă, cu tot dreptul că, în astfel de cazuri, vina nu e a tipografiei, ci a autorului (*Ib.*, pag. 271).

² Ed. a VII-a, 1891; ed. a VIII-a „străformată“, la 1896; ed. a IX-a la 1898; ed. a X-a, 1900 și probabil și după această dată.

E caracteristică nota de la sfârșitul abecedarului: „Dela treapta a IV, după șirulū literilorū, — amū lăsatū de totū literile scrise. Dar pentru aceea băieții să decopieze materialulū tipăritū, cu litere scrise, pe tăblițele lorū și în scriendare saū caete — și mai cu seamă se scrie dictandū. În scurtū, ocupațiune multă și supravighere mare“ (pag. 57). Partea aceasta a abecedarului — care, cum vedem, nu se prezintă de loc în condiții superioare — a apărut pînă la 1891 în șase ediții (18.000 exemplare). *

Ca și abecedarele de la Gherla, nici acest abecedar nu apare în numele vreunui principiu pedagogic superior sau în numele vreunei necesități naționale speciale — căci nici unul din ele nu are cel puțin o culoare locală care le-ar justifica apariția — ci apar în numele unei ambiții locale sau personale, care n-a izbutit să aducă școlii vreun bine mai mare, decît acela pe care l-au adus abecedarele anterioare. În schimb, ele au contribuit ca acțiunea unitară a școlii române să devină tot mai greu de realizat.

Tuducescu a scris și o călăuză, sub titlul: *Metodulū Abecedarului, pentru învățători* (40 cr.).

Partea a II-a a abecedarului o putem considera ca o carte de citire propriu-zisă, pentru cl. a II-a. Tuducescu a mai publicat afară de acestea și *Miculū legendar* (30 cr.) El a fost, de altfel, un autor didactic foarte fecund. A publicat și *Exerciții intuitive și gimnastice*, *Limba românească* (1878), *Economia*, *Istoria naturală*, *Socoata*, *Geografia*, *Istoria românilor*, *Abecedar germano-român* și un *Legendar maghiar-român*, traducere după C. Kakujay.

XIII

În acea perioadă, la Brașov, se ivește o librărie editoare românească foarte harnică, în care la 1887 apare, pe lângă alte multe cărți de școală, și un *Abecedar sau Întăia carte de cetire pentru copii și copilele din anul I-ii de școală*, întocmit de *Mai mulți prieteni ai școlii*. Sub acest nume colectiv se cuprind *Ion Daviu*, directorul școlii primare din Brașov, *Andrei Bărseanu* [99], profesor, și *Arsenic Vlaicu* [100], director la școala superioară de comerț de acolo. Acest abecedar urmează metoda scriptologică sintetică. El constă din trei părți: I, elementele citirii, II, ființe și lucruri, III, istorioare, poezii, ghicitori și rugăciuni.

Partea I dă mai întii elemente pregătitoare: puncte și linii, apoi trece la litere singuratiche scrise. Prima literă este i, apoi n, m etc. Deci metoda sintetică, după ușurința tehnică a scrierii literii. După literele scrise, urmează cele tipărite. În punctul al IV-lea: cuvinte singuratiche de o silabă, apoi de 2, 3 ș.a.m.d.; în pct. V: ziceri scurte, dar nu în legătură unele cu altele.

Partea a II-a dă ca deprinderi de citire numele lunilor, nume proprii de persoane, munți, dintre care foarte multe trec peste cercul de cunoștințe ale elevului de cl. I. Vin apoi: „Ce sunt ființele și lucrurile?“, „Din ce sunt lucrurile, cum sunt ființele și lucrurile“, tot ziceri fără legătură unele cu altele. Partea a III-a: „Piesele de cetit sânt scrise într-o limbă ușoară și acomodată priceperii elevilor“ — zice P. Șpan — „dar ele sunt niște fabricațiuni anume croite ca să moralizeze“. Materialul din această parte e aranjat după cercuri concentrice (școala, casa părintească, animalele ...

* A se vedea și pagina 265 din „Adaos“ (O.P.).

biserica, Dumnezeu). Reminiscente din alți autori. P. Șpan zice despre acest abecedar: „el e numai pentru memorizare și mecanizare. Fantaziei elevilor nu i se deschide nici un câmp liber. Ca carte didactică menită pentru începători, ea deprimă ori și ce avânt natural în copii, în loc să-i câștige; îi înstrăinează de școală, deoarece le pune la început astfel de greutăți, încât ei în floarea lor fragedă, la nici un caz nu le pot învinge”¹.

De fapt, materialul de lectură pe care-l oferă acest abecedar e mai bogat și mai ușor decât la Popescu, în schimb e prea didactic. Culoare specifică românească n-are nici acest abecedar. El se întrebuintează și astăzi, mai ales prin unele școli din părțile Brașovului (Ed. a IX-a, 1910, 80 pag.).

XIV

La 1889, apare și la Timișoara un *Abecedar ilustrat* (98 pag.), datorat renegatului *Dimitrie Gramma*, subinspector regesc școlar în comitatul Timiș, mai târziu la Kecskemét. Acest abecedar, revăzut de protopopol din Timișoara, Traian Putici [101], ieșe în tipografia ungurească a lui Polatsek din Timișoara². Coperta e de hîrtie colorată, ca la cărțile ungurești din Tipografia Statului din Budapesta. Pe această hîrtie e lipită o vigneta cu titlul cărții, ceva cu totul neobișnuit în literatura didactică românească.

Abecedarul urmează metoda scriptologică sintetică. N-duce nimic mai bun decât cele de pînă aici, în schimb aduce „educație patriotică” ungurească. La pag. 26, găsim o ilustrație reprezentînd o scenă a circului *Carré*, cu unguri care se plimbă pe dinaintea lui în costumul lor național de gală (dizsmagyar). La pag. 42, un steag unguresc, în cele trei culori ale lui, sub care stă scris: „Steagul patriei”. La pag. 47: „Ungaria e patria noastră. Toți oamenii din patrie suntem frați”.

Pe lîngă acestea, dă o mulțime de versuri didactice dintre cele mai prozaice. De exemplu:

Sara și Nicolifă
Se hrănesc cu chisăliță³

Ștefan cîntă o cîntare
Sabina gata de mîncare. (47)

Elena șede la oi
Anica șede la boi.
Niță fiul lui Novac
Mîncă lapte cu colac. (46)

Cornelia leagă flori
Elena șede la oi.
Todora cioplește la căpriori
Florica șede la boi. (51)

¹ Cf. *Pedagogia nouă*, Sibiu, 1900, pag. 20.

² Anul nu e indicat pe copertă. Vezi însă *Transilvania*, 1889, pag. 305, unde se zice, printre altele, că Abecedarul „e lucrat după o bună metodă”.

³ Luată din Abecedarul lui I. Tuducescu, pag. 39. De altfel, toate poeziile din acest abecedar reamintesc factura poeziilor din cel al lui Tuducescu.

Joi mă duc la fân
Cu tatăl meu cel bătrân.
Marți mă duc la săpă
Și Duminică vin acasă. (50)

Recenzentul ministerial scrie, totuși, despre el: „Abecedarul e scris cu un deosebit simț patriotic, pedagogic și metodic. Între colorii prezentă și drapelul național... Poezii frumoase(!). Cartea o găsec cu totul nouă și excelentă printre abecedarele românești, și sunt convins că va cuceri în scurt timp“ (H i v a t a l o s K ö z l ö n y, 1889).

N-a cucerit.

XV

Tot la Brașov, apare, la 1891, un al doilea abecedar, în editura librarului sas H. Z e i d n e r, care a încurajat, în mod apreciabil, literatura didactică românească. De tipărit, abecedarul în chestiune se tipărește, ce e drept, în tipografia arhidiecezană din Sibiu, conform unei hotărâri a Sinodului, care obliga pe toți autorii de cărți didactice să-și tipărească cărțile în tipografia aceasta, ale cărei venituri se întrebuințează pentru scopuri umanitare. *Noul Abecedar ilustrat* are ca autor pe D o m e ț i u D o g a r i u, directorul școlii primare din Satulung, care a mai dat și un *Conducător la aplicarea „Noului Abecedar ilustrat“* (36 pag.). Dogariu fusese, înainte, cităva vreme, învățător în România, unde a publicat, în 1885, un Abecedar în două părți, conform obiceiului de acolo¹, care ajunsese la 1887 la ediția a IV-a, când i s-a retras aprobarea². Dogariu care într-aceea se întorsese în satul lui natal, se pune din nou pe lucru și face un abecedar nou, care apare deodată în două ediții, una la Brașov și a doua în România. Noul Abecedar, care și el constă din două părți, era acum compus pe baza cuvintelor normale [102].

El procedă „dela obiect la desemn, delă auzire la vedere și astfel învăță pe copiii scriind a ceti și cetind a scrie“. Partea primă constă din șapte secțiuni: „I. Deprinderi pregătitoare la scriere; II. Deprinderi pregătitoare la cetire; III. Deprinderi în scriere și cetire cu literele primitive ale limbii noastre; IV. Deprinderi în scriere și cetire cu litere derivate; V. Deprinderi în scriere și cetire cu litere mari; VI. Unele bucăți de cetire mai ușoare de cuprins moral, atât în proză cât și în poezie; VII. Câteva deprinderi cu numeri, destinate pentru calculul memorial (oral) și în scris, din cercul primului zece, asupra celor patru operațiuni fundamentale“.

Partea a II-a (78 pag.) constă din 100 de piese, 15 rugăciuni scurte și patru piese cu litere chirilice. Această parte e, ca material, puternic influențată de Z. Boiu și I. Popescu. Nu e rea, dar e prea grea. Cuprinde și o mulțime de poezii cam didactice, nesemnate, care sînt, probabil, de însuși Dogariu.

Abecedarul lui Dogariu nu s-a menținut în Transilvania.

¹ Alte ediții la 1887, 1888, 1889, 1892.

² Titlul îi era: *Abecedariu ilustrat după sistemul scriptolegii analitico-sintetică, pentru învățarea vorbirii, a scrierii și a cetirii*, ed. IV. Craiova 56 + 56 pag. Editura Librăriei S. Samitca.

XVI

Cu doi ani mai târziu, apare la Sibiu un nou Abecedar, intitulat: *Micul prieten al copiilor, adică Carte pentru învățarea scrierii și cetirii* de Silvestru Moldovan, fost profesor la gimnaziul din Brașov. [103] (79 + 4 pag.).

În îndrumările de la sfârșitul abecedarului autorul spune:

„Micul prieten al copiilor este Cartea, care se dă școlărilor începători pentru de a învăța în mod cât se poate de ușor a scrie și ceti de-odată. Învățarea cetirii în legătură cu scrierea este pentru școlarii începători modul de instrucție cel mai sigur, mai bun și mai cu temei. Cartea, conform scopului ce urmăresc, este compusă după metoda intuitiv (inductiv), adică dela ușor la mai greu, dela simplu la compus, singurul metod după care se poate face instrucțiunea cu succes în școlile elementare. Ea este împărțită în treisprezece părți“.

Micul prieten nu s-a menținut; el a rămas la o ediție. O recenzie asupra lui s-a publicat în revista *Școala populară* din Gherla [104] (Anul II, 1893, pp. 12 — 14), semnată V. I. Ea nu cuprinde aproape nimic esențial. Zice, doar, că ar fi fost mai bine dacă abecedarul era împărțit în două părți, nu în 13!

De fapt, *Micul prieten* n-are nici o calitate prin care să se fi putut ridica peste abecedarele existente.

XVII

În sfârșit, și dieceza Caransebeșului se gîndește că i-ar trebui un abecedar al ei. Acesta și apare, în adevăr, la 1896, sub titlul: *Întâia carte de scriere (!) și cetire* de E. Hodoș (profesor la școala normală de acolo) [105]. El e alcătuit pe baza cuvintelor normale. Ceva local, anume pentru Banat, n-are, dar în schimb are un colorit mai pronunțat românesc, și chiar popular, decît cele mai multe abecedare de pînă aici. O parte a materialului de lectură e luat din colecțiile de folclor de G. Dem. Teodorescu [106], Jarnik-Bârseanu [107] ș.a. Printre exercițiile de citire, găsim nume ca: Țepeș, Ulpiu, Udrea, Nerva, Mircea, Prut, Bran, Bogdan, Bucovina, București, Romul, Rem, Rea, Roma, Galați, Gherla, Zulia, Dochia, apoi, Abrudul e oraș, Portul nostru e frumos. Remarcăm aceste lucruri tocmai fiindcă ele nu se mai găsesc în alte abecedare din acest timp și fiindcă ele caracterizează de aproape Abecedarul în chestiune. A apărut la 1901, în ediția a II-a. A mai apărut o ediție, neschimbată, la 1905 (un exemplar în proprietatea noastră).

XVIII

La 1902 apare, după cît se pare tot pentru dieceza Caransebeșului (dar tipărit în tipografia arhiepiscopozană din Sibiu și în editura lui H. Zeidner din Brașov), *I-a carte a copiilor sau Abecedarul ilustrat pentru clasa I-a primară* de St. C. Alexandru.

Acest nou abecedar, aprobat de consistorul din Caransebeș, e făcut pe baza metodei scriptolegic. Se observă asupra lui o oarecare influență, cu

totul neînsemnată, a abecedarelor din România (d. ex.: ilustrația cu „hora”, apoi exercițiile „ocnașul lucrează în ocna”, „hanul e mic” ș.a.). Paralel cu aceasta, găsim și educație patriotică ungurească: „Maghiarul e om bun” (pag. 28), o piesă: „Patria” și, lângă ea, chipul regelui Francisc Iosif.

Nici acest abecedar nu s-a menținut¹.

XIX

În dieceza Aradului, Abecedarul lui I. Tuducescu nu se putea menține timp atât de îndelungat, cum se întâmpla cu cele de la Sibiu. Încă la 1897, întilnim acolo o asociație de cinci învățători, care scot un abecedar nou sub titlul: *ABC Prima carte de celire pentru elevii clasei I-a* (Arad, Tip. diecezană, 66 pag.). Acești învățători sînt: *Iosif Moldovan* [108], *Iuliu Grofșorcanu* [109], *Nicolae Boscaiu* [110], *Petru Vancu* [111] și *Nicolae Ștefu* [112]. Noul abecedar arădan se prezintă astfel: primele 6 pag. cuprind deprinderi de desen; pp. 7—51, exerciții pentru cunoașterea literelor mici; pp. 52—62 exerciții pentru cunoașterea literelor mari și a semnelor de punctuație; pp. 63—65, câteva bucăți de citire scurte, în proză și în poezie. Abecedarul se bazează pe metoda sintetică. Începe cu *i* și *c*, apoi *a* și *e*. Unele sonuri sînt însoțite de ilustrații, altele nu. Din sonuri se compun numai cuvinte singuratiche, pînă la pag. 53. Deci aproape întreg abecedarul nu cuprinde altceva decît exerciții de citit, ceea ce e prea puțin și prea sec. Piese de citire sînt și ele fără frumusețe².

Abecedarul acesta n-aduce deci nimic nou, nici ca metodă, nici ca material. În multe privințe, el e inferior celor de pînă aici. O notă nouă e doar titlul cărții, care nu e pus pe pag. 1 a copertei, ci pe pagina de la sfîrșit. Locul titlului îl ține, pe copertă, o ilustrație reprezentînd un copil citînd.

Se întrebuintează și astăzi în dieceza Aradului³. În edițiile mai noi, se prezintă cu oarecare modificări, neesențiale însă.

XX

După atîtea abecedare care nu-și găsesc titlul de justificare în dorința de a da ceva nou și ceva mai bun decît literatura de pînă aici, ci în cele mai favorabile cazuri, de a prezenta mijloace ceva mai ușoare în cadrul aceluiași material, iată însă că apare, la 1905, în Sibiu un abecedar, care e cu desăvîrșire nou, nu numai în literatura noastră, ci chiar în literatura universală. Încercarea aceasta o face îndrăznețul pedagog de la Seminarul din Sibiu, Petru Șpan, care a studiat mai mulți ani pedagogia la Viena și la Jena și care fusese discipol intim și chiar continuator al operei lui Ioan Popescu. Șpan îngrijise însuși, timp de 14 ani, noile ediții ale abecedarului și ale cărților de citire ale acestuia, dar fără ca să se poată identifica cu sistemul pe baza căroră erau lucrate. Iată, așadar, că la 1905,

¹ Cf. recenzia amănunțită în „*Lucașfărul*”, Budapesta, 1902, pp. 159—160 de Sebastian Stanca.

² Cf. D. P. Barcianu, *Foaia Pedagogică*, Sibiu, 1897 (pp. 285—287).

³ Ed. a III-a, 1903; ed. a IV-a, 1904; ed. a VI-a, 1906; ed. a IX-a, 1911 (74 pagini). Primele ediții în cite 10 000 ex. (cf. *Reuniunea învățătorilor*, Arad, Anul V, pag. 252).

Șpan scoate *Noul Abecedar* al său (64 pag.), la care adaugă, bineînțeles, și o *Călăuză* (18 pag.).

„Rațiunea de a fi a acestui Abecedar — zice Șpan în *Călăuză* — e faptul constatat prin experiență, că învățarea cetitului conduce pe elevi la mecanizare și acest mod de a cugeta rămâne ca o proprietate spirituală, ce se transplântă și pe alte terene de gândire și lucrare omenească. Tendința cărticelii copiilor merge într-acolo, ca cât se poate să se scoată din învățarea cetitului mecanizarea și să se înlocuească prin o cugetare și judecată mai liberă și mai producătoare de adevărată cultură.

La compunerea acestei cărticele m-am condus numai de legile psihologice-didactice, Metoda ce am urmat prezintă o direcție, ce diferă de toate cele existente, deși le intrunește în sine pe aproape toate, câte s-au urmat la compunerea Abecedarilor. Nu m-am orientat după nici un fel de Abecedar existent, ci curat numai după vederile pedagogice, de care sunt condus. Tot pasul, pe care l-am urmat îl pot motiva prin legile psihologice și prin vederile pedagogice ale celei mai noue direcții în pedagogie. Abecedarul meu e pus în serviciul concentrațiunii, și ca atare e chemat să contribuie la formarea caracterului ...

Ca bază a acestui abecedar servește povestea: «Mama și fetița», prelucrată de mine în lecții și astfel pusă la dispoziția școlii noastre. Învățarea acestei povești va avea deci să premeargă învățării cetitului“ (pag. 3). Șpan socotește metoda cuvintelor normale ca „cel mai superior metod, fiind el un product, rezultat din dezvoltarea istorică a compunerii de Abecedar. Cărțile compuse astăzi, după acest model, împrumută cuvintele normale după bunul plac. Sunt luate, ce e drept, din cercul de intuiție al elevilor, dar nu prezintă nici o legătură organică, căci nu transpun pe elev într-o sferă de gândire unitară, ci-l poartă prin sfere felurite, cari de multe ori nu pot lăsa spiritul să ajungă la o echilibrare, iară de vreo aprofundare a spiritului nici vorbă nu poate fi.

Al meu Abecedar încă se servește de metoda cuvintelor normale, dar eu împrumut cuvintele la început din o massă de gândiri, ce și-o au însușitelevii, învățând o poveste“.

Acestea sînt principiile generale de conducătoare ale Abecedarului lui Șpan. El începe scrisul cu cuvîntul *mama*, care se găsește în abecedar la pag. 8 (la primele cinci pagini, elevul revine mai tîrziu). Desigur că m este o literă prea grea pentru început, precum e prea greu și cuvîntul de două silabe. După *mama* vine *tata*, apoi *fata*, *apa* etc. Întîi se învață literele mici scrise (pp. 8—25), apoi cele mari scrise (26—27), apoi cele tipărite, mari și mici (pp. 3—7)¹, apoi scurte exerciții de citire cu propoziții luate din povestea *Mama și fetița* (31—32). Partea a doua dă ca piesă de citit *Mama și fetița*, împărțită în cinci unități, apoi *Capra cu trei iezi* de I. Creangă (7 unități), *Puiul* de Al. Brătescu-Voinești (11 unități), *Baba nesățioasă* de D. Stăncescu (9), *Fata bărbată și fata leneșă* de P. Ispirescu (9) și, ca încheiere, rugăciunea *inger*, *îngerului meu* (pag. 64).

Desigur că, de aceste însușiri ale lui, Abecedarul lui Șpan se prezintă în condiții cu totul originale, ceea ce a și făcut ca, la început, el să fie primit cu cuvinte de laudă aproape unanimă din partea presei² și a lumii școlare din Ardeal. Însuși Petru Pipoș [113], cunoscutul didactician de la Arad, l-a apreciat în termenii cei mai elogiși, recomandîndu-l spre apro-

¹ La 1900, Șpan era contra separării învățării literelor scrise de ale celor tipărite. „Din punct de vedere psihologic — zice el — nu este justificabilă această separare. Ba din contra, dacă elevul învață o literă scrisă și apoi imediat pe cea tipărită, ideile ce se formează în spiritul lor, urmînd succesiv una după alta, se leagă în un complex psihic și devin aliate nedespărțite și sprijinitoare fidele cînd e ca să se reproducă“. (cf. *Pedagogia nouă*, Sibiu, 1900, pag. 17.)

² Cf. *Reuniunea învățătorilor*, Arad, Anul V, pag. 252 și *Foaia școlastică*, Blaj, 1908, pag. 132 și urm. (Traian Șuteu).

bare Consistorului de acolo¹. Prin diferitele ziare, au apărut dări de seamă foarte favorabile. Recenzentul *Luceafărului* din Sibiu, G. Tulbure, scria în acești termeni despre el:

„Opșorul acesta este chemat să aducă o reformă generală și să deschidă epocă nouă în istoria instrucțiunii noastre școlare. Metodul de care se călăuzește acest Abecedar, la instruirea cetitului și a scrisului — metodel așa numit al «cuvintelor normale» — prezintă o direcțiune cu totul nouă în evoluția istorică a abecedarului. Supt acest raport cărticica lui Șpan e o lucrare absolut originală, de felul căreia — după cunoștințele noastre — nici străinii, nici germanii chiar, nu posed până astăzi. Faptul acesta deja îi dă o importanță netăgăduită.

Țânta Abecedarului fiind extirparea din școală a mecanizării sterile și a memorizării ucigătoare de spirit, el are ca bază legile psihice, în osebite principiul psihologie didactice al concentrațiunii, recunoscut de pedagogia modernă ca temelul cel mai solid al învățării. Justificat și sprijinit pină în amănunțele cele mai mici de legile și cerințele psihologice, învățarea cetitului după metodel acestui Abecedar se face cu pricepere, cu judecată și cu plăcere, prin ce se ajunge la formarea judecății și a caracterului elevilor”².

Totuși, Abecedarul lui Șpan, îmbrățișat în primul an de mai mulți foști elevi ai lui, în practică n-a dat rezultate mulțumitoare, ceea ce a făcut ca el să se și oprească la ed. a II-a, apărută la 1906.

Dar chiar și abstrăgînd de rezultatele practice, însăși partea teoretică a lui se prezintă cu neajunsuri fundamentale, oricît de justificat ar fi punctul lui de plecare. Mai întîi, însăși povestea, care servește ca substrat al abecedarului, e o poveste nepotrivită. O mamă are o fetiță pe care o iubește nespuse de mult. Dar într-o zi, vine moartea și ia sufletul fetei. Mama, supărată, se duce în lume să-l caute. În drum, dă peste piedici neînchipuite și nu mai știe încotro s-o ia. Se întîlnește cu Întinericul, pe care-l întrebă dacă n-a văzut sufletul fetei ei, iar acesta îi spune că o va îndruma spre el, dacă-și va scoate dinții din gură. După aceea, dă de un deal ca un perete, care-i spune că o va trece să meargă mai departe în căutarea sufletului fetei, dacă-și va smulge părul din cap, ceea ce mama, din iubire față de fetița ei, face. După alte greutăți de acestea, care îi cer jertfe analoge, mama ajunge în sfîrșit la poarta raiului. E lăsată să intre în rai, dar i se atrage atenția că sufletele copiilor buni sînt prefăcute în floricele. Înainte de a fi dusă la floarea care ascunde sufletul fetei, mama e dusă să vadă ce ar fi așteptat-o pe fetiță în lume, dacă ar fi trăit. Ea vede acolo, rînd pe rînd, tot felul de boli și de necazuri, cărora e expus omul în viață. Atunci, la întrebarea dacă mai voiește să-și ducă acasă copila, mama răspunde că nu, căci bine-i este ei acolo, unde e acum.

Aceasta e pe scurt povestea. Ce concluzie finală se desface din ea? Adeverat că ea ne dă dovadă despre iubirea de mamă, care jertfește totul pentru copilul ei, dar lucrul de căpetenie nu e acesta în poveste, ci altul. Și anume: „vieța pămîntească e o serie de dureri. Fericiți cei ce ies din această vieță înainte de a-i cunoaște durerile. Fericiți vor fi copiii care mor în frageda lor etate!” Dar o astfel de concepție, care neagă viața pămîntească, nu poate fi propovăduită în școală. Școala trebuie să propovăduiască dragostea de viață, nu fuga de ea.

¹ Cf. recenzia în *Biserica și școala*, Arad 1907, pag. 191.

² G. Tulbure, în *Luceafărul*, nr. 20, 1904.

Și astfel, povestea aceasta are atâtea elemente fantastice, care trec peste nivelul sufletesc al copilului, încît ea nu poate servi ca material de concentrațiune a învățămîntului din anul prim de școală.

Dacă trecem de la această poveste la restul abecedarului, trebuie să constatăm că importanța pe care o acordă Șpan poveștilor în această carte e exagerată. Șpan are meritul de a fi accentuat, la noi, cel dintîi, în mod sigur, importanța poveștilor în educație, dar de la recunoașterea realei lor importanțe și pînă la îmbrățișarea lor într-o așa măsură, în care le găsim în abecedar, e o distanță prea mare. A-l scoate pe copil cu totul din lumea reală, a nu-l pune în legătură mai strînsă cu ea, înseamnă a înlocui o exagerare cu o altă exagerare, tot așa de unilaterală. A ignora, mai departe, cu totul poezia, de teamă ca elevii să nu o mecanizeze, a deprecia desenul grafic și ilustrațiile¹ e de asemenea o greșeală la cea dintîi carte care se pune în mîna copiilor.

De aceea, nu e de mirare că Abecedarul lui Șpan n-a putut prinde rădăcini. Astăzi, nu cred să se mai întrebuițeze în vreo școală².

Totuși, ideea fundamentală a lui e mare și cred că ea va mai ispiti și în viitor pe pedagogi, care poate că vor izbuti să-i dea o soluție practică mai fericită.

XXI

La un an după Abecedarul lui Șpan, apare, la Sibiu, un nou abecedar, avînd ca autori pe Ioan Stroia [114], protopop la Săliște, fost profesor la Seminarul din Sibiu și doctor în filozofie și pedagogie de la Jena ca și Șpan; Dumitru Lăpădat, director școlar, și Iuliu Crișan, învățător în Săliște. Noul abecedar calcă pe urmele Abecedarului lui Popescu, pe care, în partea primă, îl întrece, fără ca, în partea a doua, să se poată menține, măcar, la aceeași înălțime. E pe baza cuvintelor normale. În partea de la început, care cuprinde învățarea cititului și scrisului, e mai ușor ca cel al lui Popescu*.

Piese de citire sînt istorioare morale. Ele se succed astfel: Nașterea lui Isus, Colindătorii, Colinde, Isus în biserică, Școala, Scînteia, Cei trei fluturi, Trei frați săraci. Dă și descrieri: Timpul, Grădina, Animalele de casă etc. Dar nu găsim în întreg abecedarul nici un principiu conducător după care s-au ales și s-au grupat piesele de lectură; nici cercuri concentrice, nici anotimpuri. Abecedarul, așa cum e, nu e o adevărată bază pentru cărțile de citire de mai tîrziu.

Poezii sînt 26 în întreg abecedarul.

¹ Abecedarul lui Șpan are o singură ilustrație, pe copertă, reprezentînd pe o mamă cu fetița ei. Dar ilustrația aceasta are o execuție cu totul nenorocită: o sălișteancă, foarte luxos îmbrăcată, cu brățară la mînă, cu vestă brodată cu fir, cu dantele late la fustă și la șorț, ține de mînă un copil ca de doi ani, desculț și numai într-o cămașă, incins după forma grecească sau romană, un copil care nici nu e măcar fetiță, ci băiat.

² La 1906, Șpan scria: „Abecedarul meu a produs revoluție, și încă bună, căci la un an și jumătate am tipărit a doua ediție în 20 000 ex. (cf. *Telegraful român*, 1906, nr. 104.)

* A se vedea și pag. 266 din „Adaos” (O.P.).

P. Șpan, într-o recenzie oficială publicată de el mai târziu, relevă că o mulțime de cuvinte normale sînt luate din abecedarele anterioare (I. Popescu, S. Moldovan) și din abecedarele din România¹.

Abecedarul în chestiune s-a menținut. La 1912, el a apărut în ediția a III-a. E răspîndit în întreaga arhiepiscopie ortodoxă a Transilvaniei. E caracteristică recenzia ministerială asupra acestui abecedar, făcută de profesorul *Nicola e P u t n o k y*. Iată ce se zice în această recenzie:

„Abecedarul de Stroia și soții a fost făcut cu tendința de a putea fi întrebuințat atît de aderenții scris-cetitului fonetic, cît și de ai metodului fonomimic. Acest pas al autorilor trebuie să-l consider ca progres în literatura de abecedare române și aceasta cu atît mai virtos, cu cît, ca aderent al metodului fonomimic, am impresia că acest Abecedar e o tranziție la Abecedarele alcătuite exclusiv pe baza principiilor fonomimice. Propun ca el să fie aprobat cu condiția ca autorii, satisfăcînd dispozițiile legii, să scrie pe copertă și pe foaia de titlu în loc de „Săliște“ — „Szelistye“, iar cuvîntul „Sibiu“ să-l șteargă cu totul². Ceea ce s-a și întîmplat în ed. a II-a.

Iată și o voce din România despre Abecedarul lui Stroia, lucru extrem de rar. Scria *G. Bogdan-Duică* [115]:

„Opera are multă asemănare cu abecedarul nostru, mai multe ilustrații identice, litera scrisă și tipărită se învață deodată. În aceste părți însă e superior abecedariului nostru. *Om*-ul d. e. este un țaran în toată legea și găsim ca cuvînt normal și o *horă*, pentru obținerea lui h. Exercițiile de la literele mari sunt bucăți mici, unitare; ele s-ar putea imita și la noi.

Partea III cuprinde bucățile de lectură. Din punctul de vedere al programei noastre remarcăm bucata *Tatăl nostru*, care este o introducere la *Rugăciunea domnească* și *Cele două capre*, fabulă pe care o recomandăm și eu pentru viitorul Abecedar. Și *timpul* e expus mai bine decît în Abecedarul nostru.

C-o vorbă, o scriere din care se poate trage oarecare folos“³.

XXII

La Arad, începe să apară, alături de abecedarele lui Moldoveanu și soții, un nou abecedar, bazat exact pe aceleași principii, de un învățător din Caransebeș, *Iuliu Vuia*, cunoscut din niște cercetări de istorie a școlilor [116] în sec. XVIII și XIX și din activitatea lui în sinul reuniunii învățăto-rești a diecezei Caransebeșului. *Iuliu Vuia*, văzînd că cercetările istorico-culturale nu rentează destul de bine, de la o vreme s-a dedicat cu desăvîrșire confecționării de tot felul de cărți didactice, pentru toate materiile, între care și abecedarul.

Principii conducătoare adevărate în acest abecedar nu găsim. Adevărat că el se bazează pe cuvintele normale, dar în cadrul lor autorul procedează în mod cu totul arbitrar. Așa, de ex., într-o ediție dă exercițiile scrise mai întii și după aceea pe cele tipărite, într-alta invers etc. Piesele de citire sînt

¹ *Vatra școlară*, 1910, pag. 317 și urm.

² *Hivatalos Közlöny*, nr. 64 din 1908.

³ *Revista generală a învățămîntului*, an. III, pag. 467.

alese și grupate la întimplare, iar în edițiile ulterioare, ele se schimbă fără nici o normă. Iată, de ex., ce piese de citire găsim în ed. a II-a, și în ce ordine aranjate, și iată cum apar în alte două ediții ulterioare.

Ed. a II-a	Ed. a IV-a	Ed. VI-a (1910)
1. Rugăciune	Id.	Ca în ed. a IV-a
2. Animalele de casă	Proverbele de sub nr. 10	" "
3. Proverbe	Cartea	" "
4. Ce fac animalele	Copilul și cartea	" "
5. Școala	Ghicitoarea de sub nr. 12	" "
6. La școală	Tăblița	Căjelul păcălit
7. Ghicitoare	Copilul și tăblița	Tăblița
8. Proverbe	Proverbe de sub nr. 15	Copilul și tăblița
9. Cartea	Nu lua străin	Școala
10. Proverbe	Școala	La școală
11. Copilul și cartea	La școală	Copilul bun (cea de sub 32 din ed. I și 28 din ed. a IV-a)
12. Ghicitoare	Ghicitoarea de sub nr. 7	Cum să fie copilul bun
13. Tăblița	Proverbele de sub nr. 8	Familia
14. Copilul și tăblița	Animalele de casă	Nașterea D-lui Hristos
15. Proverbe	Proverbe de sub nr. 3	Colindă de St. O. Iosif ¹
16. Nu lua străin	Ce fac animalele	Casa părintească
17. Ziua	Săptămâna	Iarna
18. Proverbe	Dumnezeu	Animalele de casă
19. Sănătate	Ghicitoarea de sub nr. 22	Foloasele animalelor
20. Săptămâna	Proverbele de sub nr. 23	Puiul neascultător
21. Dumnezeu	Ziua	Vorbe înțelepte (proverbe de sub nr. 18)
22. Ghicitoare	Proverbele de sub nr. 18	Sănătatea
23. Proverbe	Sănătatea	Curtea
24. Puiul neascultător	Id.	Copilul și pasărea
25. Școlarul bun	Id.	Calul și lupul
26. Ghicitoare	Id.	Grădina
27. Bețivul	Id.	Înfloresc grădinile de St. O. Iosif.
28. Îngerii	Copilul brav	Vorbe bune (proverbele de sub nr. 3, 15, 23)
29. Proverbe	Cum să fie copilul bun	Numele de mamă
30. Leneșul	Copilul și floarea	Graiul animalelor
31. Ghicitoare	Ceriul	Patima și moartea lui Isus
32. Copilul brav	Adevărul	Vorbe bune
33. Cum să fie copilul bun	Proverbe	Ce-i rămâne mamei
34. Proverbe	Leneșul	Povestea celor trei fluturi
35. Rugăciunea de masă	Ghicitoarea de sub nr. 31	Rugăciunea îngerului
36. Dumnezeu	Proverbele de sub nr. 34	Învierea lui Isus
37. Copilul și floarea	Rugăciunea de masă	Paștile în sat
38. Ceriul	Îngerii	Povestea crivățului
39. Adevărul	Dumnezeu	[.....]
40. Rugăciune	Rugăciunea	Ungaria ²

Tot în această ordine de idei, mai relevăm faptul că în ed. a VI-a introduce exercițiile pregătitoare de desen și schimbă ordinea literelor mari, care în ed. a V-a erau după alfabet, iar acum sînt amestecate [...]

¹ De fapt este de O. Goga!

² După nr. 39, vine sub 37 „Ungaria” și sub 38 „Rugăciune”.

În general, întreg materialul, aranjat precum am arătat, e cu totul searbăd. Și poezia și proza sînt slabe și lipsite de frumusețe. Iată numai cîteva probe de poezie, lipsită de orice spontaneitate:

Anuța coase știe,
Aurel bine scrie. (43)

Oamenii de omenie,
Orișicînd nu beau răchie. (11)

Cel ce nu știe nimic,
Totdeauna e calic. (45)

Ghiță ști ceti și scrie,
Gavriluță încă știe! (45)

Îngerii pruncului bun,
Îi dau ceva de Crăciun. (46)¹

Jocul bun oricui îi place,
Jocului cu foc dă-i pace. (47)

Focul arde. De foc frate,
Fugi cît poți și stai departe (54)

Limba și vorba cea dulce,
La toți laudă aduce (49)

Eugenia-i bună fată,
Elena-i cam răsfățată (50)

Pruncii buni cuib nu doboară
Pui și paseri nu omoară
Blînd la fapte și cuvinte,
Bun e pruncul cel cuminte. (52)

Alte exemple de viață și cugetare „copilărească”:

Octavian e jude, Nestor e avocat, Valeriu e preot, Aurelia e preoteasă, Mircea e preot, Honoriu e farmacist, Hilarion este preot, Zamfir e jude, Emanoil e dirigător, Dionisie e medic, Bologa e nume, Zaicu e pictor, Hașdeu e nume.

Didacticism sec care n-are nimic atractiv pentru copii.

Iată și cîteva exemple de morală:

„Ține sărbătorile! Dăruiește pe lipsit. Lecțiunea trebuie învățată. Luminează-te și vei fi fericit. Să ascultăm sfatul bătrînilor. Grijește, nimic să nu faci fără rugăciune. Nu chinuiți animalele! Uniți să fim! Roagă-te și lucră!”

În ce privește partea literară, în ambele abecedare se dă o poezie de Goga drept poezie de Șt. O. Iosif (*Colindă*, pag. 64). Poezia însăși e ciungărită. Din 5 strofe, Vuia a dat numai două! O altă poezie, aceasta în adevăr de Șt. O. Iosif (pag. 71), e redusă și ea de la trei la două strofe, și o altă poezie, tot de Iosif, e redusă de la 16 versuri la 7 (pag. 45).

¹ Recenzentul ministerial N. Putnoky scria: „Versurile-i sunt drăguțe”. Încolo îi relevă o mulțime de mici greșeli caracteristice (cf. *Hivatalos Kozlony*, 1908, pp. 170—173).

Poeziei acesteia, care face parte din ciclul *Icoane din Carpați*¹ și care începe cu versul:

Jos, între care,

Vuia îi dă un titlu butucănos: „*Între care*“, publicînd-o în acest chip monstruos, care dovedește nu numai lipsa de conștiință cu care-și „fabrică“ manualele, ci și o totală lipsă de înțelegere pentru poezie.

Abcedar de Vuia

Jos între care
Vitele rumegă
În depărtare
Dorm muncitorii(!!?)
Pe lângă focuri,
Apele morii
Murmură'n scocuri.

Șt. O. Iosif

Jos, între care,
Vitele rumegă;
În depărtare
Văile fumegă.
Dorm muncitorii
Pe lângă focuri;
Apele morii
Murmură'n scocuri.

Scapără stelele ...
Ceasul în care
Dănuie ielele
Lângă izvoare ...

Sprintene, vesele,
Peste coline,
Joacă miresele
Apelor line.

[..]

XXIII

Pentru producțiunea literară — didactică a lui Vuia e caracteristic faptul că în același timp el a publicat și un al doilea abcedar, pe baza unor principii didactice cu totul deosebite, care a apărut, de asemenea în mai multe ediții. El e intitulat: *Abcedar pentru clasa primă a școlii primare pe baza metodei sunetelor vii a lui I. Gabel, Arad.*

La acest Abcedar, Vuia a publicat și o Călăuză, din care dăm următoarele părți, care dovedesc modesta pricepere a autorului în materie didactică, de limbă, de stil și de ortografie:

„Istoria pedagogiei; ilustrează nume celebre de ale pedagogilor profund cugetători, cari dormici de continu progres, prin serioase medități și combinări și inspirați de duhul vremii, au realizat și în ale artei didactice progrese uimitoare.

În timpul din urmă s'a(!) realizat frumoase succese în ameliorarea diferitelor discipline, cari azi se propun cu succes mai bun și cu rezultate mai pipăibile.

Rezultate mai puțin mulțămitoare am realizat pe terenul artei de a face elevilor cunoscute semnele lui Cadmus, metoda scris-cetitului a rămas și până în zilele noastre vina lui Achile în ale artei dascălești.

Câtă luptă și câte combinări nu au frământat mintea bărbaților de școală pentru a afla modalitatea de a face mai cu succes cunoscute sunetele și fixarea lor prin semne vizibile.

Dintre toate metodele cel mai natural, firesc și simplu ni se prezintă noul metod al sunetelor vii, aflat de învățătorul Iuliu Gabel. Acest metod e cu mult mai ușor, simplu și mai practic decât metodul fonomimic; el nu încoardă mintea elevului și în urmarea plasticității lui, imprimează cu mult mai bine în memoria elevului mulțimea literelor.

Colegului Gabel i-a succes prin cercetările sale a pătrunde adânc în lumea sufletească a copiilor, acomodându-și metoda celui mai înalt instinct al copiilor. El își bazează sistemul pe cel mai simplu și natural metod de a învăța jucându-se și a se juca învățând.

¹Cf. Șt. O. Iosif, *Credinșe*, pag. 47.

Abia sub regimul metodei sunetelor vii răspunde școala numirei sale dată de Greci de școlă, adică loc de petrecere sau recreațiune și de latini ludus, adică joc.

Și cât de atrăgător și plăcut e acest joc pentru băieți, cari îl vor repeta și afară de orele de prelegere, astfel că activitatea proprie primește un impuls și ne vedem deodată în fața unei acțiuni serioase, prefăcute în joc.

Gabel prin metoda sa n-a forțat sau impus elevilor săi nici o noțiune, ci conduce facultatea lor de cugetare, până ce înșiși își formează noțiunea...

Între toate metodele, metoda lui Gabel a luptat până acum cu cel mai bun succes contra greutăților de a întipări în mintea elevului atât numele, cât și forma literei prin tipul sunetelor vii și forma literei și special prin ușurința împreunării literelor. El aduce atât sunetul cât și icoana lui totdeauna în legătură cu băiatul.

Este în adevăr un salt gigantic această reformă în instrucția elementară. Ar fi mult, nespun de mult câștig în timp și forțe, dacă noi am dezvolta aceeași activitate nobilă, care ni se impune pentru a traduce cu succes și în practică noua invenție.

Ea are nu numai avantajul de a învăța iute, dar în același timp și temeinic, ceea ce este lucru esențial în instrucție.

Nu iute, ci ușor, este clasică deviză metodică a Domnului Gabel. Metoda în sine este atât de simplă și naturală încât o putem asemăna cu oul lui Columb. Ea se poate însuși prin ori și cine, chiar și numai la prima vedere, pentru că nu învață nimic superflu, nici un semn deosebit ori poveste, care s'ar uita mai târziu, ci numai sunetul și icoana lui".

O probă de cum se învăța cititul și scrisul după Gabel. „În prima zi de școală, învățătorul îi întrebă pe copii cum îi cheamă. Cum te cheamă băiete? Ilie, va răspunde elevul. Zi așa numele tău Iiilie. Băiatul va răspunde Iiilie. Întorcându-se apoi spre clasă, le zice: Spuneți și voi numele prietenului vostru Iiilie. Elevii vor zice Iiilie. Întorcându-se iarăși spre băiat, îi zice: De acum te vom numi mai scurt Iii. Cum te vom numi de acum? Iii.

Spuneți și voi băieți cum îl vom numi de acum? Iii.

Iii du-te acum la locul tău. Băiatul merge la loc, petrecut de privirile conșcolarilor, care privesc pe noul lor conșcolar Iii. Prin această procedură, sonul reprezentat acum prin o *persoană vie*, se va întipări în mod neșters în memoria școlărilor".

„Metoda scrierii încă este tot așa de *naturală și simplă*. Gabel nu scrie litere, ci desemnează băieții stînd în forma literelor... Procedura este următoarea:

Învățătorul trimite pe Nicolae și Octavian zicînd: N și O să meargă în bancă. Întoarce-te cu fața spre mine. Uite colo pe părete ce este? O icoană, răspunde băiatul.

Acum fiți cu băgare de seamă băieți, eu voi face pe tablă icoana lui I.

Pe i îl pune drept și deasupra capului său îi pune pălăria. Acum stai drept i, tocmai ca un soldat.

Învățătorul pleacă spre tablă și privește din nou pe I. Clasa întregă e în credință că acum în adevăr desemnează pe I. Învățătorul atentifică încă odată pe I. Stai drept, căci altcum nu te pot face. Apoi face o linie verticală groasă și deasupra un punct și zice: așa stă i băieți? Așa, răspund băieții."

După ce arată cum se predau pe rînd toate literele (cele mici numai; cele mari nu și numai cele tipărite, nu și cele scrise!), Vuia își încheie „Instrucțiunea", de 16 pag., cu aceste rânduri: „Pe noi Români, cari numărăm mulți analfabeți, trebuie să ne preocupe în prima linie metoda sunetelor vii, căci interese de neam ne incumbă să uzăm de această metodă, atât în, cât și afară de școală."

Pe baza sunetelor vii ale lui Gabel, și-a făcut Vuia al doilea abecedar, care, mulțumită reclamei vaste, neobișnuite pînă la el în literatura didactică din Ardeal, a izbutit să se mențină. Afară de partea întîi, Abecedarul în chestiune al lui Vuia e identic cu cel pe baza cuvintelor normale.

Metodul sunetelor vii însuși a fost apreciat favorabil și de unii oameni de școală din Ardeal. Astfel, revista *Pedagogia română* [117] din Gherla „nu poate recomanda îndeajuns introducerea acestui Abecedar în toate școlile noastre fără excepțiune”. Ea reproduce, pe o pagină a copertei, cercul specific al lui Gabel, „care procură copiilor o deosebită plăcere de a compune cuvinte cu literele tractate”¹.

Despre metoda sunetelor vii, de altfel, a vorbit mai întâi, dintre români, Iosif Moldovan, învățător în Arad², relevând „superioritatea acestui metod de scris-cetit față cu celelalte metode cunoscute pînă aci”.

De fapt, pentru orice observator atent, această metodă numai pedagogică nu se poate numi.

XXIV

Anii din urmă se caracterizează prin ivirea unor centre școlare noi și a unor tendințe, pe cît de noi, pe atît de periculoase din punct de vedere pedagogic și național. Cel dintîi din aceste centre e Făgărașul. Țara lui Gheorghe Lazăr, semănată de la un capăt la altul cu o mulțime de școli comunale și de stat ungurești prin sate curat românești, ne oferă, în adevăr, prin niște oameni puși în parte în serviciul direct al maghiarizării românilor din Țara Oltului³, priveliștea dureroasă de a asista la încercarea de a inocula în viața școlii noastre anumite lucruri ungurești, care au și desfigurat-o în parte. Una din multele încercări de această natură e și *Abecedar-ul întocmit pe baza metodei fonomimic pentru clasa I-a a școlii primare cu limba de propunere română de Gheorghe B. Boieriu și Gheorghe Codrea*, directori școlari, primul la școala comunală din Viștea-de-Jos, al doilea la școala de stat ungurească din Făgăraș [118]. Abecedarul a apărut în tipografia lui D. Thierfeld din Făgăraș, la 1910 (ed. a II-a, 1913, 80 pag.).

În legătură cu abecedarul, a apărut, de aceiași autori, și o scriere metodică asupra metodei fonomimic, lucrată pe bază de izvoare ungurești, altfel destul de slăbuț scrisă, în schimb cu oarecare pretenții⁴.

Deosebirea fundamentală între acest Abecedar și între abecedarele noastre de pînă aici, constă în metoda întrebuițată. E *metoda fonomimic*. Ținta lui e ca, producînd o legătură între sunet și forma lui scrisă (literă), să facă a se întipări, mai ușor și mai durabil literele, în mintea copilului.

Nu se poate nega că scopul acestei metode, ca și scopul lui Gabel, e ușurarea inițierii cititului și a scrisului, care-i dă atît de mult de lucru și învățătorului și elevului începător.

Metoda fonomimic e de origine franceză și de un deceniu și mai bine s-a introdus și în Ungaria, după ce alte țări apusene l-au abandonat. De la unguri, prin Abecedarul d-nei Czukrász Róza, el a trecut și la români.

¹ *Pedagogia română*, Gherla, 1907, nr. 1.

² Cf. *Reuniunea învățătorilor*, 1905, octombrie, pp. 90—101.

³ Gh. Codrea, care iscălește Kodrea, e directorul unei școli de stat din Făgăraș, și a publicat, în colaborare cu inspectorul Szabó Elemér, o Geografie ungurească. Despre Szabó, vezi cartea mea: *Școala românească din Transilvania și Ungaria*, „București”, 1915, p. 43 și urm.

⁴ *Metoda fonomimic aplicată la învățarea cititului și scrisului românesc*. Călăuză practică pentru a ușura învățarea cititului și a scrisului din clasa I și un studiu asupra metodelor folosite pînă acum în instrucție. Făgăraș, 1908, 93 pag.

Cei care și-au dat mai multe silințe să-l introducă și la noi sînt tocmai autorii acestui abecedar.

Prin stăruințele lor, metoda fonomimic a și pătruns într-un număr oarecare de școli românești.

Să ne însemnăm bine acest moment: îndemnul de progres pe terenul literaturii didactice nu le mai luăm din Principatele române, nici de la germani, nici de la francezi — care au iscodit metoda fonomimic — ci de la unguri¹. [...]

Dar să vedem, care e valoarea acestui abecedar fonomimic, lucrat pe baze ungurești?

Nu vom discuta valoarea metodei fonomimic în sine, căci fiecare metodă, dacă e bine aplicată, poate să aducă anumite rezultate; ne vom ocupa numai de aplicarea principiilor în acest abecedar. Propunerea literelor singuratic se face aici în legătură cu anumite povești, care însă nu izvorăsc din vreo necesitate psihologică sau logică, ci numai dintr-o necesitate didactică de ordin inferior. Povestea nu se dă cu vreun scop educativ, moral sau estetic, ci numai pentru a putea ajunge prin ea la o literă oarecare. Valoarea morală n-au deci aceste povești, al căror număr e cel puțin tot așa de mare, pe cît de mare e acela al literelor alfabetului, și astfel ele nu servesc scopului *educativ* al învățămîntului. Dar aceste povești n-au numai acea scădere că sînt cel puțin indiferente, din punct de vedere moral, ci o mai au și pe aceea, foarte însemnată din punct de vedere psihologic, că sînt cu totul ridicole, nereale, căci și fantezia trebuie să-și aibă hotarele ei! Să dăm câteva exemple.

Iată povestea pe baza căreia ajunge elevul să învețe sunetul și litera „u”:

Sunetul u. Odată ploase mult. Apa cea multă s-a adunat prin gropi și s-au făcut bălți. Prin bălțile din gropi s-au adunat apoi o mulțime de broaște. Când m-am dus la o baltă, broaștele de pe marginea ei au sărit toate în apă. Uite așa! — Punem degetul arătător și cel mijlociu de la ambe mâinile lângă tâmplă și cu înclinație ușoară imităm săritul broaștelor în apă. Elevii fac asemenea. — Văzut-ați voi broaște? Și alte întrebări, în scop de a deștepta interesul elevilor. — După aceea broaștele ș-au scos capul din apă (gesticulăm iară) și au început să cinte frumos tot: u-u-u-u-u. — Cum cântau? Auzit-ați și voi vreodată broaștele cântând astfel? Ce au făcut broaștele în apă? Si ce ziceau? Gesticulăm și pronunțăm împreună cu elevii: u-u-u. Îi deprindem, ca la facerea gestului să pronunțe numai odată pe u, deoarece ei la început de plăcere cântă mereu. Întrebăm povestea și exercităm ca mai înainte.

Litera u. Ce au făcut broaștele când ș-au ridicat cele două degete la cap? Arătăm și pronunțăm și noi pe u. Priviți aici! O să vă desemnez acum cele două degete ale broaștelor. (Desemnăm pe u.) Uite așa! Acesta-i un deget, acesta-i alt deget al broaștei. Dacă vedem cele două degete ale broaștei, ce facem? Arătăm și pronunțăm pe u. Luăm litera mobilă și o asemănăm cu cea de pe tablă. Când le-o prezentăm, o pronunțăm gesticulând.

Punem apoi și degetele broaștei lângă copilul cu oul. Priviți! Le pot pune și pe palmă și sta oblu în sus. Să le cântăm și lor ceva! Repetarea și exercitarea celor practicate. Elevii desemnează pe u tipărit.

Sau o altă poveste în legătură cu literele ă și â:

Sunetul ă. Copii! Vă mai aduceți voi aminte de Vasilică cel somnoros? (Repetăm povestea de la sunetul a) Cum cască el la masă? — Ascultați numai să vă spun ce-a mai

¹ Recenzentul ministerial al Abecedarului, Gábor Dániel, zice între altele: „Un alt mare avantaj al acestuia e că, prin introducerea lui în școală, învățătorul ajunge să poată întrebuința mai mult timp pentru învățarea limbii maghiare” (cf. Hivatalos Közlöny, nr. 81 din 1911).

pălit Vasilică cel somnoros. Mamă-sa i-a tot zis să nu doarmă, ci să mănânce. Dar n-avea cui vorbi, căci el nu-și putea deschide ochii de somn. Tatăl său, ca să-i spărie somnul, îi bagă amândouă mâinile prin păr, uite așa, și părul îi sta acum ridicat în sus de amândouă părțile capului. Atunci Vasilică mănios își aduse mâinile la ochi și începu să plângă: ă-ă-ă-ă. Arătați și voi cum a plâns! Unde a dus mâinile? Cum îi stă părul? etc.

Litera ă. Scoatem un elev cu părul mai mare, la tablă. Îi ridicăm părul de ambele părți în sus. Uitați aici, așa îi sta părul sbârlit și lui Vasilică cel somnoros. Cum plângea el atunci? Acum o să desemnăm pe Vasilică cum l-am desemnat când căsca. Acesta-i capul etc. ca la a. Acum o să-i de-

semnăm și părul sbârlit. Desemnăm semicercul deasupra lui ă. Îi facem atenți, că de câte ori vor vedea pe somnorosul cu părul zbârlit în sus, să-și ducă mâinile la ochi și să pronunțe pe ă. Le prezentăm litera mobilă ă și o asemnăm cu cea de pe tablă. Repetăm și exercităm pronunțarea însoțită de mimică.

Sunetul ă. Mamei i-a fost milă de copilul somnoros, când plângea. I-a pus amândouă mâinile pe cap, de amândouă părțile și i-a netezit părul în jos. Uite așa! Arătați și voi cum îi netezia! Imităm! Acum el și-a mai domolit plânsul. Nu mai plângea ca mai înainte ă-ă-ă, ci ă-ă-ă. Cum plângea acum? Duceți-vă și voi mâinile la cap, neteziți-vă părul de amândouă părțile și ziceți ca el: ă-ă-ă! Repetăm și exercităm pronunțarea și mimica.

Litera ă. O să desemnăm acum pe copilul cel somnoros cum îi netezia mamă-sa părul, cu amândouă mâinile. Desemnăm pe a ca mai înainte. Acum desemnăm și mâinile mamă-sa, cum îi netezia părul. Tragem linia de stânga a semnelui, piezișe în jos și zicem: aceasta e o mână; tragem apoi și pe cealaltă de la dreapta pieziș în jos: aceasta-i cealaltă mână. Uite cum îi netezesc părul aceste două mâni! De câte ori veți vedea aceste două mâni deasupra capului copilului somnoros, să arătați cum i-a netezit mamă-sa părul și să pronunțați pe ă! Le prezentăm pe ă mobil și-l asemnăm cu cel de pe tablă. Exercițiul".

Nu se pot închipui „povești“ mai absurde decât acestea și oricât ar ușura ele învățatul cititului și al scrisului, ele, din punct de vedere educativ superior, nu-și pot găsi o justificare serioasă. A merge așa de departe cu principiile metodice, încât să-i faci elevului școala un loc de lucruri ridicole, numai de dragul de a ajunge la scris-citit, care nu-i un scop către care tinde școala, ci numai un simplu mijloc, aceasta nu se poate admite.

Pedagogia modernă își are, desigur, meritele ei, dar ea își are și exagerările ei, care pot seduce foarte ușor, mai ales pe aceia care vor să prefacă activitatea școlară într-un joc plăcut elevului. Cultura nu e o glumă și ea nu se poate câștiga jucându-te, ci trebuie o muncă serioasă, care are puțin a face cu jocul. „Școala e o cultură silnică“ a zis marele filozof și pedagog I m m a n u e l K a n t.

„Trebuie să obișnuim pe elevi să lucreze... Ar fi să-l servim foarte rău, obișnuindu-l să ia orice drept joc“.

Tot cam același lucru îl spune și doamna De Staël: „Educația făcută pe-trecînd, împrăstie gîndurile. Truda în toate felurile este una din cele mai mari taine ale firii și duhul copilului trebuie să se obișnuiască cu silnicia învățaturii și sufletul nostru cu suferințe“¹.

Bineînțeles, aceasta nu înseamnă că trebuie să-i îngreunăm copilului învățarea, ci că nu-i permis a i-o ușura în măsura aceea în care ea ajunge banală și elevul își poate pierde respectul față de ea.

Metodul fonomimic astfel înțeles cuprinde însă unele lucruri cu desăvîrșire greșite. De ex., postulatul de a stabili cu orice preț o legătură strînsă între sunet, literă și între o poveste fabricată anume. Dacă natura ar permite în adevăr acest lucru, el ar fi foarte bun. Dar ea nu-l permite. Iar dacă nu-l permite, de ce să forțăm natura? Numai ca să fim cu tot prețul fonomimici? Dar în forma aceasta ajungem la *nonsensuri* și la ridicol, după cum am putut vedea din exemplele citate mai sus. Căci să ne oprim numai la unul din acestea. De dragul literei *u* se falsifică, în povestea primă, toate motivele reale ale poveștii. Mai întîi, e greșit redat săritul broaștelor în apă. Broaștele nu-și duc labele la tîmple și nu-și desfac „degetele“ în formă de *u*, cînd sar în apă. Apoi, chiar dacă și le-ar desface, nu și le-ar desface în formă de *u*, ci în formă de *v*. Un *v* formează și degetul arătător cu cel mijlociu, cu ajutorul cărora face învățătorul intuiția poveștii și a literii *u*. Și, în sfîrșit, broaștele nu cîntă *u-u-u*, ci *oac-oac-oac*.

De ce toate aceste falsificări ale naturii? Pentru ca elevul să învețe litera *u*! Dar oare nu se poate învăța această literă și fără astfel de schimonoseli, potrivite doar să-l zăpăcească pe copil și să-l facă a vedea greșit lucrurile și acțiunile din natură? Desigur că se poate și altfel, chiar dacă cu greutatea ceva mai mari, dar în schimb în mod psihologic și potrivit a-l face pe elev să vadă lucrurile în mod logic. Ar fi, desigur, un mare bine dacă s-ar putea stabili o legătură logică între poveste, sunet și literă, dar aceasta nu se poate decît cu riscul de a ajunge la modalitățile imposibile ale lui Boeriu și Codrea.

O altă greșeală a autorilor acestui abecedar o constituie afirmația că cu ajutorul metodei fonomimic copiii ajung foarte repede la citit și la scris. Dar oare cu ce drept se pretinde ca elevul să-și însușească repede cititul și scrisul, pe cîtă vreme, după cum se știe, pedagogia științifică cere ca și scrisul și cititul nici să nu se predea deloc în anul prim de școală, căci *scopul* școlii nu e să-l învețe pe copil aceste două dexterități, ci e acela de a-i da cultură și de a-i deschide ochii spre orizonturi largi. Scrisul și cititul sînt numai un *mijloc* al culturii și el poate să vină și mai tîrziu, după ce elevul a ajuns să înțeleagă ceva mai bine viața și să o iubească totodată.

¹ Vezi Gabriel Compayré: *Curs de pedagogie teoretică și practică*, pag. 71.

Nu repede, ci bine și cu temei, aceasta trebuie să fie lozinca școlii. Sint multe lucruri în lumea aceasta, care se pot și se și fac repede, numai că se fac prost. Trebuie să ferim cultura de astfel de experimentări.

Față de aberațiunile metodului fonomimic e, poate, locul aici să spunem că e incomparabil mai corect ca scrisul și cititul să se învețe în cadrul învățămîntului intuitiv. Aici, învățătorul are toată latitudinea pe care i-o oferă psihologia lucrurilor de care vorbește și psihologia copilului căruia i se adresează. Se vorbește, aici, despre lucruri și fenomene care au sau trebuie să aibă o legătură cu copiii, și numele acestor lucruri se rostesc și apoi se scriu ș.a.m.d. În acest chip, se face o legătură causală logică între scris și între viață, fără ca aceasta din urmă să fie falsificată. Ce e bun în metoda fonomimic se aplică la loc potrivit și în cadrul acestei procedări, dar nimic nu se forțează pe contul vieții reale sau pe al vieții copilului; totul pornește și se întoarce la viața reală și la viața sufletească a copilului.

În ce privește partea relativă la învățarea scrisului și a cititului, abecedarul prezintă de asemenea lucruri care cu greu ar putea fi îmbrățișate de pedagogia practică. El învață mai întâi cititul cu litere de tipar și numai cu astfel de litere; scrisul e, după părerea autorilor, o simplă derivare a cititului. Iată cum priveșc ei acest proces: „Asemănarea și derivarea literelor din forma lor tipărită nu e împreunată cu greutatea, fiindcă forma literelor scrise în cea mai mare parte seamănă și corespunde aproape întru toate cu forma lor tipărită, numai că cele scrise sunt mai subțiri. Singure literele e și a, s, f și g se deosebesc mai mult de forma lor tipărită. Dar și la acestea le putem da elevilor oarecare ajutor. Iată cum:

„Desemnăm pe e tipărit. Elevii îl recunosc: e. Da, așa a plâns mielul, care și-a rupt cornișele! Dar mielul avea și coadă. Să-i punem și coada aici îndărăt. Să-l scriem puțin mai frumos: e

Desemnăm pe a tipărit. Elevii îl pronunță: a.

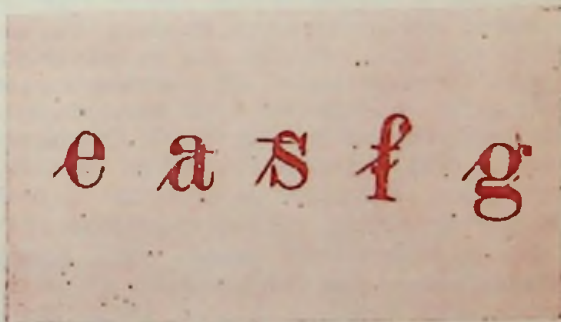
Așa a căscat copilul cel somnoros. Dar uitați! Capul acesta îl ștergem jos, că-i prea strâmb, îl oblim și-i punem și lui proptea ca să nu cadă. De aici încolo tot așa îl vom scrie: a.

Desemnăm pe s tipărit. Priviți ce cap strâmb are și găscanul acesta. Îl ștergem și după ce îl oblim, să i-l punem aici proptea. Acum avem să oblim și să subțiem și capul lui f. Și fiind așa de lung îi trebuie și o proptea mai lungă, ca să se poată răzima mai bine, dar făruria să i-o facem mai bine, ca să nu cadă păsatul din ea: f.

Desemnăm pe g tipărit. Pe g acesta încă îl facem puțin mai oblu. O să-i tăiem mai întâi din urechea dreaptă. Ștergarul dela gât îl desfășurăm și îl lăsăm oblu în jos, apoi îl indoim frumos în sus și-l trecem peste grumaz până la jumătatea spațiului îngust. Să-i punem și lui o proptea, să aibă de ce se răzima”¹.

E greu de închipuit o absurditate didactică mai mare decât aceasta.

Între un astfel de învățămînt și între viața copilului nu-i nici un fel de legătură. Nu-i nici realitate în aceste lucruri trase de păr și nici o fantezie

¹ Călăuza, pp. 80—81.

sănătoasă. Nu-i nimic pentru suflet, nimic pentru inimă, nimic pentru minte, ci totul pentru o necesitate didactică rău înțeleasă.

În ce privește partea literară a abecedarului, aceasta nu numai că nu e superioară celei din abecedarele anterioare — cum ne-am așteptat — dar e chiar inferioară. Ea are un caracter pronunțat didactic. Nu-i poezie, nici spirit naiv copilăresc, nici formă frumoasă. Limba în care sînt scrise piesele e greoaie, ceea ce nu ne poate surprinde, cînd autorii scriu ca în pasajele citate mai sus. Din punctul de vedere al literei planului de învățămînt, așa ceva poate să corespundă[...].

În partea I a abecedarului, exercițiile de citire cuprind exclusiv cuvinte siguratice, fără înțeles între ele. Sînt numai substantive și adjective arbitrar așezate. Copilul nu gîndește nimic, citindu-le. Pe această treaptă a abecedarului, cititul e numai mecanic. În primele săptămîni ale clasei întii, singura hrană sufletească a copilului sînt „poveștile” pe care le-am văzut mai sus, apoi litere singuratice și cuvinte singuratice. Nimic altceva nu-i fructifică lumea de gîndire, nimic nu i-o îmbogățește. În partea a doua, deodată, li se dau apoi copiilor lucruri care trec peste sfera lor de viață și peste puterea lor de înțelegere. Iată, de ex., ce lucruri trebuie să învețe acum copilul, abia trecut de șase ani: „Voește și vei putea; Apa trece, pietrele rămîn; Ômul harnic totdeauna are praznic; Unde e marfă acolo e și pagubă; Armăsarul bun se vinde din grajd; June mincinos, bătrîn tâlhăros; Judecă-te întăiu pe tine, apoi pe alții; Hoț dela hoț nu fură; Săcurea rea nu piere; E mai greu a păstra decît a câștiga; Gardul cu proptele nu cade; Fuga e rușinoasă da-i și sănătoasă; Traista goală te omoară; Dacă dai, n-ai; Dacă te latră vreun ciine, astupă-i gura cu piine” etc. etc. Pe 11 pagini ale abecedarului sînt cuprinse nu mai puțin de 91 de astfel de proverbe, care, desigur, că nu sînt pentru copiii de această vîrstă. Lor le trebuie poezie, nu filozofie, pentru care mai au destulă vreme. Tot atît de sterpe pentru un abecedar sînt și propoziții ca acestea: „Viorica e copilă harnică și cuminte; Vasile e băiat leneș și rău; Aurel e școlar silitor; Hermina e fată harnică” etc. Nici aici nu e viață, avînt, poezie!

În partea a II-a, găsim piese ca: Iubirea de școală; Fetița cea miloasă; Băiatul de omenie; Școlarul bun; Copilul neascultător; Ciinele lacom; Șoricelul neascultător; Lupul păcălit; Fetița binefăcătoare, o întreagă morală de legea veche, pe care literatura didactică modernă n-o mai admite. „Povestirile care îți destăinuiesc imediat că au fost făcute numai pentru a concretiza o morală; istorioarele care sînt lipsite de orice cuprins *real*, chiar și de nume, loc și timp și la care nici învățătorii, nici elevii nu doresc să se mai întoarcă, sînt o adevărată tîmpire a dragostei de povești. Povestirile trebuie să fie pline de învățăături, dar nu prin adaos de povește și sentințe, ci prin faptele cuprinse în ele! Adresele scurte la simțirea și la cunoștința elevilor pătrund în sufletele tinere mai adînc, decît predicile lungi”. Aceste cuvinte ale unui pedagog german, W. G. Curtmann, nu pot fi date uitării de către nimeni cînd se adresează copiilor. În alte țări, ele sînt punctul de plecare pentru toți alcătuitoarii de abecedare, care de un timp încoace au și izbutit să facă din acestea niște cărți cum nu se poate mai iubite și mai binefăcătoare în același timp pentru copii. Amintim numai cîteva abecedare de acestea, care și prin titlul lor spun atît de mult: 1. *Frohe Jugend* de K. Hiesmesch și H. Cristiani (Brașov, 1913), *Bei uns zu Haus* de Fritz Gansberg

și *Im go'denen Kinderlande* de W. A. Lay [119] și Max Enderlin (ambele în Lipsca, 1911). E atîta poezie, atîta vioașie, atîta dragoste de natură și de viață în ele, încît și autorii de abecedare românești ar putea cîștiga ceva din studiul lor.

Și partea artistică a Abecedarului fonomimic de Boieriu și Codrea e, de asemenea, insuficientă. Din acest punct de vedere, Abecedarul e o adevărată monstruoșitate, după cum se vede și din ilustrațiile reproduse.

Din toate cele spuse aci, ne-am putut convinge, pe deplin, că tendința lăudabilă a autorilor de a aduce în literatura românească a abecedarului o notă nouă — ce e drept din literatura ungurească — n-a fost urmată nici pe departe de rezultate pe care pedagogia și cultura națională să le poată aprecia și de care să se poată bucura.

Totuși, și această rătăcire își are partea ei bună; ea e o dovadă mai mult de necesitatea unei adînciri mai serioase a problemei literaturii abecedarului, care pînă acum părea o problemă de ordin secundar¹.

XXV

Un alt abecedar, care vrea să inaugureze o eră nouă, apare la 1911 la Arad sub titlul: *Soarele. Abecedar pentru copii începători și adulți analfabeți*. După metoda imitațiunii de P e t r u H ă d a n, preot și învățător la Rădulești. Are și o *Călăuză la folosirea Abecedarului „Soarele” cu îndrumări la metoda nouă al imitațiunii* (18 pag.).

Într-o foaie volantă, autorul scrie următoarele cuvinte despre abecedarul său:

Cartea e arma vremii nouă și a biruinței, ce va să fie! Durere însă, că peste jumătate din poporul românesc e lipsit și desarmat de carte românească.

Oare pînă când tot așa? — Pînă se schimbă situația? Atunci va fi și cara deciziunii... Deci prea tirziu!!! E timpul suprem să împărțim poporului arma luminii, arma emancipării, arma vremii nouă, arma viitorului și a biruinței ultime.

Cea mai nouă armă inventată e Abecedarul „Soarele”, ce a apărut acum în 10.000 exemplare la tipografia diecezană din Arad, din carele am onoarea a vă prezenta exemplarul acesta împreună cu tăblița și călăuza lui. Soarele acesta e merit să lumineze pe mic, pe mare, fără școală, fără învățător în scurtă vreme. Prin el se introduce în coliba țărănească un mijloc de scris permanent.

Părintele Hădan, care a fost mai mulți ani de zile învățător la școala din Rădulești, și-a instruit elevii în scris și citit după o metodă proprie pe care o numește „a imitațiunii”. Cu ajutorul acestei metode, el pare a fi ajuns la rezultate multumitoare. Se vede că aceasta l-a și făcut să-și aștearnă principiile aplicate într-un „Abecedar” special. Metodul imitațiunii „se va dovedi de a fi cel mai practic și cel mai ușor”; el „e merit a deveni metodul internațional”, după cum zice autorul la pag. 7 a *Călăuzei*. Aceasta în urma faptului că abecedarul caută să stabilească o legătură strînsă între diferele sunete ale limbii și între anumite sunete din natură. Aceasta o face cu ajutorul unor tabele pe care e desenat chipul animalului sau obiectului care produce cutare sunet și sub care e dat și semnul sunetului.

¹ Autorii și-au prezentat Abecedarul la un premiu al Academiei Române. Raportul lui A. Bărseanu arată că Abecedarul e lucrat „cu diligență”, în schimb însă cuprinde „material nou foarte puțin”. Multe piese sînt reproduse din alte cărți de citire, fără a se arăta izvorul. Așa, de ex., piesele 3, 7, 14, 22, 28, 36, 49, 52. N-a fost recomandat spre premiere. (Cf. *Analele Acad. Rom.*, Dezbatere, 1910—11, pag. 56.)

În contra metodei însăși, n-ar fi nimic esențial de zis. Ce e „original” în ea e o apucătură pe care, cine crede în ea, o poate aplica cu folos. Autorul se vede că a aplicat-o cu bune rezultate.

Dar autorul abecedarului în chestiune nu cunoaște deloc literatura didactică a abecedarului, nici la noi, nici la alte popoare. Altfel n-ar putea comite greșeli din cele mai elementare, de care e plină cartea, de la început pînă la sfîrșit. Și anume:

a) Desenului pregătitor pentru scris și pentru desen nu-i dă nici un fel de atenție.

b) Trecerea de la literele tipărite la cele scrise e foarte rapidă. Elevul nu ajunge nici să poată scrie bine o literă, nici să o deosebească de altele.

c) Pe fiecare pagină, se dau cîte două litere, după care nu urmează decît foarte puține exerciții și acelea nu sînt decît tehnice, deci mai mult de natură de a-l înstrăina pe copil de scris și de citit.

d) În exercițiile de la pp. 7—20, nu e nici o viață, ceea ce e o mare greșeală pentru *începutul* primei cărți care cade în mîna copilului. Ce e drept, autorul zice că această parte cuprinde numai „Deprinderi de vorbire”.

e) În partea a II-a (Cetitul și Scrisul), literele tipărite se amestecă prea fără rost cu cele scrise. Exercițiile de citit încă sînt arbitrare; nu-s luate din viață, ci sînt căutate din motive didactice, nu psihologice! De ex., rar i nor, (pag. 25), cucu nui ca racu (27); vara nui ca iarna (29); eu visez cu roze (28), roza nui ca varza; am un căzan ca un roz etc.

f) Materialul e foarte îngrămădit și necstetic grupat.

g) Întîlnim o mulțime de cuvinte neexistente în limbă, ca: șuf, șin, xantip, duda, puse numai din motive formale.

h) Derivarea literelor mari din cele mici e arbitrară și nefirească. Paginile 58—59 sînt, din punct de vedere metodic, estetic și igienic cu totul necorespunzătoare.

i) La pag. 67 începe, sub titlul „Bucăți de cetire”, așa numita „parte literară”. Ea cuprinde lucruri ce nu-s în conformitate nici cu planul de învățămînt al bisericii ortodoxe (1911), nici cu condițiile stabilite de sinodul arhidiecezan din 1910. O grămadă de piese, în proză și în poezie, fabricate de însuși autorul. În clasa I, li se dau copiilor „Porunca a cincea”, „Facerea lumii”, „Sfînta Treime”, „Isus și pruncii”, apoi mai multe istorioare moralizatoare răsuflete. Organizarea pieselor s-a făcut fără nici o normă, așa zicînd „claie pe grămadă”.

Principiul intuiției nu e respectat îndeajuns; ilustrațiile sînt prea mici și unele depășesc cercul de idei al copiilor de șase ani (cum e chipul bisericii catedrale din Sibiu etc.).

În rezumat, abecedarul acesta comite greșeli elementare, atît din punct de vedere metodic, cît și literar și artistic. Valoarea lui o putem judeca, între altele, și după închipuirea ce-și face autorul despre un abecedar valabil în general. Părerile autorului relativ la metodică și didactică (cărora le zice consecvent „Pedagogie”) se găsesc în *Călăuză la folosirea Abecedarului* „Soarele” (Arad, 1911)¹.

Această Călăuză e ceea ce se cheamă „opera unui primitiv”. Plină de cele mai supărătoare greșeli de ortografie și de stil, ea pare mai mult un

¹ Despre abecedarele tratate în cap. XXI-XXV vezi studiul meu *Abecedar și abecedar*, în *Românul* din Arad, nr. 210—211 din 1913 și polemica ce a provocat-o, tot acolo, pînă la nr. 67 din 1914.

anacronism, decît o scriere serioasă a anului 1911. Autorul „nu se extinde asupra unor expuneri teoretice amănunțite cu care azi oamenii cărturari și așa sătui de litere nu-și bat capul bucuros“ (pag. 5). La pag. 9, el crede că „avînd pe săptămână 6—7 ore din limba română vom termina partea primă“, uitînd că planul de învățămînt prevede într-o școală cu un singur învățător pentru toate șase despărțămintele abia 5 $\frac{1}{2}$ ore de limba română pe săptămînă.

Tot acolo, se vorbește despre „principiile pedagogice bine cunoscute la cari, dacã se mai aplicã și ajutorul instructorului, rezultatul va fi peste așteptare“. „De altmintrelea propunerea numerilor e bine cunoscutã la toți“ (pag. 17 etc.).

Abecedarul părintelui Hădan, nici chiar refăcut, n-ar ajunge la nivelul modest, la care se află astăzi literatura abecedarului.

XXVI

Și, în sfîrșit, alte două abecedare care sînt apariții cu totul caracteristice pentru timpurile și locurile în care apar. Unul e *Abecedar-Legendar și ocupă-țiuni din gramatică și concipiere* pentru clasa primă și a doua a școlilor elementare dela orașe și sate prevăzute cu un învățător. Compus în urma articolului de lege XXVII, 1907, după cel mai nou plan școlastic și ordinațiuni ministeriale de *Iuliu L. Danciu*, director-învățător: Kackó, Sz. Doboka. Tip. Horgos și Medvesi în Dej (1911).

Ca metodă, e primitiv, ca material și ca formă, ridicol (o mulțime de poezii fabricate de Danciu!), iar ca spirit, e dureros. E neilustrat.

Recenzentul acestui abecedar în *Foaia școlastică* din Blaj, Toma Cociș, semnalînd gravele și multele greșeli de limbă zice: „nu-mi vine a crede că d-l Danciu știe românește“.

Cînd citești frumuseți literare ca acestea:

	Cînd se dau pruncii pe ghiață Și fac oameni de ți greață.
Sau:	Casa mea și țara mea, În care-s părinții mei Le voi păzi eu de rei.
Sau:	Fii crușător și harnic C'atunci nu vei fi calic.
Sau:	Cătu-i lumea pe sub soare Nu-i ca varza cu unsoare!

și te gîndești la nivelul la care a ajuns literatura didactică de prin alte țări, te cuprinde o adevărată durere.

Abecedarul lui Danciu, la propunerea recenzentului Ioan Erödi, inspector școlar la Bistrița, n-a fost aprobat de minister, ceea ce în adevăr ne miră (cf. *Hivatalos Közlöny*, nr. 12 din 1812.).

Al doilea abecedar e: *Amicul copiilor din anul prim de școală, cu numeroase ilustrațiuni de Ioan Leșian*, Nagybánya 1911. Typarul lui Stefan Nánásy. Editura lui Kovács Gyula.

Ca metodă, n-are nimic nou. Limba e ca din topor; stilul și ortografia sînt de analfabet. Un exemplu:

„Vasiliu grabnic şia vârat mâna în oală. Rácii l-au apucat de degete. Vasiliu, acum spăriat începu a zberă. Mamă sa alergând la el află ce sa întâmplat. Cu mare greu i-a potut scoate degetele din foarfecele racilor. Aşa pătesc une-ori copii lingăreţi”.

Ilustraţii sînt, pe 60 de pagini, nu mai puţin de 132, care de care mai mici şi mai arbitrar aşezate. Interesantă e reclama în limba maghiară pe care i-o face abecedarului editorul ungar, Kovács Gyula. El zice:

„În editura mea a apărut amicul copiilor, sau abc. şi Carte de cetire pentru anul prim al şcoalelor cu limba de propunere română. După afirmaţiunile specialiştilor, acesta e cel mai bun Abecedar în literatura românească şi deocamdată nu li se poate da în mîna părinţilor şi a învăţătorilor o carte mai bună“!. [...]

Cei care cunosc evenimentele din ultimele decenii pe terenul vieţii şcolare româneşti din Transilvania ştiu că atît abecedarele de la Baia-Mare şi de la Dej, cît şi cel de la Făgăraş trebuiau să apară ca o necesitate inexorabilă. Ele sînt urmarea firească a unei politici şcolare urmărite în mod sistematic, timp de peste patru decenii ...

ÎNCHEIERE

Dacă aruncăm o privire asupra dezvoltării literaturii abecedarului românesc din Transilvania, de la 1848 şi pînă astăzi, trebuie să constatăm o regretabilă stagnare a acestui ram literar, ba chiar un regres al lui în unele privinţe foarte esenţiale. Dacă ne gîndim la înălţimea ideilor sociale, naţionale şi umanitare, cuprinse încă în Abecedarul lui Grigore Pleşoianu, tipărit în Sibiu, la 1828, sau la Abecedarul lui D. Jianu, reeditat în 1848, la Braşov, de Biserica Sfinţului Nicolae, şi dacă le comparăm cu oricare din abecedarele întrebuiţate astăzi, va trebui să recunoaştem că nu numai n-am înaintat cu nimic în privinţa acestor idei, pe care are să le propovăduiască cea dintîi carte ce se pune în mîna copiilor, dar am dat chiar îndărăt. E adevărat că aceste idei erau, în parte, prea înaintate pentru vîrsta copiilor cărora li se adresau, precum şi că, în schimb, abecedarele au făcut, de atunci încoace, anumite progrese de ordin didactic sau metodic, dar nu e mai puţin adevărat că ele au sacrificat fondul larg de idei de dragul anumitor cerinţe didactice de ordin inferior. Odimioară, abecedarul era o evanghelie a vieţii, astăzi el este un fel de ghid oficial.

Dacă vom compara abecedarele de astăzi din Transilvania cu ale altor popoare, va trebui să recunoaştem că ele n-au făcut nici în privinţa formală progresele pe care le-au făcut acestea. Ca limbă, ca poezie, ca ilustraţii şi ca tehnică, ele lasă cel puţin tot atît de dorit, ca şi în ce priveşte sistemul de idei pe care se reazimă.

Fără a ne gîndi să ne comparăm cu popoarele mari ale Apusului, care desigur că stau foarte bine în acest punct, va trebui să constatăm că chiar în comparaţie cu literatura didactică a naţionalităţilor conlocuitoare, unguri şi saşi, nivelul literaturii noastre e mult mai scăzut.

Cauzele acestei stări sînt mai multe. Expunerea lor nu o vom face aici, ci la sfîrşitul părţii a treia a cercetărilor noastre, în care vorbim despre Cărţile de citire. Acestea au parcurs, în mare parte, acelaşi drum şi au fost expuse aceloraşi piedici şi influenţe, aşa că toate constatările, care se referă deopotrivă la ambele, se vor putea face cu mai mult rost acolo.

III

CĂRȚILE DE CITIRE DIN TRANSILVANIA

INTRODUCERE

Într-unul din judicioasele sale articole politice, M. Eminescu zicea, vorbind despre cărțile de citire, că ele „ar trebui să fie un obiect de îngrijire națională ca și textul Bibliei”¹.

În adevăr, în timpurile moderne cartea de citire pentru școala primară are, dintr-un anumit punct de vedere, aceeași importanță pe care o avea în școlile trecute Biblia. Odiñoară, întreaga cultură se reducea la ceea ce se cuprindea în această mare și divină Carte a Cărților, astăzi pentru majoritatea omenirii cartea de citire este adevărata temelie a întregii culturi generale.

Iată de ce Eminescu avea în adevăr dreptate, când afirma că această carte trebuie să fie pentru un popor cel mai înalt obiect de îngrijire națională, întrucât ea conține sămînța tuturor acelor roade pe care acesta, respectiv omenirea întreagă, vrea să le culeagă pe urma școlii, ca a instituției culturale celei mai tipice și mai generale. Dacă această carte va cuprinde în sine cele mai bune, cele mai alesc și cele mai înalte învățături pe care le oferă experiența de atâtea ori milenară a omenirii, așa cum ele s-au cristalizat în viața specifică a singuraticelor popoare care o alcătuiesc și pentru care se alcătuiește o astfel de carte, ea va produce, fără îndoială, roade mai bune decît oricare altă carte din lume. [...]

În cele următoare, vom arăta evoluția în timp de aproape un secol și jumătate a cărții de citire în Transilvania. În cursul acestei cercetări, se va vedea ce concepții au fost în diferite timpuri la baza acestei cărți. Din tot ce o astfel de cercetare va scoate la iveală pentru diferite timpuri, se va desface la sfîrșit de la sine o concluzie referitoare la drumul pe care această mare problemă națională va avea să-l facă în viitor.

¹ M. Eminescu, *Articole politice*, București, 1910, pag. 56.

I

Cele dintii cărți la care se trecea în școală de la bucoavnă au fost, pînă către sfîrșitul sec. al XVIII-lea și chiar și după aceea, cărțile bisericești: ceaslovul, psaltirea, octoihul¹, evangheliile, mineiele cu viețile sfinților ș.a. Aceasta nu numai la noi, ci la toate popoarele ortodoxe și chiar și la cele apusene.

Pînă către jumătatea secolului al XVIII-lea, școlile primare nu erau școli publice în sensul modern al cuvîntului. Se adunau doar în vreo casă particulară, sau în tinda bisericii cîțiva copii, cărora „dascălul” le făcea cunoscute slovele, fie din bucoavnă, fie din vreo altă carte bisericească. Scriitorul grec, Elladius, ne arată în cartea sa *Status praesens Ecclesiae Graecae* icoana școlii grecești de la sfîrșitul sec. al XVII-lea astfel: „Scholae Graecorum in templis et aedibus templorum, vel in domo Parochii labentur”. Răposatul C. Erbiceanu, de la care luăm această informație, zice că acest obicei s-a urmat și la români pînă pe la 1830, cînd au început a se înființa pe ici pe colo școli propriu-zise². Mai întii se învăța în aceste „școli” cititul, cu az, buche-ab etc., care dura vreo șase luni. După ce ajungeau copiii să știe a citi, treceau la rugăciuni, care se învățau din carte, pe de rost. Elladius zice: „Postquam itaque Graecorum infantes balbutire cessaverint, atque distincte loqui coeperint, in proximum quoque templum ad res ecclesiasticas et quae ad christianam religionem pertinent, addiscendas mituntur”³.

După bucoavnă se trecea la celelalte cărți bisericești. Elladius zice: „In scholis trivialibus infantes Graecorum... primum Penacidia docentur, Octoechum deinde Damasceni, tertio totum Davidis Psalterium, quarto Acta et Epistolas Apostolorum, deinde Triodium, atque Anthologium, unacum Pentateuco et Profetis, quibus etiam artem scribendi et Logarithmica”⁴.

Tocmai așa se desfășura și în școlile noastre procesul de învățămînt, care pînă către jumătatea sec. al XIX-lea era aproape exclusiv religios,

¹ „Diacul și dascălul Teodor Uibardi din orașul Sighet” scria sau copia, încă la 1820, un Octoih „spre folosul pruncilor celor românești, spre treaba școalelor”. (Cf. I. Bărllea, *Insemnări din bisericile Maramureșului*, pag. 17, în N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVII).

² C. Erbiceanu, *Cronicarii greci*, pp. XXXIII și 21.

³ *Ibid.*, XXXIV.

⁴ *Ibid.*, 27.

cu toate dispozițiile de laicizare luate de legile școlare austriece începînd cu anul 1770. Cărțile bisericești erau considerate cărți de citire, chiar și de către autoritățile școlare din Viena. Astfel, în cea dintîi *Metodică* românească oficială (de fapt tradusă din nemțește și tipărită în două limbi, nemțește și românește) apărută în 1785 la Viena¹, găsim următoarea listă de cărți pentru școlile românești: „1) Carte de cetire², 2) Catechisis, 3) *Ceaslov*, 4) *Psallire*, 5) Carte despre chivernisirea țării (Das Buch von der Landwirtschaft)“³.

În școlile populației ortodoxe din Transilvania, căci la uniți învățămîntul primar era cu mult mai îndărăt decît cel ortodox, cu toată activitatea tipografiei oficiale din Viena și mai tirziu din Buda, tendințele de laicizare și etatizare a învățămîntului n-au prins aproape deloc [119 bis]. O oarecare excepție o formau doar școlile din Banat, în care curentul amintit a prins oarecare rădăcini deși nu atît de adînci. Mai ales de cînd Sibiul devenise centrul vieții culturale și religioase a „neuniților“, tendința de a readuce învățămîntul cît mai mult pe o direcție românească se manifesta din an în an tot mai pe față, după cum s-a putut vedea din studiul nostru despre Bucoavne⁴. Consistoriul din Sibiu, în care, începînd încă cu anul 1786 se găsea și un organ special pentru școli sub numele de „director național al școalelor“, avea în procesul acesta cultural partea leului [120]. Dacă cercetăm scrierile apărute la Sibiu în tipografia privilegiată a lui I. Barth, începînd cu anul 1790, găsim într-adevăr mai multe cărți de cuprins religios cu destinația pentru școli. Pe lîngă o carte despre *Îndreptarea preoților*, care la acest an apărea în ed. a II-a, și în prefața căreia se amintește și despre „școalele normalicești“, apare la 1790 o carte de cuprins religios pentru școli, intitulată: *Desvoaltele și tâlcuțiile Evangheliei a Duminecilor, a Sărbătorilor, și a oareșcăroră zile, spre trebuința Catechetilor și a Dascălilor Neuniți ce sã află în Mare Principatulul Ardealului*. Prin Dimitrie Eustatievici, Directorul Școalelor Neunite Naționalicești în limba românească puse și întocmite. Cu Blagoslovenia Preosfințitului Domnului Gherasim Adamoviciu, Episcopul neuniților în Ardelu — Sibiu, la Petru Bartu, Chesaru Crăescuțului Tipografu a Cărților celor Șolasticești neunite românești, 1790 (178+16 pag.).

Cartea aceasta era făcută în vederea trebuințelor școlilor „normale“ (adică primare) românești: pe verso foii de titlu e un clișeu în formă de pecete, cu cuvintele K: K: Normalschule⁵.

Din *Înainte cuvîntare* a acestei cărți reținem următoarele rînduri caracteristice pentru felul cum se proceda la tratarea cuprinsului cărții. „Dascălul“ avea anume:

„1. Să porunciască Evangheliia sau Apostolul prin ucenici adunași (avîndu toți sau cei mai mulți cărțile Evangheliei de un felu) împreună rară să se cetescă; dară cîndu

¹ De lipsă cărțica pentru învățătorii a neuniților rumâneștilor mai mici școale în împără. și Crăcștile Țări, partea II, pag. 117 (titlul și textul în nemțește: „Nothwendiges Handbuch für Schulmeister der walachisch nicht unirten Trivial-Schulen“).

² Sub aceasta avea să se înțeleagă de fapt *Ducerea de mînu cătră cînste și dreplate*. Vezi mai departe, p. 179 și urm.

³ La pag. 298 ea se numește, corect, *Carte de economie*. O astfel de carte românească nu cunoaștem însă pînă la 1785, afară doar de *Economia stupilor* de Ioan Molnar, apărută la Viena, în 1785.

⁴ Pag. 69 și urm.

⁵ Cf. B i a n u - H o d o ș, *Bibliografia românească veche*, pag. 335.

Tot atunci apare la P. Bart și o *Psaltire*, care în înștiințarea tipografului (identică cu cea din *Ceaslovul* de la 1790) ne spune că e făcută pentru trebuința școlilor. Și *Psaltirea* tipărită în 1799 la Sibiu are format mic, ca și cărțile de școală, tot astfel și cea de la 1801. Desele ediții ale ceaslovului și psaltirii, atât la Sibiu cât și la Brașov și la Blaj, sînt o dovadă că aceste cărți se întrebunțau și în școli foarte mult și că întreaga viață școlară avea adînc întipărită nota bisericească și religioasă.

Pe lângă bucoavnă, acestea erau singurele cărți, care se întrebunțau în majoritatea școlilor românești. Celelalte cărți care se tipăreau la Buda, cărți de Aritmetică, de Drepturile și datornițele supușilor către monarhul lor ș.a., erau cărți oficiale, care se trimiteau, probabil, în dar, comunelor pentru școli, și care aveau aceeași soartă ca și publicațiile oficiale din orice vremuri, publicații care n-au nici o înfrîurire asupra mersului instituțiilor vii.

Cu privire la activitatea școlilor bănățene, înainte de *Ratio educationis*, avem o mărturisire foarte prețioasă într-un raport al Magistratului din Timișoara, de la anul 1770 [121], în care sînt descrise școlile triviale sîrbești de acolo. Ceea ce se spune aici despre școlile sîrbești se referă și la cele românești din Banat. Iată acest raport:

„În școalele noastre de aici, precum și în celelalte școale de confesiunea noastră din restul țerii, copiii încep cu cetitul, și îndată ce fac cunoștință cu slovele, le pun în mână așa numitul Orogion, sau în limba comună Ceaslovul (latinește Breviarium), care cuprinde rugăciunile de dimineață, de la amiază și de seară, precum și ciaturile canonice. Copiii trebuie să învețe pe de rost cartea aceasta, încă înainte de ce ar ști să cetească bine, fie din motivul ca să se obișnuiască cât mai de timpuriu cu frica lui Dumnezeu, fie ca să poată da mână de ajutor preoților în biserică, la serviciul divin sau afară din biserică, la diferite alte slujbe atât de grele. Cu Ceaslovul se ocupă tinerimea timp de doi ani. După ce a isprăvit cu el, potrivit obiceiului, dascălii ieau înainte Psalmii lui David și le scriu niște reguli cu cari trebuie să se lupte elevii în anul al treilea. Dacă unii sau alții dintre elevi n-au progresat în cei doi ani precedenți în așa măsură, ca să poată ceti Psaltirea, trebuie să o iea de la început până la sfârșit și, indiferent că cunosc ori nu slovele singuratice, trebuie să învețe separat să cetească fiecare cuvînt. Copiii mai deștepți însă trebuie să învețe, îndată după Ceaslov, întreaga Psaltire pe din afară, tot astfel și cartea care cuprinde irmoasele, și care în graiul comun se numește Catanazia (?), pe care nu numai că trebuie să o învețe *memoriter*, dar trebuie să știe să și cînte exact și după glasurile bisericii orientale, toate irmoasele și adică al Crăciunului, al Paștilor, al Rusaliilor, al Maicii Domnului, ale Apostolilor, ale Sfinților părinți, ale mucenicilor și ale sfinților. Și cu aceste două cărți se canonesc copiii cel puțin doi ani, dacă voiesc să cînte și să cetească în biserică, sau să ajute la strană. La sfârșitul acestora vine piatra de încercare, adică cetirea Apostolului. Cine e în stare să cetească și această carte, poate trage nădejde să ajungă popă, căci această carte a fost socotită din partea autorității bisericești ca probă a capacității acelor cari cer să fie sfinți preoți. Alături de ea Evanghelia, cari e scopul suprem al științelor îmbrățișate de școala trivială. Cu scrisul și cu socotitul nu-și bat capul cei cari se pregătesc pentru cariera preoțească, căci la noi preoții foarte rar au nevoie de scrisoare și de socotit.

Acei elevi cari n-au deșteptăciunea sau memoria ce se cere pentru tagma preoțească, sau nu se simt atrași de această carieră, ajunși la cetirea Apostolului, de obicei își ieau rămas bun în grabă de la școală. Dacă un astfel de băiat ajunge, după o învățătură de 5—6 ani, pe lângă vreun negustor care știe scrie și socoti, învață mai întâi dela acesta scrisul și socotitul, și numai după aceasta ajunge să fie aplicat în comerț. Dacă însă ajunge la vreun meșteșugar (cari de obicei scriu puține chitanțe și cari își socotesc înșiși cu condeiul cheltuielile și întratele), se întâmplă, că băiatul nu numai nu învață să scrie și să socotească, dar uită în timpul cel mai scurt și puțina cetire și cîntare pe care a învățat-o timp de 5—6 ani cu atîta trudă, osteneală și pierdere de vreme ¹.

¹ Cf. Fináczy Ernő, *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában*, Budapešť, 1902, vol. II, pag. 319 și urm.

CEASURILE	LUNI	MARȚI	MIERCURI	JOI	VINERI	SÎMBĂȚĂ
8-9	Aritmetica	Cetirea cărții de economia cîmpului	Aritmetica	Aritmetica	Cetirea cărții de economia cîmpului	Aritmetica
9-10	Cunoașterea slovelor, slovenirea	Cunoașterea slovelor, slovenirea	Cunoașterea slovelor, slovenirea	Cunoașterea slovelor, slovenirea	Cunoașterea slovelor, slovenirea	Cunoașterea slovelor, slovenirea
10-11	Cetirea și Catehismul (de fapt Lesen des Kathekismus)	Cetirea și Catehismul (de fapt Lesen des Kathekismus)	Cetirea învățării povățuitoare la îmbunătățire	Cetirea din Catehism	Cetirea învățării povățuitoare la îmbunătățire ¹	Cetirea din Catehism
1-2	Scrierea	Scrierea	Scrierea	Recreație	Scrierea	Prohitirea pe scurt a pildelor care au avut din aritmetică peste toată săptămîna
2-3	Cunoașterea slovelor și slovenică	Cunoașterea slovelor și slovenirea	Cunoașterea slovelor și slovenirea		Cunoașterea slovelor și slovenirea	Proh. cunoașterii și a slovenirii
3-4	Cetirea Ceaslovului și a Psaltirei	Cetirea Ceaslovului și a Psaltirei	Cetirea Ceaslovului și a Psaltirei		Cetirea Ceaslovului și a Psaltirei	Postorita cetire din catehism, din carte de economie, din carte de cetire pentru povățuire către îmbunătățire, din Ceaslov, Psaltire

¹ Anleitung zur Rechtschaffenheit.

Împărțirea ceasurilor și a învățăturilor.

După care învățătorul unui oraș sau sat are a învăța tinerimea.

	CEASURILE	LUNI	MARTI	MIERCURI	JOI	VINERI	SÂMBĂȚĂ
Înainte de amiază	De la 8 pînă la 9	Învățătura socioatei	Catehizisul	Învățătura socioatei	Ducerea de mină către cinste	Învățătura socioatei	Tîlcul Catehizisului
	De la 9 pînă la 1/2 10	Cunoașterea literelor și slovenirea	Cunoașterea literelor și slovenirea	Cunoașterea literelor și slovenirea	Cunoașterea literelor și slovenirea	Cunoașterea literelor și slovenirea	Cunoașterea literelor și slovenirea
	De la 1/2 10 pînă la 10	Însemnarea cunoașterii literelor	Însemnarea slovenirei	Însemnarea cetirii	Însemnarea cunoașterii literelor	Însemnarea slovenirei	Însemnarea cetirii
	De la 10 pînă la 1/4 11	Rugăciunile	Rugăciunile	Rugăciunile	Rugăciunile	Rugăciunile	Rugăciunile
	De la 1/4 11 pînă la 11	Cetirea Ceaslovului și a Psaltirei	Cetirea Ceaslovului și a Psaltirei	Cetirea Ceaslovului și a Psaltirei	Cetirea Ceaslovului și a Psaltirei	Cetirea Ceaslovului și a Psaltirei	Cetirea Ceaslovului și a Psaltirei
După amiază	De la 1 pînă la 1/2 2	Scrisoarea frumoasă	Scrierea și diregerea propiselor	Orthografia	Recreație	Scrierea și diregerea propiselor	Scrisoarea frumoasă
	Dela 1/2 2 pînă la 2	Cunoașterea literelor și slovenirea	Cunoașterea literelor și slovenirea	Cunoașterea literelor și slovenirea		Scrierea și diregerea propiselor	Cunoașterea literelor și slovenirea
	Dela 2 pînă la 1/4 3	Regulele școlești	Tîlcul poruncilor	Regulele școlești		Tîlcul poruncilor	Rugăciunile
	Dela 1/4 3 pînă la 3	Sfînta istorie	Datoriile supușilor	Istoriile Biblici		Sfînta istorie	Datoriile supușilor
	Dela 3 pînă la 4	Economia	Cetirea și slovenirea ungurească și nemțească	Economia		Slovenirea și cetirea nemțească și ungurească	Cîntarea
<p>OBSERVAȚIE. Iarna se ține Școala înainte de amiază de la 8 ceasuri pînă la 11. După amiază de la 1 pînă la 4 ceasuri. Iară vara de la 7 pînă la 10 și de la 2 pînă la 3 ceasuri.</p>							

Pentru a avea o icoană și mai clară despre școala românească din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, înființată de guvernul din Viena, vom da aici un orar, compus pe baza Metodicii amintite mai sus (*De lipsă cărțicea*, II, 294—298). Din el se va vedea preponderența învățămîntului religios chiar și în organizația culturală făcută de stat.

Un al doilea orar, de pe la începutul sec. al XIX-lea, tipărit în tipografia din Buda și aflat de noi într-un exemplar din *Chemare la tipărire cărților românești și versuri pentru îndreptare tinerilor făcute de Constantin Diaconovici Loga* (Buda 1821), fără ca să se știe însă de acesta, va arăta progresul pe care l-a făcut școala românească în timp de vreo 3—4 decenii, fără ca să se fi putut însă dispensa de ceaslov și de psaltire. (A se vedea orele tip pe pp. 176—177).

Astfel se prezenta, cel puțin pe hîrtie, învățămîntul românesc în Transilvania la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și la începutul celui de-al XIX-lea.

II

Prima carte de citire în sensul modern al cuvîntului a apărut la anul 1777 în tipografia privilegiată din Viena sub titlul: *Ducere de mîna cîtră cinstia și direptate, adecă la copii rumunęstii neuniții cei ce în școle cële mici să învață spre cetanie rînduită Cartē. Cu dovoire stăpănitorilorū. Tipărită în împărățitoare cetate Beciū la Iosifū de Curțbecū typografulū Ilyricescū a Răsăritulū de Curte în Anulū 1777* (263 pag.)¹.

Cartea aceasta nu era făcută în vederea trebuințelor școlilor românești, ci era o carte de care voia să se servească statul în școlile tuturor naționalităților din Austria pentru ajungerea scopului său politic. Ea a fost făcută mai întîi în nemțește, de unde a fost tradusă în diferitele limbi ale țării și publicată apoi în ediții bilingve. Astfel ea a ieșit la 1777 în nemțește și românește, dar ediția s-a făcut, probabil, după ediția nemțească-sîrbească, după cum ne face să credem titlul nemțesc al ei care e: *Anleitung zur Recht-schaffenheit*², oder das für die in den Trivialschulen lernende slawonisch-ser-vische nicht unirte Jugend bestimmte Lesebuch³.

Încă înainte de apariția acesteia făcuse Daniil Lazarini o carte de citire⁴ pe care însă guvernul din Viena nu o aprobă din cauză că era scrisă cu „slove rusești” (litere chirilice), iar guvernul voia să introducă pentru români literele latinești. I-a trebuit multă osteneală directorului T. Iancovici ca să-i facă pe cei de la conducere să înțeleagă că, deocamdată, literele latinești nu se pot aplica la limba românească.

¹ În *De lipsă cărțicea* titlul acestei cărți e: *Instrucție pentru tommire bună* (300 pag.), iar în ediția paralelă a ei e numită *Învățarea povățuitoare la îmbunătățire* (294 pag.).

² În *De lipsă cărțicea* „Rechtshaffenheit” e tradus cu „buna-întommire” (vol. II, pag. 248).

³ Exemplarul din Biblioteca Academiei Române, donat de Alexandru Roman, fostul profesor de limba română la Universitatea din Budapesta, poartă pe scoarță următoarele însemnări, care au o anumită valoare istorică culturală: „această carte iaste a lui Popovici Vasilie din Pociuvelește și am scris în luna lui Ianuarie 10 zile în Anulū Domnului 1790. Prin mine Ianoș Stef”. (Scris cu chirilice). După aceasta, scris cu litere latine: Vászilic Popovits Potsovelesti Lokos 1790. Apoi iar cu chirilice: „Pociovele Teodorash Balint. Melhisedec popă întie prē pamânt a fost...” și alte cîteva cuvinte biblice fără importanță.

⁴ Cf. Iuliu Vuia, *Școalele românești bănățene în secolul al XVIII*, după Helfert, și Fináczy Ernő, o.c., pag. 330.

Ce va fi cuprins cartea lui Lazarini¹, nu știm.

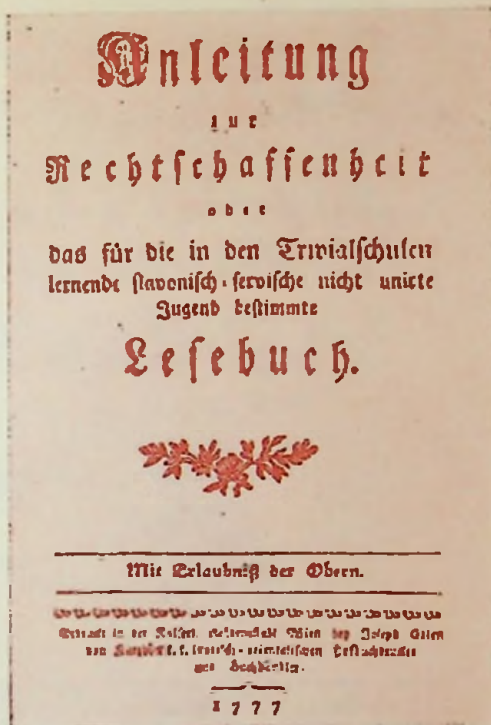
Cea dintii carte de citire, care a apărut și s-a întrebuițat de fapt în școlile noastre este așadar: *Ducerea de mână către cinstle și dreptate* al cărei autor era însuși fostul ministru de culte austriac Felbiger².

Cartea aceasta reprezintă un interes cu totul deosebit și anume nu numai pentru că e cea dintii carte de citire pentru școlile noastre, ci mai ales pentru cuprinsul și pentru tendința ei politică. În adevăr, departe de a fi o simplă carte de școală, nepretențioasă și netendențioasă, cu material didactic menit a înrîuri inima și a lărgi cercul de cunoștințe al copiilor, cartea aceasta urmărea o tendință politică și socială cu totul caracteristică pentru acea epocă. Ea urmărea, pe lângă scopul de a-i învăța pe români nemțește, și acela de a-i face pe țărani Austriei să înțeleagă că năzuințele lor de dezrobire nu sînt justificate nici din punct de vedere tradițional, nici juridic, nici umanitar. Deosebirea între domni și slugi, între proprietari și iobagi, așa susține cartea din chestiune, e lăsată de Dumnezeu, și oamenii trebuie s-o respecte. Iobagii să fie mulțumiți cu soarta lor și să lucreze cu dragă inimă pentru domnii lor, căci altfel îi va ajunge pedcapșa lui Dumnezeu!

¹ Acest Lazarini era de fapt Daniil Marginau, care a fost cîtăva vreme scriitor pe lângă episcopul Dionisie Novacovici. (Cf. dr. A. Bunea, P.P. Aaron și D. Novacovici, pag. 253). „Lazarini” era un pseudonim.

² A.D. Xenopol și C. Erbiceanu zic că această carte e „probabil de Paul Iorgovici” (cf. *Serbarea școlară de la Iași*, 1885, pag. 258), ceea ce e exclus, printre altele și pentru motivul că Iorgovici era, la 1777, abia de 13 ani.

Originalul german a apărut în 1777, la Salzburg (dar probabil și în Viena), sub titlul *Anleitung zur Tugend und Rechtschaffenheit* (cf. W. Heinsius, *Allgemeines Bücher Lexikon oder vollständiges Alphabetisches Verzeichniss aller von 1700 bis Ende 1810 erschienenen Bücher, welche in Deutschland und in den durch Sprache und Literatur damit verwandten Ländern gedruckt worden sind*, Leipzig 1812, vol. I, pag. 85). Ediția grecească a cărții din chestiune era intitulată: *Χειραγωγία εις Καλοκάγαθιαν*. E amintită pe pag. ultimă a cărții *Ἀληθής ὁδός εις τὴν εὐθαιμονίαν... ὑπὸ Δημητρίου Νικολάου του Δαρβάρου*. Viena în tipografia elenică a lui Gheorghie Bendeti, 1796 (în proprietatea noastră).

Cea dintii carte de citire pentru școlile
românești din Transilvania, 1777

ДУЧЕРЪ ДЕ МЪНЯ
ЯВТРЪ ЧИНОСТА ШИ ДИВЕРТАТЪ

АДЕНЪ

ЛА КОПИ РЪМБИЦИИ НЕВНИЦИИ ЧЕН

СИ А ШКОЛЕ ЧЕЛ МИНЪ СЪ ДВОЦЪ СЪРЪ

ЧИТОИ РЪМБИТА

КАРТЪ

Къ дасонъ стьяднгомаоъ

Тяларитъ А Формационъ Читати Личъ А Искупъ
А Купчикъ Телографнаъ Извѣщенъ А
Резерватнаъ А Купчи А Анона

1 7 7 7.

Cea dintii carte de citire româno-germană
pentru școlile românești din Transilvania, 1777

De la un capăt la altul al cărții străbate clar și apăsat această tendință principială.

Vom lăsa să urmeze mai multe părți, care evidențiază această teză. Nu vom reproduce textul românesc din carte, el fiind aproape cu totul neinteligibil, ci vom da o traducere a textului german.

Încă pe pagina cea dintii a părții prime (pag. 12) se spun lucruri, a căror tendință e absolut clară:

„Omul poate fi fericit de orice stare ar fi el. Oamenii cred de obicei că numai regii, principii și nobilii au o viață fericită. Asta e o greșeală. Bunătatea dumnezeiască n-a exclus pe nimeni de la fericire; orășenii, meseriașii, țărani și chiar servitorii și zilicrii pot fi oameni fericiți.

În orice tagmă poate fi însă omul și nefericit. Nu trebuie să ne gândim că oamenii săraci și neînsemnați sînt nefericiți. Adeseori, oamenii mari și cu avere sînt mai nefericiți decît oamenii săraci și de rînd.

E adevărat că fiecare clasă socială are ceva plăcut în sine, ceea ce alte clase n-au; în schimb fiecare clasă își are și greutățile ei. Rînduiala lumii o aduce aceasta cu sine și Dumnezeu însuși a întocmit astfel lucrurile“¹...

Niciodată nu trebuie să dorim ceea ce nu e pentru rangul nostru, pentru că aceasta nu o vom putea dobîndi. Dorințele zadarnice ne-ar chinui numai degeaba inima. Noi putem fi fericiți în felul nostru, chiar și dacă ne lipsește ceva, ce alții, în ranguri mai înalte, au.

Oamenii nu s-ar chinui cu multime de astfel de dorințe deșarte, dacă și-ar da seama că fericirea nu stă în lucrurile din afară de noi. Ea nu constă în bogăție, adică în moșii întinse, în haine frumoase și în case pompoase, nu în acareturi sau în alte lucruri pe care le vedem în jurul nostru. Astfel de lucruri bogății și le pot procura ușor, cu toate acestea ei nu sînt fericiți, ceea ce dovedește că fericirea nu stă în posedarea acestor lucruri“².

Vorbind, la pag. 128, despre domni și iobagi și despre raporturile dintre ei, cartea zice:

„O astfel de clasă (de șerbi n.a.) a existat, după toată probabilitatea, încă înainte de potop. Cînd a blestemat Noe

¹ pp. 12—14

² pp. 15—17.

Canaanul, făcea amintire și de servitori, zicind: «Canaanul să fie servitorul tuturor servitorilor fraților lui». (Facerea c. IX. v. 25). Avram avea în Egipt servitori și servitoare. Nu e aici locul să arătăm originea acestor raporturi, nici aceea că între servitori unii erau persoane libere, alții șerbi.

Aici e de ajuns să stabilim numai datoriile lor și să constatăm că ele nu displăceau nicidecum lui Dumnezeu, căci găsim porunci dumnezeiești care prescriu atât datoriile stăpînitorilor, cît și pe ale servitorilor, ale celor liberi, ca și ale șerbilor (iobagilor). Poruncile acestea se vor aminti îndată. Apostolul Pavel vorbește apriat despre șerbi și despre oameni slobozi (I. Cor. 7, 21, 22, 24). El se adresează ambelor acestor categorii și zice apriat că cel ce a fost lăsat de Dumnezeu șerb să nu se simtă mîhnit pentru aceasta; și șerbul și slobodul să rămînă la chemarea sa.

Stăpînii și domnii sînt datori a nu impune supușilor și șerbilor greutăți mai mari decum le-ar putea suporta, și decum sînt datori să poarte conform obiceiului introdus¹ și decum au făgăduit ei să poarte.

Stăpînii și gazdele trebuie să abată pe supușii și pe șerbii lor de la tot ce e rău și să-i îndemne la bine și în special la cercetarea serviciului divin. Ei sînt datori să-i întîmpine cu blîndețe nu cu asprime și cu iuțeală; să le dea la timp simbria obișnuită și promisă, precum și piinea, fără nici o reținere.

Supușii și șerbii sînt datori a-și iubi și a-și cinsti domnii, a-i asculta în tot cele cu dreptate și aceasta nu numai din afară, ci sincer și din tot sufletul. Serviciile obligatorii și cele făgăduite să le împlinescă de bună voie și cu credință și exact, la timp, pentru ca să le poată fi în adevăr folositori stăpînitorilor. Ei sînt datori să le facă toate acestea atît față de domnii cei buni cît și față de cei răi. Ei trebuie să se facă plăcuți înaintea domnilor și stăpînitorilor lor; să le promoveze din toate puterile folosul și să se păzească de a-i păgubi cumva. Cu simbria stabilită sau tocmită trebuie să fie mulțumiți, și sub nici un cuvînt, ca d.ex., că ar fi meritat mai mult, să nu-și însușească ceva în ascuns, nici să rețină ceva din ceea ce au economisit la cheltuielile pentru stăpînii sau pentru doamnele lor" (pp. 129—135).

Capitolul despre țărănime² și despre greutățile vieții țărănești pune teza astfel:

Primii proprietari de pămînturi țărănești s-au legat ei înșiși, oral sau în scris, să suporte acele sarcini. Urmașii lor trebuie să împlinescă condițiile sub care antecesorii lor au ajuns stăpîni. Dacă nu fac aceasta, nu-și împlinesc datoria și prin aceasta păcătuiesc. Despre țărani se spun aici cuvinte aspre, că-s proști, superstițioși, răi, lacomi etc. De toate aceste calamități țărani nu se vor putea mîntui decît prin școală. „Putem nădăjdui — zice cartea într-o notă de la pag. 242 și urm. — că numărul oamenilor cum se cade din tagma țărănimii se va spori foarte mult, dacă copiii țărănilor vor cerceta regulat școala și se vor sili să învețe acolo principiile cinstei și dreptății (Rechtschaffenheit) precum și să învețe a se mulțumi cu sarcinile ce au de purtat și în general, cu întreaga starea lor“.

De altfel, zice cartea, cele mai multe jalbe ale țărănilor sînt numai în aparență întemeiate. Nu e adevărat că țăranul se hrănește și se îmbracă prost, că trăiește în locuințe cu totul primitive. Numai orășenilor li se par aceste lucruri oribile; de fapt țăranul s-a obișnuit așa de mult cu ele, încît nu le simte ca lucruri grele. Nu, țărănimea nu e nefericită (244). Țăranii știu bine — cel puțin cei mai cu minte dintre ei — că oamenii de oricare stare și condiții trebuie să lucreze din greu pentru a putea trăi în mod cinstit; ei înțeleg foarte bine că mîncarea și băutura nu sînt decît pentru stîmpărarea trebuințelor trupești și că hrana lor în acest scop e cu totul suficientă (246). Foamea îl face pe țăran să-i cadă foarte bine hrana lui obișnuită, el se poate lipsi fără nici o greutate de dulțeturile cu care se hrănesc bogații, deoarece el nici nu le cunoaște; el e mulțumit cu o îmbrăcăminte și cu o locuință

¹ Traducerea românească zice: „după obiceiul țării“ (128).

² Capitolul fiind prea lung, îl dăm în rezumat.

primitivă și nu duce dorul prisosului bogaților, care e pur și simplu un eflux al vanității, al tendinței de imitație și al moleșelii.

Țăranii cumiți sînt mulțumiți cu strictul necesar, ei au suficient motiv de a se simți fericiți că au așa de puține nevoi și că se pot lipsi de atîtea lucruri, pentru care alții trebuie să arunce atîția bani.

Mai întemeiate par a fi jalbele țăranilor în ce privește birurile și robota. Dar cine caută izvorul acestor stări e în măsură să înțeleagă că și acestea sînt pe deplin justificate. Care e, de fapt, originea iobăgiei? Se știe că domnii care aveau moșii întinse și voiau să și le lucreze, să taie păduri, să sece mlaștini, să întemeieze sate, aveau nevoie pentru acestea de oameni. În acest scop, își căutau oameni lipsiți de orice fel de proprietate, un fel de coloniști din timpurile actuale. Acestora le dădeau bucăți mai mari sau mai mici de pămînt, rezervîndu-și însă toate drepturile asupra lor, ca d.ex., să țină pe ele oi, să vîneze, să prindă pește etc. Multora le făceau proprietarii chiar și case pe aceste petece de pămînt. În schimb, domnii îi obligau pe cei astfel așezați, ca să rămînă pentru întotdeauna acolo, neputîndu-se muta nici ei, nici ai lor de acolo. Totodată, trebuiau să promită că vor face domnilor servicii, cu palma sau cu vitele, de cîte ori va cere trebuința, sau la anumite termene, mai departe că le vor da o parte a recoltei sau anumite sume de bani. Se stabilea chiar leașa sau tainul pentru osteneală.

Aceia cărora le conveneau aceste condiții, se obligau, în scris sau cu graiul viu. Pe calea aceasta s-au născut cele mai multe sate. Acum, ceea ce au promis domnilor primii țărani care s-au așezat în satele de astăzi, sînt datori să împlinească și urmașii lor. Cine refuză a-și împlini această datorie, merită pedeapsă. El săvîrșește prin aceasta un păcat, și anume păcătuiește în contra poruncii a opta, care oprește furtul.

Serviciile pe care le fac iobagii domnilor lor trebuie să fie făcute în mod cinstit, astfel ca aceștia să aibă folos după ele. E nedrept ca iobagii să scurteze timpul de serviciu, să vie tîrziu, să se odihnească prea mult de amiază și să plece prea devreme de la lucru. Serviciile trebuie îndeplinite astfel precum s-au stabilit și precum sînt însemnate în așa numitele *urbarii*. Cine nu le îndeplinește astfel își împovărează conștiința și, drept pedeapsă, îi va umbra și în gospodăria lui foarte prost. Dumnezeu a așezat, în Testamentul Vechi, un blestem pe seama aceluia care nu-și împlinește conștiincios datoria față de stăpînul său, și El desigur că nu va lăsa nepedepsit pe cel care îi calcă voia.

Fiecare e dator să fie mulțumit cu ceea ce cîștigă de pe petecul lui de pămînt; iar acesta e ceea ce i-a dat domnul pe pămînt să lucreze. Este nedrept și e o adevărată hoție ca să-și însușească cineva ceva din pădurea, din cîmpul, din luncile sau din pometurile domnilor. „Nimănuia nu-i e permis să dorească libertate mai multă și drepturi mai multe, decît în se cuvin și decît i s-au îngăduit“. Orice lărgire nedreaptă de acest fel e un păcat în contra poruncii a zecea, care oprește chiar și numai să dorești ceea ce e al aproapelui tău.

Concluzia cărții o găsim în ultimul capitol intitulat: „Gründe zur Beruhigung des Bauernstandes bei seinen Beschwerden“ (Motive de a se mulțumi țăranii cu starea lor), care zice astfel:

„Oamenii ar fi tot mai aplicați să-și împlinească datoriile dacă ar ști și dacă și-ar da seama în fiecare moment că și pentru ce sînt datori să o facă aceasta. Ei și-ar împlini datoriile dacă ar fi convinși că fără împlinirea datoriilor omul nu poate fi în adevăr fericit,

ci e pururea expus la remuşcări de conştiinţă, la admonierea din partea oamenilor cinstiţi şi drepţi, şi la pedeapsa din partea superiorilor. Pe calea aceasta s-ar înălătura multe nemulţumiri prin care se turbură adevărata fericire.

Cînd un creştin îşi îndeplineşte datoriile tagmei sale, trebuie să se gîndească la Dumnezeu, care a întocmit lumea în chipul acesta sau care îngăduie să existe întocmirea aceasta făcută de oameni; el trebuie să-şi dea seama că Dumnezeu a osîndit oamenii la muncă grea pentru păcatul strămoşesc, că nici un singur om nu e deajuns pentru sine, că toţi trebuie să se ajute reciproc. Omul să se supuipe cu răbdare orînduieilor pe care le-a făcut Dumnezeu sau pe care le-a lăsat să le facă oamenii. Creştinul bun trebuie să poarte bucuirea sarcinile stării sale, dîndu-şi seama că fiecare om îşi are greutăţile sale. El poate căuta uşurarea soartei, dar numai intrucît e îndreptăţit la aceasta şi intrucît o poate face fără să supere pe alţii" (pag. 256 şi urm.).

Oricît de stranii ne-ar părea astăzi aceste lucruri nu numai din punct de vedere didactic, ci şi din punct de vedere juridic şi umanitar, trebuie să recunoaştem că din punctul de vedere al politicii de stat cartea care le cuprindea şi le introducea în şcoală era o carte mare — era, cum s-ar zice nemţeşte: *ein gross angelegtes Buch*, care avea să aducă statului acel folos pe care el tocmai voia să-l aibă în urma şcolii. Împărăteasa Maria Tereza concepuse şcoala ca un *politicum*, ca o armă în mîna statului de a da culturii generale a ţării direcţia dictată de interesele supreme ale lui, aşa cum le înţelegea el într-un anumit moment. Şcoala, care pînă aici era pusă în serviciul profesiunilor şi al naţionalităţilor, care aveau interese prea multe şi prea divergente, trebuia, conform concepţiei împărătesei, să urmărească un singur scop mare: consolidarea statului, prin canalizarea tuturor energiilor individuale într-o singură direcţie. În cadrul acestui mare principiu, oricine poate trăi după cum îi dictează instinctul lui, dar numai în cadrul acestui unic principiu conducător. Acest principiu era pus la baza cărţii care avea să ducă spre „cinste şi dreptate” şi care avea să facă din şcoală un principal instrument al vieţii statului [122]. Şi trebuie să recunoaştem că, din punctul de vedere al statului austriac, în acel moment nu se putea o concepţie mai bună decît aceasta şi nu se putea o carte mai potrivită decît *Ducerea de mîină către cinste şi dreptate*. Pedagogii şi bărbaţii de stat de astăzi ar putea învăţa mult de la această carte, dacă i-ar înţelege exact fondul şi însemnătatea.

Bineînţeles că din punctul nostru de vedere cartea are cu totul altă valoare. Ea ne era o carte duşmană sau cel puţin străină. Ea vorbea despre lucruri pentru care sau ne dădea soluţii imposibile sau greşite. Dacă acestea ar fi prins rădăcini printre noi, ne-ar fi dus la moarte naţională, de care însă ne-a scăpat vechea noastră virtute: inerţia, obiceiul de a ne lăsa greu. Ea recomanda d.ex., printre alte multe lucruri, care desigur că nu puteau fi pentru noi, abandonarea portului naţional şi purtarea părului împletit ca orăşenii acelor vremuri. Iată ce zice ea în această privinţă:

„Pentru formosă ţinéré în hainele şi célelalte. Adevărat că haina ceea ce acoperă trupul nostru, nu face preul lui; dar şi așa se ştie că portul bătrân, adéché precum au portat stremoşii noştri devom însuşi noi sânguri ne areta întru acela, ar fi spre împédecare. Adevărat că modele hainelor nu sânt nemica; dară îndată ce să fac de obşte, şi nu sânt spre împédecare, treubé să le ţinem, şi va fi destul, de nu vom fi noi întru jale nici cei dentăi, nici cei depă urmă. De ne vom îmbrăca nici prea după modele céle noaoa, nici după portul bătrănilor noştri.

Părul să fie pereiat, şi la lucrătorii de pămănt mai puţin așa teiat imprejgur, ca să nu acopere obrazul. Atunci e pré bine; când purtem părul împletit, precumu obiceiul la oraşele“ (pag. 98).

Ce nevoie avea apoi ţăranul — şi nu numai al nostru — să cunoască, d.ex., felurile arte, așa cum le defineşte cartea la pp. 178 — 179, pe care

le lăsam să urmeze în amindouă limbile, tocmai pentru a arăta cit de ciudați pedagogi și educatori erau bărbații politici de pe timpul Mariei Tereza.

Pentru meșteșugurile

Sânt așa numite frumoase și inchipuitoare și încă mecanicești meșteșugurile, întru capetenie meșteșugurilor frumoasă și inchipuitoare să socotese.

a) Meșteșugul de zogrăvit: acest meșteșugul pune înainté cele ce să ved cu ochi într-un loc șez cu vapsalele mai multe, sau cu o văpsală, felul acestuia punerii înainté și vapsalelor sânt foarte chiline.

b) Meșteșugul a teia în aramă tocma acé face cu certele și tocichele în aramă săpate și infundate. Iară însămnaré acéia să implé cu văpsale, și spre hartie sau oare ceva altă să tipărește.

c) Meșteșugul cioplotitorilor inchipuește céle ce se ved cu ochi, întru multe trupurile lemnul, piatră și celalt cu însemne-riile înălțate.

d) Meșteșugul zidarilor însemnează și face zidurile pentru lăcuință, spre mai lezne plinire lucrurilor noastre și trebuințele, cele ce nu numai stătornice și bune, ce, încă și frumoasa sânt.

e) Muzice îndulcesc auziré cu glasurele frumoasă și măsurate, care în foarte chiline chipuri sânt scoase.

Von Künsten¹

Es gibt sogenannte schöne oder bildende Künste, und auch mechanische Künste. Unter die Klasse der schönen oder bildenden Künste gehört:

a) Die Malerkunst; sie stellt sinnliche Dinge auf einer ebenen Fläche durch eine oder mehrere Farben vor; die Art dieser Vorstellung, und die Farben, deren sie sich bedient, ist sehr manigfaltig.

b) Die Kupferstecherkunst thut ebendies durch Linien und Punkte, die in Kupfer gegraben oder geätzt sind; sie werden mit Farbe angefüllt, und auf Papier oder eine ander schickliche Materie abgedruckt.

c) Die Bildhauerkunst bildet sinliche Dinge auf mancherley Körper, Holze, Steinen, u.s.w. durch erhabene Figuren ab.

d) Die Baukunst entwirft und führet zur Wohnung, oder zum Behuf unserer Geschäfte und Bedürfnisse Gebäude auf, die nicht nur dauerhaft und bequem, sondern auch schön sind.

e) Die Musik vergnüget das Gehör durch schön abgemessene Töne, welche auf sehr manigfaltige Weise hervorgebracht werden.

Din punct de vedere pur didactic, cartea nu se prezintă în condiții tocmai remarcabile. Adevărat că ea e bine împărțită și trădează și o arhitectură trainică, dar ea nu e nicidecum pentru copii, ci pentru oameni mari, care știu carte și care au o mulțime de cunoștințe despre lume. Pentru oamenii simpli și mai ales pentru copii, ea era mult prea grea de înțeles.

Cartea* constă din cinci părți mari și anume:

I. „Pentru cele ce trebuie ucenicului în școală să învețe, și cum trebuie în școală să se țină cu cinste.

II. Pentru bunū năravū, sau pentru dreptate, sau cinstea omului, întru gândurile lui, faptele și întru ținerea lui.

III. Pentru chiline felurile de soție, starcelor, și meșteșugurilor, și întru fiește care cum trebuie să se arete omul către toți accia cu cinste și cu laudă.

IV. Pentru ținerea căși, și ce să facă și ce să știe pentru ca bună gazdă să fie.

V. Pentru starea sătenilor și cum trebuie să se țină oameni starea aceasta”.

Fiecare parte are, la început, rezumatul concis al cuprinsului, în capitole foarte bine scrise pentru oameni mari, cu cultură filozofică, politică și literară.

Pentru țărani și mai ales pentru copii, cartea nu se poate să fi însemnat decât foarte puțin lucru. Aceasta, în parte și pentru motivul că textul românesc al ei e într-o limbă imposibilă, care ne face să presupunem că traducătorul în românește al textului german nici n-a putut fi un român, ci un străin. Adevărat că nici nu era ușor a traduce, la 1777, din nemțește o astfel de carte grea, cuprinzătoare de lucruri pentru care n-aveam încă termeni cores-

¹ Tipar nemțesc cu litere gotice (n.a.)

* O nouă ediție a apărut în 1785, la Viena; a se vedea Daniela Poenaru, *Contribuții la Bibliografia românească veche*, Muzeul județean Dîmbovița, 1973, pag. 71(67) (O. P.).

punzători în românește. Și n-aveam pe atunci nici măcar un dicționar german-român, care desigur că ar fi înlesnit mult osteneala traducătorului.

Pentru a învedera pe de o parte cuprinsul cărții mai de aproape, pe de alta pentru a arăta și calitatea traducerii și, deodată cu ea, și stadiul de dezvoltare a limbii românești și a terminologiei filozofice, dăm în cele următoare, câteva exemple:

Iată, d.ex., o poezie — unica — (pp. 64—65), care e cea dintii poezie într-o carte românească de școală:

Ce țăudat dumnezeu, cu acé treește.
De céle ce nu ai, cu bună voe lipsește
Fiește care stare odihna sa are
Fiește care stare sarcina sa are,
Cum vei îndrăzni să gândești
Că de mila lui Dumnezeu uitat ești (!)
Dind ei noă mai mult decât ce săntém
vrédnici

Șinici-odată nu vom fi lipsiții indeletnici.

Alte modele de traducere:

Creșterea copiilor, adică: îndreptare, învățăturile bune și pildele lucrează, întru tineri de multe ori céle, ce fac oameni cu bună pravile de temeiu. Oameni tineri fac ascultând din obicéiul¹.

Oamenii nu pot ghici gândurile aproapelui său.

O vorbă, un bărbat.

Cu lucru nu câștighem numai hrana noastră, ci șiș indeletnicește vârtute incemi și a trupului, și așa păzim sănătatea.

Pentru soție², întru care oameni să trească dela Dumnezeu sănt rânduiții, și pentru datoriile a tot soțiclor (101).

Pentru soție de obște.

Pentru chiline feluri a soțielor:

Căsătoreasca soție

Tătineasca soție

Stăpâneasca soție

Soție întâia iaste căsătorească. Aceasta e de toate mai bătrină soție, Dumnezeu is încă in raiu așezasă acéia pricina și pornire de soție aceasta iaste ca să nu piară némul omenesc.

Încăeturile a soțici oreșenilor cum procopesc împromut buna norocire lor cu dechilne învățăturile, și cu indeletnicirile lor.

Geniesse was dir Gott beschieden,
Entbehre gern, was du nicht hast.
Ein jeder Stand hat seinen Frieden,
Ein jeder Stand hat seine Last.
Wilst du zu denken dich erkühnen.
Dass Gottes Liebe dich vergisst;
Er giebt uns mehr als wir verdienen.

Und niemals was uns schädlich ist.

Die Erziehung, das ist: die Anleitung ernstliches Anhalten, Beyspiele wirken bey der Jugend nicht selten das, was gute Grundsätze bey denen tun, die sie haben. Junge Leute handeln meistens aus Gehorsam, aus Begierde nachzuahmen, aus Gewohnheit (pag. 39).

Die Menschen können die Absichten und Gedanken ihrer Nebenmenschen nicht errathen (57).

Ein Wort, ein Mann (57).

Die Arbeit dient nicht nur zum Erwerbe der Lebensmittel, sondern auch zur nothigen Beschäftigung der Gemüths- und Leibeskräfte und sogleich zur Erhaltung der Gesundheit (62).

Von der Gesellschaft, darin die Menschen zu leben von Gott bestimmt sind und von den Gesellschaftlichen Pflichten (101).

Von der Gesellschaft überhaupt.

Von der verschiedenen Arten der Gesellschaften:

Die eheliche Gesellschaft

Die väterliche

Die herrschaftliche Gesellschaft (102).

Die erste Gesellschaft ist die eheliche.

Diese ist die allerälteste Gesellschaft. Gott, selbst hat sie schon im Paradies gestiftet, das Ziel und End derselben ist das menschliche Geschlecht zu erhalten (117).

Wie die Mitglieder der bürgerlichen Gesellschaft durch verschiedene Wissenschaften, Geschicklichkeit und Gewerbe ihre wechselseitige Glückseligkeit befördern (171).

¹ Pe înțeles, pasajul acesta ar fi trebuit astfel tradus: Educația, care va să zică, conducerea, serioasa ținută și exemplul au, adeseori, asupra tineretului influența pe care o au principiile asupra acclora care le posedă. Oamenii tineri lucrează mai cu seamă din supunere, din dorința de a imita, din obișnuință.

² Pentru întâia oară întâlnim cuvântul „soție” pentru „societate” în prefața *Psaltirei*, tipărită în 1651, la Bălgrad.

Iată cum sînt traduse diferite fraze sau diferiți termeni:

Einleitung = intrare (12). Sittenlehre = învățătura de nărav (32). Artigkeit = formosa ținerea (32, 40). Frömmigkeit = buna credință (34). Aufrichtigkeit = nefățărnicie (34, 56). Sparsamkeit = pezierea (34), păzirea (66). Hauslichkeit = cheltuirea cu măsură (34). Selbstliebe = iubirea sa (34). Unhöflichkeit = neomenie (34, 78). Grüßen = închinându-se cu sănătate (36). Artigkeit in Gebärdn = frumoase țineré cu trupul întreg (36). Tugendhafte Leute = oamenii cu faptele bune (38). Grundsatz = pravilă de teméu (38). Sittsam = cu bun nărav (38). Die Erziehung = creșterea copiilor (38). Anleitung = îndreptare (38)¹. Nachahmungsbegierde = poftind să urmeze (40). Minder vollkommen = mai puținel săvârșit (40). Vorschriften = pre-crisă rânduială. Geschicklichkeit des Körpers = vrednicia trupului (40). Vorschriften = propisuri (40). Gute Eigenschaften = bune osăbiri. Abhandlung = cuvântare (42). Gesinnung = gânduri (42). Rechtschaffenheit = dreptatea și cinstea omului. Tugend = facere bună (44). Annehmlichkeit = dulceață (44). Freundlichkeit = aretaré cu dragoste (2). Die Neigung = ple-căciunea inemii (52). Verdruss und Widerwillen = întristare și supărare (53). Besuch = cercare (52). Dienstfertigkeit = plecarea spre slujbă (54). Warnen = a spune (54). Lüge und Falschheit = minciună (58). Übertrieben misstrauisch = peste măsură îndoitor (58). Ordnung = rîndul (60). Koch und Kellner = socaciu și colceriu (62). Arbeitsamkeit = iubirea de trudă. Amt = cin (62). Vollkommenheit = soverșenie (62), săvârșenie (70). Untertan = dajnic (60). Emsigkeit = nevoința (62). Bequemlichkeit = odihna (68). Ehrgeiz = iubire de slavă. Niederträchtigkeit = înmicșorarea inemii (74). Niederträchtig = cu inima mică (74). Liederlichkeit = bezicnicie (76). Die feinsten Sitten = naravu cel pré bun (78). Allzuzärtlich = prétéineri (86). Vornehme Leute = domni de cei mari (92). Artigkeit = ținere bună (94). Cetca, in loc de perie de haine sau de gheté (98). Unsere Nerven = vānile noastre (98). Lunge = splina (98). Mund = rost (98). Die Gottesgelehrtheit = bogoslovie, cuvāntaré de dumnézeu (108). Die Arzneiwissenschaft = învățătura de liacuri (108). Rechtsgelehrtheit = învățătura de dreptet. Vorbereitungswissenschaften = învățăturile înainté găitoare. Freie Künste = meșteșugurile slobode. Staat = țară (136). Anstalt (e vorba de instituția armatei) = rānduială și tocmială (162). Grausamkeiten = lucrurile chérelor sălbateci. Hafen zum Vorteil des Seehandels = adăposturi pentru folosul neguțătorii pe mare (166). Wissenschaften = învățături (166). Künste und Gewerbe = meșteșuguri și lucruri (166). Wider obrigkeitliche Verordnungen murren = aropști împotriva rānduelii diregătorești (168). Patrioten = fii moșneni (170). Gemeinde = obștii (170). Familie = gloata (171). Die Mitglieder des Staates = încăeturile țāri. Tonkunst = meșteșugul de glasurile (177). Handwerk = lucru de māne (180). Bäker = pecariu (180). Fleischer = mesaroșiu (180). Der Zuckerbäker, der Lebzelter, der allerley niedliche Bisslein verfertigt = care de aluat cu zahăr sau cu mēre mestecat chilinite bucăteți indulcite la noi gătește. Weingärtner = lucrător le vinea. Schneider = săbov. Knopfmacher = găitangiu. Strimpfwirker = cela ce face strimfi (180). Perücke = paroché. Weisgärber = erhariu (182). Zimmermann = maistor de lemn (182). Schmied = covaciu (182). Schlosser = fierariu (182). Tischler = tes-

¹ În *De lipsă cărțicea pentru învățători*, vol. II, 248, „Anleitung“ e tradus cu „introducere“. Deci acest din urmă cuvînt exista la 1777, dar nu pentru „Einleitung“.

lariu (182). Glaser = uegariu (182). Drechsler (*netradus*). Uhrmacher = acela care face ciasornic. Der Seiler = ș(t)rângariu. Der Riemer oder der Kam-macher = mișigariu (183). Tapezierer = acela ce țese (184). Haushaltungskunst = meșteșugul de ținerea căsi (194). Grundsätze = regule (196). Hausgenossen = gloata (208). Bauernstand = stare sătenilor (224). Künstler und Handwerker = maistor lucrătorii cu mână (234). Bauer = paoru (237). Aberglauben = crede deșartă (237). Schreiben = a scri; etc.

Am insistat atât de mult asupra acestei cărți, deoarece ea e cu totul caracteristică, atât pentru politica școlară a Austriei, inaugurată la 1777 prin *Ratio educationis*, cât și pentru stadiul de cultură românească pe acele timpuri în Ardeal.

De altfel, cartea din chestiune s-a susținut în școlile românești peste un sfert de veac, desigur însă că ea a trebuit să fie întrebuințată numai pe ici pe colo, mai ales în școlile grănicerești din Banat și în cele din jurul Năsăudului. După 1777, ea a mai apărut încă în alte patru ediții, și anume la 1783, 1793, 1798 și 1801, de data aceasta din urmă însă numai în românește¹. Edițiile acestea sînt aproape cu totul neschimbate. Oarecare mici deosebiri de limbă și de ortografie se observă doar în ediția apărută la Buda, în 1798, dar ele sînt prea puține și prea neînsemnate (e omis ũ). Doar titlul în nemțește e schimbat, zicîndu-se în loc de „für die in den Trivialschulen lernende slawonisch-servische nichtunirte Jugend“ — „für die in den Trivialschulen lernende walachische Jugend“.

Din ediția curat românească de la 1801 nu ni s-a păstrat nici un exemplar². Ea era tipărită, după cît se pare, cu litere latinești³ și era intitulată:

Poveczuire sau ducere de maene kêtré csinszte si dreptate adêke: Carte Raendutê spre cselânie, pentru Kopîi Românești csejce ênvác zê en scoalele csele mici, — La Buda. Tipărite ku keltujala Crejesty orientalicsesty Tipografij a Universitatej Pestij, 1801, pag. 157⁴.

Această ediție o găsim amintită și în *Însemnarea cărților care se află de vîndut în Crăiască tipografie* tipărită în Calendarul de la Buda pe 1809, unde printre altele sînt însemnate și aceste cărți: *Carte de școală pentru prunci, Românească și nemțească* (Bucoavna?), *Carte de cetil sau Lczebuh, Românește și nemțește*, și *Povățuire cătră cinste și dreptate, spre folosul pruncilor*⁵.

Aceasta din urmă nu poate fi alta decît ediția de la 1801 a cărții în chestiune, pe care o amintește și F. Sartori [123] printre cărțile pe care le-a cunoscut, dîndu-i și titlul astfel: „*Poveczuire sau Ducere etc. (Walachisches Lesebuch mit lateinischen Lettern), Ofen 1801*“. Cum că Sartori nu confundă această ediție cu vreuna anterioară bilingvă, se vede și din aceea că amintește deosebit și această ediție, al cărei titlu, fiind cu litere chirilice,

¹ Nu ni s-au păstrat exemplare din ea.

² În *Bibliografia românească veche* de Bianu-Hodoș, ea nu e semnalată.

³ Tipograful Universității din Buda, Ștefan Novacovici, face, la 1794, întîmpinare către Locotenentă în contra comitatului Bihor, spunînd că autoritățile comitatului au oprit în școlile românești folosirea cărților ce apar în tipografia lui pe motiv că acelea nu sînt tipărite, pe lângă limba românească, și în cea ungurească. Locotenentă regească îndrumă comitatul să nu se mai pună piedici (cf. N. Fîru, *Date și documente cu privire la școlile din Bihor*, pag. 46).

⁴ Cf. Emilian Micu, în *Transilvania*, 1894, pag. 175. Vezi B.R.V. vol. IV, nr. 270.

⁵ Cf. *Călimdarul de la Buda*, 1809, pp. 39—40.

e redat astfel: „*Karte de csinszte româneask schi nemtzeask*“ (Lesebuch, walachisch und Teutsch) Ofen. nochmal aufgelegt“¹.

Asupra răspindirii acestei cărți prin școlile din diferitele părți românești ale Austriei n-avem informații precise. În tot cazul, ea s-a întrebuințat și în Transilvania propriu-zisă. La 1803 o găsim în programul școlii de preoți și de dascăli, care era vorba să se înființeze la Brașov de către Gheorghe Haineș, administratorul protopopesc de acolo².

Desigur că această carte atît de străină ca fond și ca formă nu s-a întrebuințat însă decît în școlile mai bine organizate, în școlile triviale și normale din Austria. În majoritatea absolută a școlilor din Transilvania, cred că ea nu s-a întrebuințat. În acestea, singurele cărți de citire au fost pînă către jumătatea secolului al XIX-lea *Ceaslovul* și *Psaltirea*. Încă la 1860, neobositul bărbat de școală din Sibiu, Visarion Roman, scria: „În mai multe din jumătatea școlilor noastre nu e nici măcar vorba de legendariu sau de carte de lectură, ci aceasta se împlinește — din marea rîvnă națională — prin *Ceasoslovo*“³.

III

Desigur că un învățămînt atît de tendențios cum era acela pe care îl propovăduia cartea oficială de la Viena, nu era mult mai bun decît învățămîntul pur religios pe care-l propagau cărțile bisericești. Ambele tendințe erau destul de unilaterale, încît ele să fi putut dura mai multă vreme. Desigur că ele nu corespundeau, nici pe departe, cerințelor pedagogice destul de înaintate ale începutului secolului trecut. Tendințele de a lărgi orizontul învățămîntului, prin adoptarea unor stări de lucruri ale popoarelor mai înaintate, n-au putut deci să lipsească. Și tot Sibiul trebuia să fie locul de unde să pornească și această dorință de regenerare și de modernizare a școlii, care lucra mereu, dar se dezvolta foarte încet.

Îndrăznețul care a încercat să introducă în școală preocupări mai largi decît cele de pînă aici a fost *Moise Fulea*, ultimul director al școlilor neunite. Am văzut cum, la 1815, el a încercat să reformeze literatura bucoavnei, introducînd în locul bucoavnei religioase un fel de abecedar nou, tradus cuvînt cu cuvînt din nemțește. Patru ani mai tîrziu, în 1819, continuînd ceea ce începuse la 1815, publică drept urmare a abecedarului său și un fel de carte de citire de un conținut cu totul deosebit de cele întrebuințate pînă aci în școlile noastre. Și această carte, intitulată *Cărticica năravurilor bune pentru tinerime* (146 pag.), era tot o traducere literală din limba germană. Se pare că o ediție a ei ar fi apărut încă la 1810. Într-o instrucțiune a lui Gheorghe Haineș, directorul școlilor din acel an, aflăm următorul amănunt: „Guvernul s-a milostivit părintește a porunci să se tipărească o carte, *Cărticica năravurilor bune* pentru folosul pruncilor, și a se introduce în toate școlile“⁴.

¹ Franz Sartori, *Historisch-ethnographische Übersicht der wissenschaftlichen Cultur, Geistesthätigkeit und Literatur des oesterreichischen Kaiserthums nach seinen mannigfaltigen Sprachen und deren Bildungsstufen*. Erster Teil. Wien 1830, pag. 176.

² Cf. A. Bărsceanu, *Istoria școalelor românești din Brașov*, Ancxe, pag. 34.

³ *Amicul școliei*, Sibiu, 1860, pag. 377.

⁴ Cf. I. Mateiu, în *Românul*, Arad, 1916, nr. 33.

Ediția aceasta, dacă va fi apărut de fapt, a rămas necunoscută pînă astăzi. Cea dintîi pe care o cunoaștem e cea de la 1819.¹

Cartea cuprinde patru *dialoguri de seara*, care au loc între un om în vîrstă, Iacob, și între copiii lui și ai unui vecin al lui, Andrei.

Dialogul tratează „despre datoriile către noi înșine”, „despre datoriile către alții”, „despre datoriile însoțirii”, „despre cunoștința sufletului și despre religie”. Dialogurile sînt frumoase și atrăgătoare. Găsim într-un loc (pp. 89—92) o întreagă povestire în versuri, traduse însă destul de stingaci din nemțește.

O ilustrație, care precede foaia de titlu reprezintă însăși scena aceasta, nemțească, sub care sînt tipărite aceste versuri:

„Iacob bărbatul cel înțelept și cuminte
Adunînd pruncii săi și a vecinului Andrei
Îi învață, cum din copilărie să-necapă
Ca toată viața lor în pace și norocoasă s'o petrecă”.

O carte de citire propriu-zisă nu era cartea lui Fulea, dar ea se întrebuița ca atare, cum probabil se vor mai fi întrebuițat și alte cărți de genul acesteia, ca d.ex. *Învățăături de multe științe folositoare copiilor creștinești* (Buda, 1811), *Îndreptări moralicești tinerilor foarte folositoare* (1813), *Înțelepte învățăături sau reguli pentru îndreptarea pruncilor* (1815), *Theofron sau iscusitul sfătuiitoriu pentru neiscusita tinerime* (Buda, 1833) și altele². Aceste cărți aveau în vedere mai mult viața aceasta, decît pe cea din lumea cealaltă, dar ele nu atingeau resorturile materiale și sociale ale vieții, precum făcea cartea oficială de la Viena, ci pe cele morale, care fac viața pămîntească mai frumoasă și mai suportabilă.

Cartea lui Fulea e foarte frumoasă, plină de idei morale expuse într-o formă convingătoare, dar ea e cu totul străină de viața și de firea românului. Limba e neologizată pe ici pe colo, frazele se înțeleg adeseori cu greu.

¹ Cf. *Vatra școlară*, 1907, pag. 300. O scrisoare a lui M. Fulea cu privire la starea învățămîntului și a cărților întrebuițate.

² O carte despre nărvurile bune, spunea D i m i t r i e Iercovici „alū crăeștii dinū mare prințipatu alū Ardeului Gubernii translator”, că ar avea gata încă la 1794, dar că nu îndrăznește a o da la tipar din cauza lipsei de interes a publicului (cf. B i a n u - H o d o ș, *Bibliografia românească veche*, v. II, pag. 364) [124].

Din Cărticica nărvurilor bune de
M. Fulea (1819)

Întrebuințează cuvinte ca: prescrivăluit (37), a continăului (69), a suctedă-lui (70), a negligăului (6), a se descebăului (14); apoi: faptă noblă (74), ignobil (de jos) 68, First (Printîpului) 97 și 101, apoi latinisme: fefelit (celuit) 6, nupție (nuntă) 7, a mendica (a cerși) 11, experit (oblicit) 19, culpă (greșeală) 23, indusium (cămașe) 7; apoi: otravă (toxicum) 15, prunc (puer) 18, nime (nemo) 19, a mânca (edere) 20, nevinovat (inoțens) 21, bulbuc (glebula) 22, păstrare (parte) 23, întâmplare (caz) 34, închidă (claudere) 28.

Tiparul cărții e curat chirilic, deși Bucoavna de la 1815 era jumătate cu litere latine. Pe copertă nu e indicat nici autorul, nici traducătorul.

La 1837, cartea apare într-o ediție nouă, dînd de astădată și numele traducătorului și avînd acest titlu: *Cărticica năravurilor bune pentru folosul și trebuința Tinerimei*, despre Nemție în Românie întoarsă de Moisi Fulé, Directorul Școalelor Ne-Uniților din Ardeł, Protopopul 2-le a Sibiiului și Consistorial Assésoriul, și cu Slobozenia Înălțatului Crăesc Gubernium tipărită. Sibiiu, 1837. În Typografia lui Ghorgie de Clozius (117 pag.).

IV

O adevărată carte de citire pentru școală apare abia la 1837 și anume tot în Sibiu și tot tradusă din nemțește.

E cea dintîi carte de citire care nu pornește de la necesități de ordin politic, bisericesc sau general-moral, ci care are în vedere, exclusiv, școala și scopul pe care aceasta e chemată să-l servească.

Cartea era intitulată *Prêtenul sau Voitoriul de bine al Pruncilor și al tinerimii românești*. O carte de citire foarte folositoare, care „pre seama Scolilor și a Norodului romanesc din nemție spre romanie au tradus-o I. M. M e c h e ș i, Paroh evanghelicesc de la Ruscioriu”¹. Această carte era lucrată pe baza principiilor pedagogice moderne, anume în vederea trebuințelor școlii. Autorul ei, neindicat în carte, era un preot evanghelic din Berlin, cu numele G. P. Wilmsen, care a scris mai multe cărți de școală foarte răspîndite în toate țările germane. Cartea are și o prefață, care reprezintă un anumit interes istorico-cultural și pe care, tocmai pentru acest motiv, o reproducem aci întregă: *

„Folosul este fără de samă mare și neprețuit, carele isvorăză Tinerimei dintru această carte, că ea cuprinde în sîne o adunare darnică și bogată a învățăturilor celor mai bune pre sama Tinerilor dintru toți Autorii cei mai aleși și un chip apriat și o tâlcuire scurtă luminoasă despre tot feliiu de știință trebuincioasă. Și după ce știre avem, cum că pentru alcătuiră ei ce bună, ca o carte de cetire în toate școlile țării nemțești ca și intru cele sășești ale patriei noastre așé cu multă bunăplăcere s-au cuprins și cu multă blagoslovenie s-au întrebuițat, de mai mult decât de 90 de ori numai singur în țara Nemțască s-au pus de isnou sub tipariu și așé despre folosul cel mare dintrânsa isvorătoriu nimené nu mai poate fi indoit. Iată și tocma pentru adeverița această bună și eu îndemnat m-am aflat, ca școlilor nații românești prin talmăcirea cărții aceștia să le aduc la lumină și să le dăruesc o comoră scumpă a științelor și a învățăturilor celor mai trebuincioase”.

În ce privește cuprinsul cărții, el se împarte în 14 capitole:

„I. Scurte învățături spre deșteptare ascultatului și a cugetatului (pp. 1—44).

¹ O comună „săscască”, de fapt locuită de Șchei evanghelici, care nu știu decît românește. Nu-i departe de Sibiu. De la acest Mokesch, ne-a rămas și un manuscris românesc de istorie universală, tradus din nemțește (cf. Mss. Acad. Rom., 4208).

* A se vedea și pp. 270 — 271 din „Adaos” (O. F.).

II. Povestiri (historii) spre înmulțire
cugetelor celor bune și spre însușire
mintei¹. (45—119).

III. Despre lume (120—122).

IV. Despre pământul nostru și despre
locuitorii săi (123—135).

V. Rodurile pământului (135—182).

VI. Despre om (182—214).

VII. Învățătura sănătății (215—252).

VIII. Despre învățătura legii și des-
pre sfinta Scriptură (253—273).

IX. Despre socotul vremii și despre
Calendariu (273—283).

X. Arătări și scorniri vrednice de
luare aminte ale naturii (284—289).

XI. Evropa (Europa) (290—302).

XII. Ardélul sau țara Còștelor celor
șapte (302—306).

XIII. Despre dreptățile și datoriile
supușilor întru țările cele bine regulate
(306—326).

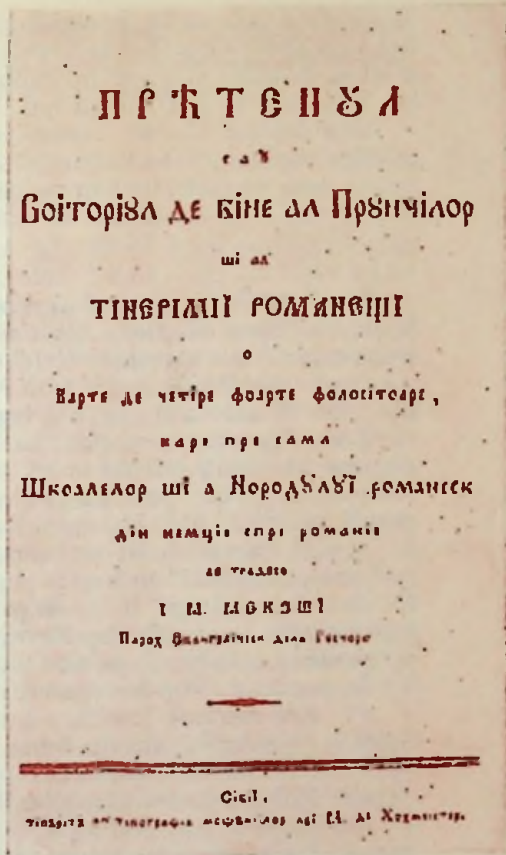
XIV. Parimii și pilde zicătoare
(326—327).

Și numai din acest cuprins se poate
vedea caracterul cărții și valoarea ei.
Menținînd încă, într-o măsură oarecare,
materialul religios, cartea îmbrățișează,
în același timp, materialul necesar atît din
viața naturii cît și din viața omenească,
oferind un întreg bine încheșat din tot ce
trebuie să știe un om care învață în școală.

Valoarea acestei cărți, care se vede că
era prețuită mult și în Germania, a fost
recunoscută la noi la români într-un mod
deosebit². Ea a mai apărut încă în două
traduceri românești deosebite și anume
una în Muntenia și a doua în Moldova.
După traducerea de la 1837 a sasului

¹ Conține 46 istorioare morale.

² Originalul ei se chema: *Der deutsche Kinder-
freund, Ein Lesebuch für Volksschulen von G. P.
Wilmsen*. A apărut la 1846 în ediția a 182-a, la 1849
în ed. a 191-a, în Berlin. Wilmsen a mai scris și o
istorie naturală pentru tinerime și pentru învățători,
în trei volume uriașe (975, 978 și 999 pag.), sub
titlul: *Handbuch der Naturgeschichte für die Jugend*,
Berlin, 1821. O carte admirabilă. Mai cunoaștem de
el o: *Anleitung zur zweckmässigen Abfassung aller
schriftlichen Aufsätze, welche im bürgerlichen Leben
vorkommen*, Berlin, 1811 (157 pag.).

Prima carte de citire tipărită la Sibiu, 1837

Mökesch, apare cu 11 ani mai târziu o nouă traducere, la Craiova, de I. C. P. (?) (ed. I, la 1846, ed. a II-a, la 1848, ed. a III-a, la 1850; la București, a V-a, la 1854, a VI-a, la 1856) și o a treia traducere, la Iași, de G. Melidon¹,* în editura lui T. Codrescu și D. Gusti (ed. I, la 1856, a II-a, la 1862).

Dar desigur că nici această carte n-a fost în întrebuințarea generală a școlilor românești din împărăția Austriei, căci ea n-a mai apărut în vreo ediție nouă, ceea ce altfel nu s-ar putea explica. Tot ceaslovul și psaltirea rămăseră și mai departe cărțile de școală obișnuite.

V

După 1848, pe timpul absolutismului, apăreau cărți de școală la Viena, în „c.r. ediție a cărților scolastice”. Printre ele, era și o carte de citire, pe care n-am izbutit a o cunoaște altfel decât dintr-o descriere a lui I. Pop-Reteganul, publicată la 1884 în *Foaia școlastică* [125] din Blaj. Pop-Reteganul zice că acesta e „primul legendar român”.

Acest legendar cuprinde, în 111 pag., 59 de piese de lectură. Partea I conține 34 narațiuni din istoria naturală: anotimpurile, plante și animale, dar nu și minerale; partea a II-a conține 20 narațiuni morale; partea a treia cinci reguli practice. Pop-Reteganul excepționează întrebuințarea unor „cuvinte ce nu sînt cunoscute de toți românii”, ca d.ex., „imagiu” în loc de „pasciune” (pășune), „harbuzi” în loc de pepene, „strujan” în loc de tuleu, „a prăși” în loc de a săpa, „perge” în loc de prune, „povidlă” în loc de „lectariu”. „De altfel, toată cartea — zice I. Pop-Reteganul — se vede a fi traducere de pe nemție, pe alocurea mai bună, pe alte locuri mai puțin nimerită firii noastre”.

În rezumat, Pop-Reteganul zice despre acest legendar:

«1. Are meritul de a fi prima carte românească în felul său și ca astfel luată e, respectiv, foarte bună, căci:

«2. Are litere de toate trei felurile, cirilice, civile și latine, astfel cit

«3. Pot trece elevii cu înlesnire de la un soi de litere la altul.

«4. Cu el se pune temei la observarea obiectelor naturale în arta poporală, ceea ce înaintea lui nu o făcea nici o carte școlastică, înțeleg din școala poporală.

«5. E abundent în narațiuni morale.

«Pe lângă calitățile bune ale numitului Legendar, enumerate aici trebuie să constatăm însă că are și defecte, ce nu e nici o mirare, dacă vom reflecta la timpul ieșirii sale. Astfel de defecte, d.ex., s-ar putea scrie:

«1. E traducere de pe nemție, și astfel ici colca, frazeologia nu e destul de românească.

«2. Se folosește ici colca de cuvinte ce nu-s posesiunea tuturor Românilor.

«3. Lipsesc din Legendar total bucățile de lectură relative la minerale, nu are nici un tratat geografic, istoric, fizic, nici o poezie; nici o rugăciune, nici un tratat pus în litere *cursive* (de mînă) și nici o descriere bună, după cum trebuie să fie o descriere justă din punctele de vedere ale unui pedagog modern.

¹ De fapt, Georgiu Radu Melidon, care pe coperta cărțelii sale, intitulată *Irod național*, apărută în 1895, la Roman, ni se recomandă ca „Incepătorul învățămîntului pedagogic din România, primul director al școlii pedagogice naționale de Model Carol I, membru al societății etnografice din Paris, Cavalier al Ordinului Steaua României, medaliat Bene merenti”. Are și o carte: *Pedagogie română*, din 1874 (?).

* Melidon George Radu (1831-1881) publică în 1874 *Manualul învățătorului sau elemente de pedagogie practică*; cf. Ilie Popescu Teiușan, *Pedagogi și oameni de școală din România*, E.D.P., 1975, pp. 101-102 (O.P.).

«Acestea-i sînt defectele, acelea-i fură meritele; pentru timpul cînd s-a ivit ca carte de școală, foarte bun, pentru azi — foarte defectuos, azi nici nu se mai folosește, cel puțin eu nu am știre să se folosească undeva»¹.

VI

Caracteristică e, pentru concepția de acum 50—60 de ani a conducătorilor destinelor școlii primare, cartea răposatului Atanasie Marienescu [126], intitulată: *Învățătorul și poporul*, apărută la 1858, în tipografia diecezană din Sibiu (123 pag., cu litere civile). Deși nu era o carte de școală propriu-zisă, ci mai mult o carte de învățătură pentru popor, totuși episcopul Șaguna a găsit-o foarte potrivită pentru școli și a introdus-o ca manual². Despre această carte autorul însuși zice în prefață că a scris-o „din scop, ca poporul nostru să-și cunoască lipsele, pentru ca să le împlinească spre îmbunătățirea sortii sale”. În ea a scris „despre bună starea materială și cultura generală așa cunoștințe, ce-i sunt neapărat de lipsă în timpul de azi”. Scopul autorului n-a fost să dea „ceva numai științific”, ci „de a putea străbate și la inimă, de a putea stîrni nepăsarea, care în rămînerea noastră de lumea cultă, așa de tare s-a încuibat în inima poporului nostru”. Forma în care sînt tratate chestiunile e dialogul: învățătorul povestește cu oameni din sat despre bunăstare și despre cultură, lămurindu-le toate noțiunile necesare și ciștigîndu-i pentru bunele lui intenții. Dialogul e destul de frumos, de nesilit și de convingător. E și aceasta una din cărțile generației trecute, care, reeditată, cu unele modificări, ar fi și astăzi o bună carte pentru popor.

Ea tratează: „De fericirea unui popor (Bună starea și cultura peste tot). Bunăstarea materială (Industria, meseriile și fabricile). Economia de cîmp. Neputătoria din lăuntru și din afară și despre inteligență sau oamenii învățați”. Problemele sînt tratate în strînsă și pozitivă legătură cu starea de lucruri de pe atunci din Transilvania. Scopul cărții era ca să răspîndească în popor idei active, care să-l ridice la o treaptă de cultură materială și morală mai înaltă.

Arhiepiscopul și mitropolitul Andrei Șaguna, recunoscînd valoarea unei cărți cu astfel de tendințe folositoare, a crezut că e bine să o introducă chiar și în școală. În consecință el scrie, prin circulara consistorială nr. 337 din 1865, protopopilor: „Cu acest prilej se recomandă Prea Cinstiilor Voastre cartea: «Învățătorul și poporul» de la dl. Atanasie Marienescu, ca nu numai în clasa a III să se predea, precum va aceasta «Instrucțiunea pentru învățători» fixată în §-ul 34 de aci, din anul 1862, ci să îndemnați și singuri și Preoții pe toți cărturarii noștri spre a se cunoaște cu cuprinsul acestei cărți spre folosul viitor al națiunii, căci cartea aceasta poate desrădăcina unele prejudețe, care pînă acum au înstrăinat poporul nostru de la îmbrățișarea măiestriilor, spre cea mai mare pagubă a sa»³.

¹ *Foaia școlastică*, Blaj, 1884, pag. 271 și urm.

² *Amicul școlii din Sibiu* o recomandă „pentru premii ale diligenței școlarilor bravi cu ocaziunea examenelor” (1860, pag. 192).

³ Cf. *Adunarea rapoartelor de la Directorii districtuali de Școală în Arhidieceasa greco-răsăriteană din Ardeal în anul Domnului 1865*, Sibiu, pag. 10.

Paragraful menționat în circulara din chestiune e: „În clasa a III are a se preda gramatica română, apoi cetirea cărții a II de la prof. Boiu, precum și cetirea din cartea intitulată: «Învățătorul și poporul» de la D. Maricnescu... În semestrul al doilea, gramatica, pe baza părții I a cărții de cetire și a cărții «Învățătorul și poporul». Și mai departe: „Mai vine a se recomanda învățătorilor ca ei la cetirea cărții «Învățătorul și poporul» să se silească a deștepta atențiunea, aplecarea și predilecțiunea elevilor săi spre măiestrii“.

Nu se poate pune la îndoială că această carte a lui Maricnescu a contribuit și ea la înaintarea meseriilor printre românii din Transilvania.

VII

Una dintre cauzele care împiedicau dezvoltarea unei literaturi didactice mai corespunzătoare spiritului și trebuințelor timpului a fost și atîrnarea prea strînsă a acestui ram de guvernul din Viena, care avea un fel de monopol, rău înțeles, asupra lui.

La 1861, monopolul de cărți școlare al editurii c.r. din Viena se desființează. Visarion Roman, care fusese înainte învățător la școala din Rășinari și apoi profesor la seminarul din Sibiu, iar acum redacta acolo *Amicul Școlii*, una dintre cele mai bune reviste școlare românești (1860—1865), se bucură de această măsură. „Nu dorim — zicea el — a se introduce de-a valma tot felul de cărți ieșite orișicum, ci voim ca acelea mai întii să treacă prin examinarea unor bărbați de școală anume însărcinați cu aceasta, și ca pentru cărțile române personalul examinator să stea din români. Dorim ca aprobîndu-se de bună cutare carte, pentru aceea să nu se deschidă apoi toate celelalte cite mai sunt, ori vor mai ieși, tot bune, ca să se deschidă astfel o concurență frumoasă și între scriitori să se nască o rivalitate lăudabilă și ca autorii să aibă voie a-și tipări cărțile unde vor voi. Am văzut cită daună se aduce școlilor noastre prin monopolul cărții și dacă tot mai sunt unii, care laudă pentru noi bunătatea cărților române ieșite în editura de la Sf. Ana, ei fac aceasta numai căci cele ieșite în unele tipografii privilegiate de pe la noi sunt apoi tocmai rele.

Nu putem nega bunătatea cărților edate de către administrația c.r. din Viena în privința didactică, însă ele — afară de unele manuale aritmetice și metodice — tot nu mai sunt astăzi corespunzătoare pentru școlile române din mai multe privințe. Căci d. ex. ce folos are copilul român din Transilvania, Banat și Ungaria a cunoaște riul Anis și cetățile din arhiducatele Austriei și a nu-și cunoaște apoi riurile din țara lui și cetățile patriei sale etc., etc.“¹.

Cel dintii care se gîndește să publice o carte de citire potrivită cu nevoile școlii, ale timpului și mai ales ale poporului român din Transilvania, e însuși Visarion Roman, care îndată se și pune pe lucru. Încă în același an, el publică o astfel de carte, intitulată: *Carte de lectură românească pentru școlile române primarie, întocmită de Visarion Romanu, Redactorul „Amicului Școlii“*. Partea I pentru clasele de mijlocu. Sibiu. Tipariulu și provedietur'a lui S. Filtsch, 1862 (154 pag.)². Prețulu legatã 50 a.

¹ *Amicul Școlii*, 1861, pag. 251.

² Exemplarul în biblioteca școlii de aplicație de pe lângă școala normală „Vasile Lupu“ din Iași. Ediția a II-a, 1865, 158 p. Ediția a III-a, 1873 (Circulara Consist. Sibiu, nr. 941/1877).

Cartea are următoarea *Prefacia*:

„De nici o carte scolastică nu se simte la noi astăzi mai mare trebuința, ca de o carte bună de lectură romanescă pentru școlile noastre primare și populare.

Cu cugetu, d'ă împlini asta mare lacuna în ramula literaturii noastre pedagogice, am întocmitu și datu la lumina legendariulu de facia.

În elaborarea lui avui în vedere înmultitele trebuințe ale școlii presintelui. Era c'ncatu mi-a fi succesu a corespunde acelor'a, se pôte judeca din scopulu, ce are se urmeze astăzi unu asemenea legendariu. Acelu scopu e: d'ă duce pe scolaru la usioretatea în vorbire și scriere, d'ă lu deprinde la legile cugetării, d'ă i inavuti mintea și nobilită inim'a și d'ă pune o basa solida și sigura pentru cele ce sunt de lipsa a ști și a cunósce astăzi totu cetățianulu și țieranulu, dacă este se i-mérge bine, — întielegu realiele (geograf'ia, istori'a, științi'a de omu, istori'a naturala și fisic'a). Asiadara adeveratulu scopu alu unei carti de lectură nu este numai faceritatea în citirea mecanica, cum mai credu inea multu din barbatii școlii noastre, ci acel'a e de a naintă desvoltarea scolarulu în privința estetica, religioasă, gramaticala, stilistica și reala.

Legendariulu de facia (în două tomuri), cugetu, a cuprinde materialu de-ajunsu pentru asemenea desvoltare; aterna numai dela desteritatea invetiatorulu d'ă ști întregi, largi și edifică, d'ă ști îmbracă prin cuventulu celu viu scheletulu în carne, — că scopulu se fia ajunsu singuru. A dá aici unu îndreptariu de folosința, nu este la loculu seu; acel'a trebuie se lu aiba totu invetiatorulu din anii sei de preparare și de pracsă.

Partea II a legendariulu va eși mai tardiu, ea vine multu mai voluminoasă și va fi o întregire și continuare a partii acestei'a (I), asiă, că opulu întregu se infaciosieze o adunare de tóte acele cunoscințe necesarie, care are d'ă dá elevulu școl'a populara prin legendariu.

Începemu cu succesu bunusioru a lapadá totu mai multu din cirile și a primi în locu-le strabuncle litere; facuremu unii pasi cu bunu rezultatu în privinți'a uniformității în scriere; dar cu tóte aste pentru școlile noastre populare nici o'ngrigire în asta privința: inea totu sistem'a vechia și totu manualele învechite. Eta o cauza capitala, pentru-ce scrierile noastre cu litere strabatu atatu d'anevoia, și pentru-ce publiculu cetitoriu nu se maresce. Legendariulu de facia scrisu peste totu cu strabune și dupa ortografi'a staverita de comisiunea filologica de Sibiu, are d'ă folosi multu și în asta privința ¹.

Fia deci, că mic'a-ni întreprindere se afle primire buna din partea autoritatilor noastre scolastice și a invetiatorilor, că se întemeieze multu bine în inimile tinerimei noastre și astu-modu se usioreze și îndulcésca parintiloru și invetiatoriloru gréu'a, dara însemnat'a loru chiamare de educatori!

Asigurarile din partea barbatiloru competinti, cum-ca n'am apucatu cu lucrulu meu pe cali ratacite, me vor împintenă a compune pe rindu și celelalte carti scolastice populare, cate ne mai lipsescu, și cate nu vor aparé mai curendu din partea altoru autori mai des-toinici“.

Trebuie să mărturisim că așteptările noastre au fost într-o măsură oarecare înșelate prin cartea aceasta. În adevăr, de la Visarion Roman, redactorul excelentei reviste școlare, pline de viață și de realism înțelept, care era „Amicul școlii“, ne așteptam la o carte mult mai românească în privința cuprinsului și a formei. De fapt, cartea din chestiune e o carte austriacă în care nu-i aproape nimic românesc, afară de limbă. Nimic din viața poporului românesc, din istoria lui, din suferințele lui, din comoara lui de simțiri, nimic românesc, nimic arde-lenesc, ci, cu foarte puține excepții, numai lucruri străine, reflexe de prin cărți germane. Astfel, la istorie, întâlnim doar pe împărăteasa Maria Tereza, iar la geografie împărăția Austriei, descrisă din punct de vedere austriac (întii munții Alpi și numai pe urmă Carpații). Piese de citire sînt 124, din care

¹ « Desi ortografi'a fipsata prin comisiunea filologica de Sibiu, din punctu didacticu mai cere unele modificari pucine, totusi — si pana la o noue consultare asupra acestui obiectu de importanta a unei autoritati competente — aceea trebuie a fi observata de toti pentru uniformitate, si pentruca individele singulari au se se plece corpuriloru morale. Asiadara fapt'a celoru, cari si adi mai scriu totu numai dupa parerile loru individuali, este daunósa, si nu se pôte nici cum aproba ».

3 poezii și anume două fabule de A. Donici și o poezie de At. Marienescu — sînt prelucrate din nemțește. Sub unele, găsim chiar numele autorilor nemți, după care sînt traduse, altele nu dau indicații asupra autorilor, pe care, totuși, am reușit să-i aflăm în parte. Astfel, găsim piese traduse din Winter (5), Chr. v. Schmidt (5), G. L. Jerrer (3) și din Lessing, Gubitz, C. G. Scholz, P. Scheitlin, C. Kirsch și G. P. Wilmsen, cîte una. Găsim și cîte o piesă luată din „Moralul copiilor“, din ungurul Pataki și două piese prelucrate (?) după A. Pann. E adevărat că multe piese sînt de un cuprîns frumos și că ele pot exercita și astăzi o influență binefăcătoare asupra inimilor plăpînde ale copiilor, unele din ele ar putea fi reproduce chiar în cărțile de astăzi, în locul atîtor „intuiții“ nenaturale, totuși impresia generală pe care o lăsa cartea nu era de natură de a putea crește pe copiii români conform dispozițiilor lor naturale.

În ce privește piesele de cuprîns real, acestea sînt într-o simțită măsură influențate de *Prietenul sau voitorul de bine al pruncilor*, de Wilmsen. Piesa I și a II-a sînt, pe alocuri, cuvînt cu cuvînt ca la acesta. Piesa 73 („Cele șase clase ale remnului animalu“) împarte animalele întocmai ca Wilmsen (pp. 136—176); Nr. 74 și 75 („Păsările“ și „Cuiburile păsărilor“) sînt aproape identice cu piesa „Păsările“ de la pp. 150—155 din Wilmsen. Piese 83 („Amfibiile“), 86, 87, 89, 90 după Wilmsen, pp. 155—158, respectiv 158, 160, 167, 168. Piesa „Omul“ e luată după secțiunea a VI-a de la Wilmsen. Piesa 99 („Cîteva reguli asupra dieteticei“) după secțiunea a VII-a: Învățătura sănătății ș.a.

Ca formă pur exterioară, cartea lui Roman se prezintă întregă cu litere latinești, ceea ce înseamnă, desigur, o săritură prea mare deodată.

Întîlnim și o nesfîrșită mulțime de neologisme, care nici în cărțile de școală actuale n-ar putea fi admise, decît cu rezervă, ca: arta tipografică, inventat, diferență, onorat, repumnanția, propusul se revoltă, rezistă, consoț, mirătoare (ogîndă), complăcere, corespunde, etern, procurare, respect, problemă, vizi-tațiune, computătoare, rezolv, monedă, a crea, elemosină, armariu, onestate, amicitie, execuțiune, reculege, cercuspect, comun, nutremânt, dejunare, lateral, inclinațiuni, perplexitate, științific, meritat, institut, diliginte. Apoi, formațiuni artificiale ca: ostenință, fructe cîmpene, aparămînt, ostenițiune, frupte, miserac (sûrac!) ș.a.

Desigur că așa ceva era prea greu și prea străin pentru copiii de la țară. Cartea care vorbea astfel nu era ruptă din viața și din sufletul poporului nostru, pe care, tocmai de aceea, nici nu le va fi putut influența îndeajuns.*

La 1865, cartea apare în ed. a II-a. Pe foaia de titlu nu mai întîlnim acum cuvintele: „pentru clasele de mijloc“. Autorul s-a convins că această carte e suficientă pentru toți anii de școală. La 1877, ea apare în ed. a IV-a (cf. „Transilvania“, 1877, pag. 240).

În *Prefacia* ediției a doua, Roman vorbește despre „curînd'a trece a ediției prime, carea, mărturisimu, a fost foarte mare“. În această ediție, autorul spune că a mai ușurat stilul, a înlesnit ortografia, și a înavuțit cartea ici și colo cu unele bucăți, pe care le află că sînt mai trebuitoare. Cartea cuprinde acum 126 piese, dintre care șapte poezii (una de I. Eliade, iar celelalte fără indicarea autorului). Piesele urmează, ca și în ed. I, una după alta, fără vreo grupare în secțiuni sau cicluri, totuși, în partea primă cuprinde mai ales piese de cuprîns umanistic, iar în a doua de cuprîns real.

* A se vedea completarea făcută de O. Ghibu în „Adaos“, pp. 271—275 (O. P.).

Roman avea de gînd să publice, după cum spunea în prefață, și o a doua carte de citire, ca o continuare a acesteia în clasele superioare. Încă la 1861, el spunea, în *Amicul Școalei*, că „această carte încă își va avea urmările sale, de mult așteptate”¹, ceea ce însă nu s-a mai întîmplat. Probabil că încă nu se simțea lipsa celor două cărți de citire în școlile noastre, care își puteau satisface pe deplin trebuințele și cu una singură. De altfel, Visarion Roman a abandonat de la un timp încoace peste tot terenul școlar de activitate, trecînd la cel economic și înființînd un institut financiar, care, în curînd, a devenit cel mai puternic centru economico-financiar al românilor din Transilvania. E vorba anume de banca „Albina” din Sibiu, care e creația lui V. Roman.

În legătură cu cele spuse despre cartea de citire a lui Roman, vom mai aminti încă un moment de o mare importanță principală.

La 1861, s-a înființat, în Sibiu, *Asociațiunea transilvăneană pentru literatura română și cultura poporului român*, de care fruntașii neamului de pe acele vremuri își legaseră cele mai mari speranțe. Puțin după înființarea ei, G h e o r g h e B a r i ț i u i -a prezentat niște *Propușțiuni, destinate spre a se elabora și după împrejurări a se premia*, în care fixează mai amănunțit unele probleme culturale pe care, după părerea lui, e datoare a le îmbrățișa „Asociațiunea”. Și e foarte interesant că între aceste „propușțiuni”, Barițiu pune la locul prim, sub nr. 1: „Pentru cărți de școală, pe care au să le propună respectivele corpuri profesoriale”. În adevăr, în primii ani de activitate a sa Asociațiunea a urmărit cu atențiune și chestiunea cărților de școală. Roman însuși și-a înaintat comitetului central al Asociațiunii cartea sa de citire, cu rugarea „a o supune unei cenzuri prin bărbați de specialitate pedagogică și aflînd-o de bună să o autorizeze și recomanda autorităților noastre scolare spre introducerea în școlile populare române.” Comitetul, primind cartea, a hotărît să o trimită spre cenzurare corpului profesoral de la gimnaziul din Blaj. Cit pentru partea a doua a cererii, el a declarat că nu se simte competent a o recomanda pentru școli². Primind mai în urmă raportul favorabil al profesorilor din Blaj, „Asociațiunea” a aprobat totuși cartea³.

E de regretat că interesul „Asociațiunii” față de această problemă mare n-a durat decît puțină vreme. Nu peste mult timp, ea a dat-o aproape cu totul uitării.

Nu e mai puțin adevărat că, în schimb, interesul pentru literatura didactică creștea an de an printre bărbații de școală din diferitele centre bisericesti. Astfel, tînărul pedagog de la seminarul din Sibiu, I. P o p e s c u, pe care această problemă începuse să-l preocupe încă de la așezarea lui ca profesor la acea școală din care ieșeau preoții și învățătorii pentru întreaga Transilvanie, făcea, încă la 1863, în revista sa, *Organul pedagogic*, următoarele constatări cu privire la cărțile de școală: „Cărți scolare după nume am avut și avem și acum încă prea multe”⁴. Trecînd la cărțile de citire propriuzise, I. Popescu stabilea următoarele principii conducătoare, pe care după un deceniu și mai bine avea să le realizeze el însuși: „Compozițiunile pe cît un să fie de corecte în privința stilului sau a formei din afară, pe atît au să fie alese și corespunzătoare scopului și în privința materiei sau a cuprinsului”⁵.

¹ 1861, pag. 336.

² *Amicul Școalei*, 1862, pag. 2.

³ *Ibid.*, pag. 317.

⁴ *Organul pedagogic*, 1863, pag. 256.

⁵ *Ibid.*, pag. 189.

Și, mai departe: „Cartea de citire are să fie întocmită și compusă de așa, încît ea să poată cuprinde locul atît al gramaticii, cît și al celorlalte științe reale, precum sînt Istoria naturii, Fizica, Geografia și Istoria“¹. Dar, încheia Popescu: „Carte de lectură pentru școală populară, care să corespundă cerințelor exprimate aci, trebuie să mărturisim, încă nu avem, sperăm însă că vom avea cît mai curînd“².

Cărțile de școală începuseră astfel să formeze obiectul unui interes incomparabil mai mare decît pînă aici. Rezultatele acestui interes aveau să se simtă peste scurtă vreme.

VIII

În curînd, încercarea de a da o carte de citire, care să se apropie în parte de aceste deziderate, avea să apară chiar la Sibiu. Zaharia Boiu, care publicase la 1862 un abecedă, își propusese din capul locului „a continua și a aduce la îndeplinire opul început, după cerințele timpului mai nou“. La 1865, el publică, într-adevăr, o carte nouă de citire, intitulată: *Carte de citire pentru școlile populare romane, partea antai'a 1865*. Tipografia arhidiecezană.

În prefața cărții, care are ca motto cuvintele: *Non multa, sed multum!* *Nu multe, ci mult!* găsim exprimate în mod precis principiile conducătoare ale unei cărți de citire, așa cum o concepea Boiu, și așa cum a încercat să o și facă. El socotește că problema cărții de citire românești se rezumă în următoarele:

1. a ajutori pre școlarul la caștigarea desterității seu îndemnării a celei'a în cunoșcerea și respicarea literelor, prin carea elu limb'a cea scrisa sa o pōta transpune cu securitate, chiaritate și gustu în limba cea vorbită;
2. a i dă ajutoriu, că să pōta cunoșce, inavutii și corege limb'a sea;
3. a i dă ocașiune a medita asupr'a lucrurilor dimpregiurulu seu, și prin acēst'a a amplifică și chiarific'a poterea lui de a cugetă;
4. a desceptă și cultivă fantesi'a lui și a o umplē cu imagini curate și demne;
5. a'nmultii cunoșcintele lui despre tier'a sea și poporulu seu, despre alte tieri și popōre, de acum și din trecutu, despre corpurile mai de frunte ale lumii, insufletite și ne'nșufletite, despre poterile mai însemnate ale naturii;
6. a cultivă și nobilă inim'a lui prin espunerea referinției lui fatia cu Domnedieu și cu omenimea, și prin acēst'a a face inim'a lui priimiitōre de tot ce este bunu, și nepriimiitōre de ce este reu.“

O astfel de concepție, largă și frumoasă, despre cartea de citire nu mai avusese, desigur, nimeni în Transilvania, pînă la Boiu.

Se înțelege că Boiu își dădea seama de greutatea pe care le întîmpină la români încercarea de a da o astfel de carte de citire, pentru care lipseau aproape orice tradiții și lucrări pregătitoare.

„Pe cînd alte popoare înaintate — zice Boiu în prefață — au abundență de scrieri pedagogice și de scriitori pedagogici, la noi neamul acesta de literatură este încă mai de tot necultivat. Ceea ce am aflat potrivit scopurilor acestei cărți prin scrierile poezilor și prozaicilor noștri, am folosit cu mulțămire, dar tocmai pentru etatea căreia se consacră cărticea aceasta, am aflat prea puțin“.

¹ *Organul pedagogic*, pag. 63.

² *Ibid.*, pag. 189.

De aceea unde nu mi-au ajuns scrierile originale românești, acolo — purcezend de la principiul că ce a produs spiritul omenesc este bun comun al omenirii, am folosit fără sfială și literaturile străine și cu preferință cea germană¹.

Un alt principiu, corect, a exprimat Boiu prin următoarele cuvinte din prefață:

„Eu nu numai n-am căutat, ci tocmai am evitat în adins tractate lungi și ostenitoare sistematice, care pretind facultăți și pregătiri mult mai mari, de cum le pot avea niște prunci începători, și am primit tot numai bucăți scurte și ușoare, cum aș zice: fire, din care învățătorul să pregătească structura unui întreg pentru viitor. Că am întrețesut printre proză alită poezie, cred că nu va fi defect, ci din contra o preferință a acestei cărți, căci tocmai în etatea de la șapte ani până la nouă ani, pentru care e menită cartea aceasta, predomină în copii fantazia și inima (aceea ce numesc germanii: Gemüth), care reclamă dar cu tot dreptul a fi considerate din partea școlaii“ (pp. 2—3).

Ceea ce caracterizează cărțile lui Boiu e tocmai această tendință de a mișca la fiecare pas și cu fiecare piesă de citire, din orice domeniu i-ar fi luat subiectul, sufletul elevului, de a-l ridica în sferile mai înalte ale iubirii de oameni, de a-l face mai bun. Nu idei voia să dea Boiu, în prima linie, ci simțiri, înalte și alese. Și astăzi, piesele din cartea lui se citesc cu o adevărată plăcere sufletească. Dacă le-ar prelucra cineva, ele ar fi un material mult mai prețios decât o mare parte a materialului din cărțile de citire de astăzi.

Considerind starea de pe atunci a literaturii române, piesele din cartea lui Boiu erau, cele mai multe, bineînțeles cu subiecte străine, dar ele erau așa de acomodate la trebuințele cărții, încât subiectul lor nu supără aproape deloc. Boiu, care a studiat filozofia la Leipzig și cunoștea perfect limba germană, a utilizat, cum și era de așteptat, mai ales autori germani [127]. Astfel a dat prelucrări [128] după frații Grimm (3 piese), Chr. v. Schmid (3), Curtmann (2), Hoffmann (1), Dinter (1), Camerarius (1), Schubert (1), după Lebensbilder (2), Hebel [129], Krummacher [130], Haltrich [131], Schwartz și Schlez [132] (cite una). Chiar și poezii a adaptat Boiu după autori germani, și anume după Uhland [133], Rückert [134], Chamisso [135] și Hey. Cele mai multe poezii erau, ce e drept, de însuși Boiu, care era un poet bunișor¹, dar găsim și cite o poezie de G. Sion [136], A. Pann, V. Alecsandri și Gr. Alexandrescu.

Dintre poeziile scrise sau prelucrate de Boiu însemnăm: *Visul copiilor*, *Școlarul și peana* (după Hey), *Macavei cel norocos* (după Chamisso), *Către școlari*, *Duminica*, *Ospătarul bun* (după Uhland), *Omul și pasărea*, *Masa cea mare*, *Sfat bun* (după Rückert), *Avuția mea* și *Ingerul păzitor*.

Pentru a vedea calitatea prelucrărilor lui Boiu, dăm aici poezia *Ospătarul bun*, prelucrată după Uhland:

Călătorul ostenit
Afl-un arbore rodit.
Și s-așează lângă el
S-odihnească puținel.
Pomișorul îl primește
Și cu frunza îl umbrește

¹ De la el avem două volume de poezii în genul lui V. Alecsandri: *Sunete și răsunete* (1862) și *Frunze de laur*, poezii croice cu prilejul războiului de la 1877—78, Sibiu, 1904 (postume).

Și cu poamele-l nutrește.
 Călătorul când plecă
 El pe arbore'ntrebă:
 — Pomișor, drag pomișor,
 Ce-ți sînt eu acum dator
 Pentru umbra ce mi-ai dat,
 Poame ce mi-ai scuturat?
 Pomișorul rîde blind
 Și răspunde-apoi zicînd:
 — Cale bună, dragul meu,
 Să plătești lui Dumnezeu,
 Căci în dar eu am luat
 Și ție în dar ți-am dat.

Sau o altă poezie, după Rückert, intitulată *Sfat bun*:

Doi ochi și numai o gură
 Ți-a făcut buna natură,
 Multe, multe să privești
 Dar puține să vorbești.
 Urechi două, gură una
 Ți-a făcut natura, buna;
 Multe dar s-ascuți și bine
 Dar tu să vorbești puține.
 Două mâni și num'o gură
 Ți-a făcut buna natură;
 Doi inși dar au de-a lucra
 Numai unul de-a mînca.

Nici astăzi nu se găsesc în cărțile de școală românești multe poezii mai bune decît acestea *. Dacă de la 1865 încoace am fi avut mai mulți poeți, care să caute a adapta produsele literaturilor străine la trebuințele școlii noastre, astăzi n-am sta cu literatura pentru tinerime așa de rău, cum stăm de fapt.

Piese de citire la Boiu vorbeau adeseori — cum s-a spus — despre oameni și lucruri de depărtare. Astfel p. 4: „Intr'o țieră departe, care se numește imperati'a Chinei, este o lege vechia“ etc.; p. 5. „Regele Gustavu III trecu odată printr'un satu“; p. 6. „Regele Fredericu cel Mare din Prusia avea odată un fecioru de casa (pagiu)“; p. 47. „In orașul cel mare Veron'a din țier'a Italiei a fost o vărsare de apa înfricosiata“ ș.a.m.d.

Cu toate aceste elemente de proveniență străină, cărora însă Boiu izbutise să le dea un colorit uman general, care cucerea pe cititor, găsim în cartea din chestiune pentru înția oară și o mulțime de elemente românești cum nu se poate mai pronunțate și care ridică valoarea cărții lui Boiu incomparabil peste aceea a lui Roman, pentru că pe cele dinainte de accasta nici să nu le mai amintim. În adevăr, Boiu vorbește despre „Tara noastră“¹, (piesa 121), despre „Cum a fost Transilvania mai înainte“, apoi dă piese ca: Brașovul, Clujul, Sibiul (124), Bălgradul (127), Blajul (128), Oierii transilvăneni (129), Valea Hațegului (132), Retezatul și Orlea (134), Mureșul și Oltul (135), Ungaria și Banatul (138), Bucovina (139), România (142), Poporul românesc (144), „Limba românească“(poezia lui G. Sion, 145). Ba întîlnim

* Autorul se referă la cărțile de școală românești publicate pînă la 1916, data apariției lucrării (O. P.).

¹ La V. Roman, cele două piese: „Transilvania“ și „Austria“ n-au nici un colorit românesc. Parcă ar fi niște rezumate dintr-un manual austriac de Geografie.

și două piese „din popor“ (82 și 134), lucru cu totul nou, care caracterizează atât de favorabil cartea lui Boiu.

Întîlnim, ce e drept, și dinasticism austriac, dar trebuie să mărturisim că el e destul de discret și de sincer și că el se explică prin spiritul general al acelei vremi. Dacă altfel, el se reduce la *Imnul împărătesc* („Gott erhalte“), tradus de însuși Andrei Murășanu [137], același care a strigat către poporul său la 1848: „Deșteaptă-te Române“.

În ce privește gruparea materialului de citire, acesta nu se împarte în secțiuni anume, ci piesele urmează, unele după altele, într-o legătură internă mai mult sau mai puțin simțită, ca la V. Roman, cu deosebirea însă că, la sfîrșit, pe lingă tabla de materii, numită aci *Registru general*, Boiu mai adaugă și un *Registru special* în care piesele sînt grupate în 8 categorii, și anume: I. Narațiuni (povestiri), (38 cu totul), II. Descrieri (70), III. Fabule (9), IV. Dialoguri (Convorbiri) (3). V. Didascalice (proverbe, sentințe, parimii) (12), VI. Parabole (asemănări, pilde) (13), VII. Cîmilituri sau ghicitori (6) și VIII. Cîntări (4).

După cum vedem și din acest registru, cartea, care era destinată pentru cl. a II-a și a III-a, avea un cuprins mult mai variat și mai multilateral decît cărțile de școală de pînă aici.

Mulțumită calităților ei, cartea s-a menținut timp de aproape trei decenii, apărînd în 9 ediții (1868, 1870, 1871, 1873, 1876, 1881, 1886 și 1893). Ceea ce caracterizează edițiile cărții e că în fiecare din ele Boiu introducea elemente noi, conform progresului vieții culturale și literare a poporului nostru, precum și conform trebuințelor și nevoilor lui. În ed. a IX-a găsim chiar și o poezie de Eminescu („Ce te legeni codrul“) [138], ceea ce pentru o carte de școală în vremea aceea, cînd la Blaj canonicul A. Gramma [139] își descîrca fulgerele asupra marelui poet, era un act de îndrăzneală și de sfidare, aproape.

Ce e drept, paralel cu această tendință se simte și o ușoară tendință de modernizare a limbii, care da uneori greș, d. ex., începînd cu ed. a V-a, găsim în loc de „locșitorii din Christos“ „Substituții lui Christos“, ceea ce într-o carte de școală însemnează o greșală. După 1876, Boiu adoptă o grupare a pieselor de citire, în 20 de secții, grupare care ne reamintește pe cea din cartea lui I. Popescu, apărută la 1874.

Iată, în adevăr, gruparea lui Boiu, față în față cu a lui Popescu:

Z. Boiu

1. Casa părintească, 2. Casa și curtea,
3. Grădina, 4. Împrejurimea casei, 5. Școala,
6. Biserica, 7. Satul, 8. Împrejurimea satului,
9. Animalele, 10. Omul, 11. Corpul omenesc,
12. Spiritul omenesc, 13. Ocupașiunile oamenilor,
14. Țara, Patria,
15. Țările vecine, 16. Cele cinci părți ale pămîntului,
17. Pămîntul, 18. Ceriul,
19. Lumea, 20. Dumnezeu.

I. Popescu

1. Școala, 2. Casa, 3. Animalele domestice,
4. Grădina, 5. Satul, Orașul, 6. Cîmpul,
7. Pădurea și lunca, 8. Apa, 9. Pămîntul,
10. Aerul și firmamentul, 11. Omul.

Boiu prevedea această carte de citire numai ca o continuare, pentru cl. II și III, a abecedarului, după care avea să apară o altă carte, bogată, cu material de citire propriu-zis și cu elemente din istorie, din științele naturale și din geografie. Această carte, de o întindere uriașă pentru acele vremuri

(488 pag.), Boiu a și dat-o la iveală în anul 1869. El plănuise cartea aceasta ca o singură carte, „care avea să încheie acea trilogie, pentru învățarea limbii materne și a cunoștințelor reale neapărat trebuincioase, începută la 1862 prin publicarea Abecedarului“, după cum spune el în prefață. Dar tocmai când cartea era gata, „Înaltul Inspectorat Suprem arhidiececan al școalelor“ îi făcu „onorifica provocare, a adapta cartea aceasta după noul plan prescris prin legea dietală 38 din anul 1868“. Când i s-a adus la cunoștință această însărcinare, cartea era însă pe jumătate tipărită, așa că Boiu n-a mai putut face, în ed. I., modificările cerute, în schimb însă a făcut dintr-o carte patru cărți și anume, o *Carte de citire*, una de *Elemente de geografie*, una de *Elemente de istorie patriotică și universală*, și ultima de *Elemente de Istoria naturii și Fizica*. Toate aceste patru cărți sînt tipărite însă cu paginație continuativă (I: pp. 1—110; II: 111—284; III: 285—383 și IV: 385—488), dar avîndu-și fiecare titlul său, prefața și tabla sa de materii. Apărută în acest chip, Cartea de citire propriu-zisă era defectuoasă, întrucît nu cuprindea și învățămîntul real, dar Boiu promitea să o schimbe radical la cea mai apropiată ediție, ceea ce însă, totuși, n-a făcut. Însăși ed. a III-a de la 1872 e identică cu prima de la 1869.

Noi vom considera aici cartea de citire întregă, așa cum a gîndit-o și cum a lucrat-o Boiu, iar nu cum a trebuit s-o tipărească.

În partea primă (pp. 1—110), cuprinde numai învățămînt umanistic. Din cele 62 de piese, 20 sînt poezii (40 pag.), iar opt sînt „Sentințe din Sf. Scriptură“. Șapte piese sînt cu litere civile, iar patru cu chirilice (cu totul 20 pag.), restul cu litere latine. Aceste momente caracterizează de aproape tendința cărții, care era și aici aceeași: de a mișca cit mai puternic inima, de a lega pe om de biserică și de cultura strămoșească. Dintre poezii români mai întîlnim aici, pe lîngă cei din cartea apărută la 1865, pe H. Grandea [140], Dăscălescu [141], G. Tăutu [142], T. Cipariu [143], A. Pumnul și G. Marchișiu.

Multe piese sînt prelucrate și aici după autori germani [144] ca Chr. v. Schmid, Krummacher, Hebel, Lessing, Pustkuchen, Glanzow, Starke, Stöber, Richter, Demmé, Herder, Campe, Engel, Bumüller, Schuster și H. Sachs. Ele au, bineînțeles, subiecte străine, dar sînt povestite frumos și atrăgător. Găsim și aici subiecte ca: „În cetatea Remigiu, în Franția, viețuia odinioară un neguțător anume Mortier“ (pag. 15); „Un ofițer prusian era odată cu despărțămîntul său de verbuare în cetatea Ulm“ (19); „În Italia trăia odată o familie țărănească“ (27); „Regele Frideric și vecinul-său“ (69); „Eu, istorisează poetul german Hans Sachs, meditam odată seara, înainte de adormit, asupra prevedinței“ (106) ș.a.

În partea de II-a a cărții, apărută ca Geografie, se cuprind „elemente geografice în forma unor piese de citire“. Boiu își arăta în prefață convinșerea cîștigată „prin esperiența îndelungată, ca problem'a școlii populare nu pôte fi ca ea să intre în specialitățile Geografiei, ci mai virtosu aceea, ca se dea elevilor în liniamente mari și marcate cunoștințele cele mai trebuincioase despre starea pământului, ca a teatrului faptelor omenesci“... „Dela metodelu îndatinatu a tracta Geografi'a și în scol'a populare ca știința, și a îndopă — fia-mi iertatu terminulu acesta! — pre copiii, cu nenumerate nune de munți, riuri, orășe și orășele, cu numerul locuitoriloru etc. etc.

cari s'eu nu le pricepu s'eu le tinu minte — pâna la esamenu, m'am abătutu inadinsu; căci me tinu cu totu sufletulu de principiulu pedagogicu, statoritu inca de Apostolul gintilor: Pruncilor lapte! Tot din motivulu acest'a am cercatu a predâ datele geografice că piese de cetitu și ca schiție luate de viētia", lucru care, cum spune mai departe Boiu „pentru scōlele nōstre, precum scim, este un începutu“.

Și această carte se prezintă cu aceleași calități ca și cele precedente. Mult sentiment sincer, multă viață. Concepția antropogeografică, care în cărțile de citire de mai târziu a fost înlăturată cu o inconștiență dureroasă, e observată la Boiu de la un capăt la altul al cărții într-un mod foarte dibaci. Neamul și umanitatea, acestea două sînt direcțiile conducătoare ale lui Boiu în tarea geografiei. Vom găsi, deci, printre diferite piese geografice descriptive, care se citesc și astăzi cu o adevărată plăcere, și poezii menite a întări dragostea de pămîntul strămoșesc al fraților noștri; vom găsi: „Iubirca de patrie“ de G. Asachi, „Adio Moldovei“ și „Bucovina“ de Alecsandri, „Macedoneanul“ de Gr. H. Granda, „La Basarabia“ și „Limba românească“ de G. Sion. Cită viață pot să dea învățămîntului geografic astfel de elemente! El nu mai e, ca astăzi, un simplu învățămînt, ci e o educație națională și umană.

Descrierile geografice în proză sînt partea cea mai mare de Boiu însuși, un număr oarecare din ele (6) sînt însă după admirabila „Icoană a pămîntului“ de Ioan Rus [145] de la Blaj (1842), apoi de G. Barițiu, A. T. Laurian și D. Bolintineanu. Un număr oarecare sînt după autori străini ca: Gerando, Guts-Muts, Poqueville, Brisson, L. Thomas, Hästers, Hackländer, R. Meyer, Würkert și Hebel (3).

E caracteristică ordinea în care urmează diferitele piese. Piesele 1—2 vorbesc, una în proză, alta în poezie, despre „Țară“ și „Patrie“; 3—11 despre Transilvania, 12 Regatul Ungaria, 13 Banatul, 14—15 Bucovina (cu o poezie), 16—24 diferitele părți ale Austriei, 25 România, 26 București, Capitala României, 27 Iașii, a doua Capitală a României, 28 Adio Moldovei (poezie), 29 La Basarabia (poezie), 30 Românii din Macedonia, Tesalia și Epir, 31 Macedoneanul (poezie), 32 Probă de limbă macedo-română, 33 Poporul românesc, 34 Limba românească (poezia lui Sion)¹, 35 Italia, 36 Roma, 37 Erupțiunea Vezuviului la 79 d. Chr., 38—40 Peninsula pireneică, 41 Franca, 42 Parisul, Capitala Franciei, 43 Muntele Montblanc, 44 Elveția, 45 Germania, 46 Țările de jos, 47 Englitera, 48 Londra, 49 Dania și Scandinavia, 50 Rusia, 51 Moscova, 52 Peninsula balcanică, 53 Privire peste Europa, 54 Asia, 55 Palestina, 56 Ierusalimul, 57 Africa, 59—61 America, 62 Australia, 63—70 Geografia fizică. Pentru un observator atent gruparea în acest chip a pieselor e cu totul caracteristică și simpatică.

Partea a treia a cărții, apărută ca Istorie (pp. 285—382), cuprinde „piese de cetire din obiectele mai însemnate istorice“. „Silinti'a mea — zice Boiu în „Prefatia“ — n'a mersu într-acolo, că se dau elevilor materialu istoricu cătu se pōte de multu, ci mai vertosu că se alegu din materialulu celu vastu, ba infinitu alu Istoriei aceea, ce este mai însemnatu, mai remarcabile, mai de lipsă a se sci de către toți: cu unu cuventu ceea ce a făcutu *epoca* în

¹ În geografiile de astăzi despre tot ce privește poporul românesc e doar cite o jumătate de pagină sau o pagină.

Istori'a omenimei s'eu respective a patriei n'ostre. Căci problem'a școlii populari nu p'ôte fi, a percurge Istori'a din anu în anu seu din tiera'n tiera, ci a înfatisiá elevului unu tablou chiaru și bine marcatu alu evenimentelorulu celoru mai mari, care tablou se lase urme neșterse în *inima* lui pentru t'ota viét'i'a. Dicu inadinsu în inima și nu numai în mintea lui. Căci Istoria nu este unu aglomeratu mortu de cunoscintie ale tempului trecutu, ci o oglindă credincioasă, unu judetiu nepartinitoriu ale faptelorulu bune au rele, laudabili au reprobabili ale ómenilorulu și ca atare ea se adreséza cu deosebire către inima elevului și c'erca a lu încaldi și însufletí pre acesta prin espunerea faptelorulu mari, frumoșe și glorioșe, s'eu dincontra, aretandu-i uriciunea faptelorulu rele și rusinoase, a-lu face, cá acelea se le urésca și despretiuésca".

În această parte, care a ținut în măsură mai mare cont de dispozițiile legii școlare de la 1868, nu mai găsim, ca la geografie, poezia în serviciul istoric. Din cele 38 de piese, numai două sînt poezii (*Tatarul* de V. Alecsandri și *Daniil Sihastru* de D. Bolintineanu) [146]. Restul proză, aproape întreagă de Boiu însuși, afară de 4 piese de I. V. R u s s u [147], și de cîte una de D. Fotino [148], Tunusli [149] și Hoffmann. Caracteristică e și aici succesiunea pieselor: 1. Vavilonienii și Sirienii, 2. Egiptenii, 3. Fenicienii, 4. Evreii, 5. Chir, Împăratul Persilor, 6. Poporul grecesc, 7. Legislatorii Licurg și Solon, 8. Luptele Grecilor cu Perșii, 9. Socrate înțeleptul, 10. Alexandru cel mare, 11. Fundarea Romei, 12. Virtutea romană, 13. Hanibal și Scipio, 14. Iuliu Cesar, 15. Creștinismul, 16. Începutul Românilor în Dacia, 17. Goanele Creștinilor, 18. Căderea Romei, 19. Mahomed, 20. Venirea Maghiarilor¹, 21. Ștefan, primul rege al Ungariei, 22. Expedițiunile cruciale, 23. Întemeierea principatului României, 24. Întemeierea principatului Moldavia, 25. Probă de limba veche română, 26. Tatarul (poezie), 27. Cum s-au pus Moldova și România sub protecțiunea Turcilor, 28. Daniil Sihastru (poezie), 29. Bătăia de pe Cîmpul pînii, 30. Bătăia de la Mohaciu, 31. Ocuparea Constantinopolei prin Turci, 32. Descoperirea Americii, 33. Transilvania sub principii proprii, 36. Cum a venit Transilvania la Austria, 37. Împăratul Iosif al II-lea, 38. Napoleon I.

Cînd ne gîndim la învățămîntul istoric de astăzi, care se restrînge exclusiv la istoria ungarilor, fără nici o considerare la noi românii și la restul omenirii, trebuie să spunem cu regret că, fără să fi adus vreun real folos așa-numitei „educațiuni patriotice”, acest învățămînt înseamnă un mare regres în procesul de evoluție al școlii și culturii noastre. Învățămîntul istoric al ultimelor două decenii a stîrpit orice scînteie de naționalism și de patriotism în copii².

Partea sau „Secțiunea” a patra, apărută sub titlul de „Istoria naturii și fizica” se prezintă în aceleași condițiuni ca și secțiunile anterioare. În prefață, zice Boiu: „Precum în Istoria și Geografia, așa și în Istori'a naturii și Fizica nu p'ôte fi problem'a școlii populari, a tractă materialulu în form'a cea abstrasa a sciintieloru, ci ea va trebui se se mulțumésca a face cunoscuti pe elevii sci cu cele mai însemnate produse, poteri și lucrări ale naturii. Eu din parte-mi sunt convinsu, ca mai mult folosu adevératu, — adevă nu pentru scól'a, ci pentru viétia — vomu aduce elevului, și cu deosebire celui din scól'a elementare, déca lu vomu invetia a privi cugetandu la natura, a

¹ În manualele actuale de istorie, aceasta e prima piesă!

² Prin ordinul ministerial nr. 257 din 1873 cartea fu oprită de a se mai întrebuița (cf. *Foiaia Scolastică* din 1876, pag. 9).

judecă asupr'a lucrărilor ei, a studiá însușirile acelor'a și mai pe susu de tóte a vedé și a cunósce în tóte mán'a cea preapótinte a Creatoriului și Tinatoriului, de càtu intrand cu densulu în impartírile și subimpartírile mineraleloru, plantelorú, animalelorú, în deosebirile cristalisarilorú la minerali sêu ale frundiilorú și florilorú la plante ș.a. Natur'a este, dupa cum dice Buffon, tronulu celu vidibile alu Domnediceirci, și a o studiá astfelu mi se pare metodulu celu mai folositoriu, celu mai bunu și cel mai demnu".

Consecvent unor astfel de principii, pe care literatura didactică românească de mai târziu, spre marele rău al culturii noastre, le-a dat uitării, Boiu începe această secțiune cu o piesă intitulată: „Cartea cea mare“, pe care, pentru nota ei absolut caracteristică o reproducem în întregime (cu ortografia de astăzi): „Un eremit evlavios, trăind liniștit în singurătatea sa, fu cercetat odinioară de un domn înalt, carele dorea să vadă viețuirea lui. Agerimea cea mai mare a minții ce se arăta din conversarea eremitului, făcu pe domnul să cugete că bărbatul acesta sfânt va fi trecut prin cine știe câte școli și va fi studiat cine știe câte opuri, pînă-și va fi adunat atîtea cunoștințe și așa-l rugă să-i arate cărțile sale. Călugărul îi răspunse că el n-are fără o carte, în care a învățat în toată viața și în care învață și acum. Și atunci, luînd pe domnul de mîină, îl scoase pe ușa colibeii, și întinzîndu-și mîinile îi arătă cerul și pămîntul și zise: «Iată cartea în care cetesc eu în toate zilele». Cartea eremitului era *natura*“.

Dacă după această piesă caracteristică vom mai aminti titlul ultimelor patru piese din carte, vom fi și mai lămurîți asupra ei. Piesa 49 e intitulată: Spiritul omenesc; 50: Lauda dreptului; 51: Făptura și Făcătorul și 52: Doxologia cea mare.

Unele piese ale cărții (3) sînt luate după splendidele „Minuni ale naturii“ de dr. Iulius Baraș [150], una din Petrino [151] (*după Buffon*), apoi cîteva piese (3) de Hasters, și cîte una de Zschokke [152] și Iulius Kell. Două poezii: „Florile“ de I. Eliade și „Floarea și moartea“ de C. Bolliac [153]. La piesele de sub nr. 35—49 se resimte, într-o măsură oarecare, influența lui G. P. Wilmsen (din „Prietenul sau voitorul de bine al pruncilor“).

Și cărțile acestea ale lui Boiu s-au menținut mai multă vreme. Cartea de citire a ieșit, la 1872, în a treia ediție „revăzută“ (108 pag.), fără însă să prezinte de fapt vreo schimbare față de partea I a ediției celei mari, de la 1869, așa că ea e, de fapt, numai o secțiune a cărții originale. Tot la 1869 apare o a doua ediție „înmulțită și revăzută“ a Geografiei (204 pag.). Schimbările sînt puține și cu totul mici, afară de introducere și încheiere, care sînt noi. La 1870, apare o a doua ediție, „revăzută și înmulțită“, și ea, a Istoriei naturii (112 pag.), de fapt însă numai prin adăogirea introducerii și a încheierii și prin omiterea Doxologiei mari de la sfîrșit (124 pag.). Ediția a III-a, 1873. Tot la 1870, apare ediția a doua „înmulțită și revăzută“ a Istoriei. Și aici o introducere și o încheiere, plus cîteva pagini despre Începutul neamului omenesc, despre chinezi și indieni, despre mezi și perși. O altă schimbare mai e aci: împărțirea istoriei în ere („tempul vechiu“, „tempul de mijloc“, „tempul nou“).

Pentru cultura românească a fost o mare pagubă că manualele școlare ale lui Boiu n-au fost continuate și perfecționate, an de an, pînă în zilele

noastre. Dacă Boiu s-ar fi unit cu Ioan Popescu și ar fi făcut împreună cărțile de școală, ar fi fost una dintre cele mai mari binefaceri pentru școala românească de pretutindeni.

IX

Anul 1868 însemnează pentru învățămîntul primar din Ungaria începutul unei ere noi. În acest an, fiind ministru al Instrucțiunii publice baronul Iosif Eötvös [154], Parlamentul ungar a votat cea dintîi lege de organizare a învățămîntului popular (art. XXXVIII). Legea aceasta a avut o influență puternică și asupra dezvoltării literaturii didactice române.

Legea lui Eötvös era încă numai în stare de proiect, cînd înțeleptul conducător al destinului culturii tuturor popoarelor din Ungaria a instituit o comisie specială, constituită din șase bărbați de școală cu reputație, care avea să studieze chestiunea cărților de școală și să ia măsuri pozitive pentru rezolvarea practică a ei.

Membrii acestei comisii, care s-a întrunit în zilele de 3—11 august 1868, erau: Pavel Gönczy, „consiliariu ministeriale, Nandru Lutter, suplinte de inspector superioru școlare, Iosifu Pálffy, directorele preparandiei din Siopronu, Ioane Gáspáru, dir. prep. din Nagy-Enyed, Ladisla u Nagy, dir. prep. din Nagy-Körös și Iosifu Menyei dir. prep. din Kalocsa”¹.

Comisia aceasta, a cărei primă ședință a deschis-o însuși Eötvös, s-a ocupat, în mod foarte temeinic, cu chestiunea manualelor de școală necesare în urma proiectului de lege ce-și aștepta votarea. Comisia urmărea scopul ca „aceste carti se pōta sta pe linia celei mai desvoltate literaturae de instructiune si sa corespunda relatiuniloru educatiunali presinte si necesitatiloru acelora”. Se constată lipsa de manuale de școală, de călăuze pentru fiecare din acestea, precum și de o didactică generală pe baze largi, cum e, d. ex., *Wegweiser*-ul lui Diesterweg [155] (al cărui elev fusese timp de mai mulți ani I. Gáspár) [156].

În ce privește cărțile de citire, comisia s-a ocupat de aproape cu chestiunea dacă acestea să fie cărți enciclopedice, care să cuprindă deci rezumate din toate materiile prescrise pentru școala primară sau să fie „numai curat legendare” și a convenit că

„dēca in legendarele scōlelori populari se cuprindu uscatele schelete a cunoscinteloru reali: atunci legendarele nu vor fi neci adeverate carti de instructiune pentru scoalele populari, nu vor fi neci carti de cetire intr'adeveru placute, interesante și instructive, adecă nu potu fi carti familiare bine primite”.

Așadar: cărți de lectură propriu-zise, nu enciclopedii! Printre altele,

„legendarele trebuie sa sternēasca in junime interesu cătră limba și literatura natiunale” (pag. 642).

În ce privește organizarea lor, deși în cursul ședințelor comisia și-a exprimat părerea ca legendarele mai multor clase să se lege într-un singur volum, totuși

„precumpenind, ca in desvoltarea spiretuale a copiiloru se arata din anu in anu progresu observabile, iēra legendarele dupa principiile didactice trebuie sa fie acomodate

¹ Cf. *Foi'a invetiatoriloru pōporului*, Budapesta, 1868, pag. 641.

parte capacitatilor graduatu dezvoltande ale copiiloru, parte cercului loru de cunos-
cintie, care se dezvoltu graduatu" (645).

comisia a decis ca pentru primele patru clase să fie legendare separate,
pentru cl. V—VI un singur legendar și pentru școala de repetiție (anul VII
—IX) un alt legendar deosebit. Legendarul pentru cl. a II-a.

„trebuie sa contiena lecture cultivatoare moralicesce, petrecatoare si stramutari inte-
resante și instructive. Astufeliu sunt istoriile biblice amesurate dezvoltarei copiiloru,
eneratiuni, povesti, descrierea fructelor ce cadu in apropierea copiilor, mai departe poesii
pruncesci sternitoare de simtiuri religioase și morali, hore poporali, proverbi, sentintie esem-
plare, găcituru, regule morali și estetice“.

Legendarul pentru cl. a III-a

„pôte contiene: elemente cultivatoare moralicesce, chipuri culegande din cerculu
naturalorulu (geografia, desemnulu fructelor, istori'a naturale); desemnuri simple popo-
rali patriotice; mai departe trebu'e sa contiena bucati poetice, povesti, enaratiuni, de-
scrieri de vietu'a omiloru și a animaleloru, proverbi, hore nationali si poporali, ce pot
avé locu aici, hore bune scolare si pruncesci, găcituru, sentintie morali" (646).

Legendarul de cl. a IV-a

„are de a fi de un tonu mai seriosu corespundictoriu copiiloru mai dezvoltati, totusi
trebuie sa fia insa si petrecatoriul... Conform dezvoltarei spiretuale a copiiloru sunt de a
li se amplificá cercurile loru de cunoscentia prin cetire; cuprinsulu legendariulu dar tre-
buie sa contiena lecture de cuprinsu realu casi cele dinu legendariulu al 3-le, aceste insa
trebuie sa fia de cuprinsu deschilinitu de lecturele de acestu genu din legendariulu alu
treilea si dupa forma inca trebuie sa fie elucrate mai pre largu si in generalu trebuie
sa contiena mai numeróse lecture geografice, istorice, din istori'a naturale, din fizica
si lecture despre manufacture" (646). El „trebu'e să fie intr'unu stilu ceva mai inaltu,
insa totusi simplu si precisu" (ibid.).

În ce privește poeziile care ar fi să aibă loc în aceste cărți „claborarea
acelora se pôte încredintia si poetilor nostri, carii au chiamare spre acest'a“.

În ce privește legendarul pentru cl. V—VI, el trebuie să cuprindă

„lecture acomodate pentru stergerea și esplicarea bobnelorulu și prejudetielor latite
in cerculu poporului“. Mai departe „elementele moralmente cultivatoare, nu altumintea
cele petrecatoare si nationale nu potu lipsi din acestu legendaru. Pentru ace'a printre
lecturele de cuprinsu mai seriosu sa se întrepuna lecture nobilizzatore de sufletu si anima,
poesii acte pentru declamatiune, biografii si lecture istorice; sentintie esemplare, proverbi,
aforisme și devise din fructele literaturii nationali si poporali, concepute într'un stil mai
inaltu" (pag. 646).

Legendarul pentru clasele de repetiție (VII—IX)

„sa fia o adeverala carte familiare si sa cuprinda mai mare parte sciintie reali...
Cuprinsulu acestui legendaru dara afara de lecturele nobilizzatore de anima si cultivatoare
moralmente va mai contiené: asia feliu de lecture etnografice, geografice, istorice si
din istori'a naturale, care sunt apte pentru invetiarea mai estinsa a celoru invetiate pana
aci; descoperirile si inventiunile, care au influentia asupr'a dezvoltarei culturii civile,
si desclinitu, care se referescu la ocupatiunile poporului" etc.

Pe lângă acest legendar, comisia mai propunea

„a se anecta un firu conducatoriul in fizica și un studiu desclinitu pentru
studiulu economiei si pentru cunoscentia constitutiunii civile; acesta o propune pentru
acea, pentruca aceste obiecte nu se potu cuprinde in legendaru, fara cá sa nu pati-
measca typulu de carte familiare a aceuia" (657).

Acestea au fost principiile călăuzitoare ale comisiei chemate să facă pentru școlile din Ungaria cele dintii cărți de școală sistematice. Bineînțeles, comisia avea în vedere școlile ungurești. Pentru cele de alte limbi, guvernul nu avea un interes direct! [...] Legea școlară din acel an n-are nici o dispoziție cu privire la predarea limbii maghiare în școlile românești, ba chiar și în școlile primare, de stat învățământul avea să se predea în limba maternă a copiilor [157].

Comisia în chestiune a stabilit și cine are să facă cărțile de școală pe care apoi ministerul avea să le publice, avînd să fie singurele cărți admise în școală. Abecedarul dimpreună cu Călăuza lui avea să-l lucreze Paul Gönczy (1817—1892), cărțile de citire pentru cl. II—VI, Ioan Gáspár, iar pe cea pentru școala de repetiție Glubi Pál din Budapesta.

Toate aceste cărți au și apărut nu puțin în ungurește, de unde apoi s-au tradus sau s-au prelucrat și în limba germană, slovacă, vîndă și română. Trebuie să recunoaștem că bazele pe care au fost puse și lucrate aceste cărți, în original, au fost foarte serioase. Cărțile erau, și din punct de vedere didactic și național, la un nivel înalt, și ele au adus școlii ungurești mari foloase timp de mai multe decenii.*

X

Deși aveam cărți de citire românești bune, cum erau ale lui Boiu, totuși iată că la 1871 un român cu numele Toma Roșiescu¹ prelucrează în românește, la ordinul guvernului, cărțile de citire de cl. III și IV ale lui Gáspár², și le publică la Buda, „cu tipariului Universității științifice reg. ung.“, „ca proprietate a Statului reg. ungurescu“. Ambele legendare apar în același an (primul, de 176 pag., prețul legat, 28 cr.; al doilea, 232 pag., prețul 30 cr.)³.

În ungurește, cărțile lui Gáspár erau într-adevăr foarte bune. Gáspár a fost mai mulți ani de zile elev al lui Diesterweg la Berlin și a studiat ani întregi, cu răgaz, învățământul altor țări, așa că a fost în măsură să dea niște cărți cu totul superioare, și ca sistem și ca material, cărților dinainte de el⁴.

Cum erau să apară însă în românește aceste cărți, dată fiind personalitatea aceluia care le prelucra și care nu era om cu preocupări literare și pedagogice mai pronunțate? În adevăr, în românește ele au ieșit în condiții inferioare celor în ungurește. Roșiescu a tradus din ungurește tot ce-a putut, într-o limbă neologizată, care nu prea era potrivită cu gradul de cultură a sătenilor către copiii cărora se adresa. Multe lucruri erau și ca fond străine de viața noastră, așa încît nu puteau să atragă. Astfel, găsim în cartea pentru cl. a III-a piese traduse sau prelucrate ceva mai liber după legendarul de *Gáspár-Kovacs*, 17 piese în proză, apoi cîte 1—3 din I. Szente,

¹ Afirmația lui I. Szinnyei că Toma Roșiescu ar fi fost protopop ortodox la Cluj e inexactă. Cf. *Szinnyei József, Magyar irók élete es munkái*, vol. XI, pag. 1186, Budapesta, 1893.

² Cea pentru cl. a II-a apare la 1875, prelucrată de *Andrei Cosma*.

³ Statul unguresc, înțelegînd să introducă monopolul cărților de școală, a redus prețurile la minimum.

⁴ Cf. Szinnyei, *o.c.*, v. III, p. 1030.

* A se vedea titlurile unora din *Legendarii* în „Aadaos“, p. 275 (O. P.).

Szendrei Julia, M. Boros, I. Peti, S. Péterfi, C. Elckes, N. Zeyk, A. Szilágyi, I. Dobos, A. Mocsi și C. Seltsam, H. Wagner, Rechow, Zschokke și Oeser.

În ce privește poeziile, multe și frumoase — căci ungerii au o bogată poezie dedicată copiilor — ele nu puteau fi traduse și astfel Roșiescu le-a înlocuit cu alte poezii românești, și anume de: G. Sion [158] (15), A. Pann [159] (5), I. Eliade-Rădulescu (5), I. Grozescu [160] (4), A. Sihleanu [161] (3), V. Alecsandri (2), Justin Popfciu [162] (2), Z. Boiu (2), G. Asachi, D. Bolintineanu [163], A. Costiescu [164], E. B. Stănescu [165] și P. [166] (Cavalerul I. Pușcariu)¹ cite una.

Piese prelucrate nu denotă vreo dibăcie specială, în schimb trădează adeseori o influență a limbii maghiare (d.ex. „paripul de vergea“, care coresponde ungurescului: nádparipa; „țara de jos“ în loc de „șesul unguresc“ sau „pusta ungurescă“, după ungurescul „Alföld“ ș.a.) [...] Paralel cu această tendință nouă de „educație patriotică“, întâlnim tendințele de neologizare a limbii românești, cu cuvinte ca: alemnă, susceptibilitate, compătimire, afabilitate, donuri, litigante, adulare, tempestă etc., care nu sînt și, mai ales, nu puteau fi, la 1871, pentru școala sătească.

Cartea, ca întreg, e făcută conform principiilor stabilite în comisia de la 1868. Piese, cu caracter mai mult umanistic, se succed în mod variat, fără vreo grupare deosebită. Numai tabla de materii dă „cuprinsul după omogenitatea obiectelor“. Aici piesele sînt împărțite în 9 grupuri și anume: I. Descreri, II. Fabule, Povești, III. Narațiuni; Vorbiri; IV. Istorice, Caracteristice; V. Partea instructivă, VI. Proverbi și Parimii (influența lui Boiu!); VII. Doine, cîntece și cîntări; VIII. „Orațiuni și rogațiuni religioase“ și IX. Ghicitori.

Legendarul pentru cl. IV se prezintă din toate punctele de vedere în condiții anologice cu cel de cl. III. Și aici piesele în proză, toate din ungurește, și anume 23 după legendarul lui G á s p á r - K o v á c s , 10 după A. Szabó, 6 după Coloman Elckes, 3 după A. Fáy [167], cite două de M. Jókai [168] și M. Boros și una de G á r á m, apoi cite una de Zschokke, Andersen și Kohl. La poezii găsim o mai mare varietate: C. Bolliac (6), Z. Boiu (5), G. Asachi (4), I. Văcărescu (2), V. Alecsandri (2), A. Donici, I. Papiu, M. Porfiriu, T.R. (?), C. D. Aricescu, [169], Gr. Alexandrescu, D. Bolintineanu, M. Cugler [170], Eliade-Rădulescu, I. Bădescu [171], S. Neagoie, G. Tăutu, H. Granda și P. (I. Cavaler de Pușcariu)² cu cite o poezie. Pe lângă acești poeți români, găsim și un poet unger M. Fekete [172], cu o poezie.

Piese în proză trădează aceeași lipsă de calitate și aceleași tendințe ca și cele din cl. III. Găsim și aici piese istorice și geografice pur ungurești, ca: „Regele Matia“ (14), Georgiu Szondy (175), Budapesta (126—129). Ce e drept găsim și două poezii din literatura română cum e „Radu de la Afumați“, de D. Bolintineanu (77) și „Cîntec românesc“, de

¹ Cu o poezie curioasă: *Genurile în limba română* (pp. 168—170), care e o versificare dibacă a unor reguli gramaticale.

² *Transacțiunea genurilor în limba română*, iarăși reguli gramaticale versificate (pp. 221—223).

I. Văcărescu (158), [173]. Și aici piesele sînt cuprinse, la sfîrșit, „după omogenitatea obiectelor“, în 12 grupuri. Grupuri noi sînt: „Descrierile geografice“, „Icoane și produse“, „Aparinție naturale“ și „Aucdote“.

La 1904, acest legendar a apărut în ed. III, fără să mai poarte pe copertă numele lui Roșiescu. El e acum amplificat față de edițiile anterioare și prelucrat de altcineva, care nu ne e cunoscut. Titlul lui e: *Legendar pentru clasa a IV a școalelor populare prelucrat după Gáspár János. Edițiunea a III amplificată și îmbunătățită. Dreptul de reproducțiune e rezervat. Prețul legat 46 fil. Budapest. 1904. Proprietatea statului reg. unguresc. Nyomtatott a m. kir. tud. Egyetemi könyvnyomdában* (216 pag.)

Accastă ediție, care are și o prefață, constă din 7 părți: 1. Enearațiuni (!) sêu povestiri, II. Descrieri economice, III. Descrieri geografice, IV. Descrieri istorice, V. Descrieri naturale, VI. Descrieri fizice și VII. Descrieri igienice. Toate piesele sînt acum traduse din ungurește. Istorie ungurească multă, începînd cu originea ungurilor și cu ocuparea patriei, cu numele unguresc al personajelor istorice, ca d.ex. regele Mátyás, geografie ungurească tipică (numai Budapesta, pe larg), povestiri cu caracter străin. Numai în partea a II-a descrierile economice sînt de I. Georgescu, un învățător român din Țara Oltului, care publicase mai înainte un legendar economic, din care sînt luate aceste descrieri românești. Foarte bună e partea a VI-a, care stabilește cauzele fenomenelor naturale. Toate piesele din partea aceasta sînt intitulate: „Pentru ce?“.

Sînt și poezii de Alecsandri, Eliade, Bolliac, Boiu, A. Pann, V. Bumbac [174], Gr. Alexandrescu, Donici [175], Hașdeu, M. Cugler-Poni, V. C. Pop și S. Neagoie. Ca sistem, cartea e bună, dar materialul și spiritul nu ne pot încălzi.

Cărțile din chestiune se întrebuițau mai ales în școlile comunale, în cele confesionale numai în cazuri mai rare.

Paralel cu legendarele prelucrate după cărțile ungurești ale statului, au apărut în românește și călăuze pentru predarea limbii materne, tot din ungurește, și anume după cărțile lui Nagy László [176]. Astfel apare încă la 1872 în Buda: *Manualu de conducere în instruciunea limbii materne pentru clas'a a I și II-a scoleloru populari*. Scrise din însărcinarea ministrului cultelor și al instruciunii publice după Ladislaw Nagy de Toma Roșiescu. Proprietatea Statului reg. unguresc, 96 pag. 20 cr. Prefața, de 10 pag., foarte bună (de Nagy). — Tot atunci apare: *Manual de Esercitiu gramaticali pentru clas'a a II-a a scoleloru populari*. Scrisă la însărcinarea Ministerului Cultelor și al Instruciunii publice, după Vasiliu Nagy, de Toma Roșiescu (31 pag.).

XI

Nu știm ce fel de cărți se vor fi întrebuițat în școlile greco-catolice pînă la 1872, cînd apare la Blaj prima carte de citire cu destinația anume pentru acestea. Probabil se vor fi întrebuițat aceleași cărți ca și în cele greco-orientale.

La acest an, apare în Blaj un *Legendariu si esercitiu de limba pentru clasa a II, a scoleloru populari, de Stefanu Popu, profesore princi-*

pale alu Institutului preparandiale dein Blasiu. Aprobata de comisiunea scolastica archidiecekana. Dreptulu de reproducțiune rezervatu. Blasiu. Cu tipariulu seminariulu archidiecekanu, 1872 (127 pag.).

Cartea conține 104 piese de citire, care urmează una după alta, fără nici o grupare. În tabla de materii, ele sînt grupate în 16 secțiuni, și anume: I. Rugăciuni (5); II. Învățături morale (27); III. Biografii istorice (5); IV. Sociologie, antropologie și igienă (9); V. Geografie și monografii (6); VI. Zoologie (39); VII. Botanică (9); VIII. Mineralogie și Geologie (9); IX. Fizică și chimie (15); X. Cosmografie (8); XI. Economie și agricultură (9); XII. Pomologie și legumărit (5); XIII. Industrie (7); XIV. Poezii (38); XV. Proverbe (8); XVI. Ghicitori (14).

Toate piesele acestui legendar sînt scrise de Pop însuși, cu o ortografie curat cipariană (d. ex. iubire, muliere, liepure etc.). Poeziile sînt de Alecsandri (6), Cosma (4), A. Mureșan (2), G. Sion (2), Z. Boiu, C. Bolliac, A. Donici și N. Istrati [177]. Una se zice că e „din gura poporului“, dar, de fapt, nu e.

Cartea e destul de bună și are, pe alocuri, și colorit românesc. Într-o piesă, intitulată: „Patria, poporul, națiunea“ (pag. 39), se zice între altele: „Noi ne ținem de natiunea romana, suntem Romani. Numele acest'a lu-avemu dela Rom'a, de unde ne tragemu toti Romanii. Frati de ali nostri mai suntu in Romania libera“¹.

Cartea aceasta s-a menținut în școlile greco-catolice, pînă după 1900. Ediția a II-a, apărută la 1878 „îndreptată și inavuțită“, dă și 15 ilustrații din istoria naturală; ed. a III-a la 1885, ed. a IV-a la 1889, ed. a VI-a la 1894. La 1888, Ministerul de Instrucție interzice întrebuintarea cărții în primele ei ediții², probabil pentru „daco-românismul“ exprimat în rîndurile de mai sus, pe care autorul le și omite în edițiile apărute după acest an [178].

Ediția a VI-a e fundamental prelucrată. În loc de 104 piese, ea are 207, dintre care și aici unele prelucrate după autori germani ca Gellert [179], Chr. Schmidt [180], Grimm, Lessing, Tidge, Bechstein [181], Kletke, Hebel, Jefferson. Cîteva sînt luate din cărți de școală germane, ca ale lui Winter, Stern, Obert (sas din Transilvania) și una chiar dintr-o carte din România (de C. Meissner), [182]. Poeziile sînt de Alecsandri (12), A. Pann (6), Z. Boiu (3), A. Mureșan, G. Asachi, G. Sion, Gr. Alexandrescu, A. Donici (cite 2); C. Bolliac, N. Istrate și Ionescu (?) * cite 1. Exercițiile stilistice de la pp. 103—123 ale ediției prime nu se mai întîlnesc în această ediție.

Cartea lui Pop a făcut bune servicii școlii românești. Ea e, între altele, și o măsură pentru aprecierea nivelului învățămîntului greco-catolic, care era inferior celui ortodox.

XII

Cu toate că la Sibiu existau două cărți de citire, de V. Roman și de Z. Boiu, pentru că pe cea de Pop și pe cea de Găspăr-Roșiescu nici să nu le mai amintim, iată că în 1874 apare la Sibiu o nouă carte de citire, datorită

¹ La 1872!

² Cf. *Foaia școlastică*, Blaj, 1877, pag. 128.

* E vorba de Radu Ionescu (1832—1873), poet în spiritul poeziei lui Volintineanu, dar anunțînd și pe Bacovia, și critic premaioreșcian, de influență hegeliană [O.P.]

profesorului de pedagogie de la seminarul de acolo, Ioan Popescu, autorul abecedarului de la 1871. Ea se intitula: *A două carte de lectură și învățătura, pentru școlile populare române de I. Popescu. Sabiu. În tipografia lui S. Filtsch (W. Krafft), 1874 (326 pag.)*.

În prefața cărții sale, Popescu spune următoarele cu privire la rolul și la principiile ei conducătoare:

„Antai'a carte de lectură și învățătura, pentru școlile populare române ce publicasem la anul 1870, aflându-buna primire, m-amu veduțu îndemnatu a continua lucrulu începutu în aceea, și astăzi sum în placu'ta pozițiune de a putea prezentă pentru școlile noastre populare și a două carte de lectură și învățătura.

Ambe cartile sunt lucrate după unulu și același planu, după planulu aratatu în prefați'a dela antai'a carte de lectură și învățătura. Ele și stau în strânsă legatură un'a cu alt'a. Materiile, ce sunt date în carte antai'a numai ca începuturi, în aceasta sunt amplificate în modu concentricu. În cartea antai'a e datu, s'ar putea dice, scheletulu, și în a două se infacșișă corpulu, în stare celu puțin de a i se putea cunoșce formele. A trei'a carte va avé a dă acestoru materii, acestoru forme o dezvoltare completă.

Materiile sunt luate, precum în antai'a carte, așa și în această, din sfer'a vieții, în carea traescu elevii școloru populare. Tote lucrurile dara, despre cari e vorb'ă în carte și cari după natur'a lor se potu întui, elevii au sa le intueze catu mai cu deamaruntulu. Elevii trebuie sa fie bine orientati mai antaiu în sfer'a, în care traescu, în cerculu intuițiunei imediate pentru-că sa pōta percepe mai tardiu lucrurile din departare, și chiaru științele sistematice.

«Pana candu», dice M. Wagner, «cartile de lectură, ce sunt propriile carti de învățătura în școlile (elementare), nu voru începe dela cerculu de intuițiune imediată și nu'lu voru amplifică pre acel'a succesivu, purcediendu treptatu dela intuițiune la intuițiune, pana atunci amintitele școle nu-și voru ajunge scopulu. Cartile de lectură au sa siléșca pre învățatori să pre elevi de a purcede pre calea intuițiunei. Aceast'a e problem'a cartiloru de lectură în școlile (elementare). O problemă grea această, carea, cri-cate încercari s-au facutu, pana acum a remasu neresolvita».

Acestu postulu, carele s'ar putea numi «imperativulu categoricu» pentru modulu de compunere a cartiloru de lectură din școlile elementare séu primare, e unu eflucsu alu legiloru psihologice, după cari urmăză dezvoltarea spirituala a omeniloru. A lucră dara contr'a acestui postulu, ar însemnă a lucră contr'a legiloru naturiei. Și vai de cultura individulu séu a poporulu, care va fi înaintata cu forti'a, contr'a legiloru naturiei!

Dar școlile populare nu potu sa remana numai pre langa problem'a școloru elementare séu primare, cari după fiinti'a leru au sa puna numai fundamentulu pentru unu învățamentu superioru. Școlile populare au sa înzestreze pre elevii loru și cu tōte învățatori și cunoștințe, ce le receru referințele vieții poporulu [183.] Principiulu: non scolae, sed vitae discimus, nicairi nu pōte fi aplicatu cu mai multa justetia, decatu în școlile populare.

Tinendu contu și de acestu postulu, demnu de tōta consideratiunea, amu întretiesutu în cartesē unele lucruri din economia, din industria, din vieți'a sociale și chiaru din higiena — firesce numai că începuturi, cari sa pōta servi de baza pentru unu învățamentu mai dezvoltatu și sa pōta fi de folosu și în vieți'a practica, pentru acei elevi, cari voru remanē cu învățamentulu din stadiulu acest'a numai¹.

Concentrandu în această carte materiile de învățamentu după consideratiunile aratate, ea a esitu cam voluminōsa. Pentru a nu îngreună pre elevi însa materiilele s'au împartitu așa, ca se potu luă deosebitu în doi ani, și a nume, ce e datu cu tiparu mai mare în anul d'antaiu, și ce e datu cu tiparu mai maruntu în anul alu doilea. Astfelu chiaru și inconvenientulu acest'a pōte sa fia avantajos pentru învățamentu, avendu elevii aceleasi materii doi ani sub ochi și prin urmăre putendu-si-le însusi cu atatu mai bine.

Dacă se va simți trebuinți'a de un «conductoru», prin care sa se arate mai de aproape, cum e de a se purcede la tratarea diferiteloru piese de lectură, nu voi lipsi a-lu face. Că îndigitațiuni principale în respectulu acest'a voi însemnă aci numai următoarele: În

¹ În ediți'a V-a (1886) alineatul acesta se continuă astfel: „Toate aceste materii sunt aduse în combinațiune unele cu altele după principiul concentrațiunii învățamentulu, carele e pentru înștiințarea primară principiului fundamental, ca și înștiințarea. Aceste două principii sunt cari dau cărților din școlile populare o formă propriă, deosebită de științele sistematice.”

partea reala a cartii, lucrul de care e vorba în fia-care, piesa, trebuie invetiatorulu sa-l aduca inaintea elevilor spre intuire, catu se pôte în natura. Tocma pentru aceea sectiunile nu se voru luâ dupa rendulu din carte ci dupa timpul, în care lucrurile de intuitu se potu arâtâ mai bine. Eara piesele de cuprinsu eticu (moralu) sunt de a se analiza prin întrebări despre subiectulu fia-carei piese si despre totu ce se dice cu respectu la ace'a. Elevii au sa reproduca în fine lucrulu din tôte piesele, fara deosebire, catu se pôte mai apropiatu de espunerea din carte, mai antaiu verbalu si apoi parte si în scrisu. Pentru aceea va trebui cã fia-care piesa sa se cetêsca mai de multe ori. Frumôsele poesii, ce sunt în carte, deca nu se voru putea invetiâ tôte de rostu, sa se invetie celu pucinu cele mai alese si mai usiôre.

În recapitulatiunile dela finea sectiunileru, pre langa întrebările, menite pentru esaminarea elevilor, sunt date si exemple, pentru deprinderi gramaticali, si a nume, la începutulu punctulu antaiu sunt exemple, prin cari se infacisîeza partile vorbirii, era la începutulu punctulu alu doilea sunt infacisiate feluritele forme de propusetiuni (constructiuni). Invetiatorii potu înmulti acele exemple dela sine dupa trebuintia si potu pune pre elevi sa afle asemenea exemple si în piesele de cetire.

Sum detoru în sferisitu a cere scuse domniloru scriitori, pentru modificatiunile, ce m'am vediutu necesitatu a face din consideratiuni didactice, unoru poesii. Modificate asia cum sunt acele poesii, ele totu isi conserva, după cum credu, frumuseti'a loru originala, si devenindu astfelu aplicabile în scôlele nôstre poporali, ele voru contribui nespusu de multu la cultur'a, ce dorimu a dâ poporulu nostru.

Tôte observatiunile binevoitôre, ce se voru face cu scopu de a se îndreptâ într'unu punctu sêu într'altulu cartea, le voiu primi cu cea mai marc multumire."

Ar fi greșit dacã s-ar crede cã Popescu a fost minat la scrierea acestei cărți de vreun gând deșert de mărire sau de vreo ambiție personală. Nu, Popescu, care a fost, fără îndoială, cel mai adine și mai sistematic dintre toți pedagogii români de pînă astăzi, nu urmărea prin această carte altceva decît promovarea învățămîntului românesc, care, oricît de mult ar fi progresat în deceniile din urmă, încă nu era nici pe departe consolidat pe baza unor principii pedagogice temeinice.

Notele noi, aduse de Popescu în literatura didactică, care voiau să justifice apariția acestei cărți, erau *cercurile concentrice* și *principiul concentrațiunii învățămîntului*. Cercurile concentrice aveau să fie amplificate în cartea a treia. Dar această carte, menită pentru clasa a V—VI-a a școlii primare, n-a mai apărut. Autorul se vede că, cu timpul, s-a convins, întocmai ca și Visarion Roman, că pentru trebuințele școlii românești în starea ei de atunci, e suficientă și numai partea a doua. În edițiile de mai târziu, Popescu va omite din prefața cărții pasajul referitor la această intenție.

Din punct de vedere al sistemului trebuie să recunștem cã această carte se prezenta în condiții foarte serioase. E cea dintii carte românească lucrată temeinic pe baza pedagogiei germane. Dar de aici au decurs și unele neajunsuri ale ei. Popescu era *realist*, în sensul lui *Herbart*, și ca atare căuta, prin cartea de citire, să influențeze, în primul rînd, *cercul de idei* al copilului, *prelucrîndu-i noțiunile și îmbogățîndu-i-le*. Sistemul acesta *intellectualist* își are însă dezavantajele sale cînd e vorba de un alt popor decît acela din sinul căruia a ieșit și care-și are structura sa mai mult sau mai puțin deosebită de a altora. Pentru poporul nostru de țărani din Ardealul de la 1871, acest sistem era, fără îndoială, ceva cam străin. Noi n-aveam, la acea dată, secole întregi de muncă intelectuală sistematică la activul nostru, de care să se poată încopcia cerințe atît de științifice și atît de străine în același timp [184]. Afară de aceea, calitățile noastre de rasă erau și ele, în mare parte, altele. [...] Cartea lui Popescu, cu aceste calități, atît de apreciable, de altfel, din punct de vedere științific, era pentru noi ceea ce ar fi fost o platoșă grea și puternică pentru un copil, care nu putea să nu-i sucumbe.

Iată, de altfel, cum e alcătuită cartea în chestiune. Mai întâi, ea e împărțită în următoarele 11 secțiuni:

1. Școala	7. Pădurea și lunca
2. Casa	8. Apa
3. Animalele domestice	9. Pământul
4. Grădina	10. Aerul și firmamentul
5. Satul; Orașul	11. Omul
6. Cîmpul	

Fiecare secțiune constă din două capitole: primul cuprinzînd descrierea lucrurilor de care e vorba în secțiune, al doilea reprezentînd raportul dintre acele lucruri și dintre om. Partea de la mijloc a cap. al II-lea o constituie un considerabil număr de poezii, iar cea de la sfîrșit o *Recapitulațiune*, care în scurte cuvinte, și parte în întrebări, cuprinde esența întregii secțiuni, pe care trebuie să și-o întipărească copiii. Recapitularea potrivește materialul așa încît el conduce la *compuneri* cu elementele din cadrul secțiunii, și la gramatică.

În fiecare secțiune, întîlnim un număr oarecare de asemănări, aproape stereotipe, ca de ex.: 1. Cartea; 2. Tăblița; 3. Asemănarea cărții cu tăblița; Tot astfel: Asemănarea odăii de locuit cu odaia de dormit; Asemănarea cîinelui cu vaca, a mărului cu agrișul etc., tot lucruri care veneau, fără în-doială, dintr-o didactică străină.

În ce privește materia de citire, aceasta era aproape întregă scrisă de Popescu însuși. Dintre piesele în proză, cîteva (10) erau prelucrate după Stöber, Bumüller și Belêze (8). Piesele înseși sînt mai mult descriptive, purtînd o pecete de gîndire cam nemțească. Limba și stilul sînt ceva mai greoaie ca în cărțile lui Boiu. Avîntul și căldura, care caracterizează atît de favorabil cărțile acestuia din urmă, se întîlnesc mai rar la Popescu.

Multe neologisme, care nici azi, după aproape o jumătate de secol de carte românească, n-au pătruns în popor, și care se întîlnesc de la un capăt la altul al cărții, sînt și ele, pînă la un loc, un dezavantaj al acestei cărți menite pentru copiii de țărani. Întîlnim într-adevăr cuvinte ca: descredita, pietate, respect, atesta, mîrinimitate, generozitate, egal, a nutri, comun, amicitie, operă, autor, devotament, fin, educațiune, recomandă, discipul, autoritate, renumit, scripture, istorisează, experiență, contoarist, mizerie, companist, acurat, imputare ș.a. De altfel, stilul însuși e — cum am mai spus — lipsit de spontaneitate și trădează o influență de gîndire străină.

În ce privește poeziile, Popescu a cercetat, cu băgare de seamă, întreaga literatură poetică a timpului, alegînd din ea tot ce se potrivea pentru o carte de școală. Astfel îi găsim aici reprezentăți pe toți poeții acelor vremuri, începînd, bine înțeles, cu regele poeziei, cu Alexandri [185], care singur dă 21 de poezii. Vin apoi: C. Negruzzi (8), Donici (6), Bolliac și V. Bumbac (cîte 3), Gr. Alexandrescu, A. Pann, I. Negruzzi [186], Th. Șerbănescu [187], S. Bodnărescu [188], Z. Boiu (cîte 2), D. Bolintineanu, N. Istrate, A. Zanne [189], B. P. Hașdeu, Asachi, H. Grandea, C. A. Rosetti [190], M. Cugler-Poni și V. C. Popp (cîte 1). Pentru 1874, așa ceva era tot ce se putea mai bun în privința poeziei culte. Poezie populară însă nu

găsim la Popescu deloc. Nu găsim nici proză din pccpr, povești, basme, legende, tradiții etc. și nici vreo piesă de citire din vreun scriitor național.

Trebuie să relevăm și ilustrațiile. Popescu e cel dintii care dă într-o carte de citire din Transilvania ilustrații. Întîlnim aici: un școlar; Cornelia, mama Grachilor; un cal; omizi; Biserica de la mănăstirea Argeșului; un plug de lemn; un plug de fier; o privighetoare; un vultur; un lup; stîncă; șopirla; un vulcan; un tren; sistemul solar; termometrul și barometrul și o scenă cu Moș Trochin.

Cartea lui Popescu s-a menținut în uz și după moartea autorului ei (1892), mulțumită mai cu seamă împrejurării că ea a fost după aceea prelucrată de Petru Șpan, ginerele lui Popescu, care l-a succedat și la catedra de pedagogie de la seminarul „Andreian”. Cit a trăit Popescu cartea nu s-a schimbat deloc de la o ediție la alta, afară doar de ortografie. După ce a preluat-o Șpan, la anul 1896, ea a îndurat o schimbare esențială, și anume a fost desfăcută în două cărți deosebite, una pentru clasa II-III și a doua pentru cl. IV-VI-a a școlii primare. Știm că Popescu voia el însuși să dea, la 1874, o a treia carte, cu material mai greu, dar că această hotărîre nu și-a îndeplinit-o din motiv că n-o mai găsea necesară pentru stadiul de atunci al învățămîntului din școlile românești. Natural ar fi fost ca cel puțin după două decenii, această hotărîre să fie adusă la îndeplinire prin continuatorul operei lui Popescu. E într-adevăr straniu că Șpan, în loc să dea o carte nouă *alături* de a lui Popescu, o găsește și pe aceasta prea grea, și o desface în două.

Desfacerea cărții s-a făcut însă pe contul unității ei. Era, de fapt, imposibil să facă cineva dintr-un întreg doi întregi, și deci s-a făcut ceea ce era firesc să se facă: două lucruri pe jumătate. Căci ce era să se rețină pentru cartea a II-a și ce să se lase pentru a III-a, cînd totul era gîndit ca un singur bloc? Altceva ar fi fost dacă Șpan ar fi făcut *pe baza* cărții lui Popescu două cărți, cu întrebuintarea unei mari părți a materialului ei. Dar el a făcut *din* o carte două, rupînd legătura și neputînd-o înlocui cu alta.

La Popescu, fiecare din cele 11 secțiuni consta — după cum am văzut — din cîte două capitole, am putea zice: din unul morfologic și din unul biologic. De ex., secțiunea a VIII-a, „Apa”, consta întii din capitolul I „Descrierea lucrurilor din apă și a apei” și cap. II „Omul și apa”.

Cum era să se desfacă această secțiune în două? Șpan a făcut astfel: Mai întii, a desființat însăși împărțirea în două capitole a secțiunii, apoi a pus în partea I (Clasa II—III):

1. Știuca
2. Păstravul de N. Istrati (poezie)
3. Broasca
4. Șopirla
5. Izvorul și călătorul
6. Ghicitori
7. Trecerea peste un riu

8. Furtuna pe mare (cl. II—III!)
 9. Nu te-atinge că te frige
 10. Broasca și boul (după Esop)
 11. Racul, broasca și știuca
 12. Proverbe
- Recapitulare

iar în partea a II-a (clasa IV—VI):

1. Racul
2. Doi raci (de Donici)
3. Doi conșcolari se ceartă asupra racului (de „Invățătorii asociați”)
4. Lipitoarea

5. Puterea vindecătoare a lipitorilor (după „Inv. Asociați”)
6. Șarpele
7. Șarpele și matca
8. Lupta unui șarpe cu o pasăre

9. Apa
10. Folosul apei
11. Izvorul
12. Ghicitoarea

13. Proverbe
14. Norul și floarea
Recapitulare.

Sciziunea e evidentă; cartea a treia nu e o suprapunere logică peste a doua, ci un lucru forțat.

La Popescu era, de obicei, după două piese, o a treia, care făcea asemănarea între cele două. De ex.: 1. Știuca, 2. Broasca, 3. Asemănarea între știucă și broască. Asemănările acestea se repetau la Popescu pînă la exasperare. Șpan le-a omis, și poate că a făcut bine. Dar Șpan n-a fost consecvent în eliminarea lor. El a eliminat numai piesa cu asemănarea, nu și întrebările referitoare la această piesă din „Recapitulare“, unde ele au rămas întocmai ca la Popescu. Se înțelege că astfel și recapitulările sînt lipsite de unitate.

Dacă mai adăugăm că în cărțile astfel prelucrate s-au introdus și elemente noi, deosebite ca stil și concepție de celelalte, care erau scrise toate de o singură mînă, lipsa de unitate e și mai evidentă.

Dar și în raul acesta a fost un bine. Popescu scrisese el însuși, după cum am văzut, toate piesele în proză. Bineînțeles că multe erau prelucrări după alți autori, mai ales germani. Dar și literatura românească ar fi fost în stare să ofere, pentru o carte de citire, unele lucruri care, desigur, că ar fi fost spre folosul ei. Așa cum era, cartea era într-adevăr cam unilaterală, ea se adresa prea mult numai intelectului în vreme ce sentimentul și fantezia erau puse prea rar la contribuție. Din tot ce a produs fantezia poporului românesc cartea nu cuprindea mai nimic. Și aici e un merit al lui Șpan că a introdus printre bucățile cam rigide și cam străine ale lui Popescu, cîteva povești românești de P. Ispirescu [191], una de E. D. Sevastos și cîteva poezii de G. Coșbuc („Vestitorii primăverii“, „Mama“, „Cîntec“ și „Noapte de vară“) ș.a. [192].

Se înțelege că acestea se potriveau anevoie în cadrul sistemului lui Popescu, care era altfel întocmit. Dar începutul era făcut în literatura noastră didactică; direcția era desemnată, urma numai să se găsească mina cea iscusită, care să fie în stare a aduce cartea de citire în legătură nu numai cu cerințele pedagogiei teoretice, ci și cu întreaga viață a neamului, pentru înaintarea căruia e făcută.

Prin desfacerea cărții au ajuns rău și puținele ilustrații din cartea lui Popescu. Cîteva au fost eliminate („Mănăstirea Argeșului“ și „Moș Trochin“), cîteva reținute în partea a II-a (cu totul 4: „Cornelia, mama Grachilor“, un cal, o știucă și un tren!), restul în partea a III-a (viermele de mătase, plugul vechi și nou, privighetoarea, vulcanul, lupul, șarpele, vulturul, termometrul și barometrul). Ilustrațiile erau și la Popescu prea puține; în edițiile ulterioare ele au fost împărțite și omise fără rost. Nimic nou nu s-a adăugat în ce privește această parte artistică.

De la o vreme, Șpan însuși și-a dat seama că e imposibil a potrivi în form trebuințelor actuale cărțile lui Popescu, atît de bune pentru timpul lor. De aceea, în ultimii ani ai vieții sale, el a început să dea, pe lîngă un „Nou Abecedar“, și alte cărți de citire, cu totul noi, întocmite numai de el.

După moartea lui Șpan (1911), elevii lui Popescu mi-au propus mie să continui edarea abecedarului și a cărților de citire, la care am răspuns că, după ce cărțile nu au evoluat cu timpul, astăzi ele nu se mai pot acomoda deodată la trebuințele timpului.

Totuși, elevii au continuat să le publice ei. Astfel, ediția a IX-a a cărții de citire, III, (1911), 288 pag., e „revăzută” de *Cornel Popescu*, protopop la Hațeg, fiul lui I. Popescu.

În ediția aceasta (și în ediția anterioară?), însuși sistemul lui Popescu s-a dezechilibrat. Popescu avea 11 secțiuni în cartea sa. În ediția a IX-a găsim, după secțiunea a opta, o secțiune nouă: „Țara”, în care întâlnim următoarele piese, cu totul nepotrivite cu sistemul cărții: „Cerc”, „Comitat”, „Sf. Ștefan”, „Tisa”, „Legenda Carpaților”, „Lacul Balaton”, „Ioan Huniade”, „Ce leagă pe om de țara sa” și „Reîntoarcerea în țară” de V. A l e c s a n d r i.

În celelalte secțiuni s-au introdus și alte poezii, fără autor (pp. 1, 150, 218, 274, 289).

De altfel, ediția aceasta e mult mai neglijată decât cele anterioare. Tabla de materii însăși e defectuoasă (lăsat afară: autorul, pag. 36, 150; unii autori sînt indicați în carte, la sfîrșitul piesei — pp. 98, 100, 110 —, alții nici în „Tabla de materii”).

În edițiile din urmă s-au omis, dar aceasta sigur că nu din vina îngrijitorilor, ci din a împrejurărilor politice tot mai neprielnice — toate poeziile care făceau în primele ediții să salte sufletul cititorilor, mici și mari, ca: „Mănăstirea Argeșului”, „Movila lui Burcel”, „Altarul Mănăstirii Putna”, „Visul lui Petru Rareș” de A l e c s a n d r i și „Istoria lui Moș Trochin”. Din poeziile frumoase și apropiate de gustul și sufletul poporului, n-a mai rămas decât „Brîncoveanu Constantin”, sub titlul de „Statornicia în credință”! În schimbul lor, avem două poezii traduse din P e t ö f i.

Cărțile de școală ale lui Popescu au adus, la timpul lor, frumoase servicii școlii românești. Ele s-au întrebuintat sporadic și în România. Astăzi, ele sînt învechite și se mai mențin mai mult numai în numele tradiției lor vechi și bune.

XIII

La un an după cartea de citire a lui I. Popescu, apare la Budapesta un „*Legendariu românesc pentru clas'a a dou'a a scoleloru poporali*”. Prelucrat după I o a n G á s p á r de „*Andrei Cosm'a*” actuaru la inspectoratul scolasticu alu Selagiului. Proprietatea statului reg. ungurescu” (182 pag. — 24 cr.)

Despre legendarele pentru cl. III și a IV, prelucrate după G á s p á r (de T. Roșiescu), am vorbit la locul său (anul 1871). Aici vom spune numai că și din această prelucrare înțelegem bunele calități ale cărților lui G á s p á r. E caracteristic aici numărul cel mare de poezii: 75 din 187 de piese ale cărții. Primele 20 nu sînt tipărite ca poeziile vers după vers, ci continuativ, ca proza. Dar la Cosma găsim o notă nouă față de predecesorul său Roșiescu. El nu-i mai înlătură pe poeții unguri ai lui G á s p á r, ci găsindu-le poeziile frumoase și potrivite pentru copii, le traduce în românește, așa cum poate. Astfel, pe lângă 5 poezii de A l e c s a n d r i și B o i u, 2 de M u r á ŝ i a n și de cîte una de E l i a d e, B o l l i a c, P e l i m o n [193] și I. C. P u ș c a r i u¹, găsim o mulțime de poezii ungurești [194] redade — și nu tocmai

¹ *Ortografia română*, gramatică versificată (175—179). Vezi și tabla de materii unde Pușcariu e însemnat cu inițialele I.C.P.

rău — în românește. Întîlnim astfel poezii de Petőfi (1), M. Fekete (7), L. Szakál (2), Gyulai Pál [195] (3), Szentiványi, L. Dénes, C. Elekes, Szász Károly și I. Kiss (cîte una), afară de multe altele, ai căror autori nu sînt însemnați cu numele. Multe din ele sînt foarte frumoase; chiar și traducerea lor e uncori relativ destul de izbită.

Dacă oficialitățile ungurești n-ar fi forțat maghiarizarea în școlile noastre din Transilvania, astăzi am avea, desigur, în cărțile de citire o mulțime de poezii ungurești frumoase, traduse în românește. Dar sistemul lor a provocat, după cum era firesc, o reacțiune, care ne-a ținut, neîntrerupt, departe de poezia lor. Și poate că ar fi fost un câștig pentru cărțile noastre; o alegere de cîteva poezii din bogata literatură ungurească, din care ne-au dat atît de frumoase traduceri poeți ca Iosif, Goga, Soricu ș.a.

Și la Cosma lipsesc piesele cu colorit specific românesc, ceea ce ne putem explica ușor [...].

În ce privește limba românească, ea e și la Cosma greoaie, latinizantă. De ex.: despicia, potinte, amat, pie, escitînd, agru, peculariul, belușel (frumușel!) etc. Printr-o astfel de limbă, desigur, că nu se putea pătrunde în sufletul poporului de la țară.

Împărțirea pieselor de citire, aproximativ ca la cl. a III-a, cu deosebirea că în loc de grupul „Istorice, Caracteristice” avem „Din viața pruniască”¹.

Legendarul din chestiune a apărut la 1890, într-o ediție absolut identică. Nici măcar cea mai mică schimbare de ortografie, care la 1890 e imposibilă.

XIV

La 1878 apare, tot într-o tipografie din Sibiu, o nouă carte de citire, care avea să fie introdusă mai ales în școlile grănicerești, și care avea ca autor pe Vasile Petri, fost profesor la preparandia din Năsăud și din Deva. Ea era intitulată: *Legendar sau Carte de citire pentru școlile populare*. Ediția I nu ne e cunoscută decît dintr-o scurtă recenzie (probabil de I. M. Moldovanu), publicată în *Foaia școlastică* din Blaj, la 1878.* Această recenzie zice: „Legendariul d-lui Petri are cuprins bogat și bine variat. Materia deplin acomodată pentru respectivii ani ai școlilor populare cele bune. Limba e curată și construcțiunea peste tot netedă. Daună că ortografia va împiedica introducerea lui în multe școli”². I se aduce lui Petri acuzația că e „pseudo-fonetist”, deoarece scrie „Legendar”, în loc de „Legendariu” etc.

Și legendarul lui Petri s-a menținut pînă în ziua de astăzi, deși în unele ediții el a fost modificat de-a binelea. Astfel, ed. a II-a (1883) e cu o coală mai mare ca I³. În ediția a V-a (1889) s-au adăugat din nou piesele istorice și geografice: „Titus Dugonics”, „Hunyadi”, „Regele Matei Corvinul în Cluj”, „Zrinyi în Szigetvár”, „Un inamic nobil”, „Ungaria”, „Patria mea”, „Pustele Ungariei” și „Budapesta”. În schimb, a fost omisă poezia lui G. Sion „Limba

¹ Găsim în cartea aceasta și piesa *Cei trei fluturi* pe care o întîlnim și în cărțile actuale de citire (pag. 22).

² *Foaia școlastică*, 1878, pag. 192.

³ Totuși, prețul e mai mic: 40 în loc de 45 cr. În trei ani s-au editat 5.000 ex. (cf. *Școala practică*, Năsăud, 1882, pag. 96).

* A se vedea și p. 275 din „Adaos” (O.P.).

românească". Revista *Pedagogul român* [196] din Reșița, redactată de I. Simu, [197] zice (1889, nr. 5) despre ediția aceasta: „Nouile piese sunt, ca toate celelalte din Legendariul d-lui V. Petri, modele de limbă și de stil, iar conținutul lor din respectul pedagogic-moral-național e, față cu împrejurările noastre, cel mai bun posibil... Cartea de lectură a d-lui V. Petri, ca și Abecedarul d-sale, sînt cele mai desăvîrșite cărți în literatura noastră școlară”¹. Multele piese din istoria Ungariei, într-o carte de citire românească sînt un semn al timpului, cu care ne vom mai întîlni. Ele sînt impuse din partea organelor statului.

În ed. a XIII-a (1904), aflăm și mai multe piese de acest fel: Regele Emeric, Ioan Hunyadi, Iosif Kemény, Eroul Ioan Hunyadi (despre care nu se spune că a fost român), Mateiu Corvinul (id.), Asedierea cetății Eger, Laurențiu Pekri, Un husar brav, Duel între principii, Petru Szapáry, Ungaria, Patria mea (poezie de Horkai), Hunii, Maghiarii, F. Deák, Pustele Ungariei, Buda-pest? ș.a. Dar românesc — nimic!

Piese de citire sînt, în general, prea descriptive; o frumusețe literară propriu-zisă n-au. Adeseori, sînt încărcate de neologisme, pentru deslușirea cărora Petri dă la sfîrșitul cărții chiar și un dicționar („Explicarea unor cuvinte din acest Legendar”).

Poeziile cuprinse în carte sînt de Boiu (11), Sion, Bumbac, Murășianu, (cite 5), N. F. Negruț, Alecsandri și M. Cugler-Poni (cite 7), Gr. Alexandrescu (3), A. Pann (2), M. Toma, V. C. Pop, N. Istrati, Veronica Micle [198], T. Șerbănescu, A. Donici, A. Horkai și Czuczor (cite 1; traduse de Macavei).

Nota fundamentală și unică prin care se deosebește Legendarul lui Petri de cărțile de citire anterioare e că el grupează piesele de citire după cele patru anotimpuri.

XV

Dieceza Gherlei, unde prin anii 1870—80 se lucraser multșor pe teren literar-pedagogic, ținea cu orice preț să-și aibă pe lîngă abecedarul propriu, și legendare proprii. Astfel, avem un *Legendariu sau Carte de citit pentru școlile școlare românești de confesiunea greco-cat. din dieceza Gherlei de Ioan P. Papiu*. Anul — ². Edițiunea străformată II. Gherla, 1895. Proprietatea tipografiei diecesane. Tip. diecesană. — Ed. străformată a IV-a. Gherla, 1904, 110 pag. 60, fil. Autorul e însemnat în ed. a IV-a numai cu inițialele I. P.; Ed. a II-a a fost oprită de minister (cf. *Foaia școlastică*, Blaj, 1906).

E o carte slabă, care nu se prezintă în numele unui principiu pedagogic deosebit de cele ale cărților în uz, ci în numele unui interes local. Defectele semnalate la Abecedarul lui I. P. Papiu se întîlnesc și în această carte, care n-are nici o parte care nu s-ar putea critica cu toată asprimea. Limba și stilul sînt greoaie, neromânești, lipsite de orice frumusețe, forma exterioară însăși a cărții lasă total de dorit.

XVI

Domnii I. D a r i u, A. B â r s e a n u și A. V l a i c u, care au publicat la 1889, sub numele de „Mai mulți prieteni ai școlii”, un abecedar în tipografia lui Ciurcu din Brașov, dau la iveală, în același an, și *A doua carte de*

¹ I. Simu zice și în *Revista școlară* din Arad (1897, pag. 4): „V. Petri, primul nostru practic de școală și autorul celor mai excelente cărți școlare”.

² N-am văzut exemplare din ediția I. Anul apariției nu mi-a fost posibil să-l aflu.

citire pentru copiii și copilele din anul al doilea de școală, iar peste cîțiva ani, la 1895, *A treia carte de citire pentru copiii și copilele din anul al 3-lea și al 4-lea de școală* (65 cr.).

Cărțile împart materialul în 12 secțiuni și anume: 1. Școala, 2. Casa, 3. Omul, 4. Animalele, 5. Grădina, 6. Comuna, 7. Cîmpul, 8. Pădurea și livada, 9. Uscatul și apa, 10. Aerul și cerul, 11. Timpul, 12. Dumnezeu.

Ca principii didactice, cărțile acestor „Mai mulți prieteni ai școlii“ urmează deci „cercurile concentrice“, întocmai ca și cartea de citire a lui I. Popescu.

Ele cuprind o multime de istorioare morale într-o limbă destul de frumoasă și de ușoară, dar avînd o formă prea didactică. Dintre istorioare, unele sînt prelucrări după W. J ü t t i n g, L a u s c h, C h r. v. S c h m i d t I. W e b e r, D i e s t e r w e g, L e s s i n g, C u r t m a n, F r a n k e. Toate piesele sînt scrise sau prelucrate de cei trei autori ai cărții.

Poeziile, care sînt destul de numeroase, afară de opt, toate sînt de A. B. (Andrei Bărseanu) și de I. D. (Ion Dariu). Ca formă, ele sînt ușoare, suferă însă de didacticism, din care cauză ele n-au putut cucerii. Sînt cu mult inferioare poeziilor pentru copii ale lui Z. Boiu.

Cartea a doua are și 10 ilustrații, toate din zoologie și botanică. Nu e o carte ilustrată metodic. Ilustrațiile s-au pus la întîmplare, după cum le avea tipografia.

Despre aceste cărți, care s-au menținut într-o măsură oarecare pînă astăzi, fiind întrebuițate însă în foarte puține școli, dăm aceste păreri străine, care sînt cam opuse una alteia. Cea dintîi e susținută de *Un învățător popular*, într-o revistă din Brașov, a doua e a fostului profesor P. Șpan din Sibiu. Iată ce zice cel dintîi:

„În cartea aceasta anevoie găseș ti fraze lungi, și unde se găsesc, se văd reclamate de firea limbii, care în multe locuri permite și aceasta. Fraze seci sau expuse în stil nemțesc, cum aflăm în multe din cărțile noastre de citire de dincoace de Carpați¹, nu afli. Partea ideală — morală ține pretutindenea cumpăna cu cea reală. Bucățile sînt scurte și mai toate nouă, proaspete la noi, care în alte cărți de citire ale noastre nu le afli, sau de afli unele din ele, le afli expuse într-un mod greoi de înțeles. O impresie foarte plăcută mi-au făcut feluritele poezioare, cele mai multe din ele, precum se vede din cuprins, sînt originale, unele subsemnate cu inițialele A. B. și altele cu I. D. Ele sînt întocmite în adevăr în stil popular și lesne de înțeles din partea copiilor, fără multă măiestrie, ci simplu și natural, din care reiese însă adevăratul frumos al unei poezioare pentru copii și care ridică astfel foarte mult valoarea cărții din chestiune“².

Scriind o dare de seamă mai lungă asupra cărților de *Mai mulți prieteni ai școlii*, Șpan le impută acestora că împărțirea lor: — școală, casă, om, animale, grădină, comună, cîmp, pădure și livadă, uscat și apă, aer și cerul, timp și Dumnezeu, e o reminiscență destul de simțită de la I. Popescu. „Numai întru atît se deosebesc de acestea — zice Șpan — că au dat extensiune mai mare pieselor naratoare, pe cînd la Popescu prevalează descrierea. Cele mai multe din piesele de conținut narativ sînt traduceri din limba germană, ori fabricate proprii ale autorilor“. Părerii lui Șpan despre aceste cărți e că ele nu sînt la nivelul pedagogic măcar al cărților anterioare³.

¹ Aluzie la cărțile lui I. Popescu.

² Cf. *Școala și familia*, Brașov, Anul 11 (1899), pag. 348.

³ Cf. *Pedagogia nouă*, Sibiu, 1900, pag. 21.

Ceva pronunțat românesc ele nu cuprind. Unul dintre autori, d-l Arse-
niu Vlaicu, îi obiecta, la 1904, d-lui I. Vuia¹ că n-a dat în cartea sa de
citire pentru școlile de repetiție și piese relative la trecutul neamului româ-
nesc, uitând însă că astfel de piese, atât de dorite, lipsesc și din cărțile la care
a colaborat d-sa însuși².

Despre această carte întilnim și o părere a unei reviste pedagogice din
România. În revista *George Lazăr* [199] din Bîrlad (1889 pag. 480), găsim
adică o întrecagă recenzie, semnată *D* (probabil V. G. Diaconescu), din care
reținem următoarele:

„Lecțiile sunt în cuprins și mărime potrivite cu puterea de pricepere și mobilitatea
micilor școlari.

În conducerea materiei d-nii autori au știut a ține seamă de acțiune, sufletul căr-
ților de felul acestora: Bucățile de pură descriere, în genere monotone și nu tocmai pe
placul copiilor, se mărginesc la sintetizarea materialului de învățămînt intuitiv din întiul
an de școală; iar istorioarele și poeziile, luate tot din acest domeniu, pun în joc plăcut
și cu folos facultățile psihice. Cu deosebită luare aminte au fost dd. autori în întocmirea
și alegerea poeziilor care, aproape fără excepție, pot fi numite poezii pentru copii, voidn
a înțelege prin aceasta poezii despre lucruri, cum le numesc Francezii, singurele bune
de învățat pe de rost cu folos pentru cultivarea memoriei și îmbogățirea vocabularului
copiilor.

Cît privește limba în care e scrisă această carte, deși întilnim un neologism neîntre-
buițat nicăieri de poporul românesc — dejuna (pag. 11) și citeva expresii proprii numai
românilor de peste munți — întrebuițate însă acestea din urmă nu fără rațiune, dacă
ținem în seamă pentru cine e făcută cartea, ea e limba literară curată la îndemâna
românilor și din Regatul României.

Într-un cuvînt, această carte e dintre cele mai bune lucrări didactice; ea ne dă măsura
dreaptă a dezvoltării facultăților copilului din al doilea an de școală, de care dacă s-ar
ține seamă, fără a ne gândi să ridicăm la 8 ani etatea cerută a fi înscris un copil în clasa
întiia, s-ar lecu ușor una din scăderile învățămîntului nostru primar. Nu putem trece
cu vederea nimerita ideea ce au avut „prietanii școlai“ de a cartona cartea, mai ales că
la noi autorii de cărți didactice pentru școlile primare se fac a nu vedea folosul ce l-ar
aduce cu aceasta părinților, cu deosebire celor săraci³.

XVII

După 1890, apar în editura tipografiilor din Brașov nu mai puțin de alte
patru cărți de citire românești, pe care însă împrejurările dificile în care s-a
scris această carte, nu ne-au îngăduit să le putem studia mai de aproape.

¹ Cf. *Transilvania*, 1904, pag. 183 și urm.

² A doua carte a apărut la 1907 în ediția a IX-a, la 1910, în ed. a X-a, iar a treia
carte a ieșit la 1907, în ed. a III-a.

³ Tot în această revistă întilnim și un articol al lui *I. Pop-Reteganul* despre unele abecedare
din Transilvania, Bucovina și România. Reținem din acest articol partea relativă la *Abecedarul*
de Mai mulți prieteni ai școlai. Pop-Reteganul zice despre aceasta: „În multe privințe întrece
pe toate abecedarele noastre” — Relativ la partea I și a II-a „orice cunoscător de lucru trebuie
să zică că el este cel mai perfect abecedar din cite le avem. Despre acest abecedar putem zice că
e bun, foarte bun, și de nu i-ar lipsi ceva, ar fi cel mai bun, mai bun chiar decît al lui Petri, dar
li lipsesc literele chirilice, care sînt foarte de lipsă să le știe elevii, cînd ies din al doilea an de
școală, căci mulți nu mai pot frecventa școala, rămîn cu cartea ce o învață din abecedar, iar lite-
ratura noastră bisericească cea mai mare parte este tipărită cu litere cirilice. Cei ce nu le știu,
nu o pot gusta” (pag. 343).

De altfel, asupra acestui abecedar avem și o părere a revistei însăși care e următoarea: „Este
unul dintre abecedarele cele mai bune care le avem. Scrisului și cetitului îi premerge exerciții
pregătitoare de desemn; metoda e cea scriptolegă, bazată pe principiul pur fonetic. Începe cu
scrierea și citirea literelor de mină și apoi cele de tipar, însă e superioară metodei d-lui Creangă,
deși se aseamănă în parte” (*George Lazăr*, 1887—1888, pag. 95. Vezi și pp. 301—302).

Astfel, la 1891 apare, în editura librăriei Henric Zeidner din Braşov, dar în Tipografia arhiepiscopiceană din Sibiu¹, o nouă: *Carte de citire pentru scolare primare române*. Prelucrată după mai mulţi autori (!) de Georgiu Zaharie, învăţător (în Întorsura Buzăului, n.a.). Partea I pentru anul al 3-lea de şcolă. Carte recomandată de „Reuniunea învăţătorilor români din districtul al X-lea, Braşov” (104 pag.).

E o carte eclectică, cu bune intenţii, dar fără nici o şiră a spinării. Ea nici nu s-a menţinut.

La 1893, publică iscusitul scriitor popular Ioan Pop-Reteganul o carte intitulată: *Cartea poporului. Carte de citire pentru anii din urmă ai şcolilor populare, scolare de repetiţiune, cursurile de adulţi şi pentru poporul nostru*. Braşov, Tip. Ciurcu.

Ediţia a doua a acestei cărţi, „cu mai multe ilustraţiuni” 1900, Braşov, 330 pag., e aprobată de minister sub nr. 567761/893.

Cartea cuprinde o mare bogăţie de material distractiv, luat în parte din viaţa poporului. Stilul e popular, subiectele atrăgătoare atât pentru elevii mai răsarîţi, cât şi pentru ţărani.

În anul 1895, Domeşiu Dogariu, care a dat „Noul Abecedar ilustrat” de la 1891, publică în editura lui H. Zeidner din Braşov (dar în Tipografia arhiepiscopiceană din Sibiu), avînd colaborator pe Nicolae Pilîia, profesor la liceul românesc din Braşov, o *Carte de citire pentru anii din urmă ai şcolilor populare şi de repetiţiune* (420 pag.; preţul 70 cr.; legată 85 cr.). Cartea îmbrăţişează material din toate obiectele de învăţămînt, e deci o carte enciclopedică. Pentru acest caracter al ei, Sinodul arhiepiscopicean n-a aprobat-o.

Cartea, care dădea şi o mulţime de ilustraţii, nu s-a menţinut.

La 1898, apare la Sibiu o nouă carte de citire: *Cartea copiilor, ilustrată*, pentru clasa II primară de St. C. Alexandru. Preţul broş. fl. 40, leg. fl. 50. Braşov, Editura H. Zeidner. 1898: Tipografia arhiepiscopiceană în Sibiu (198 pag.).

Materialul acestei cărţi e împărţit după lunile anului (începînd cu septembrie). Cuprinde 304 piese şi anume pentru septembrie 40, apoi pentru lunile următoare: 40, 30, 28, 27, 27, 27, 34, 4. În această carte e tot ce cauţi: citire, gramatică, „concupiare”, aritmetică, religie, toate atât de bizar amestecate, încît o orientare în cuprinsul ei e aproape cu neputinţă. După o piesă de citire, urmează una cu „exerciţii de întuiţiune”, de cele mai multe ori fără legătură cu cuprinsul piesei, apoi „exerciţii vorbite şi scrise”, apoi exerciţii gramaticale, fără legătură cu cele două precedente, apoi exerciţii de aritmetică — tot aşa. Un hibrid înspăimîntător: nici un criteriu conducător, nimic...

Cu toate aceste defecte ale ei, *Foaia solastică* din Blaj (1899, pag. 106) relatează despre ea: „Ea stă din 198 pag. în 8°, are mai multe ilustraţii frumoase şi potrivite, care fac foarte interesant şi plăcut conţinutul ei variu şi bogat, împărţit pe cele 10 luni ale anului şcolastic. Ea poate aduce mare folos şcolilor populare, pentru aceea o recomandăm cu toată căldura lumii noastre învăţătoareşti, care de bună seamă va şti aprecia după merit valoarea ei ne-

¹ Sinodul arhiepiscopicean adusese hotărîrea ca toate cărţile pentru şcolile ortodoxe să fie tipărite în tipografia arhiepiscopiceană din Sibiu, ale cărei venituri sînt destinate spre scopuri de binefaceri şi culturale.

contestabilă". În schimb, *Transilvania* (1889, pag. 282) o dezaprobă: „Autorul a îngrămădit prea multe de toate în o carte menită ca manual pentru al doilea an de școală”.

Cartea e ilustrată, cum se spune și în titlu. Ea nu s-a menținut.

XVIII

La Blaj Cartea de cetire a lui St. Pop iese din uz după 1900, și în locul ei apare o *Carte de cetire pentru clasa II, III și IV primară* de I. F. Negru și P. Ungureanu [201]. Anul 1903 (Aprob. de consistoriul mitropolitan sub nr. 6671/903)¹.

Într-o înștiințare, pe care o publică autorii cu privire la această carte, se zice:

„În școlile noastre gr. cat. din arhidieceza de Alba-Iulia și Făgăraș de mult s-a simțit lipsa unei cărți de cetire corespunzătoare și acomodată împrejurărilor noastre. Cartea de cetire folosită pînă acum nu cuprindea în sine materialul necesar și, în multe privințe, era defectuoasă și necorespunzătoare, ceea ce s-a accentuat de repezite ori și în ședințele comitetului central al Reuniunii învățătorilor din arhidieceza de Alba-Iulia — Făgăraș.

Împrejurarea aceasta, precum și dorul de a servi și a promova învățămîntul nostru primar și pe această cale, ne-a îndemnat să compunem o Carte de cetire pentru clasa II, III și IV primară.

În compunerea acestei cărți am fost conduși de principiul: «Ce e foarte bun, pentru copii e numai destul de bun», drept aceea urmînd exemplul albinei, care zboară din floare în floare și adună mierea cea gustoasă, întocmai și noi am adunat și reprodus din produsele literaturii noastre ceea ce am aflat mai bun, mai corespunzător pentru elevii școlii primare. Și fiindcă astăzi și în societatea noastră românească, și în căminul țaranului român au intrat unele principii contrare religiei noastre strămoșești, fondul principal l-am pus pe partea morală, care este baza la toată instrucțiunea și educațiunea. N-am lipsit de a combate prin cîteva piese acomodate și alcoolismul, această plagă a țaranilor.

Am înconjurat după puțină descrierile seci, care sînt obositoare și displac copiilor, și am preferat pe acele, în care narațiunea și descrierea se contopesc și se întregesc imprumutat.

Ca încheiere observăm că, după ce pentru copii nu avea sens ca să înșirăm toți autorii de care ne-am folosit, am pus numai cîteva mai însemnați².

Această carte înlocuiește, pînă în ziua de astăzi, Cartea de cetire a lui St. Pop. Deosebirea față de aceasta constă în împrejurarea că ea deosebește materialul de citire pentru fiecare clasă (II, III și IV), introduce o mulțime de piese, în proză și mai ales în poezie, din literatura românească mai nouă, precum și mai multe piese din geografia și istoria Ungariei, acestea din urmă la cl. a IV-a. (Găsim însă și „Peneș Curcanul”, și „Cîntecul gintii latine”). Unele piese sînt luate de la St. Pop (pag. 131, 157 ș.a.). Multe piese, la cl. a IV-a, sînt de V. Gr. Borgovan și Silvestru Moldovanu. Piesele nu sînt grupate după vreun criteriu conducător; ele urmează una după alta.

Deși, cum am spus, cartea dă și unele piese de cuprins geografic și istoric, ea nu e o carte enciclopedică propriu-zisă, cum e, de ex., cea de I. Stroia și colaboratorii, despre care vom vorbi mai tîrziu.

¹ Ed. a II-a „îndreptată și amplificată”, Blaj, 1905. Tip. Seminarului, 324 pag., 1 cor. Ed. a III-a „îndreptată și amplificată”, 1900, 336 pag., 1 cor.; ed. a IV-a „îndreptată și amplificată”, 1911, 336 pag., 1 cor.

² Cf. *Foata școlastică*, 1903, pag. 287.

În ce privește poeziile, multe din ele nu dau numele autorului. Dintre cele însemnate sînt de G. Coșbuc (6); Ion I. Onu (1); Z. Boiu (1); V. Alecsandri (11); G. Sion (4); Gr. Alexandrescu (2); M. Cugler-Poni (1); G. Asachi (1); T. Speranță (1) [202]; G. Crețeanu (1) [203]; M. Eminescu (1); C. Negruzzi (1) [204]; I. Nenițescu (1) [205].

Cartea aceasta de citire e și azi în întrebuințare aproape în toate școlile greco-catolice din întreaga mitropolie. E caracteristică pentru nivelul învățămîntului primar din această mitropolie împrejurarea că pentru cl. V—VI a școlii primare, care de mult au cărți de citire maghiare, nici pînă astăzi nu există și o carte românească de citire.

În aceste două clase se întrebuințează tot cartea pentru cl. II—IV. Negruzți și Ungureanu promiteau, la 1906, că o carte „pentru clasele V și VI, îndată ce o vor reclama învățătorii, se va face”¹, dar nereclamînd-o învățătorii, ea nu s-a făcut. Și vina nu e, desigur, numai a învățătorilor sau numai a autorilor. [...]

XIX

Pînă în pragul anului 1900, au apărut cărți de citire, după cum am văzut, numai la Viena, Buda, Sibiu, Blaj, Gherla și Brașov. A apărut, ce e drept, și la Arad *Micul Legendar* de I. Tuducescu, la o dată pe care n-o putem preciza, dar el n-a prins decît puțin [206]. În dieceza Aradului, a Caransebeșului și a Oradiei-Mari se întrebuințau cărțile de la Sibiu, și anume mai ales cele de Popescu. Cum însă acestea se învechiseră de la o vreme și cum pe de altă parte ambiția diecezelor era ca și ele să-și aibă cărțile lor proprii, iată că în curînd și vedem apărînd în ambele dieceze, a Aradului și a Caransebeșului, cărți noi de citire. Cele pentru Caransebeș — tipărite însă la Arad —, aveau ca autor pe Iuliu Vuia, un inimos învățător și director, care publicase, prin anii 1895—96, două cercetări destul de bunișoare pentru acel timp asupra trecutului școlii românești din Banat și părțile unguerești². I. Vuia își făcuse din capul locului planul să publice, pe lîngă un abecedar — despre care am vorbit la locul său — patru cărți de citire, una pentru cl. a II-a, una pentru a III-a și a IV-a, una pentru a V-a și a VI-a și una pentru școala de repetiție. Aceste cărți voiau să ofere un material de citire mai ușor și mai redus decît cel din cărțile lui Popescu. Poate că aceasta avea să fie și singura notă de deosebire și de justificare a cărților din chestiune.*

Cărțile proiectate în adevăr și apar, și ele stîrnesc, la început, o oarecare bucurie în cercurile dascălești, mai ales prin faptul că apăreau într-adevăr mai ușoare. Dar, în curînd veni deziluzia. Cercetate mai cu băgare de seamă, ieșea la iveală că ele nu se bazează pe nici un principiu didactic, din cele care trebuie să fie la baza oricărei cărți de școală, că piesele sînt alese și aranjate fără nici o normă și că limba și stilul lor sînt deosebit de slabe și de neromânești. Autorul lor însă, care între aceea se apucase să scrie cărți didactice pentru toate materiile de curs primar (afară de religie), încurajat de o reclamă propriu-zisă, care nu se obișnuise pînă atunci în Ardeal, nu vrea să recunoască lipsurile cărților sale, ci merge înainte, schimbînd, ce e drept, cite

¹ Cf. *Foaia școlastică*, 1906, pag. 27.

² *Școlile românești bănățene în secolul al XVIII. Studiu istoric*. Orăștie, 1896 (146 pag.) și *Fragmente din istoricul pedagogicului gr. or. român din Arad*, Panciova, 1887.

* A se vedea remarca lui O. Ghibu din „Adaos” p. 276 (O. P.)

ceva, la întimplare, cu prilejul fiecărei ediții noi. Dar schimbări radicale, reclamate de principii pedagogice și de necesitățile adevărate ale școlii și ale culturii noastre, autorul nu era în măsură să facă. Pentru aceasta îi lipseau o cultură generală temeinică și o tot atât de temeinică cultură profesională. Apoi îi mai trebuia și simț pentru limbă și poate că și un dram de bun simț. Dar tocmai acestea îi lipseau. În ce privește simțul pentru limbă, trebuie să facem destăinuirea, compromițătoare pentru literatura didactică din Transilvania, că I. Vuia nu era în stare să scrie nici trei rînduri fără greșeli de limbă și de ortografie. Adevărat că I. Vuia avea obiceiul de a ruga pe cîte cineva să-i dreagă stilul și ortografia cărților înainte de tipărire dar ce poate ajuta cineva, cînd totul e greșit din porneală și cînd nici revizuitorul nu e un om de carte? Astfel, am avut din partea lui I. Vuia cele mai slabe cărți de citire, atît din punct de vedere pedagogic, cît și literar.

Vom vorbi în cele următoare despre cartea pentru cl. V—VI.

Cele spuse despre ea sînt o oglindă și a cărților pentru celelalte clase¹. Analizăm cartea în ediția a II-a a ei (1908).

Prima piesă în proză: „Prețioasele (scumpeturile) femeilor“, vorbește despre „Cornelia, soția vestitului roman Grach care a fost o femeie înțeleaptă și nobilă“. A doua, „Din tinerețea lui Washington“. A treia, „Curățenia“. A patra începe: „Pe timpul regelui prusian Frideric cel mare, trebuia tinerii nobililor să străjuiască pe rînd lingă camera de culcare a regelui pentru a-l servi“. A cincea: „O oaiie avea să treacă peste o marc“. A șasea: „Un orășan plecase la plimbarc“. A șaptea: „Leul“. A opta: „Strălucirea și luxul (scumpeturile) duc la peire“; A noua: „Forma trupului cailor“. A zecea: „Un prinț persan suindu-se pe tron, cei dintii cuget a avut, să-și aleagă de primul sfetnic pe fostul său învățător, pe care îl cinstea atît de mult, că nici nu-l lăsa să-l tituleze ca pe rege, cînd erau singuri“, a 11-a „Luțerna“ ș.a.m.d... Nici o idee conducătoare, nici un sistem.

În partea I, pentru cl. a V-a sînt 71 de piese, amestecate, nearanjate nici cum. Sînt istorioare morale, piese din istoria Ungariei, din istoria naturală, din economie, igienă — alandala. Sînt și 8 ilustrații, 3 din istoria Ungariei și 5 din istoria naturală.

Cu ce bagaj intelectual se prezintă în cartea aceasta Vuia, aceasta ne-o dovedește faptul că în întreaga carte, pentru cl. V—VI, el dă abia 12 poezii și anume: Maria Cioban [207] (3), P. Dulfu [208] (2), A. Donici (2), I. Eliade, A. Murășanu, C. D. Aricescu și Iosif Stanca (cite 1) [209].

Deci, la anul 1908, pentru elevii din ultimele clase nimic din Alecsandri, Eminescu, Coșbuc, Iosif și Goga — pentru ca pe ceilalți nici să nu-i mai amintim.

În ediția a II-a, Vuia face următoarele schimbări: în loc de piesa 21, „Vrabia“, pune „Venirea tătarilor“! La pag. 62 în loc de „Proverbe“ pune „Fiume“, apoi pune pe „Francisc Deák“ (pag. 109) în loc de „Rezultatul

¹ Cartea pentru clasa a II-a a apărut la 1906; ed. a II-a, 1906; ed. a III-a la 1909 (66 pag.); ed. a V-a, 64 pag. Cea pentru cl. a III-a și a IV-a a apărut la 1905. Ed. a II-a, 1908; ed. a III-a, 1908; ed. a IV-a, 1908; ed. a V-a, 1909. Cea pentru cl. a V-a și a VI-a a apărut ed. a II-a, la 1908 (120 p.); ed. a III-a, 1910; ed. a IV-a, 1913 (281 p.). Cea pentru școala de repetiție, la 1903 (400 pag.). La 1912, cartea pentru cl. a III-a și a IV-a se desface în două, apărînd deosebit pentru cl. a III-a și pentru cl. a IV-a. Cea pentru cl. a IV-a a apărut cu acest prilej de-a dreptul în ediția a VII-a (92 pag.).

muncii", care începe cu astfel de lucruri exagerate: „În orașelul Milan din Statele-Unite s-a născut Edison, care în etate de 12 ani intrase în servicii la căile ferate unde curăța vagoanele. În vagonul servitorilor își făcuse o mică tipografie în care a tipărit o foaie pe care o vindea călătorilor" etc. Încolo nici o schimbare! Dar ce caracteristice sînt aceste puține schimbări!

Pentru metoda lui Vuia sînt caracteristice piesele: 12. „*Forma trupului cailor*" și 35. „*Corpul vitelor cornute*". Principiul biologic!

Cartea pentru cl. a VI-a, apărută la 1913 sub numele de „ediția a IV-a", de fapt e o carte absolut nouă și trebuia să i se zică ed. I, dacă autorul ei n-ar ține așa de mult ca manualele lui să se recomande prin mulțimea edițiilor. Căci de fapt nu s-a păstrat din edițiile anterioare absolut nimic, afară de o poezie, la cl. a V-a („Cîntarea dimineții"). Încolo totul e nou¹.

Ed. I și a II-a (probabil și a III-a) aveau 120 pag. Atîta credea deci Vuia că e suficient și necesar pentru cl. V—VI. Iată însă că în ediția a IV-a (1912) I. Vuia dă nu mai puțin de 281 pag. Cauza? Vreun principiu didactic? Aș, nu! Apăruseră între timp cărțile de citire pentru cl. a VI-a de I. Stroi a și colaboratorii, de 490 pag. Și mai ales, apăruseră în anii precedenți cărțile, foarte bune, ale lui N. Sulică pentru cl. a III-a (223 pag.) și pentru cl. a IV-a (226 pag.). Cum putea să rămînă I. Vuia cu o carte de 120 pag. pentru cl. V—VI?

Iată-l acum pe I. Vuia adoptînd și un principiu în aranjarea pieselor. Să punem însă față în față împărțirea din cartea pentru clasa a IV-a de Sulică cu cea pentru cl. a VI-a de Vuia.

N. Sulică, cl. IV²

1. Istorioare morale
2. Tradițiuni și portrete istorice
3. Icoane din viața locuitorilor din patrie
4. Din minunile și frumusețile patriei noastre
5. Icoane din natură
6. Sfaturi pentru păstrarea sănătății
7. Cunoștințe din economie
8. Diverse (între ele și o serie de snoave și glume).

I. Vuia, cl. V—VI.

1. Istorioare morale
2. Biografii și narațiuni din istoria patriei
3. Tradițiuni și legende
4. Descrieri de țări și popoare
5. Icoane din viața locuitorilor patriei noastre
6. Icoane din natură
7. Igiena
8. Economia
9. Ghicitori și snoave
10. Stilistica.

Cred că e cu totul evidentă originea împărțirii din cartea lui Vuia. Se vede că Vuia n-a luat împărțirea întreagă, cuvînt cu cuvînt, ci a mai schimbat cîte ceva, dar fiecare schimbare e o greșeală. Așa d.ex., să se observe p. 3:

¹ Recenzentul ministerial N. Putnok y [210] constată în cărțile de citire ale lui Vuia o mulțime de greșeli caracteristice. Astfel, el susține că autorul „face dese greșeli gramaticale și de interpuncțiune. El nu știe face, de ex., deosebirea între la masă și l-a dat, ci scrie la dat ș.a.m.d., ceea ce e o greșeală grosolană." Relevă mai departe și graba caracteristică cu care lucrează și care-l face să uite la sfîrșitul cărții ceea ce a făcut la începutul ei. Astfel amintește că d.ex. poezia „Luna Mai", revine în cartea de citire (1905), de două ori: la pag. 48 și 59! (cf. *Hivatalos Közlöny* pe anul 1908, pp. 170 și urm. și 264).

² Cartea pentru cl. a VI-a a lui N. Sulică a apărut cam în același timp cu a lui Vuia, așa că ea n-a putut servi ca model, decît într-o măsură mai mică.

„Tradiții și legende“, cită vreme ar fi logic și istoric: „Legende și tradiții“. Sau p. 7, 8 și 9, în forma aceea inegală! Dar să vedem ce introduce nou, ca material. Dintre poeții din ed. I—II mai întâlnim numai pe Dulfu (1) și pe Eliade (1), încolo întâlnim pe A. Bârseanu (2), A. Pann (3), G. Sion (1), C. Negruzzi (1), Ion Creangă (1), Ec. Pitiș [211] (1), N. Vulovici [212] (1), apoi Eminescu (2), Alexandri (2), Coșbuc (6), Iosif (5), Goga (6)¹.

În ce privește proza, lucrul nu era tocmai greu, îndată ce el fusese făcut înainte de către alți autori de cărți de citire. Astfel I. Vuia a luat de-a gata, ceea ce și mărturisește în tabla de materii, o mulțime de piese din cărțile de citire existente, atât din Transilvania, cât și din România [213]. Astfel, a luat din Stroia 4 piese, din Scraba 4 (Vuia zice Șcraba!), G. Stoenescu 3, G. A. Dima 5, G. Stoicescu 3, Coșbuc—Dima 14, Slavici—Odobescu 1, Ionescu—Borgovan 6 și Coșbuc—Stoenescu 9, cu totul deci 50 de piese. Alte piese le-a luat apoi fără să mai mărturisească. Astfel, din cartea pentru cl. a IV-a de N. Sulică, 8, — după cât am putut controla (nr. 41, 49, 55, din cl. a V-a, și 30—33 din cl. a VI-a), și din Stroia, 9 (nr. 3, 4, 5, 6, 40, 45, 47, pentru cl. a V-a și 4, 26 din cl. a VI-a). Cu totul, cartea conține 209 piese, din care o altă mare parte e de prin alte cărți, cirpită.

Ce deosebire între Vuia și Boiu sau Popescu de la 1870! [...]

I. Vuia a mai scris, afară de cărțile analizate pînă aici, și o *Carte de învățătură pentru școlile de repetiție economice și ultimii ani ai școlii populare, precum și pentru alte institute*, ed. I, 400 pag. 1,50 cor. Tip. Ciurcu, Brașov, 1904.

Cartea aceasta e împărțită pentru cei trei ani ai școlii de repetiție și cuprinde 567 piese de citire. Materia pentru anul I e împărțită în șapte capitole, cuprinzând 179 piese, pe o întindere de 132 pag. și anume:

1. *Cunoștințe comune pentru băieți și fete*, 11 piese de cuprins moral-religios.
2. *Geografie*, 8 bucăți relative la Ungaria.
3. *Istorie*, 7 bucăți relative la regii unguri pînă la stingerca dinastiei arpadiene.
4. *Igiena*, 13 bucăți relative la curățenie, locuință, corpul omenesc și hrană.
5. *Cunoștințe pentru băieți*, 13 piese care tratează constituția Ungariei.
6. *Cunoștințe pentru fete*, piese relative la copiii mici (3); cauzele interne și externe ale plînsului, alăptarea, înfărcarea și hrănirea artificială.
7. *Economia*, pentru băieți și, deosebit, pentru fete.

Anul al doilea cuprinde 228 piese, pe 147 pag., și constă din 10 capitole:

1. Ca la cl. I, 8 piese, între care una despre mitropolitul Șaguna și una despre G. Șincai.
2. *Geografia Europei* (5 piese).
3. *Istoria Ungariei pînă după dezastrul de la Mohács*.
4. *Fizica*, 5 piese.
5. *Igiena*, 17 piese despre diferite boli și epidemii.
6. *Stilistica*, 6 piese, cuprinzând epistole și diferite acte.

¹ De fapt numai patru, pentru că o poezie („Pace“) e pusă de trei ori! (pp. 20, 92, 183).

7. Constituția Ungariei, pentru băieți, 11 piese.
 8. Îngrijirea copilului sugător, 17 piese, pentru fete.
 9. Cultura plantelor, cunoștințe pentru băieți, 91 piese.
 10. Legumăritul, cunoștințe pentru fete, 62 piese.
- Anul al treilea cuprinde 160 piese, pe 121 pag., și anume:
1. Cunoștințe comune, 8 piese religioase-morale.
 2. Geografia celor patru continente și globul pământesc.
 3. Istoria Ungariei, pînă în timpurile mai noi și ceva din istoria universală.
 4. Fizica, 5 piese despre încălzirea pămîntului, vînturi și electricitate.
 5. Stilistica, 6 piese cu diferite documente.
 6. Constituția Ungariei, 5 piese, despre autorități și despre guvernul țării.
 7. Economia, pentru băieți, 83 piese, despre sistemele agricole, legea agricolă, societăți și asociații, prăsirea pomilor, a oilor, despre manipularea vinului și despre albinărit.
 8. Economie, pentru fete, 32 piese, despre legume, flori, prăsirea galițelor și economia de casă.

Această carte se prezintă cu aceleași calități și defecte ca și cele despre care s-a vorbit mai sus. Iată ce zice despre ea un recenzent, destul de conciliant, **A r s e n i u V l a i c u**, directorul școlii comerciale din Brașov:

„Piesele singuratice în anumite capitole puteau fi mai bine alese și să dovedească mai multă conștiință și bărbăție în afirmarea etnică a poporului nostru. Pentrucă, slavă Domnului, în secolul luminilor nimeni nu mai poate lua în nume de rău a spune, că în patria noastră mai existăm și noi Românii ca grupare etnică distinctă, că am avut și avem un trecut și nădăjduim cu voință de fier a avea și un viitor.

De aceea, fără supărare, încăpeau cîteva piese și din trecutul nostru, și descrierea citorva persoane distinse ale neamului nostru, ori unde ar fi trăit ele, alătura cu singurele despre **A. Șaguna** și **G. Șincai**. N-ar fi stricat nici cîteva piese din industria caznică românească, descrieri de costume și obiceiuri frumoase românești, mai cu seamă pentru a îndemna la conservarea lor acuma, cînd părăsirea lor urmează, de voie de nevoie, din fel de fel de cauze. Materialul singuraticelor piese „nu e rotunzit destul de norocos și tratarea e cam monotona și greoaie, asemenea unui index care cuprinde în rezumat un capitol întreg. De cele mai multe ori piesele fac impresia ca și cum ar fi căutat autorul să facă indispensabil pe învățătorul la folosirea cărții și să îngreuneze folosirea ei ca ajutor la instruirea de sine, afară de școală, deși știut este că tocmai contrariul ar trebui țintit la scrierea unei cărți. Sînt și unele piese care sînt o simplă enumerare de obiecte și ținuturi, fără nici o calificățiune... Limba în care e scrisă cartea apare foarte mult influențată de limbile străine: maghiară și germană, așa încît se observă multe barbarisme, stil greoi și greșit din punct de vedere gramatical și sintactic. Tot asemenea și ortografia e foarte defectuoasă, o împrejurare care adeseori întunecă înțelesul la pasaje întregi“.¹

Cu astfel de calități desigur că **Vuia**, oricît de mare dor de a promova chestiunea noastră școlară și culturală ar fi avut, nu putea să producă în viața noastră culturală decît o regretabilă zăpăceală.

XX

Trecînd la cărțile de citire pentru dieceza Aradului, vom spune, înainte de toate, că autorii lor sînt incomparabil mai cinstiți față de opera pe care o încercă, deși nici rezultatele pe care le realizează ei nu sînt, în unele privințe, la înălțimea literaturii didactice anterioare. Autorii acestor cărți sînt aceiași

¹ Cf. *Transilvania*, Sibiu, 1904, pag. 183 și urm.

care au publicat la Arad Abecedarul de la 1897, și anume: Iuliu Grofșorean, Iosif Moldovan, Nicolae Boscaiu, Nicolae Ștefu și Petru Vancu. Ei au proiectat patru cărți de citire pentru cl. II—VI-a ale școlii primare: *A doua carte de citire pentru elevii școlilor populare* a apărut la 1901; la 1904, apare a doua ediție; la 1908, a V-a ed., iar la 1911, a VII-a ed. Arad, tipografia diecezană. *A treia carte de citire*, a ieșit la (anul nu l-am putut stabili); ed. a II-a la 1908; ed. a IV-a la 1910. *A patra carte de citire*, ed. I, 1906. *A cincea carte de citire*, la 1908.

Nota caracteristică a acestor cărți e elementul narativ predominant al aproape tuturor pieselor. Trebuie să spunem însă că forma externă a pieselor e greoaie și fără nici o frumusețe literară. Povestirea înaintează greu și fără atracție.

Pentru sistemul școlar dominant în Ungaria e caracteristică restricția care li s-a impus autorilor la 1908 [214], când a fost aprobată ed. VI a cărții a doua. Li s-a impus anume autorilor, cu acest prilej, ca în edițiile viitoare să omită poezia *Limba românească* de G. Sion, apoi din cartea a III-a să omită *Țara mea* de C. Negruzzi, iar cărților pentru cl. a IV-a, a V-a și a VI-a le-a pus condițiunea ca să fie întregite cu material din geografia, constituția și istoria Ungariei¹.

La doi ani după aceasta citim în revista școlară de la Arad următoarele: „Domnii învățători își vor aduce bine aminte de ordinul ministerial publicat în toamna trecută în foaia oficioasă *Néptanítók Lapja*, prin care se oprește din folosire *A treia carte de citire română* de Iosif Moldovan și consoții, în urmarea denunțării că nu s-ar fi scos dintr-însa poezia „Țara mea”, excepționată de același minister. După multe greutateți, în fine, i-a succes autorului a convinge pe d-l ministru despre netemeinicia denunțării, și așa admitându-i-se a prevede exemplarele încă nevândute din ediția II-a, cu notificarea că este ediția a III-a, sub nr. 25960/910 a admis din nou folosința acestui manual școlar, bine apreciat din partea recenzentului ministerial”².

Caracteristic capitol din istoria literaturii didactice din Ardeal!

Cărțile lui Grofșoreanu și colaboratorii s-au menținut pînă în ziua de astăzi în dieceza Aradului.

XXI

Oricare ar fi fost valoarea literară și pedagogică a multelor cărți de citire apărute de la 1890 încoace la Brașov și la Arad, ele amenințau totuși să întunece, într-o mare măsură, faima vechiului centru școlar care era Sibiu și care stăpînise, pînă la această dată, aproape fără concurență, piața școlară din Ardeal. Cărțile lui Boiu ieșiseră aproape cu totul din uz în pragul anilor '90, ale lui Popescu se învechiseră în mare parte, cu toată prelucrarea lui Șpan, așa că se impunea ca o necesitate imperativă apariția unor noi cărți de citire la Sibiu, dacă era vorba ca el să nu fie năpădit de vreuna din multele cărți de la Brașov sau de la Arad.

Gîndul editării unor noi cărți de citire preocupă, în același timp, pe doi oameni de școală, care ambii făcuseră studii serioase de pedagogie la Jena,

¹ Cf. *Reuniunea învățătorilor*, Arad, anul V, 1908, pag. 247.

² Cf. *Reuniunea învățătorilor*, an VII (1910), pag. 114.

unde și-au trecut și doctoratul, și care au fost mai târziu profesori de pedagogie la seminarul și la școala normală din Sibiu. Amîndoi aceștia ne sînt cunoscuți din studiul despre abecedare, și în parte chiar și din studiul prezent. Ei sînt Petru Șpan și Ioan Stroia. Pe cel dintîi l-am văzut încercînd să realizeze în *Noul Abecedar* o idee pedagogică foarte întemeiată și foarte îndrăzneată, dar și foarte grea în același timp. Șpan nu era omul șabloanelor vechi; el se credea un inovator cum nu mai fusese altul la noi. Conștient de temeinica sa pregătire teoretică și de înțelegerea adevărată a principiilor pedagogice herbart-zilleriene, pe care el le-a încetățenit în școala românească, Șpan voia să revoluționeze și literatura didactică, așezînd-o pe bazele acelor principii unice salvatoare, după părerea lui. După aproape un deceniu și jumătate de frămîntări, în cursul cărora a prelucrat abecedarul și cărțile de citire ale dascălului și socrului său, I. Popescu, convingîndu-se că acestea nu mai corespund stadiului pedagogic actual, el a purces la alcătuirea și la publicarea „Noului Abecedar”, pe care l-am văzut, și a cărților de citire pe care le vom analiza mai jos. Nenorocirea a voit însă ca Șpan să nu mai fie, în acest timp, cu totul stăpîn pe puterile lui suflatești, și astfel cărțile poartă, pe lîngă pecetea individualității lui suflatești înalte și revoluționare, și pe aceea a unei stări suflatești care nu mai era cu totul normală.

Cartea de citire a II-a a lui Șpan a apărut la 1905 în Sibiu. Ea are următoarea prefață care oglindește atît principiile didactice, care sînt la baza cărții, cît și starea suflatească a autorului:

„Înșir la „Noul Abecedar” această carte de citire, după care vor urma și celelalte la timpul său.

Pomînd de la niște principii bine stabilite, procedez întocmai și la alegerea și gruparea materialului din această carte.

Ținta finală: Formarea caracterului în generația școlară cu ajutorul ordinării materialului, după principii cultural-istoric și al concentrațiunii.

Partea primă o formează materialul relativ la viața omenească, partea a doua, materialul relativ la viața naturii.

Dezvoltarea interesului pedagogic o urmăresc pretutindeni în toate ramificațiunile lui.

Materialului narativ îi dau preferință pe motivul psihologic, că aceasta deșteaptă: plăcere, atențiune și interes.

Nu am format eu acest material, ci e luat din diferiți autori, care n-au compus bucata cutare cu scopul de a o introduce în cutare carte de citire, ci simplu din motivul, că au fost împinși de spiritul lor într-un moment de inspirație, deci mult puțin acest material are conținut și formă clasică.

Pe ici-colea presar și poezioare acomodată și potrivite gradului de pricepere al elevilor.

Aceste sînt vederile pedagogice de care m-am călăuzit la lucrarea acestei cărți, menite să adauge o pietricică la cultura micuților poporului nostru.

Nu am altă dorință, decît a putea constata, că și acest opșor a contribuit cît de puțin la înălțarea nivelului cultural și moral al neamului nostru.

Aceasta am avut în vedere totdeauna și acesta a fost motivul din care a emanat modesta mea lucrare științifică literară. Barem de și-ar ajunge scopul.”

După doi ani de zile, cartea a apărut într-o nouă ediție, cu unele modificări, avînd următoarea prefață:

„Abia s-au implinit doi ani și am ajuns ca să dau și ediția a doua. O puternică dovadă contra birfitorilor și o strălucită mărturisire de direcția sănătoasă, ce o am inaugurat cu „Noul Abecedar” și o am continuat cu cartea de citire.

Am făcut în noua ediție multe schimbări, reclamate de trebuința unei prefaceri în mai bine. Sistemul rămîne nealterat, căci baza educației, rezumată în principiul religios și cel național, trebuie să rămână aceeași.

Am adaus unele piese noue și am eliminat pe altele, pe care le-am crezut, că nu trebuiesc susținute mai departe.

O călăuză a cărților de citire va urma separat și în aceea învățătorii vor afla indigațiile metodice cele mai noue¹⁴.

Precum vedem, Șpan fixează un nou scop pentru cartea de citire. Aceasta are să formeze caracterul elevilor, servindu-se de cele două principii conducătoare ale *pedagogiei herbart-zilleriene*: principiul cultural-istoric și cel al concentrațiunii. Potrivit acestui punct de plecare, Șpan a simplificat cu totul cartea de citire, după cum, ca material, simplificase și abecedarul său. În acesta, Șpan îmbrățișase exclusiv *poveștile*, în cartea de citire el se ridică la *povestirea biblică despre patriarhi* și la *legende*, rămânând ca într-o carte care avea să i se suprapună acesteia, să îmbrățișeze *tradiția istorică*. Dar în executare, Șpan nu izbuti. El se ținu, pe de o parte prea riguros și în sens prea literal de noul șablon, pe de alta se abătu cu totul de la el, așa că încercarea se născu moartă. Iată, cum ni se prezintă cartea pe care o discutăm².

Partea primă a cărții începe cu *Patriarhii*. Pe cea dintii pagină de text, întâlnim două poezii fără titlu: una de *Sigma* (care e însuși Șpan) și a doua o poezie filozofică, dificilă pentru copii, de Iulia Hasdeu³.

Reproducem întreaga poezie a lui Șpan:

Doamne Isuse Christoase
Tu ne ești soare și apă,
Ție-ți aducem prinoase,
Tu de rău pe toți ne scapă!!!

Ne-ai făcut pe toți creștini
Câți se satură și-adapă
Au rămas și mulți păgâni,
Lipsiți de cereasca apă.

După cele două poezii, care n-au ce căuta aici în baza nici unuia dintre cele două principii didactice preconizate de Șpan, urmează piesele de citire despre patriarhi. Cea dintii din acestea e: *Chemarea și călătoriile lui Avram în Egipt și Canaan*, care începe de-a dreptul astfel: „Iehova zice lui Avram: Ieși din pământul tău și din locul nașterii tale și din casa părintelui tău, în pământul care eu ți-l voi arăta ție. Și te voi face națiune mare”. Urmează apoi: „Rugăciunea lui Avram pentru iertarea cetății Sodoma”, „Pustiirea Sodomei și Gomorei”, „Binecuvîntarea lui Isac, Iosif și frații lui”, „Călătoria întâia a fiilor lui Iacob în Egipt”, „Călătoria a doua a fraților lui Iosif la Egipt” și „Iosif se descopere fraților săi”.

După aceasta, urmează câteva legende, basme și poezii și anume: „Legenda Crăciunului” și „Nașterea lui Christos” (în versuri), de S. Fl. Marian [215], o poveste de Th. Speranță, apoi „Detunata” de I. Pop-Reteganul și „Legenda Carpaților”. Întlnim și basme: „Ispravnicul pocăit” și „Fata săracului cea isteată” de P. Ispirescu. Apoi câteva ghicitori și proverbe și câteva poezii, de Elena din Ardeal [216] și de Maria Cunțan [217] („Coliba pustiită”, cu totul nepotrivită).

¹ Călăuza n-a mai apărut (n.a.)

² Vorbim pe baza ediției a II-a de la 1907. Ed. I n-am avut-o la dispoziție. Ed. a II-a nu prezintă schimbări esențiale.

³ Iată ultimele două versuri ale acestei poezii:

Și să te văd în ceruri Doamne, strălucitor în biruință
Avind în tine o credință, naivă, ca și un copil!!!

Partea a doua oferă legende despre cuc, licurici, gărgărițe, albină, țînțar, viermele de mătasă, toate de S. Fl. Marian, apoi: „De ce lemnul de brad n-are noduri”, de Ioan D. Mihu. Găsim și aici câteva poezii și anume „Primăvara” și „Fluturul” de Petrișor (care nu e altul decît tot Șpan), apoi una de Elena din Ardeal și două de G. Coșbuc. Prima poezie de Coșbuc („Cintec”: A venit un lup din crîng etc.) e potrivită pentru copii, deși nu se încadrează deloc în sistemul cărții, a doua însă, „Fata morarului”, e absolut imposibilă pentru școală și introducerea ei într-o carte de citire pentru copii de opt ani nu se poate explica decît prin starea psihică de atunci a autorului cărții.¹

Dacă observăm cu atenție cartea lui Șpan, trebuie să recunoaștem că, oricît de justificate, din punct de vedere teoretic, ar fi cele două principii conducătoare ale ei, ea prezintă insuficiențe fundamentale. A nu oferi, în cea dintîi carte de citire, menită elevilor de nouă ani, nimic din viața reală, a lua centre de concentrațiune numai lumea, atît de îndepărtată în timp și în spațiu, a patriarhilor și a legendelor, pe de altă parte, — aceasta e ceva ceea ce anumite puncte de vedere practice cu totul justificate nu pot admite nicidecum. De altfel și poeziile, pe lîngă faptul că unele din ele sînt cu desăvîrșire imposibile în orice fel de carte de școală, mai au și dezavantajul că nu cadrează, cituși de puțin, cu ideile conducătoare ale cărții. Nici poveștile „Ispravnicul pocăit” și „Fata săracului cea isteată” n-aveau ce căuta în această carte, ele făcînd parte din cercul de povești al abecedarului.

În forma aceasta, cartea lui Șpan nu putea corespunde nici pe departe așteptărilor și ea nu putea să fie de un folos real pentru școala românească. Autorul ei se credea victima unei conjurații, în realitate el era însă victima unei nenorociri, pe care toți o regretau, dar pe care nimeni n-o putea înlătura. Totuși, Șpan nu s-a oprit, ci a lucrat mai departe în direcția apucată, vroid să dea și o carte pentru cl. a III-a, apoi una pentru cl. a IV-a ș.a.m.d. Cartea pentru cl. a III-a era gata în manuscris, la începutul anului 1911, dar moartea îl răpi pe Șpan, pe neașteptate, la 5 martie a aceluia an.

Astfel, cu toate stăruințele atît de laudabile și de dezinteresate ale lui Șpan, putem zice că la Sibiu se simțea aceeași lipsă de cărți școlare corespunzătoare, ca și înainte, ba încă într-o măsură și mai mare.

În aceste condiții, încep să apară cărțile de citire de I. Stroia și colaboratorii.

XXII

După abecedarul publicat la 1906 de Ioan Stroia, protopresbiter, Dumitru Lăpădat, director școlar și Iuliu Crișan, învățător în Săliște, acești autori încep să publice și o serie de cărți de citire speciale pentru fiecare clasă (II, III, IV și V—VI). *Cartea de citire pentru al doilea an de școală* a apărut la 1907 la Nagyszeben (Sibiu). Tip. arhidecezană (91 pag., 50 fil.). Ed. a II-a, 1908 (97 pag.); ed. a III-a, 1910 (109 pag.); ed. a IV-a, 1912 (110 pag., 60 fil.); ed. a V-a, 1914 (127 pag., 60 fil.).

Cartea de citire pentru al treilea an de școală a apărut la 1908 (149 pag. 60 fil.); ed. a III-a, 1912 (152 pag., 70 fil.); ed. a IV-a, 1914 (155 pag. 70 fil.).

Cartea de citire pentru al patrulea (!) an de școală a apărut la 1909 (156 pag., 70 fil.). O a doua variantă a aceleiași ediții, la 1910, fără indicație de preț; ed. a II-a, la 1910 (156 pag.).

¹ Înv. Traian Suteu găsește admirabilă cartea (cf. „Vatra școlară” 1907, pp. 279—283).

Cartea de citire pentru clasa V—VI a apărut la 1911 (490 pag., 1,80 cor.).

Noile cărți de citire nu sînt alcătuite pe bazele de pînă aci, ci pe baze *enciclopedice*, cuprinzînd adică materii din toate obiectele de învățămînt (religie, geografie, istorie, constituția patriei și științe naturale). O astfel de carte au mai publicat pe la 1893 D. Dogariu și N. Pilția, dar sinodul arhiepiscopescan i-a refuzat aprobarea tocmai pentru caracterul ei enciclopedic. [...]

Dar și altfel, aceste cărți se prezintă cu multe insuficiențe de ordin didactic și literar. Piesele, luate de-a gata din diferiți autori, n-au nici o unitate, cele prelucrate de autorii înșiși — mai ales după cărți școlare ungurești — sînt într-o limbă și într-un stil neglijat, neliterar, influențat de stilul unguresc al pieselor care au servit ca model. În edițiile mai noi, în urma recenziei oficiale, făcută de mine și aprobată de Consistorul din Sibiu, aproape jumătate din piesele cărții pentru cl. II—IV au fost înlocuite cu altele ceva mai bune. Cu toate acestea, caracterul fundamental al cărții a rămas nealterat. Cărțile n-au nici acum un caracter românesc și popular; ele sînt un amestec amorf de lucrări, adesea mai slabe decît cele din literatura didactică anterioară.

Piesele nu se mai succed ca în cărțile de pînă aici, grupate după anumite cercuri, sau în vreo altă legătură oarecare unele cu altele, ci ele sînt împărțite după cele patru anotimpuri, începînd cu toamna (ca la V. Petri).

P. Șpan releva într-o recenzie oficială despre cartea a doua că aranjarea pieselor după anotimpuri e arbitrară și adeseori nejustificată. De altfel, cartea se conduce și după principiul învechit al cercurilor concentrice. În abecedar sînt 26 de poczii, iar în cartea a II-a abia 3. Piesele în proză sînt împrumutate din alți autori (textul istoriei biblice e luat întreg din *Il. Pușcariu*). Nu e o carte lucrată, ci o compilație. Limba, în piesele prelucrate „după mai mulți autori“, e nefirească, greșită¹.

Cînd cărțile de Stroia și colaboratorii au fost înaintate, la 1910, spre aprobare sinodului arhiepiscopescan, care la 1896 refuzase aprobarea cărții enciclopedice de Dogariu și Pilția, ele au fost, ce e drept, aprobate, dar același sinod a stabilit, în aceeași sesiune, alte principii conducătoare pentru alcătuirea cărților de citire, condamnînd principiul enciclopedic. Pentru întîia oară se stabileau, cu acest prilej, din partea sinodului arhiepiscopescan principiile pedagogice directoare pentru cărțile de citire, și trebuie să recunoaștem că ele au fost stabilite într-o formă remarcabilă, așa că nu e de ajuns să le semnalăm numai prin cîteva cuvinte, ci sîntem obligați a le da aici în întregime.

Comisiunea școlară a Sinodului arhiepiscopescan din 1910, prin raportorul ei, N. Sulică [218], a prezentat următoarea propunere, pe care sinodul a primit-o cu o vie satisfacție:

„Avînd în vedere că Statutul organic, sub § 122 punct 2, impune consistoriului, și prin consistoriului, îndatorirea de a se îngriji ca școlile noastre să fie înzestrate cu cele mai corespunzătoare manuale, comisia școlară a aflat de cuviință ca pentru orientarea în viitor a autorilor de cărți pentru limba română, să stabilească unele principii și criterii conducătoare. Aceste principii sînt reclamate nu numai de adînci rezoane pedagogice, ci și de situația excepțională în care au ajuns în școlile noastre primare prin legile cele noue școlare, obiectul limbii române în cadrul celorlalte obiecte de învățămînt. După ce prin legile cele noue școlare se intenționează ca în școlile primare române să se asigure un teren cît mai larg pe seama limbii maghiare, este evident că această lărgire de teren pentru limba maghiară se face numai pe socoteala limbii române, care a fost pînă acuma limba de propunere la toate obiectele de învățămînt. Este deci mai mult decît îndreptățită

¹ Cf. P. Șpan, în *Vatra școlară*, 1910, pp. 320—323.

cererea ca pierderea de teren ce o va suferi limba română să se compenseze printr-o propunere mai rațională, mai conștientă și mai românească a limbii române. Rolul principal îl va avea în punctul acesta cartea de cetire română.

Aceasta nu va mai fi ca pînă acuma o mică enciclopedie de cunoștințe, întocmită cu mai multă sau mai puțină pricepere, ci va fi Evanghelia, din care copilul își va ciștiga îndemnul pentru tot ce este frumos, nobil și românesc, dar mai presus de toate simțul limbii românești și dragostea față de frumusețile limbii române și față de manifestațiunile sufletești ale poporului nostru. Numai în chipul acesta devine cartea de cetire română în adevăr românească. Formulindu-se astfel menirea cărții de cetire românești se va rezerva în cartea de cetire un loc de frunte și de onoare materialului specific românesc.

Limba cărții de cetire va fi simplă și nesilită și anume literară și ferită de nuanțe dialectale, căci numai astfel se deșteaptă și se fortifică în elev simțul genuin al limbii române. Forma bucăților de cetire va fi cit mai îngrijită, căci numai astfel se desvoltă și se întărește simțul estetic în copil, iar ca fond, materialul de cetire va fi ales și întocmit astfel, ca elevul să se familiarizeze cit mai ușor cu felul specific de a simți și judeca al poporului nostru.

Spre scopul acesta autorii de cărți de cetire nu vor mai recurge la prelucrarea sau localizarea bucăților de cetire străine, ci vor recurge la marea și bogata magazie a literaturii populare românești, care prin însăși firea sa stă mai aproape de seninătatea, naivitatea și primitivitatea judecății copilului. Materialul împrumutat din literatura populară îl vor forma basme, legende, tradiții, credințe, datine, proverbe, idiotisme românești, scene caracteristice din viața poporului român etc. Materialul de proveniență populară va fi completat cu materialul de cuprins analog împrumutat din literatura noastră cultă. Aici se va da preferință acelor prozatori ai noștri, care reflectează mai bine felul de a vorbi, simți și judeca al poporului nostru (d. ex. Creangă), iar dintre poeții acelor care prin originea, nașterea și educația lor au fost menii să devină tălmăcii cei mai credincioși și mai limpezi ai gândurilor ce frământă inima și mintea poporului nostru din această țară. Aici înțeleg pe poeții noștri ardeleni, ca Coșbuc, Goga, Iosif, Maria Cunșan etc. Pe calea aceasta se va înlătura din cărțile noastre de cetire și balastul tradițional de versuri adhoc, fabricate pentru cărțile de școală, care îngreunează memoria și sînt departe de a deveni o plăcută și nesecată merinde sufletească pentru toată viața.

În acest spirit și după aceste principii compusă cartea de cetire română va întări simțul moral, simțul estetic și pe deasupra simțul românesc al elevului, deșteptînd în el dragoste și interes față de limba românească și față de toate manifestațiunile vieții românești. De o astfel de carte de cetire cu drag își va aduce aminte totdeauna elevul și cu drag o va lua și mai tirziu în mână.

În legătură [cu aceasta] comisia își exprimă nemulțumirea sa, că la codificarea noului plan de învățămînt pentru școlile noastre populare nu s-a ținut cont de aceste principii elementare și firești, care se observă cu rigoare la cărțile de cetire pentru limba maternă la toate neamurile, la care literatura didactică e pătrunsă de spiritul timpului și stă cit de cit la înălțimea științei pedagogice.

În lipsa unei literaturi specifice pentru copii, care abia e pe cale de a se înfiripa și la noi, cartea de cetire română va fi chemată mult timp să îndeplinească și această lacună privată pentru elevi. Iar lectura privată de casă a elevilor noștri se impune de aici înainte tocmai în urma pierderii de teren ce o va suferi limba română în urma situației create prin legile cele nouă școlare. Spre scopul acesta se cere și o extensiune ceva mai mare a cărții de cetire, ca pînă acum."

Pe baza acestei expunerii de motive, Sinodul a enunțat următoarele:

1. Pe viitor, autorii de cărți de cetire pentru limba română să țină cont de toate acele principii, care asigură caracterul românesc al cărții, prin fondul bucăților de cetire și coloritul estetic-literar, prin limba, felul de prelucrare și izvoarele materialului de cetire.
2. Ca autorii tuturor manualelor scrise românește pentru orice obiect de învățămînt să fie îndatorați a da în cărțile lor o limbă ireproșabilă românească. Numai manualele astfel întocmite pot conta pe viitor și la aprobarea din partea sinodului¹*

¹ Cf. *Protocolul sinodului ordinar al arhiepiscopiei gr. orientale române din Transilvania, ținut în anul 1910, Sibiu, 1910, pag. 42 (concluzul nr. 71).*

* Se observă noul curs imprimat activității școlare din Transilvania de către Onisifor Ghibu (O. P.).

XXIII

La 1909, începe să publice o serie de cărți de citire însuși raportorul în problema cărților de citire în Sinodul de la 1910, profesorul de la gimnaziul din Brașov, **Nicolae Sulică**, „cu concursul mai multor învățători”. Mai întâi, a apărut cartea pentru cl. a III-a sub titlul: *Carte de citire pentru elevii și elevele clasei a III-a primare*. Întocmită după principiile și îndrumările noului plan ministerial. Cu numeroase ilustrațiuni. Brassó (!), Editura librăriei Ciurcu, 234 pag. (90 fil.). Ediția a II-a a acestei cărți a apărut la 1914 (204 pag.), sub titlul: *Carte de citire pentru clasa a treia primară*, avînd ca autor doar pe N. Sulică.

La 1910, apare *Cartea de citire pentru elevii și elevele clasei a IV-a primare*, tot „după principiile și îndrumările noului plan ministerial”¹ și tot „cu numeroase ilustrațiuni” (226 pag. 90 fil.). La 1913, apare *Cartea de citire pentru clasa V și VI primară, întocmită după noul plan de învățămînt* (470 pag. 1,70 cor.), iar la 1914, *Cartea de citire pentru clasa a doua primară*, întocmită după noul plan de învățămînt, de N. Sulică (96 pag. 60 fil.).

Cărțile lui N. Sulică se prezintă, după cum și era de așteptat de la raportorul Sinodului din 1910, cu o serie întregă de calități noi. Sulică pune la contribuție, în largă măsură, atît literatura cultă, cît și pe cea populară românească [219]. Întîlnim astfel, într-o nimerită alegere, piese din: Creangă [220], Ispirescu, Stăncescu [221], V. A. Ureche [222], G. Dem. Teodorescu, Rădulescu-Niger [223], S. Fl. Marian, I. Popescu, Odobescu [224], I. Slavici [225], Al. Russo [226], Em. Gârleanu [227], Brătescu-Voinești [228], I. Ciocârlan [229], Coșbuc, Goga [230], Iosif [231], Eminescu, Soricu și Ec. Pitiș. Multe piese sînt luate din viața copiilor (d.ex. „Moș-Crăciun” de Goga, „Privighetoarea lui Nicușor” de Brătescu-Voinești, „Crăciunul celor mici” de Soricu, „Cu steaua” de E. Pitiș), apoi jocuri de copii de P. Ispirescu ș.a. [...] Se iau unele piese pentru copii și din literatura universală, în special din *Inimă de copil* de *Edmondo de Amicis*. În locul descrierilor din natură, adeseori foarte seci, Sulică dă, după *Em. Gârleanu*, povestiri din viața „celor ce nu cuvîntă”. Aproape toate piesele, care nu sînt luate din gura poporului sau din scriitorii naționali, sînt scrise, respectiv prelucrate într-o formă unitară, de însuși autorul cărții. Limba e limpede, populară, românească, mai bună decît în oricare carte de pînă aici².

În cl. a III-a dă un ciclu de piese narrative despre comună, foarte frumoase. Descrierile geografice și istorice sînt într-un stil popular apropiat de înțelegerea copiilor. Păcat că cea mai mare parte a lor sînt de cuprins unguresc. În adevăr, aceste cărți dau și foarte multe piese în vederea educației patriotice ungurești, mai multe decît oricare altă carte de pînă aici. Și ilustrațiile cele mai multe și mai frumoase sînt tot din geografia și istoria ungurească.

Cărțile lui Sulică sînt, din punct de vedere românesc, cele mai bune cărți de citire din cîte am avut vreodată, dar oricît ar părea de paradoxal ele sînt și cele mai ungurești din cîte cunoaștem. Dacă asupra școlii românești de astăzi n-ar apăsa sistemul școlar actual, aceste cărți ar putea deveni cele mai

¹ Planul ministerial de fapt nu prevedea nimic relativ la cărțile de citire românești.

² Cf. și recenziia lui Radu Prișcu în *Vatra școlară*, 1910, pp. 357—366.

bune cărți românești de pretutindeni. Desigur că își au și ele scăderile lor din punct de vedere didactic, ca d. ex. prea marea extensiune a pieselor, stilul uneori cam încărcat ș.a., dar, prelucrate într-o măsură oarecare, ele ar fi o adevărată binefacere pentru școala și cultura românească întregă.

Ca sistem, cărțile lui N. Sulică nu sînt enciclopedice. Împărțirea uneia din ele am dat-o la pag. 226.*

XXIV

Cea din urmă carte de citire românească a apărut într-un oraș din nordul Transilvaniei, și anume la Baia Mare, sub titlul de *A doua carte de citire și învățătură pentru clasa II de Ioan Leșianu Ed. I. 48 fil. Nagybánya. Editura lui Kovács Gyula.* — E aprobată de minister sub nr. 92568/1913.

Cartea aceasta e un document cultural foarte dureros. Ea ne dezvălește un colț al culturii învățătorilor din nordul Transilvaniei, care cultură, cu totul inferioară ca nivel, e puternic influențată de cea ungurească. [...]

Limba în care e scrisă această carte inspiră cele mai dureroase sentimente.

Pentru a ne putea da mai bine seama de mentalitatea din care a răsărit cartea românească a d-lui Leșian, amintim că abia cu cîțiva ani înainte acest om traducea din ungurește pentru învățătorii români o carte de Láng Mihály (*Îndreptarul practic la învățarea scriso-cetitului maghiar în școlile populare române.* Budapesta 1906)[...]

Ar fi trebuit să apară în anii din urmă niște cărți la Făgăraș, avînd ca autori pe G. Boieriu, directorul școlii comunale din Viștea-de-Jos și pe G. Codrea (Kodrea), directorul școlii de stat ungurești din Făgăraș. Apariția apropiată a acestor cărți era și anunțată pe coperta *Abecedarului fonomimic* al același autori, dar în urma sfatului pe care i l-am dat personal lui Boieriu, autorii au renunțat de a le mai publica, ceea ce constituie un mai mare merit pentru cultura românească, decît dacă, încăpățînîndu-se, ar fi ținut cu orice preț să le publice. Căci, desigur, aceste cărți n-ar fi însemnat un progres în literatura noastră didactică.

ÎNCHEIERE

Ajungînd la sfîrșitul cercetărilor pe care ne-am propus să le facem deocamdată asupra literaturii didactice din Ardeal, sîntem datori să insistăm aici, la sfîrșit, și asupra condițiilor ei de dezvoltare în cursul timpului, precum și asupra cauzelor care au determinat-o în direcțiile în care am văzut-o dezvoltîndu-se.

Școala românească a răsărit din nevoi organice ale neamului și s-a dezvoltat multă vreme — ce e drept destul de încet — sub acoperămintul bisericii românești, care, pînă la 1700, era una pentru toți românii de pretutindeni. „Unirea“ cu Roma, pe de o parte, pe de alta ajungerea Transilvaniei sub Austria, la 1691, a creat condiții diferite de dezvoltare pentru românii din Transilvania, rupîndu-i și bisericește și culturalicește de cei din țările române. Conducerea destinelor lor trecea în mare parte din mîna conducătorilor bisericești români, în aceea a guvernului de la Viena, care, chiar și cînd ar fi avut o reală bunăvoință față de noi, nu ne putea

* A se vedea și pag. 276 din „Adaos“ (O. P.).

înțelege și, deci, nu ne putea nici ajuta în mod real. Îmbrățișarea problemei noastre școlare din partea Vienei nu ne-a fost nici pe departe așa de binevenită, cum am fi dorit. Literatura școlară din Viena, cu toată limba românească în care era scrisă, era străină pentru noi. Atmosfera oficială rece nu ne putea încălzi sufletele și nu putea da prilej la o dezvoltare normală a acestei literaturi. Cînd totul venea de sus, cînd de acolo se dicta numai, o desfășurare firească a lucrurilor era serios împiedicată.

O îmbunătățire a situației are loc abia cînd organele bisericești din centrele românești — Sibiu, Blaj și Brașov — se îngrijesc direct de tipărirea cărților de școală. Dar nici acum lucrurile nu se puteau desfășura liber, deoarece autoritățile bisericești trebuiau să ceară aprobarea apariției cărților de la guvern.

E adevărat că guvernul din Viena nu părea așa de dificil în acest punct, totuși nu putem uita că înainte de 1777 el zădărnice publicarea cărții de citire curat românești a lui Lazarini, umplînd golul rămas cu reacționara Ducere de mîină către cinste și dreptate. Monopolul de cărți, introdus și patronat de guvern pînă după 1850, și opreliștea de a aduce cărți de școală din Principatele Române¹, au ținut pe loc, într-o măsură de care abia acum ne putem da seama, procesul de dezvoltare a literaturii didactice românești.

Prin încetarea absolutismului, Transilvania și părțile ei anexe ajung pe mina ungarilor, care simțind că românii sînt capabili de o dezvoltare culturală egală cu a altor popoare căutară să-i împiedice în procesul lor de evoluție. La 1868 ungarul organizează învățămîntul primar al țării, în forme care cuprind germenele dezastrului de mai tîrziu pentru români. Pe baza legii de organizare a școlilor, guvernul unguresc începu, printre altele, să publice și el cărți didactice românești, cărora le lipsea însă cu totul sufletul românesc. Apariția însăși a acestor cărți însemna că în toate celelalte cărți românești, pe care le vor publica alți autori, nu-i permis să fie mai mult suflet românesc decît în ele. După 1868, guvernul unguresc începu, pe baza legii din acel an, și o altă acțiune paralelă, care consta în interzicerea tuturor cărților românești care i se păreau că nu-s destul de „patriotice”. [232]

Măsura aceasta a adus în straturile românești nu numai o adîncă nemulțumire, ci și o stagnare a literaturii didactice. Pușini oameni de școală se mai simțeau îndemnați să mai lucreze pe acest teren atît de ingrat, în care cu o singură trăsătură de condei se putea condamna la moarte orice carte românească bună. Starea aceasta de lucruri a zugrăvit-o foarte plastic regretatul prepozit capitular din Blaj, I. M. Moldovanu, care scria, la 1879, la rubrica „Bibliografie” a revistei sale Foaia școlastică, următoarele cuvinte:

„Sub rubrica aceasta foile aduc ordinar notițe despre cărțile ce au ieșit de curînd.

Noi suntem în poziția nefericită, de vedem trecînd luni după luni, fără să apară vreun product nou pe cîmpul îngust și pușin cultivat al literaturii noastre.

Cauza este de a se căuta și acolo că regimul sedus prin șovinismii ce apucară pe deasupra, a oprit o sumă de cărți române, mai ales dintre cele destinate pentru uzul școlilor populare.

Unele dintr'acestea erau ieșite înainte de începutul «erei constituționale» și trăiră în pace sub toate regimurile de mai înainte pînă cînd ajunse la putere partidul și regimul «liberal» per eminentiam.

Dușmanii a toată manifestarea de viață română tăbăriră asupra regimului acestuia și nu voiesc a înceta, pe cît timp în școlile și casele române se va mai afla vreo carte scrisă românește.

Lovitură peste lovitură ajunseră pe scriitorii români, care firește, produscră o descurajare fără pereche.

¹ Ordinațiunea din 26 ianuarie 1852 a ministerului de interne din Viena, publicată în Buletinul imperial de legi (fasc. VII, nr. 29) prevedea că „importul din țările străine al cărților evreiești, precum și al celor ilirice și românești pe tot teritoriul austriac, numai pe lingă concesiune excepțională și prealabilă, dată prin respectivele autorități locale și din partea despărțămîntelor de locotenență, e icertată”. La 18 ianuarie 1863, această ordinațiune e abrogată, alte ordinațiuni, ieșite în curînd, au agravat-o însă și mai mult. (Cf. *Amicul Școlai*, Sibiu, 1863, pag. 71).

Cine să mai cuteze a scrie carte română, cine să mai cuteze a vărsa bani spre a tipări o carte română, cînd interdictul atrîna, ca și sabia lui Damocle, asupra capului ei? Osteneala autorului, spesele editorului, s'au prefăcut în fum!

Iată pentru ce rubrica aceasta mai stă tot părăsită în foile române și va mai sta încă, de nu cumva în loc de aparițiune vom anunța și suprimarea cărților române¹.

Acest sistem de teroare și-a urmat mai departe cursul pînă în ziua de astăzi. Adevărat că el nu era îndreptat numai împotriva noastră, ci și împotriva slovacilor, a sîrbilor și a germanilor din Ungaria, dar dintre toate aceste naționalități noi am fost care am suferit mai mult.

La 1891, organul politic al sașilor din Transilvania scria în contra acestui sistem următoarele cuvinte, care însă nici ele n-au adus nici o schimbare spre bine:

„Această goană (împotriva literaturii didactice) trebuie să amărăscă și pe cei mai domoli și pacinici oameni. Căci din toate aceste opreliști se vede vecinic aceea nefericită pornire de a înnăbuși orice manifestare de viață, care arată că în Ungaria mai trăesc și alți oameni afară de maghiari”².

În vreme ce față de literatura noastră didactică se făcea uz de acest sistem, literatura ungarilor făcea an de an progrese tot mai frumoase, la care noi ne uitam cu jînd. La 1886, însuși talentatul prozator popular, care era învățătorul I o a n P o p - R e t e g a n u l, găsea că unica soluție, prin care mai putem ajunge la o situație cit de cit suportabilă, ar fi ca să se scrie pentru școlile românești o carte de citire, un legendar enciclopedic, [233] „pe baza unuia unguresc, compus de Kiss Aron, Gyertyánffy și Emericzy Géza, numit: Falusi iskolások könyve (Cartea școlilor sâtești)”³.

Știm că s-au publicat și cărți de citire românești prelucrate din ungurește, cărți cu totul străine de mentalitatea și de trebuințele noastre, dar și cărțile originale românești erau, precum am văzut, an de an, tot mai incolore, tot mai puțin românești ca suflet. Cele apărute de la 1907 încoace sînt puse, cel puțin prin unele părți ale lor (geografic, istorie și constituția patriei), de-a dreptul în serviciul, nu al limbii române, ci al educației patriotice ungurești. Suflet românesc ele nu mai cuprind aproape deloc, ci numai tendințe ungurești.

Aceasta e prima cauză pentru care literatura didactică românească, în loc să progreseze a stagnat și mai pe urmă a regresat.

Dar aceasta nu e singura cauză. Vina nu e numai a guvernului unguresc, ci și a noastră. Cîtă vreme punctele de vedere de stat erau prezentate, și încă într-o formă foarte consecventă, prin guvern, punctul nostru de vedere era reprezentat prin autoritățile școlare ale ambelor confesiuni, care au lucrat totdeauna izolat. Nici chiar consistoriile de aceeași confesiune nu lucrau mină în mină, ci fiecare de capul său. Lipsea un centru românesc didactic, care, grupînd în jurul său pe toți românii de școală, ortodocși și uniți, să fie un adevărat focar pedagogic și național, de care să trebuiască să țină oricine cont. Consistoriile lucrau și ele mai mult la întîmplare în chestiunea literaturii didactice și se supuneau fără nici o împotrivire mai categorică măsurilor venite de la guvern. Consiliile numite din cînd în cînd pentru cărțile școlare n-au avut, în general, nici un rezultat mai remarcabil. Consistoriile mitropolitane s-au incurcat în regulamente pe care nu le-au aplicat niciodată, lăsînd literatura școlară în voia ei, sau mai bine zis, în grija guvernului unguresc și a autorilor didactici români, care, în astfel de împrejurări își tipăreau cărțile mai mult cu gîndul la guvern, de care se temeau, decît la realele trebuințe ale școlii, pe care nici autoritățile românești nu le apărau în deajuns. Astfel nu e nici o mirare că abecedarele și cărțile de citire românești — pentru că de cărțile de geografie, istorie etc. nici să nu mai vorbim — au ajuns în dureroasa situație de astăzi.

¹ *Foia școlastică*, Blaj, 1879, nr. 11.

² Cf. *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt* din Sibiu, 3 iulie 1891.

³ *Convorbiri pedagogice din Satu-nou*, 1886, pag. 14.

O reacțiune oarecare s-a pornit, totuși, în ultimii șase ani, la Sibiu. Sinodul arhiepiscopalian de acolo, dându-și seama de decadența îngrijorătoare a literaturii didactice, a votat, la 1910, niște principii conducătoare sănătoase, care aveau să formeze baza dezvoltării ulterioare a acestei literaturi.

Cu toate aceste principii conducătoare, literatura didactică nu se putea îndrepta însă radical, din cauză că răul era prea vechi și prea adânc. Pe lângă aceasta, mai era și obiceiul ca autorii să vină spre aprobare la forurile românești cu cărțile tipărite gata, ba aprobate și de guvern, așa că oricât de mult ar fi vrut acestea să ia vreo măsură de îndreptare față de ele, nu li se mai puteau aduce îndreptări, decât doar în edițiile ulterioare. Atunci s-a ivit părerea de a introduce, pentru un timp oarecare, cel puțin în arhiepiscopie Transilvaniei, monopolul cărților didactice. Această măsură ar fi înlăturat multe cărți în uz astăzi, înlocuindu-le cu câte o singură carte bună. Deși reprezentată prin o comisie numeroasă, care cuprindea și pe autorii de cărți înșiși, părerea aceasta n-a fost admisă de consistor, mai exact de răposatul mitropolit I. Meșianu, în schimb s-a stabilit, și sinodul de la 1914 a întărit și el, ca în viitor autorii să trimită consistorului spre aprobare cărțile în manuscris.

Dar această măsură a unui singur consistor nu a fost în stare să aducă o îmbunătățire a literaturii didactice românești din întreg Ardealul și Ungaria. Pentru ca așa ceva să fi fost posibil, ar fi trebuit ca o astfel de măsură să fi fost luată de un for recunoscut de totalitatea românilor de acolo. Dar un astfel de for legal nu exista.

Și totuși, o modalitate se putea găsi, și ea a fost studiată în acei ani de oameni aparținători ambelor confesiuni. Această modalitate se putea găsi în cadrul Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român.

Încă din primii ani de existență, Asociațiunea s-a gândit și la problema cărților școlare, pe care voia să o îmbrățișeze. G. Barițiu o cuprindea, la 1862, în ale sale: Propusețiuni destinate spre a se elabora și după împrejurări a se premia. În anii aceia „Asociațiunea“ s-a și ocupat de cenzurarea unor cărți, pe care le-a declarat potrivite pentru trebuințele școlii românești. La 1878, când s-au înființat secțiunile ei științifice, Barițiu scria: „Una din principalele lucrări ale secțiunii filologice va fi, după a noastră părere, luarea în reviziune a cărților noastre școlastice și încă din mai multe puncte de vedere“¹. În același an, Barițiu, care redacta la Sibiu ziarul Observatorul [234], îndemna pe I. Pop-Reteaganul, care publicase în acel ziar o recenzie despre un abecedar, să continue cu astfel de recenzii, dar să le publice în Transilvania, organul „Asociațiunii“. „Critica d-sale — zicea Barițiu — poate să producă ușor anticritice, dar în fine acesta era și scopul. Acelea pot să treacă apoi la respectiva secțiune (filologică n.a), care le va face loc în coloanele publicațiilor sale“. Dar lucrul început nici de astădată n-a avut viață; secțiunile științifice ale „Asociațiunii“ au adormit în curînd.

Ideea concentrării activității în vederea îmbunătățirii literaturii didactice însă nu apune, Înlăcărutul dascăl de la Reteag, I. Pop-Reteaganul se zbuciumă mai departe în această direcție. În special, îl preocupă prima carte care se pune în mîna fiecărui doritor de lumină: abecedarul. El găsește că mulțimea de abecedare nu e o bogăție și crede că ar fi un mare bine dacă în locul multelor abecedare, mai mult sau mai puțin bune, ar exista unul singur care să fie în adevăr bun. Pentru a se putea ajunge la abecedarul unic pentru toate școlile românești, indiferent de confesiune, el propune ca toate autoritățile școlare din țară să numească câte o comisie, care să elaboreze în acest sens câte un plan. Anume, ministerul de culte să numească o comisie formată din I. Lăzărici [235], profesor la preparandia de stat din Deva, Victor Rusu, prof. la preparandia din Cluj, Bușița, prof. la preparandia din Sighet ș.a. Consistorul mitropolitan din Blaj să numească pe St. Pop, Solomon, Munteanu și I. M. Mol-

¹ *Transilvania*, 1878, pag. 197.

² *Ib.*, pag. 197.

dovanu; consistorul din Sibiu pe I. Popescu și pe Z. Boiu; consistorul din Gherla pe Mica, Demian, Bene, Borgovan, [236] I. P. Papiu ș.a. Tot astfel consistoriile din Lugoj, Caransebeș, Oradea Mare și Arad, precum și comitetul fostelor școli grănicerești care ar avea să numească pe A. Cosma, Iacob Pop, Isidor Titieni, Șarda și P. Tofan. Apoi ar mai putea fi chemați în aceste comisii și Vasile Petri-Petru Luca, Dumbravă [237] ș.a. Toate proiectele lucrate le-ar dezbate temeinic o comisie pedagogică, ale cărei rezultate ar fi de cel mai mare preț.

„Din toate aceste planuri s-ar putea forma opul fundamental al literaturii române, care fiind lucrat de mîini românești, ar fi românesc și universal. N-ar fi nici unit, nici neunit, ci ar fi românesc, ar fi metodic. Pentru tipărirea lui s-ar putea însărcina Asociațiunea transilvană, care ar fi proprietatea numitului op și care după o înțelegătoare apreciere ar ști remunera pe autorii numitului op spre deplina lor îndestulare.”

Pop-Reteganul subliniază profitul care ar rezulta dintr-o astfel de lucrare:

1. Fondul Asociațiunii ar crește sigur; 2. Autorii și-ar avea recompensa sigură, n-ar mai avea frică de rivali, de concurență; 3. Veneratele consistorii n-ar mai avea să-și sfarme capul; față de acest lucru ar fi libere; 4. Învățătorii ar avea de studiat numai un abecedar, dar pe acela bine; 5. Poporul n-ar fi tot cu frica în spate că venind d-l inspector, va duce abecedarele cu sine și va fi necesitat să procure altele noi și 6. Profitul cel mai mare l-am avea... uniformitatea, [238] la care tindem și de la care sperăm mai mult decît de la toți deputații”¹.

Dar și de astă dată glasul modestului dascăl de la Reteag a fost glasul celui ce strigă în pustiu. El a fost ascultat de unii și de alții; a fost aprobat în mod platonic, dar atît. Vreo urmare practică el n-a avut. Nici consistoriile, nici „Asociațiunea” n-au făcut nici un pas în direcția aceasta, care ar fi fost atît de bună.

După un interval destul de lung, „Asociațiunea” începe să se intereseze totuși de chestiunea cărților de școală, ce e drept însă nu tocmai așa de viu ca la 1878. Ea se mărginește deocamdată, la simple constatări cu privire la starea literaturii didactice, asupra căreia atrage atenția nu numai a consistoriilor, ci și a opiniei publice întregi. În raportul anual al „Asociațiunii” despre activitatea sa în cursul anului 1896, se spun cu privire la chestiunea literaturii didactice următoarele cuvinte îngrijorătoare:

„Judecînd după recensiunile publicate în presa noastră, și în special în organe pedagogice, precum și după informațiile ce anume le-am cerut și primit de la oameni de specialitate, valoarea internă a părții mai mari a manualelor nouă nici pe departe nu corespunde pretențiilor juste ale pedagogiei”.

„Se pare anume că lucrarea noastră atît de intensivă pe acest teren nu este cu totul neinfluențată de împrejurarea că aceste publicațiuni au o trecere sigură și, prin urmare, oferă autorilor o recompensă bogată pentru osteneala lor. Tot acest moment pare a explica și aparițiunea stranie, că cite un autor didactic debutează nu numai cu o productivitate uimitoare, ci tot odată și cu o multilateralitate frapantă, încît în timp de 2—3 ani a putut tipări manuale pentru toate ramurile științelor de la cartea de rugăciuni pînă la matematică... Pentru a evita o asemenea deraiare a lucrării noastre literare și o cale nesănătoasă, și mai ales pentru a paraliza efectele dăunătoare, ce le-ar putea avea asupra învățămîntului nostru național, se impune autorităților competente datorită de a proceda cu toată rigoarea la aprobarea și admiterea manualelor pentru școlile române”².

Cu un an mai tîrziu, același secretar scria următoarele cuvinte: „... Unele simptome de o productivitate suspectă la mai mulți dintre autorii noștri didactici ne-a îndemnat să pretindem ca locurile competente să observe toată rigoarea la aprobarea manualelor ca acest ram atît de important al literaturii noastre să nu degenereze la rolul unei întreprinderi industriale”³.

¹ *Transilvania*, 1878, pag. 261.

² *Transilvania*, 1897, partea oficială, pag. 112.

³ C. Diaconovich, în *Transilvania*, 1898, pag. 120.

Iar la 1899 C. Diaconovich [239] arată că se impune „autorităților noastre școlare datoria de a îngriji ca producțiunea de manuale didactice să nu fie degradată la rolul unei meserii, și au fost binecuvîntate motivele pentru care am cerut de repețite ori, ca cercurile competente să observe cea mai mare rigoare la aprobarea cărților de școală”¹.

Cu toate acestea, chestiunea nu s-a urnit din loc. Consistoriile nu s-au simțit obligate să ia act de constatările acestea, iar „Asociațiunea” s-a mărginit, din parte-i, la simpla semnalare a răului, lăsînd răspunderea în seama autorităților școlare oficiale, pe care ea le avizase despre primejdie.

Nici secțiile științifice-literare, înviate la 1900, n-au putut duce mult mai departe chestiunea totuși ele au căutat să urmărească problema cu interes.

La 1901, referentul secției școlare, Ioan Stroia, profesor la seminarul din Sibiu, și ales protopop la Săliște, cercetînd mai de aproape literatura didactică a ultimilor ani, făcea următoarele reflexii, pline de adevăr și de obiectivitate²:

„Scrierile acestea didactice, privite din punct de vedere al recerînțelor manualelor de școală, durere, lasă mult de dorit. Cei mai mulți autori adică, cu deosebire cei ai manualelor studiului religiunii și istoriei, cred că lucrul principal e a da în manuale un excerpt cît se poate de scurt al materialului întreg din studiul religiunii și istoriei, parte ca elevii să aibă tot materialul prescris îndesat în manualul lor, parte ca manualul să nu devie prea scump. Punctul de vedere acesta din urmă pare că e chiar un principiu de concurență între autori. Urmarea inevitabilă e, că manualele devin nisce schelete seci, fără viață și lipsite de orice atracție pentru elevi. Ba ce e mai dureros, pentru ca să se satisfacă acestui principiu de concurență, adică ca cărțile să fie cît se poate de ieftine, se întrebuintează la cele mai multe hîrtie proastă, tipar tocit, nu se dă destulă atenție culegerii, încît erorile de tipar sunt nenumărate. Va trebui deci în privința aceasta critica specială să fie mai strictă și fără rezervă, cu deosebire față de retipăriri, deoarece retipăririle mai fără excepție sunt fidele copii de pe edițiile vechi, adescori cu aceleași greșeli, prin urmare nu constituiesc nici un progres!

La noi s-a prea înrădăcinat în critici considerarea, iar în autori credința infailibilității, un lucru care e foarte detestabil pentru progresul manualelor noastre de școală”³.

După aceste constatări juste, care și ele au rămas numai pe hîrtie, a trecut mai bine de un deceniu pînă să se reia această chestiune.

La 1914, în întrunirea sa anuală, secția școlară a „Asociațiunii” și-a fixat un program vast de muncă, în care, pe lângă altele, intra și preocuparea mai intensivă față de literatura didactică de curs primar. Cu puțin în urmă, la începutul războiului european, cîțiva membri ai secției școlare din Sibiu și din Blaj găsiseră soluția — deocamdată teoretică — de a ajunge cu ajutorul „Asociațiunii” la un abecedar unic pentru școlile ambelor confesiuni, abecedar care avea să fie lucrat pe baze moderne, cu colaborarea unor pedagogi, poeți și pictori, aleși fără deosebire de confesiune. Abecedarul lucrat astfel avea să fie cenzurat mai întîi de secția școlară a „Asociațiunii” și înaintat apoi spre aprobare tuturor consistoriilor românești. Abecedarului ar fi fost să-i urmeze apoi cărțile de citire românești, poate că, cu timpul, și alte cărți.

Dar războiul a zădărnicit acest plan, împrăștiînd prin diferite țări pe unii dintre noi, cei care erau gata să se apuce de lucru, iar pe alții răpindu-ni-i.

Cum se va dezvolta literatura didactică din Transilvania după război, aceasta n-o poate prevedea astăzi nici cea mai perspicace minte.

În tot cazul, din experiențele trecutului se vor putea trage învățăminte prețioase. Cel mai prețios din aceste învățăminte va fi desigur acela care se referă la însăși aprecierea importanței

¹ *Transilvania*, 1899, pag. 226.

² E un moment foarte caracteristic pentru dezvoltarea ulterioară a cărților de școală că părintele Stroia, care a scris de la 1906 încoace, în colaborare cu doi învățători, un abecedar și o serie de cărți de citire românești, a căzut el însuși în toate acele greșeli pe care le constatase la alții.

³ Cf. *Transilvania*, 1901, pag. 230.

cărților de școală. Prea multă vreme s-a crezut — și aceasta nu numai în Transilvania — că manualele de școală privesc numai pe autorii lor și pe organele școlare, cită vreme ele privesc foarte de aproape însăși cultura neamului nostru întreg. În școală cu ajutorul acestor cărți se pune baza culturii generale, și dacă ele nu sînt cit se poate de bune, efectele dezastruoase ale lor se resimt în întreaga viață a neamului. La întocmirea acestor atît de importante mijloace de cultură națională și umană nu ajung considerații didactice strimte, împrumutate din cea dintîi carte de metodică străină, ci e nevoie de o concepție largă și superioară, care să aibă în vedere toate trebuințele mari ale individului și ale neamului. Căutînd să păstreze legătura strînsă cu tot ce e bun în tradiția culturală a neamului și avînd înaintea ochilor atît structura sufletească a copiilor în deosebitele lor vîrste, cit și scopul național și uman în vederea căruia trebuie crescuți, aceste cărți vor trebui să îmbrățișeze din comoara de gîndire și de simțire a neamului și a omenirii tot ceea ce e bun și înalt și ceea ce cadrează cu principiile pe care știința pedagogiei le-a dovedit mai potrivite pentru timpurile de acum.

În cursul cercetării de față, am văzut diferite încercări ale scriitorilor și bărbaiilor de școală din Transilvania de a da abecedare și cărți de citire noi. Fără îndoială, că în fiecare din acestea era ceva bun, dar desigur că nici una din ele n-a fost destul de fericită. Una din cauzele acestei stări de lucruri a fost dependența prea strînsă de literatura didactică străină, germană și, în parte, ungurească, și orientarea prea servilă după principiile fundamentale ale pedagogiei germane. Nu mai vorbim de cărțile apărute între 1777—1837, care au fost simple traduceri din nemțește și care, răsărîte din necesități străine de viață noastră, nu puteau servi ca un fundament genuin al culturii românești, ci ne oprim numai la abecedarele și la cărțile de citire publicate de la 1860 încoace, de autori români. Toate aceste cărți sînt reflexe, mai mult sau mai puțin pronunțate, ale literaturii didactice germane sau maghiare, atît ca principii didactice, cit și ca material de lectură¹. Chiar și cînd avem a face cu încercări îndrăznețe care par cu totul originale, cum sînt cărțile lui Șpan, în realitate ne găsim tot în același cerc vicios al unei didactice străine, care nu ne putea prii cu adevărat.

¹ Un exemplu cu totul elocvent în acest punct ni-l oferă *Cartea de cetire pentru anii din urmă ai școlilor populare și de repetițiune* de D. Dogaru și N. Pilția (Brașov, 1895), a cărei aprobare Sinodul din Sibiu (1896) a refuzat-o pe baza următorului raport al comisiei școlare (raportor *Pavel Oprea*): „Comisiunea avînd în vedere că acest manual compus după modul obișnuit enciclopedic, ne înfățișează mai ales și numai o spicuire din diferite cărți de cetire românești, ungurești și germane, iar bucăți române originale sînt puține; că manualul nu dă elevilor din nici un obiect de învățămînt un ce întreg, ci numai fragmente fără sistem și lipsite de legătură între sine; că două fundamente de împărțire a cărții și anume jumătatea întîia după anotimpuri, iar a II după continente, e lucru nepotrivit din punct de vedere metodic; că autorii n-au împărțit materialul după puncte de vedere bine stabilite, prin ce ar fi ușurat sarcina învățătorilor și ar fi deșteptat interesul elevilor; că metoda recomandată de autori la predarea pieselor de cetire (analiza amănunțită înainte de cetirea piesei) ar nimici interesul elevilor, prin ce s-ar săvîrși un lucru, care nu promovează educațiunea prin învățămînt și n-ar servi la îmbogățirea cunoștințelor lor; că materialul literar românesc care ar trebui scos la iveală într-o carte de cetire românească, menită pentru clasele din urmă a școlii populare și pentru școlile de repetiție, e disparent, prin urmare insuficient pentru a da elevilor o idee cit de cit despre cultura intelectuală, morală și estetică a poporului românesc și e copleșit de materialul luat din obiectele de învățămînt aparținător grupei științelor exacte; că 1/3 din piesele de cetire sînt luate din cărți germane și 34 autori germani sînt însemnați cu numele pe cînd dintre ai noștri abia 14 și aceștia ciungăriți, prin ce elevii își vor face numai o idee scarbădă despre mișcarea intelectuală în sinul poporului propriu și vor ajunge la o convingere deprimătoare... că multe din traduceri redînd în mod sclavesc textul străin, ne înfățișează în multe locuri lucruri fără înțeles și întorsături contrare firii limbii românești; că conțin neexactități și greșeli în materie și definițiuni, din care cauză prin acest op literatură noastră didactică nu dobîndește nimic, iar învățămîntului nu i se face nici un ajutor real” (cf. *Protocolul sinodului arhidiecezan*, Sibiu, 1896, nr. 127, pp. 88—90).

Șpan — care se socotea reprezentantul pedagogiei herbart-zilleriane la români—de fapt nu reprezenta această pedagogie și în ceea ce ea ne-ar fi putut fi în adevăr de folos. Ea nu ne învăța cum să mergem pe picioarele proprii, ci ne arăta numai pe ce să ne sprijinim în drumul pe care ne țirăm ca niște robi intelectuali ai altora, fără un scop bine precizat și luminos. Din tot bagajul pedagogiei germane, Șpan nu aducea propriu-zis decât principiul cultural-istoric și principiul concentrațiunii, și acestea în forme care, oricât ar părea de românești, în adincul lor erau și ele tot nemțești [240]. De fapt, Șpan n-a evoluat cu școala herbartiană; el a rămas la stadiul ei zillerian de dinainte de 1890. Dacă el ar fi căutat să valorifice pentru noi, potrivit cu adincile necesități ale poporului român, partea de adevăr etern care e în pedagogia herbartiană a ultimelor două decenii, poate că ar fi izbutit, nu să realizeze, dar măcar să indice direcția cea bună. În adevăr, ce progres uriaș s-a făcut de la Ziller, cu al său principiu cultural-istoric general, la același principiu național al pedagogului de la Jena, W. Rein [241]. Dacă principiile acestuia, înțelese din punctul nostru de vedere, ar fi străbătut în viața noastră școlară și ar fi servit ca model conducător și în literatura didactică cred că situația morală a școlii românești astăzi ar fi alta. În adevăr, între teoriile cosmopolite ale lui Ziller și între principiile pedagogice naționale ale lui Rein e o depărtare atit de mare, încit îmbrățișându-le în mod înțelept pe cele din urmă, și s-ar fi putut să nu profităm bogat de pe urma lor. „Elevul nostru — zice Rein — e așezat prin însăși nașterea sa în mijlocul unui anumit popor. El are să ia parte, cu timpul, la cultura acestui popor. În această societate națională el are să trăiască mai tîrziu ca un membru independent și ca o personalitate. Pentru ca să o poată face aceasta, e nevoie ca el să stăpînească însăși comoara de cultură a poporului său”¹. Și aplicînd principiul cultural-istoric la poporul său, Rein zice: „Noi, germanii, n-avem să repetăm sufletește nici viața chinezilor, nici cultura indienilor, ci numai perioadele acelea, prin care au trecut cei ce ne-au fost după singe și după suflet, strămoși direcți”². „Căci — revine Rein cu un alt prilej — omul în dezvoltarea neamului său o poate înțelege și numai aceea îl poate interesa. Numai prin adincirea succesivă în fazele de căpetenie din trecut ale înaintării poporului său poate fi adus, încetul cu încetul, în legătură cu prezentul și cu problemele lui, și numai pe această cale i se poate pune o temelie pozitivă și felului lui de judecată”³.

În forma aceasta ar fi trebuit să se înțeleagă și la noi pedagogia germană, cu principiul ei cultural-istoric național din punctul de vedere al firii și al trebuințelor noastre românești. [...]

Străduințele de mii și mii de ani ale omenirii au stabilit, desigur, anumite adevăruri generale, de care pot beneficia toate popoarele lumii. Dar chestiunea e ca fiecare să știe cum să profite de ele. Oricite lucruri mari ar fi realizat pe terenul culturii alte popoare, ele nu ne vor putea fi de un adevărat folos dacă noi le vom împrumuta de-a gata.

Din tot ce au realizat alții pe terenul gândirii, pentru noi numai atîta e bun, cit se poate asimila pe de-a întregul cu sufletul nostru românesc. Întreg restul e o iluzie periculoasă. Conducătorii destinelor culturii românești pot urmări toate curente pedagogice străine, dar s-ar înșela dacă ar crede că acestea ne pot fi în alt sens de folos, decit dacă ele se vor preface în singele și în carnea noastră.

Lipsa unei pedagogii românești în acest sens a fost una din cauzele principale că literatura didactică românească a oscilat pînă astăzi între diferite influențe străine, fără ca să-și poată găsi un punct de sprijin și fără ca să poată influența în mod simțitor viața sufletească a neamului.

Constatată această lipsă fundamentală, grija de căpetenie a conducătorilor destinelor școlii românești va trebui să fie, de aci încolo, aceea de a năzui, în mod conștient și sistematic, în această direcție unică, salvatoare. Ea va aduce cu sine și o altă literatură didactică⁴.

¹ W. Rein, *Pädagogik in systematischer Darstellung*, vol. II, pag. 344.

² *Ibid.* vol. II, pag. 30;

³ W. Rein, *Pädagogik im Umriss*, pag. 89.

⁴ Alte cauze ale dezvoltării nesănătoase a literaturii didactice din Transilvania au fost: lipsa de critici didactice severe, obiective și sistematice, apoi lipsa de librării editoare inteligente[...]

Într-o scurtă privire asupra evoluției cărților de școală pe care o făcea la 1905, N. Iorga ajungea la concluzia că nu e de ajuns ca acestea să fie bine informate și cinstite, ci trebuie să fie și frumoase, și „pornind din fiecare specialitate, să pregătească un suflet moral, omenos, idealist, armonios, deplin și îndrăzneț copilului”. Și cum aceasta s-a întrelăsat până acum, N. Iorga zicea. În aceeași ordine de idei: „Aceasta nu s-a făcut însă și am avut prin astfel de școli o generație obosită, innăcrită, străină de orice avânt și de orice bunăvoință în toată românimea. Aceasta nu se mai poate răbda însă. Un popor în plină și puternică înaintare simte nevoia de alți cărturari, decît rebegiții și fricoșii și obraznicii de astăzi. Școala poate da această inteligență, această clasă conducătoare.

Scriitori puternici și mari, învățați originali și adinci faceți această faptă mare; cu jertfa unei părți din timpul vostru, dați cartea cea adevărată copiilor, care vor fi frunțașii neamului românesc de mîine”¹.

A trecut peste un deceniu de la acest strigăt de alarmă al lui N. Iorga fără ca însă lucrurile să se fi îndreptat. O înnoire a acestui strigăt, pe care îl impune cu o necesitate inexorabilă însuși studiul istoric al problemei, constituie astăzi o adevărată necesitate națională [241 bis].

¹ N. Iorga, *Cărți de școală*, în *Semăndătorul*, 1905, pag. 665

ADAOS

cuprinzînd completările noastre la textul primei ediții a acestei cărți apărute în 1916, care fără să aducă modificări esențiale, reprezintă o contribuție nouă într-un domeniu prea puțin cercetat al culturii noastre.

BUCOAVNE

Ad Cap. I, pag. 32.

Primele două bucoavne tipărite pe pământul locuit de români au fost în limbi străine. Prima, apărută în 1651, la Rimnic, în limba grecească, a doua, între anii 1663 și 1669, la mănăstirea Peri, în Maramureș, în limba slavonă.

Prima bucoavnă în limba română a apărut la Bălgrad (Alba-Iulia) în anul 1699.

Ad Cap. I, pag. 32 și urm.

Prima Bucoavnă românească (Bălgrad, 1699) vine de la Bucureștii lui Constantin Brincoveanu.

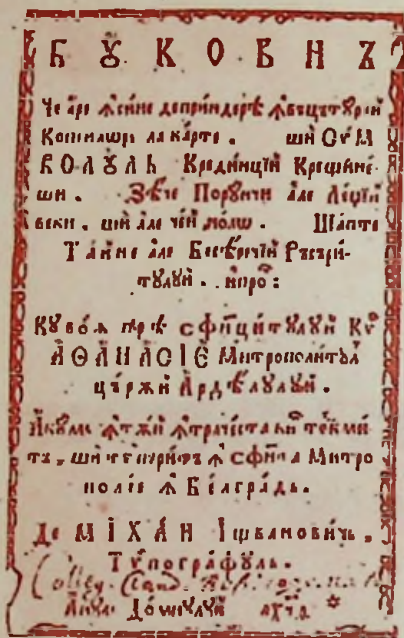
La 1916, eu, pribeag la București, nu cunoașteam originalul primei bucoavne românești de la 1699, care se găsea într-un singur exemplar, la Cluj. Toate informațiile date atunci au fost luate după descrierea publicată de Grigorie Silași în revista *Transilvania* din Sibiu. Informațiile lui Silași erau insuficiente pentru a putea trage din ele concluziile necesare pentru aprecierea justă a importantului eveniment, nu numai din punct de vedere pedagogic, ci și cultural, religios și politic, după cum se va arăta mai jos.

Dăm aici, deocamdată, titlul exact al bucoavnei, apoi fotocopia foii de titlu care o însoțește.* Iată titlul:

BUCOVNA Ce are însine deprinderea învățaturii Copiilor la carte, și SYM'VOLULU Credinții Creștinești. Zece Porunci ale Legii vechi, și ale cei noao. Șapte Taine ale Beséricii Răsăritului. Iproci. Cu voia pré sfințitului Kyr ATHANASIE Mitropolitulu țării Ardélului. Acum întâi intracesta chip tocmită, și typărită în sfinta Mitropolie în Belgradu De MIHAI Iștvanovici Typografulu. Anul Domnului 1699.

Fapt care poate părea curios e că bucoavna nu dă ca „Simbol al credinței creștinești” cunoscutul simbol niceo-constantinopolitan, ci simbolul Sf. Atanasie, arhiepiscopul Alexandriei, socotit de teologii ortodocși ca reprezentând concepția catolică apuseană. Un amănunt interesant, care trebuie relevat, este că titlul acestui simbol este dat în limba slavonă.

* Ediția de față, pag. 248(O.P.).

Bucoavna de la Bălgrad, 1699

Ne oprim asupra acestui fapt, de o importanță mult mai mare decât se crede de obicei, pentru a face declarația categorică în sensul că simbolul atanasian nu este catolic apusean, ci este, ca și cel niceo-constantinopolitan, general-creștin. Este adevărat că anumiți teologi români și ruși declară, tot atât de categoric, că biserica ortodoxă a refuzat totdeauna și continuă să refuze pînă-n ziua de azi recunoașterea acestuia din partea bisericii ortodoxe. Dar afirmația aceasta se bazează pe o regretabilă și profundă greșeală și confuzie, care se datoresc lipsei, pînă-n ziua de astăzi, a unei istorii critice serioase a teologiei românești. E un fapt dovedit prin zeci și zeci de documente, care atestă că simbolul atanasian este considerat, nu numai în aproape toate bucoavnele apărute după anul 1699, ci și în alte cărți bisericești, române și ruse, cum sînt diferite ediții ale Psaltirii, ca ortodox; mai mult chiar, amintitul simbol este invocat ca izvor principal de clasica „Mărturisire ortodoxă” a lui Petru Movilă. Nu putem dezvolta aici mai pe larg acest subiect, dar ținem să comunicăm celor interesați că scriitorul paginilor prezente s-a îndeletnicit, în ultimul sfert de veac* și cu elaborarea unei Istории a teologiei românești (nu confesional-ortodoxe, ci general creștine românești). În acea Istorie, capitolului „Simbolurile de credință în teologia românească” i s-a dat o vastă întindere, punîndu-se definitiv capăt multor confuzii, care prejudiciază nu numai Dogmatica, ca atare, ci și înalte interese internaționale de mare actualitate. [...]

Aceste două documente, care n-au fost analizate de nimeni pînă acum, ne obligă să ne oprim mai de aproape asupra semnificației lor.

Observăm mai înainte de orice, ilustrația a doua care prezintă pe împăratul creștin

* Autorul se referă aici la perioada 1945—1970 (notă O. P.).

Constantin cel Mare și pe mama sa Elena, chip identic cu acela de deasupra intrării în catedrala mitropoliei, respectiv patriarhiei din București, citorie a voievodului muntean Constantin Brîncoveanu, „înălțatul biruitor a toată Ungrovlahia și adevărat al Sfintei Mitropolii din Ardeal patronuș”. Această ilustrație, coroborată cu indicația din foaia de titlu că Bucoavna a fost „întracrest chip tocmită”, — adică, după limbajul curent de astăzi, „redactată”, de tipograful lui Constantin Brîncoveanu, Mihai Iștvanovici, constituie o dovadă sigură că Bucoavna a fost adusă, gata, sau cel puțin schițată, de la București. Ea mai dovedește că mitropolitul Atanasie, abia întors de la București, unde a fost hirotonit după cel mai strict tipic pravoslavnic, adică „ortodox”, s-a grăbit să tipărească această bucoavnă, chiar printr-un tipograf adus de el de la București, prea luminatului și înălțatului biruitor a toată Ungrovlahia, cu care se declara pe față solidar, în ciuda stăruitoarelor opintiri ale iezuiților, care îl pîndeau din toate părțile.

Documentelele acestea anulează total afirmațiile unor istorici literari români mai vechi, care susțineau că Bucoavna ar fi o consecință a Unirii cu Roma, respectiv cu Viena. În adevăr, Aron Densușianu, în a sa *Istorie a literaturii române* (Iași, 1885, pag. 95) zice: „Se vede că îndată după proclamarea Unirii, mitropolitul Atanasie a început a se îngriji de școale, căci a dat un Abecedar sau Bucoavnă, cea dintîi cunoscută pînă astăzi”.

Cu 20 de ani mai tîrziu, N. Iorga, susține și el, în a sa *Istorie a literaturii religioase* (București, 1904, pag. 211), că „Trebuie să fi avut Bucoavna menirea de a străcura în mintea copiilor dogma cea nouă, cu toate că ea pomenea chiar în titlu «tainele bisericii Răsăritului».

Și tot N. Iorga susține, la 1926 — după ce eu, încă cu 10 ani mai înainte, înlăturasem orice posibilitate de legătură între Bucoavna de la 1699 și Unirea de la 1700 — în a sa *Istorie a literaturii românești* (vol. II, pag. 79), aceeași teză, de la 1904, fără a aduce vreo dovadă împotriva tezei susținute de mine. Cu doi ani mai tîrziu, în a sa *Istorie a învățămîntului*, Iorga scrie, printre altele, la pag 54, următoarele cuvinte, față de care fac anumite rezerve: „Fără nici un împrumut din Principate, școala ardeleană...” Iar la pag 89: „În același timp, școala apuseană nu se putea întruchipa în Principate, românii ardeleni o căpătau, dar tot prin acea biserică a Romei care cîrmuia pe iezuiții unguri ai lui Constantin vodă Mavrocordat”. Și, în sfîrșit (pag. 90): „Unirea cu Roma trebuia să aibă consecințe în învățămîntul mult timp reținut pe treapta începuturilor” [242]. Drept continuare, Iorga adaugă în notă: „Avem întăile Bucoavne din Bălgrad, 1699, din Cluj (și în litere latine), 1744 și cea din 1777 (vezi: B i a n u - H o d o ș, o. c., II, pp. 79, 219)”.

O notă interesantă încercă să aducă în discuție fostul profesor de istorie bisericească de la Institutul teologic din Sibiu, Ștefan Lușșă, prin următoarele cuvinte din studiul său, plin de contradicții, publicat în *Telegraful Român*, anul 1949, nr. 28-30: „Că în Ardeal apare mai întîi bucoavna românească și meritul neamurilor conlocuitoare, mai progresiste în acest domeniu (al școlii în limba poporului), și al slăbirii mai devreme aici a slavonismului. Bucoavna de la 1699 a fost de folos și pentru luminarea poporului și pentru înlăturarea limbii slavone din școală și din biserică”.

Cele două bucoavne românești de la Cluj din anul 1744.

Spre deosebire de cele relatate în ed. din 1916, precizăm aici faptul că, în anul 1744, au apărut, la Cluj, două bucoavne românești, nu una singură. Acest fapt este deosebit de elocvent pentru lupta care s-a desfășurat în Transilvania pe urma așa-zisei Uniri a poporului român din Transilvania cu Biserica romano-catolică, mai mult a Vienei decât a Romei. Este semnificativ faptul că de la apariția Bucoavnei de la 1699 de la Bălgrad, prin care mitropolitul Atanasie, abia întors de la Bucureștii voievodului Constantin Brîncoveanu, a încercat să facă un pas mare în cultura națională și religioasă a poporului său cu ajutorul Bucoavnei amintite, timp de aproape jumătate de veac n-a mai apărut nici o nouă ediție a acestei cărți. Dovadă că procesul inițial a fost oprit aproape total. După frământările îndelungate între tradiționaliștii ortodocși și între novatorii catolici, dirijați de Ordinul iezuiților care își avea sediul la Cluj, la 1744 apar în capitala Ardealului, ai cărui principii erau calvini sau unitarieni, deodată, două bucoavne de pe poziții diferite; una strict ortodoxă, pe bazele celei de la 1699, iar cealaltă în conformitate cu situația religioasă-politică creată de Unirea de la 1700*. Nici una din ele nu manifestă, în nici un chip, vreo tendință calvină, cum afirmase N. Iorga. Ediția a doua e, din unele puncte de vedere, mai „progresistă” decât prima, prin faptul că introduce, alături de alfabetul chirilic, și alfabetul latin. În același timp, această a doua ediție dă, într-un mod cu totul excepțional, în loc de un singur simbol al credinței creștinești, cum obișnuiau toate popoarele, două simboluri, pe cel niceo-constantinopolitan și pe cel atanasian. Explicația acestui fenomen curios și cu totul caracteristic pentru felul de luptă al iezuiților este următoarea: iezuiții urmăreau neapărat scopul de a face din bucoavnă și un instrument pentru consolidarea Unirii, realizată de ei. În consecință, au căutat să introducă în simbolul credinței și oțioasa formulă apuseană a purcederii Duhului Sfânt și „de la Fiul” (filioque). Intercalarea aceasta buclucașă nu o puteau introduce în mod destul de dibaci în textul simbolului atanasian, ceea ce se putea realiza ușor în textul niceo-constantinopolitan, fără să bată prea mult la ochi. De remarcat faptul că simbolul niceo-constantinopolitan, dres de iezuiți în chipul arătat, n-a fost acceptat de nici o bucoavnă apărută în cursul vremurilor la Blaj. Toate au păstrat textul original al simbolului niceo-constantinopolitan, cu purcederea Duhului Sfânt numai de la Tatăl, după cum n-au acceptat, decât foarte târziu și sub influența Școalei Ardelene, nu a iezuiților, alfabetul latin. Mai relevăm și faptul care nu e lipsit de anumită importanță, că ambele ediții de la 1744 au omis chipul lui Constantin și Elena din Bucoavna de la 1699, înlocuindu-l cu icoana Maicii Domnului, care este, probabil cea de la Nicula („Icoana lacrimantă, făcătoare de minuni”), pe care voievodul Kornis (român de origine) a transportat-o de la biserica românească de la Nicula, la biserica iezuiților (mai târziu a piariștilor) din Cluj. Murise între timp voievodul muntean Constantin Brîncoveanu, asasinat de turci la Constantinopol — „patronușul” bisericii ardelene — iar chipul lui nu mai putea apărea în nici o carte românească din Ardeal.

* *Manifestul pentru Unirea cu Roma* a fost semnat de 38 de protopopi la 7 octombrie 1698 (O. P.).

Dăm alăturat clișeul uneia din cele două bucoavne clujene de la 1744.

Ceea ce mai trebuie relevat în legătură cu cele două bucoavne de la Cluj este faptul că ele nu apar sub auspiciile autorității oficiale ale bisericii românești și nici în vreo tipografie a bisericii române, care se zbătea în tot felul de convulsii și primejdioase. Se știe că, drept consecință a Unirii, mitropolitul Atanasie Anghel a fost degradat la rangul de episcop și mutat de la Bălgrad la Făgăraș, iar succesorul lui a fost mutat la Blaj*, tipografia mitropolitană risipindu-se și ea.

În legătură cu convulsiunile pomenite am aminti aici fapte privind alfabetul și cu peripețiile lui în cursul veacurilor. Dimitrie Cantemir susține, în a sa *Descriere a Moldovei*, că pînă la Sinodul de la Florența (1439), românii s-ar fi servit de alfabetul latin. Anumite împrejurări, asupra cărora nu e locul să insistăm aici, au adus cu sine adoptarea alfabetului chirilic-slavon. Influențe străine, calvine și romano-catolice, din diferite centre ardeleneghești și de la Roma, au încercat să reintroducă la români alfabetul latin, dar încercările n-au izbutit. Nu ne putem opri aici mai amănunțit asupra acestui capitol extrem de interesant și pentru istorici, ca și pentru sociologi și teologi. Ne limităm, deocamdată, la constatarea că împrejurările istorice date au făcut ca un proces cultural atât de necesar ca acela de revenire a românilor la alfabetul latin, propriu geniului lor, a trebuit să întârzie încă foarte mult timp, pînă să devină o realitate. Explicația nu poate fi găsită numai în faptul că inițiativele respective au venit din partea ungarilor calvini și catolici, în care românii ardeleni vedeau mai ales niște uzurpatori

Bucoavna de la Cluj, 1744

* Mulți preoți, nerecunoscînd Unirea cu Roma, au ales un nou episcop ortodox, pe Ioan Țârca. Atanasie fu afurist de către Teodosie, mitropolitul din București și de către Dosoftei patriarhul Ierusalimului, iar Constantin Vodă Brîncoveanu lăuda pe cei care păstraseră vechea credință. (O. P.).

Bucoavna de la Blaj, 1750

și exploatatori, ci și în faptul că elemente românești, ridicate, grație culturii teologice mai înalte, cîștigată în școlile catolice, s-au înstrăinat de popor. [...]

Este vrednic de remarcat faptul că în tot lungul interval de peste un secol și jumătate, cît a durat influența protestantă, mai întîi germană luterană, apoi maghiară calvină, n-a apărut nici o bucoavnă în limba română. Propaganda religioasă protestantă s-a exercitat prin diferite catehisme în limba română, dintre care unele tipărite cu litere latine.

Biserica greco-catolică română — singura admisă legal de autoritățile de stat — n-a reușit să publice, în timpul cît ea și-a avut reședința la Făgăraș, nici o bucoavnă.

Prima bucoavnă de la Blaj, 1750

După mutarea sediului principal de conducere de la Făgăraș la Blaj, noul episcop unit, Petru Paul Aaron a reușit să înființeze la Blaj vechea tipografie de la Bălgrad, care a tipărit, începînd cu anul 1750, o surprinzător de bogată literatură religioasă, nu numai în limba română, ci și în latină. Printre cărțile apărute la Blaj remarcăm și o frumoasă „Bucoavnă, cu blagoslovenia Prea Sfințitului și Prea luminatului Kiriu Kir P. Pavel Aaron, Vlădicăi Făgărașului”. Cartea este făcută „pentru Deșteptarea Pruncilor la Cetanie și la Temeiul învățaturii Creștinești”. Trebuie remarcat că formula „Kiriu Kir”, obișnuită în cărțile tipărite în vechile Principate, nu era întrebuițată în Transilvania și faptul că vlădica de la Blaj — indiferent de situația delicată de membru al clerului superior declarat „catolic” — se simțea una cu Biserica pravoslavnică a tuturor românilor.

Bucoavna aceasta n-a fost cunoscută pînă acum. Îi dăm aici foaia de titlu în fotocopie.

Ad Cap. II, pag. 41.

Bucoavna slavo-latină de la Cluj, din 1746

O apariție curioasă: Bucoavna slavo-latină din Cluj, 1746. A se vedea, Damian P. Bogdan, *Contribuții la Bibliografia românească pe anul 1938*, precum și Stripszky Hiador. Cum se vede,

cartea se adresează ortodocșilor din Ungaria, deci și românilor; aceasta este justificarea prezenței ei în Bibliografie.

Bucvarele laice de la Viena

Bucvarul laic, care începuse să apară în ediții tot mai numeroase, mai întâi la Viena în 1771, apoi la Buda (1777, 1780, 1786), apoi aproape simultan și la Blaj (1777, 1797) și la Sibiu (1788, 1795, 1797, 1808), toate aveau un spirit moral laic, spre deosebire de bucoavna tradițională religioasă, care-și continuă tradiția sa, începută la 1699, prelungindu-se pînă în 1870.

Prima Bucoavnă româno-maghiară, Viena

Bucoavnă româno-maghiară, necunoscută, o ediție a Bucvarului românesc de la Viena, 1777 și 1781; a Bucvarului româno-german de la Sibiu din 1783; a Bucvarului româno-germano-latino-maghiar de la Blaj din 1793 și a Bucvarului germano-maghiar de la București din 1847.

Bucățile de lectură, pe pagina stîngă, în românește („oláhu!"), pe cealaltă, în ungurește. La sfîrșit, 12 pagini cu text în limba latină, sub titlul: *Sententiae morum pro exercitus lectionis*.

Exemplar necomplet, în biblioteca O. Ghibu. Lipsesc primele 16 pagini.

Bucvarul grecesc tradus în românește

Noua pedagogie — traducere românească sau Alfabetariul ușor ca să învețe copii cei mici carte româno-slavică pentru folosul de obște al Româno-Slavilor.

Autorul: „jude respectat între preoți domnul domn Constantin Mante, moscopolitan, chartofilax și protopop în Posnania Prusiei de miazăzi, Viena, 1776”.

(Vezi N. Iorga, *Note polone*, în *An. Acad. Rom.*, Memoriile secției istorice, 1924, pag. 393.)

Ad Cap. IV, pag. 42 și urm.

Bucvarul românesc de la Dubăsari, 1782

Bucvaru sau începere de învățătură celorlă ce voră să învețe carte cu slove slavonești, ci s-au tipărită acum de Protoierei Mihailă Strelbițhii întru însușă a sa tipografie. Dubasari, 1792.

Bucvarul românesc de la Movilău, 1800

Bucoavna de la Dubăsari s-a retipărit, într-o a doua ediție, la Movilău, în anul 1800.

Ambele bucoavne sînt o reeditare, cu puține deosebiri, și cu totul neesențiale, a Bucvariului de la Iași, tipărit „cu porunca” mitropolitului Iacov, la 1755. Detalii cu privire la ele și la editorul lor se găsesc în: O. Ghibu, *Prolegomena la o educație românească*, București, 1941, pp. 412 — 415.

Ad Cap. VII, pag. 51 — 53

Bucoavna de la Blaj, 1777, de Petru Popovici, cu simbolul credinței în formă ortodoxă. Biblioteca Bruckenthal II.W.K. Nu cuprinde simbolul atanasian, ci numai pe cel nicean, cu textul de astăzi. Exemple: „Crez într-un...“, „supt Pilat din Pont“, „a cărui împărăție nu va fi sfârșit“; „Carele din tatăl iase“; „este închinat și slăvit“; „una sfântă, sobornicească și apostolicească biserică“.

Bucoavnele de la Blaj păstrează, în general, tradiția ortodoxă, nu pe cea catolică.

Bucoavna de la Blaj, 1838

Bucoavna sau Abecedariu cu slove Iliricești și Latinești, pentru deprinderea pruncilor la cetire și altele. Cu binecuvântarea Mărici sale Domn Ioan Lemeni, Episcopul Făgărașului s.c. Blaj 1838. Cu tiparul Seminarului, 32 pag.

Cuprinsul: Pag. 2. Rugăciunea Sfântului Maxim înainte citirii, cu următorul cuprins: „Doamne Ise Hse deschide-mi urechile și ochii inimei mele, ca să auz cuvintele tale și să înțeleg, și să fac voia ta. Nemernic sînt eu pre pămînt, nu ascunde de la mine poruncile tale. Descopere ochii miei, și voi socoti minunile din lăgă ta“.

Pag. 3. Slovele cele mari, apoi slovele cele mici, apoi *literele latinești*, apoi slovele versuitoare și *vocale*.

De la pp. 4—14, diferite exerciții de citire, — pe pagina din stînga cu chirilice, în dreapta, latina. — Diftongi, cu „versuitoare“ și „neversuitoare“, „vocale cu consonante“ ș.a.

De la pag. 14 înainte, diferite părți din liturghie: În numele Tatălui, Pentru rugăciunile, Mărire ție, Împărate ceresc, Sfinte Dumnezeule, Prea Sfintă Treime, Tatăl nostru, Născătoare de Dumnezeu, Simbolul credinței, (cu formula ortodoxă despre Duhul Sfînt „carele din Tatăl ese“ și „cu una sfîntă sobornicească și apostolească biserică“).

Pp. 24—25: „Diece porunci aleluia Dumnedieu“.

Pp. 26—27: „cinci porunci ale santei Biserici“, dintre care cea din urmă: „se plătesci diecinel'a, după orenduel'a santei Biserici“.

Apoi: „Trei sfaturi ale Domnului Christos, sciepte taine, ale sîntei Biserici, Trei fapte bune ale grăirei de Dumnezeu, Patru fapte bune de obsce și mai ântie, șiepte daruri ale Duhului sântu, Doua sprediece roduri ale Duhului sântu, opt fericiri, șiepte lucruri ale milosteniei, care se apropie de trup“...

Exemplarul din Biblioteca „Astra“ din Sibiu nu este complet; el ajunge numai pînă la pag. 32. Nu știu cîte pagini lipsesc.

Bucoavna episcopului Lemeni continuă în noi ediții la Blaj. Reținem ediția de la 1853.

Ad Cap. XXII, pag. 88 și urm.

În legătură cu „Povățuitorul tinerimii“, atribuit lui Gheorghe Lazăr

În lucrarea noastră s-a dovedit, că această carte nu este făcută de Gheorghe Lazăr, ci este o lucrare a „fărlegărilor“ de la Buda, Zaharia Carcalechi. Întreaga istorie literară a acceptat concluziile noastre.

Dar iată că, după mai bine de jumătate de veac, ultimul istoric literar care s-a ocupat de Școala Ardeleană (Ed. Albatros 1970; vol. III, pp. 193—198) trece fără nici o explicație peste ceea ce a stabilit istoria și critica literară de la 1916 încoace. Autorul, Florea Fugariu, nu încearcă să combată rezultatele cercetărilor din ultimele decenii și prezintă chestiunea paternității operei în mod anacronic. Peste tot, Gheorghe Lazăr este prezentat în această lucrare în chip necorespunzător cu ceea ce cercetările mai noi au stabilit, în privința raporturilor sale cu Tudor Vladimirescu. A se vedea: S. Săveanu, *Enigmele Bucureștilor*, pp.90—99. Momente inedite din activitatea lui Gh. Lazăr, București, 1973.

Bucoavna de la Blaj, 1853

Bucoavnă sau *ABECEDARIU* cu slove chirilicești și *latinesci* pentru deprinderea pruncilor la cetire și altele. Cu bine cuvântarea Măriei Sale Domnului Domn Alexandru Șterca-Șuluț, episcopul Făgărașului și a toată țara Ardealului. Blaj, 1853. — Cu tiparul Seminarului.

Și aici simbolul credinței e în formă ortodoxă, cu „Duhul sfânt carele din Tatăl esc“.

Bucoavnă sau Abecedar, cu slove chirilice și litere latine, Blaj, 1853. Exemplar în Biblioteca mitropolitului Șaguna, Sibiu. Vezi catalogul acesteia, alcătuit la 1872—1873 de Ilarion Pușcariu (Probabil că este identică cu cea precedentă).

Ad. Cap. XXV, pp. 101 — 104

Bucoavna bilingvă ruso-românească de la Chișinău, 1815.

Reținem din cuprinsul cărții următoarele rînduri [...] „Învățătura atita este un odor de scump încît nu se poate nici cu un preț a se cumpăra, dar nici a se vinde. Treapta învățaturii este mai înaltă decît toate treptele ale altor dregătorii. Cei săraci se cuvine a învăța învățăturile pentru ca să se facă bogați iar cei bogați pentru ca să le aibă ca o podoabă.

Creșterea cea bună stă întru a se deprinde tînărul în obiceiuri cinstite și laudate. Faptele ceale bune fac viața fericită. La toate lucrurile tale trebuie să iai sfat de la cel ce să teme de Dumnezeu. Oamenii cei mai răi sînt aceia carii nu vor să erte pre cei ce le-au grișit. Sfirșit și lui Dumnezeu laudă“.

Exemplar unic în biblioteca Facultății de litere din București, cumpărat cu 1000 lei de la un particular din Odobești. Cuprinde printre altele simbolul credinței al Sf. Atanasie al Alexandriei. (A se vedea: Constantin Giurescu, *Bucoavnă basarabeană din 1815*, în *Rev. istorică română*, București, 1931, fasc. 2.)

Bucherul moldovenesc de P. Braga. Chișinău, 1907. A se vedea: Paul Mihailovici, *Tipărituri românești în Basarabia de la 1812 pînă la 1918*, București, 1941, Editura Academiei Române.

Bucoavna moldovenească, Chișinău, 1909

Bucoavna moldovenească, alcătuită de missionerul eparhial *arhimandritul Gurie*. Se dedică amicului meu M.M.G., Chișinău, Tipografia Eparhială, 1909, 80 pag., prețul 25 copci.

În realitate, cartea aceasta nu este o bucoavnă, în înțelesul bucoavnei tradiționale cuprinzând rugăciuni și slujbe bisericești, ci este un abecedar modern. Ea nu se bazează pe religie, ci pe „Pedagoghie” și pleacă de la textul unui abecedar rusesc, tradus în românește. Are la început o prefață în două limbi — rusește și românește — pe care o lăsăm să urmeze în întregime, ca document pedagogic social al vremii.

„CĂTRE CITITORI (K CITATELEAM)

În lucrul învățării de carte a norodului, pentru mai marea lui sporire, trebuie să fie învățate cererile pedagoghici. Cea mai de frunte lege pedagoghică este de a merge în lucrul învățării cu încetul de la cele ușoare la cele grele, de la cele cunoscute la cele necunoscute. Neluarea în seamă a legii acesteia este vătămătoare pentru sporirea învățării. Cînd legea aceasta nu se păzește, cînd în școlile cu școlari neruși, încep a învăța pe școleri a ceti și scri de odată pe rusește. Școlerul intrînd în școală cu asemenea așezare a lucrului întilnește greutăți la deprinderea iscusinței cetirei, care sînt deprisos, și anume: pentru dînsul necunoscut este buchia ei și sunetul ei, necunoscut este și chipul împreună-rei sunetilor în sloguri și, cei mai de frunte, lui necunoscut îi este chiar și singur cuvîntul, care îl alcătuieste. Școlerul lucrează toată vremea în lumea necunoscută. El este lipsit de acea simțire de bucurie, care o are lucrătorul, cînd el, după oareșicare ostineală, ajunge la un sfîrșit cunoscut, mulțumită căruia în inima lui crește și se păstrează dragoste către lucru. Ca să scape școlerul de urît, de care se întovărășește la cetire pe cuvinte rusești în școlile cu învățăcei-moldoveni, noi am aflat de nevoie și unit cu legile pedagoghici, să alcătuiim cartea care se pune înainte, pentru învățarea la cetire și scrisoare rusască pe cuvinte moldovenești. La învățarea cetire a buchelor rusești și slovenești pe cuvinte moldovenești cunoscute școlerilor, se va păstra în elevi dragostea vie spre lucru, și deprinderea iscusinței de a ceti și a scri se va face mai curînd. Școala va avea mare economic a vremii. Cartincurile puse în carte vor ajuta onora din moldoveni a deprinde sunetul buchelor și cetirea însuși de sinc, fără ajutorul învățătorului. După ce va deprinde iscusința cetirei a buchelor rusești și slovenești, învățătorul cu clevei trece la cetirea cărței rusești a lui Grigoriev, avînd în al doilea parte a cărței noastre perevodul ei romănesc.

Dorința de a ajuta norodului moldovenesc din Besarabia, fiul căreia am cîntea să fiu, a deprinde mai răpede știința de carte, a fost singurul motiv spre alcătuirea cărței, care vi se pune înainte. Dumnezeu să ajute! ARHIMANDRITUL GURIE“.

Cartea e tipărită frumos, pe hirtie velină, întrebuintînd, în mod inegal, cînd alfabetul rusesc, cînd pe cel chirilic. Pe ultima pagină a copertei se află următoarea înștiințare: „A aceluiași autor se află de vînzare Cartea de Învățătură — Despre Legea lui Dumnezeu, care cuprinde: 1) Lămurirea rugăciunilor, 2) Istoria sfîntă a Vechiului și Noului Testament, 3) Katehizisul în scurt și 4) Tălmăcirea slujbelor Dumnezești. Cartea are 308 fețe (pagine) și costă 78 copci, una“.

Cartea este bogat ilustrată. P. Mihailovici nu amintește această carte. De remarcat faptul că bucoavna cuprinde, pe lîngă partea pur didactică de învățare a scrisului rusesc, încă o pagină bilingvă, intitulată „Despre

rostirea buchelor românești“, precum și „Partea a doua“, cuprinzând piese de lectură și, mergînd pînă la pagina 80, terminată cu poezia „*Rosia — patria mea*“.

A doua bucovnă moldovenească, Chișinău, 1909

Bucovna moldovenească, alcătuită de missionerul eparhial Arhimandritul Gurie, Tipografia eparhială, 1909. Are 160 pagini, plus XII pagini în limba rusă: „Scurte noțiuni de gramatică moldovenească“. În realitate, este a doua ediție a cărții de sub numărul anterior, cu 172 pagini în loc de 80. Nici această ediție nu este amintită de P. Mihailovici. De remarcat faptul că această bucovnă, radical prelucrată, „cu ajutorul mai multor iubitori de luminarea norodului“, în spirit românesc, sub titlul *Abecedar moldovenesc*, cu litere latine, împreună cu prima ediție menționată mai sus, a apărut, la 1909, în 1000—1500 exemplare. A se vedea: I. Simionescu, „*Abecedarul moldovenesc*“, în „*Calendarul Regina Maria*“, Iași, 1918.

Manuscrisul original al autorului, dimpreună cu contribuțiile esențiale ale colaboratorilor acestuia, ascunși sub cuvintele „cu ajutorul mai multor iubitori de luminarea norodului“, se găsesc în arhiva O. Ghibu.

În afară de bucovnele amintite pînă aici, toate tipărite, printre care câteva nedatate, se mai cunosc câteva bucovne în manuscris, păstrate în Biblioteca Academiei R.S.R. A se vedea mss. nr. 280, 221, acesta din urmă grecesc, despre care N. Iorga afirma (în *Ist. lit. rom.*, v. II, pp. 345—350), că ar fi de Naum Râmniceanu [243]. În legătură cu aceasta, reținem amănuntul cu privire la titlu: „Prima școală a începătorilor“, precum și dedicația de pe pagina I, scrisă în grecește: „Iubitei patrii a Dacilor închină autorul“. Dec. 1819.

Note mărunte despre alte bucovne

Rîmnicea, 1726. (În limba slavonă și română, 1749). În Biblioteca Patriarhiei Române.

Sibiu, 1803. În biblioteca „Astra“-Sibiu. Această bucovnă a fost înfățișată și comentată de Daniela Poenaru (Bărbulescu) în „Completări și îndreptări la Bibliografia românească veche“, Biserica ortodoxă română, LXXVIII, 1960, nr. 5, p. 551. Dăm aici titlul după originalul cu litere chirilice: *Bucovna pentru învățătura pruncilor, ce cuprinde întru sine rînduiala vecernii și a utrenii și a sfintelor liturghii. Cu priceasnele de preste săptămîină și la praznicile împărătești, grecește și românește și cele zece porunci ale lui Dumnezeu și alte învățături bisericesti*. Sibiu, în tipografia lui Ioan Bart, 1803.

„*Bucoavnă tradusă de pe slavonie*”, la 1771 (cf. *Biserica ortodoxă română*, an. XVIII).

Braşov, 1805. Această bucoavnă se pare că a apărut în două ediții în același an, căci — în afară de cea arătată la pag. 83 a cărții mele — se mai găsește una, cu un titlu întrucîtva deosebit de cea semnalată acolo, și anume: *Bucoavnă pentru învățătura pruncilor de a se deprinde atît la cunoașterea slovelor, la slovenire și la cetanie, cît și la rînduiala Vecerniei, Utreniei și a Sfintei Liturghii*. Tipărită cu cheltuiala Dum. Kirius Constantin Boghici.

Braşov, 1808. Ediția are 84 pag. Este tipărită „cu toată cheltuiala Dumnealor Fraților Constantin și Ioan Boghici. În privileghiata Tipografie din Braşov. Prin Tipograful Fridrich Herfurt”.

Viena, 1808. (cf. V. B o l c a, *Școala normală unită din Ora dea*, 1934, pag. 31.) Cred că aceasta este cea româno-maghiară, descrisă de mine la locul său [244].

Rîmnic, 1814. (cf. Daniela Bratu, *Glasul Bisericii*, XVII, 1958, nr. 6—7, p. 562.) Exemplar în Biblioteca Patriarhiei Române. Citată de I. Manliu, în *Curs de limbă și literatură*, București, 1881, pag. 83.

Iași, 1817. (cf. Daniela Bratu, *Glasul Bisericii*, XVII, 1958, nr. 6—7).

Sibiu, 1821. (Biblioteca Universității din Cluj.)

Sibiu, 1826 și 1854 (Biblioteca Bruckenthal).

Neamț, 1847. *Bucoavnă pentru învățătura pruncilor de a se deprinde atît la cunoașterea slovelor, la slovenire și la cetire, cît și la rînduiala vecerniei, utreniei și a sfintei Liturghii, care s-au tipărit în S. M. Neamțul la anul 1847*. 72 foi, 144 pag. Dă și „simvolul” adică mărturisirea a celui întru sfinți Părintelui nostru Atanasie, Patriarhul Alexandriei, pp. 134—138. Cota I. 43652 la Bibl. Academiei R.S.R.

Braşov, 1847 (V. A. U r e c h e. *Istoria școalelor*, I, pag. 306).

Buzău. 1852. Un exemplar la Biblioteca Episcopiei de acolo. Față de manualele moderne ale episcopului Dionisie Romano [245], bucoavnă se prezintă în condiții inferioare.

Iași, 1861. (Biblioteca mănăstirii Sinaia.)

ABECEDARE

Ad Cap. I, pag. 115—119.

Primul Abecedar românesc, tipărit în Transilvania (Sibiu), este opera eminentului pedagog Grigorie Pleșoianu, ucenic al lui Gheorghe Lazăr, despre care am vorbit pe larg.

O a doua apariție a acestui abecedar apare tot în Sibiu. (cf. și I. Simionescu, „Abecedarul moldovenesc“.)

Abecedariu de Constantin Diaconovici—Loga (Buda, 1824), amintit de Florea Fugariu în vol. 3 din *Scoala ardelenă* (Ed. Albatros, 1970, p. 374.) Nu se cunosc exemplare. [246]

Abecedar cu litere latine de Moisi Bota [247], 1820 (Sibiu). Afirmație făcută de Iuliu Vuia în *Vatra școlară* din Sibiu, 1909, pag. 259. Nu se cunosc exemplare.

Ad Cap. IV, pp. 124—126.

Titlul exact al primului din cele două abecedare de la Sibiu din 1851 este [248] *ABȚDAR* etc. Autorul lui, neindicat, este Sava Popovici (Barcianu), paroh și asesor consistorial. A apărut succesiv în 6 ediții. Ed. a II-a, 1852; ed. a VI-a, 1886.

Ediția de la 1852 a Abțdar-ului lui Sava Popovici are următoarea foaie de titlu:

Abțdar pentru folosul școlărilor de lege greco-răsăriteană. Cu aprobare înaltului Ministeriu. Nelegat, cu 8 și legat, cu 12 cr. arg. Edițiunea a doua. Sibiu. În tipografia Episcopescă la an. Domnului 1852. — 88 pag. Chirilic, civil și latin (Acad. R.S.R. I. 14000).

De același Sava Popovici Barcianu un *ABȚDARIU* Nemtesc pentru școlile populare de legea greco-răsăriteană. — Deutsche Fibel für die Volksschulen griechisch — orientalischer Religion. — Sibiu. În Tipografia Diecezană, 1854, 80 pag. Hermanstadt, in der Bischöflichen Druckerei, 1854 (Titlul german, cu litere gotice!). În 8°, mic.

Pag. 3: Forma literelor mari nemțești și a celor mici. Pp. 4—13: silabisiri germane de silabe și cuvinte. Pp. 14—18: rugăciuni, paralel în limbile germană și română: Tatăl nostru, Psalmul 102. Pp. 18—75: Istoria biblică a Vechiului și Noului Testament — bilingv. Expunere frumoasă, naturală, care ar merita să fie reprodușă. E ceva deosebit de bun. Pp. 76—79: Un vocabular cu

Abdar, Sibiu, 1852

Abdaru nemțesc pentru școlile populare, Sibiu, 1854

cuvinte „românești și germânești” (nemțesti), începînd cu Dumnezeu, înger, cer, stea, soare, lună, lumină, foc, aer, apă, căldură, frig, nea, ploaie, nor etc. Pag. 80: Numerele „românești” și „arăbești”. Cu litere latine.

Ad Cap. V, pp. 131—134.

În legătură cu *Abecedarul lui Zaharia Boiu*:

Asupra acestuia a făcut un judicios studiu profesorul Gheorghe Popovici, din Sibiu, sub titlul: *Z. Boiu, autor de manuale didactice*, publicat în *Revista de Pedagogie*, București, 1956, nr. 5—6. Autorul aduce contribuții pe deplin convingătoare că Ion Creangă a fost direct influențat în manualele sale didactice de lucrările lui Z. Boiu, începînd cu *Abecedarul*. Studiul profesorului Gh. Popovici, care mai tîrziu a supus unei atente cercetări și activitatea lui Ion Pop Reteganul, ca autor de manuale didactice, merită o atenție cu atît mai mare cu cît autorul este, după anul 1916, printre puținii cercetători ai istoriei literaturii didactice românești. Înregistrăm, cu regret, că autorul n-a continuat o operă atît de necesară, în care s-a dovedit pe deplin pregătit. *Abecedarul lui Z. Boiu* a apărut în 12 ediții.

Cel dintîi *Abecedar* tipărit exclusiv cu litere latine nu apare în vreunul din centrele culturale cunoscute pînă aci, adică Viena, Buda, Sibiu, Blaj sau Braşov, ci la Cluj.[...], în 1853.

Foaia de titlu: *Abecedarium* (cu litere romane). Pretiul este legat 7 cr. în m.c. (Clusiu). În Tipografia Colleg. ev. ref. la vidua Barra şi Stein, 1853. În 8° mic, 23 pagini şi o tabelă de 2 1/2 pag. cu litere mari şi mici scrise şi cu explicarea unor litere în comparaţie cu unele buchii chirilice. În încheiere, o învăţătură morală pentru copii.

Cuprinsul: Pp. 2—3: lămuriri cu privire la ortografie. Deşi ortografia întrebuiţată este complicată, autorul declară că ea este mult mai simplă şi mai uşoară decît cea franceză, engleză sau maghiară. — Pp. 4—5: literele „antique“ mari şi mici, tipărite şi scrise. Pp. 6—10: silabisiri. Pp. 10—12: rugăciune; Pag. 17: reguli pentru bună şi omenoasă purtare, în privinţa purtării timpului la masă, în petrecerea şi umblatul cu alţii. Reguli pentru ţinerea sănătăţii. Textul, de o deosebită frumuseţe literară şi etică, ar trebui reprodus în întregime. — Biblioteca Bruckenthal, Sibiu.

De fapt, lucrarea nu este un *Abecedar*, în sensul clasic al cuvîntului, ci mai mult o bucoavnă, care a lepădat vechea haină chirilică, dînd, cu preferinţă, material religios, dar totodată şi social. Se dă şi simbolul credinţei, dar nu în formă catolică, cu precederea Duhului sfînt, care pentru întîia oară este înfăţişat ca „Spirit sfînt“, în paranteză şi „Duhul sfînt“. — Amănunt caracteristic.

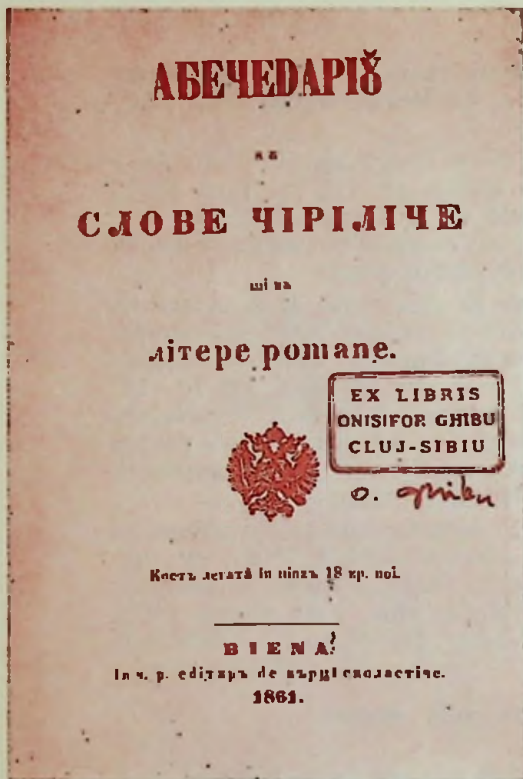
Reţinem, cu ortografia originală, următoarele rînduri:

„Queloru que dora voru se dica aci scrisa ortografia a fi grea pentru invatiacei, se le fia cu plăcere a căuta înderetu la slovenitulu cu buchii cirilice în curgerea aloru 204 de anni, adequa dela annulu 1439 pone la annulu 1643^{*)}. La mai pone la timpulu de aquumu de vreme que si a quumu, se află Dascali destui, quarii nu sciu sloveni, fore cu dobro azi = da, prequumu şi la ortografia aloru natiuni culte aquum domnitore, qua se tacu despre ortografia quca grea a Frânciloru, si a Angliloru numai la ortografia Magiara, unde quate quinqu consunatore cu vocalu vinu de a se pronuncia. p.e. György; si la ortografia Germaniloru unde aseminea se întemplă: p.e. Deutsch; aquarora ortografia nique de quumu nu'e mai grea, pelonge aquea'e bine qua prunculu din inceputu, que va invetia, se invetia quumu se cuvina.“

În ce priveşte persoana îndrăzneţului autor, care nu este indicată în mod direct nicăieri, este vorba de cunoscutul om al şcolii şi al bisericii greco-catolice, care a desfăşurat timp de aproape patru decenii o activitate deosebit de valoroasă şi care a fost o serie de ani şi protopop şi profesor la Cluj: *Ioan Fekete Negruţiu* (cf. V. I. B o r g o v a n, *Biografia lui I. F. Negruţiu* şi A u g u s t i n B u n e a, în *Enciclopedia română*). Ioan Fekete Negruţiu este vrednic să fie trecut în galeria pedagogilor clasici ardeleni şi chiar mai mult decît atîta.

^{*)} Vezi *Disertatiunea preste litteratura în genere, şi preste litteratura română în parte* dela pag. 186 pône în fine. Magyar Románnyelvtan irta Fekete János (Negrutiu) Kolozsvárt 1852.

Abecedariu cu slove chirilice și cu litere latine,
Viena, 1861

Abecedarele de la Viena

După o scurtă epocă de 20 ani (1771 — 1790) în care Viena dădea 6 bucovne românești, îi luă locul Sibiuul, unde între 1783 și 1870 apărură peste 20 de bucovne.

De asemenea, se afirmă Buda cu 11 bucovne, între anii 1797—1852.

Cu *Abecedarul* din 1857, Viena reapare ca un centru de abecedare românești deși, după o scurtă vreme, ea cedază locul Budei și Sibiuului. Titlul abecedarului:

Abecedarul pentru școalele elementare românești de legea gr. unită din Ungaria și Banatū, Costă legată în pinză 10 cr. noi, lipit deasupra 18 cr. noi. Viena. In c.r. ediciune de cărți școlare. Se au tipărit la A. Grund. 1857. 109 pag. 6 pag. civile. Exemplar în Biblioteca Muzeului Pedagogic al Casei Școalelor, București.

După această ediție, din anul 1857, a Abecedarului „pentru școlile gr. unite din Ungaria și Banatū, cu litere cirile și romane”, apare, tot la Viena, o altă ediție sub titlul:

Abecedarul cu litere cirile și litere romane (fără colorit confesional gr. unit).

Împrejurări care pînă acum nu au ajuns să fie cunoscute de istoricii noștri literari au adus cu sine apariția abecedarului scris cu litere chirilice și latine. Se pare că fenomenul corespunde năzuințelor tot mai întefite ale conducerii bisericii unite de la Blaj de a forța atragera ortodocșilor la Unire și de a contracara poziția neclintită a episcopului ortodox A. Șaguna.

Dar încercarea de a pune față în față, în poziție de luptă, cele două confesiuni românești ardelenene, n-a dat nici acum roadele așteptate de cei interesați. Ca un veritabil *Deus ex machina* apare, tot la Viena, în anul 1861, un alt Abecedariu „cu slove cirilice și cu litere romane”, care nu mai are în vedere considerațiuni confesionale, fie unite, fie ortodoxe, ci care vizează, cu un curaj impresionant, *națiunea română*.

Autorii acestui Abecedar au reușit să-și grefeze intenția lor în cadrul politicii școlare oficiale austriece, câștigînd-o pentru un scop național român, mărturisit deschis. Ei nu mai priveau școala ca un atribut al bisericii, ci își manifestau aceeași atitudine și față de stat, suprapunînd ambelor acestora națiunea română.

Reproducem aici, ca document, mai întii înștiințarea de pe pagina 2 a cărții, cu următorul cuprins:

„În școlile publice sînt de a se întrebuița numai cărțile cele ce sînt prescrise și însemnate cu stampa edițiunii cărților școlastice luînd afară spețialele imputerniciri date de Ministerul cultului și al învățaturii, nici să nu se vindă cărțile aceste cu un prețiu mai înalt de cit acela, care e pus pe pagina titulei“.

Reproducem, în continuare, părți din prefața Abecedarului:

„Către Învățători.

Abecedariul este întia carte a unei națiuni. Cu citu școlile populare române se înmulțesc și pășesc înaintea unei noue organizațiuni, cu atit mai mult se simte lipsa de o asemenea carte corespunzătoare timpului și trebuinței.

N-avem cea mai mică pretențiune că acest Abecedariu, ce se publică acum, aru ave toate proprietățile perfecțiunei; dorința noastră este ca să acoperim lipsa de care pătimeste tîncrimea alergătoare la școală. Până cîndu toți învățătorii școlilor populare române vor fi formați pedagogice, până cîndu se va lucra altu Abecedariu după principiile Metodicei, credem că aceasta va puté servi de manuducere pentru învățători, ca să învețe pe tinerime a ceti și a scrie românește atit cu slove cirilice, câtu și cu litere romane. (..)

Scopul metodei acestuia, de a uni scrierea cu cetirea, nu e numai ca să se dobîndească doué foloase deodată, ci și de a face variațiune în ocupațiunea pruncilor și de a le însufla plăcere la învățatură. (...)

După ce au ajunsu pruncii la înlesnirea de a ceti și a scrie bine cu slovele civili și besericești, învățătorul poate păși cu dinșii la literele latine seau romane. (...)

...seau dacă totuși pentru cărțile didactice ce se întrebuițează în școlile populare trebuie a se defige oarecare ortografiă, să se țiiă un congresu literariu de capacitățile eminiinți ale inteliginței române din toate părțile austriace locuite de români, și acesta să determine aceea oarecare ortografiă...

Scopul ce am avut mai cu deosebire în vedere, a fost ușurătatea și înlesnirea, ca fiecare Românu și care nu știe nimic latinește, să-și poată scrie limba sa cu litere bine și fără smintele.“

Din lunga prefață de 6 pagini nu respiră nici un fel de tendință austriacă sau oficială; totul e românesc. În ce privește prezentarea generală a abecedarului, el este mai presus de orice laudă. Pentru ilustrarea acestei afirmații, ar trebui să reproducem zeci de pagini, care constituie un document culminant în istoria evoluției literaturii noastre didactice. Nu ne putem permite aici un asemenea lux, dar nu putem să nu accentuăm faptul unic din istoria noastră că reprezentanții destinului românesc al vremii respective au putut ajunge, în capitala Austriei poliglote, ca autoritatea superioară de stat să ratifice recunoașteri ca acestea:

„Națiunile cele de acumu mai cunoscute sîntu: Germanii, Franțozii, Italianii, Spaniolii, Anglii, Rușii, Ungurii, Turcii, Românii, Grecii, Sârbii.

Românii de acumu sîntu strănepoții ai vechilor și faimoșilor Romani. Ei sîntu aduși în părțile acestea de împăratul Traianu, de o mic șapte sute patru zeci și cinci de ani.

Românii locuiesc în Transilvania, Bănăţii, o parte a Ungariei, Bucovina, Besarabia
Ţeara românească, Moldova şi Macedonia...”

În ce priveşte persoana autorului acestui abecedar, ea nu este arătată
nicăieri, dar se poate bănui, cu încredere aproape deplină, că este A a r o n
F l o r i a n [249], un scriitor cu totul nedreptăţit al mării generaţii din jurul
anului 1848. Florian Aaron a fost unul dintre cei mai valoroşi autori de
cărţi didactice din Ţara Românească, înainte de 1848. Originar din Tran-
silvania, el a fost nevoit să părăsească ţara din cauza participării sale la
revoluţia munteană, şi să petreacă ani întregi, ca pribeag, în Transilvania
şi la Viena, unde, printre altele, a venit să-şi creeze o situaţie, care i-a permis
să conceapă şi să elaboreze minunatul abecedar, care este mai curînd o
evanghelie naţională şi general-umană.

Trebuie reţinut faptul că abecedarul în chestiune păstrează în mare
parte şi materialul religios din vechile bucovne, fără a imprima cărţii
un caracter religios propriu-zis, ci caută o armonizare a credinţei cu ştiinţa
cea mai avansată a epocii. Lecţiile de ştiinţe naturale, de geografie, de fi-
zică sînt veritabile capodopere.

În ce priveşte răspîndirea acestui abecedar, ne lipsesc pînă în acest
moment informaţiile trebuitoare. Se pare că în Transilvania propriu-zisă
cartea n-a prea pătruns, şi aceasta din cauza autorităţilor şcolare superioare
şi a celor bisericeşti, care nu socoteau folositor să renunţe la tradiţia şco-
lilor confesionale şi să accepte înlocuirea lor cu şcoli naţionale, scop pe
care-l urmărea iniţiativa românească de la Viena.

Abecedarul de la Buda, 1863

Nu cunoaştem alte ediţii vieneze ale abecedarului descris, în schimb
înregistrăm reeditarea lui, cu puţine şi neesenţiale schimbări, la Buda, în
tipografia Universităţii reg. ung. În adevăr, în 1863, apare acelaşi abecedar,
dar cu o anumită modificare în titlul său. Acesta prevede că este „pentru
şcoalele elementare româneşti de legea gr. unită din Ungaria şi Banat”.

Cuprinsul şi metoda sînt aproape identice, afară de unele excepţii.

Abecedarul fiind destinat şcolilor gr. unite româneşti din Ungaria şi
Banat, după splendidul capitol asupra Transilvaniei din ediţia vieneză
(pag. 40), ediţia de la Buda adaugă un capitol despre Ungaria şi Banat,
cu reliefaarea hotărîtă a elementului românesc de acolo. Cu toate că abe-
cedarul este pentru şcolile gr. unite, simbolul credinţei nu este după formula
catolică în ce priveşte purcederea Duhului Sfînt, ci după cea ortodoxă
(„Duhul Sfînt, carele din Tatăl iese”). Şi, în sfîrşit, ediţia de la Buda dă,
la sfîrşit, două capitole noi, neîntîlnite în ediţia vieneză, şi anume: 1) „reguli
scolastice”, în versuri bine potrivite şi 2) „Imnul poporului sau Cîntarea
Împărătească”, dar cu alt text, deosebit de cel curent în epoca respectivă.

Privind lucrurile cu obiectivitatea pe care ne-o îngăduie distanţa de 110
ani de la abecedarele din Viena şi Buda, avem dreptul de a regreta adînc
oprirea pe loc, înainte de vreme, a celor două opere de natură progresistă,

și aceasta din cauză că Aaron Florian, prezumtivul autor, nu numai al abecedarului din chestiune ci și urzitorul unei politici naționale de o rară înțelepciune în capitala împărăției austriece, după cîțiva ani de pribegie s-a înapoiat în Țara Românească, unde s-a devotat altor preocupări de ordin obștesc, la fel de folositoare. Precum se știe, Aaron Florian a ajuns profesor de istorie la noua Universitate din București. Din păcate, nu există, pînă astăzi, o monografie critică asupra lui. O încercare, dusă abia pînă la jumătate, a făcut autorul prezentelor pagini. Manuscrisul lucrării se află în Muzeul Goleșcu, de la Golești.

Exemplare din abecedarele de la Viena și Buda, necunoscute bibliografiei românești, în biblioteca O. Ghibu.

A b c d a r pentru anul I al școlilor populare compus de **Ion Pop Reteganul** învățător pensionat. Rămas netipărit. Exemplarul manuscris original, în Arhivele Statului din Sibiu, nr. inv. Mss var. II—693. Comunicare de profesor Gh. Popovici, care a făcut despre Ion Pop Reteganul și o amplă prezentare a acestuia la Filiala Sibiu a Societății de istorie și filologie, în ziua de 2.IV.1958. Titlul comunicării: *I. Pop Reteganul — pedagog*. Studiul din chestiune e scris cu toată temeinicia. A se vedea și Ion Apostol Popescu: *I. Pop Reteganul — folclorist*. Teză de doctorat, București, 1970 și O. Ghibu, referat asupra acestei teze, în Arhiva Universității din București.

Ad Cap. XII, pag. 145

Micul **Abecedar** de I. Tuduscu, Arad, 1883. Edițiile II—VI s-au tipărit în 18 000 exemplare. — Ediția a VIII-a în 1908.

Ad Cap. VII, pag. 138; Modificări la titlul și autorul unor ediții ale „Elementariu”-lui.

Abecedariu împreună cu piese de lectură pentru băieții din anul I și

Abecedar pentru școlile elementare românești de lege gr. unită din Ungaria și Banat, Buda, 1863

II-lea de școlă, întocmit după scriptologia micștă de Georgiu Muntean. Aprobata de comisiunea scolastică Arhidiecezană și de Înaltul ministeriu reg. magiar de culte și instrucțiune publică prin emisul din 6 Octobree 1897. Nr. presidial 2814. Edițiunea a XII. — Blașiū, 1898. Tipografia Seminarului gr. cat. Prețul 18 cr. v.a. — 80 pag.

A b e c e d a r și piese de lectură pentru băieții din anul I și al II-lea de școlă, întocmit după scriptologia micștă de Georgiu Muntean. Aprobata de comisiunea scolastică Arhi-diecezană și de înaltul ministeriu reg. magiar de culte și instrucțiune publică prin răsript din 6 Octobree 1897. Nr. presidial 2814. Edițiunea a XIII. Balázsfalva — Blaș, 1902. Tip. sem. Arhid. — 84 pag. (Academia R.S.R., București).

A b e c e d a r și piese de lectură pentru școlele poporale, revăzut și înmulțit de *Georgiu Muntean* și *Gavril Precup*, aprobat de comisiunea scolastică Arhidiecezană și de Înaltul ministeriu reg. ung. de culte și instrucțiune publică cu datul de 27 noemvrie 1908, Nr. 135 377. — Edițiunea a XVI-a. Balázsfalva — 1911. Tipografia Seminarului teologic gr. cat. Prețul 36 fileri, 103 pag.

Ad Cap. XXI, pp. 153 — 154. Cartea are titlul:

A b e c e d a r pentru primul an de școală, de *Ioan Stroia*, protopresbiter, fost profesor la Seminarul Andreian, *Dumitru Lăpădat*, director școlar și *Iuliu Crișan*, învățător în Săliște, Sibiu. Tip. Tipografiei arhidiecezane, 1904 (ed. I), 78 pag. — Exemplar în biblioteca O. Ghibu. El a fost proprietatea lui Petru Șpan, care a făcut în textul cărții, cu creionul, observații critice, unele de natură foarte defavorabilă.

Un „incunabul“ românesc plin de sensurile cele mai înalte.

„Incunabule“ se numesc cărțile — aproape în totalitatea lor în limba latină — tipărite în secolul al XV-lea, când s-a inventat tiparul. Ele sînt foarte prețuite de către bibliofili, dar valoarea lor din punct de vedere științific nu este totdeauna de un nivel înalt.

În țările române n-a existat tipar în veacul al XV-lea, așa că, în realitate, incunabule românești nu sînt.

Totuși, noi posedăm în biblioteca noastră un „incunabul“ românesc, ncomparabil mai prețios decît pretențioasele produse din primul veac al tiparului. Pentru noi, acest „incunabul“, care datează abia de la începutul jumătății a doua a sec. XIX-lea, este incomparabil mai valoros decît oricare incunabul original.

O anecdotă cunoscută ne vorbește despre o întîlnire a unui pelerin englez cu un pelerin german, care se întîmplase să se găsească în același moment

în grădina Pincio de la Roma, contemplînd minunata statuie a lui Shakespeare. Englezul, fascinat de faptul că între zidurile Cetății eterne s-a așezat, la loc de mare cinste, chipul de marmură sau de bronz al marelui său concetățean din sec. al XVI-lea, se adresează călătorului german cu întrebarea: „Ce părere ai d-ta, Domnule, cine este mai mare gînditor și scriitor, Goethe al d-voastră sau Shakespeare al nostru”? După o scurtă reflexiune, neamțul răspunde: „Steaua Sirius, una din cele mai îndepărtate galaxii ale Universului este mult mai puternică și mai mare decît soarele din galaxia noastră. Dar pentru noi oamenii, nici lumina nici căldura lui Sirius nu prezintă decît ceva cu totul neînsemnat. El nici nu ne încălzește, nici nu ne luminează, găsindu-se la o depărtare incalculabilă de pămîntul nostru. Pentru mine incomparabil mai important este Soarele nostru, care nici nu se poate ase-măna cu Sirius. De aceea, la întrebarea d-tale cu privire la cei doi mari scriitori ai umanității, eu răspund că oricît ar fi de mare pentru d-ta Shakespeare, pentru mine, este mai mare Goethe, pentru că el este expresiunea majoră a mediului social din care eu fac parte, și lumina și căldura pe care ne-o dă nu o poate întrece nimeni”.

Pentru mine „incunabulul” tipărit cu patru secole mai tîrziu, probabil la Clujul pe atunci unguresc, este de mai mare preț decît incunabulele de aproape o jumătate de mileniu. Pentru că el echivalează cu un moment istoric unic: el dă ultima lovitură vechilor contradicții seculare la care fusese condamnată națiunea noastră aproape de la nașterea ei.

„Incunabulul” nostru este un prea modest abecedar, tipărit — cred — pentru întîia oară, cu litere „romane” și cuprinzînd mărturisirea pe față a credinței în originea romană a neamului nostru și în eroismul românesc de totdeauna întruchipat în Horea cel tras pe roată în piața Bălgradului, în frumusețea și dulceața limbii noastre atît de „lătită” și în virtuțile eterne ale neamului ce-și jertfește eroic totul pentru libertate și independență.

Nu-mi mai aduc amînte cum a ajuns acest „incunabul” în posesia mea. Este și multă vreme de atunci — peste o jumătate de veac. Mă găseam în toiul primei mele campanii de inspecții ale noilor școli de stat românești înființate pe întreg teritoriul Transilvaniei, unite la 1 decembrie 1918 cu celelalte provincii românești. Îndeplineam pe atunci funcțiunea de secretar general — sau „de stat”, cum se mai spunea — la Ministerul, numit simplu „Resort”, al Cultelor, Instrucției și Artelor, atribuție care-mi impunea obligațiunea de-a lua personal contact cu realitățile sociale concrete din provincia mea și de a căuta la fața locului posibilitățile pentru o mai bună organizare a lor pentru viitor. Cercetasem în primăvara anului 1920 tot ceea ce mi se părea că prezintă luare mai urgentă de măsuri. Astfel, am început cu secuimea, am continuat cu Someșul, apoi cu Bihorul, Sălajul, Satu Mare și Maramureșul.

Nu voi vorbi aici despre cele constatate de mine în acele regiuni, adînc influențate, de secole, de către cultura oficială a statului căruia aparținusem, mă rezum numai la momentul care m-a impresionat pînă la lacrimi, cînd într-un sat din județul Satu Mare revizorul școlar mi-a întins, cu oarecare jenă, „incunabulul”, de valoarea căruia nu-și dădea seama. Trebuie să mărturisesc sincer că memoria nu mă mai ajută spre a putea preciza mai presus de orice îndoială, dacă acest lucru a avut loc într-un sat din județul Satu Mare, sau în comuna Slatina din Maramureș. În tot cazul, lucrul s-a petrecut

d ²
A

da de do du
dà! oi, doi, ai, dai, au,
dau, da-re, de-v'a, du-
ci-nà da-ci-a. lîr-b'a
ro-mà-na e dul-ce!

dî (**dii**) ³

dî! o dî, dî-ce, dî-nà,
die-ce, dîu-mè-ta-te,
mie-dîu-i-nà, don-ne-
dieu, nu dî-ce, dîeu
la tó-tà vor-b'a!

b ⁵

oi, hoi, ou, bou, ba!
ba-bà, bu-bà, bi-ne,
bi-bi, ér-bà, bo-ra-voi.
lim-b'a mea e lîmb'a
ro-mà-nà. fà bine!

b ⁸

ab! ob! (of) boi! heil
hai! ha! ha! ho-rea,
he-li, hu-nii, ie-ho-v'a,
hu-mà, ho-r'a ro-mâ-
nà, ho-rea e nu-me.

Două pagini din „abecedarul-incunabul“

avea, în extremitatea nordică a românismului, ceea ce a contribuit într-o măsură deosebită la emoția mea de atunci, care nu s-a potolit nici pînă în momentul de față.

Cum se prezintă „incunabulul“ nostru? Răspund: în modul cel mai simplu și mai săracios cu putință, la aparență. Cînd am pus întii mîna pe el, m-am cutremurat și m-am înspăimîntat. Era un vechi Abecedar tipărit în Ardeal, cred că între 1853 — 1870, ajuns într-o așa de jalnică stare de ruină încît nu-ți venea să pui mîna pe el. Din exemplarul Abecedarului original lipseau două foi (pp. 1—4), ca și foile de la sfîrșit, acele de după pagina 16. Tiparul curat, „roman“, cu litere uniforme, mari și expresive. Hîrtia solidă, cerneala ireproșabilă, parcă ar fi tuș. Pe fiecare pagină cite două lecții, cu exerciții de citire alcătuite din cuvinte singuratice și din propoziții. Reținem, din acestea din urmă: *roma*, — *au românii eroi?* — *limba mea e limba română*, — *hora românească*, — *horea e nume*, — *românii au 7 arhierei*, — *naștunea română e foarte lăpîlă*, — *limba latină e fica* (sic!) *limbii române*,...

Cele 6 foi, care ni s-au păstrat într-o formă cu totul degradată, sînt cusute în mod primitiv cu sfoară (4 împunsături), legate într-un carton semicenușiu foarte urît, care la rîndul său este îmbrăcat pe jumătate într-o

cîrpă de culoare roșie, care nu apără decît jumătatea cartonului și care este jalnic de boțită și de zbîrcită.

Dar ce-are a face halul dureros în care se prezintă, ca exterior, prețiosul odor, cînd conținutul lui se ridică la o înălțime atît de adinc grăitoare!

Biografia lui? O veritabilă epopee. Cineva a simțit la un moment dat că nu mai poate respira în atmosfera creată de veacuri neamului său și și-a dat drumul deschis credințelor lui. A dat la tipar, cu tot riscul, o cîrtică în care nu mai face apel nici la Dumnezeu prin rugăciuni, nici la cersirea milei împărătești, ci se adîncește pînă în străfunduri în propria sa ființă cu rădăcini multimilenare. Nu-i mai pasă nici de stăpînire, nici de legi, nici de făgăduințe mincinoase, ci-și îndreaptă puterea sa de credință și de voință spre propriul său neam și spre puterea minții acestuia.

În lipsa oricăror informații contemporane despre acest Abecedar, din parte-mi cred că el a avut un tiraj modest și că a circulat mai mult clandestin, posesorii lui ascunzîndu-l în sin sau în șerpar, de unde și degradarea lui impresionantă. Cîrticica a trecut din tată-n fiu pe ascuns, făcîndu-și efectul scontat de autor în condiții optime, consolidînd sufletul național, mai presus de orice veleități.

Eu am în biblioteca mea mai multe cărți și documente de valoare, rare, dar mărturisesc că unul din cele mai prețioase obiecte este tocmai acest abecedar, pe care-l socotesc „incunabul”. Înfațișarea lui zdrențăroasă se aseamănă cu aceea a unui steag purtat de croi în nenumărate lupte grele, care i-au deformat înfațișarea exterioară, dar în schimb i-au însuțit și înmiit valoarea simbolică.*

* După elaborarea de către Onisifor Ghibu a acestui fragment din „Adaos”, colecția Bibliotecii Academiei R.S.R. s-a înmögățit cu un exemplar din Abecedarul lui Vasile Petri, apărut la Sibiu, în 1864, pe care O. Ghibu, după cum afirmă la p. 134 din din această lucrare, negăsindu-l în nici o bibliotecă publică, nu-l văzuse nici cînd a redactat lucrarea, în 1916, și fără îndoială nici mai tîrziu. În realitate, fragmentul era din Abecedarul lui Vasile Petri, pentru care acesta, după cum scrie autorul la 1916, a avut de suportat numeroase neplăceri din partea autorităților, din care cauză cartea a circulat, probabil, clandestin prin satele ardelenne. Abecedarul conține, de altfel, în afara textelor care l-au impresionat pe O. Ghibu, din paginile ajunse la el, și cîteva piese de citire, ca *Romulu, Traianu și Românii*, cu pronunțat caracter patriotic, pe care O. Ghibu, dacă ar fi văzut cartea, nu le-ar fi lăsat necomentate (O. P.).

CĂRȚI DE CITIRE

Ad Cap. IV, pp. 190 — 191.

În legătură cu prima carte de citire românească, operă a unui preot sas din Transilvania: *Preatenul sau Voitorul de binc al pruncilor și al tincrinei românești* de Ioan Mecheși (*Mökesch*).

Cîteva cuvinte despre autorul originalului german al cărții, G. P. Wilmsen, un predicator evanghelic la Berlin și unul dintre cei mai de seamă pedagogi practici germani din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Originalul cărții sale de citire, intitulat *Der deutsche Kinderfreund*, s-a bucurat de o răspîndire unică în felul ei în întreaga literatură universală, apărînd în diferitele țări germane ale epocii în nu mai puțin de 181 ediții. În afară de acest manual, autorul a mai publicat o serie întreagă de alte lucrări didactice educative, de proporții de-a dreptul uriașe. Amintim printre acestea *Manualul de istorie naturală pentru tincrine și pentru învățători*, 1831, în 3 volume mari, de 975 + 978 + 1034 pag. O idee străbate aceste cărți: adîncirea naturii, contopire cu ea, iubirea ei prin cunoașterea ei. Caracteristice sînt pentru carte cele trei stampe de la începutul volumelor. I: Un înger, plutind pe deasupra pămîntului, cu cartea naturii în mîină, duce de mîină un copilaș, care ține în mîină facla (științei) și-i arată lumea: pămînt, mare, animale, plante etc. II: O familie organizată: părinții cu doi copii lîngă ei, în preajma unei case primitive, înconjurată de animale domestice, oi, capre, căprioare. Copilul întinde mîna unei capre și capra se apropie de el. Jur împrejur, o natură frumoasă, prietenă omului. III: Doi tineri studenți în mijlocul naturii. În fund se vede o clădire mare, solid și încăpător lucrată: civilizația, alături de natură. Unul dintre ei șade pe o stîncă cu un album pe genunchi, în album sînt animale, flori, plante, minerale. Al doilea student e cu o geantă pe umăr, plină cu ierburi, pe care le-a strîns pentru a le duce acasă spre studiere. În mîină ține bastonul și iarăși niște ierburi și flori. Jur împrejur, natură frumoasă. Ei discută; albumul și florile îi fac să aprofundeze natura...

Cartea care ne interesează pe noi aici mai îndeaproape, *Prictenul tincrinei*, mai avea în original un capitol separat, care în edițiile românești de la Sibiu, București și Iași lipsește cu desăvîrșire și care cuprindea cîntece și imnuri religioase evanghelice, care, evident, că în edițiile românești nu aveau ce căuta, dar care, pentru concepția autorului despre educație sînt deosebit de caracteristice.

Lucrarea din chestiune a lui Wilmsen era pentru școlile populare germane. Autorul nu s-a mulțumit numai cu îndrumarea educației în școlile primare, ci s-a ocupat cu aceeași sollicitudine și de școlile orășenești „civile”, pentru care a făcut cărți de citire separate, în număr de patru, cuprinzînd, într-o formă impresionantă, culegeri din cele mai alese lucrări ale literaturii germane. Aceste cărți s-au bucurat și ele de mai multe ediții.

Cazul cărții lui Wilmsen, atât în ediția românească de la Sibiu, alcătuită de preotul evanghelic sășesc din comuna Rusciori de lângă Sibiu, cât și în cele de la București și Iași, reprezintă pentru noi un interes mult mai mare decît cel semnalat de noi în ediția cărții noastre din 1916, mai ales prin faptul neremarcat pînă acum de nimeni că ea a avut o puternică influență asupra dezvoltării literaturii didactice românești, apărute, oarecum, ca o consecință a ei. În adevăr, prima carte de lectură, elaborată de un conațional de al nostru din Ardeal, aceea a lui Visarion Roman, de la 1862, se resimte profund de influența ei, ca și, de altfel, întreaga activitate de autor didactic a eminentului pedagog Zaharia Boiu. N-am putut să-mi întind cercetările și asupra influenței exercitate de cartea lui Wilmsen în edițiile de la București și Iași asupra literaturii didactice din Principate, dar cred că și asupra acestora influența a fost considerabilă.

Capitolul complet, relativ la edițiile românești ale cărții lui Wilmsen, va trebui studiat pe larg, în mod critic, rămînînd o sarcină deosebit de interesantă pentru viitoarea Istorie a literaturii didactice românești.

În lucrarea noastră de la 1916 am afirmat că manualul lui Wilmsen ar fi apărut în 7 ediții consecutive la Craiova. În realitate, acest fapt a avut loc la București. În Biblioteca Bruckenthal din Sibiu se găsește un exemplar din ed. II-a de la București, tipărit fără indicația anului apariției, în tipografia lui C. A. Rosetti și Winterhalder. În ediția în chestiune, în locul piesei de citire despre Transilvania, cuprinsă în edițiile germane și române de la Sibiu, apare un alt capitol, intitulat „*România (în parte)*“. Acest titlu, „în parte“, vrea să spună, în mod ascuns, că într-însul este vorba numai de Principatele Unite nu și de Transilvania și de celelalte provincii de sub stăpînirea străină.

Cartea lui Wilmsen a apărut în mai multe ediții germane, la Sibiu, fără indicația anului apariției. În biblioteca noastră se găsesc două ediții deosebite, cu anumite defecte. Biblioteca Bruckenthal posedă și ea unul, dintr-o altă ediție; acesta e complet, dar fără indicația anului.

De remarcat este, printre altele, faptul că piesa de lectură *Siebenbürgen* vorbește exclusiv despre existența, în Transilvania, a ungarilor, secuilor, și a sașilor. Despre poporul autohton și majoritar al provinciei nu se amintește nimic. *Situația aceasta delicată nu putea să nu răbufnească la un moment dat, în forma cea mai puțin așteptată.*

Ad Cap. VII, pp. 194 — 198.

În legătură cu prima carte de lectură alcătuită de un autor român ardelean, *Cartea de lectură* a lui Visarion Roman.

Observațiile ce urmează servesc pentru disculparea lui Visarion Roman față de critica pe care i-am făcut-o în cartea noastră de la 1916, în sensul că manualul său de limba română ar fi lipsit de nota națională necesară, pe care o întilneam ca o caracteristică fundamentală a activității lui pedagogice desfășurată timp de 6 ani de zile în splendida revistă *Amicul Școlii*, Sibiu, 1860—1865.

Mai întâi, un amănunt caracteristic.

Într-o notiță de la pagina 50, anul 1861, al *Amicului Școlii*, V. Roman zice: „Este un adevăr trist experimentat de mulți dintre noi că, de câte ori românul proiectează și întreprinde lucruri salutare, țintitoare la fericirea sa națională, se poreclează de „om cu tendințe ultra-naționale“, care ar însemna apoi „periculos“, român exaltat și mai câte altele. Numai pentru români ar fi păcat a fi naționalist zelos, prin vorbe și prin fapte“.

Să încercăm acum a lămuri echivocul în legătură cu critica mea la adresa lui V. Roman.

Problema istoriei literaturii românești m-a preocupat încă din primul an al activității mele pedagogice începute la Sibiu, în anul 1910. Strînsesem chiar o bibliografie constînd din cîteva sute de fișe, păstrate pînă în ziua de azi într-o cartotecă. Fiind nevoit să mă refugiez în toamna anului 1914, la București, am intensificat stăruințele în această direcție, hotărît să dau, cu timpul, o istorie cit mai completă a literaturii didactice românești, cel puțin pentru Transilvania. Bogata bibliotecă a Academiei Române, datorită în cea mai mare parte zelului și priceperii bibliotecarului ei, Ioan Bianu [250], punea la dispoziția cercetătorului în acest domeniu un material documentar prețios, care fără să epuizeze total problema îi dădea posibilitatea a se orienta destul de bine în materie și de a putea formula anumite concluzii destul de temeinice. Cercetînd cu multă atenție materialul vast oferit de biblioteca amintită, după doi ani de cercetări am reușit să elucidez o serie întregă de capitole ale acestei importante probleme. Printre altele, m-am oprit, cu toată grija, și asupra Cărții de citire a lui V. Roman, care era un produs de acest fel ieșit din mintea și din condeiul unui ardelean. Am cercetat cu toată atenția exemplarul respectiv din Biblioteca Academiei, ajungînd la concluzia că manualul este foarte bun din punct de vedere pedagogic, în schimb este total lipsit de orice element educativ, în sens național. Concluzia mea nu era nici greșită, nici exagerată, în împrejurările date. Vremea a adus, totuși, o corectură radicală punctului de vedere exprimat de mine. Aceasta, datorită faptului că ediția întâi a manualului lui V. Roman este o istorie cu cîntec, cum rareori se întîmplă în istoria vreunei literaturi.

Presupusa ediție I nu era de fapt ceea ce se presupunea, ci era o ediție, am putea spune, radical amendată, în împrejurările ce vom arăta aici. V. Roman, care era un strașnic militant al Școlii ardelenne, nu putea să nu exprime, și încă în formele cele mai categorice, această atitudine a sa, într-o carte menită a contribui la educația cea mai bună a fiilor neamului său. Dacă în bucățile de lectură, alcătuite în spiritul general al literaturii didactice europene, n-a strecurat peste omenescul general nici o fărîmă de specific național românesc, în schimb el a dat acestui specific românesc o vigoasă expresie, într-o bucată specială a cărții, intitulată „Romani“, de o întindere mult mai mare decît a oricărei alte piese. Această bucată a fost înregistrată cu o neobișnuită vehemență de către presa săsească ardeleană și de către presa austriaco-germană. S-au dat pe această chestiune lupte înverșunate între cele două tabere, română și săseasco-germană, pe care le vom înfățișa ca pe un document politic și social caracteristic. V. Roman a dat dovadă, în împrejurările date, de o mare înțelepciune și de un

patriotism pe care nimic nu l-a putut clinti. Spre a nu da posibilități pentru o încăierare de proporții prea mari între fiii aceleiași țări, el a scos în mod tacit din cartea sa coala cu piesa „Romani”, înlocuind-o cu o piesă progresistă din domeniul fizicii. Operațiunea s-a făcut fără nici o explicație și, cu aceasta, încordarea între cele două popoare pe această chestiune a încetat. A rămas, totuși, o urmă în tabla de materie a cărții, unde piesa cu pricina a rămas înregistrată pentru totdeauna. Această amuzantă pagină am putut-o reconstitui cu câteva decenii mai târziu, dînd peste adevărata ediție originală a cărții în Biblioteca „Astra” din Sibiu.

Reținem, în cele următoare, ca document, întreaga piesă cu pricina, dat fiind că ea nu se găsește în nici o altă bibliotecă din țară, în afară de cea a Aстреi.

ROMANII

Noi suntem români. Românii se trag din Italia, de la romanii cei vechi, cari au domnit odată peste toată lumea. Părintele tuturor romanilor e Romul, de la care se trage numele de roman. Romul s-a născut din Rea Silvia și zeul băătăliei, Marte. Romul e jumătate zeu, jumătate om, va să zică semizeu. Așadară românii fiind născuți din Romul, sunt fii de semizeu. Cum să nu fie dară românii făloși, cînd se trag chiar din vișă zeească?

Pe unde locuiesc azi românii a locuit odată un popor sălbatic, care se numeau „Dacii”. Traian, împăratul romanilor, s-a năcăjit tare pe acest popor, că tot năvălea în țările romanilor și le prăda, de aceea a pornit cu oaste asupra lui și așa l-a bătut încît mai toți au pierit, iar cari au mai scăpat cu viața, au luat lumea în cap de frica romanilor. Așa, țara a rămas deșartă de locuitori[251].

Traian, îndată după băătălie a adus mulțime de romani din Italia, pe care i-a așezat să locuiască țara, cu totul deșartă. Aceasta s-a întimplat în anul 105 d. Chr. Romanii aduși au cultivat pămîntul, care mai înainte era sălbatic, și o parte mare acoperit cu păduri. Au ridicat cetăți strălucite, precum Ulpia Traiană, ale cărei ruine (dărimături) se văd și astăzi în țara Hațiegului, la satul Grădiște — și Apulum, ale cărui urme se mai văd între Alba Iulia (Bălgrad) și Partoș — și altele mai multe. Au tras drumuri, pe cari le-au pardosit tot cu piatră cioplită.

Romanii au trăit citva timp fericiți în acest pămînt. Ei fiind oameni blînzi și drepți, nu năvăleau asupra nimănui, ca să despoaic și să omoare. Dar cînd năvăleau alții asupra lor, erau toți o inimă și un suflet și se apărau. Ei așa se iubeau unul pe altul, precum trebuie să se iubească adevărații frați și fiii unei bune și dulci mame. Așa dară și noi trebuie să fim tot una și să ne iubim unul pe altul pînă la mormînt, după exemplul acelor străbuni ai noștri, cari în puterea concordiei lor au cucerit lumea toată.

Fericirea romanilor în acest pămînt a ținut pînă pe la 200 d. Chr. De la timpul acesta încolo începură a năvăli asupra lor barbarii (popoare sălbatice), cită frunză și iarbă. Acești barbari pe unde ajungeau, tăiau, răpeau și aprindeau tot.

Ostașii cari erau așezați aici ca să apere țara n-au mai putut sta cu barbarii. Din astă cauză, împăratul Aurelian, la anul 274, a ridicat toată ostășimea și a trecut-o peste Dunăre. Cu aceștia decodată au trecut și puținii locuitori cari erau mai săraci și n-aveau moșii, iar mulțimea locuitorilor au rămas nemișcați.

Locuitorii rămași, văzîndu-se cutropiți de toate părțile de barbari și nefiind apărați de nimeni s-au dat pîrului. Barbarii nu cereau alta de la ei, decît bucate, ca să poată trăi. Romanii, străbunii noștri, le dădeau tot ce cereau. Dintre toți barbarii, care au trecut ca valurile mării peste străbunii noștri, cei mai înfiorători au fost hunii. Se spune că acești huni atît erau de sălbatici, cit nu știau nici vorbi, și corpul lor fiind îmbrăcat în pici, semăna mai mult a animal, decît a om. Trăiau cu rădăcini și carne crudă, ca lupii. Acești huni au venit din Asia și sunt strămoșii unguilor, cari locuiesc cu noi, în țara noastră.

Strămoșii noștri au avut a suferi mult de la aceste popoare sălbatice. Suferințele lor au ținut vreo 540 de ani, adecă de la 274 — 814. În acest an (814) fură stirpiți cei din urmă barbari (avarii) și străbunii deveniră liberi.

Ciți barbari se perindară, aprinzînd, tăind și despoind pe străbunii noștri, și ei toți au ajuns, fără de a mai lăsa vreo urmă. Iar românii există pînă astăzi, pentrucă așa piere orice popor fără de patrie și așa scapă de toate furiile sorții națiunea care-și știe iubi pămîntul, patria sa, cu atita inimă ca românii. Aceștia au scăpat așadară printre toate popoarele barbare, curați ca și aurul prin foc. Ei sunt tot acei romani cari au venit din Italia. Ei n-au lăsat nimic din cele ce au adus de la Roma, Cetatea-doamnă a lumii de odinioară, de unde seminția noastră și-a luat al său început. Ei au rămas tot acciași fii ai lui Romul, tot același popor născut din semizei.

Românii din Dacia inferioară, sau aceia cari-s azi sub imperiul austriac, de la 814 rămânind liberi formară trei state guvernate de principii naționali: al Transilvaniei, Banatului și Bihorului. La 899 năvălesc unгурii — un popor pe atunci sălbatic ce se trage din Asia. Românii din Transilvania, pierzându-și pe Domnul lor, Gelu, în bătăie, primesc pe unğuri ca pe niște frați să trăiască laolaltă în pace și dreptate unul față cu altul. Românii totodată aleg sieși de domn pe Domnul unğurilor, Tuhutan. Celelalte state române și-au ținut mai îndelung independența (neatir-narea) lor națională. Dar unğurii, în urmă, le-au supus și pe acelea, prin apucături felurite. Așa apoi românii, care se află azi în imperiul austriac, au căzut sub unğuri.

Geza II, la anul 1141, a adus din Flandra și din alte părți ale țării nemțești, colonii nemțești în Ardeal. Acești coloni sint sașii de astăzi.

Pe la 1215 era în Făgăraș, căpitan Radu Negru, care totodată era și vodă al Transilvaniei. El însă din cauza mai multor cercustări trebui să părăsească Făgărașul și în acel an a trecut în Țara Românească și s-a așezat la Cimpulung. Asemenea trecu din Marmăția în Moldova, cam pe la anul 1352, și Dragoș, și se așeză la Suceava.

Regii unğurești au început a dona la domnii care făceau cite o bravură (vitejie), prin bătăi, ținuturi întregi, dimpreună cu locuitorii. Așa, românii, locuitorii cei vechi ai țării, au venit în minile unğurilor și încetul cu încetul au căzut în iobăgie amară. Românii erau tare apăsați.

De aici încolo s-a început starea cea tristă a românilor, care deveniră a fi despoiați de toate drepturile. Între alte multe nedreptăți cite se făceau românilor era și aceea că nu le era iertat să învețe, nici să fie în ceva diregătorice, ba nici chiar să se îmbrace după voia lor.

Prin răsculări în oarecite rinduri, urmate din cauza apăsării nesuferibile, s-a mai întărit încă ura asupra-ne și, mai tirziu, se făcu încercarea a ni se răpi pină și limba cea dulce ce o vorbim și să ni se impună limba străină. Însă străbunii noștri se opuseră cu toată țaria. Ei au vrut mai bine să moară, decit să-și piardă limba, decit să nu mai fie români.

Mai virtos deteră românii o strălucită dovadă de puterea lor vitală, de patriotism și de credință neclintită către Domnitorul lor, în anii de mare însemnătate 1848/49, cind pătruși de spiritul timpului și cunoscind că voia prea înaltului lor Împărat este a pune pe picior egal toate națiunile sale și a face ca între popoarele supuse lui să domnească dreptatea, se adunară la Blaj, pe Cimpul libertății. Aceasta a fost în 15 Maiu 1848. Aci s-au declarat românii că ei nu mai vor să fie iobași odată cu capul și că limba lor numai morții vor mai da-o. Pentru aceasta s-au și luptat apoi și și-au vărsat singele pentru tron, patrie și naționalitate și au reușit învingători.

Căci romanul știe încă a se bate,

Și nu vrea viață fără libertate.

Așa românii au scăpat de sub iobăgia unğurească și ei astăzi sunt oameni liberi, înaintea și așteaptă un viitor strălucit.

Viitor de aur țara noastră are,

Și prevăd prin timpuri a ci înălțare.

Însă mai înainte trebuie să știm

Pentru ea cu toții martiri să murim!

Căci fără acestea lanțul se va stringe

Și nu vom ști încă nici chiar a ne plînge.

Așa au pățit românii care se află azi sub împărăția austriacă și cari în cea mai mare parte au a mulțami scăparea lor din servitute, scuturarea cu totul a jugului asupritor și nimicitor de naționalitate, cum și ridicarea lor la o stare mai favorită demnă de o națiune bravă și credincioasă bunilor regenți din strălucita casă domnitoare austriacă.

Dar afară de românii din provinciile austriace mai sunt încă și alți români. Așa, românii care au trecut sub Aurelian (273 d. Chr.) peste Dunăre, mai tirziu s-au împreunat cu un alt popor, numit bulgari, și au făcut un remn tare, numit Remnul romano-bulgar. Acest remn a fost potinte și a instat citeva sute de ani, pină cind l-au răsturnat turcii. Românii aceștia se numesc astăzi macedoromâni și sunt vreo două milioane.

Românii din Principatele-Unite, după ce pe la începutul sutei a 9-a d. Chr. au încetat năvălirile barbarilor, au rămas și ei liberi și s-au înălțat sub domni naționali. Acești români s-au luptat cu eroism nespus; sute de ani. Din sânul lor au ieșit mulți domnitori eroi, precum un M i r c e a. Ștefan cel Mare, M i h a i E r o u l și alți mulți. Românii din aceste țări, deși puțini, dar au făcut în multe rinduri să tremure turcii de țaria lor, au bătut de moarte pe poloni și pe unğuri. Dar și acești români au suferit mult din partea turcilor. Turcii le-au trimis domni de greci, numiți fanarioți. Aceștia, ca voivozi, în timp de 105 ani (1716—1821) au despuat aceste țări și le-au tiranizat. Acești domni iarăși, ca și cei de la noi, au vrut să stirpească limba românească și să impună cea grecească. Mulți din boierii țării s-au grezit, precum și din românii de dincoace se unğurizaseră, și greci mulți au venit și s-au așezat acolo. Românii apăsați de aceștia s-au sculat la 1821 și s-au mîntuit de domnii greci fanarioți.

Azi Țara românească și Moldova formează Principatele-Unite sub domn național. Românii în aceste două țări sunt cu numărul cinci milioane. Adecă, românii peste tot sunt vreo 10 milioane.

Caracterul românilor. Românii sunt [cu] credință, religiozitate, iubire de adevăr, de dreptate și libertate, amicitie, loialitate, seriozitate, bărbăție și curaj. Cîtă tărie de viață are românul, se vede apriat din aceea, că el, deși a fost sute de ani apăsător, totuși nu s-a schimbat și n-a lăsat nimic din cît a adus din Italia. El tot acela e azi, care a fost înainte de asta cu 1756 de ani cînd i-a adus aici Traian. Apoi cum să nu ne fălăm cu numele roman?

Astfel e românul! Astfel să pierim,
Și-n căderea noastră chiar să ne mărim!

Este mai presus de orice evidență că piesa *Romanii* este un capitol de veritabilă *pedagogie socială*. [...]

Ad cap. IX-X, pp. 206-210.

Titlurile unor „legendarii“.

Ioan ũ G ă s p ă r: *Legendariu* pentru școlele populare. Tom III. Proprietatea Statului regesc ũ, Buda, cu tipariul universității științifice reg. ung., 1871.

Ioan ũ G ă s p ă r: *Legendariu* pentru școlele populare, tomul IV. Proprietatea Statului regesc ũ unguresc ũ. Buda. Cu tipariul universității științifice reg. ung.

Legendariu românesc pentru clas'a a trei'a a școlelor populare prelucrat după Ioan ũ G ă s p ă r de T o m a R o s i e s c u. Prețiu în librăria: legat ũ — 28 cr. Dreptul de reproducție rezervat ũ. Buda, Proprietatea Statului reg. unguresc ũ, 1871 — 176 pag. Exemplar la M. P. București (Muzeul Pedagogic al Casei Școalelor).

Legendariu românesc pentru clas'a a patru'a a școlelor populare prelucrat ũ după Ioan ũ G ă s p ă r de T o m a R o s i e s c u. Prețiu în librărie, legat ũ — 30 cr. Dreptul de reproducție rezervat ũ. Buda, Proprietatea Statului reg. unguresc ũ. 1871, 232 pag. Exemplar la M. P. București.

Legendariu pentru clasa a 4-a a școlelor populare, prelucrat după edițiunea a III-a, amplificată și îmbunătățită. Dreptul de reproducție rezervat. Prețiu legat 64 fileri. — Budapeșt. Proprietatea Statului regesc unguresc. — A kir. tud. egyetemi könyvnyomda., 216 pag.

Pavel G ă n c z y: *Legendariu* pentru școlele populare Tomul II. Proprietatea Statului regesc-unguresc. Budapeșt. Tipografia universității ungurești, 1891.

Cărțile editate de Ministerul Instrucțiunii ungar trebuie studiate aparte.

Ad Cap. XIV, pp. 218-219.

Ediția I a cărții lui V. Petri

Legendariu sau Carte de Cetire pentru școalele populare, partea I-a. Pentru al 3-lea și al 4-lea an de școală. Prețiu unui exemplar legat 45 cr. Sibiu. Editura autorului. Tipărită în Tipografia Arhidiecezană, 1878

(126 pag.) — Carte bună, care ar merita să fie reeditată ca document. — Exemplar în Biblioteca Bruckenthal, Sibiu.

Ad Cap. XIX, pp. 224-228.

Activitatea excepțional de bogată a lui Iuliu Vuia, marele „fabricant“ de manuale pentru toate materiile de curs primar, nu poate fi înfățișată aici, din cauza complexității și sinuozității ei. Autorul prezentei cărți a dus un adevărat război, de vreo 3—4 ani de zile, în ziarele „Tribuna“ și „Românul“ din Arad. Fenomenul acesta urmează să fie studiat în mod organic, în baza extrem de bogatului material documentar din arhiva consistorului ortodox din Sibiu, Caransebeș și Oradea și a consistorului metropolitan din Sibiu.

Ad Cap. XXIII, pp. 235-236.

În legătură cu cartea lui N. Sulică:

Carte de celire pentru clasa a II-a. Carte aprobată ca manual didactic prin ordinul Înalțului minister reg. ung. de culte și instrucție publică de Stat. Budapest, 27 oct. 1909, nr. 1248-82/1909 — 234 pag., prețul 90 fileri.

Aceeași carte, ediția a II-a, 1914, 204 pag., 90 fileri.

Aceiași autori, pentru clasa IV-a, 1910, 220 pag. — 90 fil.

Aceeași carte pentru clasa a V-a și a VI-a, întocmită după noul plan de învățămînt de N. Sulică profesor, cu concursul mai multor învățători. Cu numeroase ilustrațiuni. Brașov, Tipografia Ciurcu, 1913. Prețul 1.70 cor., 470 pag. — Manual aprobat de Înalțul ministeriu reg. ung. de culte și instrucție publică, sub nr. 31389, din 4 martie, 1913, pe seama școlilor elementare cu limba de predare românească.

Aceiași autori, pentru clasa a doua primară, întocmit după noul plan de învățămînt de N. Sulică. Cu numeroase ilustrațiuni. Brassó, Edit. Librăria Ioan I. Ciurcu, 1914. Prețul 60 fileri. Aprobată de Înalțul minister reg. ung. de culte și instrucție publică pe seama școalelor primare cu limba de predare românească. — 96 pag.

LOCUL ȘI ANUL APARIȚIEI BUCOAVNELOR

Rîmnic, 1651 (grecească); 1726 (?), 1749, 1814, 1827.

Peri (Maramureș), 1663—69 (slavonă).

Bălgrad (Alba Iulia), 1699.

Govora, 1726.

Cluj, 1744 (de două ori), 1746 (slavo-latină).

Blaj, 1750 (—1753), 1777, 1783, 1796, 1797, 1823, 1826, 1838 (cu cîteva ediții pînă în 1853), 1853.

Iași, 1755, 1813 (grecească), 1817, 1828, 1861.

Viena, 1771, 1776, 1777, 1781¹, 1785, 1790, 1808.

¹ În același an, mai apare un al doilea bucvar, la Viena. Vezi V. Bolca, *Școala normală română unită din Oradea*, 1934, pag. 31.

București, 1779 (rămasă în manuscris), 1783 (grecească), 1825, 1847, 1848 ¹, 1853, 1856 și altele fără dată.
 Sibiu, 1783, 1788, 1795, 1797, 1802, 1803, 1808, 1811, 1815, 1818, 1820, 1821, 1826, 1830, 1837, 1847, 1851, 1854, 1861, 1866, 1870 și câteva ediții fără dată.
 Buda, 1777, 1780, 1786, 1797, 1808, 1814, 1826, 1832, 1833, 1835, 1852.
 Brașov, 1805, 1808, 1816, 1817, 1822, 1826, 1833, 1837 (?) ², 1843, 1844, 1847, 1849, 1851, 1853 și câteva ediții fără dată.
 Mănăstirea Neamțului, fără dată; alta la 1847.
 Buzău, 1852.
 Dubăsari, 1792.
 Movilău, 1800.
 Chișinău, 1815, 1822, 1836, 1842, 1844, 1854, 1859, 1861 (1862), 1863, 1865, 1907, 1908.
 Cernăuți, fără dată.
 O bucoavnă tradusă „de pe slavonic“, la 1771.
 O bucoavnă necunoscută, în manuscris (Mss. Acad. R.S.R. Nr. 280).

LOCUL ȘI ANUL APARIȚIEI ABECEDARELOR

- Sibiu, 1820 (Moisi Bota, Vuia, Vatra școlară, 1909, p. 259).
 1828. Abecedă înlesnitor pentru învățătura copiilor, de Gr. Pleșoianu ³ (cu slove chirilice). O altă ediție, tot la Sibiu.
 1836. Mentor sau Abecedă pentru folosul tinerilor cari să îndeletnicesc la învățătură, de D. Jianu ⁴ (cu chirilice).
 1851. Abecedariu cu slove cirilice și cu litere romane. Tip. lui G. Closius.
 1851. Abțdar pentru folosul școlărilor de legea greco-răsăriteană (cu litere chirilice, civile și latine). Tipografia episcopescă. Ed. a II-a la 1852; Ed. a III-a în biblioteca O. Ghibu. Ed. a VI-a, 1863. Autorul e Sava Popovici-Barcianu.
 1854. Abțdarii nemțesci pentru școlile populare de legea greco-răsăriteană. Ediție bilingvă româno-germană. Sibiu, Tip. episcopescă. Ed. a II-a, 1856.
 1861. Abecedariu cu litere chirilice și cu litere romane. Costă legat în pînză 18 cr. noi. Viena. În c.r. editură de cărți școlastice. 1861, 101 pag. Foarte interesant din toate punctele de vedere. Exemplar în biblioteca O. Ghibu.
 1861. (1864?) Elementariu seu Abecedariu pentru școlile romanesci de Basiliu Petri. Tip. S. Filtsch.

¹ Această bucoavnă n-a fost amintită în cursul lucrării noastre. Ea e tipărită cu litere chirilice și e intitulată: *Abcedar sau Bucovna. În care s-a alăturat și Istoria sfântă cu întrebări și răspunsuri, tâlmăcită din rusește, și dată la lumină pentru învățătura copiilor mici. Cu cheltuiala Păr. Măssim îngrijitorului sfintei Episcopii Buzăului. București în Tipografia lui Anton Pann, 1849, 44 pag.* Cuprinde: literele mari, literele mici, „consumatele“, vocalele, alți diftongi, apoi „silabisme“, ziceri de două, și de trei silabe, silabisme cu diftongi ș.a.m.d. Partea de citire cuprinde Rugăciuni pentru totdeauna (pp. 9–12) și Istoria sfântă (pp. 13–44).

² V. A. Ureche, *Istoria școlilor*, I, p. 396.

³ Locul apariției acestui abecedă nu e indicat, însă toți bibliografii și istoricii literari români sînt de acord că el nu poate fi altul decît Sibiul.

⁴ Idem.

1861. Abțdarius pentru școlile populare române de Z. B o i u. Cu litere chirilice și latine. Tip. diecezană¹. Ed. a II-a, 1862. Ed. a III-a, 1863. Ed. a IV-a, 1865, Ed. a XIV-a, 1886.
1870. Elementariu séu Abecedariu pentru școlile romanesci. Compus după principiile scriptologiei pure de Basiliu Petri, profesoriu preparandiale. Cu un „indreptariu“ pentru învățători. Sâbiu. Editura lui Iuliu Spreer. Cu litere latine². O altă ediție a lui la 1874.
1870. Antai'a carte de lectura și invetiatura pentru școlile poporali romane, de I. Popescu, Tip. S. Filtsch³. Ed. a II-a 1873; ed. a III-a 1875; ed. a IV-a 1882; ed. a V-a 1886; ed. a VI-a 1889; ed. a XI-a 1896; ed. a XIII-a 1896; ed. a XIV-a 1897; ed. a XV-a 1901; ed. a XVI-a 1903; ed. a XVII-a 1906; ed. a XVIII-a 1911.
1878. Noul Abecedar românesc de Basiliu Petri. Tip. Drotleff. Ed. a IV-a 1885; ed. a V-a 1886; ed. a VI-a 1889; ed. a VII-a 1890; ed. a XIV-a 1901; ed. a XV-a 1903; ed. a XVI-a 1905; ed. a XVII-a 1908; ed. a XXIII-a 1911. S-a întrebuițat și în România (cf. Catalogul Socec, 1871, pag. 14).
1891. Noul Abecedar ilustrat de Domețiu Dogariu⁴. Tip. arhidiecezană. Editura librăriei H. Zeidner din Brașov.
1893. Micul prieten al copiilor de Silvestru Moldovan. Tip. arhidiecezană.
1902. I-a carte a copiilor sau Abecedarul ilustrat pentru clasa I primară de St. C. Alexandru. Tip. arhidiecezană. Editura librăriei H. Zeidner din Brașov.
1904. Noul Abecedar, de Petru Șpan. Tip. W. Krafft⁵. Ed. a II-a 1906.
1906. Abecedar, de Ioan Stroia, Dumitru Lăpădat și Iuliu Crișan. Tip. arhidiecezană. Ed. a II-a 1909; ed. a III-a 1912⁶.
- Brașov.** 1842. Abețedar pentru întrebuițarea și folosul tinerimei ce învață în Școalele Normale. Tomul I.
1848. Abecedar pentru întrebuițarea și folosul tinerimei ce învață în Scoalele Normale⁷. Tipărit cu cheltuiala Sfintei Bisericii cei mari ortodoxe din preurbiul Brașovului Bolgarseg. Tomul I. Tip. lui Ioan Gött. Titlul cu civile, textul cu chirilice.
1887. Abecedar sau Întâia carte de cetire pentru copiii și copilele din anul I-iū de școală, întocmit de Mai mulți prieteni ai școalei. Tip. N. Ciurcu. Ed. I 1882, ed. a IX-a 1910.
- Cluj.** 1853. Abecedariu (cu litere romane.) Clusiu, 1853 (probabil de I. F. Negruțiu).

¹ Cu o *Manuducere pentru învățători la întrebuițarea Abțdariusului*. Unele date mi-a fost cu neputință să le stabilesc în împrejurările vitrege în care am făcut această lucrare. Toate încercările mele de a-mi procura unele informații, de care aveam nevoie în acest scop, au rămas fără rezultat.

² De la această dată înainte, toate abecedarele apar cu litere latine.

³ Cu o *Manuducere*. De la ed. XII încoace, în tipografia arhidiecezană.

⁴ Cu un *Conductor la întrebuițarea Noului Abecedar ilustrat*.

⁵ Cu o *Călăuză la Noul Abecedar*.

⁶ Am mai putea aminti și *Abecedarul pentru Analfabeți*, de Ioan Bota, ieșit la 1909 sau 1910, la Sibiu.

⁷ Retipărire, cu puține schimbări, a Abecedarului lui D. J i a n u, apărut la 1836 la Sibiu.

- Viena.** 1857. Abecedar cu slove cirilice și cu litere romane, pentru școlile gr. unite din Ungaria și Bănat. În c.r. ediciune de cărți școlastice. Tip. A. Grund¹.
1857. Abecedarîu pentru școalele elementare românești de legea gr.-unită din Ungaria și Banatu.
1861. Abecedarîu cu slove cirilice și cu litere romane. În c. r. editură de cărți școlastice.
1875. Elementariu pantru clasa primae a școalelor poporale, compus de Ioan Drogli. Viena. La editura c. r. de cărți școlastice.
1893. Abecedar pentru școalele poporale. În editura c. r. a cărților școlastice.
- Blaj.** 1871. Elementariu pentru clasa antania a școlilor poporali de Solomon-Munteanu. Tip. seminariului. Ed. a II-a (Lecturariu pentru Clasa elementaria, 1872); ed. a IV-a 1877; ed. a V-a 1878; ed. a VI-a 1880; ed. a VII-a 1883; ed. a VIII-a 1889; ed. a IX-a 1890; ed. a XII-a 1898; ed. a XIII-a 1902; ed. a XIV-a 1905; ed. a XV-a 1908; ed. a XVI-a 1911.
- Budapesta.** 1874. Elementariu sau ABCdariu pentru școlele poporale romanesce, prelucrat după Pavelu Gönöczy, inspector școlariu, de Toma Rosiescu. Tip. Universității reg. ungurești². Ed. a II-a 1883, ed. a III-a 1891; ed. a IV-a 1910.
- Buda.** 1863. Reeditarea abecedarului de la Viena (1861), dar „pentru școalele elementare românești de legea gr.-unită din Ardeal și Banatu“.
1871. Elementariu séu ABC-dariu pantru școlele poporale romanesce. Prelucrate după Pavelu Gönöczy de Toma Rosiescu. Reproductiune rezervata. Costa legatu 15 cr. Proprietatea Statului reg. ung.
- Gherla.** 1874. Abecedarium pentru școlele confesionali greco-catolice din diecesa Gherlei, compusă cu aprobarea prea ven. ordinariatu diecesană de I. P. Papiu. Tipografia diecesana. Ed. a III-a „străformată“, 1878; ed. a VII-a 1891; ed. a VIII-a 1896; ed. a IX-a 1898; ed. a X-a 1900.
- Arad.** 1883. Micul Abecedar ilustrat în usul școlilor primare de Ioan Tuducescu, învățator în Lipova. Tip. Leopold Réthy³. Ed. a VII-a 1891; ed. a VIII-a 1896; ed. a IX-a 1898; ed. a X-a 1900. Ed. a II-a și a III-a s-au tipărit în 18.000 de exemplare.
1897. ABC. Prima carte de cetire pentru elevii clasei I. de Iosif Moldovan. Iuliu Groșorean, Mihail Boscaiu, Petru Vancu și Nicolae Ștefu. Tip. diecesană. Ed. a III-a 1903; ed. a IV-a 1904; ed. a VI-a 1906; ed. a VII-a 1908; ed. a IX-a 1911.
1906. Abecedar pentru clasa primă a școlii primare pe baza metodei sunetelor vii a lui I. Gabel, de Iuliu Vuia, Arad, Tip. diecesană. Ed. I 1906; ed. a II-a 1906; ed. a III-a 1907; ed. a IV-a 1908; ed. a V-a 1910; ed. VI-a 1911.
1907. Abecedar după metoda cuvintelor normale de Iuliu Vuia, învățator-director. Tip. diecesană. Ed. I 1907; ed. a II-a 1908; ed. a III-a 1908; ed. a IV-a 1909; ed. a V-a 1909; ed. a VI-a 1910; ed. a VII-a 1910.
1911. „Soarele“ Abecedar pentru copii începători și adulți analfabeți de Petru Hădan, preot și învățator. Tip. diecesană.

¹ E o nouă ediție, cu puține schimbări, a abecedarului, apărut la 1851, în tipografia lui G. Closius, la Sibiu.

² Cu o *Instrucțiune pentru învățători*.

³ Cu o călăuză: *Metodul Abecedarului, pentru învățători*.

- Timișoara. 1889.** Abecedar de Dimitrie Gramma, sub-inspector școlar al comitatului Timiș, revăzut de Traian Putici, proto-presbiter, Tip. *Polatsek*.
- Caransebeș. 1896.** Întâia carte de scriere și cetire de E. Hodoș. Tip. diecezană. Ed. a II-a 1901; ed. a III-a 1905.
- Făgăraș. 1910.** Abecedar întocmit pe baza metodei fonomimic pentru clasa I-a a școlii primare cu limba de propunere română, de Gheorghe B. Boeriu și Gheorghe Codrea, directori școlari. Tip. D. Thierfeld. Ed. a II-a 1913.
- Dej. 1911.** Abecedar-Legendar și ocupațiuni din gramatică și concipiere pentru clasa primă și a doua a școlii elementare de la orașe și sate, prevăzute cu un învățător. Compus în urma articolului de lege XXVII din 1907, după cel mai nou plan școlastic și ordinațiuni ministeriale de Iuliu L. Danciu, director-învățător. Kaczko, Sz. Doboka. Tip. Horgos și Medvesi.
- Baia-Mare. 1911.** Amicul copiilor din anul prim de școală, cu numeroase ilustrațiuni de Ioan Leșian. Nagybánya, Typarul lui Stefan Nánásy. Editura lui Kovács Gyula.

LOCUL ȘI ANUL APARIȚIEI CĂRȚILOR DE CITIRE

- Viena. 1777.** Ducerea de mină către cinste și dreptate — Anleitung zur Rechtschaffenheit. Tipografia iliricească a lui Iosef de Kurzböck. — Ed. a II-a 1783. — Ed. a III-a, 1793.
- 185(?) Legendar oficial, Editura sf. Ana.
- Buda. 1798.** Ducere de mină către cinste și dreptate — Anleitung zur Rechtschaffenheit. În crâiasca universității tipografie. Cu chirilice¹.
1801. Povezuire sau ducere de maene ketre csinszte si direptate. Cu keltujala crejesty orientalicsesty Tipografii a Universitatii Pestij². — Cu litere latine.
- Sibiu. 1819.** Cărticica năravurilor bune, pentru tinerime. Acum întiiu de pre nemție intoarsă (de M. Fulea). — În tipografia lui Ioan Bart. Cu litere chirilice. — Ed. a II-a, 1837.
1837. Prétenul sau voitoriul de binc al pruncilor și al tinerimii romanești (de G. P. Wilmsen), trad. de I. M. Mecheși (Mökesch). Tipografia moșteniilor lui M. de Hochmeister. Cu litere chirilice.
1858. „Învățătorul și poporul” de At. Marienescu. Tipografia diecezană. Cu litere civile.
1861. Carte de lectura romanésca pentru scólele romane primarie, de Visarion Roman. Partea I. Tipariul și provedietura lui S. Filtsch. Ed. a II-a, 1865; ed. a III-a 1873; ed. a IV-a 1877³. Cu litere latinești.
1865. Carte de citire pentru școlile poporale române, partea întii'a de Zaharia Boiu. — Tipografia diecezană — Ed. a II-a 1868; ed. a III-a 1870; ed. a IV-a 1871; ed. a V-a 1873; ed. a VI-a 1876; ed. a VII-a 1881; ed. a VIII-a 1886; ed. a IX-a 1893.
1869. Carte de citire pentru scolele poporale române, partea a doua de Zaharia Boiu. Tipografia diecezană. — Ed. a III-a 1872.

¹ Ediția a IV-a a celei de la Viena.

² Ediția a V-a a celei de la Viena, dar numai cu text românesc.

³ Se pare că ar fi apărut și Partea a II-a, la 1869, ed. a III-a la 1872.

1874. A doua carte de lectură și învetiatura pentru școlile populare romane de I. Popescu. Tip. lui S. Filtsch (W. Krafft), Sibiu, 1874, 326 p., prețul legată 80 cr., nelegată 70 cr.; Ed. a II-a 1880; Ed. a V-a 1886; ed. a IX-a 1911¹.
1878. Legendariu sau Carte de cetire pentru școlile populare de Basiliu Petri, partea I-a. Pentru al 3-lea și al 4-lea an de școală. Sibiu. Editura autorului. Tipărită la Tip. Arhidiecezană. Ed. a II-a, 1883; ed. a III-a, 1884; ed. a V-a, 1889; ed. a XII-a, 1904.
1891. Carte de cetire ilustrată pentru școlile primare române. Prelucrată după mai mulți autori de Georgiu Zaharie, învățător. Partea I pentru anul al 3-lea de școală. — Partea a II-a pentru anul al 4-lea de școală. Tip. arhidiecezană.
1895. Carte de cetire pentru anii din urmă ai școlilor populare și de repetițiune de Domețiu Dogariu și N. Pilția, Tip. arhidiecezană.
1898. Cartea copiilor—ilustrată — pentru clasa a II-a primară de St. C. Alexandru, Tip. arhidiecezană (Editura H. Zeidner, Brașov).
1905. Cartea de cetire II, de Dr. Petru Șpan. Tip. W. Krafft. — Ed. a II-a 1907.
1907. Carte de cetire pentru al doilea an de școală de Dr. Ioan Stroia, protopresbiter, fost profesor la Seminarul Andreian, Sibiu, Dumitru Lăpădat, director și Iuliu Crișan, învățător. Tip. arhidiecezană. Ed. I, 1907, 97 p., 50 fileri; ed. a II-a, 1908; ed. a III-a, 1910; ed. a IV-a, 1912; ed. a V-a, 1914.
1908. Carte de cetire pentru al treilea an de școală; de aceeași autori. Tipografia arhidiecezană. — Ed. a II-a, 1909; ed. a III-a, 1912; ed. a IV-a, 1914.
1909. Carte de cetire pentru al patrulea an de școală, de aceeași autori. Tip. arhidiecezană. — Ed. a II-a, 1910.
1911. Carte de cetire pentru clasa V—VI, de aceeași autori. Tip. arhidiecezană, 1911. Prețul K. 1,80, 490 pag.
- Budapesta.** 1877. Legendariu românesc pentru clas'a a trei'a a școlilor populare prelucrată după Ioan Gáspár, de Toma Rosiescu. Proprietatea statului reg. unguresc. Cu tipariul Universității științifice reg. ung.
1877. Legendariu românesc pentru clas'a a patru'a a școlilor populare prelucrată după Ioan Gáspár de Toma Rosiescu. Proprietatea statului unguresc. Cu tipariul Universității științifice reg. ung. — Ed. a III-a, 1904. Același titlu și la tomul al IV-lea.
1875. Legendariu românesc pentru clas'a a două a școlilor populare Prelucrată după Ioan Gáspár de Andreiu Cosm'a, actuarul la inspectoratul școlastic alu Selagiului. Proprietatea statului reg. unguresc. Tip. Universității ung. — Ed. a II-a, 1890, 184 pag.
1891. Pavel Gönczy. Legendariu pentru școlile populare. Tomul II. Proprietatea Statului regesc-unguresc. Tip. Universității ungurești.
- Blaj.** 1872. Legendariu și eserciția de limba pentru clasa a II-a școlilor populare de Stefan Popu. Tip. Seminarului arhidiecezană. — Ed. a II-a, 1878; ed. a III-a, 1885; ed. a IV-a, 1889; ed. a V-a, 1894; ed. a VI-a, 1899.
1900. Carte de cetire pentru clasa a II-a, a III-a și a IV-a primară de I. F. Negruțiu și P. Ungureanu. Tipografia seminarului gr. cat. Ed. a II-a îndreptată și amplificată, 1905; ed. a III-a, 1909, ed. a IV-a, 1911.
- Arad.** 187(?) Micul Legendar de Ioan Tuducescu.

¹ După 1891, s-a desfăcut în două cărți și anume: A doua carte de lectură și învățatură și A treia carte de lectură și învățatură, ambele prelucrate de Petru Șpan. Ed. a VII-a a celei din urmă, la 1903; ed. a VIII-a la 1907. După 1911, ele apar revăzute de Cornel Popescu.

1907. A doua carte de cetire pentru elevii școlilor populare de I. Grofșorean, I. Moldovan, N. Boscaiu, N. Ștefu și P. Vancu. Tip diecezană — Ed. a II-a, 1904; ed. a V-a, 1908; ed. a VII-a, 1911.
- 190(?) A treia carte de cetire pentru elevii școlilor populare, de aceeași. Tip diecezană. — Ed. a II-a, 1908; ed. a IV-a, 1910.
1906. A patra carte de cetire pentru elevii școlilor populare, de aceeași. Tip diecezană.
1908. A cincea carte de cetire pentru elevii școlilor populare, de aceeași. Tip diecezană. — Ed. a II-a 1910.
1905. Carte de cetire pentru clasa a III-a și a IV-a de Iuliu Vuia, învățător-director. — Ed. a II-a 1907; ed. a III-a 1908; ed. a IV-a 1908; ed. a V-a 1909¹.
1905. Carte de cetire pentru clasa a V-a și a VI-a de același. — Ed. a II-a 1908; ed. a III-a, 1910; ed. a IV-a, 1913.
1906. Carte de cetire pentru clasa a II-a, de același. (?) Tipografia diecezană. Ed. a II-a, 1906; ed. a III-a, 1909; ed. a IV-a, 1913; ed. a V-a, 1914.
- Gherla.** 188(?). Legendariu sau Carte de cetit, pentru școlile populare românesce de confesiunea greco-cat. din dieceza Gherlei, de Ioan P. Papiu. Tip. diecesană. Ed. a II-a, 1895, străformată. ed. a IV-a, 1904.
- Brașov.** 1893. Cartea poporului, carte de cetire pentru anii din urmă ai școlilor populare, școlile de repetițiune, cursurile de adulți și pentru poporul nostru, de Ioan Pop-Reteganul. Tip. Ciurcu. Ed. a II-a 1900.
1889. A doua carte de cetire pentru copiii și copilele din anul al II-lea de școală, întocmită de „Mai mulți prietini ai școalei“. Tip. Ciurcu, — Ed. a IX-a, 1907; ed. a X-a, 1910.
1895. A treia carte de cetire pentru copiii și copilele din anul al 3-lea și al 4-lea de școală, de „Mai mulți prietini ai școalei“. Tipografia Ciurcu. — Ed. a III-a, 1907.
1898. Cartea copiilor ilustrată, pentru cl. a II-a primară de St. C. Alexandru.
1909. Carte de cetire pentru elevii și elevele clasei a III-a primare de N. Sulică, profesor, cu concursul mai multor învățători. Tip. Ciurcu — Ed. a II-a, 1914.
1910. Carte de cetire pentru elevii și elevele clasei a IV-a primare de aceeași autori. Tip. Ciurcu. — Ed. a II-a 1914.
1913. Carte de cetire pentru clasa a V-a și a VI-a primară (de aceeași). Tot acolo.
1914. Carte de cetire pentru clasa a II-a primară de N. Sulică. Tipografia Ciurcu.
- Baia Mare.** 1913. A doua carte de cetire și învățătură pentru clasa a II-a de Ioan Leșianu. Nagybánya, Editura lui Kovács Gyula.

¹ Începând cu ediția a VII-a, cartea se desface în două, una pentru cl. a III-a, alta pentru a IV-a.

NOTE ȘI COMENTARII

I. BUCOAVNELE

1. *Ioan Huniade Corvinul* se trage dintr-o familie de cneji români transilvăneni. În 1441 a primit înaltul titlu de voievod al Transilvaniei, domnind pînă în 11 august 1456, cînd se stinge bolnav de ciumă în tabăra de la Zemun, lângă Belgrad. Sub conducerea lui Ioan Corvinul, românii s-au afirmat ca un puternic factor de rezistență în lupta antiotomană.

2. *Nicolae Olahus* (1493–1568) era fiul lui Ștefan Olahus, originar din părțile Argeșului. În martie 1526, Nicolae Olahus a devenit consilier al regelui Ludovic al II-lea, care, în preajma bătăliei de la Mohaci, l-a numit consilier al reginei Maria, pe care a însoțit-o în pribegia ei în Țările de Jos. În Apusul Europei, Nicolae Olahus intră în contact direct cu mediul cultural al epocii, impulsionat activ de ideile Renașterii. După zece ani de exil în Țările de Jos, a revenit în Ungaria, unde a ocupat demnități înalte, care i-au dat posibilitatea să-și afirme personalitatea sa și să promoveze ideile umaniste ale epocii. În 1553 a fost ales arhiepiscop de Strigoniu, adică mitropolit primat al Ungariei, iar în 1562 a fost numit regent al acestei țări. El a adus o contribuție remarcabilă la dezvoltarea culturală a Ungariei. A întreținut o corespondență fecundă cu Erasmus de Rotterdam, împărțindu-și reciproc ideile noi, înaintate, din epocă. În lucrarea cu caracter istoric *Hungaria*, lucrare redactată în 1536, se află informații semnificative despre Țara Românească, relevîndu-se, de altminteri, și originea sa românească. Asupra lui Nicolae Olahus, vezi Ștefan Bezdechi, *Nicolae Olahus, primul umanist de origine română*, Aninoasa, 1939, *Umanistul Nicolae Olahus (Nicolae Românul) (1493–1568)*, texte alese cu studiu introductiv de I. S. Firu și Corneliu Albu, Editura științifică, 1968.

3. Condițiile vieții culturale din Transilvania secolului al XVI-lea sînt considerate în acest loc, de către O. Ghibu, a fi de ordin „intern”, într-un sens cu totul particular, de vreme ce factorii acesteia enumerați mai jos chiar de către el sînt „împrejurările politice, sociale și bisericești atît de vitrege” — împrejurări care, de fapt au fost impuse populației românești din afară.

În același sens deosebit trebuie luați și factorii considerați de el ca „externi”.

Traducerea cărților religioase în limba română nu poate fi explicată prin acțiunea de propagare a reformei. Aceasta a constituit desigur doar terenul favorabil de manifestare a factorilor interni determinanți. Amintim în acest sens manifestarea interesului pentru scris în limba română, legăturile comerciale între cele trei țări române, înflorirea comercială a Brașovului — oraș care se afirmă ca un puternic centru cultural —, dezvoltarea unei păturii orășenești, care, alături de mica boierime, manifestă interes deosebit pentru exprimarea prin intermediul limbii vorbite de popor, în timp ce aria de utilizare a limbii slavone se restrîngea mai mult la curte și cancelariile domnești.

4. *Coresi* s-a stabilit definitiv la Brașov la o dată ce poate fi situată între anii 1558–1560. Despre activitatea prodigioasă a lui Coresi la Brașov — împreună cu ucenicii săi a tipărit 35 de cărți — vezi *Istoria literaturii române*, I, red. Al. Rosetti, Editura Academiei, 1964, și P. P. Pănaiteșcu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, Editura Academiei, 1965.

5. *I. Honterus* (1498–1549), umanist sas din Brașov, care a exprimat în lucrările sale geografice ideea permanenței românilor pe teritoriul locuit de aceștia. În 1532 a publicat la Basel prima hartă a Transilvaniei. Opera sa geografică *Rudimenta cosmographica* a fost tipărită la Cracovia în 1530 și retipărită de 17 ori. O hartă din această lucrare, retipărită în 1541 la Brașov, reprezintă Dacia, alcătuită ca unitate geografică din Moldova, Valachia și Transilvania. A înființat tipografia și gimnaziul din Brașov. Aserțiunea lui O. Ghibu că în privința literaturii didactice eram în secolul XVI „cu mult în urma ungarilor și a sașilor” trebuie examinată în contextul cultural al epocii, cînd pe plan european N. Olahus se situa pe una din pozițiile cele mai avansate.

Asupra lui I. Honterus vezi, Karl Kurt Klein, *Der Humanist und Reformator Johannes Honter. Untersuchungen zur siebenbürgischen Geistes- und Reformationsgeschichte, Hermannstadt-München*, 1935; P. Binder, *475 ani de la nașterea marelui umanist transilvănean Honterus* și E. Micu, *Note la biografia cărturarului*, în *Astra*, nr. 9, an. VIII, 1973.

6. *Gabriel Kapi* (? — 1728), membru al ordinului iezuiților, a fost profesor la Simbăta Mare.

7. *Kolonista Leopold* (1631—1707) a fost în 1695 primat al Ungariei.

8. *Aron Densușianu* (1837—1900) a desfășurat între 1864—1880 o susținută activitate culturală la Făgăraș și Brașov, unde, în colaborare cu T. Frincu, s-a îngrijit de apariția ziarului *Orientalul latin* (1874—1875). În 1880, A. Densușianu a trecut în România, iar în anul următor i s-a încredințat catedra de literatură latină la Universitatea din Iași. În *Istoria literaturii române*, a subliniat, în mod deosebit, rolul limbii în evoluția culturii române; unitatea limbii române a constituit una din premisele dezvoltării culturale și a realizării unității politice a românilor.

9. *Grigore Silași* (1836—1897) a studiat la Colegiul Sf. Barbara din Viena. La Universitatea din acest centru cultural și-a susținut în 1862 doctoratul. Prin grija sa a apărut între 1 iulie 1865—15 octombrie 1867 și 15 ianuarie—15 septembrie 1872 revista bilingvă *Sionul românesc*. În 1872, G. Silași a fost numit profesor de limba și literatura română la Universitatea din Cluj, în cadrul căreia a sprijinit activitatea societății *Julia* a studenților români.

10. *Forgách* (1566—1615) a fost primat al Ungariei în 1607.

11. În sinodul ținut în 1675 la Alba-Iulia, au fost adoptate și hotărârile referitoare la catehizarea copiilor. Despre Sava Brancovici vezi Marina I. Lupaș, *Mitropolitul Sava Brancovici 1656—1683*, Cluj, 1939.

12. *Petrus Canisius* (1521—1597) a fost profesor la Universitatea din Colonia. La Viena a scris Catehismul, care l-a făcut cunoscut în lumea teologică. Lucrarea a apărut în 1554, iar al doilea catehism a fost editat în 1566.

13. *Gheorghe Buitul* a studiat la Roma (1619), fiind primul român care a fost trimis să studieze în acest oraș, unde și-a luat doctoratul în teologie. A tradus catehismul lui Canisius, pe care l-a tipărit la Cluj în 1703.

14. Un remarcabil istoric sîrb, D. Ruvarec, a publicat în 1905 conscripția din 1758 a Eparhiei Timișoara. Documentul se află în Fondul A al Arhivei Sremski Karlovici, R.S.F. Iugoslavia, a Academiei de științe și artă a Serbiei. Din această conscripție reținem că în diferite localități din Transilvania, Banat și Crișana erau dascăli — magister — care se îndeletniceau cu pregătirea tineretului. Astfel, preotul Pantelimon Dragucevici din Comloșul Bănățean era originar din Rășinari și fusese pregătit de dascălul Oprea. În 1758, preotul avea 35 ani, ceea ce înseamnă că el dobindise pregătirea cu 18—20 ani înainte, deci în al patrulea deceniu al secolului al XVIII-lea. La Igrîș (județul Timiș), preotul Petre Popovici, în vîrstă de 58 ani, fusese pregătit în Ardeal de dascălul Toader. Preotul Gheorghe Crăciun(ovici) din Călacea, de 46 ani, originar din Moldova, învățase în Ardeal cu Vasile Moldoveanu. Preotul Mănasie Popovici, din Alămor-Sibiu, în vîrstă de 58 de ani, învățase la Bălgrad cu magistrul Cernatora. Se mai amintesc în conscripție și numele altor dascăli din Ardeal: Popa Radu din Brașov, Vasile Dobre Iovan din Arad, Rake și Rista din Lipova, Kond Muncian din Sebiș, Filip din Nădlac.

15. *Vasile Sturza Moldoveanu* a copiat 12 manuscrise între 1693—1708 în sate de lingă Arad, Oradea și Timișoara. La Șiria, lingă Arad, „cu mult păcătosul și nepriceputul smeritul ieromonah Agaton Mold(doveanu) din Iași” a copiat în 1701 un motivelnic. Vezi G. Strempeț, *Copiști de manuscrise pînă la 1800*, Editura Academiei, 1959. Circulația cărții și a dascălilor între cele trei țări românești a fost deosebit de intensă în secolul al XVIII-lea. Dascăli din Țara Românească și Moldova au ajuns pînă în părțile vestice ale ținuturilor locuite de români. În conscripția școlilor triviale din Ungaria și provinciile anexate din anul 1772, conscripție păstrată în fondurile Arhivelor provinciale ale Voivodinei din Sremski Karloveci, R.S.F. Iugoslavia, se precizează următoarele pentru școlile din districtul Becicherec: „Sînt dascăli destoinici, în parte bănățeni, în parte subiecți din Ungaria, Timișoara sau Valahia”. Informația este semnificativă pentru rolul dascălilor și al cărților în păstrarea unității culturale a românilor.

16. *I. M. Moldovanu* (1833—1915) a fost profesor și director al gimnaziului din Blaj, iar între 1893—1901 a îndeplinit atribuțiile de președinte al Asteii. A desfășurat o activitate intensă pentru difuzarea în Transilvania a cărților tipărite în România, iar bogata sa corespondență aflată în Arhiva istorică din Cluj a Academiei R. S. Românie este o mărturie elocventă în acest sens. Autor de manuale de istorie și geografie, în care este reliefată ideea unității românilor. Între 1876—1881, a redactat periodicul pedagogic *Foiaia școlastică*. I. M. Moldovanu a cultivat printre elevii săi pasiunea pentru documentele istorice și cărțile rare, față de care a manifestat un adevărat cult. Vezi despre I. M. Moldovanu: I. Lupaș, *Nicolae Popea și Ioan M. Moldovanu. Discurs de recepțiune la Academia Română*, București, 1932; Radu Brateș, *Aspecte din viața Blajului*, 1942. Conducîndu-și „ostenelile sale de istoric”, în 1902, Nicolae Iorga a vizitat Blajul, cu care prilej a rămas impresionat de personalitatea de luptător național a lui „Moldovănuș”, care „vorbea puțin și apăsător, niciodată de dînsul și fără nici o legătură cu multe de care, în multe direcții, le făcuse, dar ce flacăra ieșea din ochii

mici, sub fruntea încruntată, sub asprul păr cărunt, flacăra de veșnică luptă și de nestrămutată credință, rezistența intrupată a neamului său față de orice încercare de a-l deznaționaliza?“. Vezi, *O viață de om așa cum a fost*, ediție îngrijită de Valeriu și Sanda Răpeanu, Minerva, 1972, p. 303.

17. *Augustin Bunca* (1857—1909), fost profesor la Blaj, a studiat la Brașov, Blaj și la Roma, unde, în 1882, și-a susținut doctoratul în teologie. În 1883, a fost ales membru corespondent al Academiei Române, iar din 1908 titular. Ziarist care a participat la luptele politice ale epocii sale, A. Bunca a colaborat la *Unirea, Tribuna* și *Transilvania*. Ca istoric s-a impus prin lucrări care vedeau informație intensă: *Din viața românilor, Episcopul Ion Inocențiu Klein*, Blaj, 1900; *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici sau Istoria românilor transilvăneni de la 1751 pînă la 1764*, Blaj, 1902 etc. Orator excelent, prin claritatea expunerii și a ideilor formulate, A. Bunca a apărut pe memorandiști și a militat cu căldură pentru unitatea națională. O. Goga în *Însemnările unui călător*, Arad, 1911, consideră pe A. Bunca continuator al pleiadei de cărturari blăjeni: S. Bărnuțiu, T. Cipariu, care nu s-a izolat „în turnul de ivoari al problemelor sale“ ci „a fost între cei dintii luptători ai frământărilor pentru conservarea existenței noastre naționale“.

18. *Iacob Putneanu* a fost mitropolit al Moldovei între 1750—1760. El a hotărît mutarea la Iași a tipografiei Episcopiei de Rădăuți, sprijinind tipărirea cărților în limba română.

19. Despre relațiile economice și culturale dintre Transilvania și Principatele române vezi S. T. Meleş: *Păstori ardeleni în Principatele române*, Cluj, 1925; *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XX*, Editura științifică, 1971.

20. Pătrunderea cărților din Țara Românească în Transilvania se făcea pe la Brașov, Turnu Roșu, Pasul Vilcanului și Mehadia. În 28 decembrie 1761, episcopul Rîmniceului scrie o scrisoare lui Dionisie Novacovici, episcopul românilor neuniți din Transilvania, înștiințându-l că Sinesie Jivanovici, episcopul Aradului, a solicitat 500 de cărți tipărite în tipografia din Rîmnic. Episcopul Dionisie Novacovici este rugat să intervină pe lângă generalul de la Boița pentru a permite trimiterea acestor cărți la Arad din cauză că pe la Mehadia drumul era periclitat. Vezi S. T. Meleş, *Relațiile bisericii românești ortodoxe din Ardeal cu Principatele române în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1928.

Disfuzarea în Transilvania a cărților apărute în tiparnițele de peste Carpați n-a putut fi împiedicată de Curtea din Viena nici prin măsuri administrative, nici prin înființarea tipografiei vieneze a lui Iosif Kurzbock. În conscripția din 1758 a Eparhiei Timișoara se semnalează existența de cărți românești la Comloș, Sinnicolaul Mare, Vinga, Seceani, Felnac, Secusigiu, localități din Cimpia Banatului. Sesizat de pătrunderea cărților tipărite peste Carpați, I. Kurzbock se plînge în 1792 Curții vieneze, care dispune efectuarea unei anchete atât la Sibiu, cit și în districtele din nordul comitatelor Caraș și Timiș. Senatorii sibiieni Iohann Georg Ehardt și Martinus Brotlef raportează în 22 februarie 1792 că au făcut o anchetă și au găsit gata de vânzare 3 titluri de cărți tipărite la București și Rîmnic. Ancheta făcută în comitatele Caraș și Timiș a dus la descoperirea de cărți românești în localitățile: Chizeteu, Secaș, Babșa, Masiasș, Dorgoș, Budinți, Fibiș, Alioș, Cheșinț, Sistaroveț, Cuveșdia, Chizdia, Labasint, Checheș, Ianova, Chelmac, Lipova, Firiteaz, Murani. În unele localități cărțile fuseseră aduse de Simion Pantea din Transilvania. Dosarul anchetei, în *Arhivele provinciale ale Voivodinei, Ilirska dvorska deputacija*, nr. 12—13, 1972, cutia 1427. Se constată așadar o intensă pătrundere a cărților românești în Transilvania, Banat și Crișana, iar acest proces continuu a constituit unul din factorii care au contribuit la realizarea unității noastre naționale.

21. *Regulamentul iliric* este denumirea sub care e cunoscut *Normal-Patentul dat pentru naștinca ilirică neunită*, semnat de Maria Tereza în 20 mai 1771. Era o dispoziție imperială cu caracter legislativ. Patentul a fost tradus și în limba română. Vezi Gr. Popiți, *Date și documente bândfene (1728—1887)*, Timișoara, 1929. Regulamentul iliric cuprinde dispoziții referitoare la înființarea școlilor naționale „în toate locurile, mai ales într-acelea unde nici acum nu sînt se vor putea ridica și dascăli buni pruncilor a se începe și ce va lipsi să se rînduiască de aci înainte, ca de folos lucrul acesta cit mai de grabă să se isprăvească“. În Regulamentul iliric s-a dispus și înființarea unei tipografii la Viena: „Și iară neamul acesta intru toate acelea ce ating învățătura să se mai ajutoreze, ca cărțile ce sînt de folos cu mai puțină osteneală și cu mai mult preț (decît pînă acum din alte țări) să le poată căpăta, aice în Beci, în cetatea noastră au ridicat o tipografie iliricească foarte cu mare privileghiumuri împodobită“. Este tipografia lui Iosif Kurzbock, a cărei înființare și activitate era considerată ca un factor de centralizare politică.

22. *Atanasie Rednic* a fost episcop unit între 1764—1772 și a manifestat înțelegere pentru ajutorarea școlilor.

23. *Petru Pavel Aron*, episcop unit între 1747—1764.

24. Mihail Roșu Martinovici (1750—1822) a ajutat pe T. Iancovici de Mirievo în organizarea cursurilor de normă ținute în 1779 la Timișoara. Vezi, Costin Feneșan, *O nouă „autobiografie” a lui Mihail Martinovici Roșu*, în: „Mitropolia Banatului”, 4—6, XX, 1970.

25. În timpul Mariei Tereza școala a devenit tot mai evident o instituție publică, de a cărei dezvoltare se interesa conducerea statală. Școala dobândește un pronunțat *caracter politic* în cadrul imperiului în perspectiva tendințelor de unificare a imperiului și a preocupărilor de culturalizare elementară a maselor țărănești.

26. În 1774 Curtea vieneză a elaborat un corp de norme organizatorice pentru școlile bănățene cunoscute sub denumirea *Regulile directive*. Aceste norme urmau să fie aplicate și în alte părți ale imperiului. Regulile directive au constituit un mijloc de asigurare a unității învățămîntului elementar și au contribuit la întărirea rolului statului în organizarea activității școlare.

27. Ioan Ignafiu Felbiger (1724—1788) s-a născut la Glogau în Silezia. Activînd ca preot la Sagan, a observat cit de necesară este educația poporului și a acționat în această direcție. În 1774 a fost numit de Maria Tereza inspector al școlilor populare din Austria și în același an a publicat *Allgemeine Schulordnung für die deutsche Normal-,Haupt und Trivialschulen*, iar în 1775 *Methodenbuch für deutsche Schule*, introducînd noțiunea de învățămînt simultan (Zusammen — Unterricht), metoda tabelară (prezentarea schiței unei lecțiuni pentru a da posibilitate elevilor să observe structura ei și corelația logică dintre ideile principale) și metoda literală (la memorizare se scriau pe tablă literele începătoare ale cuvintelor ce urmau să fie memorate). Cele două metode au fost împrumutate de Felbiger de la I. F. Hahn, care le-a introdus în practica didactică între 1753—1759, cînd era inspector școlar. După ce Ratio educationis a intrat în vigoare, directoratele școlare au organizat cursuri de inițiere a învățătorilor în utilizarea metodei tabelare și a literelor.

28. Teodor Iancovici de Mirievo a îndeplinit atribuțiile de director al școlilor naționale din Banat între 1773—1782. În acest an a plecat în Rusia, unde a contribuit la organizarea școlilor populare. În 1785 a fost numit director al școlilor naționale din districtul Oradiei, dar nu și-a ocupat postul, rămînînd în continuare în Rusia. Vezi, I. Wolf, *Organizarea școlilor bănățene în anii 1770—1780 și activitatea pedagogului Teodor I. Iancovici*, în: *Din istoria pedagogiei românești*, E.D.P., 1957. Teodor Iancovici a fost un priceput organizator al activității școlare și a introdus la Timișoara cursul de perfecționare metodică a învățătorilor.

Problema numirii unui director al școlilor din partea civilă a Banatului a fost ridicată de administrația acestei provincii în martie 1772. În 15 aprilie 1772, mitropolitul din Karlowitz propune pentru numire în funcția de director școlar pe T. Iancovici de Mirievo, D. Lazărini și Zaharia Orphelin. Postul fusese solicitat de negustorul bănățean Dimici.

29. Titlul complet: „Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provinciae eidem anexas”, a fost publicat în 2 august 1777 și a avut ca model planul de organizare a activității școlare elaborat în 1774 de I. Felbiger pentru școlile din Austria: *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-,Haupt und Trivialschulen*. Organizarea școlilor din imperiu se făcea în funcție de următoarele coordonate: națiunea, religia și condițiile în care funcționau. Ratio stimulează introducerea limbii germane în școli, deoarece Curtea din Viena, preocupată de unificarea statului, considera promovarea limbii germane în administrație și în școală ca unul din factorii cei mai eficienți de centralizare a puterii statale. În Ratio este subliniată necesitatea înființării școlilor sătești în limba națională. Acest fapt oglindește presiunile iluministe care se executau asupra monarhiei.

30. Ferenc Balassa a fost ban al Croației și Dalmației. Era apropiat de Iosif al II-lea și apreciat de Curtea din Viena. În 1791, a fost înființată Cancelaria ilirică de curte, care era un organism ce avea în atribuțiile sale și rezolvarea problemelor organizatorice ale școlilor naționale românești și sirbești. Președinte al ei a fost contele Balassa. El a jucat un rol însemnat în numirea inspectorilor școlari ai districtului Oradea.

31. Emilian Micu (? — 1909), recunoscut bibliofil, care a participat la acțiunea întreprinsă de Academia Română pentru a depista vechi manuscrite și cărți românești. A fost unul din colecționarii care a ajutat la constituirea fondului de cărți vechi al bibliotecii „A. V. Urechia” din Galați.

32. Anul tipăririi Catechismului e nesigur. Vezi D. Mioc, *Istoria Banatului iugoslav în cronicile lui Nicolae Stoica de Hașeg*, în Radovi Simpoziujuma — Actele Simpozionului — Vrsac, 22—23, V, 1970, Panciova, 1971; Ion Moga, în *Contribuțiuni privitoare la tipărirea cărților bisericești în veacul al XVIII-lea pentru românii din Transilvania și Ungaria* în „Scrieri istorice, 1926—1946”, ediție îngrijită de M. Dan și A. Răduțiu, ed. Dacia, 1973, arată că între 1 martie — 24 aprilie 1773 s-au ținut 19 ședințe la Colegiul croat din Viena la care a participat și episcopul unit al românilor din Transilvania, iar în ședința din 19 martie s-a hotărît

tipărirea catechismului mic. Ignatie Darabant a fost însărcinat să procure un exemplar din arhiva Deputăției ilirice. În Arhiva Episcopiei din Oradea se păstrează manuscrisul 78 intitulat: *Cahisis seu doctrina christiana pro iuventute graeci ritus cath. accomodate cum appendice septem brevem et utilium instructionum per Ieromonachum Iosapat Bastasich, caes. regium orientalium librorum censeorem. Typis Iosephi Kurtzböck orientalis typographi, Vienna, 1773.* Este un manuscris bilingv sîrb-latin. În biblioteca aceleiași episcopii se păstrează un Kleinen Katechismus, aprobat de sinodul din Karlowitz în 1774.

În *Cronica Banatului*, N. Stoica de Hațeg arată că în 1774 s-a deplasat la Karlowitz împreună cu T. Iancovici de Mirievo. Acolo, „cathisisul mic din cel mare îl alcătuiră. Întii în slovenire, arhimandritul Ioan Raici (ce nu vru a fi episcop) îl scrisă, din al cărui secretariu Teodor Iancovici de Mirievo, nemțește îl făcu; iară rumânește Dimitrie Eustatievici, secretariu Ardealului, din slovenire îl scrisă. Ci prinzindu-l frigurile, și cu *Hotărîrea Tatălui Nostru* cu ticluirea Fericirilor, îi ajutai și sinodul cercetindu-le și drept aflindu-le l-am hotărît și la tipariu l-am dat” (p. 202).

33. *Iuliu Vuia* (1865–1933) a absolvit cursurile Preparandiei din Arad în 1881. A fost învățător în diferite localități din Banat, iar după primul război mondial profesor la Școala normală din Caransebeș. În perioada premergătoare primului război mondial a desfășurat o susținută activitate în cadrul asociațiilor învățătoresți. Lucrările sale, *Fragmente din istoricul pedagogicului gr. or. român din Arad*, Panciova, 1887 și *Școlale românești bănățene în secolul al XVIII-lea*. Studiu istoric. Orăștie, 1896, sînt utile și azi prin informațiile pe care le cuprind. Referitor la „războiul” dus de O. Ghibu în presă cu Iuliu Vuia vezi: *Spre o literatură didactică bună*, Tribuna, Arad, 1911, 84; *Spre o literatură didactică bună. Reflexiile d-lui I. Vuia*, Tribuna, Arad, XV, 98 și 99; *D-l I. Vuia se apără*, „Românul”, 1914, IV, 66.

34. Conținutul laic al acestui bucvâr era în totul subordonat scopurilor stăpînirii habsburgice, lucru evident pînă și în faptul că deși se adresa populației românești, titlul cărții era în limba germană, dar conținutul ei bilingv. Îndemnulurile la supunere față de asupritori erau cit se poate de directe în cuprinsul a numeroase lecturi. Iată încă unul din motivele pentru care bucoavna românească, deși cu conținut religios, era preferată.

34 bis. În lunile martie-mai 1782 s-a ținut la Pojon ședința comisiei școlare care a dezbătut problema introducerii alfabetului latin în scriere. Scrisorile trimise de T. Iancovici de Mirievo mitropolitului Moise Putnic au fost publicate în „Letopis Matice srpske”, Kniga 193, 1898, Novisad.

35. Tipografia din Viena a lui I. Kurtzböck a tipărit cărți românești pînă în 1793, cînd a trecut în urma unui contract de cumpărare în stăpînirea lui Ștefan Novacovici. În toamna anului 1790 un grup de 3 persoane au solicitat aprobare pentru înființarea unei tipografii sîrbo-române în Timișoara. Vezi *Temisvarski Sabor*, 1790, Novisad, 1792. Privilegiul acordat lui Ștefan Novacovici de a tipări cărți românești a fost anulat în 1795. Prin decretul semnat de Francisc I în 9 decembrie 1795 se acorda tipografiei Universității din Buda dreptul de a se tipări cărți în limba română.

36. După 1786, director al școlilor naționale neunite a fost D. Eustatievici. În ordinea cronologică, directorii școlari de la Sibiu au fost: D. Eustatievici (1786–1795), Radu Tempea (1795–1808), George Haines (1808–1814), Moise Fulea (1814–1850).

37. C. Erbiceanu (1835–1913) și-a făcut studiile superioare la Atena, iar după reîntoarcerea în țară a inițiat studiile neogrecești. A fost membru corespondent al Academiei.

38. *Gheorghe Asachi* a predat între 1814–1818 un curs de matematică teoretică, geologie și arhitectură la Academia domnească, redactînd, în limba română, manualele necesare. Despre activitatea școlară vezi N. C. Enescu, *Gheorghe Asachi, organizatorul școlilor naționale din Moldova*, E.D.P., 1962.

39. *Gheorghe Lazăr* a constituit prin activitatea depusă pentru organizarea învățămîntului în limba română un model pedagogic, căruia O. Ghibu i-a închinat lucrarea de față. O. Ghibu despre *Gh. Lazăr* în: *Portrete pedagogice*, București, 1927.

40. Aserțiunea lui O. Ghibu despre căderea pe planul al doilea a chestiunii școlare trebuie examinată în lumina politici școlare promovată de Leopold al II-lea, urmașul lui Iosif al II-lea. Se știe că sfătuit de cancelarul Kaunitz, Iosif al II-lea a revocat în 28 ianuarie 1790 ordinele anterioare, cu excepția edictului de toleranță. Vezi, *Istoria României*, III, Editura Academiei, 1964. Noul împărat, Leopold al II-lea, a eliberat comisia de învățămînt din Viena de conducerea treburilor școlare din Ungaria și Transilvania, încredințînd cancelariei aulice rezolvarea problemelor școlare. Nobilimea, care fusese obligată prin ordinele anterioare să participe la susținerea școlilor, se vede eliberată de aceste obligații. În

special în comitatele din Ungaria ca începe acțiuni represive: anulează contractele, alungă pe învățători, micșorează salariile. Erau acțiuni izvorite din politica de restituiri promovată de nobilime. În această stare de tensiune, s-a născut *Supplex Libellus Valachorum*, care este o afirmaune politică a națiunii române.

41. Vezi nota 43.

42. *Dimitrie Eustatievici*, fiul lui *Eustatie Grid* (1730—1796), s-a născut la Brașov. Tatăl său, *Eustatie Grid*, care călătorise la Belgrad, Viena, Moscova, a trimis pe fiul său *Dimitrie* să studieze la Academia teologică din Kiev, ale cărei cursuri le-a absolvit în 1753. Reintors la Brașov, alcătuiește *Gramatica românească* (1757), în a cărei *Înainte cuvintare* expune considerațiile sale de natură iluministă, asupra folositoarelor învățături. În privința acestei gramatici, vezi N. A. Ursu, *Studiu introductiv și glosar la Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, Gramatica românească, 1757, prima gramatică a limbii române*, 1969; I. Pervain, *Studii de literatură română*, Dacia, 1971. Între 1782—1786, D. Eustatievici a îndeplinit, cu întreruperi, atribuțiile de secretar al episcopilor ortodocși de la Sibiu, iar între 1786—1795 a ocupat postul de director al școlilor naționale ortodoxe din Transilvania.

43. Bucvariul cu conținut profan era susținut de oficialitate pentru că reflecta concepția și interesele politice ale acesteia, între care îndepărtarea populației românești de ortodoxie și atragerea ei la catolicism ocupa, după cum se știe, un loc central. Așadar, atracția pe care o reprezenta bucoavna românească precum și răspindirea de care ea s-a bucurat, nu pot fi în nici un caz susținute de argumente de ordin religios. Faptul semnifică elocvent rezistența populației românești față de telurile politice oficiale. Dovada stă în faptul că îndată ce au apărut abecedare românești cu conținut larg, cu caracter practic și orizonturi largi, această bucoavnă religioasă a fost cu totul părăsită, fapt consemnat de altfel cu obiectivitate științifică de însuși O. Ghibu în „Încheierea” prezentei lucrări (v. p. 164).

44. Despre activitatea lui *Gheorghe Șincai* pentru înființarea școlilor, vezi T. Popa, *Activitatea școlară a lui Gheorghe Șincai*, în „Societatea de miine”, nr. 22, I, 1924; Lucia Protopopescu, *Contribuții la istoria învățămîntului din Transilvania, 1774—1805*, E.D.P., 1966.

45. *Radu Tempea* (1768—1824) a fost succesorul lui *Dimitrie Eustatievici* ca director al școlilor naționale pînă în anul 1808. După ce a absolvit gimnaziul din Brașov își continuă studiile la Buda. În 1797 a tipărit cu ajutorul preotului *Radu Verzea Gramatica românească*. Din 1808 a fost paroh al bisericii din Scheii Brașovului.

46. *Vasile Popp* (1789—1842), medic transilvănean, doctor în filozofie (1811) și medicină (1817) de la Universitatea din Viena. A funcționat scurt timp ca profesor la Iași, iar în 1821 s-a stabilit în Brașov ca medic, apoi la Zlatna. O. Ghibu se referă la lucrarea lui V. Popp: *Dizertație despre tipografiile românești în Transilvania și în vecinătatea părții de la începutul lor pînă la vremile noastre*, Sibiu, 1838. Despre viața și opera sa vezi I. Mușlea, *Doctorul Vasile Popp (1789—1842)*, în „Transilvania”, nr. 6, 1942.

47. *Moise Fulca* a fost numit în 1814 director al școlilor naționale ortodoxe din Transilvania, succedînd lui *George Haines*. A funcționat în această calitate pînă în 1850.

48. *Atanasie Sandor* (1809—1892) s-a născut în comuna Nădlac. Și-a făcut studiile gimnaziale la Arad și Timișoara, filozofia la Seghedin și medicina la Pesta. Între 1836—1843 a profesat medicina în Pecica, Lipova și Arad. În 1843 a suplinit la *Preparandia* din Arad pe *Dimitrie Constantin*, director al districtului școlar al Oradiei. Vezi, T. Botiș, *Istoria școlii normale (Preparandicii) și a Institutului teologic ortodox-român din Arad*, Arad, 1922. A. Sandor, n-a tipărit nici un manual școlar, dar a elaborat o *Gramatică a limbii române*, un manual de *Epistolografie, A.B.C. — Darius seu Literariu românesc cu slove cirilice și litere latine* (1850). Profesorul arădean a făcut observații critice asupra manualelor de gramatică elaborate de *Vasile Ioanovici* (1851), *Sava Popovici-Barcianu* (1853).

48 bis. În condițiile de dublă asuprire, socială și națională, a populației românești, era firesc ca într-un loc sau altul perioadele de avînt să fie urmate de perioade de stagnare. Pentru a le aprecia corect, fenomenele trebuie privite însă la scară mai cuprinzătoare, pentru că local, ca și în cazul Brașovului, se pot constata într-adevăr și perioade de stagnare, dar viața literară românească din Transilvania, privită în general, a cunoscut o permanentă efervescență, un permanent progres, chiar dacă centrele ei vitale își mutau, pe parcursul anilor, sediul dintr-un loc în altul.

49. Circulația intensă a literaturii didactice în ambele sensuri peste Carpați a contribuit la păstrarea unității de limbă și cultură a românilor. Acest proces amplu s-a desfășurat, atît separat prin oamenii care circulau dintr-o parte în alta în teritoriul locuit de români, cît și organizat, prin librari și societăți culturale.

50. *Andrei Vizanti* a studiat la Iași și Madrid. A fost profesor de limba și literatura română la Universitatea din Iași.

51. *Zaharia Carcalechi* s-a născut la Brașov în 1787. Aproximativ în perioada anilor 1811—1813 s-a stabilit la Buda, fiind angajat de Tipografia Universității de aci. În 1821, a întemeiat *Biblioteca românească*. Vezi, *Iosif Pervain, Studii de literatură română*, Dacia, 1971.

52. *Ferlegher* (Verleger), editor. În cadrul tipografiei Universității, *Zaharia Carcalechi* desfășura activități variate: procurarea de manuscrise, difuzarea și editarea de cărți.

53. În 1818, *Ion Eliade Rădulescu* a trecut împreună cu alți colegi ai săi de la școala grecească de la Măgureanu la Sf. Sava, unde a audiat cursurile predate de *G. h. Lazăr*. În 1820, *Ion Eliade Rădulescu* a devenit ajutorul lui *Lazăr*.

54. *George Barișiu* (1812—1893) a cunoscut pe *Ion Eliade Rădulescu* în 1836, cu prilejul vizitei făcute în Muntenia. Notele de călătorie au fost publicate în revista *Studii*, nr. 1, an. XI, 1958. Vezi, *Vasile Netea, George Barișiu. Viața și activitatea sa*, E. S., 1966.

55. *Eufrosin Poteca* (1786—1859) a fost profesor la Școala de la Sf. Sava întemeiată de *G. h. Lazăr*. După studii în străinătate revine în 1825 la Sf. Sava. În 1829 se călugărește. Tot în 1829 a tradus *Filozofia cuvîntului și a năravurilor adică Loghica și Itica... scrise latinește de Gottlieb Heineccius*.

56. *C. Diaconovici Loga* (1770—1850). A studiat la Karlowitz și Pesta, unde a absolvit dreptul. Între 1809—1812 a fost învățător la școala română din Pesta, iar în 1812—1830 profesor la Preparandia din Arad. În 1830 a fost chemat să îndeplinească atribuțiile de director al școlilor naționale din granița Banatului. Despre activitatea sa: *T. h. Botiș, Istoria școlii normale (Preparandiei) și a Institutului teologic ortodox-român din Arad*, Arad, 1922; *V. Popeangă, E. Găvănescu, V. Țircovnicu, Preparandia din Arad*, E.D.P., 1964. Fondul *Deputăției școlare* al Arhivei Academiei de științe a Serbiei (Sremski Karlovci, R.S.F. Iugoslavia), păstrează un valoros material privind activitatea didactică a lui *C. Diaconovici-Loga* și lupta dusă de el pentru tipărirea cărților românești și pentru dezvoltarea învățămîntului în limba română. Documentele se află înregistrate în diferite numere în pachetele acestui fond.

57. *D. Țichindeal* (1775—1818) a tradus din operele lui *Dositiei Obradovici*. „*Filozoficești și politicești prin fabule morale în învățături*, acum întâia oară culese și intru acest chip pe limba românească întocmite de *Dimitrie Țichindeal*, parohul Becicherecului Mic și al școlilor preparande românești din Aradul vechi catechet”, Buda, 1814. Vezi, *Virgil Vintilescu, Dimitrie Țichindeal*, Timișoara, 1965. Asupra influențelor iluministe din opera celor doi cărturari — *Dositiei Obradovici* și *D. Țichindeal* — vezi *Radu Flora, Dositiei și Țichindeal* în „*Lumina*”, nr. 2, an. XXI, 1967 (R.S.F. Iugoslavia).

58. În marea sa admirație pentru *Gheorghe Lazăr* și judecînd actul lui *Carcalechi* de preluare ca atare a unor texte ale altor autori cu ochiul mult mai sever al posterității, neșîmînd seama de condițiile concrete de la data apariției *Povășuitorului*, *O. Ghibu* are cuvinte mult prea aspre la adresa acestuia și a autorului său. În realitate, *Povășuitorul tinerimii* a întrunit o serie de calități evidente printre care și aceea că reproducea texte valoroase din *Diaconovici-Loga* (e drept, fără a le indica paternitatea).

De altfel, însuși *O. Ghibu* în lucrări ulterioare își rețușează aceste drastice cuvinte la adresa lui *Z. Carcalechi*.

59. *Andrei Șaguna* (1809—1873) a contribuit la dezvoltarea vieții culturale din Transilvania prin înființarea în 1850 a tipografiei arhiepiscopale. În 1853 a întemeiat *Telegraful român*.

59 bis. *Ștefan Velovan* (1852—1932), originar din comuna Rusca Montană, a studiat filozofia la Viena și Gotha, unde și-a luat doctoratul. Între anii 1877—1893, a funcționat ca profesor de pedagogie la Preparandia din Caransebeș, remarcîndu-se prin studiile sale de pedagogie publicate în *Convorbiri literare* și prin activitatea desfășurată în cadrul conferințelor și asociațiilor învățătoresci pentru perfecționarea educatorilor bănățeni. Apreciat de *Titu Maiorescu*, i se oferă o catedră de pedagogie în țară, pe care o refuză pînă în 1893, cînd sub ministrul lui *Take Ionescu* este numit profesor de pedagogie la Școala normală din București, care în 1895 a fost mutată la Cîmpulung. În 1896, *Ștefan Velovan* a fost numit profesor de pedagogie la Școala normală din Craiova, unde a organizat școala de aplicație. În 1919, *O. Ghibu* l-a invitat să vină în Transilvania pentru a ajuta la reorganizarea școlii românești, dar *Ștefan Velovan* nu și-a părăsit catedra de la Craiova. (Vezi 1870—1970. *Un secol de existență a Licului pedagogic din Craiova*, 1971, p. 118.) *Ștefan Velovan* a publicat studii valoroase de pedagogie în revistele *Convorbiri didactice* și *Chestiuni metodice*. Lucrările: *Întemeierea psihologică a actelor elementare ale gîndirii*, Caransebeș, 1890; *Metoda reflectării faptelor*, Craiova, 1926; *Metoda proiectării faptelor*, Craiova, 1928 definesc concepția sa pedagogică.

II. ABECEDARELE DIN TRANSILVANIA

60. *O. Ghibu* nu relevă rolul factorilor interni în dezvoltarea învățămîntului, rolul jucat de burghezia în dezvoltare, de orașeni, negustori sau meseriași, care au sprijinit școlile din Transilvania. În secolele XVIII—XIX românii au sprijinit cu un pilduitor entuziasm școala, pe care au considerat-o un mijloc de apărare a ființei lor naționale. În ciuda integrării școlii din Transilvania în sistemul școlar din Imperiul habsburgic, literatura didactică utilizată în școlile din această provincie a vehiculat valorile culturii românești, a familiarizat tineretul transilvănean cu valorile literare și artistice create peste Carpați, a contribuit în mod substanțial la unitatea limbii române. Prin aceste virtuți, literatura didactică din Transilvania a devenit un factor activ pentru unitatea culturală a românilor.

61. *Ion Eliade Rădulescu* a călătorit la Sibiu în primăvara anului 1828 pentru a se îngriji de tipărirea lucrării sale *Gramatica românească*.

62. *Grigore Pleșoianu* (1808—1857) și-a făcut studiile la Sf. Sava. În 1826 e profesor la Craiova, fiind în slujba școlii, în acest oraș și la Cerneți, timp de 10 ani, pînă în 1836. Vezi I. Popescu-Teiușan, *Grigore Pleșoianu ca pedagog*, în: *Din istoria pedagogicii românești*, E.D.P., 1957.

63. *Dimitrie Jianu* a fost elev al lui *Ion Eliade Rădulescu* la Sf. Sava. A fost învățător la Cimpulung-Muscel, unde, în 1848, a îndeplinit atribuțiile de prefect în timpul revoluției.

64. În abecedarul lui *D. Jianu* ca și în cel tipărit la Brașov în 1848 se urmărește cultivarea dragostei față de școală și a iubirii de neam. De asemenea, se întilnesc idei noi, înaintate pentru epocă: a solidarității umane, a ridicării poporului prin școală și învățatură; ideea de patrie, de popor. Sint idei avansate care pregătesc spiritele pentru înclătarea revoluționară de la 1848.

65. *Situstru Morariu Andrievicei* (1818—1895), mitropolit al Bucovinei (1880—1895), a publicat, după 1851, manuale de citire și aritmetică pentru școlile populare.

66. *Gh. Barițiu* a funcționat ca profesor la Școala din Cetate din Brașov din toamna anului 1836 pînă la 1 august 1845. În *Cuvîntarea scolasticăscă la examenul de vară în școala românească din Brașov-Cetate* (1837), *Gh. Barițiu* subliniază însemnătatea educației pentru tineret. Motivînd aserțiunile sale, el se referă la marii pedagogi ai epocii: „Toată Europa cea luminată așa simte și numele marilor dascăli ai veacurilor noastre *Kant*, *Rousseau*, *Niemeyer*, *Basedow*, *Stephani*, *Pestalozzi* și a altor mulți, care s-au străduit a afla mijloacele să poată înainta neamul omenesc mai mult și mai lesne în procopsirea tinerimei le aud și le zic toți părinții cu laudă și cu dulceață”. Afirmatia este semnificativă pentru circulația printre români a ideilor pedagogice ale epocii și pentru efortul depus în domeniul activității școlare. Despre *Barițiu*, vezi *V. Netea*, *George Barițiu. Viața și activitatea sa*, E.S., 1966; *Viața și ideile lui G. Barițiu*. Studiu și antologie de *R. Pantazi*, E.S., 1964.

67. *Foaia pentru minte, inimă și literatură* a apărut cu unele întreruperi între 2 iunie 1838—24 februarie 1865. Redactorii Foi au fost *G. Barițiu* și *Iacob Mureșianu* (de la 9 septembrie 1850). Vezi *George E. Marica*, *Foaie pentru minte, inimă și literatură* E.P.L., 1969.

68. *Gazeta Transilvaniei* a apărut la Brașov în 12 martie 1838. La această gazetă au funcționat redactori, ziariști de prestigiu ca *George Barițiu*, *Iacob Mureșianu*, *Aurel Mureșianu*, *Victor Braniște*. *Gazeta Transilvaniei* a avut un rol însemnat în lupta politică a românilor din Transilvania și în promovarea culturală a poporului român.

69. Lucrările unora dintre profesorii Preparandiei din Arad ilustrează preocuparea lor de îmbogățire a literaturii didactice pentru preparandii, deci pentru școlile de tip mediu de care dispuneau românii din Transilvania într-un număr necorespunzător în raport cu populația. Astfel, lucrările lui *C. Diaconovici-Loga*: *Ortografia sau dreapta scriere*, tipărită în 1818 în Tipografia Universității Ungare; *Gramatica română*, tipărită în 1822, au fost elaborate „pentru îndreptarea tinerilor”, după cum afirmă dascălul arădean în 1822. Aceleași preocupări de elaborare a manualelor de care se simțea nevoie în viața școlară s-au concretizat și în manualul de pedagogie elaborat de *I. Mihuț*—care n-a văzut lumina tiparului, iar manuscrisul s-a pierdut, păstrîndu-se numai tematica lui—în manualele de aritmetică și geografie ale lui *Iosif Iorgovici*—rămase tot în manuscris. *T. Botiș* afirmă în *Istoria școlii normale (Preparandiei) și a Institutului teologic ortodox-român din Arad, 1922*, că *Diaconovici-Loga* a elaborat și două abecedare, unul pentru școlile satești și altul pentru cele orașenești (p. 390). În *Fondul deputăției școlare* de la Karlowitz se află numeroase intervenții făcute de *C. Diaconovici-Loga* pentru tipărirea manualelor sale, dar referitor la abecedare nu se găsește nici o informație pînă în anul 1822.

70. **Zaharia Boiu** (1834—1903), originar din Sighișoara a absolvit cursurile liceului din acest oraș, după care a funcționat ca învățător în Săcele. În 1885 și-a continuat studiile la Institutul teologic din Sibiu, după absolvirea căruia a funcționat ca profesor. A studiat pedagogia la Universitatea din Lipsca și după reîntoarcerea la Sibiu a fost numit profesor. Autor de valoroase manuale didactice. Lucrarea sa *Despre elementul național în educație* (1884) arată orientarea națională care trebuie dată activului educativ. A fost redactor la *Telegraful român* (1863—1865), la *Transilvania* și membru corespondent al Academiei Române.

71. **Paul Vasici** (1806—1881), medic cu ample preocupări culturale și școlare. Din 1856 a avut un rol însemnat în îndrumarea învățământului românesc din Transilvania în calitate de consilier școlar. În articolele publicate în 1857 în *Telegraful român*, P. Vasici analizează defectele școlii populare și mijloacele de remediere a lor. A susținut activitatea reuniunilor învățătoricești, perfecționarea învățătorilor și a editat revista *Higiena și școala, foaie pentru sănătate, educațiune și instrucție*. A apărut săptăminal la Gherla (15 februarie — 15 decembrie 1876) și la Timișoara (1877—1880). În 1879 Vasici a fost ales membru al Academiei Române.

72. **Ion Dariu** s-a născut în Bran (1855) și a absolvit Institutul pedagogic Sibiu. A fost învățător în Brașov și a desfășurat o susținută activitate în cadrul „Reuniunii învățătorilor români din districtul al X-lea Brașov”. A îndeplinit atribuțiile de redactor al revistei *Școala și familia*.

73. **Ioan Popescu** (1832—1892), profesor de pedagogie la Institutul pedagogic din Sibiu, a fost unul din adepții pedagogiei herbartiene. La Lipsca, a audiat, între 1859—1861, cursurile lui Tuiskon Ziller, unul dintre principalii discipoli ai lui Herbart. Între anii 1881—1891 a fost directorul Școlii civile de fete din Sibiu. Apreciindu-i lucrările sale în domeniul pedagogiei și activitatea culturală desfășurată, Academia Română l-a ales în 1887 membru corespondent. Lucrările sale *Compendiu de pedagogie pentru părinți, educatori și toți bărbaii de școală* (1868) și *Psihologia empirică sau știința despre suflet între marginile observațiunii* (1881) au fost analizate în mod critic de T. Maiorescu, Ștefan Velovan, și, în epoca noastră de Mihai Ralea, care au subliniat originalitatea și limitele lor. Asupra gândirii pedagogice a pedagogului sibian vezi **Leona Topa**, *Ion Popescu*, în vol. *Din istoria pedagogiei românești*, V, E.D.P., 1969.

74. *Organ pedagogic pentru educație și instrucțiune*, revista editată de Ion Popescu, a apărut în 1863 la Sibiu. S-au tipărit 9 numere.

75. *Amicul școlăii, scriptură pedagogică pentru învățători și toți bărbaii de școală* a apărut la Sibiu între 1860—1865 sub redacția lui Visarion Roman.

76. **Visarion Roman** (1833—1885), unul dintre învățătorii inițiatori și deschizători de drumuri prin acțiunile lor, a fost învățător la Râșinari (1855—1857), redactor la *Telegraful român* (1857—1858). În 1861 a editat calendarul *Amicul poporului*, în 1866 *Progresul*, „scriere populară pentru românii țărani”, din care a apărut un singur număr. După 1867 a desfășurat o susținută activitate pentru înființarea cooperativei *Societatea de păstrare și împrumut* și a unui institut de credit — banca *Albina*. Și-a continuat activitatea de înființare a unor ziare și reviste, editând în 1877, în colaborare cu I. Al. Lapedatu, *Albina Carpaților*, care a apărut pînă în 1880. Despre activitatea sa pedagogică vezi Ioan N. Ciolan și Victor V. Grecu, *Visarion Roman, pedagog social*, E.D.P., 1971.

77. **Vasile Petri** (1833—1905) a absolvit la Năsăud, în 1849—1850, cursurile de pregătire a învățătorilor conduse de **Moise Panga**. Între 1851—1853 a funcționat ca învățător în Năsăud, iar între 1853—1857 a studiat pedagogia la Praga. După reîntoarcerea la Năsăud, a funcționat ca învățător, iar din 1860 a fost numit profesor la Preparandia nou înființată în Năsăud. În 1870—1871 a predat pedagogia la Școala normală din Deva, după care s-a pensionat. A desfășurat o susținută activitate publicistică, editând revistele pedagogice *Magazin pedagogic* (1867—1870), în colaborare cu Cosma Anca și Maxim Pop; *Școala Română*, 1876—1879, la Sibiu în colaborare cu **Ion Candrea** și 1880—1881, la Năsăud, în colaborare cu **Maxim Pop**; *Școala practică*, 1882—1886. Asupra ideilor pedagogice promovate de V. Petri vezi **Sandru Manoliu**, *Un ales pedagog al Ardealului*, în vol. *Din istoria unei școli într-un colț de țară românească*, Năsăud, 1930; **I. Cremer**, *Vasile Petri*, în vol. *Din istoria pedagogiei românești*, IV, E.D.P., 1969.

78. Activitatea de interzicere a manualelor școlare românești se va intensifica în ultimul sfert al secolului al XIX-lea, oglindind politica de oprinare națională promovată de cercurile conducătoare de la Budapesta.

79. **Tuiskon Ziller** (1817—1882), continuator al lui **Herbart**, fost profesor la Universitatea din Lipsca. Lucrarea sa principală este „Grundlegung zur Lehre vom erziehenden Unterricht” (Întemeierea doctrinei despre învățământul educativ). **Ziller** a îmbogățit didactica herbartiană cu principii treptelor istorice-culturale, în virtutea căruia dezvoltarea psihică a copilului trebuie înțeleasă în comparație cu a omenirii. De aceea consideră **Ziller** că între 6—14 ani copilul parcurge în mod sintetic întreaga dezvoltare culturală a omenirii.

80. I. F. Herbart (1776—1841) a fost profesor la universitățile din Göttingen și Königsberg. Lucrările sale *Pedagogia generală dedusă din scopul educației* (1806) și *Prelegeri pedagogice* (1835) au exercitat o influență profundă asupra școlii europene în secolul al XIX-lea. În Germania, contemporarii lui Herbart au fost T. W. Waitz, K. V. Stoy, T. Ziller, F. W. Dörffeld.

81. „Școala română, foaie pedagogică și didactică pentru interesul institutelor de cultură și ale organelor acestora” a apărut la Sibiu între decembrie 1875 — decembrie 1876, octombrie 1878 — iulie 1879 și la Năsăud între aprilie 1880 — aprilie 1881 și de la 8 ianuarie — 18 iunie 1891. Redactorii ei au fost V. Petri și I. Candrea. De la numărul 19, anul II, V. Petri a îndeplinit singur atribuțiile redacționale.

82. I. Candrea (1844—1877) a funcționat ca profesor la preparandiile din Deva (1871—1873) și Sibiu (1874—1877).

83. Ion Pop Rețeganul (1852—1905) a funcționat ca învățător la Orlat, Bara Mare, Lisa, Boufari, Bucium Țasa, Sincel, Rodna, de unde a cules producții populare. Despre activitatea sa pedagogică vezi Ion Apostol Popescu, *Ion Pop Rețeganul*, E.D.P., 1965. *Cartea poporului* a cunoscut o largă utilizare în școlile populare.

84. Petru Șpan (1860—1911). După studiile făcute la universitățile din Viena și Iena, unde și-a susținut doctoratul cu teza *Dezvoltarea pedagogiei lui Herbart de către Ziller*, a funcționat ca profesor la Școala civilă de fete a „Asociațiunii” (1888—1891) și din 1892 la Institutul pedagogic teologic din Sibiu. Împreună cu D. P. Barcianu, D. Comșa și I. Stroia a editat *Foaia pedagogică* (1897). În 1900 a editat revista *Pedagogia nouă*, iar în 1907 *Vatra școlară*. Lucrările sale: *Treptele formale în învățământ* (1891); *Ideii pregătitoare în pedagogie*, 1902; *Lección de didactică* (1906); *Lección de psihologie* (1906); *Lección de pedagogie* (1908) îl arată ca pe un adept al pedagogiei herbart-zillierene, dar ca și pe un spirit creator preocupat să confere actului educativ conținut și formă adecvată specificului național al poporului român.

85. Petru Solomon (1842—1891). A studiat la Sibiu și Praga, unde și-a completat pregătirea pedagogică V. Petri și George Munteanu. În colaborare cu George Munteanu, a editat manualele școlare și lucrarea de pedagogie *Educația și instrucția generală pentru institute preparandiale și părinți*, Blaj, 1874.

86. George Munteanu (1840—1915) s-a născut la Henig. Alba. Și-a completat studiile la Blaj și Praga. În 1868, a fost numit profesor la Preparandia din Blaj, al cărei director a fost între anii 1887—1909.

87. Activitatea lui Toma Cocîșiu reprezintă o frumoasă pagină din învățământul românesc, încununată cu *Școala de experimentare de la Blaj*, cunoscută și de A. Ferrière. Vezi Stanciu Stoian și Vasile Iliescu, *Contribuții la istoricul cercetării pedagogice și al școlilor experimentale din România*, E.D.P., 1967; Toma Cocîșiu, *Școala experimentală din Blaj*, 1928—1943, în „Revista de pedagogie”, nr. 11, an. XXI, 1972.

88. Ștefan Pop (1845—1890) s-a născut în comuna Silvașul de Cîmpie (Cluj). În 1865, după absolvirea cursurilor liceale la Blaj, a fost trimis la Praga pentru a studia pedagogia. A funcționat ca profesor de pedagogie și istorie la Blaj pînă în anul 1882, cînd a trecut ca profesor la Școala normală din București. În 1872, a elaborat *Legendar și exerciții de limbă*, Blaj.

89. „Tatăl fostului director al Liceului Sf. Sava din București” — O. Ghibu se referă la Ștefan Pop (1876—1937) — născut la Blaj. Acesta a făcut studiile liceale și universitare în București. A fost profesor de limba română și director al Liceului Sf. Sava.

90. Cartea consultată este: *Die Unterklasse, Eine Einleitung zur Behandlung des ersten Unterrichtes auf Grundlage der Bibel* (Clasa inferioară, un îndrumător pentru predarea primelor lecții pe baza bibliei), Viena, 1859.

91. Pavel Gönczy (1817—1892) a fost numit, în 1868, de baronul Eötvös, consilier ministerial, activînd în mod intens pentru aplicarea legii școlare din 1868.

92. *Biserica și școala*, organ oficial al Episcopiei Aradului. Primul număr a apărut la 11 februarie 1877.

93. Utilizarea de către învățătorii din Transilvania a unor manuale apărute în vechea Romînie e un fapt semnificativ pentru puternicele tendințe și preocupări de realizare a unității culturale prin intermediul literaturii didactice. În manualul de istorie al lui A. T. Laurian (1810—1881) istoria poporului român este tratată unitar, iar procesul statornic de realizare a unității naționale este denumit „calea spre unire”.

94. Daniil P. Barcianu (1848—1903) s-a născut la Rășinari, fiind fiul lui Sava Popovici-Barcianu. După absolvirea Institutului pedagogic din Sibiu, s-a reîntors la Rășinari ca învățător la școala populară din această localitate. Între 1870—1874 și-a completat studiile universitare la Viena, Bonn și Lipsca. Și-a susținut doctoratul cu lucrarea *Untersuchungen über die Blüthenentwicklung der Quagraceen*. A fost director al școlii de fete a Asociațiunii, iar din 1876 profesor la seminarul din Sibiu. A publicat manualele *Elemente din istoria naturală*, Sibiu, 1881, *Istoria*

naturală a școlilor populare, Sibiu, 1890. Pentru participarea sa la luptele naționale ale românilor din Transilvania a fost judecat în procesul intentat autorilor Memorandumului și condamnat la închisoare.

95. La Oradea, a desfășurat o stăruitoare activitate didactică *Simeon Maghiar* (1754—1800). A studiat la Sf. Barbara (1774—1780) și a îndeplinit funcția de inspector al școlilor naționale românești din eparhia unită a Oradiei până în 1791. În acest post i-a succedat *Ion Corneli*. *S. Maghiar* a tradus manuale pentru nevoile școlilor triviale din dieceza Oradiei. Vezi *V. Bolca*, *Școala normală română mixtă din Oradea 1784—1934*, Oradea, 1934 și *L. Galdi*, *Simeon Magyar, ein rumänischer Pionier der josephinischen Schulreform*, Budapest, 1941. Reținem de la *V. Bolca* și *L. Galdi* că *S. Maghiar* a întocmit în 1781 un bucurariu și mai târziu alte manuale, printre care *Gramatica româno-germană*, *Gramatica românească*, *Caligrafia româno-germană*. În fondul mitropolitan A. al Arhivei Academiei de științe a Serbiei din Sremski Karlovci se păstrează sub cota 331/1786 manuscrisul unui manual de gramatică românească alcătuit de *S. Maghiar* care l-a rugat pe mitropolitul *Moise Putnic* să obțină tipărirea manualului în tipografia lui *I. Kurzböck*. Mitropolitul a trimis manuscrisul la Sibiu, rugându-l pe episcopul *Ghedeon Nichitici* să-l studieze. Asupra acestui manuscris a făcut observații critice *D. Eustatievici* și *I. Piuariu Molnar*. În 1778, *Zaharia Orfelin* a tipărit *Slavenskaia i Valahüskaia caligrafia*. În cuprinsul acestei caligrafii se găsesc tabele cu modele de scriere caligrafică în limba română. *S. Maghiar* a întocmit, mai târziu — anul nu se poate preciza în actualul stadiu al cercetărilor — un manual de caligrafie româno-germană. Alcătuirea acestui manual în anii de domnie a lui *Iosif al II-lea* este o consecință a pătrunderii tot mai accentuate a limbii germane în învățământul românesc.

96. *I. P. Papiu* (1836—1902) a făcut studii la Blaj și Viena. A fost profesor și director al Gimnaziului din Năsăud.

97. *Transilvania*, Foaia Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român. A apărut la Brașov între 1 ianuarie 1868 — 15 decembrie 1878. Din 1881 a continuat să apară la Sibiu. Redactorii săi au fost personalități culturale care au militat pentru promovarea culturală a românilor: *G. Barițiu*, *I. Popescu*, *Zaharia Boiu*, *Octavian C. Tăslăoanu*, *A. Bărseanu*, *Onisifor Ghibu* a făcut parte din comitetul de redacție din aprilie 1913 până la 1 decembrie 1914.

98. *Ioan Tuduceșcu* (1841—1923) a absolvit în 1857 cursurile Preparandiei din Arad. A fost învățător în *Băița Montană* și *Lipova*. Autor de manuale didactice: *Istoria românilor*, 1876; *Limba românească*, 1878; *Exerciții intuitive*, 1878; *Socoala teoretică și practică*, 1899; *Istoria naturală*, 1891, *Introducere în economie*, ed. IV, 1893.

99. *Andrei Bărseanu* (1858—1922) a fost elev al renumitului liceu din Brașov, după a cărui absolvire a studiat filozofia la Viena și München. Activitatea sa educativă desfășurată în cadrul liceului din Brașov a fost dublată de o susținută activitate culturală. A fost vicepreședinte al Asociației, iar în 1911 la adunarea generală de la Blaj a fost ales președinte al acestui important așezământ cultural. Lucrările sale: *Doine și strigături din Ardeal*, la realizarea căreia a colaborat cu romanistul ceh *I. Urban Iarnik*, și *Istoria școlilor centrale române gr. or. din Brașov* (1902) s-au bucurat de răspundere și prețuire în epocă și au intrat în patrimoniul culturii românești. A fost membru al Academiei române, ales în 1908 în locul lui *Iosif Vulcan*.

100. *Arseniu Vlaicu* (1864—?) a studiat științele comerciale la Anvers și Budapesta. Din anul 1886, a funcționat ca profesor și, din 1897, ca director la Școala comercială din Brașov.

101. *Traian Putici* (1865—1912) a fost profesor la Institutul teologic din Arad între anii 1887—1892.

102. Este semnificativ pentru unitatea culturală a românilor faptul că *Domestiu Dogariu* a funcționat ca învățător în vechea Românie. În slujba școlilor de peste Carpați, au fost învățători și din părțile bănățene și arădene.

103. *Silvestru Moldovan* (1861—1915). După absolvirea liceului din Brașov, a studiat la Universitatea din Cluj și Viena și a fost profesor la Brașov. A fost membru al Societății geografice române din București. Autor de manuale de geografie și istorie și de povestiri. În colaborare cu *N. Togan*, a publicat *Dicționarul numirilor de localități cu poporațiune română din Ungaria* (1909). Descrieri geografice: *Țara noastră* (1894), *Zarandul și Munții Apuseni ai Transilvaniei* (1898) și *Țara noastră* (2 vol., în 1911 și 1913). Din 1892, a activat în domeniul presei: redactor la *Telegraful român*, *Tribuna* (1896), *Foaia poporului*. Între 1894—1897 a întemeiat revistele *Rîndunica*, *Femeia și Familia*.

104. *Școala populară* a apărut între 6 aprilie 1893—28 iunie 1894 ca organ pedagogic al Reuniunii învățătorilor din jurul Gherlei.

105. *Enea Hodoș* (1858—1945) a fost profesor la Sibiu (1886—1888) și la Institutul pedagogic din Caransebeș și la Sighet. În 1904, a fost ales membru corespondent al Academiei Române. A publicat *Manual de istoria literaturii române*, Caransebeș, 1893, care a fost utilizat ani în șir

În școlile medii. E. H o d o ș face distincție între literatura universală, care însumează operele literare ale unui grup de națiuni, și literatura națională, care încorporează produsele literare ale unei singure națiuni. Obiectul istoriei literaturii este determinarea genezei și evoluției unei literaturi. În manual, E. H o d o ș emite judecăți de valoare asupra operelor analizate, relevând contribuția autorilor lor la dezvoltarea limbii literare.

106. G. Dem. Teodorescu (1849—1900) a publicat *Cercetări asupra proverbelor române*, 1877 și *Poczi populare românești*, 1885.

107. Vezi culegerea *Doine și strigături din Ardeal*, E.P.L., 1964, cu prefața de Ovidiu Papadima. Ioan Urban Iarnik a povestit în *Dragoste de grai și viers române*, 1922, modul în care a fost cucerit de farmecul limbii române și de autenticitatea folclorului românesc.

108. Iosif Moldovan (1863—1940) a fost un spirit activ care a militat prin articole și conferințe pentru orientarea practică a școlii populare și perfecționarea învățătorilor. A fost președinte al Reuniunii învățătorilor arădeni.

109. Iuliu Groșorcanu, învățător în Gașca, Arad, s-a remarcat prin preocupările sale de perfecționare a învățătorilor. În 1906, a fost unul dintre inițiatorii participării învățătorilor arădeni la manifestările prilejuite de Expoziția națională la București.

110. Nicolae Boșcaiu (1863—1926) a fost învățător în comuna Bodești-Arad.

111. Petre Vancu (1865—1925), învățător în Măderat-Arad, a devenit cunoscut prin lucrarea sa *Monografia comunei Măderat*, 1905, apreciată elogios de Nicolae Iorga într-o cronică în „Sămănătorul”.

112. Nicolae Ștef (1855—1914). Absolvent al Preparandiei arădene în 1876. A fost învățător în Șiria, Cuvin și Arad. În 1905 a editat revista umoristică *Cucu*.

113. Petre Pișoș (1859—1913) a studiat matematica și fizica la Universitatea din Budapesta, unde în 1882, și-a susținut doctoratul în filozofie. A funcționat ca profesor de pedagogie la Preparandia din Arad timp de 32 de ani, elaborând în acest timp cunoscute manuale de pedagogie și didactică: *Didactica* (1887), *Metodica* (1889), *Istoria pedagogiei* (1892), *Psihologia* (1896), *Pedagogia* (1900), care l-au făcut cunoscut în cercurile pedagogice din Transilvania și din vechea Românie, unde i s-a oferit o catedră de către Titu Maiorescu, ofertă pe care Petre Pișoș n-a primit-o. Spirit receptiv la noile tendințe manifestate în domeniul pedagogiei, P. Pișoș a făcut rezerve critice față de intelectualismul exagerat al sistemului herbartian. Ca și O. Ghibu, a audiat prelegerile de pedagogie pe care le ținea la Jena W. Rein și a difuzat în cercurile învățătoricești din părțile Aradului informații ample despre activitatea gânditorului german. Vezi P. Pișoș, *Amintiri de la cursurile din Jena*, în „Anuarul Institutului pedagogic teologic ortodox român din Arad pe anul școlar 1910—1911”, Arad, 1911 și W. Rein și *activitatea sa pedagogică*, Arad, 1911, 32 p.

114. Ion Stroia (1865—1937) a studiat pedagogia și istoria la Jena, Lipsca și Budapesta. Și-a susținut doctoratul la Budapesta cu teza „Theodor Waitz's System der Erziehung”. Între 1841—1901 a fost profesor la Institutul pedagogic-teologic Sibiu, iar după aceea protopop la Săliște. Între 1927—1937 episcop al armatei, la Alba-Iulia. Despre școala din Săliște vezi Ioan Moga, *Din frământările săliștenilor pentru școală*, în: Ioan Moga, *Scrieri istorice*, 1926—1946, ediție îngrijită de M. Dan și A. Răduțu, Dacia, 1973.

115. Gh. Bogdan-Duică (1866—1934) a studiat la liceul din Brașov, unde, în 1889, s-a reîntors ca profesor după serioase studii făcute la universitățile din Viena, Berlin și Jena. De la Brașov, unde a rămas puțin timp, a trecut la Sibiu, unde a condus sectorul de critică al Tribunei. În 1896 a trecut Carpații, funcționând ca profesor la liceele D. Cantemir și M. Viteazul. După înființarea Universității din Cluj, a fost chemat la această instituție ca profesor de istorie a literaturii române. Spirit activ, Gh. Bogdan Duică s-a remarcat prin colaborarea sa la Sămănătorul, Viața românească, Luceafărul, Tribuna, Familia, Societatea de miine, Ramuri, Vreamea Nouă, Transilvania, Revista învățămîntului. În istoriografia literară s-a remarcat prin pasiunea documentării și a cercetării izvoarelor. Relevind caracterul militant al comentariilor și inconsistența argumentării în formarea unor concluzii, G. Călinescu remarcă în *Istoria literaturii române* că G. Bogdan Duică „a condus numeroase contribuții de ordin documentar și comparativ”.

116. O. Ghibu se referă la lucrările lui I. Vuia: *Școlile românești bănățene în secolul al XVIII-lea*, Orăștie, 1896, și *Fragmente din istoricul pedagogicului conf. gr. or. român din Arad*, Panciova, 1887.

117. Afirmția lui I. Vuia că în rîndurile românilor erau mulți analfabeți corespundea unei realități crude determinată de politica de aspirare națională și socială a românilor din Imperiul habsburgic. Abecedarul a fost recomandat de revista *Pedagogia română*, care a apărut la 1 martie 1907 la Gherla, avînd ca redactor responsabil pe A. Domide.

118. O. Ghibu a făcut severe observații critice asupra abecedarului elaborat de G. h. B o i c r i u și G. h. C o d r e a în *Românul*. Vezi: *Abecedar și abecedare*, în nr. 210—211, an. III, 1913 și *În chestia abecedarului*, în nr. 63, IV, 1914.

119. W. A. L a y (1862—1926) este considerat unul dintre principalii reprezentanți ai direcției experimentale în pedagogie.

III. CĂRȚILE DE CITIRE DIN TRANSILVANIA

119 bis. — Vezi nota 43.

120. La Sibiu funcționa directorul național al școlilor ortodoxe, iar la Blaj pentru școlile unite. Școlile din părțile anexate Ungariei erau îndrumate de directorii școlari de la Oradea — școlile din dreapta Mureșului — și Timișoara, școlile din Banat.

121. *Daniil Marginai* a făcut în 1769 propuneri de organizare a învățămîntului din Banat. Activitatea sa este încă insuficient cunoscută.

122. În carte se arată folosul învățaturii și rostul școlii în viața oamenilor, urmărindu-se cultivarea dragostei față de această instituție tinărară. Este unul din aspectele pozitive ale cărții, care, prin circulația ei, a contribuit la cultivarea dragostei față de școală printre țărani români. O. G h i b u sesizează însă corelația existentă între conținutul manualului și principiile politice promovate la Curtea din Viena. Prin conținutul său, manualul de citire devenea un instrument al politicii de asuprire națională și socială dusă de Imperiul habsburgic și din această cauză, notează O. Ghibu, „ea ne era dușmană sau cel puțin străină”.

123. *Franz Sartori* (1782—1832) a fost directorul oficiului de revizuire a fondului de cărți din Viena.

124. *Dimitrie Iercovici* a fost învățător în Arad în jurul anilor 1775—1776. Din cauza disputelor confessionale a plecat din Arad și s-a angajat ca translator pe lângă guvernul Transilvaniei. În această calitate semnează prefața cărții *Istoria a Alexandrului celui Mare*, tipărită în 1794 în tipografia P. Barth din Sibiu.

125. *Foaia școlastică* (1873—1881). A apărut la Blaj ca adaos al revistei *Economul*. Redactor și editor al revistei era Ștefan Pop, iar redactor responsabil I. M. Moldovanu. Tot la Blaj a apărut între 1899—1914 *Foaia școlastică* sub redacția lui I. F. Negruțiu. Era organul de presă al „Reuniunii învățătorilor din arhiepiscopazia de Alba-Iulia și Făgăraș”.

126. *Atanasie Mavian Marienescu* (1830—1914) s-a născut în Lipova. După absolvirea cursurilor liceale la Budapesta, a studiat dreptul la universitatea din capitala Ungariei și la Viena. A ocupat funcții judecătorești în diferite orașe. În 1881 a fost ales membru al Academiei Române. Discursul de recepție a avut ca temă *Viața și operele lui Petru Maior*. S-a făcut remarcant prin activitatea lui de culegere a creațiilor populare, publicînd *Balade*, Pesta, 1859; *Colinde*, 1859. A colaborat la *Foaia pentru minte, inimă și literatură, Transilvania, Familia*.

127. Dintre autorii germani din ale căror opere au fost traduse poezii sau povestiri menționăm pe G. E. L e s s i n g (1729—1781), reprezentant al iluminismului german; C h r. v. S c h m i d (1768—1854), autorul unor povestiri pentru tineret; W i l m s e n (1770—1831), recunoscut prin contribuția adusă la dezvoltarea literaturii pentru copii; F. W. G u b i t z (1786—1870), care a avut o largă audiență în rîndurile publicului german prin povestirile în *Deutscher Volkskalender* (1835—1869).

128. *Frații Jacob Grimm* (1785—1863) și *Wilhelm Grimm* (1786—1859) au publicat *Deutsche Sagen* (Legende germane) și *Kinder — und Hausmärchen* (Povești pentru copii și casă).

129. *I. P. Hebel* (1760—1826), autor de poezii și povestiri populare. În 1803 a publicat „Alemannische Gedichte” (Poezii alemanice).

130. *F. A. Krummacker* (1767—1845), autor al unor lucrări destinate publicului larg.

131. *Josef Haltrich* (1822—1866), profesor și director al gimnaziului din Sighișoara, a publicat în 1856 o culegere de basme populare germane din Transilvania.

132. *I. F. Schlez* (1759—1839) a publicat în 1815 un îndrumător pentru învățători (4 volume).

133. *L. Uhland* (1787—1862), unul din romanticii germani care a cucerit cercuri largi printre contemporanii săi datorită baladelor sale, a manifestat și o atitudine democratică în problemele politice ale epocii.

134. *Fr. Rückert* (1788—1866), creatorul unor poezii pentru copii care și-au găsit loc în manualele școlare. Apreciat și prin traducerile sale din literaturile orientale.

135. *A. von Chamisso* (1781—1838), emigrant francez care „a reușit să creeze în limba germană o operă lirică cu un caracter poetic personal” (*Fritz Martini, Istoria literaturii germane*, Univers, 1972, p. 313).

136. Poezia *Limba românească* a lui G. Sion a cunoscut prin intermediul manualelor școlare o largă difuzare în masele românești din Transilvania. De asemenea, prin intermediul manualelor școlare, lirica patriotică a lui Vasile Alecsandri a cucerit cercuri largi populare peste Carpați. Cărțile de școală ale copiilor erau citite în familie și deveneau în contextul spiritual al satului transilvănean un mijloc de formare a gustului pentru frumos și de păstrare a unității limbii române. (Vezi și nota 158).

137. Poezia *Un răsunet* de A. Mureșianu (1816—1863) a fost scrisă în viltorea frământărilor revoluționare de la 1848 și a rămas în conștiința publică românească prin suflul ei patriotic.

138. Asupra receptării de către masele românești din Transilvania a operelor lui M. Eminescu vezi Elena Stan, *Poezia lui Eminescu în Transilvania*, E.P.L., 1969.

139. A. Gramma (1850—1896) a fost profesor la Blaj și a contestat originalitatea poeziei lui Eminescu cu talentul marelui poet.

140. Gr. H. Grăndea (1843—1897) a publicat în 1862 *Preludele*, un volum de poezii prefațat de G. Sion, în 1865 un alt volum de poezii *Miosotis* și în 1873 *Poezii noi*. A înființat ziare și reviste efemere, printre care bilunara *Albina Pindului*. Asupra lui Gr. H. Grăndea vezi: G. Călinescu, *Studii și cercetări de istorie literară*, Editura tineretului, București, 1966.

141. D. Dăscălescu a publicat în 1854 la Iași volumul de poezii *Zorile*.

142. Gheorghe Tăutu (1823—1885) este autorul volumelor de *Poezii diverse*, 1862; *Brîndușe române*, 1868, urmate de alte volume, din care autorii de manuale școlare au selecționat „oneste versuri patriotice”, după cum se exprimă G. Călinescu.

143. T. Cipariu (1805—1887) a publicat în 1860 *Elemente de poetică*, manuale de gramatică latină și anuare școlare izvorite din preocupările sale didactice.

144. Dintre autorii germani, reținem numele lui A. Stöber (1808—1884) care a publicat legende din părțile Alsaciei și Rinului. Jean Paul Richter (1763—1825), romancier și pedagog, în *Levana* (1806). I. G. Herder (1744—1803), iluminist și teoretician al curentului literar *Sturm und Drang*, a orientat creația poetică spre valorile culturii populare. Ideile de filozofie a istoriei și umanismul său au exercitat o influență profundă asupra culturii germane. D. E. Stöber (1779—1835) e autorul unui volum de poezii (*Gedichte*) publicat în 1821. I. H. Campe (1746—1818), pedagog și autor de scrieri adresate tinerilor, este un reprezentant al filantropinismului. Opera sa „Robinson cel tinăr” a apărut în 110 ediții între 1779—1895. F. W. Schuster s-a născut în 1834 la Sebeș-Alba. În 1862 a publicat un studiu despre cîntecul popular românesc. H. Sachs (1494—1576), un renumit Meistersinger din secolul al XVI-lea, a fost un scriitor popular apreciat mai tirziu de Goethe pentru naturaletă opera sa.

145. Ioan Rus (1811—1843), profesor de istorie și geografie la Liceul din Blaj, a publicat în 1843 *Icoana pământului sau carte de geografie* (3 vol.). Vorbind despre români, Ioan Rus scrie în prefață: „În frumoasa Transilvanie românii fac partea mai mare a locuitorilor; ei sînt aicea poporul cel mai vechiu, ei vorbesc o limbă dulce, frumos sunătoare, întocmită spre mare cultură; ei în această limbă plinesc cele dumnezeiești în biserică și acasă, aceasta este cea mai lătită în mai sus numita țară în care vorbește românul cu ungurul și sasul, ungurul cu sasul ca și sașii din osăbite ținuturi între sine”.

146. Poezia lui D. Bolintineanu a fost receptată în Transilvania pentru suflul ei patriotic și pentru rezonanța istorică. Legende istorice constituiau inspirate modele educative pentru cultivarea dragostei față de trecutul istoric al românilor. (Vezi și nota 163).

147. I. V. Russu, profesor la Blaj și Sibiu, a publicat *Compendiu de istoria Transilvaniei*, Sibiu, 1864, *Elemente de istoria Transilvaniei*, 1865, și alte manuale școlare.

148. D. Fotino a scris în limba greacă o istorie a Daciei, tipărită la Viena în 1818. G. Sion a tradus-o în 1859 în limba română.

149. *Frații Tunusli* au publicat în 1806 în limba greacă la Viena *Istoria politică și geografică a Țării Românești*. Vezi I. Bîanu — N. Hodoș, *Bibliografie românească veche*, p. 488.

150. Iuliu Baraș (1815—1863), medic și profesor la Sf. Sava și la școlile de medicină și agricultură. A întemeiat revista *Isis* apoi *Natura*. *Minunile naturii* au apărut în 1850, Craiova, (volum I) și București, 1852.

151. D. Petrino (1844—1878) a fost succesorul lui M. Eminescu la conducerea Bibliotecii centrale din Iași. Vezi despre P. Petrino: Dan Mănuacă, *Scriitori junimiști*, Junimea, 1971.

152. H. Zschokke (1771—1848) a activat în domeniul învățămîntului. Satul făcătorilor de aur (*Das Goldmachedorf*, 1817) oglindește iluminismul său pedagogic.

153. C. Bolliac (1813—1881). Despre poezia sa vezi G. Călinescu, *Istoria literaturii române*, 1941, p. 233.

154. *Iosif Eötvös* (1813—1871), ministrul de instrucție al Ungariei în 1848 — timp de 6 luni — și între 1861—1871. Autorul Legii XXXVIII din 1868, care a pus bazele învățământului obligatoriu din Ungaria și a stabilit sistemul de învățământ. Unele din prevederile liberale ale acestei legi au fost înlăturate din legislația școlară ulterioară.

155. *Friedrich Wilhelm Disterweg* (1790—1866) devine de timpuriu adept al principiilor pedagogice ale lui *Pestalozzi*, pe care, în 1820, în calitate de director al Institutului pedagogic din Mors, a încercat să le aplice. În 1832 a fost numit director al Preparatoriei din Berlin. A redactat revista pedagogică *Foile renane*. Opera sa principală, cu un caracter metodic, este *Wegweiser zur Bildung für deutsche Lehrer* (Povăzător spre cultură pentru învățătorii germani). A înființat primele asociațiuni ale învățătorilor germani.

156. *Janos Gáspár* (1816—1892) s-a născut la Trascău (Sf. Gheorghe) și e considerat părintele manualelor de citire pentru școlile populare. A fost invitat în 1856 de către *Dierweg* la Congresul învățătorilor germani de la Gotha.

157. Legea învățământului din 1868 prevedea că instituțiile școlare pot fi înființate de către confesiunile din stat, societăți particulare, comunități și de către stat. Statul își rezerva dreptul de inspecție în școlile populare, care aveau două cicluri: „instrucția cotidiană”, cu durata de 6 ani, și „instrucția școlară repetitoare”, cu durata de 3 ani. Școlarizarea începea la 6 ani.

158. *Gheorghe Sion* (1822—1892) a participat în 3/15 mai 1848 la adunarea de la Blaj. A fost membru al Academiei Române (1862). Poeziile sale au cunoscut o largă circulație în Transilvania.

159. *A. Pann* (1794—1854). Manualele școlare conțineau lecturi selecționate din operele *Poezii deosebite sau cîntece de lume*, 1831; *Poezii populare*, 1846, și *Proverburile sau povestea vorbei*, 1847.

160. *Iulian Grozescu* (1839—1872) a publicat poezii în presa epocii: *Concordia*, *Umoristul*, *Speranța* și *Familia*. Colaborator apropiat al lui *Iosif Vulcan*.

161. *Al. Sihleanu* (1834—1857) a publicat în 1857 volumul de poezii *Armonii intime*.

162. Profesor de limba română la Liceul din Oradea, *Justin Popșiu* (născut în 1841) a înmănunchat în volumul *Poezia și proza* (1870) o parte din poeziile sale. Despre activitatea sa în cadrul *Societății literare a junimii studioase la Academia de drepturi și Arhigimnaziul din Oradea Mare* vezi: *V. Curticăpeanu*, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, E. S., 1968.

163. *D. Bolintineanu* a înflăcărat generații întregi de școlari prin *Legende istorice*. Din ele se desprindea admirația sinceră față de figurile mari ale istoriei noastre naționale și încrederea în viitorul patriei. Poezia lui *D. Bolintineanu* pătrunde în suflete prin conținutul ei patriotic și prin accentele ei profetice:

„Viitor de aur țara noastră are
și prevăz prin secolii a ei înălțare”.

164. *A. Costiescu* a publicat în 1856 și 1857 versuri imitate după *D. Bolintineanu*.

165. *E. B. Stănescu* (1841—1888), avocat în Arad, a publicat la Viena *Buchetul de sentimente naționale pe anul 1860*.

166. *Cavalerul Ioan Pușcariu* (1824—1911) a ocupat diferite funcții administrative. A sprijinit activitatea *Astrei* și a fost membru al Academiei Române.

167. *Andrei Fay* (1786—1864), scriitor maghiar, unul dintre promotorii ideii de educație prin teatru.

168. *Mór Jokai* (1825—1904), romancier maghiar, care a evocat în romanele sale trecutul istoric al Ungariei.

169. *C. D. Aricescu* (1823—1886) este cunoscut prin participarea sa la revoluția din 1848 și prin activitatea culturală. A înființat teatrul din Cimpulung și a publicat câteva volume de versuri: *Câteva ore de colegiu*, 1846; *Arpa românească*, 1852; *Cîntecul izbedei*, 1884.

170. *Matilda Cugler Poni* a făcut parte din cercul Junimii. În 1874 a publicat volumul de versuri intitulat *Poezii*.

171. *Ion Scipione Bădescu* (1847—1904), născut în Restolțiu-Cluj, s-a stabilit în 1869 la Iași. A fost membru al societății *Junimea*.

172. *Mihály Fekete* (1820—1871), profesor, scriitor și redactor.

173. Poezia lui *I. Văcărescu* dobindea o semnificație națională în lupta pe care românii transilvăneni o duceau pentru apărarea limbii.

174. *V. Bumbac* (1837—1918) a publicat poezii în periodicele vremii: *Foaie pentru minte*, *Familia*, *Junimea literară*.

175. *A. Donici* (1806—1866) a manifestat predilecție pentru fabule, pe care le-a reunit în volumul *Fabule* (1840). Autorii de manuale au reținut mai bine de un secol cunoscuta fabulă, *Racul, broasca și știuca*.

176. *L. Naghy* (1816—1874) a publicat manuale de metodică a citirii.

177. *N. Istrati* (1818—1862) a colaborat la *Foaia pentru minte, inimă și literatură*, publicind poezii.

178. După anul 1876 se intensifică procesul de oprire națională prin intermediul școlii. Ca urmare a actelor legislative din 1876 și 1883, se introduce obligativitatea studiului limbii maghiare în școlile medii, iar manualele de limbă română sînt supuse unui control sever.

179. *Ch. F. Gellert* (1715—1769), profesor de filozofie și scriitor iluminist german, care, prin fabulele și povestirile sale, a exercitat o influență profundă asupra tineretului german. Operele sale au fost cunoscute de românii din Transilvania la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor. *N. Horga Popovici* scria în *Înainte cuvîntare la Oglinda arătată omului înțelept*, Buda, 1807: „O de aș ave norocire, ca în viața mă să văd nîmul românesc trudindu-să după rodirile cele cuvîncioasă în cercetare înțelepților, totdeuna următorii lui Ghelert, numitul scriitoriu nemțesc, carele erau foarte iscusitu, atîta că pre mulți i-au înțelepțit cu ale sale învățăturii”. Prin fabulele și povestirile sale (1746—1748) Gellert a devenit, afirmă *Fritz Martini, Praeceptor Germaniae*.

180. *Crh. v. Schmidt* (1768—1854), inspector școlar în Bavaria și scriitor pentru tineret. Povestirile sale au cunoscut o largă circulație prin intermediul manualelor școlare.

181. *L. Bechstein* (1801—1860) și-a cîștigat renume în rîndul tineretului prin culegerile de basme germane, cum este, de exemplu, *Thüringisches Sagenbuch*, 1858 (Cartea de legende turingice).

182. *C. Meissner* (1854—1942) a publicat în colaborare cu *V. Dogar Prima carte de citire și scrieri după metoda cuvîntelor normale*, partea I-a, Ploiești, 1889, și *Prima carte de lectură pentru clasa I-a primară*, partea II-a, Ploiești, 1889. Asupra lui *C. Meissner* vezi *N. C. Enescu Constantin Meissner*, E.D.P., 1971.

183. Manualele cu caracter enciclopedic izvorau din necesitatea lărgirii orizontului cultural al elevilor și a cunoașterii trecutului istoric al poporului român. În conținutul lor erau incluse legende istorice, descrieri geografice, povestiri despre figurile proeminente ale istoriei românilor.

184. În lucrare, *O. Ghiu* stabilește corelații între conținutul manualelor analizate și individualitatea poporului român, remarcînd, în mod unilateral, numai unele trăsături ale lui. El nu remarcă însă acele trăsături ale comunității românești care favorizau asimilarea cunoștințelor de către tineret și progresul școlii: receptivitatea față de valori, spiritul creator al poporului, spontaneitatea intelectuală a tineretului școlar.

185. *V. Alecsandri* a exercitat o influență profundă asupra atmosferei culturale din școlile transilvănene. Generațiile Memorandumului și ale desăvirării statului național unitar român din 1918 au fost pregătite în școală într-un contact strîns cu opera lui *Alecsandri*, care, în condițiile asupririi naționale din Transilvania, găsea rezonanță în sufletele tinerilor și vîrstnicilor. În manualele lor de istorie a literaturii române, *E. Ho do ș* și *I. Lă z ă r i c i* au analizat în mod judicios opera lui *V. Alecsandri*.

186. *I. Negruzzi* (1843—1932) a fost membru fondator al *Junimii*. A condus revista *Convorbiri literare*, în paginile căreia a publicat poezii care n-au rezistat timpului. Membru și președinte al Academiei Române a desfășurat o activitate neobosită de animator cultural.

187. *Th. Șerbănescu* (1839—1901), membru al societății *Junimea*, a publicat poezii în *Convorbiri literare* și alte reviste ale epocii.

188. *S. Bodnărescu* (1841—1902), profesor și director al Școlii „Vasile Lupu”, a publicat poezii în *Convorbiri literare*, *Sămănătorul* și alte reviste.

189. *A. Zanne* (1821—1880) a îndeplinit, într-un timp, atribuțiile de director al Arhivelor Statului. A publicat poezii în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*.

190. *C. A. Rosetti* (1816—1885) a condus ziarul *Românul* (1857—1881) căruia i-a imprimat o atitudine combativă. În 1843 a publicat un volum de versuri: *Ceasuri de mulțumire*.

191. *P. Ispirescu* (1838—1887) a cules basme pe care le-a publicat în volume care au intrat în patrimoniul nostru cultural: *Legendele sau basmele românilor*, 1882; *Basme, snoave și glume*, 1885.

192. Între 1884—1890, *G. Coșbuc* a publicat versuri în *Tribuna*. Din 1890, *Coșbuc* a trecut Carpații, dar a continuat să colaboreze la presa transilvăneană. *Mama, Cîntec, El Zorab*,

Noaptele de vară, Graiul neamului, Trei, Doamne, și toți trei au pătruns în manuale și erau recitate la serbările școlare, contribuind la înflăcărea conștiinței publice românești.

193. *A. Pelimon* (1820—1881) a publicat în 1846 primul volum de versuri intitulat *Poezii fugitive*, iar în 1881 *Colecțiune completă de poezii*.

194. Dintre poeții maghiari remarcăm pentru valoarea operei sale pe *Alexandru Petöfi* (1823—1849), unul dintre cei mai mari poeți ai literaturii maghiare, revoluționar avântat, care, la 1848, s-a înrolat în trupele generalului Bem în Transilvania. Poezia lirică a lui Petöfi este străbătută de un suflu cald de încredere în viitorul umanității și în viitorul patriei sale. A fost un fervent admirator al Revoluției franceze. A fost un luptător entuziast pentru libertate. A murit în luptă la 31 iunie 1849, în apropiere de Sighișoara.

195. *Gyulai Pál* (1826—1909), critic literar, scriitor și profesor de istorie a literaturii maghiare la Universitatea din Budapesta. *M. Szentivány* (1813—1842), poet în stil popular, considerat precursor al lui Petöfi.

196. *Pedagogul român*, revistă cu profil pedagogic, a apărut la Reșița în 15 ianuarie 1887 în continuarea bilunarului *Ludimagister*. Redactorii revistei au fost *Ion Simu* (1887—1890) și *I. Vidu* în 1890, când a apărut un singur număr.

197. *Ion Simu* a absolvit cursurile Preparandiei din Arad în 1870. A funcționat ca învățător la Lugoj, Reșița (1872—1894) și Arad. La Reșița a editat revista *Ludimagister* și anexa ei umoristică *Balaurul*, iar la Arad, *Revista școlară* (1897). Despre activitatea sa vezi *V. Țirnicovnicu, Contribuții la istoria învățământului românesc din Banat, 1780—1818, E.D.P., 1970*.

198. În 1889, a apărut volumul de versuri *Poezii* al *Veronicăi Micle* (1850—1889). A publicat poezii și în revista *Familia* de la Oradea.

199. Revista *George Lazăr* din Birlad a apărut bilunar între 1887—mai 1889. Redactorul și editorul ei a fost *Solomon Haliță*, profesor și director al Școlii normale din Birlad.

200. *Ioan Fekete Negrușiu* (1817—1888). A studiat la Blaj liceul și teologia. În acest oraș a funcționat ca profesor între 1842—1847. În 1864, a fost primul director al Preparandiei din Blaj. Autorul unui *Manual de stilistică*, Blaj, 1884. *Ioan Fekete Negrușiu* junior, născut în 1854, a fost numit în 1880 profesor la Gimnaziul din Blaj. A fost redactor la *Foiaia școlastică*. În colaborare cu *P. Ungureanu* a alcătuit un manual de citire. Între 1909—1928 a fost director al Preparandiei din Blaj.

201. *Petre Ungureanu* (1856—1929) a fost profesor de pedagogie la Blaj.

202. *T. Speranția* (1856—1920), autor de manuale didactice și de anecdote gustate în epocă.

203. *G. Crețeanu* (1829—1887), magistrat, a manifestat predilecție pentru poezia patriotică. A publicat volumele de versuri *Melodii intime* (1855) și *Patrie și libertate* (1879).

204. Legende istorice în versuri ale lui *C. Negruzi* (1808—1868) — *Aprodul Purice, Marșul lui Dragoș* — au fost receptate în Transilvania pentru elogiul cald al trecutului istoric.

205. *I. Nenifescu* (1854—1901) a cucerit tineretul școlar prin cunoscuta sa poezie *Pui de lei*. Creator de versuri pătrunse de un patriotism sincer și înflăcărat.

206. *Micul legendaru ilustrat cu icoane pentru școlile primare*, ed. III-a Arad, 1893. Nu cunoaștem când au apărut edițiile anterioare.

207. *Maria Ciobanu*, poetă, a colaborat la *Sămănătorul* și revistele din Transilvania. A publicat volumul de *Poezii*, Arad, 1927.

208. *Petre Dulșu*, profesor de pedagogie la școlile normale din T. Severin și București, a devenit cunoscut în cercurile largi populare prin *Isprăvile lui Păcală*, 1894; *Legenda Țiganilor*, 1896; *Grăia lui Novac*, 1914.

209. *Iosif Stanca* (1875—1938), învățător în comuna Roșia-Arad, iar după război la Sînicolaul Mare, Ilia și Deva. A scris poezii cu caracter satiric și moralizator.

210. *Nicolae Putnoki* s-a născut în 1852 la București. A fost profesor la gimnaziile din Sibiu și Lugoj.

211. *Ecaterina Pitiș* s-a remarcat prin colaborarea ei la revistele ardeleni. În 1909 i-a apărut volumul de versuri *Poezii*.

212. *N. Vulovici* (1877—1916) a scris versuri avântate adunate în volumele *Vitejești*, 1906 și *Stihuri oțelite*, 1909.

213. Faptul prezintă și o semnificație culturală, circulația intensă a literaturii didactice din vechea Românie contribuind la păstrarea unității culturale a românilor. Manuale din care via selectase diferite bucăți de lectură constituiau realizări valoroase sub raport pedagogic.

aşa cum au fost manualele de citire Slavici-Odobescu, pe care G. h. Bogdan-Duică le apreciază, într-un articol din *Tribuna*, 1889, ca pe un succes al literaturii didactice româneşti. Din opera didactică a lui G. Coşbuc reţinem *Carte de citire* (cu Al. Vlahuţă), 1902, şi cărţile de citire pentru cursul primar elaborate în colaborare cu G. Dima, G. Stoinescu şi G. Costescu între anii 1908—1910. G. h. D. Scerba a alcătuit în colaborare cu St. Negulescu *Carte de citire* (1907). V. Gr. Borgovan şi Ionescu-Gion au alcătuit *Carte de citire pentru clasa IV-a*, 1897.

214. Restricţiunile privind conţinutul manualelor şcolare, în care referirile la istoria şi literatura naţională sînt tot mai vagi şi mai puţine, sînt unele din urmările nefaste ale aplicării legii Apponyi.

215. S. Fl. Marian (1847—1907), membru al Academiei Române din 1881, a deschis noi orizonturi în etnografia română prin lucrările sale: *Cromatică poporului Român*, 1882; *Descăntecele populare române*, 1886; *Nunta la români*, 1890; *Naşterea la români*, 1892.

216. Elena din Ardeal (Elena Sintion) a colaborat la *Familia*, *Tribuna*, *Pagini literare*, iar în 1902 a publicat la Arad volumul de versuri *Stropi de rouă*.

217. Maria Cunţan (1862—1935). Volumele de versuri: *Poezii*, Orăştie, 1901; *Poezii*, Bucureşti, 1905; *Din catedrala vremii*, 1916, trădează influenţa poeziei lui Coşbuc.

218. Nicolae Sulică (1877—1946) a studiat filozofia la Budapesta şi Lipsca. Din 1899 a fost profesor al Liceului din Braşov. A colaborat la *Gazeta Transilvaniei*, în paginile căreia a publicat articole de lingvistică şi folclor.

219. La începutul secolului al XX-lea, cînd se intensifică tendinţele de maghiarizare prin intermediul şcolii, promovate de legea Apponyi, programele de studii pentru limba şi literatura română devin mai reprezentative pentru literatura română, dobîndind un caracter naţional. Planul de învăţămînt din 1911, al cărui autor a fost O. Ghibu, reflectă aceste tendinţe, atribuind limbii române locul principal în structura planului. Imaginea pe care o dobîndeau elevii despre literatura română devine mai amplă prin introducerea în manuale a unor bucăţi de citire din opera lui Odobescu, E. M. Gârleanu, Brătescu-Voineşti.

220. Şcoala din Transilvania a receptat nu numai opera literară a lui Ion Creangă, ci şi preocupările sale pedagogice. Astfel, revista *Şcoala* a semnalat apariţia lucrării lui Ion Creangă: *Metoda nouă de scriere şi citire*.

221. D. Stăncescu (1866—1899), folclorist, a publicat culegeri de snoave, glume şi basme dintre care remarcăm: *Basme* (1892), *Alte basme*, (1893), *Poveşti şi snoave pentru popor* (1895), *Glume şi poveşti* (1895).

222. V. A. Urechia (1834—1901), profesor la universităţile din Iaşi şi Bucureşti, membru şi preşedinte al Academiei Române. A publicat documente şi studii de istorie a românilor. În lucrarea sa *Istoria românilor*, a publicat un material informativ valoros despre trecutul nostru istoric. A condus societăţi culturale — *Ateneul român* din Iaşi — şi a înfiinţat periodicele: *Opiniunea*, *Instrucţiunea publică*, *Ateneul român*, *Dacia*.

223. N. G. Rădulescu-Niger, poet, nuvelist şi romancier, născut la Birlad în 1861, a cărui operă modestă este amintită doar în lucrări de specialitate.

224. Al. Odobescu (1834—1895) a fost în vara anului 1894 la băi la Sîngiorz. Descrierea plină de măreţie a Bărăganului sau scene din nuvelele sale istorice incluse în manualele şcolare din Transilvania strecurau în sufletele elevilor dragostea pentru acest pămînt românesc şi faţă de poporul român.

225. În aprilie 1884 a apărut la Sibiu, sub conducerea lui Slavici, cotidianul *Tribuna*. În coloanele *Tribunei* Slavici a formulat unul din principiile directoare ale activităţii politice şi şcolare din Transilvania: „Soarele pentru toţi românii la Bucureşti răsare”. Indiferent de conduita politică de mai târziu a lui I. Slavici şi de consideraţiile intime care au determinat-o, ideea formulată de el a orientat activitatea autorilor de manuale şcolare care introduceau în conţinutul lor piese din operele scriitorilor de peste Carpaţi.

226. Participant la adunarea de pe Cîmpia Libertăţii din 3/15 mai 1848, A. I. Russo (1819—1859) prin opera sa pătrunde tîrziu în conştiinţa publică transilvăneană, după ce P. V. Haneş (în 1908) şi G. h. Bogdan-Duică (în 1910) au publicat operele scriitorului paşoptist.

227. Piesele *Din Bătrîni* şi *Din lumea celor care nu cuvîntă* ale lui Emil Gârleanu (1878—1914) au pătruns în manualele şcolare datorită resurselor lor educative şi frumuseţii limbii. Erau cele două obiective majore urmărite în activitatea şcolară la începutul secolului al XX-lea.

228. Referindu-se la opera lui I. Al. Brătescu-Voinești, G. Călinescu a remarcat „tot binele care a decurs din pătrunderea acestei literaturi în școală, unde vorbește ca nici o alta sufletelor tinere, fără a se coborî din zona artei” (*Istoria literaturii române*, p. 515). În special schițele cu scene din viața copiilor strecurau în sufletul acestora sentimentul de duioșie.

229. I. Ciocărlan, scriitor semănătorist, a colaborat la *Lucașărul, Ramuri, Convorbiri critice*. A prezentat în povestirile sale aspecte din viața satului.

230. Referindu-se la rolul scriitorului și la vocația sa socială, O. Goga afirmă hotărît: „scriitorul trebuie să fie un luptător, un deschizător de drumuri, un mare pedagog al neamului din care face parte...”. Spirit militant care a impulsionat activizarea spiritului public din Transilvania, O. Goga a contribuit prin opera sa la modelarea conștiinței naționale. Poeziile *Ottul, Noi, La noi, Plugarii, Clăcașii* și altele erau recitate și cîntate de bătrîni girboviți de timp și de copiii de școală al căror suflet era plămădit în săli scunde de clasă.

231. Poezia lui Șt. O. Iosif a pătruns prin intermediul manualelor în clase, inflăcărînd tineretul din Transilvania. *Cîmpul Liberății, Bunica, E mult de-atunci, Cîntec sfînt* erau poezii gustate de public pentru sensibilitatea lor și pentru profețiile din *Icoane din Carpați*:

„Semn de război... Un glas de buciom
Din văi mă face să mă speriu...
Visam, Austrie, că-n flăcări
Se darmă vechiul tău imperiu...”

După apariția legii din 1868, guvernul a început să publice cărți în limba română, fără referire la drepturile românilor și la istoria lor.

232. Interzicerea cărților românești de către guvern s-a intensificat spre sfîrșitul secolului al XIX-lea. Autorii manualelor interzise erau supuși anchetelor administrative și judiciare. În 1896, Ministerul cultelor și instrucțiunii a publicat o listă cuprinzînd 80 de titluri de manuale interzise, dintre care semnalăm: I. M. Moldovan, *Geografia Ardealului pentru școlile populare*, Blaj, 1878; T. Geonța, *Geografia universală*, Arad, 1884; Aron Pumnul, *Lepturariul românesc*, Viena, 1862—1865; V. Petri, *Elementar sau abecedar pentru școlile românești*, Sibiu, 1870; I. Tuducescu, *Istoria românilor*, Arad, 1875.

De asemenea, Ministerul interzicea și utilizarea în școlile populare a unor manuale editate peste Carpați: I. Manliu, *Poetica română pentru cursul secundar*, București, 1890, și *Gramatica română*, București, 1892; I. Slavici, *Istoria universală*, București, 1892; M. Străjanu, *Principii de literatură*, Craiova, 1892; A. D. Xenopol, *Istoria românilor pentru clasele primare de ambele sexe*, București, 1879.

233. Autorii sînt apreciați pedagogi maghiari: Kiss Aron s-a născut la 1845 într-o localitate din Satu-Mare și după ce și-a luat doctoratul în pedagogie la Cluj a fost director al Preparandiei din Nagy Körös. István Gyertanffi a fost profesor la Odorhei și între anii 1874—1895 a fost redactor la Neptanitok Lapja (Foaia învățătorilor populari). Emericz Géza a fost profesor și director la Niregyháza. A făcut studii de pedagogie comparată asupra institutelor pedagogice.

234. *Observatorul*, bisăptămînal politic, național-economic și literar, a apărut la Sibiu între 1—13 aprilie 1878, 16—27 iunie 1885. Redactor și editor, G. Barișiu.

235. Ion Lăzărici (1841—?), din 1875 profesor la Preparandia din Deva, s-a făcut cunoscut prin lucrările: *Elemente din poetica română*, Sibiu, 1887, și *Istoria literaturii române*, Sibiu, 1884.

236. V. Gr. Borgovan (1850—1923) a absolvit cursurile Preparandiei din Năsăud în 1872 după care a urmat cursuri de pedagogie și filozofie la Sf. Barbara din Viena, apoi la Budapesta și Oradea. Între 1876—1888 a fost profesor la Preparandia din Gherla. După această dată a activat în România ca profesor la școlile normale din București, Birlad, Turnu-Severin. Ca autor de manuale didactice, V. Borgovan a colaborat cu Al. Odobescu, G. I. Ionescu-Gion, Gh. N. Costescu pentru elaborarea manualelor apărute în mai multe ediții: *Abecedarul* a apărut în 17 ediții, *Citirea pentru clasa a II-a* în șapte ediții. Despre gîndirea sa pedagogică vezi Dimitrie Goga și Victoria Popovici, *Vasile Gr. Borgovan* în vol. *Din istoria pedagogiei românești*, vol. V, E.D.P., 1969, Gheorghe Neamțu, *Vasile Gr. Borgovan*, E.D.P., 1972.

237. V. Dumbravă (1859—1911), profesor (1884) și director al gimnaziului din Beiuș.

238. I. Pop Rețeganul avea în vedere asigurarea caracterului unitar al școlii românești din Transilvania, divizată din cauza organizării ei confesionale.

239. C. Diaconovich (1859—1923), ziarist, redactor la *Viitorul* (1884—1885). *Rumänische Revue*, Budapesta, 1885—1886; Reșița, 1886—1888; Viena, 1889—1892, Sibiu, 1893 și Timișoara, 1894. În 1894, prim redactor la *Dreptatea*, Timișoara. Sub auspiciile *Astrei* a editat *Enciclopedia română*, 3 vol., Sibiu, 1898, 1900 și 1904.

240. Principiile cultural-istorice și concentrării învățămîntului au fost formulate de T. Ziller. În virtutea principiului concentrării învățămîntului urma ca în procesul de învățămînt să se axeze obiectele pe unul singur care devine centrul sistemului de cunoștințe. Pe baza acestui principiu, în școlile populare românești din Transilvania, limba română era considerată obiect central. Manualele enciclopedice se bazează pe același principiu.

241. W. Rein (1847—1929) a fost profesor de pedagogie la Universitatea din Jena; aici cursurile de vară au fost urmate și de pedagogi români: P. Pipoș, O. Ghibu și V. Stanciu. Rein este promotorul principiului național în educație, iar în lucrarea sa „Educația școlară germană” (1907) arată cum poate fi orientată educația în direcția națională. Această idee i-a influențat pe P. Pipoș și O. Ghibu. Lucrările de bază ale lui W. Rein: *Encyclopädisches Handbuch der Pädagogik*, 7 volume — Langensalza, 1894 — 1899 (Manual enciclopedic al pedagogiei) și *Pädagogik in systematischer Darstellung*, 2 vol. Langensalza, 1902 (Pedagogia în expunere sistematică). *Theorie und Praxis des Volksschulunterrichts nach Herbart'schen Grundsätzen* (*Teoria și practica învățămîntului primar după principiile lui Herbart*), Dresden, 1878—1884, 8 vol.

241 bis. Cărțile de școală au o asemenea importanță în cultura și progresul unei națiuni încît, pe bună dreptate, toți marii noștri înaintași au atras atenția că ele trebuie să devină „obiect de îngrijire națională” — cum spunea însuși Eminescu. Deziderat greu de atins, chiar atunci cînd au cele mai bune intenții, cu atît mai mult în condițiile perioadei de pînă la 1905, cînd regimurile trecute se dezinteresau vădit de aceste probleme, care rămîneau de domeniul inițiativelor particulare. Apelul politic al lui Iorga, cu cuvintele lui retorice, este preluat în același sens și de elevul său, O. Ghibu.

242. Vezi N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, ediție îngrijită de Ilie Popescu-Teiușan, E.D.P., 1971, p. 44.

243. Naum Râmnicăanu (1764—1839), descendent dintr-o familie de oieri din Jina de lângă Sibiu, a revenit în Transilvania după 1788. În acest an se află la Hodoș lângă Arad, iar în 1789 la Lipova, unde își cîștigă „cele de trebuință vieții cu dascălia”. Vezi: C. Erbicăanu, *Viața și activitatea literară a protosinghelului Naum Râmnicăanu*, București, 1900; S. t. Bezdechi, *Cronica inedită de la Blaj a protosinghelului Naum Râmnicăanu*, Sibiu, 1944.

244. V. Bolca se referă în lucrarea sa la manualele elaborate de S. Maghiar între anii 1781—1785. Între acestea sînt enumerate bucurarul din 1781 și gramatica din 1785.

245. Dionisie Romano (1806—1873), născut în Săliște, Sibiu, a fost profesor la seminariile din București și Buzău, episcop de Buzău și membru onor al Academiei Române.

246. T. Botiș în *Istoria Școlii Normale din Arad*, 1922, atribuie lui C. Diaconovich-Loga două „abecedare, unul pentru școlile sătești și altul pentru cele orășenești” (p. 390).

247. Abecedarul cu litere latine de Moisi Bota este semnalat și în „Anuarul învățămîntului primar și normal din regiunea Timișoara pe anul 1942—1943”, Timișoara, 1943, p. 256. Anul apariției abecedarului ar fi 1820. Moisi Bota (1789—1873) a fost învățător în Timișoara, Lipova și Făget. În 1829 a publicat *Versuri îndemnătoare către deprinderea tinerimii românești în învățatură*.

248. Sava Popovici Barcianu (1814—1879) a studiat la Viena, inițial medicina. În anii 1854—1855 a fost profesor de pedagogie la Sibiu și după aceea asesor consistorial.

249. Aron Florian (1805—1887) a fost profesor la Golești, Craiova și București înainte de revoluția de la 1848. În 1849 s-a reîntors în Transilvania, unde a participat la redactarea *Telegrafului român*. În 1857 s-a stabilit la București ca profesor, întîi la Sf. Sava și după aceea la universitate. A fost redactor la *România* și *Museul național*. Manualele sale de istorie au fost utilizate și în școlile din Transilvania.

250. Ion Bîanu (1865—1935) a adus o contribuție însemnată la dezvoltarea istoriografiei românești, stimulînd cercetările în domeniul istoriei culturii, îmbogățirea fondului de carte veche al Academiei Române, organizînd pe baze științifice activitatea Bibliotecii Academiei și elaborînd lucrări fundamentale pentru cultura română: *Bibliografia românească veche* (în colaborare cu N. Hodoș), *Catalogul manuscrisurilor române* și *Catalogul publicațiilor periodice românești*. Profesor la Universitatea din București, membru și președinte al Academiei Române, Ion Bîanu a fost un conducător energic de instituții culturale și un spirit constructiv în istoria institutelor noastre culturale.

251. Naivitatea multor afirmații de ordin istoric nu poate umbri caracterul emoționant patriotic al atmosferei și stilului acestei povestiri a lui V. Roman. Evident, textul nu a fost elaborat și nici dat de O. Ghibu pentru valoarea sa documentar-istorică, deși, exceptând unele afirmații vădit contrazise de documentele și cercetările istoriografice, el redă pe înțelesul copiilor datele fundamentale ale istoriei noastre, absolut esențiale pentru educația patriotică a școlărilor români, altminteri obligați de vitregia vremurilor să rămână departe de toate acestea.

Cititorul avizat înțelege desigur problemele și fără alte explicații. Cu toate acestea stăruim asupra câtorva detalii, pentru a preveni orice fel de neînțelegere. Astfel, deși despre exterminarea totală a populației locale a dacilor de către romani nici nu poate fi vorba, V. Roman prezintă astfel lucrurile, probabil din dorința de a dovedi indiscutabil latinitatea noastră. Idealizarea romanilor de către V. Roman merge până acolo încît el afirmă că aceștia sînt născuți „din semizei”. La fel, pentru a demonstra că dacii se aflau pe o treaptă de dezvoltare istorică inferioară romanilor, îi numește „popor sălbatec” și aceleași motive au contribuit, probabil, și la descrierea exagerată în același sens a hunilor, unul din popoarele migratoare care s-au datat ce e drept la cruzimi consemnate ca atare de cronicile vremii.

Intențiile lui V. Roman nu erau în nici un caz acelea de a stîrni sau irita niște susceptibilități. Dovadă faptul cum prezintă un alt popor migrator, ungurii, pe care românii i-ar fi primit „ca pe niște frați”. Textul, fiind destinat unor manuale ce trebuia să primească avizul cenzurii, a fost desigur scris astfel ca el să poată obține liberă trecere. Poate și de aceea au fost introduse declarațiile de încredere față de împărat — ale cărui promisiuni deșarte nu mai puteau fi crezute la data aceea de V. Roman, așa cum fuseseră crezute la vremea lor.

INDICE DE NUME

- Aaron, P. Paul, 45, 47, 73, 179, 252, 285
 Adam, dascălul din Dridif, 38
 Adamescu, Gh., 97
 Adamovici, Gherasim, 173
 Albu, Corneliu, 283
 Alecsandri, Vasile, 109, 199, 203, 204, 209,
 210, 211, 214, 217, 219, 224, 225, 227,
 296, 298
 Alexandrescu, Grigore, 199, 209, 210, 211,
 214, 219, 224
 Alexandru, St. C., 149, 222, 278, 281, 282
 Ambross, Jos., 35
 Anca, Cosma, 291,
 Andersen, H. Chr., 209
 Antim, vlădica, 42
 Antonescu, I., 10
 Apafi, Mihai, 38
 Apponyi, A., 12, 18, 21
 Archimede, 126
 Aricescu, C. D., 209, 225, 297
 Aristide, 126
 Aristotel, 126
 Aron, M., 119
 Asachi, Gh., 69, 113, 203, 209, 211, 214,
 224, 287
 Atanasie, mitropolit de Bălgrad, 32, 33,
 34, 37, 247, 248, 249, 250, 251
 Atanasie, patriarhul Alexandriei, 40, 45, 247,
 255, 258
 Atanasievici, Const., tipograful, 41
 Aurelian, împăratul, 273, 274

 Bacovia, G., 211
 Balassa, Ferenc, 50, 286
 Banciu, Axente, 9
 Barac, Ioan, 52
 Baraş, Iuliu, 205, 296
 Barcianu, D. P., 143, 150, 292
 Barcianu, Sava (Popovici), 124, 259, 277,
 288, 292, 302
 Barcsay, Acaşiu, 30
 Barişiu, G., 73, 90, 123, 145, 197, 203, 239,
 289, 290, 293, 301
 Barth, Ioan, 35, 63, 77—79, 114, 173, 257,
 280
 Barth, Petru, 62, 63, 70, 76, 77, 104, 114,
 173, 174, 175, 295
 Barra, tipogr., 261
 Basedow, 290
 Bastasich, Iosapat, 287
 Bădescu, I., 209
 Bădescu, Scipione, 297

 Bălăceanu, Const., 91
 Bălceanu, Grigorie, 88, 92, 98
 Bărnuţiu, Simion, 285
 Bărlea, I., 172
 Bărsan, Zaharia, 5
 Bărseanu, Andrei, 38, 73, 146, 149, 165,
 188, 219, 220, 227, 293
 Bechstein, L., 211, 298
 Becicherechi, Mihail, 39, 41, 52
 Belèze, Guillaume Louis Gustave, 214
 Bem, generalul, 299
 Bene, 240
 Benedeti, Gh., 179
 Bernard, Manuil, 69
 Bezdechi, Ştefan, 283, 302
 Bianu, Ion, 23, 71, 272, 302
 Biannu-Hodoş (Bibliografia românească ve-
 che), 30, 31, 32, 33, 37, 40, 41, 49, 50, 52,
 53, 63, 65, 67, 69, 70, 76, 77, 81, 83,
 173, 187, 189, 249, 296
 Binder, P., 283
 Bobb, Ioan, episcop, 85, 86
 Bodila, P., protopopul, 118
 Bodnărescu, Samson, 214, 298
 Bogdan-Duică, Gh., 154, 294, 300
 Boghiciu, Const., 83, 258
 Boghiciu, Ioan, 258
 Boghiciu, Mihail, 101, 119
 Boiagi, Mihail, 101, 119
 Boieriu, Gh., 159, 162, 165, 236, 280, 295
 Boiu, Zaharia, 20, 106, 126, 131—134, 139,
 141, 143, 148, 194, 198—206, 208, 209,
 210, 211, 214, 217, 219, 220, 224, 227,
 229, 240, 260, 271, 278, 280, 291, 293
 Bolca, V., 258, 276, 293, 302
 Bolintineanu, D., 203, 204, 209, 211, 214,
 296, 297
 Bolliac, C., 205, 209, 210, 211, 214, 217,
 296
 Borgovan, V. Gr., 49, 223, 227, 240, 261
 300, 301
 Bornemisa, Sebastian, 9
 Boronei, Laszlo, 37
 Boroş, M., 209
 Boscaiu, N., 150, 229, 279, 282, 294
 Bota, Ioan, 278
 Bota, M., 114, 259, 277, 302
 Botiş, T., 288, 289, 290, 302
 Braga, P., 255
 Brancovici, Sava, 36, 284

- Branște, Victor, 290
 Brateș, Radu, 284
 Bratu, Daniela (vezi Poenaru Daniela)
 Brătescu-Voinești, Al., 151, 235, 300, 301
 Brâncoveanu, Const., 33, 34, 37, 217, 247, 249, 250, 251
 Brisson, H. E., 203
 Brotlef, Martinus, 285
 Bucșan, Const., 9
 Buffon, G., 205
 Buisson, F., 35
 Buitul, Gheorghe, 37, 284
 Bumbac, Vasile, 210, 214, 219, 297
 Bumüller, Johann, 202, 214
 Bunea, Augustin, 41, 45 — 47, 73, 179, 261, 285
 Bușița (Sighet), 239

 Cadmus, 157
 Camerarius, 199
 Campe, J. H., 202, 296
 Candrea, Ioan, 136, 291, 292
 Canisius, P., 37, 284
 Cantemir, Dimitrie, 251
 Caracaș, R., 71
 Caragea, Ion Gheorghe, 90, 91, 93
 Caragea, Ion Nic. Const., 65, 67
 Caragiale, I. L., 6
 Carcalechi, Zaharia, 88—99, 101, 254, 289
 Carp, diacul, 38
 Carré, 147
 Călinescu, G., 294, 296, 301
 Cerna, Panait, 5, 8
 Cernatora din Bălgrad, 284
 Chamisso, A., 199, 295
 Chendi, Ilarie, 5
 Chiriac, tipograf moldovean, 32
 Cioban, Maria, 225, 299
 Ciocărlan, Ioan, 235, 301
 Ciolan, I. N., 291
 Cipariu, Timotei, 36, 37, 88, 119, 202, 285, 296
 Ciurcu, Ioan, 219, 222, 227, 235, 276, 278, 282
 Clain, Samuil, 47, 54, 55, 86
 Closius, G., 63, 76, 78, 81, 84, 104, 105, 124, 126—131, 190, 277, 279,
 Cocișiu, Toma, 139, 167, 292
 Cocon, Ioan, din Smirna, 101
 Codrea, Gh., 9, 159, 162, 165, 236, 280, 295
 Codrescu, T., 192
 Colan, Nicolae, 9
 Comenius, Amos, 31, 32, 35, 119, 141
 Compayré, Gabriel, 162
 Copainig, Iosif, 60, 84, 101
 Comșa, D., 292
 Constantin cel Mare, 249
 Constantini, Dimitrie, 288
 Coresi, diaconul, 30, 83, 283
 Corneli, Ion, 293
 Cosma, Andreiu, 208, 211, 217, 218, 240, 281
 Costescu, G., 300, 301
 Costiescu, A., 209, 297
 Coșbuc, G., 5, 9, 216, 224, 225, 227, 232, 234, 235, 298, 300
 Crăciun(ovici) din Călăcea, 284
 Creangă, Ion, 151, 221, 227, 234, 235, 260, 300
 Cremer, I., 291
 Crețeanu, George, 224, 299
 Crețu, Grigore, 81
 Crișan, Iuliu, 153, 232, 266, 278, 281
 Cristiani, H., 164
 Cugler-Poni, Matilda, 209, 210, 214, 219, 224, 297
 Cunțan, Maria, 231, 234, 300
 Curticăpeanu, V., 297
 Curtman, W. G., 164, 199, 220
 Czuczor, Gergely, 219
 Czukrász, Róza, 159

 Damaschin, Ioan, 172
 Damian, P. Bogdan, 252
 Dan, M., 286, 294
 Dauciu, Iuliu, 167, 280
 Darabant, Ignatic, 287
 Darius, I., 133, 146, 219, 220, 291
 Darvar, D., 90
 David, împăratul, 174, 175
 Dăscălescu, D., 202, 296
 Deák, Francisc, 219, 225
 De Amicis, Edmondo, 235
 Decamilit, Iosif, 37
 Defrodon, Ch., 35
 Delcu, Victor, 9
 Demeter, Francisc, 51
 Demian, 240
 Demidoff, Anatole, de, 108
 Demmé, G. C., 202
 Democrit, 126
 Dénes, L., 218
 Densușianu, Aron, 34, 36, 249, 284
 Devay, Biró M., 31
 Diaconescu, V. G., 221
 Diaconovich, C., 63, 240, 241, 302
 Diaconovici-Loga, C., 92, 95—97, 99, 106, 107, 108, 178, 259, 289, 290, 302
 Diculescu, Const., 55
 Diesterweg, Adolf, 206, 208, 220, 297
 Dima, G. A., 227
 Dima, Gh., 5, 300
 Dimici, 286
 Dimitrici, Lavrentie, ieromonahul, 41
 Dinter, G. F., 199
 Diogene, 126
 Dionisie, mitropolitul, 93
 Doboș, I., 209
 Dobre, dascălul, 32
 Dobre, V. I., 284
 Dogar, V., 298
 Dogariu, D., 148, 222, 233, 242, 278, 281, 293

- Domide, A., 294
 Donev, I., 104
 Donici, Al., 196, 209, 210, 211, 214, 215, 219, 225, 298
 Dosoftei, patriarhul Ierusalimului, 251
 Dörfeld, F. W., 292
 Dragoș-Vodă, 274
 Dragucevici, Pant., 284
 Drăganu, N., 10
 Drogli, I., 279
 Drotleff, Iosif, 119, 278
 Dugonics, Titus, 218
 Dulfu, Petre, 225, 227, 299
 Duma, Ianăș din Borbanț, 37
 Dumbravă, dascălul din Poiana Sibiului, 38
 Dumbravă, V., 240, 301

 Echardt, Joh. Georg, 285
 Edison, Th. A., 226
 Ehrenfels, 51
 Ehrenreich, Gottlieb, 82
 Elekes, Coloman, 209, 218
 Elena din Ardeal (Elena Sintion), 232, 300
 Eliade-Rădulescu, I., 90—92, 94, 99, 196, 205, 209, 210, 217, 225, 227, 289, 290
 Elladius, 172
 Emeric, rege, 219
 Emericzy, Géza, 238, 301
 Eminescu, M., 171, 201, 224, 225, 227, 235, 296, 302
 Enderlin, Max, 165
 Endredi, Ioanichie, diacon, 52
 Enescu, George, 5
 Enescu, N. C., 287, 298
 Engel, 202
 Eotvös, I., 21, 206, 292, 297
 Epaminonda, 126
 Erasmus de Rotterdam, 283
 Erbiceanu, C., 42, 66, 69, 84, 101, 172, 179, 287, 302
 Ercule, 126
 Erodî, Iános, 167
 Esop, 215
 Eucken, Rudolf, 7, 12
 Eustatievici, Dimitrie, 70, 114, 173, 174, 287, 288, 293

 Fáy, Andrei, 209, 297
 Fekete, M., 209, 218, 297
 Felbiger, I. I., 49, 51, 179, 286
 Fénélon, Fr., 97
 Feneșan, Costin, 286
 Ferrière, A., 292
 Fichte, I. G., 12
 Filaret, episcop de Rîmnic, 67
 Filip din Nădlac, 284
 Filtsch, Samuil, 63, 134, 136, 142, 194, 212, 277, 278, 280, 281
 Fináczy, Erno, 49—51, 55, 175, 178
 Fîru, I. S., 283
 Fîru, N., 38, 187

 Flora, Radu, 289
 Florian, Aron, 264, 265, 302
 Flueraș, Ion, 10
 Foerster, Fr. W., 8
 Forgách, cardinalul, 36, 284
 Fotino, D., 204, 296
 Fráknói, 29
 Francisc I, 97, 287
 Francisc, Iosif, 104, 124, 150
 Franke, A. H., 220
 Frâncu, T., 284
 Frederic cel Mare, 200, 202
 Fugariu, Florea, 255, 259
 Fulea, Moise, 80, 82, 114, 118, 124, 188, 189, 190, 280, 287, 288

 Gábel, I., 157—159, 279
 Gábor, Daniel, 160
 Gáldi, Ladislau, 293
 Gálete, 126
 Gálszécsei, István, 31
 Gansberg, Fritz, 164
 Gárám, 209
 Gáspár, J., 21, 206, 208, 209, 210, 211, 217, 275, 281, 297
 Gáspár, Pál, 50
 Gávánescu, E., 289
 Gârleanu, Emil, 5, 7, 235, 300
 Gellert, Chr. F., 211, 298
 Gelu, 274
 Genilie, Iosif, 100
 Geontea, T., 301
 Georgescu, Ioan, 210
 Gerando, M. J., 203
 Ghenadie, mitropolit, 32
 Gheorghe din Daia, 32, 33
 Gherman, ieromonah, 52
 Ghica, Grigore-Vodă, 91, 93
 Ghica, Ion, 109
 Giurescu, C., 255
 Giurescu, C. Const., 5
 Glanzow, 202
 Glubi, Pál, 208
 Goethe, J. W., 267, 296
 Goga, Dimitrie, 301
 Goga, Octavian, 5, 7, 9, 10, 16, 155, 218, 225, 227, 234, 235, 285, 301
 Goldiș, Vasile, 9, 10, 19
 Goleșcu, Iordache, 91
 Gönczy, Pál, 140, 141, 143, 206, 208, 275, 279, 281, 292
 Gött, Ioan, 78, 84, 120, 278
 Gramma, Alexandru, 201, 296
 Gramma, Dimitrie, 147, 280
 Grandea, Gr. H., 202, 203, 209, 214, 296
 Greceanul, Nicodim, arhim., 79, 80, 92, 114
 Grecu, Victor, 291
 Grid, Eustatie, 288
 Grigorie, arhimandrit, 68
 Grigorie, episcop de Rîmnic, 41

- Grigorie, mitropolitul Ungro-Vlahici, 65, 66, 67
- Grigoriev, 256
- Grimm, Frații, 199, 211, 295
- Groșorean, Iuliu, 150, 229, 279, 282, 294
- Gross, I., 31, 83, 84
- Grozescu, Iulian, 209, 297
- Grund, A., 124, 262, 279
- Gulbitz, F. W., 196, 295
- Gurie, arhimandrit, 256, 257
- Gustav al III-lea, 200
- Gusti, D., 192
- Guts-Muts, I.C.F., 203
- Gyertyánffy, István, 238, 301
- Gyulai, Pál, 218, 299
- Hackländer (F.W.), 203
- Haesters, A., 136, 203, 205
- Haincs-Sibianul, Gheorghe, 65, 114, 188, 287, 288
- Haliță, Solomon, 299
- Haltrich, Josef, 199, 295
- Haneș, P.V., 300
- Haret, Spiru, 10, 13, 19
- Hașdeu, B.P., 210, 214
- Hașdeu, Iulia, 231
- Hațieganu, Iuliu, 10
- Hădan, Petru, 165, 167, 279
- Hahn, I.F., 286
- Hebel, I.P., 199, 202, 203, 211, 295
- Heinzeius, Gottlieb, 289
- Heinsius, W., 179
- Helfert, 178
- Herbart, J.F., 10, 12, 13, 135, 213, 291, 292
- Herder, J.G., 202, 296
- Herfurth, Friedrich, 83, 84, 258,
- Hermann, Fr., 131, 139
- Hey, W., 199
- Hiemesch, K., 164
- Hochmeister, Martin, 55, 59, 62, 76, 81, 87, 280
- Hodoș, Enea, 149, 280, 293, 294, 298
- Hoffmann, E., 199, 204
- Honterus, Ioan, 31, 283
- Horea, 267
- Horga-Popovici, N., 298
- Horgoș, tipogr., 167, 280
- Horkai, A., 219
- Huniade, Ioan, 29, 217, 218, 219, 283
- Iacob (Putneanul), mitrop. Moldovei, 42, 43, 101, 253, 285
- Iacov, diiacul din Râșinari, 38
- Iancovici, Teodor, 50, 51, 55, 178, 286, 287
- Iarcu, Dimitrie, 77
- Iercovici, Dimitrie, 189, 295
- Iliescu, Vasile, 292
- Ioan, dascălul ot Porumbac, 38
- Ioan din Vinți, 32
- Ioanovici, Vasile, 288
- Ion, gramaticul din Porcești, 38
- Ionăș, Iuliu, 139
- Ionescu, G., 78
- Ionescu-Gion, G.I., 227, 300, 301
- Ionescu, Radu, 211
- Ionescu, Take, 289
- Iorga, Nicolae, 5, 7, 10, 33, 38, 40, 47, 54, 77, 90, 95, 96, 97, 121, 172, 244, 249, 250, 253, 257, 284, 294, 302
- Iorgovici, Iosif, 290
- Iorgovici, Paul, 179
- Iosif al II-lea, 62, 69, 97, 204, 286, 287, 293
- Iosif, episcop de Argeș, 79, 80
- Iosif, iermonah, tipograf rus, 32
- Iosif, St. O., 5, 7, 155 — 157, 218, 225, 227, 234, 235, 301
- Ipsilanti, Alex. Ican, 66, 67
- Ispirescu, Petre, 151, 216, 231, 235, 298
- Istrati, N., 211, 214, 219, 298
- Iștvanovici, Mihai, 32, 33, 37, 247, 248, 249
- I.C.P. (vezi I. Cavaler de Pușcariu)
- I.P. (vezi I.P., Papiu)
- Jarnik-Urban, J., 149, 293, 294
- Jefferson, T., 211,
- Jerrer, G.L., 196
- Jianu, D., 115, 120 — 123, 168, 277, 278, 290
- Jivanovici, Sinesie, 285
- Jókai, Mór, 209, 297
- Jumanca, I., 10
- Jüngling, Ștefan, 63
- Jütting, W., 220
- Kakujay, Carol, 146
- Kant, Immanuel, 12, 90, 94, 161, 290
- Kapi, Gabriel, 34, 284
- Kaunitz, W. A., 287
- Kell, Julius, 205
- Kemény, Iosif, 219
- Kirilcanu, G. T., 97
- Kirsch, C., 196
- Kiss, Aron, 238, 301
- Kiss, I., 218,
- Klein, Karl, Kurt, 283
- Kletke, H., 211
- Kodrea, György (vezi Codrea Gh.)
- Kohl, 209
- Koller, 49
- Kolonits, Leopold, Cardinalul, 34, 284
- Kontos, Polizois (vezi Polizoay Contu)
- Koos, Ferencz, 142
- Kornis, voevodul, 250
- Kovács, Gyula, 167, 168, 236, 280, 282
- Kovács, Antal, 208, 209
- Körösi-Szabó, 29, 31, 32, 35, 36, 51, 73
- Krafft, W., 63, 76, 83, 105, 212, 278, 281
- Krummacher, F. A., 199, 202, 295
- Kurzböck, Iosif Laurențiu, 47, 53, 54, 65, 76, 178, 280, 285, 287, 293

- Láng, Mihály, 236
 Lapedatu, Alexandru, 9
 Lapedatu, I. Al., 291
 Laurian, A.T., 142, 203, 292
 Lausch, 220
 Lay, W. A., 165, 295
 Lazăr, Gheorghe, 13, 27, 65, 69, 82, 88—99,
 113—115, 159, 254, 255, 259, 287, 299
 Lazăr, Ion, 65, 66
 Lazăr, Nicolae, 65, 66
 Lazarini, Daniil, 178, 179, 237, 286
 Lăpădat, Dumitru, 153, 232, 266, 278,
 281
 Lăzăriciu, Ioan, 239, 298, 301
 Lebensbilder, 199
 Lemeni, Ion, episcop, 254
 Leonida, 126
 Leopold, împăratul, 85, 86, 283
 Lessing, G.E., 196, 202, 211, 220, 295
 Leșian, Ioan, 167, 236, 280, 282
 Licurg, 126
 Linul M., 142
 Loss, Joseph, 35
 Luby, Carol, 51
 Luca, Petru, 240
 Ludovic al II-lea, rege, 283
 Lupaș, Ioan, 7, 10, 50, 284, 294
 Lupaș, I. Marina, 284
 Lupaș, Ștefan, 249
 Luther, Martin, 31, 35
 Lutter, Nandru, 206

 Macarie, călugărul, dascăl la Măderat, 38
 Macarie, ieromonahul, 66—69
 Macavei, 219
 Macr, Grigorie, episcop, 51
 Maghiar, Simeon, 293, 302
 Maier, Nicolae, 143
 Mainescu, I., 90
 Maior, Petru, 88
 Maiorescu, Titu, 289, 291, 294
 Majlath, conte, 49
 Mandici, Anton, 51
 Maniu, diacul din Poiana Sibiului, 38
 Maniu, Montan, Nicolae, 75, 87, 118
 Manliu, I., 258, 301
 Manoliu, Sandu, 291
 Mante, Constantin, 253
 Marc, logofătul, de la Rucăr, 38
 Marchișiu, Gheorghe, 202
 Marginai, Daniil, 179, 295
 Maria Tereza, 45—47, 49, 97, 175, 183,
 184, 195, 285, 286
 Marian, S. Fl., 231, 232, 235, 300
 Marica, G. Em., 290
 Marienescu, Atanasie, 193, 194, 196, 280
 295
 Martini, Fritz, 295, 298,
 Matei, Ioan, 9
 Matei, regele (Corvinul), 209, 210, 218
 219
 Matoiu-Vodă, 93
 Mavrocordat, Alex., 91
 Mavrocordat, Constantin, 249,
 Maxim (Buzău), 277
 Mănuacă, Dan, 296
 Mechesi, I.M. (Mökesch), 190—192, 270,
 280
 Medvesi, tipogr., 167, 280
 Meissner, Const., 211, 298
 Melchisedec, episcop, 55, 178
 Melidon, G., 192
 Menelau, 126
 Menyei, Iosif, 206
 Meteș, Ștefan, 285
 Mețianu, Ioan, mitropolitul, 9, 239
 Meyer, R., 203
 Mica, 240
 Micle, Veronica, 219, 299
 Micu, E., 283
 Micu, Emilian, 50, 187, 286
 Micu Clain, Inocențiu, 41, 285
 Mihai Bravul, 142, 274
 Mihailovici, Paul, 255—257
 Mihăescu, N., 142
 Mihălescu, S., 142
 Mihu, Ioan, D., 232
 Mihuț, I., 290
 Miltiade, 126
 Mioc, D., 286
 Mircea, Voevod, 274
 Mitterpacher, 51
 Mocsi, A., 209
 Moga, Ioan, 286, 294
 Moga, Vasile, episcop, 80, 81, 95, 118
 Moldovan, I.M., 39, 218, 237, 239, 284,
 295, 301
 Moldovan, Iosif, 150, 154, 159, 229, 279,
 282, 294
 Moldovan, Silvestru, 148, 154, 223, 278,
 293
 Moldoveanu, Vasile, 284
 Molnar, Ioan, 173
 Morariu-Andrievici, Silvestru, 123, 289
 Moritz, Joh., 82
 Mortiller, 202
 Moș Trochin, 216, 217
 Movilă, Petru, 248
 Muncian, Konda, 284
 Munteanu, Gheorghe, 138—140, 143, 239,
 266, 279, 292
 Mureșanu, Andrei, 201, 211, 217, 219, 225,
 296
 Mureșianu, Aurel, 290
 Mureșianu, Jacob, 290
 Mușca, I., 288
 Nagy, Lászlo, 206, 210, 298
 Nánásy, Ștefan, 167, 280
 Nanianu, B., 142
 Napoleon Bonaparte, 95, 204
 Natorp, Paul, 8
 Nazarie, C., 55

- Neagoe, S., 209, 210
 Neamtu, Gh., 301
 Nectarie, mitropolitul, 91
 Negruț, N. F., 219
 Negruțiu, I. F., 223, 224, 261, 278, 281, 295, 299
 Negruzzi, Constantin, 214, 224, 227, 229, 299
 Negruzzi, Iacob, 214, 298
 Negulescu, Șt., 300
 Nenitescu, Ioan, 224, 299
 Netca, Vasile, 289, 290
 Nichitici, Ghedeon, 293
 Nicolau, Dimitrie, 179
 Nicomede, 126
 Nicmeyer, 290
 Nilles, 34
 Nistor, Ioan, 9
 Novacovici, Dionisie, 45, 47, 73, 179, 285
 Novacovici, Ștefan, 76, 187, 287
- Oancea, Nicolae, 9
 Obert, Franz, 211
 Obradovici, Dositei, 289
 Odobescu, Alexandru, 227, 235, 300, 301
 Oeser, 209
 Oláhus, Nicolae, 29, 283
 Oláhus, Ștefan, 283
 Onițiu, Virgil, 10
 Onu, Ioan, 224
 Oprea, dascălul, 284
 Oprișa, Pavel, 242
 Orphelin, Zaharia, 286, 293
 Otetea, Andrei, 9
- Palama, I., 90
 Palamade, 126
 Pálffy, Iosif, 206
 Panaitescu, P. P., 283
 Panga, Moise, 291
 Pann, Anton, 196, 199, 209—211, 214, 219, 227, 277, 297
 Panovici Ioan, 118
 Pantazi, Radu, 290
 Pantca, Simion, 285
 Papadima, Ovidiu, 294
 Papiu, Ilarian, Al., 62
 Papiu, I. P., 138, 140, 144, 145, 209, 219, 240, 279, 282, 293
 Pataki, 196
 Pavel, popa, 91
 Pekri, Laurențiu, 219
 Pelimon, A., 217, 299
 Pervain, I., 288, 289
 Pestalozzi, J. H., 290, 297
 Péterfi, S., 209
 Peti, I., 209
 Petöfi, Alex., 217, 218, 299
 Petri, Basiliu (Vasile), 134, 135, 136, 139, 141—143, 218, 219, 221, 233, 240, 269, 275, 277, 278, 281, 291, 292, 301
 Petrino, D., 205, 296
 Petrișor (vezi P. Șpan)
 Philippide, Alexandru, 43
- Pilția, Nicolae, 222, 233, 242, 281
 Pipos, Petru, 151, 294, 302
 Pitagora, 126
 Pitiș, Ecaterina, 227, 235, 299
 Piuaru-Molnar, I., 293
 Platon, 126
 Plesoianu, Grigoric, 115—119, 123, 168, 259, 277, 290
 Poenaru, Daniela, 6, 47, 184, 257, 258
 Poenaru, Petru, 91, 96
 Polatsck, tipografia, 147, 280
 Polizoy, Contu, Ioanitul, 79, 114
 Polizu, Anastasie, Hagi Gheorghe, 83, 84
 Pop, Hagi Constantin, 118
 Pop, Iacob, 240
 Pop, Maxim, 291
 Pop-Reteganul, Ioan, 21, 137, 138, 139—142, 144, 192, 221, 222, 231, 238—240, 260, 265, 282, 292, 301
 Pop(u), Ștefan, 20, 139, 210, 211, 223, 239, 281, 292, 295
 Pop, Ștefan, 292
 Pop, V. C., 210, 214, 219
 Popa, Radu, 284
 Popa, Simon, 38
 Popa, T., 288
 Popea, N., 124, 284
 Popescu, Cornel, 137, 217, 281
 Popescu, Ioan, 22, 153, 135—139, 141, 143, 147, 148, 150, 153, 154, 197, 198, 201, 206, 212—217, 220, 224, 227, 229, 230, 235, 240, 278, 281, 291, 293
 Popescu, Ican Apostol, 265, 292
 Popescu-Teiusan, I., 290, 302
 Popfiu, Iustin, 209, 297
 Popiți, Gr., 285
 Popov, Akim, 104
 Popovici, Atanasie, 101
 Popovici, Gheorghe, 260, 265
 Popovici, Mănasie, 284
 Popovici, Mihai, 9
 Popovici, Petre, 284
 Popovici-Râmniceanul, Petru, 51, 52, 254
 Popovici, Vasile, 178
 Popovici, Victoria, 301
 Popp, Gh., 9
 Popp, Vasile, 77, 78, 81, 288
 Poqueville, 203
 Porfiriu, M., 209
 Poteca, Eufrosin, 90, 92, 94, 289
 Precup, Gavril, 39, 52, 139, 266
 Prișcu Radu, 235
 Protopopescu, Lucia, 288
 Ptolemeu, 126
 Pumnul, Aron, 202, 301
 Pustkuchen, 202
 Pușcariu, Ilarion, 81, 233, 255
 Pușcariu, Ioan Cavaler de, 209, 217, 297
 Pușcariu, Sextil, 10
 Putici, Traian, 147, 280, 293
 Putnic, Moise, 287, 293
 Putnoki, Nicolaie, 154, 156, 226, 299

- Racoviță, Emil, 5, 9
 Radu de la Afumați, 209
 Radu-Vodă, 93, 294
 Raffet, 108
 Raici, Ioan, 287
 Rake, din Lipova, 284
 Ralea, Mihai, 291
 Rareș, Petru, 217
 Ratichius, 141
 Raț, Ișțfan Kisfalud, 33
 Rădulescu-Niger, N. G., 235, 300
 Răduțiu, A., 286, 294
 Râmniceanu, Naum, 257, 302
 Râmniceanul, Dumitru, 52
 Râmniceanul, Ion, 52
 Răpeanu, Sanda, 285
 Răpeanu, Valeriu, 285
 Rechow, 209
 Rednic, Atanasie, episcop, 47, 285
 Rein, Wilhelm, 8, 10, 12, 13, 243, 294, 302
 Réthy, Leopold, 145, 279
 Révhegyi, Iván, 31
 Richter, J. P., 202, 296
 Richl, Alois, 8
 Rist, A., 35
 Rista, din Lipova, 284
 Roman, Alexandru, 178
 Roman, Visarion, 134, 188, 194—198, 200, 201, 211, 213, 271—275, 280, 291, 303
 Romano, Dionisie, episcop, 258, 302
 Romanov, Iosif, 78, 82, 84
 Rosetti Al., 283
 Rosetti, C. A., 214, 271, 298
 Roșiescu, Toma, 140, 141, 208—210, 211, 217, 275, 279, 281
 Roșu-Martinovici, Mihail, 48, 50, 55, 286
 Rousseau, J. J., 10, 290
 Rus, Ioan, 203, 296
 Russo, Al., 235, 300
 Russu, I. V., 204, 296
 Russu, Victor, 239
 Ruvarac, D., 284
 Rückert, R. F., 199, 200, 295

 Sachs, Hans, 202, 296
 Sadoveanu, Mihail, 5, 7
 Samitca, S., 148
 Sandul, din Iași, 52
 Sapunov, Petru, 101
 Sartori, F., 187, 188, 295
 Sădeanu, Avram, 82
 Săveanu, Simion, 255
 Scheitlin, P., 196
 Schiopul, Iosif, 9
 Schlez, Joh. Ferd., 199, 295
 Schmidt, Chr. v., 196, 199, 202, 211, 220, 295, 298
 Schobeln, Francise, 84
 Schobeln, Gheorghe, 83
 Scholz, C. G., 196
 Schubert (F. T.), 199
 Schuster, F. W., 296
 Schuster, Ignaz, 202

 Schwartz, W., 199
 Scraba, G. D., 227, 300
 Scurtu, Ion, 5
 Seltsam, C., 209
 Sevastos, Elena, D., 216
 Shakespeare, W., 267
 Sibianul, Petru, 52
 Sigma, (vezi P. Șpan)
 Sihleanu, A., 209, 297
 Silași, Grigorie, 32, 35, 247, 284
 Simionescu, Ion, 257, 259
 Simmel, Georg., 8
 Simu, Ion, 219, 299
 Sion, Gh., 199, 200, 203, 209, 211, 218, 219, 224, 227, 229, 296, 297
 Slavici, Ioan, 9, 227, 235, 300, 301
 Smotriscchi, Meletie, 33
 Socrate, 126
 Solomon, Petru, 138—140, 143, 239, 279, 292
 Solon, 126
 Soricu, I. U. 218, 235
 Speranția, Teodor, 224, 231, 299
 Sporje, V., 38
 Spreer, Iulius, 134, 142, 278
 Staël, doamna De, 162
 Stamati, Jacob, mitrop., 43
 Stan, Elena, 296
 Stanca, Iosif, 225, 299
 Stanca, Sebastian, 150
 Stanciu, Stoian, 292
 Stanciu, Victor, 302
 Starke, 202
 Stăncescu, D., 151, 235, 300
 Stănescu, E. B., 209, 297
 Stein, tipograf, 261
 Stephani, 290
 Stern, 211
 Stoica, Nicolac, de Hațeg, 286, 287
 Stoicescu, G., 227, 300
 Stoinescu, G., 227, 300
 Stoy, K. V., 292
 Stöber, A., 202, 214, 296
 Stöber, D. E., 296
 Strelbițchi, M., 253
 Stripszky, Hiador, 252
 Stroia, Ioan, 153, 154, 223, 226, 227, 230, 232, 233, 241, 266, 278, 281, 292, 294
 Suci, Ioan, 10
 Sulică, Nicolae, 226, 227, 233, 235, 236, 276, 282, 300
 Symionovici, Ioan, 49
 Szabó, A., 209
 Szabó, Elemér, 159
 Szabó, Ioan, 87
 Szabó, Károly, 31, 32
 Szakál, L., 218
 Szapáry, Petru, 219
 Szász, Károly, 218
 Szendrei, Iulia, 209
 Szente, I., 208
 Szentiványi, M., 218, 299

- Szilágyi, A., 209
 Szinnyei, I., 208
 Szondy, György, 209
 Szunyogh, Fr., 37
 Șaguna, Andrei, 105, 124, 125, 193, 227, 228, 255, 262, 289
 Șandor, Atanasie, 82, 123, 124, 288
 Șarda, 240
 Șerbănescu, Theodor, 214, 219, 298
 Șincai, Gheorghe, 52, 60–62, 73–75, 87, 227, 228, 288
 Șoanul, Petru, 37
 Șpan, Petru, 8, 18, 22, 137, 146, 150–153, 154, 215, 216, 220, 229, 230, 231, 232, 233, 242, 243, 266, 278, 281, 292
 Ștefan, Ianoș, 178
 Ștefan cel Mare, 93, 274
 Ștefan, dascăl de la Milașul Mare, 38
 Ștefan, dascăl Moldoveanul, 39
 Ștefanovici, Ioan, 52
 Ștefu, Nicolae, 150, 229, 279, 282, 294
 Șterca-Șuluțiu, episcop, 255
 Ștrempel, G., 284
 Șuteu, Traian, 151, 232
 Șuțu, Al. Vv., 93
 Șuțu, M. Vv., 67, 93

 Tăslăoanu, Oct., 9, 293
 Tăutu, Gh., 202, 209, 296
 Tekeld, Petru, 52
 Temistocle, 126
 Tempea, Radu, 76, 114, 288
 Teodoraș, Balint, 178
 Teodorescu, B., 47
 Teodorescu, G. Dem., 149, 235, 294
 Teodosie, mitropolitul, 37, 251
 Thierfeld, David, 159, 280
 Thomas, L., 203
 Tidge, 211
 Titieni, I., 240
 Titulescu, N., 5
 Tofan, P., 240
 Togan, N., 293
 Toma, M., 219
 Traian, 144, 273, 275
 Troeltsch, E., 8
 Tuducescu, Ioan, 145–147, 150, 224, 265, 279, 281, 293, 301
 Tuhutan, 274
 Tulbure, Gh., 152
 Tunusli, Frații, 204, 296

 Târca, I., 251
 Tepeș-Vodă, 149
 Tichindeal, D., 50, 97–99, 289
 Tîrcovnicu, V., 289, 299,
 Topa, Leon, 291

 Uhland, L., 199, 295
 Uibardi, Teodor, 172
 Ungureanu, Petru, 223, 224, 281, 299
 Urechia, V. A., 82, 84, 115, 142, 235, 258, 277, 300
 Ursu, N. A., 288
 Ūrmenyi, Iozsef, 50

 Vancu, P., 38, 150, 229, 279, 282, 294
 Vasici, Pavel, 131, 291
 Vasile, Sturza, dascăl moldovean, 38, 39, 284
 Văcărescu, I., 209, 210, 297
 Velovan, Șt., 106, 107, 109, 289, 291
 Veniamin, Costachi, mitrop., 100
 Ventzky, Ernst Bogislaus, 35
 Vernaleken, 140
 Verzea, Radu, 288
 Vianu, Tudor, 6
 Vidu, I., 299
 Viniarski, Ed., 101
 Vintilescu, Virgil, 289
 Vizanti, Andrei, 77, 88, 91, 98, 289
 Vladimirescu, T., 90, 93, 255
 Vlahuță, Alex., 5, 300
 Vlaicu, Arsenie, 146, 219, 221, 228, 293
 Vlaicu, Aurel, 5
 Voicanu, Matei, logofăt și grămătic, 38
 Vuia, Iuliu, 22, 51, 154, 156–158, 178, 221, 224, 228, 259, 276, 279, 282, 287, 294, 299
 Vulcan, Iosif, 293, 297
 Vulovici, Nicolae, 227, 299

 Wagner, H., 209
 Wagner, M., 212
 Waitz, T. W., 292, 294
 Washington, G., 225
 Weber, I., 220
 Wilmsen, G. P., 190, 191, 196, 205, 270, 271, 280, 295
 Windelband, W., 7
 Winter, 196, 211
 Winterhalder, 271
 Wolf, I., 286
 Wolff, Chr., 90
 Wundt, W., 13
 Würckert, 203

 Xenofon, 126
 Xenopol, Al. D., 69, 84, 101, 179, 301

 Zaharie, Gh., 222, 281
 Zanne, A., 214, 298
 Zăcan, Efrem, dascăl la 1581, 36
 Zeidner, Henrik, 148, 149, 222, 278, 281
 Zeyk, N., 209
 Ziegler, Th., 12
 Ziller, Tuiskon, 10, 15, 135, 243, 291, 292, 302
 Zrinyi, Nicolae, 218
 Zschokke, I. H., 205, 209, 296

Cuprins

Notă asupra ediției (<i>O. Păun</i>)	5
Tabel cronologic (<i>V. Popoangă</i>)	7
Lucrarea „Din istoria literaturii didactice românești” în contextul gândirii pedagogice a lui Onisifor Ghibu (<i>V. Popoangă</i>)	12

I. BUCOAVNELE

PREFAȚĂ. Importanța istoriei literaturii didactice din punct de vedere literar și pedagogic	27
INTRODUCERE. Condițiile de viață culturală a românilor pînă în sec. al XVII-lea. Ivirea școlilor și a cărților de școală	29
CAP. I. Literatura didactică din Ungaria, în general. Bucovina românească de la Bălgrad, 1699. Mihail Istvanovici, autor al Bucovinei. Influența rusească asupra ei. Cuprinsul bucovinei. Bucovinele franceze, germane și maghiare. „Școlile” românești pînă în sec. al XVIII-lea	31
CAP. II. Catehismele catolice. Școli și dascăli români în sec. al XVII-lea și în jumătatea a doua a sec. al XVIII-lea. Dascăli moldoveni în Banat, Bihor și Transilvania. Bucovina de la Cluj (1744). Descrierea și proveniența ei ..	37
CAP. III. Bucovina de la Râmnic (1749); prefața și cuprinsul ei	41
CAP. IV. Bucovina de la Iași (1755); prefața și descrierea ei	42
CAP. V. Legăturile ardelenilor cu Principatele Române. Încercările de la Viena de a le tăia. Înființarea tipografiei de la Blaj (1750). Înființarea tipografiei ilirice de la Viena (1771). Bucovina de la Blaj (1750—1753). Bucvarul de la Viena, 1771, retipărit după cel de la Iași	45
CAP. VI. Organizarea învățămîntului din Austria. Felbiger. „Ratio educationis” (1777). Cărți de școală oficiale, bilingve. Bucvarul de la 1777	49
CAP. VII. Bucovina de la Blaj, 1777, descrierea ei	51
CAP. VIII. Bucvarul de la Viena, 1781, descrierea lui	53
CAP. IX. Bucovinele bilingve de la Sibiu și Blaj, 1783, descrierea lor. Autorii lor. G. Șincai. Ediția germano-maghiară a bucovinei, la București	55
CAP. X. Sibiul și tipografia privilegiată a lui Petru și apoi a lui Ioan Barth. Bucovina de la Sibiu în două limbi, 1788. Descrierea ei. G. Haines. Bucovina de la Viena, 1790	62
CAP. XI. Bucovina grecească de la București (1783). Bucovina românească a dascălului Macarie din București, rămasă în manuscris. Prefața ei. Bucovina grecească de la Iași (1813)	65
CAP. XII. Bucovina pur religioasă de la Sibiu, 1975. D. Eustatievici	69
CAP. XIII. Bucovina bănățeană, tradusă din sîrbește (în manuscris). Prefața și descrierea ei	70

CAP. XIV. Bucoavna în patru limbi a lui G. Șincai, 1796. Descrierea ei.....	73
CAP. XV. Sibiul, centru al învățămîntului primar din Ardeal. Bucoavna de la 1797 și descrierea ei	75
CAP. XVI. Tipografia universității crăiești din Buda. Bucoavna de la 1797 din Buda	76
CAP. XVII. „Bucoavna de liturghie” din Sibiu, 1802. Bucoavna de la 1808 și descrierea ei	77
CAP. XVIII. Bucoavna tradusă din grecește („Învățăături de multe științe folositoare”), după Polizoi Contu Ioanitul, de arhim. Nicodim Greceanul. Sibiu, 1811. Descrierea ei	79
CAP. XIX. „Cărticica de nume” a lui M. Fulca, Sibiu, 1815 și 1820. Descrierea și originea ei. Cărți de școală traduse de Gh. Lazăr din nemțește și ungurește....	80
CAP. XX. Brașovul, nou centru de viață școlară. Bucoavnele apărute acolo. Legăturile cu Muntenia. Bucoavnele de la București, 1825, 1842, 1856 și bucoavna de la Mănăstirea Neamțului (fără dată).....	83
CAP. XXI. Bucoavna de la Blaj, 1823. Descrierea ei. „Orthoepia latina, latino-valachica, hungarica, germanica et serbo-valachica”, de N. Maniu Montan, 1826. Descrierea cărții. Starca școlilor unite la începutul sec. al XIX-lea.....	85
CAP. XXII. „Povățuitorul tinerimei” atribuit lui Gheorghe Lazăr (1826 și 1833). Descrierea lui. Contestarea paternității cărții din partea lui I. Eliade. Dovezile din care reiese, fără nici o îndoială, că autorul „Povățuitorului” e Z. Carcalchi	88
CAP. XXIII. Bucoavnele de la Buda, 1832, 1835 și 1852. Descrierea lor	99
CAP. XXIV. Bucoavna de la Iași, 1828. Descrierea ei.....	100
CAP. XXV. Bucoavna de la Cernăuți (fără dată). Bucoavnele întrebuințate în școlile românești din Bucovina și Serbia. Bucoavnele românești-rusești de la Chișinău, 1822, 1842, 1844, 1861, 1863 și 1865. Descrierea lor.....	101
CAP. XXVI. Bucoavnele de la Closius și cele din Tipografia diecezană din Sibiu. Ultima bucoavnă, Sibiu 1870	104
CAP. XXVII. Bucoavna din punct de vedere didactic. Un examen școlar, la 1843, pe baza bucoavnei	106
ÎNCHEIERE. Cultura intelectualistă de astăzi are nevoie de un corectiv radical.....	109

II. ABECEDARELE DIN TRANSILVANIA

INTRODUCERE. Literatura școlară din Transilvania, care fusese de la începutul ei în legătură cu a popoarelor ortodoxe, ajunge în sec. al XIX-lea în atîrnare de aceea a popoarelor apusene.	113
CAP. I. Sibiul, centru școlar românesc, căutat și de oameni de școală din Muntenia. Aici apare Abecedarul lui Gr. Pleșoianu (1828) și al lui D. Jianu (1836). Înălțimea de idei a celui dintii. Influența lui în Transilvania	114
CAP. II. Abecedarul lui D. Jianu se retipărește la 1848, la Brașov. Descrierea celui dintii Abecedar tipărit anume pentru școlile din Transilvania	119
CAP. III. Abecedarul lui At. Șandor de la Arad, rămas în manuscris	123
CAP. IV. Abecedarul din tipografia diecezană de la Sibiu (1851) îmbrățișează, pe lângă slovele chirilice și civile, și literele latine. Descrierea Abecedarului. Deosebirea între el și bucoavnă. Abecedarul apărut în tipografia lui G. Closius, același an, îmbrățișează și el literele latine. Prefața acestui Abecedar conține mai multe principii didactice moderne. Ediția a II-a a lui, tipărită în 1857 la Viena, pentru școlile gr. unite din Ungaria și Banat.....	124

CAP. V. Abecedarul lui Z. Boiu (Sibiu), lucrat pe baza principiilor pedagogiei germane (1862) și întovărășit de o „Manducere” amănunțită. Baza religioasă-morală a Abecedarului, într-un sens superior celui de până aici. Păreră lui I. Popescu și V. Roman asupra lui. Modificările suferite în edițiile de mai târziu	131
CAP. VI. Cel dintîi Abecedar cu litere latinești, al lui V. Petri. Interzicerea lui.....	134
CAP. VII. Primul Abecedar românesc pe baza „cuvintelor normale”, și a „cercurilor concentrice” de I. Popescu (Sibiu, 1870). Părerile unor învățători asupra lui. Continuarea lui de către P. Șpan și apoi de către Cornel Popescu.....	135
CAP. VIII. Cel dintîi Abecedar pentru școlile greco-catolice din Transilvania, de P. Solomon și Gh. Munteanu (1871). El a rămas pînă astăzi în uz, fiind prelucrat de G. Precup. Intențiunea de a-l înlocui cu alt Abecedar, nou. „Că-lăuza” lui Șt. Popu la acest Abecedar e lucrată, ca și a lui Z. Boiu, pe baza scrierilor lui Fr. Hermann.....	138
CAP. IX. Abecedarul lui Toma Roșiescu, lucrat pe baza Abecedarului unguresc oficial al lui P. Gőnczy și publicat cu cheltuiala statului la Budapesta (1874). Defecțele lui, remarcate de I. Pop-Reteganul.....	140
CAP. X. Noul Abecedar al lui V. Petri. Recenziile favorabile asupra lui. Progresele pe care le-a făcut în cursul timpului, în educația „patriotică”.....	141
CAP. XI. Primul și ultimul Abecedar apărut la Gherla, de I. P. Papiu. Părerile lui I. Pop-Reteganul.....	143
CAP. XII. Abecedarul de la Arad al lui I. Tuducescu (1883) Descrierea lui.....	145
CAP. XIII. Abecedarul de la Brașov de „Mai mulți prieteni ai școlii” (1887). Păreră lui P. Șpan despre el.....	146
CAP. XIV. Abecedarul lui D. Gramma, apărut la Timișoara (1889) și revizuit de T. Putici.....	147
CAP. XV. Abecedar tipărit în tipografia arhidiecezană din Sibiu, însă în editura unei librării săsești din Brașov. Abecedarul ilustrat al lui Domețiu Dogariu (1891)	148
CAP. XVI. „Micul prieten al copiilor” de Silvestru Moldovan (Sibiu).....	149
CAP. XVII. Abecedarul pentru dieceza Caransebeșului, de Enea Hodoș.....	149
CAP. XVIII. Abecedarul de St. C. Alexandru, tipărit la Sibiu, în editura lui H. Zeidner din Brașov și aprobat de Consistorul din Caransebeș (1892).....	149
CAP. XIX. Abecedarul de la Arad al lui I. Moldovan, I. Groșorcanu, N. Boscaiu, P. Vancu, N. Ștefcu.....	150
CAP. XX. Noul Abecedar de P. Șpan (Sibiu, 1904) pe baza principiului cultural-istoric și al concentrațiunii.....	150
CAP. XXI. Abecedarul de I. Stroia, D. Lăpădat și I. Crișan (Sibiu, 1906). Păreră lui N. Putnoky, P. Șpan și G. Bogdan-Duică despre el.....	153
CAP. XXII. Abecedarul pe baza cuvintelor normale de I. Vuia (Arad). Lipsa de principii conducătoare sigure.....	154
CAP. XXIII. Abecedarul pe baza „sunetelor vii” al lui I. Gabel, de I. Vuia. Principiile conducătoare.....	157
CAP. XXIV. Abecedarul fonomimic de G. Boieriu și G. Codrea (Făgăraș, 1910). Defecțele de ordin artistic și literar.....	159
CAP. XXV. „Soarele” de P. Hădan, pe baza „metodului imitațiunii”. Defecțele lui....	165

CAP. XXVI. Abecedarele noi la Dej și la Baia-Mare, de I. Danciu și I. Leșian. Editori unguri de cărți românești	167
ÎNCHEIERE	168

III. CĂRȚILE DE CITIRE DIN TRANSILVANIA

INTRODUCERE. Însemnătatea cărților de citire de școală primară pentru cultura națională. O comparație a lui Eminescu	171
CAP. I. La început drept cărți de citire în școală serveau cărțile bisericești. Cum se întrebuințau ele în școală din punct de vedere metodic. Cărți bisericești tipărite anume în vederea trebuințelor școlii. Locul pe care îl ocupau materiile religioase în orar	172
CAP. II. Cea dintii carte de citire laică apare în Viena, la 1777, în două limbi, nemțește și românește. E o carte oficială, publicată de guvern pentru toate naționalitățile din Austria. Ea urmărește scopuri politice, vrind să mențină stările feudale de până atunci. Exemple din această carte. Edițiile ulterioare ale cărții, la 1783, 1793, 1798 și 1801.....	178
CAP. III. O carte de citire cu caracter moral: „Cärticica năravurilor bune”, tradusă din nemțește, la 1819, în Sibiu, de M. Fulca (ed. a II-a, 1837)	188
CAP. IV. Prima carte de citire propriu-zisă pentru școli apare la 1837 în Sibiu, sub titlul de „Prietenul sau voitorul de bine al pruncilor”. E o traducere a unei cărți nemțești a lui G. P. Wilmsen. Traducătorul e preotul săsesc din Rusciori, I. M. Mecheși. Alte două traduceri ale aceleiași cărți apar mai târziu la București și la Craiova	190
CAP. V. Legendarul oficial de la Viena. Părerăa lui I. Pop-Retegănuț despre el.....	192
CAP. VI. „Învățătorul și poporul” de Atanasie Marienescu. Stăruie mai ales pentru îmbrățișarea meseriilor de către români.....	193
CAP. VII. Prima carte de citire cu litere latine, de Visarion Roman, Sibiu, 1861. Prefața. Calități și defecte	194
CAP. VIII. Cartea de citire a lui Z. Boiu (Sibiu, 1865), apărută în două părți. Prefața. Piese de citire prelucrate după nemțește. Scopul cărții era de a mișca pe cititor și de a-l înălța. Concepția lui Boiu despre rostul materialului istoric, geografic și fizic în cartea de citire. Poezii prelucrate de Boiu.....	198
CAP. IX. Comisia ungurească constituită la 1868 în Budapesta în scopul elaborării cărților de școală. Principiile conducătoare stabilite de ea. Cărțile ungurești apar și în prelucrări românești.	206
CAP. X. Cartea pentru cl. a III-a și cea pentru cl. a IV-a de Gáspár János, prelucrate în românește de Toma Roșiescu (1871). Calitățile și defectele lor.....	208
CAP. XI. Cartea de citire de la Blaj, de St. Popu (1872)	210
CAP. XII. A doua carte de citire de Ioan Popescu, Sibiu, 1874, alcătuită pe baza cercurilor concentrice și a principiului concentrațiunii. Concepția realistă a autorului. Prelucrarea cărții de către P. Șpan și mai târziu de către C. Popescu	211
CAP. XIII. Legendarul lui Gáspár János pentru cl. II, tradus de Andrei Cosma (1875). Poezii ungurești prelucrate în românește.....	217
CAP. XIV. Legendarul lui V. Petri. Îmbrățișează și material de lectură din istoria ungarilor	218
CAP. XV. Cartea de citire pentru dieceza Gherlei, de I. P. Papiu.....	219
CAP. XVI. Cărțile de citire de „Mai mulți prieteni ai școlii” din Brașov (1889).....	219

CAP. XVII. Alte cărți de citire apărute la Brașov: de G. Zaharie, I. Pop-Reteganul, D. Dogariu și N. Pilția și St. C. Alexandru.....	221
CAP. XVIII. Cartea de citire de la Blaj, de I. F. Negruțiu și P. Ungurcanu (1900)....	223
CAP. XIX. „Micul legendar” al lui I. Tuducescu de la Arad. Cărțile de citire ale lui I. Vuia de la Caransebeș. Lipsurile lor.....	224
CAP. XX. Cărțile de citire de la Arad de I. Moldovan, I. Groșorcan, N. Boseaiu, N. Ștefu și P. Vancu.....	228
CAP. XXI. Cartea de citire a II-a, de P. Șpan (Sibiu, 1905), pe baza principiului cultural-istoric și al concentrațiunii. Scăderile cărții.....	229
CAP. XXII. Cărțile de citire enciclopedice de I. Stroia, D. Lăpădat și I. Crișan (Sibiu, 1906). Principiile conducătoare la alcătuirea cărților de citire stabilite de sinodul din Sibiu la 1910.....	232
CAP. XXIII. Cărțile de citire ale lui N. Sulică (Brașov, 1910).....	235
CAP. XXIV. Cartea de citire de I. Leșian, Baia Mare, 1913. Mentalitatea acestui autor. Cărți care n-au mai apărut.....	236
ÎNCHIERE. Cauzele stagnării literaturii didactice din Ardeal. Atitudinea ostilă a guvernului din Viena și a celui din Budapesta. Lipsa de unitate și sistem în atitudinea consistoriilor celor două biserici. Atitudinea „Asociațiunii” față de literatura didactică. Lipsa unei critici didactice sistematice și severe; lipsa de librării editoare inteligente; lipsa de contact cu România. Încercările de asanare a răului, întrerupte de războiul european. Perspectivele pentru viitor ale literaturii didactice. Ccrințele preconizate de N. Iorga	236
ADAOS cuprinzând completările la textul primei ediții, apărută la 1916.....	245
Bucoavne.....	247
Abecedare.....	259
Cărți de citire.....	270
Locul și anul apariției bucoavnelor.....	276
Locul și anul apariției abecedarelor.....	277
Locul și anul apariției cărților de citire.....	280
Note și comentarii (<i>V. Popeangă</i>).....	283
Indice de nume.....	304

ONISIFOR GHIBU

DIN ISTORIA LITERATURII
DIDACTICE ROMÂNEȘTI

În 1916, O. Ghibu a publicat în *Analele Academiei Române* lucrarea „Din istoria literaturii didactice românești”, în care întreprinde o analiză critică din punct de vedere istoric și pedagogic a bucoavelor, abecedarelor și manualelor de citire. Primul volum se referă la bucoavnele din toate provinciile românești, dar stăruie, cum e firesc, asupra celor din Transilvania, relevând rolul acestor cărți în păstrarea unității culturale a românilor. În celelalte două își limitează cercetările la abecedarele și cărțile de citire din Transilvania, relevând însă corelațiile firești între conținutul acestor manuale și cultura română în ansamblul ei. Amploarea demersului și a analizei întreprinse de el în această lucrare este dată nu numai de bogăția informațiilor pe care le aduce cu privire la manualele utilizate în școlile românești până în 1915, ci și de corelațiile și concluziile de ordin general cultural și pedagogic pe care le trage.

V. POPEANGĂ

